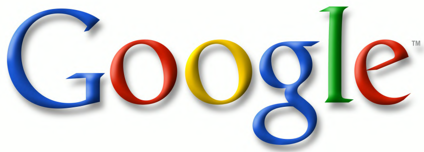

АРХИВ

ЗА

ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОРГАН

Правног Факултета Универзитета Београдског

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

в. професор Универзитета — стални доцент Универзитета

КЊИГА ТРЕЋА

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА

34, Кнез Михаилова улица 34.

1907.

САДРЖАЈ КЊИГЕ III (СВЕСКЕ 1—6)

АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

СТРАНА

Историја права

Грађанско право

Кривично право и кривични поступак

Државно и административно право

Оцене и прикази

АРХИВ

ЗА

ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ОРГАН

Правног Факултета Универзитета Београдског

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

в. професор Универзитета — стални доцент Универзитета

КЊИГА ТРЕЋА

БЕОГРАД

ИЗДАВАЧ: КЊИЖАРА ГЕЦЕ КОНА

34, Кнез Михаилова улица 34.

1907.

САДРЖАЈ КЊИГЕ III (СВЕСКЕ 1—6)

АРХИВА ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

СТРАНА

Историја права

Грађанско право

Кривично право и кривични поступак

Државно и административно право

СТРАНА

Међународно јавно и приватно право

Црквено право

Економске и финансијске науке

Развитак права и правних установа

Примењено право

Из судске праксе

Судска хроника

Оцене и прикази

Белешке

Некролог

САРАДНИЦИ

на III књизи „Архива“ за правне и друштвене науке

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига III. | **25. фебруар 1907.** | **Број 1.**

СПОЈИДБА ПОКРЕТНИХ СТВАРИ И ПРЕРАДА ТУЂЕ СТВАРИ

КАО НАЧИНИ ПРИБАВЉАЊА СВОЈИНЕ

1. — I. **О спојидби у опште.** — Спојидба уопште значи: доводеђе у *физичку* везу *двеју* или *више ствари* међу собом тако, да оне саставе *једну ствар*, или да се једна од њих појављује као *главна* а друга као *узгредна*, споредна.

Таква спојидба може бити:

а) између *покретних* и *непокретних* ствари; о тој спојидби говоре §§ 277 278 и 279 грађанског законика; и

б) само између *покретних* ствари.

2. — Својински одношаји на спојеним стварима ни у чем се *не мењају*, кад обе или све спојене ствари припадају једном *истом* власнику.

3. — Својидба је од правнога утицаја на својину спојених ствари само онда, кад оне имају *разне* власнике.

Но и овде ваља разликовати два случаја.

Ако је спојидба извршена по *споразуму* власникâ спојених ствари, онда за њихове својинске одношаје вреди *оно*, што су они међу собом о томе *угдавили;* овде вреди, дакле, њихова *воља* (§ 13 грађанског законика).

Али, ако је спојидба извршена *самовласно* од стране једнога власника спојених ствари, дакле, *без знања и против вољи* другога или осталих власника, или, ако је она *случајно* извршена (н. пр. делом трећега или каквим догађајем независно од воље свих власника) онда закон регулише питање о својини спојених ствари, ако се власници накнадно о томе не сложе.

4. — II. **Спојидба покретних ствари.** — Ова спојидба у ширем смислу значи: *смешу чврстих* или *течних ствари* (commixtio et confusio) и *спојидбу* у ужем смислу (adiunctio).

Но по нашем, као год и по аустријском, грађанском законику спојидба покретних ствари у ширем смислу обухвата и *прераду* или *преокретај туђе ствари* (specificatio) из разлога, што се прерадом спаја *туђ* рад с *туђом* ствари; али то је погрешно.

5. — Сваку спојидбу покретних ствари, па дакле и прераду туђе ствари, наш законик, као и аустријски, сматра као *вештачки прираштај*, па стога и поставља о свима спојидбама заједничке прописе у погледу прибављања својине (§§ 269—276). Истина, кад се ови прописи испореде с онима у аустријском законику (§ 414 и 415), који им одговарају, запазиће се одмах, да се у §§ 270—274 нашега законика не помиње више прерада туђе ствари; али ипак, нема сумње, ти прописи, који говоре о смеши, вреде, као год и у аустријском законику, и за прераду, јер је при изради тих прописа само непажњом редактора пропуштено да се у њима и прерада спомене.

5. — **III. Прерада туђе ствари (specificatio).** — а) *Појам прераде.* — Спецификација значи такву прераду или *преокретај туђе покретне ствари без знања* или *против воље* њезина власника, да она, услед тога, постане ствар *нова*, ствар *друге врсте*, nova species. Овде је, дакле, туђа ствар послужила као *грађа* (материја) прерадиоцу или преокретачу (specificator), из које је он *нову* ствар направио; на прилику, кад ко из туђе даске сагради столицу; туђу вуну опреде и чарапе исплете; из туђега мермера какву статуу изреже и т. д.

Да ли је, пак, прерађена ствар у истини *нова* ствар или не? — То је питање *фактичко*, које се решава по оцени у саобраћају, а обичан је знак за то, *други* назив ствари. О том питању можемо овде само толико рећи: да свака прерада туђе ствари не представља спецификацију, тако на прилику, окомињати туђ кукуруз, премастити туђу пређу или другу коју ствар и т. д., не значи извршити прераду туђе ствари.

6. — б) *Прибављање својине прерадом.* — У Римском је Праву било *спорно* питање: да ли прерадом постаје *ново* право својине на прерађену ствар и *коме* оно припада? Спор су о томе водиле две знамените правне школе: *Прокуленска* и *Сабинска*. Сабињани су учили: да *облик* (форма) ствари

мање вреди од *материје* из које се ствар састоји, па стога су *пређашњег* власника сматрали за власника *нове* ствари. А Прокулеанци су опет тврдили: да је *облик* ствари *претежнији* од материје: forma dat rei esse, па зато су учили: да *нова* ствар припада *прерадиоцу*. Ово друго мишљење преовлађивало је до Јустинијана, који је усвојио *средње* мишљење, које је и пре њега било већ постојало.

Јустинијан је поставио о томе ова правила: ако се *нова* ствар може вратити у *пређашњи* облик, онда она припада *пређашњем* власнику њеном; а ако *не може*, онда припада *прерадиоцу*. Али, ако је прерадилац употребио *нешто туђе* а *нешто своје* ствари, онда постаје власником *нове* ствари и ако јој се може повратити пређашњи облик. Но да прерадилац узмогне стећи својину на нову ствар, захтева се, по Јустинијановом праву, да је у оба случаја радио био *савесно*, *поштено* (bona fide). А увек, кад год задобива својину на прерађену ствар, прерадилац је дужан *платити* власнику употребљене ствари *оно*, чим би се *неправедно користио туђим*.[1]

Из овога се види: да је *прерада туђе ствари* (specificatio) била у Римском Праву, *засебан* и *оригиниран* начин прибављања својине, па тако се и данас у теорији и у неким данашњим грађанским законицима сматра.[2]

---

[1] B. Windscheid, Pandecten, § 187 при крају и примедба 6.

[2] На пример **Саксонски**, § 246. „Кад ко из једне или више ствари, биле оне све туђе или одчести и своје, прерадом или преокретајем направи за себе *нову* ствар *задобива је у својину*. Ипак он је дужан, ако је у *поштеној вери* радио, дати власнику туђе ствари *накнаду* у колико се је *обогатио*; а ако је у *непоштеној вери*, онда *потпуну накнаду*. — **Немачки**. § 950: „Ко прерадом или преокретајем једне или више материја направи нову покретну ствар, *задобива ту ствар у својину*, осем ако вредност прераде не буде знатно нижа од вредности материје. Као прерада сматра се: писање, цртање, живописање, печатање, резање или слична прерада површја. С прибављањем својине на *нову* ствар *престају права*, која су постојала *пре* прераде на материји." И § 951: „Онај. ко услед примене §-а 950 претрпи *правни губитак* може од онога, у чију се корист промена права извршила, тражити *накнаду* у новцу по прописима о *проврађају неправеднога користовања туђим*. *Повраћај у пређашње стање не може се захтевати*.. — Прописи и обавези да се накнади штета због *недопуштене радње*, као и прописи о накнади трошкова и о праву да се скине каква направа остају недирнути."

7. — Наш грађански законик, као год и аустријски (§ 414), поставља као *основно начело:* да *prepaда* туђе ствари (а тако исто ни смеша, ни спојидба у ужем смислу) *не мења* власничке односаје. То правило садржи § 269; „Онај, ко би *туђу* ствар *прерадио*, њу са својом саставио, спојио, смешао, *не задобија* (с) тим *право* на *туђу* ствар.“ Дакле, кад ко самовласно *туђу* ствар *преради* не задобива *нову* ствар у својину, па ни онда, ако је вредности *прераде* (рада или индустрије) много *већа* од вредности прерађене ствари.

За расправу питања о својини на нову ствар и наш законик разликује оне две хипотезе: *може ли се* или *не може* нова ствар вратити у *пређатње стање* тако, да она добије свој *ранији облик* с *ранијом вредношћу*.

8. — а) Прерађена ствар *може се* повратити у *пређашње* стање. Тај случај предвиђа § 270 и питање о својини овако решава: прерађена ствар *остаје* и даље у својини *досадањег* јој власника, коме се, на његов захтев, враћа повраћена у пређашње стање. Повраћање у то стање бива *о трошку прерадиоца*, т. ј. онога, који ју је прерадио за *свој* рачун било *сам* било *посредством другога*. А осем тога, прерађилац је дужан *накнадиши* власнику ствари и *доказану штету*, која се одређује, по *мери његове кривице*, по општим прописима о накнади штете (§§ 800 801 805 808 810 818 и 819 грађанског законика).

9. — б) Прерађена ствар *не може се* повратити у *пређашње* стање. Тај случај предвиђа § 271 и решава питање о својини овако: да ствар постаје предметом *заједничке својине* или *сусвојине* власника прерађене ствари и прерадиоца, а у *размери* вредности првобитне ствари и вредности прераде (рада, индустрије). Тако на прилику, ако је Павле из дасака Петрових, које вреде 40 динара, израдио орман, чија вредност износи 120 динара, онда је вредност прераде 80 динара, тада је Павле сувласник ормана за $^2/_3$ а Петар за $^1/_3$.

Ова сусвојина траје донде „док се то *заједничко право не определи* и не *растави*,“ вели § 271, то јест, док се вредност прерађене ствари у ранијем стању и вредности прераде или рада не оцени средством вештака и *не утврди размера делова* или *квота* сувласника, те да се потом реши питање о *престанку* те сусвојине. Јер, стварајући ту заједницу наш законик, као год и аустријски, *не даје*, у случају неспора-

зума, ***право*** ни једном сувласнику, ***да судом тражи деобу*** заједничке ствари, односно продају исте, пошто је овде случај §-а 499, које право има, по правилу, сваки сувласник (§§ 215 492 и 757), него ***престанак*** те сусвојине бива по даљим прописима, а према ***савесности*** или ***несавесности*** прерадиоца.

Да видимо како овде сусвојина престаје.

10 — *α*) Прерадиоц је ***несавестан***, то јест, прераду је извршио ***знајући*** да је ствар, коју прерађује, ***туђа***, и у ***намери*** да власника њезиног ***оштети***. Тај случај предвиђају и решавају §§ 272 и 273 овако: власнику прерађене ствари, као „невиној страни," припада ***право избора:*** или да ***нову*** ствар узме за себе или да је ***остави*** прерадиоцу у својину, па

ако је ***задржи за себе***, онда је он дужан прерадиоцу ***накнадити вредност рада***, и то по ***најмањој цени***, коју вештаци буду одредили, а од овога тражити ***накнаду*** за ***доказану претрпљену штету***, коју му суд досуђује по општим прописима о накнади штете, узимајући при том, ради правичности, у обзир и разлику између ***веће*** вредности рада и оне ***најмање***, која се прерадиоцу досуђује;

а ако је ***не задржи*** за себе, већ је прерадиоцу остави, онда има права тражити од овога ***накнаду*** за своју ствар у ранијем стању, која се састоји у ***највећој вредности њеној*** и у ***изгубљеном добитку*** („корист коју би имати могао" § 273 у вези с § 819).

У оба случаја прерадилац ће се и ***кривично казнити***, ако је ***недопуштеним начином*** (крађом, утајом и т. д.) прибавио ствар, коју је прерадио („но и сразмерну казну за превару избећи неће," при крају § 272).

11. — *β*) Прерадилац је ***савестан***, дакле, ***није крив*** за прераду туђе ствари, што ***није знао*** да туђу ствар прерађује или, што ју је други ко, ***без знања његовог***, извршио, те је дакле прерада ***случајно*** извршена, и тако су ***обе стране невине***. Овај случај предвиђа и регулише § 274, дајући ***право избора*** не само власнику прерађене ствари, као у претходном случају, него и прерадиоцу, а према томе, шта је ***скупоценије*** т. ј. шта ***више вреди*** да ли за прераду употребљена ствар ***(грађа)*** или ***прерада*** (рад, индустрија). Па, у првом случају, власнику употребљене ствари за прераду стоји на вољу, или да нову ствар тражи у својину а прерадиоцу

накнади *праву вредност* прераде, или да је прерадиоцу уступи у својину а овај њему да накнади *праву вредност* његове ствари; а у другом случају право избора припада прерадиоцу у обрнутом смислу.

12. — Све ово вреди и за случај кад су *обе стране криве* што се прерада извршила.[1]

— СВРШИЋЕ СЕ —

---

[1] **Француски** законик овако решава питање о преради: § 570 „Ако је занатлија или други ко употребио *туђу* ствар да направи ствар *нове* врсте, било да се та материја *може* било да *не може* повратити у *пређашњи облик*, власник њен има право тражити ствар, која је из ње сачињена, *накнађујући вредност прераде* и чл. 571: „Ако би пак, *прерада* толико вредела да *много премаша вредност* употребљене материје, онда ће *прерада* (индустрија) бити *главна* ствар и прерадилац ће имати право *задржати* прерађену ствар, *накнађујући* вредност материје њеном власнику.

Тако исто и **Италијански** законик, в. чл. 468 и 470.

Црногорски, чл. 68. „Кад ко радом својим преокрене туђу ствар у нешто ново, она остаје *чија* је и пре била, па баш и онда, кад јој се не би више могао, без овелика квара, њен пређашњи облик повратити. Власник ствари *накнађује* радњу *незломислену* прерадиоцу, али само у колико је ствар тиме постала за власника *вриједнија*. Ако ли овај не би желео имати тако преокренуту ствар, он је може оставити преокретачу, а овај да му плати вриједност коју је имала пред што ће да је преокрене." — Чл. 69. „Ако радња много више ваља него грађа или ствар, из које је нова постала, ствар постаје *влаштина преокретачева*, а ако је за другога радио, тад бива *наручиоца*. У свакоме случају, пак, треба да се *накнади* вриједност пређашње ствари или робе ономе, чија је била. — И чл. 73: „У сваком случају штету, коју коме било нанесе преокретај, помјеса или спојидба намириће онај, ко је штети *крив*, према величини кривице."

КРВНА СРПСКА ЗАЈЕДНИЦА И НЕРАВНОПРАВНОСТ ОДИВА ПО СРПСКОМ НАСЛЕДНОМ ПРАВУ

Теорија цивилнога права са пуно разлога огласила је наследно право за право „без идеје." Ово одсуство идеје у наследном праву долази од непомирљивости двају принципа: наслеђивања по тестаменту и наслеђивања по закону. Још закон XII таблица дао је неограничено право завештачу, да тестаментом расположи своје имање по својој вољи, али римски правници доцније истакли су против ове неограничене воље (actio) quarela inofficiosi testamenti и помоћу ове, у извесним случајевима, сводили „неприкосновену" вољу на степен будалаштине, као да завештач није био при чистој свести, („quasi non sanae mentis"). Осим ове непримирљиве борбе двају принципа, неодређености наследнога права припомаже још и различито појимање не само код разних народа у разним епохама, него и код разних друштвених класа једнога народа моралних односа и моралних обавеза сродника према сроднику. У овоме последњем смислу неравноправност женскога пола у наслеђивању игра најважнију улогу код свију народа, па и код нас Срба.

Чланци г. г. др. Л. Томановића: „Наследно право по Данилову Законику" и Мих. П. Јовановића: „Наслеђивање у задрузи"[1] говоре, да нису ни наши правници, као што није ни наше законодавство, ни наша судска пракса на чисто с питањем: у име чега правна народна свест жртвује наследна права наших одива. Овим је редићима задатак, да путем пре-

[1] Види „Архив," књига II, број 1.

чишћавања појмова о *најтешњој кући или роду, о широј кући или братству, о племену и о задрузи откријемо прави узрок ове неједнакости.*

I. **Кућа или род.**

Ко добро познаје наше народне умотворине, тај је морао уочити у моралној породичној топлоти једну нарочиту жицу српских родитеља — *жудњу за мушким породом.* На ову тему има читав ред „женских песама," како их је духовито назвао Караџић. Њих допуњује ред женских песама о *жудњи сестре, да има брата „од заклетве."* Мајка, „безђетница," и сестра „безбратница" то су јунакиње овога сентименталнога цикла женских песама. Колико су родитељи сретни што им мушко чедо у *„кући плаче,"* толико је исто сестра сретна што има „брата од заклетве," који је њен понос, њена дика, њен *прави род.* Ово и јесте она „кућа," којој обичајно право, на основу народних погледа, жртвује на следна права одиве, која оживљују у свој својој моћи, кад се ова кућа „угаси."

Мешање ове уске куће, овога најближега рода са широм кућом или братством, у неколико са још широм крвном заједницом — племеном, а нарочито са задружном кућом или задругом унело је збрку појмова у наше законодавство и, као што показује чланак г. др. Томановића, у нашу литературу. Због тога развој горње мисли да оставимо процесу пречишћавања ових сродних, али потпуно оделитих појмова.

Из споменутога чланка г. др. Томановића излази, *да неравноправност одива у наслеђивању,* коју у осталом он одриче, служи најпре *„родној кући"*, која је *„власник"* свакога наследнога имања, па за тим о *„доброти"* ове неравноправности говори значај *„старих кућа" од „толико појасова"* и још *„старијих браcтава"*. Ови подвучени термини обухватају све форме српске крвне заједнице и ово мешање појмова било би неразумљиво од стране председника највишега суда у ономе српском крају, где, по његовим речима, има „среда" старих кућа и још старијих брастава, кад се оно не би оснивало на погрешном појимању целога нашега наследнога система „према обичајном праву" и веома бли-

ском њему Даниловом Законику. Овако пак погрешно појимање нашега наследнога права могло је, ваљда, понићи под утицајем оних ограничења у наследном праву код других народа (мајорат код западних народа, „родовая“ земља код Руса), којима се служило и служи одржавању племићских кућа. Али наша широка крвна заједница нити је знала, нити пак сад зна за оваку широку економску заштиту родне куће, какву нам слика г. др. Томановић. Ево шта он каже:

„То имање (наследно) дакле није његова (очева) властина, јер је то обично тековина његова оца и дједа; *па као што није он постао власником свога очинства а још мање дјединства, исто тако његови синови не постају власницима његове тековине, т. ј. свога очинства, а још мање дјединства*. Према томе ишчезава она привидна неравноправност између браће и сестара“ (у наслеђивању). Дакле, Србин, по овоме што је речено, никад не добија наследство у потпуну сопственост (plena potestas), он је само детентор наследства, али под каквим погодбама, не да се уочити.

Пошто и г. др. Томановић и ја говоримо о обичајном праву *по личном схваћању*, онда да се у поправци ове, морам признати, крупне погрешке ослонимо на Данилов Законик, на основу кога је он и дошао до овако оригиналног закључка.

Из чл. 48, који допушта оцу да подели међу синовима, по својој вољи, оно што је сам стекао, никако се не да извести, да он није сопственик онога што је наследио. Овај члан стоји у најтешњој вези са следећим, 49 чланом, којим се одомаћује тестаментално наследно право. Члан 49 даје потпуну слободу „свакоме човјеку“, да располаже својим имањем како хоће, да завештава по својој вољи коме год хоће: *„и осим своје родбине“*, што, сагласиће се г. др. Томановић, не би могло бити кад би законодавац одрицао право сопствености („влаштине“) на наследно имање. Али оно, што се допушта „сваком човјеку“, законодавац није могао допустити оцу ни по народној етици, ни по обичајноме праву, нити, на послетку, по општем духу наследнога права, па зато и ограничава вољу очеву тиме, што му допушта, да „по својој вољи“ може делити *синовима* оно што је *„сам стекао“*. Само у оволико је законодавац еманциповао вољу очеву од обичајнога права, које, бар у Црној Гори, равња оца са си-

ном у правима на задружно имање. Следећи, 50 члан говори о наследству без „аманета“ (тестамента) и, остављајући синовима да деле очинство, штити удовицу мајку. Она добија на уживање *сав део* свога мужа, т. ј. онај део, који би добио њен муж да се за живота оделио са синовима, а делио би се са њима као с браћом. Ово потпуно одговара правној народној свести, ма да у пракси већином бива друкше.

Даље, у члану 51 законодавац узакоњује збиља опште српско правило, што он сам подвлачи. „Кад се ђевојка уда, *по обичају наше земље, нема ничегова* (да не буде — *„ничесова“?) дијела*, осим прћије. што јој родитељи при удадби од добре воље даду,“ гласи овај члан. Он је само по себи толико јасан, да ни најслободнијој машти не допушта тражење у њему „привидне неравноправности“ између браће и сестара.

Кад, дакле, не стоји оно, што г. др. Томановић тврди, да видимо којој се „кући“ жртвују права одиве на део задружног имања и наследство. Он вели, да сестра не добија дела свога из истог разлога из кога браћа нису власници очинства и дединства, „а тај је разлог: уздржање имена, благостања и угледа *родне куће, која и остаје власником тога имања, док постоји.*“ Каква је ово „родна кућа“?

Пошто је она *власник* имања, могло би се рећи, да писац има на уму задружну кућу, задругу, али ово очевидно није задруга, *јер је писац тумачио правила о деоби, о томе како нико ништа „не добија“ у сопственост, кад се дели очинство и дединство.* Можда писац има на уму ону ширу кућу „од толико појасова“ (браство)? Може бити, али ова је кућа „власник“ свога имања, *а о браственом имању нити се говори у правилима која он коментарише, нити пак има где у народу имовне браственичке куће, која би била „власником“ свију браственичких наследстава.* Није овде ни она најужа кућа, о којој је била реч у почетку, јер се овој кући жртвују не само права одиве, *него и права браће.* Није ова „кућа“ ни племе. Ово је идеја „куће“, фикција. У осталом нема за наш посао значаја питање: шта писац разуме под својом „родном кућом“, послу је важно да се изађе на чистину из ове збрке појмова.

Ну, несумњиво је, да лишавање одива задружног дела и наследства има своју идеју и та идеја већ је истакнута у

почетку, а та је идеја — тежња народна да се олакша одржавање мушке лозе најближега сродства. Наш се народ не брине о благостању и угледу шире куће (фамилије), браства и племена, он не води рачуна при деоби и наследству о ономе, о чему води право мајората или право на земљу старевину, његове бриге о економском благостању куће или рода и *сувише су уске: он води рачуна о благостању последњих мушких представника једнога огранка од опште мушке лозе*. Овој се „кући“ и жртвују права одиве на део и наследство. Ово потрђује и наше законодавство. Чл. 53 Данилова Законика вели: *„Ако који отац остане без мушке ђеце, а остане једно или више женске ђеце, то се има онда на њих подијелити како очинство тако и ђединство, које њиховоме оцу припада“*... Исти је смисао и чл. 400 грађанског законика. Он гласи: *„Ако нема мушке деце, но само би женске деце било, онда женска деца наслеђују заостало имање очино све на равне части.“*

Кад умрли нема ни мушке, ни женске деце, нити унучади, његово имање дели ће се и дели се, у колико грађански законик од овога не одступа, опет с обзиром на интересе ове најуже куће, овога најтешњега рода. За постављени задатак није потребно тражити даљи развој наследних права, њему ће послужити рашчишћавање погледа на браство и племе, а нарочито на задругу, чему и приступамо.

II. Браство и племе.

Раздио VII оппітега имовинскога законика носи наслов *„О племену и братству,* о сеоској и варошкој општини.“ Први члан овога раздела гласи: *„свако се племе сматра правим имаоником за све што се тиче опште племенске заједнице (комун).“* Даље: племенским имањем управља племенски збор, или овлашћено збором лице; управа и уживање племенских добара бива: *„по закону“* и *„по обичају,“* као и *по наредбама и правилима збора;* ниједан племеник *не може ни продати, ни иначе уступити своја права* на племенску имовину; при подели на делове прелазе сва права и дужности с њима спојена. Ове одредбе, вели чл. 714, важе и о *„имаоништву братстава, ширих и ужих.“*

И ако законодавац вели, да су у овој племенској и братственој заједници „најглавније“: гора, паша, вода и јавне

уредбе (на пр. пут, школа), ипак он јавно претпоставља трајање племенскога и браственога комунизма. Кад наследници не би били власници наслеђеног, као што тврди г. др. Томановић, онда ми бисмо збиља имали братствене (кућа у ширем смислу) и племенске имовне заједнице, али кад наше обично право не зна за такво наслеђивање и ова правила оптега имовинскога законика не одговарају фактичком стању у Црној Гори. Кад знамо да је њихов писац добар познавалац југо-словенског обичајног права, г. Богишић, и да је српска правна критика прихватила општи имовински законик са усхићењем, онда ће моје тврђење, *да ова правила немају основа у српској браственој и племенској организацији*, изгледати и сувише слободно, али је оно тачно. Ове одредбе јавно су написане под утицајем обичајне и законске организације руске комунистичке *„поземељне* општине.“ У овим „поземељним“ општинама земља припада општини, а њоме управља општински збор („мир“). У истим општинама поред опште сеоске земље, коју за обраду члановима дотичне општине дели општински збор, постоје и наследни делови — *„четвертинное землевладѣние,“* који ипак улазе у општи земаљски општински фонд, и који се разликују само тиме од опште заједничке земље, што их власник може поклањати, продавати, завештавати, али са општим за сву земљу правима и обавезама. Кад овоме додамо, да се овај сеоски комунизам већ готово сасвим разрушио у корист личне својине и да се заједничка својина своди на заједницу *„пашњака, шуме и ливада“*,[1] онда нам неће тешко бити доказати, да горње одредбе општега имовинскога законика више одговарају организацији руске „поземељне“ општине, него српском браству и племену. Овакве крупне омашке у опште имовинском законику разумљиве су, кад се зна да „Zbornik“ г. Богишића ни издалека не даје слику нашег обичајног права и да је он *сам* писао грађански закон за Црну Гору, без учешћа људи, који имају непосредне везе са животом браства и племена. Ну, да се вратимо племену и браству.

Зна се, да су Васојевићи највише и најчувеније српско племе, чији сам члан и ја. Ни једно правило из раздела VII оптег имовинског законика не може се применити к овоме

[1] И. Гурвичъ Экономическое Положеніе русской деревни, страна 25.

племену. Оно нема „племенске (имовне) заједнице,“ оно није „имаоник“ ничега, оно нема ни заједничких „гора, паша и вода“; нема ни заједничких школа, ни „племенских“ путева. Кад не постоји племенско имање, разуме се, не постоји потреба ни за племенски збор, ни за управника племенских добара. Али, можда, законодавац није мислио на овако широко племе, него на уже, — на ширу кућу, на браство, али ни к овоме се не могу применити горња правила. Ни браство нема своје имовине, па нема ни оне племенско-економске организације, о којој говори законодавац. „Племенски“ и „браствени“ комун општег имовинског законика није комун крвне заједнице, него општинске. И само о „племенској“ и „бnative“ економској заједници може бити речи онамо, где *случајно* једну општину саставља једна „велика кућа,“ једно браство, једно мало племе. Може бити, да је ова случајност и навела на мисао г. Богишића, да је српско племе оно што је руска „поземељна“ општина, али то, као што се види, није тачно. *Српско је племе морална заједница људи једног, ближег или даљег порекла, а руска „поземељна“ општина је економска заједница.*

Кад нема ни браствене, нити пак племенске имовне заједнице, природно отпада и потреба одржавања браственога благостања путем ограничавања наследних права одива. О овоме благостању обичајно право и не води рачуна, јер су то моралне обавезе браственика и племеника, да један другоме помогну, што ови и чине у случају невоље (смрт, плаћање крви, пожар и т. д.). Стог тога обичајно право не стешњава слободу располагања имаовином и правило грађанског законика, да *„све имање, било оно од предака наслеђено или прибављено и стечено, сматра се као сопственост, којом сваки располагати може по својој вољи,“* потпуно одговара правној народној свести и њиме се користи сваки Црногорац, без обзира на задругу, племе и браство. Ову исту мисао, само неодређеније и слабије, налазимо у 49 чл. Данилова Законика. Тако, дакле, узалуд бисмо тражили у „имаонику“ браству или племену какву везу с неравноправношћу наших одива у наслеђивању. Чување „родне куће“ не иде даље од одржавања најближега огранка дотичне лозе. Ово ће нам још разумљивије бити кад будемо на чисто с појмом о задрузи.

III Задруга

Шта је то задруга? Грађански законик даје на ово питање овакав одговор: *„Задруга је онде где је смеса заједничког живота и имања свезом сродства или усвојењем по природи основана и утврђена“* (§ 507). Ова је дефиниција јасна, али није потпуна. Развучено одређивање појма о задрузи у О. И. Законику допуњује појам о њој. Домаћа заједница, по њему, постоји, као „неки одлучени појам за обитељ“, онда, кад „домаћа чељад“ (сродници) имају заједничко живљење, *радњу* и тециво. Пошто је „тециво“ синоним „радње“, по одредби грађанског законика треба додати овај трећи елеменат — „радњу“ и онда ћемо добити тачан појам о задрузи. *Задруга је, дакле, основана и утврђена свезом сродства или усвојењем заједница живљења, имања и рада.*

„Заједница живљења“ осим сродства нуждава се и у моралним погодбама — слози и љубави сродника задругара. Заједница имања и рада нити се нуждава у сродству, нити пак у каквим моралним погодбама: она почива на солидарности економских интереса задругара. Док ове погодбе, морална и економска трају у извесној задрузи, дотле ће трајати и дотична задруга; кад ових услова нестане, онда ће се задруга, разуме се, распасти. Кад њена судбина зависи од ње саме, онда је јасно, да самој идеји задружнога живота, рада и имања није потребна законска помоћ и обичајно право не штити ју. Г. Мих. П. Јовановић у поменутом чланку тврди, да, бар што се тиче наслеђа, грађански законик не води какву нарочиту бригу о задрузи, али сумње нема да сва три наша законика узимају у заштиту идеју задруге, која је за образоване Србе добила особити значај онда, кад је инострана економска литература неосновано назрела у њој нови принцип комунизма и кооперативног рада. Да видимо како штити наше законодавство задругу.

Остављајући задружну кућу народној етици и личном интересу, обичајно право ничим не ограничава слободу деобе. Данилов Законик ограничава ову слободу и тражи за деобу синова *пристанак родитеља* (члан 47). О. И. Законик, остављајући деобу и наследство обичају и будућем закону, *„стеже слободу“* што се тиче кућне заједнице. Законодавац, одлично појимљући да у дељењу задруга важну улогу игра особина

(сермија), лишава права и мушке и женске чланове заједнице да теку трудом себи особину. Ово је доследно саставном елементу задруге — „заједници рада“, али овим се лишавају и жене и девојке права својине, изузимајући ситница у оделу, накиту и случајних прихода (дарова, наслеђа и др.), којим су се, на основу обичајног права, широко користиле искључиво путем сермијања (својине), истина на штету саме задруге. Допуштајући женскињу тековину својине, обичај не допушта мушким члановима да то исто чине, надокнађавајући овим у неколико женскињу оно, што му одузима при деоби и наследству. Тако овим, 688 чл. О. И. Законик служи интересима задруге на штету женских материјалних права, независних од наследног права.

„Стезање слободе“ у корист задруге иде и даље. Члан 692 ограничава власт домаћина у корист задруге, ослобођавајући ову од обавеза домаћина, које би он учинио не само „зломислено“, него и „кријући с ким углавио на штету куће.“ Члан 695 лишава члана задруге права располагања својим задружним делом док је у задрузи, што, у осталом, одговара обичајној пракси. Члан 696 ослобођава задругу од дугова појединих задругара, који би се задуживали без овлашћења *„старјешине и Куће“*. Члан 698 ствара законску могућност, да се задруга огради од штетних трговачких предузећа члана задруге. Члан 700 чини неодговорном задругу за штету, коју нанесе другима задругар из „обијести“. Слобода располагања кућним имањем ослобођава се ових „стега“ тек онда, кад *„кућа спадне на једно једино чељаде“* (члан 707).

После оваквих „стега“ природно је очекивати, да би законодавац водио рачуна о задрузи и у правилима о деоби и у правилима о наслеђу, која је оставио обичају и будућем закону, ваљда, из недовољног познавања народних погледа на деобу и наследство. Узгред да напоменем, да законописцу (г. Богишићу) мало је могао помоћи у појимању задруге и задружних одношаја његов „Zbornik“ правних обичаја, јер његови кореспонденти, људи без правничког образовања, нису могли дати тачан одговор на нетачно и неодређено питање: „mislili (народ) da je djelidba nekakva nesreća?“ У одговору на ово питање субјективизам је неизбежан, као и збрка моралних и економских разлога за „срећу“ или „не-

срећу" деобе (љубав и слога и материјални интереси). Ну, да видимо има ли заштитних правила за задругу у грађанском законику.

§ 492. стоји на правилном народном становишту: он оставља наследницима на вољу или да се деле, или да остану у заједници. Код тога члана има карактеристично решење од 1846 године, које иде на то, да се слобода деобе ограничи. *„Да се задруге не раздвајају, вели се у њему, због маловажних узрока, као, на пример, због свађе, заваде, која је случајно и од скора међу задружницима постала."* Овде се игнорише морална подлога задруге, како би се очувала њена економска страна, али исто решење признаје, да „укорењена мрзост", *„дуга свађа"* *„може"* задругу раздвојити.[1] § 513 лишава задругара, који је „самовољно" задружну кућу оставио, права „на сав приплод за време одсуства добијени," а осим овога *„и штету за то време догодившу се дужан је носити."* Ова заштитна тенденција особито је силна у § 528. по коме *„сродство у задрузи при наследству има првенство над сродством изван задруге, ма ово било и у ближем степену."* У споменутом чланку, г. Мих. П. Јовановић одриче ову тенденцију баш овоме члану, али његови разлози нису нас убедили. Да се мало задржимо на њима.

Најпре да исправимо једну теоријску омашку, коју је г. Јовановић могао учинити ваљда једино под утицајем општег, па према томе и сугестивног прецењивања значаја задруге. Држећи се утврђеног у науци гледишта, да интестатско наслеђе почива на мисли: погодити вољу умрлога ко да га наследи, он игнорише исто тако утврђени, једини критеријум за погађање воље умрлога — блискост сродства и на основу „нарочитих узрока," које закон предвиђа, долази до закључка, да „задруга казује, да је умрломе задругару најмилији већ по томе био онај *најближи сродник који је с њим у једној кући живео* ..., *па ма изван задруге имао и кога још ближег сродника.*" Не говорећи о томе, да не може бити четвртог степена упоређења — „најближи" и „још ближи," на основу задругарског критеријума, ми бисмо морали доћи

---

[1] Пре десетак година у једном београдском политичком листу, чини ми се у „Малим Новинама", публикован је распис кнеза Милоша о чувању задруге, који ми, по сећању, напомиње ово судско решење. Било би добро кад би га ко нашао и предао „Архиву". *М. П. Ц.*

до закључка, да је неодољени прадед милији од одељеног оца, неодељени трећебратучед од одељенога брата, неодељени синовац од одељенога сина и т. д. Колико је несигуран овај „задругарски" критеријум за погађање воље умрлога, најрељефније говори конкретни пример, о коме води реч г. Јовановић у своме чланку. Драгиња је, сагласиће се г. Јовановић, напустила задругу не због тога, што није волела брата и оца или што ови њу нису волели, него *што се морала удати.* На послетку, као што већ знамо, задруга се одржава не из једних моралних побуда („најмилији"), него и из економских, о којима иесумњиво и води рачуна § 528.

Са више разлога г. Јовановић одриче тенденцију штићења задруге, кад се позива на диспозитивни карактер законске одредбе и на одсуство у закону категоричких заштитних норама, којима би се одузела могућност задругару да може своје имање завештати коме изван задруге. Али таква норма, која би лишавала задругара права завештати своје имање коме изван задруге, не само што не би могла достићи циља, него би била још и штетна за задругу, јер би се завештач пре писања тестамента морао делити ради слободе располагања својим имањем. Од ове махне није слободан ни § 528, јер упућује задругара да води рачуна о судбини свога имања *на случај непредвиђене смрти,* на чему се опет и базира његова заштитна сила задруге.

Кад се законодавац није руководио осећањима умрлог („најмилији") при састављању § 528, а њиме јавно наноси штету ближим сродницима изван задруге, јасно је, да тим служи интересима задруге, и то искључиво њеном економском благостању. Овај неизбежни закључак није тешко извести на основу самога закона. У § 418 законодавац *одступа* од општега реда наслеђивања и *упућује* на главу XV, у којој се говори *„о наследним правима и одношајима у задрузи"*, где се и сретамо са § 528, *као са изузетком из општега наследнога система.*

Карактеристично је, да је стара наша судска пракса пошла даље у овоме правцу — штићења задруге. „Законодавна власт је, вели се у решењу од 7 фебруара 1847 године код § 529, при издавању законика *то хтела, да у задружном стању кћи умрлога, и ако мушке деце нема, не*

наслеђује његов део задружног имања"... Доцније решење, од 28 новембра 1859, код истога §-а враћа силу § 400, али ипак допушта задрузи, да исплати наследници кћери очев део „по процени" вештака.

Још је карактеристичнији случај најновије судске праксе, који је изнео г. Јовановић у споменутом чланку. Упућујући читаоца на сам чланак, ради нашега задатка да се задржимо само на факту, да су наше државне судске инстанције дошле у сукоб у питању: *да ли има преча права на наследство задругар стриц, или удата сестра.* И сувише је јасна одредба § 528, као год што је утврђена и пракса у решавању овога питања, да бисмо могли допустити да ваљевски првостепени суд, а за њиме и *Касациони Суд, није појмио* законске одредбе о овоме питању. Корен овога размимоилажења с Апелационим Судом мора се тражити дубље. Мислим да се нећемо преварити, ако му потражимо корен у збрци појмова *о задрузи и оној најужој кући,* о којој је раније говорено. „*Смрћу Љубомировом престала је задруга,*" вели се у примедби Касационог Суда на решење Апелационог Суда. Овај последњи убедио је Касасациони Суд, да се смрћу једнога задругара не ниште права на наследство по § 528 другог задругара. С претпоставком, да овај други има своју породицу, у овоме случају не може се тврдити, да је смрћу једног задругара престала задруга. Она би престала тек онда, кад не би било заједнице живљења, имања и рада, — кад кућа спадне на „*једно једино чељаде*" (члан 707 опште имовинског законика). Али, после смрти Љубомирове, као последњег мушког *огранка* заједничке лозе, — нешто се прекинуло: нестало је онога, што је лишавало одиву права на део и наследство, нестало је рода у најужем смислу ове речи, *нестало је оне уске родне куће, којој морална и правна народна свест жртвује наследна права одиве, нестало је братске куће.*

Природно је, да слободног од економске политике, коју је унео у наследно право § 528, српског судију правна народна свест вуче к општим одредбама о наследству, које са неким незнатним одступањем одговарају српском обичајном праву.

Интересантно је напоменути, да су и руски „народњаци" у задрузи назрели чисто „словенски" комунизам и да је под њиховим утицајем донесен закон 1886 г. који не допушта

„добровољну“ деобу сеоске задруге. За деобу потребан је пристанак општинскога збора, који опет контролише државни чиновник! Ко зна како су прва дела нашега Вука Караџића дочекана у европској књижевности и да су она пробудила љубав за изучавање народнога духа и живота код других словенских народа, томе се неће учинити невероватно, да овај сурови руски закон почива на истом темељу, на коме почива и заштитна политика задруге нашега законодавства и наше судске праксе.

На завршетку да се упитамо, ***да ли је збиља пробитачна задруга с тачке гледишта народне економије?*** Позитивни одговор на ово питање давно је „утврђен“. Моја лична опажања поколебала су у мени ово „утврђено“ мишљење. Да ли је штетно или корисно с економског гледишта, да се једна задруга растури или одржи, то искључиво зависи од склопа дотичне задруге, односно од њене радне и имовне снаге. Нема сумње, да је веома штетно растурање сиромашнијих задруга, чије се односно благостање базира на кооперативном раду задругара, али ова врста задруга најтеже се и одржава. Напротив, растурање богатије задруге, део које одељеном задругару осигурава могућност пристојног живљења помоћу рада, — кориснијe је, јер је рад у инокосној кући ***интензивнији***, а на раду почива богатство народа. Недостатак радне снаге домаћин инокосне куће надокнадиће туђом, — ***најамничком снагом***, што не може учинити одељеник сиромашне задруге.

Ова моја опажања, основана на деоби задруга у моме брасту (Буче у Васојевићима), проверавао сам у разговору са људима из других наших крајева и уверио сам се, да су тачна. Статистички пак подаци о руском „двору“ (задрузи) још су ме више у овоме убедили. Економист и статистичар Гурвичъ чини овакав извод из ових података:

„Јасно је, да је ***малена*** земљорадња могла трајати само док је трајала стара ***велика кооперативна породица*** (задруга). За овај кооперативни рад потребне су просечно *три* мушке радне снаге, али пошто индивидуализам руши задругу (којој није могао помоћи онај сурови закон), ове се радне снаге морају надокнадити путем најма, тако да распадање задруге

2*

неизбежно води газдовању са најамничком радном снагом." „Пошто, вели он даље, процес распадања задруге иде све брже, онда се класа земљорадника, који се користе најамничким трудом, мора све више увеличавати. *Сопствена породица земљорадника, чија се радна снага допуњава са једним или два најамника, такав је тип будуће земљорадничке кооперације, којој је суђено да замени природну породичну кооперацију.*"[1]

Мени изгледа, да је оваква судбина и наше задруге.

Марко Н. Цековић

---

[1] Ibid. стр. 116—119.

ПРИЛОГ

О ЈАВНОЈ БЕЗБЕДНОСТИ ЗА ПРВЕ ВЛАДЕ КЊАЗА МИЛОША

Међу уредбама о државном поретку и заштити личне и имовне безбедности, заслужује помена „наставленије“ Кнеза Милоша од 29 септембра 1821 године, № 159., о поретку у вароши Крагујевцу. Њиме се „ради општче безопасности“ наређује избор начелника у сваком „руфету,“ и узајамно јамчење мештана за тврђу грађанске исправности. Нарочито је наглашена дужност пријаве страних људи, следећом тачком „Потом да заповједите свакому, када би непознат и страни човек у варош дошао, и овди макар један дан пробавити намјеравао, да онај домаћин к којему је дошао, одма с њим заједно у Канцеларији народној пријави се, овде да се испита по каковим дјелима онај непознати ходи, колико дана овди пробавити намјерава, и да нађе за себе добра човека, и тако да може овди пребивати неко време.“ У исту категорију спада и Књажева уредба од 16 децембра 1827 године № 825, из чије разноврсне садржине исписујемо следеће административно-полицијске тачке:

„4. От сваког путника одкуда му драго био, или са стране или из друге нахије, власти и магистрати нахијски пасоше строго да истражују, и кога год без пасоша или са неуредним пасошем нађу, сваког онаковог Магистрат нахијски да затвори и под стражом власти оној преда, к којој путник онај каже да принадлежи. Магистрати или подчињени магистратски, који би уватили без пасоша путника, да га не казне, но невредима да га врате његовој власти, а ова да га строго казни.“

„5. Скитнице и бледословници гдигод се увате, да се вежу и предаду принадлежном магистрату, а овај извјестије

о томе, да даде Суду Народњем, који ће рјешеније о њему издати.“ [1]

Не мање је важна предметном исцрпношћу, следећа Уредба Народног Суда од 4 новембра 1829 године № 970, као административна мера против хајдука и јатака, и рђавих слугу и беспосличара:

„Јего Сијателство Господар наш и Суд Народни примјетили су к немалом соболезнованију, да се између Народа нашег и онакови зли људи находи, који љети нестарајући се о домашњим својим пословима и раду, у ајдучину и лоповлук одходе, и цјело љето као звјерови по планинама кријући се грабежем либо туђом муком живећи, проводе; а како зима настане, која им даље у планина обстати недозвољава, одма ето ти и(х) са сви страна, не само они који су из нашег но и из околни предјела, гди међу нас доходе, и под именом службе као на јатаклуку презимити прибјежишча траже, претварајући се као да би су они честни и радипи људи били, службу себи ишћу; које млоги кућни старешина, и не питајући одкуд је и гди је рођен, и код кога је служећи љето провео, у службу к себи прима; а после како презими и пролеће настане, а он опет у ајдучину и лоповлук, како што и пре, оде. Из овога се дакле јавно види, да такови зли људи под именом службе, у народу нашем као на јатаклуку бивају и зиму проводе.“

„Но Јего Сијателство Милостивјеипи Наш Господар, старајући се непрестано о благостојанију и благополучију свога Народа, и желећи да би се један пут овакови злочинци који браћу своју арају и обезпокојавају, истребили, милостиво рјешио је наложити Суду Народњем, да следујушче заповјести на све Магистрате изда. И тако:

„1. Да у будушче сваки кућевни старешина, који би слугу најмити желио и он би му се пријавио, пре у службу да га узети несме, док га неиспита од куда је родом и гди је до тог времена и код кога газде служио; а потом и писмено свидјетелство или пасош од куд иде, да истражи. Наиђе ли на онаковог који службу тражи, а писменог сви-

[1] *Правник* од 1892 године, књига I, свеска 3, страна 204, *Бранич*, година VII, свеска 19—24 од 1900 године.

дјетелства или пасоша неима, одма је дужан онаковог кнезу свом пријавити, а овај ће га Магистрату своме предати.“

„2. Да сваки кућевни старешина, кад слугу хоће да одпусти, дужан је оног кнезу свом или Магистрату привести и јавити да га он од службе одпушта; а притом и његово поведеније какво је било да изјави, и онда ће кнез од Кнежине или Магистрат дужан бити оному слуги пасош дати, у ком пасошу да назначено буде и његово поведеније, које му је газда његов пред Магистратом одпуштајући га, засвидјелствовао.“

„3. Ни један слуга да несме газду свог без важног каквог узрока пре времена оставити, нити пак газда, непоказавши слуге свог злоје поведеније, одтерати.“

„4. Сваки кућевни старешина, који је досад и пре ове заповести слугу погодио, да га има по објавленију ове заповести најдаље за 15 дана Магистрату свом пријавити, и да је код њега у служби показати. Који пак од тог времена слугу свог Магастрату пријавио не буде, хоће строгом наказанију подлећи.“

„5. Налаже се овим нахијским кнезовом и сељским кметовом, да сваки кнез у својој Кнежини а кмет у свом селу, не само на оне људе, који се у селима и код прости људи у најам примају, но и на оне који по манастирима код калуђера и попова служе, добро позорствују и испитују: је ли старешина кућевни оног гди надлежи пријавио или није? и ако би ког, да није по надлежности пријављен пронашли, отма оног старешину кућевног заједно са слугом Магистрату да предаду, којего Магистрат судивши да казни. Ако ли који кућевни старешина од духовног чина буде, то Магистрат за таквог Суду Народњем известије да поднесе.“

„6. Да Магистрат у вароши наложи Полицају, да он при отправљању протчи дужности сви, мотри и наречене слуге који се код газде у најму находе; и је ли га газда његов по дужности Магистрату привео, и пасош његов или писмено свидјетелство код кога је служио, поднео. И ако би ког без пасоша или таковог писменог доказателства ухватио, одма Магистрату да га предати има.“

„7. Да и самим Турцима, који се у вароши находе и слуге држе, Магистрат чрез мјестног муселима јавити има: да који би год Турчин слугу имао, а Магистрату га не би

пријавио и доказао да он о добром поведенију својем писмено доказателство има, или не би за њега добра јемца представио, а после би му од истог слуге какови вред нанешен био, то онда да се не има Суду мјестном за учињени вред жалити."

„Препоручујући вам у ови 7 тачки изложене заповјести да и(х) кнезовом нахијским вразумително и јавно прочитате, и преписавши свакому по један ексемплар с печатом вашим потврђен, у руке предате, да и(х) они при разрезивању порезе подручним својим кметовима и Народу прочитавају, и заповјести ове разтолкују, и да се по онима владати имају, свуда строго наложе. Надајући се, да ћете по височајишем опредјеленију ове изложене заповјести у дејствије и к точном исполненију привести, пребива Вам благонаклони Суд Народни".

Поред ових података, као допуне раније употребљеној грађи,[1] није без научног интереса ни следећа управна наредба, против нерадника у тежачком реду.

„Свима Магистратима"

„Будући да се између народа нашег, већа част људи налази, који због лености и нерадјенија земље своје непоорање пренебрегавају, нити се о њима старају да и(х) у време поору и посеју, и тако многи принуждени су глад подносити, а често и онако здрави и читави људи и до саме прошње доходе, и не стиде се с прошњом својом, и трпјенијем глади јавну леност своју пред другим радним људима показивати, између који(х) находи се и онакови нерадина, а особито у ово садашње време кад се најбољи рад к орању и сејању отвара, који од казана на казан дођи старају се, гди пушећи и пијући цјело време радно проводе, а кад зима дође и лето настане, неима леба и виче „помозите браћо да израним ову сиротињу", и со тим радним људима досађују. И тако, да би радну браћу од овакови љенштина ослободити, и оне принудити да се у напредак боље о раду труде — Суд је Народни са согласијем Јего Сијателства Сербији Књаза и Господара М. О. старајући се непрестано о благостојанију На-

---

[1] Моја књига *Приносци за историју старог српског права* II део; страна 65 и 66.

рода нашего, и бојећи се да не би почем људи орање, коjему је сада време, пренебрегли, и да не би чрез таково небреженије оскудност ране и најпосле и глад трпити морали, за нуждно судилисмо ову височајишу Заповест, посредством вас (М. Н. Н.) нахијским и от кнежине кнезовима и сеоским кметовима издати: *да ови заповједе свакому својему подручному, и да га принуде, колико више може да узоре и посјеје.* Који би кнез или кмет заповјест ову пренебрегао, одговараће лично Јеговој Светлости Господару Милошу. По чему и препоручујемо вам, да призовете у један дан све кнезове нахијске и главније кметове од цијеле нахије, у ком собранију, ову са согласијем Јего Сијателства издану заповјест, да прочитате и строго свакоме наложите, да се што скорије и за благовремено земље поору и усјеви посјеју."

„При том са согласијем Јего Сијателства за добро судимо и ово (паложити): да у прилики тој објавите свима кнезовима и кметовима, да свака глава има дати по 80 ока кукуруза у чокању, или једну врећу. Но једну ову врећу кукуруза од 50 ока, сваки у свом селу за сваки дати случај да приуготови, који се неће од људи одма одвајати до друге наше заповјести; но међутим да сваки кмет у свом селу један кош онолики исплести да, колико је нуждан, и у који ће моћи онај кукуруз, који се у селу његовом скупио буде, стати. Ови кошеви у сваком селу да морају бити готови до оног времена, док се друга заповјест, да се кукуруз одваја. (не) изда. № 910 2 октоврија 1829 године, у Крагујевцу."[1]

Алекса С. Јовановић.

---

[1] Протокол Суда Народњег Сербског за 1828 и 1829 годину.

БУГАРСКА И РУМУНИЈА

Почетком месеца децембра прошле године бугарски кнез је, мало изненада, отпутовао у Букурешт, пробавио два три сахата у њему, посетио краља румунскога и вратио се у Бугарску. Овај догађај је разно тумачен. Једни су ову кратку посету сматрали као обичан акат куртоазије према румунскоме краљу и његовоме престолонаследнику коме је кнез бугарски дуговао посету. Други су нашли у томе некаквога политичкога смисла, тим пре што је кнез Фердинанд дошао из Берлина непосредно у Букурешт, и некако убрзо после посете турскога амбасадора у Паризу, Мунир паше, у Букурешту и Београду. Свакојако ће имати ови други право. Писање бугарске званичне и полузваничне штампе у последње доба, размена посета између румунских и бугарских професора, инжињера, народних посланика, долажење Д. Стурзе у Софију са управником добара краља румунскога, Калиндером, догађаји у Маћедонији, последње изјаве новога бугарског Министра Иностраних Дела и Министра Председника Петкова у Н. Собрању, казује да ова посета није била непредвиђена, да је спремана, да има неки политички значај. Питање може бити само о томе да ли је та посета крупнијега или ситнијега значаја; да ли је та посета или само увод, или једна етапа, или круна једног већ утврђенога споразума између Бугарске и Румуније.

Балканске народе мора интересовати приближавање једне балканске државе другој ради економских им интереса, али нарочито ради политичких им интереса. Ови последњи су нарочито велики и важни. На Балкану свако груписање две државе наперено је противу треће. Од 1897 године до данас је било неколико покушаја за таква груписања, 1897 године

између Бугарске и Србије; 1902 године између Румуније и Грчке; 1903 године између Бугарске и Турске; 1904 године између Бугарске и Србије; 1905 године понова између Бугарске и Турске. Сви ови покушаји су остали махом без резултата. Сад је учињен покушај за зближење између Румуније и Бугарске, покушај који није чињен никако од Берлинскога Конгреса до данас.

Да ли је данас у опште могућан политички споразум између ове две земље?

I

Свакоме политичкоме споразуму између две и више држава потребан је један трајан предмет за споразум. Предмет таквога споразума је обично заштита заједничких интереса, или заштита посебних интереса који не стоје у опреци једни с другима.

Има ли таквих интереса између Румуније и Бугарске? И какви су то интереси?

По географскоме положају судећи, требало би да Румунија и Бугарска стоје у што бољим суседским односима. У Румунији има много индустријских производа, које би могла трошити Бугарска. Камено уље (петролеум), жижице, шећер, хартија, прерађено дрво, со и други индустријски производи румунски могли би имати лепу прођу у Бугарској. И квалитет и превозна цена ових производа од места производње до места потрошње су без утакмице. Многи производи из Бугарске као угаљ (дрвени, камени) непрерађено дрво, коже, свилене чауре, и т. д., имали би опет много потрошача и врло добру цену у Румунији. Поред тога Дунав, и то онај његов најглавнији део, у рукама је мађарских и аустријских бродарских друштава. Аустријска и мађарска бродарска друштва, којима Аустрија и Угарска дају нарочите премије и многе повластице, врше врло велике услуге индустрији и трговини те две државе. Место што Бугарска и Румунија дају паре за горе поменуте производе земаљске другим земљама, а нарочито оној која највише смета економскоме напредовању и развијању балканских држава, оне би могле да задрже те паре код себе. У место што румунски војни пароброди врше по Доњем Дунаву поштанску службу, или боље рећи полицијску, боље би било да бугарски и ру-

мунски трговачки бродови превозе робу по Дунаву и Црноме Мору и истисну бродове аустријскога и мађарскога бродарства. Дакле, економско-трговачки интереси су заједнички. Они су тако крупни да им налажу зближавање, споразум, погодбу. Економско еманциповање се може извести ако сложе те своје интересе у један добар трговачки уговор.

Да ли има заједничких политичких интереса?

Имао би данас један заједнички политички интерес за Румунију и Бугарску. Тај би био одбрана од Русије. И Румунија и Бугарска имају да се туже на Русију од Берлинскога Уговора. Прва је изгубила Бесарабију, а друга се до скора унутра мучила с руским утицајем и мешањем у њене унутрашње послове. За Румуне, је јасно чему се имају надати у будућности од Русије, а за многога Бугарина је данас извесно да Бугарској треба ослонца на западу који они, у осталом, непрестано траже. Ресултат руско-јапанскога рата могао би само повећати страховање ове две државе за будућност. Споразум Русије и Енглеске у Азији и Малој Азији, могао би бити чак и судбоносан. Велики се споразумевају на рачун малих и слабих. Цариград у рукама Руса не би много вредео без једнога јакога и широкога залеђа. Зна се на чији би рачун то све било.

Посебни интереси су ови:

Најкрупнији, најважнији политички интерес Румуније јесте у Угарској, у Трансилванији. Око три милијуна Румуна живе у Трансилванији, Буковини и једном делу Баната и воде оштру борбу за политичка права и слободије које Угарска неда народностима на својој територији. Та борба није од јуче већ од пре пола века, и није вођена до сада на штету Румуна. Жилави и у борби издржљиви, сви су ти Румуни очували јако развијену народносну свест и осећање солидарности са Румунима из слободне Краљевине. Румунски државници, сви без разлике, и поред тога што су уз Аустро-Угарску, стално мисле на уједињење Румуна одовуд Карпата. Уједињење Трансилваније, Буковине и Баната саставља неписани део политичкога програма румунских политичких партија, а жељу свих Румуна. Онога дана када се одвоји Аустрија од Угарске, надају се сви Румуни у остварење те своје жеље.

Други посебни интерес Румуније би био да се поврати стање утврђено чланом 22 Парискога Уговора, а поништено

чланом 45 Берлинскога Уговора. То јест да јој се поврати Бесарабија која је одузета 1878 године од ње и дата Русији.

Трећи интерес Румуније био би Добруџа. Тај интерес је у томе да Добруџу одржи у својој власти. И, не само да одржи, него да је евентуално и повећа.

Четврти би интерес био да има у власти доњи Дунав и сва острва која има сад или која би се наносом створила.

Пети је интерес да сачува својих 75000 становника у вилајетима битољскоме и јањинскоме од јелинизирања или славизирања. Што ће рећи, да Куцовласима у тим областима очува етичку самосталност.

Бугарска има три посебна интереса, који су одвојени, али су за Бугаре од подједнаке важности.

Први је да се маћедонско питање реши искључиво у корист Бугара. Од 1878 године па до данас напори свих бугарских влада су се највећма у томе правцу манифестовали. За ту сврху Бугарска је поднела и подноси врло много жртава у новцу и у људима. Географски одвојена Балканима и Дунавом од Европе, везана само са Цариградом, који губи све више своју некадању важност, Бугарска осећа сву погибао ако остане у својим садањим границама. Одвојена од главнога средњеевропског трговачкога пута Дунав—Морава—Вардар, неприродно свезана са средњом Европом железницом, Бугарска осећа да се не може развијати, да ће бити осуђена да живи од туђе милости. Будућност је њена осигурана ако имадне у рукама вардарску долину, слободан пут ка Солуну. За то Бугарска чини све, и све употребљује да узме не само Маћедонију, него се стара да од Старе Србије одвоји скопаљски санџак, и области тетовску и гостиварску.

Други је интерес подређен првоме, и ако га Бугарска не одваја у својој дипломатској радњи од првога. Тај је други интерес питање о присаједињењу једренскога вилајета Бугарској. Без једренскога вилајета Бугарска не би могла да представља једну целину, остављајући на страну стратегијске обзире који јој налажу да има сигурнију границу према Турској и сигурнију базу за евентуалне војничке операције.

Трећи је политички интерес румунска Добруџа. Бугари сматрају да је на Берлинскоме Конгресу њима учињена неправда што је од њих одузета Добруџа и неприродно дата

Румунији. И за то сви мисле, и ако може бити сви то не говоре, да треба поставити између Румуније и Бугарске природну границу; т. ј. вратити Добруџу Бугарској, повратити географску целину, пребацити Румуне на леву обалу Дунава.

Ова три посебна интереса представљају један велики политички бугарски интерес. Тај је: да сједини све Словене у Румелијским вилајетима. Да на тај начин доведе равнотежу између Срба и Бугара на Балканскоме Полуострву. Јер, Бугари не траже једренску област, вилајете битољски, солунски и скопаљски санџак за то што на то имају етнографска и историјска права, већ више из страха од уједињених Срба. За то се труде да их потисну и из Старе Србије.

II

Да ли ти заједнички и посебни политички интереси упућују Румуне и Бугаре да се зближе, па не само да се зближе него и у савезнике претворе?

Свакојако заједнички им је интерес да се бране од Русије. Само, Румунија, знајући да јединство расе, вере, језика, може у каквоме мучноме тренутку да претегне над политичким разлогом, предпостављаће наслон на Аустрију, и велику и силну, и, најзад, са заједничким и непосредним фронтом према Русији. Румунија зна да ће, уз помоћ Аустрије, једнога дана, може бити, моћи повратити земљу између Прута и Дњестра, која је Париским Уговором била присаједињена Молдавској кнежевини. Кад ојача са два милијуна становника и са 40000 квадратних километара, Румунија ће моћи да тражи и да рачуна на помоћ изван Аустрије.

Ако би једнога дана Румунија била у могућности да води активну политику због Трансилваније (што може бити онога дана кад се Угарска одвоји од Аустрије), Румунији би била свакојако од велике користи помоћ Бугарске. Али и у томе случају она би пре обезбедила себи помоћ Срба. Румунија и Србија имају прво заједничкога ослонца у Србима и Румунима у Угарској, а друго имају заједничку границу према Угарској. Неутралност Бугарске и наклоност Аустрије у таквоме случају би била добро дошле. Али, свакојако, да би Румунија предпостављала савез са Србијом неутралности Бугарске.

На Берлинскоме Конгресу (члан 46 Берлинског Уговора) дати су Румунији у замену за Бесарабију, острва која је Дунав на утоку у Црно Море начинио, Змијско острво, тулчански санџак и све земљиште обележено кривудавом линијом источно од Силистрије па до Црнога Мора испод Мангалије. Чим је Румунија ушла у овај део Добруџе одмах је њена Скупштина донела један закон (7 марта 1880 године) политичке природе. Тај закон је имао главни задатак да омете бугарску агитацију, пропаганду, међу становништом добруџанским. По члану 4 тога закона одузета су сва политичка права становништву у румунској Добруџи, а члан 21 истог закона нарећује да се у Бабадагу отвори, о државноме трошку једна медреса, у којој би се спремале хоџе и кадије. Тај закон је данас у важности. 1905 године, је било говора у Румунији да се тај закон измени и Добруџанима дадну политичка права, али до данас није још ништа урађено. И, Румунија сву своју радњу у Добруџи своди на то да што боље и јаче учврсти свој положај. Па не само то, Румунија мисли, кад тад, тражити ректификацију садање своје границе према Бугарској. Исправљена граница би била права линија од Рушчука до Варне.. И стратегијски и политички разлози су врло јаки да се та граница што пре утврди. Румуни знају да ће после Маћедоније и јадранскога вилајета брзо доћи на ред Добруџа. Сем стратегијских и политичких разлога има и онај економски. Докле Румунија има у рукама Добруџу имаће отворено море, слободна своја пристаништа. Њена ће трговина имати један слободан отворен пут. Румунска индустрија имаће маха. Румунија ће моћи коначно да се еманципује од Аустрије и Русије. Изгуби ли Добруџу њена ће економска независност претрпети велику повреду, ако је сасвим не изгуби, па макар да јој је Дунав на граници. Са губитком Добруџе изгубила би Румунија надмоћност и на Дунаву. Најзад, Румунија је у Добруџи утрошила велике новце за унапређење Добруџе, те би губитком ове имала и велике материјалне штете. (По званичним подацима утрошено је до данас око 100.000.000 динара само за регулисање морске обале код Ћустенџе и моста на Дунаву). Дакле, Румунија хоће, пошто пото, да задржи Добруџу. Она је не би добре воље дала ни у ономе невероватноме случају да Ердељ, Буковина, Банат до Тамиша и Бесарабија дођу у њене руке.

Овај интерес јесте данас за Румунију најважнији. Најважнији за то што има најпрактичније вредности и значај за њу.

Питање о превласти на Доњем Дунаву и острвима је важно за Румунију из стратегијских и политичких разлога. На Дунаву често се наносом стварају острва. Због њих је више пута долазила до спора између Бугарске и Румуније. 1904 године био је такав један спор због Магарећега Острва. Бугарска није признавала Румунији право на то острво из разлога што је Магареће Острво ближе бугарској граници — и ако је оно било на левој страни Thalweg-а дунавскога. Сем тога, Румунија врши поштанску службу на Доњем Дунаву. Ако би напустила оно прво своје право и ову последњу међународну обавезу, њен положај у Добруџи би био свакојако мање сталан и сигуран као и у Црноме Мору, у коме Бугарска почиње подизати полако своје војно и трговачко бродарство.

Што се тиче интереса Румуније да очува етичку целокупност за своје сународнике у вилајетима битољскоме и јањинскоме, он нема тако великога значаја. Румуни знају да ће њихови сународници бити, уз остале, инкорпорисани другоме коме народу. Да би их од тога сачувала требало би или непосредне границе према Турској или силна и моћна флота. Румунија нема ни једно ни друго. Она подржава своју маћедонску политику да би једнога дана могла с правом тражити накнаду на другој страни. Није невероватно да би на случај врло повољног решења маћедонског питања по Бугаре и у њихову искључиву корист, пристала да се одрече свега у Маћедонији, ако би им Бугари уступили бугарску Добруџу, тако да би граница западна била права линија Варна-Рушчук.

Недостататак јединства у раси, језику, крви, разлика у култури, чине те се Румуни и Бугари нису никада слагали, а често су долазили у сукоб. Гранични сукоби, било на суву било на води, нису ретки. 1900 године умало није дошло до оружанога сукоба између Румуније и Бугарске због убијства румунскога професора Михаелану (кога у сред Букурешта убише бугарски револуционари) и због кињења Румуна у Бугарској. Догађај са бугарским паробродом „Зором“, који је носио тајом из Варне 2000 Манлихерових пушака и потребну количину муниције у Добруџу румунску, па пропао

услед буре код Перитеаска на румунској обали, показује какве су намере бугарске у Добруџи.

Једном речју, Румунија може трпети једну јаку и велику Бугарску само тако, ако и сама буде толико силна да може држати свакад у маху Бугарску.

Интереси Румуније у Маћедонији ни мало не сметају интересима Бугарске. Напротив, они су донекле заједнички. И Румуни и Бугари имају тамо заједничкога непријатеља, Грке. Бугари ће лакше изаћи на крај са Грцима уз помоћ Румуна. Сем тога, Бугарима не прети погибао од румунизирања словенскога живља у Турској, Куцовлаха је тако мали број тамо. Сем тога, сви бугарски политичари знају да Румуни не мисле озбиљно на Маћедонју, и да би увек, за накнаду на другој страни, помагали Бугаре да добију Маћедонију. И ако тако стоји ствар ипак нема међу њима сагласности. Докле Бугари желе аутономију Маћедоније и једног дела Старе Србије, дотле Румуни траже нешто друго. Аутономију без гарантија да ће се у аутономној Маћедонији очувати сва права Куцовласима не могу примити. Судбина Грка у Бугарској непрестано им је пред очима, и ако су се Куцовласи и Бугари увек слагали. И они аутономију сматрају, као и многи други, као етапу за анексију с Бугарском. Зато хоће statu quo. Аутономију само онда кад би била од Европе загарантована целокупност аутономне области или уз добру накнаду на другој страни.

Интереси Бугарске и Румуније у Добруџи не могу се сложити. Бугари сматрају Добруџу као део њихове земље, насилно узет и дат једноме непријатељу. Докле Румуни буду у Добруџи, Бугари се неће осећати као код своје куће. Напротив, вешто ће зазирати, непрестано ће бити у ономе расположењу у коме се налази за време рата мирно становништво које је у непосредној близини непријатељске војске. Непрестано ће бити на мртвој стражи. Добруџа је за Бугаре донекле оно што Елзас и Лотрингија за Французе, и ако је нису у рату изгубили, и ако није њихова ни била. И кад не говоре о њој Бугари мисле на њу. У Добруџи је надмоћност Румуније.

Ни Бугари ни Румуни немају таквих животних заједничких интереса, ради којих би један политички споразум или војни савез био међу њима неопходан. Истинит савез

који би био део једног политичког програма за дуг низ година у обема државама није могућан. Нити Румунија нити Бугарска могу жртвовати своје посебне интересе без штете по своју националну будућност. Жртвујући један од њих, жртвовали би свој раван положај према другој. Нити Бугарска може данас желети једну моћну Румунију, нити Румунија једну силну Бугарску, нарочито ако се надмоћност не би развијала једновремено.

Бугарска и Румунија имају доста економских разлога да стоје добро једна с другом, имају разлога за то и због маћедонских послова. Случај их је довео у један табор према Грцима. Заједничка акција противу Грка може их држати неко време једну поред друге. Кад престане та потреба, а то може свакога часа бити, остаће само они први интереси, ради којих треба међусобни односи да су што бољи и што срдачнији. Са решењем куцовлашкога питања и ти ће интереси опет ослабити.

За данас може да буде говора о једном доброме трговачкоме уговору између Румуније и Бугарске, али о једноме политичкоме споразуму и војноме савезу не.

Иностранп.

О УСЛОВНОЈ ОСУДИ

— НАСТАВАК —

II.

Као главни разлог установи условне осуде у опште и њеном увођењу у нас на по се наводи се та околност: да казна кратковременог затвора не одговара својој намени (поправци осуђенога), те је због тога ваља заменити чиме другим као што је на пр. условна осуда.

Недостатци казне кратковременог затвора, по тврђењу противника њених, многобројни су. На име, њој се пребацује: 1). Што услед краткоће времена није у стању да утиче васпитно на осуђенога; 2). Што беспосличење осуђеног у затвору при издржавању казне утиче на њега деморалишући; 3). Недовољност надзора и 4). Сувише незнатно превентивно дејство ове казне. Ова казна дакле квари у место да поправља. На окорелога кривца она је без икаква утицаја; на осуђенога коме је то прва казна она утиче штетно, јер сем што му убија понос и срамоти га, смета му и у даљем животу и раду и тим га силом понова води на оптуженичку клупу. Поврх свега наши казнени заводи у којима се казна издржава заједнички, без поделе на категорије и без система ћелија, права су школа покварености и разврата. Најзад и велике финансијске жртве с којима је скопчано издржавање осуђеника говоре у прилог реформи кратковремене казне затвора.

Признајући у главном и сами да стоје неке од горњих махна кратковремене казне затвора, сматрамо да условна осуда није ни по чему позвана да исправља речене махне. Рекли

3*

смо напред да циљ казне није један већ тих циљева има више. Ако дакле казна кратковременог затвора и не би одговарала у свему једном од циљева казне, она би се зарад других циљева морала задржати бар у принципу. Доцније ћемо рећи зашто сматрамо да условна осуда није намењена да поправља махне кратковремене казне затвора, а сад да кажемо најпре неколико речи о самој тој казни, која се мисли делимично да замени условном осудом.

Пре свега ми сматрамо да се кратковременост код казне затвора не мора увек сматрати као њена махна већ се она може сматрати и као преимућство, које ова казна има над осталима, пошто се код ње баш због краткоће лакше да постићи изоловање т. ј. издвајање осуђеника, те да сваки издржава казну одвојено од других; друго, *кратковременост ове казне не значи још и слабост дејства*, јер се дејство казне може појачати независно од дужине времена *режимом* који би се могао увести при издржавању кратковремене осуде.[1] Најзад, слабо дејство ове казне (баш ако и стоји то) не даје се по нашем мишљењу лечити мером као што је условна осуда, која је по своме дејству још слабија но ма која друга казна, пошто се она не извршује. По нашем мишљењу највеће преимућство сваке казне, па и кратковремене, налази се баш у *извесности њенога дејства* пошто казна представља једну психо-физичку принуду за разлику од других мера које су већином, као на пр. условна осуда, само психичка принудна средства.

Што и ова принуда (казна) по некад откаже своју услугу то је с тога, што никакво средство не даје само позитивне резултате при примењивању, пошто ти резултати у многом зависе од организације датог средства као и од других околности независних од саме природе датог средства. Но само тај факт да кратковремена казна затвора не постиже у свима случајевима своје дејство, не може бити разлог њеном укидању ма и делимичном већ само замени њеној у извесним случајевима.

Ствар је дакле у томе одредити који су то случајеви у којима казна затвора промаша свој циљ. По нашем мишљењу

---

[1] Als Strafe ist zu empfehlen Verbüssung einer kurzen und strengen Einzelhaft mit nahfolgendes Verbringung in eine Besserungsschule u. s. w. — R. d. Strafrechts — стр. 7. — Бар.

(и у томе је главна разлика између нас и твораца наснове) ти су случајеви баш они у којима казна због своје одвећ велике строгости — с обзиром на незнатност дела и моралне особине кривца — премаша границу и с тога промашује и свој циљ. Да ово одмах и објаснимо.

Познато је да друштво односно држава за одржање правног поретка (овај је битни услов опстанка и напретка државног) располаже сем казне и другим мерама. У свима дакле случајевима у којима су за остварење права односно за одржање правног поретка довољне друге блажије мере казна је излишна, дакле неоправдана.

Главна махна казне по нашем мишљењу јесте *ограниченост њене сфере*, а не слабост дејства. Сфера казне ограничена је и ту њену махну има да поправи условна осуда *допуњујући казну а не замењујући је.*

Као што смо напред рекли ми сматрамо да потребу условне осуде није изазвало сувише слабо, већ на против сувише јако дејство казне затвора. Ова казна код извесних криваца — код оних за које се с разлогом може претпостављати да су непокварени — нема шта да поправља и с тога ако је њихова кривица такве природе да је од ње незнатна опасност по правни поредак — а ово је случај код многих омањих преступа учињених не намерно, онда је интерес друштва да се у таквом случају спрам кривца употреби блажија мера но што је казна, ако то кривац по свом дотадањем владању и иначе заслужује. Наравно да су овакви случајеви ретки и изузетни јер претпостављају: 1). нарочиту врсту кривице и 2). нарочиту врсту криваца и с тога и условна осуда може бити *само једна изузетна мера*[1] примењена у горњим случајевима и више нигде.

Толико о дејству казне и о ограничености казнене сфере. Да се вратимо сад на остале махне казне затвора: беспосли-

[1] У овом смислу т. ј. да се условна осуда не може сматрати као права казна већ само као једна изузетна мера, сем Ваха, Кицингера, Игнацијуса, изјаснио се и Мајер који вели: ...ist diese Einrichtung *keineswegs als eine normale, algemeinen strafrechtlichen Grundsätzen entsprehende* denoch aber als eine *für besondere Fälle in prinzip gerechtigfertigen Massregel zu errachten* и на истој страни у примедби под 10). denoch würde die Massregel *nicht als Strafe im Sinne des Gesetzes anzusehen* u. s. w. — стр. 324. Lehrbuch des deutchen Strafrechts.

чење у затвору и недовољност надзора у њему. — Послом на који би се у затвору нагонио осуђени, отклонио би се штетан утицај који долази од беспосличења а и надзор би се могао повећати и тако би у главном ове махне затвора биле отклоњене. Штета коју држава сноси у економном погледу издржавајући осуђенике надокнадила би се у неколико зарадом самих осуђеника, кад би се за ове увео принудни рад било у затвору било ван овога кад се пусте. Не тврдимо да би све те реформе било лако извести, само држимо да горње махне кратковременог затвора говоре пре у прилог реформи казнених завода но у прилог увођењу условне осуде и замењивању затвора њоме. Ни у ком пак случају не да се извести да кривце треба условно осуђивати зато што затвори не ваљају јер ће ипак и поред условне осуде највећи део криваца т. ј. они на које се условна осуда не може применити баш у те и такве затворе бити затворени, па ће то бити и са условно осуђенима, који по други пут учине кривицу за време рока који им је осудом остављен.

Најзад, махне казне затвора дају се поправљати и другим начином, можда пре и боље но што се то да постићи условном осудом. На име, изменама које би се учиниле у казненом законику где би се оставила судији већа слобода избора у примени новчане казне и казне затвора реформом казнених завода[1], и установом нарочитих завода за малолетне, најзад широм применом новчане казне и казне укора[2]. Главно, кад је реч о казни онда је споредна ствар њен облик а главна је ствар т. ј. суштина казне то је баш кажњење. Код условне осуде овог кажњења нема јер код ње нема обавезног извршења које је главни елеменат казне и то је један од разлога због кога се условна осуда не може сматрати као казна, већ само као мера sui generis.

Рекли смо, да условну осуду не сматрамо као казну, те се према томе, по нашем мишљењу, њоме не може ни заменити казна затвора, пошто се ова казна не може заменити

---

[1] У овом смислу код казне затвора дужег трајања Лист предлаже прогресивни систем издржавања осуде у коме би била три периода: 1). потпуно изоловање 2). заједнички рад преко дан са одвајањем ноћу, и најзад условни отпуст.

[2] У овом смислу и Вах стр. 19 Reform der Freiheitsstrafe.

нечим што није исте природе које и она. Да ми нисмо сами који сматрамо да условна осуда није замена казне већ пре допуна њена, нећемо се овом приликом позивати на противнике условне осуде: Кирхенхајма, Ваха, Игнацијуса и друге који су оваког мишљења, већ ћемо навести шта односно овога вели сам Фон Лист највећи поборник условне осуде. Ево његових речи: „Dès le début de nos travaux nous nous sommes preoccupés de Limiter l'application de cette peine (lapeine privative de liberté) et de la remplacer en partie par d'autres moyens de répression. *Peut-être avons nous eu tort de considerer la condamnation conditionelle comme un moyen de repression Suppléant la prison?* (од почетка нашега рада ми смо се паштили да ограничимо примену ове казне (реч је о казни затвора) и да је заменимо делимично другим репресивним мерама. *Можда нисмо имали право кад смо сматрали условну осуду као репресивну меру која има да замени затвор.*“ [1]

Напред смо рекли да ми не сматрамо условну осуду као казну. Ну то још не значи да се она не може и друкчије сматрати. Велики део писаца сматра је као казну и она је као таква и стекла право грађанства на континенту. Ма колико да ова разлика у схватању природе ове установе може изгледати чудна мислимо ипак да ту разлику није тешко објаснити. Све зависи од гледишта које ови писци имају о казни и о томе шта они сматрају за циљ казне.

За присталице т. зв. релативне теорије, т. ј. за оне који сматрају да је циљ казне једино заштита правних добара или само поправка кривца, условна осуда може најзад важити као казна, пошто и она у главном одговара једном циљу казне јер садржи како специјалну тако и генералну предохрану премда обе по нашем мишљењу у много мањој мери него друга казна пошто казна располаже још и једном специјалном — механичком — принудом која је без сумње од јачег превентивног дејства од условне осуде која је психичка принуда.

Ну за оне које сматрају да казна сем циља, заштите друштвене и поправке кривца, треба да послужи *још и за-*

---

[1] На конгресу у Христијанији — Bulletin de l' Union Internat. de droit pénal — Troisième année. 1892. стр. 307.

довољењу осећаја правичности условна осуда не може важити као казна у правом смислу, а ево зашто.

За присталице ове последње теорије (ово је т. зв. мешовита казнена теорија — еклектички систем) казна, да би одговорила своме циљу мора бити 1) *правична* т. ј. сразмерна учињеној кривици; и 2) корисна. С тога за присталице ове теорије сам појам казне и њен карактер јесте у томе да кривац осети на себи учињено зло. Јер само на тај начин постигнута је сразмера између кривице и казне у којој се сразмери и састоји правичност, која је по овој теорији главни елеменат казне. Да ли се пак казном затвора боље постиже речена сразмера но условном осудом то је питање. Наше је мишљење а такво је мишљење и већине присталица овог правца, да се горња сразмера која је услов правичности постиже боље казном затвора или и новчаном, јер се кривац у овом случају лишава једне животне погодбе своје, своје слободе или своје имаовине, ако је казна новчана. Чега се лишава, или боље, шта трпи кривац код условне осуде? С обзиром на слабо развијену свест нашег народа можемо слободно рећи да он не трпи ништа. Према томе, условна осуда по овој теорији није казна, јер јој за то оскудева први услов који се по овој теорији за појам казне тражи — правичност.

Други је услов казне по систему еклектичком, *корисност*. Корисност је казне двојака: корисност њена као *репресивне мере* т. ј. као средства за одржање правног поретка и корисност њена као превентивне мере т. ј. као средства за поправку кривца и застрашење осталих.

Добро схваћени интерес друштва и државе захтева брижљиво одмеравање казне, јер зло које друштво сузбија на тај начин т. ј. казном плаћа оно својом сопственом штетом у погледу економском, пошто се на тај начин лишава радне снаге привремено или за навек (према томе да ли је казна затвор или је смртна). Свака сувишност у овом погледу пада дакле на рачун саме државе која кажњава. С тога она при одмеравању казне мора бити веома обазрива. Ну и та обазривост има својих граница. Одмеравање казне дакле питање је социјалне политике. При том одмеравању држава мора имати вазда на уму да је циљ казне *пре свега* заштита друштвена т. ј. осигурање правног поретка који по-

стоји у држави пошто без овога држави нема ни опстанка ни напретка.

Према томе мерило за оцену корисности казне налази се у томе, како извесна казна одговара овоме своме првом и главном циљу: осигурању правног поретка. Тек после овога долазе у питање и други циљеви казне као на пример поправка кривца и т. д.

Питање је само, да ли се осигурање правног поретка односно заштита друштвена која се у првом реду жели постићи казном може постићи без задовољења једног тако општег (универзалног) осећаја човековог као што је осећај правичности. Осећај правде тако је важан чинилац у друштвеном, односно државном животу, да је питање, да ли би могла опстати једна држава која за свој задатак не би имала и задовољење овог осећаја код својих поданика. *С тога еклектички систем с правом сматра да се корисност казне мора ценити и према томе колико се њоме задовољава правичност као један од најважнијих чинилаца друштвених.* Идеја заштите друштвене нераздвојна је код овог система од идеје правичности. Ова последња сматра се као граница и мера у којој има да се креће друштвена заштита.[1]

Овај систем, еклектички, који комбинује две основне мисли: корист друштвену и правичност усвојен је данас у законодавству већине земаља.

Рекли смо да се корисност казне мери и по њеном дејству као превенције и то прво као *генералне превенције* (предохране), а за тим по њеном дејству као специјалне предохране. С тога и мерило, којим закон одмерава казну, не треба да буде опасност која друштву грози од поједине кажњиве радње, већ апстрактна опасност целе категорије тих радњи.

Ну корисност казне рекли смо, мери се још и по утицају њеном на самога кривца и по њеном дејству на његову поправку (специјална превенција). Да ли условна осуда узета као казна, одговара овом захтеву казне? Ми сумњамо. Логички пак не да се извести да се кривац који не издржи ни један дан затвора више оспособио за поправку или јаче застрашио но онај који је издржао осуду. Све што се може

---

[1] Georges Vidal: Cours de droit criminel et de science penit. стр. 61.

рећи то је да је имао мање прилике да се поквари. Ну овај факт говори само у прилог реформи казнених завода али не и у прилог увођења условне осуде којој по нашем мишљењу има места само у оним случајевима у којима казна нема шта да поправља, као што може бити случај код извесних раније не осуђиваних криваца за које је због тога претпоставка да су непокварени. *У тим случајевима* средство којим се жели да постигне поправка криваца не мора бити исте врсте и јачине као код случајева на које се примењује казна. Овде је довољна и сама психичка принуда, јер се има посла са непокварeним кривцима.

Најјачи аргуменат присталица условне осуде које су у исто време и присталице т. зв. релативне теорије о казни, о којој смо раније говорили говорећи о циљној казни, јесте баш дејство условне осуде као специјалне превенције. Ми смо говорећи о дејству казне у опште напоменули да то мишљење не делимо. По нашем мишљењу узета као казна условна осуда је и као специјална и као генерална превенција лошија од ма које друге казне, а рекли смо и зашто тако сматрамо. На овом месту, пошто је реч о условној осуди као превенцији, навешћемо само нека мишљења за која мислимо да нису без значаја за бољу оцену овога питања. Тако, Вах (Reform der Freiheitsstr. стр. 36) сматра да је код условне осуде генерална превенција запостављена за љубав специјалне и да ће услед тога правна свест народа бити поколебана па и сам правни поредак уздрман. У овом смислу говори и Владимиров (професор универзитета у Харкову) који вели: „Неће ли се увођењем ове установе створити код света уверење да је главни, да не кажем једини циљ казне, поправка моралне покварености кривчеве.... Цео компликовани и скупи апарат казненог правосуђа не постоји за човечанство с тога да би могао казнити сва учињена злочинства — што оно вероватно неће никад ни постићи — него с тога: *што оно одржава свест социјалне одговорности. Да ли се може постићи поправка злочинца то је нерешено питање; да се пак у друштву свест о одговорности може одржати према свима једнаким и непоколебљивим правосуђем то је на основу емпиричких посматрања ван сумње. Криминална казна мора човеку изгледати као изравнање његове кривице и то изравнање треба да има своју меру у учињеном делу а не у будућем пона-*

шању злочинца. Ова идеја и јесте најмоћније педагошко средство за одгајивање и поправљање људи. Казнено правосуђе даје људима прилике да се у осећају социјалне одгововорности вежбају тиме што прети извесном одређеном казном.[1]" Са ових разлога поменути писац противан је и условном отпусту који је у многоме сличан са условном осудом пошто се и њиме тежи поправци кривца као и условном осудом. Само код условног отпуста поред других разлика о којима ћемо доцније говорити, кривац издржи бар један део казне те бар у неколико осети на себи учињено зло чиме се изравнање о коме Владимиров говори несумњиво боље постиже. — Руска комисија за израду казненог законика за Русију такође се изјаснила противу условне осуде као превенције јер вели: „Не треба заборавити да казна не сме имати у виду само кривца већ и друштво за које овај начин сузбијања криминалитета (т. ј. установом условне осуде) може бити и од штете.... Увођење ове установе претпоставља врло велико поверење у органе правосуђа како од стране народа тако и од стране повређених лица (овде се мисли на приватног тужиоца.)[2]

Из ових мишљења да се извести закључак да условна осуда узета као казна и примењена као казна *без ограничења* која би се законом у напред учинила с обзиром на личност криваца и на врсте кривичних дела, може бити од штете по правни поредак јер је у том случају њено дејство као генералне превенције или никакво т. ј. сувише слабо или можда још и штетно.

Из овога што смо напред навели о превентивном дејству условне осуде не треба изводити да условна осуда нема никаквог превентивног дејства. На против. Њена је *превентивна* вредност врло велика. Ну сфера у којој она може имати овог дејства ограничена је. Главни циљ условне осуде као да је баш у томе да отклањањем узрока ***спречава поврат код случајних криваца.*** Ови кривци на осуди само би научили занат и заразили се у друштву окорелих криваца. Да

---

[1] Sammlung v. Bemmekungen. Strafgesezbuch v. Rusland Gd. II S. 489 und rewid. motive. 1895 године S. 183 fg.

[2] R. Komission Motive 1895. S. 564 fg. У овом смислу и Kirchenheim Rapport für d. IV internat. Peterrb. Kongress — 1890 год.

тога не буде, друштво узима разне предохране међу које спада и условна осуда, којом се хоће да спречи додир случајних криваца са окорелима, и да се на случајне кривце, поштеђујући их од издржања осуде утиче морално и васпитно. Ну баш из овога се и види, да је условна осуда намењена специјално *случајним кривцима* т. ј. онима који раније нису били осуђивани и на које она несумњиво доброчино дејствује.

Да пређемо сад на правну природу ове установе.

Мих. Д. Маринковић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

ПРИСТАНАК ПОВРЕЂЕНОГА НЕ ИСКЉУЧУЈЕ ПРОТИВПРАВНОСТ

У напису: „Дејство пристанка повређеног код телесне повреде и убиства по српском казненом законику", који је изашао у „Архиву", књ. II, свеска 4, страна 314, изнео је Тома Живановић, *да по нашем казненом законику пристанак повређенога код телесне повреде и убиства искључује противправност.*

Колико нам је познато, ово је мишљење ново у нашој литератури Кривичног Права, и противно досадашњем схватању дејства пристанка повређеног по нашем казненом законику.

Али је ово мишљење погрешно. Погрешно је, јер се изводи из погрешног разумевања укинутог § 186 казненог законика, односно погрешног разумевања §§ 70. и 71. војног казненог законика.

Кад би се казна коју предвиђају § 186. казненог законика, односно §§ 70. и 71. војног казненог законика, односила на повредиоца, онда би мишљење г. Живановића било основано. *Али се ова казна односи на повређенога, а не на повредиоца*, ако ово лице у исто време није и повређени.

По овим законским одредбама онај који се телесно осакати или повреди, или пристане да га други осакати или повреди, да би избегао војну обавезу, чини кривично дело свога рода — избегавање војне обавезе средством осакаћења или повреде, и *казни се* у тим одредбама предвиђеним казнама. *Кажњава се не за то, што се повредио или што је повређен, већ зато, што је тиме хтео да избегне војну обавезу.*

Не треба губити из вида, да су ове одредбе изузетак од општег правила: да самоповреда није кривично дело, и да се према томе и не кажњава. С тога се ту и говори само о казни, која постиже повређенога, а не и о казни повредиоца, који је по пристанку повређенога овоме нанео повреду.

За таког повредиоца вреде опште одредбе о повреди и убиству, а по овима *пристанак повређенога не искључује противправност.*

Из наведеног види се, да нема места упоређењу казне, која се по § 186 казненог законика и §§ 70 и 71 војног казненог законика односи на повређенога, са казном, која се по § 177 казненог законика односи не на повређенога већ на повредиоца.

Чим је престало начело: да се и мртви кажњавају, јавноправни поредак дозволио је носиоцу правног добра, човеку, да располаже својим животом. Дозволио је у толико, што самоубици не прети казном, јер се умрли не може казнити. Претња без санкције, забрана без казне, била би lex imperfecta, а овај је без икакве вредности. Самоубиство дозвољено је, јер га закон не може да спречи, јер учиниоца не може да казни за случај кад поступи противзаконо. Из тога што је дозвољено самоубиство излази да треба да је дозвољена и самоповреда по ономе: кад је дозвољено више, дозвољено је и мање. Али као што се види из § § 186. и 206. казненог законика, располагање са својим телом дозвољено је само у толико, у колико позитивним законом није забрањено.

Ако је законодавац и дозволио самоубиство, јер га не може ни спречити ни учиниоца казнити, и ако је, да би било логичности, дозвољена и повреда свога тела, у колико није забрањена, — то не значи, да је и другима дозвољено, да по пристанку носиоца правног добра: живота и невредимости тела, ова правна добра иште или вређају, јер тако располагање правним добрима, а она су у исто време и економска, закон може спречити, у колико претња казном и примена ове у опште спречавају противправне радње.

Што се тиче мишљења г. Живановића, да је „неопходно потребна реформа садањег стања овог питања у нашем казненом законику у правцу савремене науке у Кривичном Праву,“ имамо да приметимо, да постоје школе у савременој науци у Кривичном Праву, — и то су оне које Кривично Право не обрађују изоловано од Народне Економије, — којима је тенденција: да што више ограниче штетно располагање таквим правним добрима, која су у исто време и економска добра.

Др. Чед. Марковић.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ
У 1905 ГОДИНИ

III

Прелазимо засад преко питања о зградама сељачким (домовима, хамбарима, кошевима, стајама итд.), једно зато што о томе нема свих података у статистици, а друго што верујемо да и ту много што шта не достаје или бар да ваља поправљати. Исто тако не помињемо многе друге прилике, када земљорадник трпи оскудицу, као што су нпр. поплаве, суше, град, или тешке тренутке, када изгуби најбољега радника само зато што није имао могућности да му укаже лекарску помоћ на време, итд. итд. Ми се заустављамо само на најбитнијим потребама земљорадње и с те тачке ценимо потребу и прешност земљорадничкога кредита.

За нас је јасно, а надамо се, после овога сумарнога прегледа који смо изнели, да ће бити јасно и за свакога онога који ушчита ове редове, да земљораднички кредит има велику и важну задаћу у нашој земљорадњи. Он има да је снабде свим оним што јој оскудева, да замени садашња неподесна или ислужена оруђа новим и бољим, да олакша прелаз од нижих ка вишим културама, да потпомогне развитак многих послова који су сада или савршено непознати или посве неразвијени, да нарочито помогне савршенију прераду воћарских и сточарских сировина и, најзад, да помогне организацију пробитачније продаје бар оних производа и прерађевина сељачких који се лако могу сносити и транспортовати и у већим количинама. Земљораднички кредит има, тако да кажемо, пуне руке посла у Србији, с тога се о његовој умесности, не саме не може ни за часак сум-

њати, него се она у опште не може ни доводити под питање. Појединци, који су положајем или занимањем својим упућени на чешће везе са селима, морају овоме питању поклонити више пажње, ако хоће и њихов интерес да буде задовољен и унапређен, државна управа мора много више да укаже потпоре земљорадничком кредиту, него што је то досад бивало. Када је богата Француска нашла разлога да тој институцији помогне, перед нарочитих административних и фискалних олакшица, још и бесплатним кредитом од 40,000.000 динара, коме новчанична Француска Банка додаје још по 2,000.000 сваке године на име државнога учешћа, када то исто и у јачој мери чини Немачка, и када се на исти начин одужују својој земљорадњи многе друге културне и напредније од нас земље, утолико више морамо чинити ми — наша држава: где земљорадња у маси оскудева у најпречим оруђима за рад. *Нама непрестано мора бити пред очима, да у нашој земљи има 34.952 домаћина на селу који немају ни мало земље, 101.356 домаћина сеоских који немају никакве теглеће стоке и да ни једна десетина земљорадника још није снабдевена каквим било бољим оруђима за обрађивање земље и срећивање земљиних производа.*

Али земљораднички кредит, и ако се о потреби и умесности његовој не може препирати, представља извесне своје особене тешкоће, које чине да је избор начина за примену његову једно велико и значајно економско и социјално питање.

На првом месту земљораднику је потребан релативно дужи рок за враћање, ако се хоће да му кредит користи. Ако уложи новац у семе, он не може уложену вредност реализовати, пре него што се сврши жетва или берба. То исто важи за ђубре, плави камен итп. Може се претпоставити да ће сељак бити у могућности да врати узајмљену суму и пре рока, из другога некога извора; може се чак веровати да ће половину дуга за семе и ђубре моћи вратити из прихода од ситне стоке, која с пролећа стиже за продају; али се не може ни мислити да се укупна сума може редовним путем одужити пре него што стигне плод за жетву или бербу. Кредит, који се употреби на набавку и гојење стоке за продају, не тражи дуга рока, али кредит, који отиде на набавку стоке за рад, која се неће по свршеном једногодишњем раду угојити и продати, тражи рок до две па и три године, јер ће се она

радом својим тек после неколико година потпуно исплатити. За приплодну стоку треба исто тако рок од две и три године, ако се хоће кредит да користи дужнику, т.ј. да се одужи поступно од приноса (приплода и производа) саме стоке. Исто то важи за мање земљорадничке справе, за које је доста рок од једне или највише две године, док је за веће и скупље потребан дужи рок. Сејалица се, на пример, може исплатити од саме уштеде на семену за две-три године, жетелици је потребно четири, а тријеру и свих пет година. Земљораднички је кредит, дакле, по природи самога објекта, на који се примењује, упућен на релативно дужи рок и он само тако може правилно функционисати, ако се рок увек одмерава према времену, које је неизбежно потребно да се капитал, уложен у земљорадњу, репродукује — поврати.

Ну главна тешкоћа питања не лежи толико у самоме року, колико у околности да се нађе новац под таквим угодним погодбама. Новаца мало има на селу. Појединци који су новчанији, ако нису ради да навуку на себе име зеленаша и интережџија, које нераздвојно корача с презрењем околине, носе свој новац у градове и тамо га улажу: или у какво лукративно предузеће, или у хартије од вредности, или под интерес код градских штедионица и банака. Они тиме, истина, чине грех према својим сељанима, од којих су свакојако и зарадили тај новац, јер их лишавају могућности да се лако и јевтино сами послуже у својој производњи тим накупљеним благом. Али шта се ту може озбољно замерити, кад људи употребљавају своје право, старају се о својој имовини и улажу је онамо, где, по своме нахођењу, налазе највише сигурности. Шта су они криви што им сељак не даје оне и онакве сигурности, какве им дају становници по градовима!... Других капитала има на селима још мање, а у нас специјално никаквих, од како је донесен закон о Управи Фондова. Тај закон има ту добру страну, што је узео да сачува од упропашћивања резне фондове и капитале црквене, манастирске, школске, општинске итд., и, једновремено, ту рђаву страну, што је одузео сељанима све јавне фондове капитале и сконцентрисао их у једној установи, одакле се села и сељак најмање могу и смеју користити.[4]) Школски,

[4]) Измене у закону о Управи Фондова од 1906 године, по којима се сељацима могу чинити позајмице од 500 динара најмање, нису никако-

општински, црквени, манастирски и други капитали, који су једино и искључиво сеоски капитали, одузети су селима, и то одузимање допринело је, да се оскудица у новцу, која је и иначе била увек велика на селима, још јаче осети. Зеленашима је та мера и нехотице добро дошла и сељак је то убрзо осетио по интересној висини, којом су га зеленаши пресрели. — С друге стране, градски капитали, и кад би их било у изобиљу, налазе плодне и корисне примене у самим градовима, те се тешко и ретко кад окрећу селима. А кредитне установе по градовима нити могу нити хоће да чине позајмице сељаку, онаке какве су њему потребне, јер имају и сувише у виду интересе својих акционара. Поред тога они потребују обавезу коју ће лако моћи да препродају или заложу, а сељачка обавеза, као што се зна, нити има такве подобности за циркулацију нити се за кратко време (нпр. за три месеца) може реалисати. Тако је сељак доведен самом природом свога занимања пред алтернативу: или да се одрекне свакога приновка, да трпи оскудицу и у стоци и у справама и у свакој другој памирници, да не приступа никаквоме новачењу у своме газдинству, или да се задовољи кредитом који му чине зеленаши. Другога излази није имао, осим да засуче сам рукаве и да почне сам, макар то ишло веома споро, да зида себи грађевину и склониште, где ће моћи да нађе прибежишта и помоћи....

Друга тешкоћа земљорадничкога кредита оличена је у цени новца, у интересу, јер је рента сељачке производње релативно слаба и мања, те би и скуп кредит био више од штете него од користи. Овим никако нећемо да кажемо да је земљорадњи потребна нека изузетна цена. Напротив, земљорадња може да плати исто онолико као трговина или индустрија, али не може, и штетно би било ако би била принуђена, да плаћа преко умерене трговинске и индустријске стопе. Пређе је владало мишљење као да земљорадња не може поднети већи интерес од 2—3%, јер је, говорено је,

---

лико изменили ово стање ствари, што се, у осталом лако даје објаснити, када се зна, какве формалности треба човек да испуни, док дође до зајма, шта те формалности стају и, најзад, колику вредност треба да заложи па да добије зајам од 500 динара. До дана, када пишемо ове редове, не само да се нико није користио овом изменом, него се у целој 1906 години нико није ни обраћао Управи Фондова за мању позајмицу од 1.500 динара!...

и рента од земље толика. Али је то мишљење давно већ пало, јер и ако у истини рента од земље није велика, велика је рента од семења, справа, стоке итп., а земљораднички кредит се на набавку ових последњих предмета мора поглавито и употребљавати. На куповину земљишта може се корисно употребити тзв. *земљишни* (фонсијерни) кредит, који се исплаћује у току 20—30 година, уз мале годишње или шестомесечне отплате, као што је мала и рента од земље. Па ипак никако се не би смело допустити да земљораднички кредит тера највећу могућну стопу интереса. Нарочито не данас, када су цене земљорадничких производа, особито зрневља, због превелике светске утакмице спустиле земљорадничку ренту на најнижу, тако рећи, меру. Али ту се већ јавља тешкоћа о којој смо у почетку поменули. Сеоски капитали одагнати су у градове, села су остала у највећој новчаној оскудици. Градски, пак, капитали не решавају се да иду у села или, ако се и реше то бива врло ретко и под ванредно угодним погодбама, јер имају у градовима све што пожелети могу. Сељани сами по себи немају новаца да се сами помогну, а и кад имају што-шта они своју готовину, ако је не поверавају градовима, улажу пре у земљу и др. оруђа производње, него ли што би је чували да помогну себе и своје ближње. Одакле да се нађе онда јевтина и погодна новца за земљораднички кредит? Одговор на ово питање, ми смо у неколико већ наговестили, али ћемо се доцније нарочито задржати на њ.

Трећа и највећа тешкоћа земљорадничкога кредита јесте нетачност сељакова, која је већ ушла и у пословицу. „Ако хоћеш посигурно да изгубиш свој новац, а ти га дај у зајам сељаку.“ Тако се може често чути, кад се поводе реч о сељаку и сељачкоме кредиту. И, заиста, сељак не води толико рачуна о року колико је то потребно за једнога уреднога платишу. Он рачуна да је доста сигуран да плати узету суму и да има и сувише поштења да врати туђ новац, па му ни у главу не иде да се може што замерити ако врати сутра а не данас или прексутра а не сутра. Да се ова карактеристика сељака као дужника разуме како треба, ваља узети на ум средину у којој се он креће, његове навике, његов рад и васколики његов живот. Он рачуна сутра да коси или жање, и чини припреме за тај рад, кад оно сутра пре зоре киша

омела цео план. Шта му ту вреди што он хоће кад не да Бог! Природа сама учи сељака донекле чекању и одгађању. Исто тако и у другим пословима земљорадничким, који зависе не толико од воље човекове колико од воље природине. Кад индустријалац унесе сировину у своју радионицу, он зна унапред шта ће од ње добити, и по томе гради своје предрачуне, шаље продавце (путнике), закључује продаје итп. У истоветноме је положају трговац, кад поручује робу; зна да ће за свој новац добити што је тражио. Сасвим друкчије стоји сељак, који не може готово ништа да рачуна унапред. Он баца зрно у земљу, а не зна да ли ће оно донети што. Он пази и негује годинама једну воћку, а не зна да ли ће се она исушити или ће почети да рађа. Он месецима брижљиво обилази око каквога приплоднога грла, а не зна да ли ће га оно обрадовати каквом приновом или ће природа одиграти једну од својих обичних игара, какве се често догађају у органскоме свету и органској производњи. Како ови тако и сви други готово послови земљораднички зависе не толико од воље и жеље човекове, колико од допуста и воље природине. Силом, дакле, самога посла, који врши, сељак је навикао да нема своје воље и да време, које се цепа на дан и час, не узима строго у рачун.

Али то, што је сељак навикао у своме занимању и што донекле подржава његова околина, на коју је он вазда био упућен, кад год је потребе каква имао, незгодно је за његов кредит, особито кад кредитор није какав приватан зајмодавац, зеленаш или интережџија. Кад приватан зајмодавац зајми сељаку, он гледа само да је дужник сигуран; не пита на што ће се новац употребити нити да ли ће се тачно о року вратити. Шта више има зајмодаваца који навлаш желе да имају посла с нетачним дужницима и, ако ови то нису, они измишљају вазда начина да рок дугу прође, како би доцније, у невреме, нагнали своје дужнике на веће уступке. Али, ако човек није зеленаш, ако хоће свој новац да дâ на сигурно место, задовољавајући се умереним интересом, факат да ће имати посла с нетачним дужницима утицаће пре да га одврати од земљорадње и земљорадничкога кредита, него да га придобије за исти. Разуме се, да то важи и за свакога другога солиднога повериоца, био он појединац или више њих.

У низу ових тешкоћа долази и споро извршивање наплата, када се мора да прибегне судској егзекуцији, јер нигде досад нису ове биле скопчане с толиким дангубама и неизвесностима као на селу и у односима са сељацима. Исто тако не мало смета земљорадничкоме кредиту оно законско обезбеђе сељакове државине и покретности, коме су где које државе прибегле у намери, да сачувају малога земљорадника од пропасти. Велимо смета, али нећемо тиме да кажемо да никакав земљораднички кредит не може постојати напоредо с тим обезбеђењем, већ да то одбија имаоца новаца од земљорадничкога кредита. Приватни ималац новаца увек рачуна на најгори случај — насилну наплату, и не даје свој новац онде, где наплата може доћи у питање.

Али, нека се отклоне све ове тешкоће, нека се нађе начин да се реши и питање о року, цени и нетачности сељаковој, остају опет друге погодбе, које се не могу лако ни прескочити ни савладати.

Земљораднички кредит треба да олакша набавку сталнога и обртнога капитала у коме земљорадња оскудева.[5] Употребљава ли сељак увек кредит на овај смер? То питање треба расветлити пре него што се приступи организовању земљорадничкога кредита.

Кад се обрати за кредит трговац, свак претпоставља да ће га он употребити у својој трговини, на куповину робе, и ретко кад се друкчије догађа, осим ако су послови стали и трговац прибегава новом кредиту да би измирио старију обавезу. Исто тако је свак уверен да ће се кредит паметно употребити кад је личност, која га тражи, индустријалац. Разлог је у самим личним особинама тражиочевим, код којих се увек претпоставља потребна спрема за њихове послове и умешност, да се послуже кредитом. И то је донекле тачно, јер су и трговац и индустријалац имали прилике и могућности да се спреме за своје послове, а како се редовно служе кредитом, врло добро знају његов значај и законе по којима се човек сме њиме служити. — И крупан земљорадник даје више јемства да ће кредит корисно употребити, јер има пред собом

[5] Под називом *стални* капитал разуме се: земљиште, зграда, справе, воћке, лоза, стока за рад и приплод. Под *обртним* капиталом разуме се: семење, ђубре, плави камен, стока која се гоји ради продаје итд.

искуство великога предузећа и могао је да оцени вредност новца, који и иначе игра много већу улогу у крупном, него ли у ситном газдинству. Само се ситан и средњи земљорадник издваја од овога општега правила, само они не уживају глас увиђавнога и смотренога дужника. Њима се не признаје бозна колика подобност ни за рад, а то ли за кредит. Они често хоће, вели се, на зло да употребе кредит, у место да набаве стоку, справе и друга оруђа за производњу. Они су лаки на задуживање баш и кад немају стварне потребе, нпр. задужују се за крштење, венчање, преславе, славе итп. Живећи у атмосфери која је препуна разних предрасуда, навика и штетних обичаја, они држе да би учинили неопростиви грех ако би пропустили ове прилике а да не отворе и своју и кесу повериочеву. Итд., итд.

Ове замерке имају свога оправдања. Истина је, да ситан земљорадник не располаже спремом какву данашња производња тражи. Истина је, даље, да често злоупотребљава кредит и да је због тога одбио од себе већину поштених поверилаца, а окружио се самим зеленашима и интережџијама. Истина је, најзад, да троши свој па и туђ новац на савршено непотребне ствари а важнију ствар, као што је набавка бољега семења, справа, стока за мужу итд., запоставља и задовољава се оним што има, ма како то било рђаво и несувремено. Али је истина и то, да ово стање није неизлечиво.

Кад се човек стави на гледиште приватнога зајмодавца, какви преовлађују на нашим селима, њему је, наравно, свеједно, шта ће дужник урадити од новца који је узео у зајам. Хоће ли га попити и појести или ће га на друго што упутити, зеленаша се то ниуколико не тиче; ни распикућа не води рачуна на што ће шћердати своју или туђу имовину. Али ако уместо распикуће имамо пред очима предвиђавна и чуварна привредника, а уместо зеленаша поштена и лојална повериоца — који уз то има још и амбицију да помогне сељаку — питање о употреби узајмљенога новца добија сасвим други изглед и значај. Такав поверилац води рачуна на што се сељак задужује, не да му да се претовари дугом, учи га како ће употребити узајмљени новац па да извуче највеће могућне користи, једном речи васпитава га да се служи кредитом — да га паметно и корисно употребљава. Овакви повериоци данас бар нису немогућни, а ми

их, шта више, познајемо не само из књига и причања, него и по њихову раду у нашој властитој земљи...

Не можемо се, наравно, овде упуштати у детаљну анализу, шта је корисно а шта није за земљораднички кредит (кад је у питању употреба кредита у земљорадњи), јер је то питање само за себе тако крупно да је потребна само за то особита расправа. Али нисмо могли а да не истакнемо бар главније тачке од којих зависи могућност и уређење кредита за земљорадњу. Оне су, као што се види, важне и не могу се лако обићи ма како иначе био мали обим написа или листа. Земљораднички је кредит један од најтежих кредитних облика, те му се с тога мора увек приступати свом збиљом и свим познавањем његових особина. Нема сумње да те тешкоће долазе у првом реду од сељака, који је дуго и дуго био занемарен, о коме су друштво и држава најмање бринули, који је с тога заостао у спреми и у највећој мери оскудева у оним особинама, које су потребне да уме достојно ценити кредит и да се уме њиме корисно послужити. Разуме се поред ове има и других тешкоћа, али ова је најтежа и најглавнија. С тога држимо да нећемо претерати ако кажемо, да решење земљорадничкога кредита мора у исто време да обухвати и бригу о сељачкој спреми за кредит. Земљораднички кредит мора бити у исто време и школа за економско образовање сељаково. Више је него поуздано, да без овога он не може одговорити своме смеру...

Кад је питање земљорадничкога кредита било стављено у нас на овакво земљиште, а оно се другојачије није ни смело ставити, лако је било увидети да централне установе, као ни установе по градовима, нису кадре задовољити потребе овога кродита. И једне и друге далеко су од сељака, ни једне ни друге не могу да утичу на сељака да кредит корисно употребљава. Сељак би, поред ових установа, и даље био остављен у главноме самоме себи, не би имао школе које треба у овоме случају да има, кредит би био у опасности да се већим делом на зло употреби. Ни економски, ни социјални, ни духовни смер земљорадничкога кредита не би били постигнути. Наравно, ово не значи да се сељак не би задуживао, напротив узимао би он чак и преко мере, али ту баш и лежи зло, јер би упао у велике дугове а газдинство не би унапредио. С тога је свака помисао, да се на ту страну

тражи излаз покренутога питања, брзо била напуштена. Ми смо пошли путем других напреднијих народа; усвојили смо принцип *локалне* организације и избор је сам по себи био готов: земљорадничке задруге биле су установа на којој смо се на првом кораку морали зауставити, јер су оне пре тога скоро педесет година положиле испит на пољу практике земљорадничкога кредита, и ми смо се латили били да је пресадимо и размножимо у нашој Отаџбини.

Мих. Аврамовић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

РАЗВИТАК ПРАВА И ПРАВНИХ УСТАНОВА
У РАЗНИМ ДРЖАВАМА

I

Друга хашка конференција

Политичари и правници са великим интересовањем очекују састанак друге хашке кнференције. Она се требала већ раније састати, али је то било немогуће због руско-јапанског рата, а лане због пан-америчког конгреса. Да би се отклониле све несугласице и спремило повољно земљиште за рад будуће конференције, повереник руске владе, признати научар Мартенс, обишао је све владаоце и кабинете великих сила европских и постигао је споразум о свима питањима, која ће бити на дневноме реду. Русија чијом је иницијативом и покренуто ово међународно веће, сматрала се ангажованом, да му обезбеди пристанак свију држава и она је то и постигла.

Садања конференција има да настави рад, који је прекинут на првоме састанку 1899 године. Прва је тачка установа међународнога избранога суда и његов поступак. Начела, која су утврђена на првоме састанку, треба допунити и разрадити, те створити могућност, да се што више прошири круг оних питања, која, у случају спора међу појединим народима, могу доћи пред форум избранога суда са обавезном снагом за дотичне стране. Затим долазе питања о правима и дужностима неутралних држава, као и о поступању са приватном својином у поморским ратовима. Осим тога има у програму рада више војно-техничких питања, као што су сталне и пливајуће мине, безжична телеграфија итд.

Број тих питања још није закључен; поједине државе могу по претходном обавештењу осталих држава, подносити предлоге до састанка конференције.

У предлоге, који су више политичког карактера, спада питање о поступању са т. з. Драго-доктрином. Она се тако назива по Д-ру Драго, пређашњем министру иностраних дела аргентинске републике, а иде на то, да не буде допуштено, да се државе, које нису у стању да плате своје обвезе, не могу оружаном силом принудити на плаћање својих дугова. На пан-америчком конгресу, који је прошле године држан, све су државе Новога Света усвојиле ову доктрину као потребну, али ипак нису дошли до обавезне одлуке са погледом на предстојећу хашку конференцију, на којој треба о томе чути и мишљења европских држава, као материјално интересованих у томе питању. Да би се пак оно што повољније решило, све америчке државе пријавиле су своје учешће за хашку конференцију, тако да ће услед тога бити сада на окупу 46 држава, дакле равно двадесет више, него што их је било на првоме састанку 1899. године.

И ако америчке државе много полажу на дискусију и решење овог питања, ипак изгледа, да оно неће ући ни у програм рада предстојећег састанка.

Друго веома важно политичко питање, које је заталасало интересовање целога света, то је питање о разоружању, или, правилније рећи, о ограничењу оружања. Оно је, као што се тврди, покренуто од Сједињених Америчких Држава, а прихватила га је и Енглеска, и то у толикој мери, да она изгледа као предлагач. Међутим, како данас ствар стоји и како се многе државе врло скептички према томе питању држе, тешко да ће оно ући у програм рада конференције, јер не би донело никакве практичне резултате, а жеља је свих држава, да се истичу проблеми, који се могу решити. Само тако може се одржати ауторитет тога међународнога већа. А чим само и једна држава буде противна, не може бити једнодушног решења, које је потребно за његову важност.

Ако би Енглеска ипак инсистирала, да се и то питање стави на дневни ред, Русија, која састављa програм рада и чијој се влади пријављују предлози, не би могла учинити друкче, него би га уврстила у програм. У томе случају, као

што Мартенс објашњава, дошло би се само до чисто теоријског разлагања, без практичног резултата. Јер реч *разоружање* или *ограничење оружања* лако је изречена, али она има у истини за сваку државу особени значај; за Сједињене Државе и Енглеску значи сасвим друго нешто, него за Немачку и Француску, за Русију и Јапан. Положај и стање појединих сила сасвим су различити и с тога се на питање, да ли и у колико могу оне ограничити своје наоружање, мора посве разно одговорити. Та разлика спречава могућност пуноважне конференцијске одлуке.

Према свему реченоме, изгледа да ће програм рада бити доста ограничен и да је најглавнија тема већања избрани суд, као и питања војно-техничка. То понова утврђује схватање правника, да се међународно право веома споро развија, и да је лакше, као што Мартенс вели, пробити планине, које раздвајају народе, него савладати вековне предрасуде, које постоје између појединих нација.

Одсудну реч воде на тим конференцијама велике силе. Мале државе играју улогу статиста, али се ипак тражи, да и оне буду заступљене. Њихов договор и споразум може спречити неповољне одлуке за њих. Осим тога је потребно, да траже наслона на пријатељске велике силе, којима често и слабији нису на одмет.

Без сумње имаћемо прилике, да у току ове године саопштимо својим читаоцима и одлуке овогодишњег састанка хашке конференције.

Милан Ст. Марковић.

СУДСКА ХРОНИКА

НИ УГОВОРОМ УСВОЈЕЊА НЕ МОЖЕ СЕ ДЕЦИ ОКРЊИТИ ЗАКОНИ ДЕО

Већ из самог горњег натписа види се како ми то питање схватамо, на име: да деца усвојитеља могу тражити од усвојеног (посинка) да им *закони* део изда.

То је наше мишљење, а тако у неколико и судска пракса гласи, коју ћемо одмах навести.

Поводом једног конкретног случаја, а по тужби кћери усвојитеља противу посинка за наслеђе очевине, Апелациони Суд, без обзира на одбрану туженога, да је он *једини* наследник спорног имања као усињеник оца тужитељице — пресудом својом од од 12 маја 1875 године бр. 1152[1] досудио је тужитељици имање са ових разлога:

„Према овоме, туженог једино у праву наслеђа утврђује уговор усиновљења по § 410 грађанског законика, по кад је исти уговор прешао законску наредбу у § 148 грађанског законика, по коме се усиновљење само без неправде и штете трећега може учинити, а њиме је, тужитељицама неправда учињена пошто су лишене законског дела по § 477 грађанског законика, то се од имања Крстиног, и то од једне половине његове има једна четвртина од ове половине његове једној а друга четвртина другој тужитељици, као ћерима Крстиним досудити“, — коју је пресуду Касациони Суд решењем својим од 8 августа 1875 године Бр. 3416 оснажио.

Друга *начелна* одлука *опште* седнице Касационог Суда од 6 новембра 1891 године Бр. 7376 поводом питања: да ли за сам акт братства или посестримства треба испунити оне исте форме које су потребне за усиновљење, гласи овако:

---

[1] Види *трећу* књигу стр. 116 наше *Нове Збирке*.

„Касациони Суд, узимајући у обзир: да се братство и усиновљење чине из једних побуда, т.ј. с намером да се једно страно лице огласи за члана једне породице; да се и братством може нанети штета *трећем* лицу, као и код *усиновљења*, и напослетку и с погледом на § 148 грађанског законика, који прописује да се слично усвојењу може и побратимити и посестримити, решио је; да и за братство треба испунити све форме, прописане за усиновљење, јер се само тим начином може извидети и сазнати, да се овим браством не чини неправда или штета *трећем* лицу, што закон својим прописима хоће да предупреди“.[1]

Као што се види, овом *начелном* одлуком утврђено је: да се уговором братства може нанети штета трећем лицу, као и код уговора усиновљења, и ако о овој штети и неправди за трећа лица ништа није речено, код прописа усиновљења. Али и ако то није речено, разлози су опште седнице сасвим исправни.

Ну, при свем том што имамо једну одлуку одељења (1875) и ову *начелну* (1891), опет *пракса* судска друкче (мимо *њих*) то питање расправља. По њој, посинак наслеђује сву имовину свога поочима односно помајке искључујући одатле њихову женску децу. Разлог јој је: 1) што се усињеник равна сасвим рођеном детету (§§ 136 и 137 грађанског законика) и 2) што мушка деца имају првенствено право наслеђа на имовину умрлога (§§ 396 и 397 грађанског законика). И, у колико је нама познато за ових 37 година адвокатске радње, сем првога случаја, та је пракса толико *стална*, да женска деца усвојитеља више и не покушавају да траже од посинка законн део, који им је закон код свих других уговорних аката њихових родитеља заштитио.

Но и ако је пракса судска о овом питању константна, ми ћемо овим врстама покушати да докажемо да је она с тачке закона погрешна.

Узимање *туђе* деце под своје творевина је *римскога права*. Одатле је ушло у све законе. Из разлога, да се онима који немају своје деце, том установом омогући, да их усвојењем добију; а да би се сачувало за потомство име усвојитеља, односно помајке, условљено је: да посинак носи *презиме* поочима или помајке.

[1] Види I књигу стр: 45 наше *Нове Збирке*.

То је сврха усвојења, и ради те сврхе *аустријски* грађански законик[1] има овакву одредбу:

„Лица, која се нису свечано заветовала да неће ступити у брак, а која немају своје брачне деце могу усвојити туђу децу; онај који усваја зове се поочим или помајка, а усвојено лице посинак или поћерка (§ 179).

„Битно правно дејство усвојења јесте: што усвојено лице добија презиме свога поочима или породично презиме помајке (§ 182.)“

Тако аустријски законик. По њему дакле нико не може туђе дете усвојити ако има своје брачне деце, следствено по њему се не може јавити питање у овом правцу. А, као што се види, на ово наређење аустријског законика ни од каквог утицаја не би био случај, да усвојитељи доцније у браку добију које дете било мушко биле женско, јер он без разлике на пол даје *подједнако* права наслеђа на имовину родитеља.

На против, наш грађански законик, који је, по аустријском, рађен и у овоме као и у многом другом чему, одступио је од њега. Тако о усвојењу он има овакве одредбе.

§ 136 „Деца туђа ако се прописаним начином усвоје равнају се рођеној деци или сасвим или од чести.“

§ 137 „Усвојити се пак могу на три начина: 1) Кад човек или жена узму мушко или женско дете место сина или кћери без свакога услова и изузећа, и онда је тако равно са свим рођеном детету и зове се посинак или поћерка, а родитељи поочим и помајка,“ и

§ 138 „Овако усвојено дете добија и име и презиме својих породитеља.“

Тако гласе прописи нашег законика о усвојењу, и сад кад ове прописе упоредимо са аустријским онда видимо, да је наш законик изоставио оно што је био разлог за установу усвојења, на име, изоставио је ограничење које поставља аустријски: да само лица која немају своје деце брачне могу туђу децу усвојити, чиме је он у напред спречио повреду права брачне деце, док по *нашем* усвојитељи имају *неограничену* соободу адоптирања туђе деце. Тако, по нашем, човек

---

[1] У преводу г. Dr-а *Драг. Аранђеловића* сталног доцента Универзитета.

или жена покрај једног мушког детета могу под своје узети још шесторо (колико хоће) туђе мушке деце; или покрај своје шесторо женске деце они могу узети из белога света једно туђе мушко дете. И тако оно шесторо мушке деце из првога случаја, на основу поменуте судске праксе делиће имовину са оном рођеном усвојитеља; а оно мушко дете из белога света, из другога случаја, искључиће из наслеђа оно шесторо деце усвојитеља. Питање: где је ту правица за децу усвојитеља? Тако судови тумаче закон и због тога смо ми и ставили на расправу питање: да ли се усвојењем туђе деце може окрњити закони део брачне (рођене) деце усвојитеља?

Ми смо саопштили поменуте две одлуке, и ако смо ми, као што се већ по наслову овога прилога види, то питање решили у корист рођене деце за њихов закони део. Ради образложења нашега мишљења додајемо још ово што иде.

Кад је закон код уговора побратимства и посестримства прописао, да се има мотрити да он не буде од штете *трећим* лицима — и ако је то акт свакојако мање важан од усвојења, онда нема разлога да се та штета не узме у обзир при уговору усиновљења, код кога су трећа лица деца усвојитеља. *Аналогија,* у целом свом обиму овде се има применити.

Свакојако као најтеже изгледа нам у овој ствари то: како ће се довести у сагласност §§ 136 и 137 грађанског законика који посињењем *мушког* детета равна рођеном (брачном) са §§ 396 и 410 поменутог законика који опет дају приоритет (првенство) мушкој деци умрлога, на чему стална судска пракса оснива своје одлуке; али по нашем мишљењу то се може разумним тумачењем довести у сагласност, а да се ни у колико не ремети она фикција која посинка равна рођеном детету усвојитеља. Дакле, кад закон без основа допушта усиновљење и код брачне деце, онда туђа деца, та туђа крв, нека буду равна рођеној деци, али са тим не треба тако далеко ићи, да се актом усвојења ниште права рођене деце, чиме се, у исто време, вређа онај племенити осећај између родитеља и деце. Тумачење закона не сме бити везано за речи, већ оно мора да иде даље све док не доведе у хармоничну везу и све остале односе. То треба имати свагда на уму, па, разуме се, и код овога случаја.

Према томе закон, равнајући посинка рођеном детету,

казује нам да то цивилно дете са рођеним мушким дететом поочима или помајке има подједнако право на њихову имовину у свему као два рођена брата. А ако усвојитељ нема ни мушке ни женске деце, онда је то цивилно дете *једини* наследник својих породитеља, и у том случају оно искључује све сроднике усвојитеља из другога, трећега, четвртог, петог и шестог колена. Али у случају ако усвојитељ поред свог мушког детета усвоји још шесторо *туђе мушке деце*, онда се они сви сматрају као *рођена* браћа, с том разликом у погледу права на наслеђе, што рођено дете усвојитеља има право на *половину* његова имања, а они цивилни *сви скупа* на ону другу половину.

Исто је тако решење и код случаја ако усвојитељ, рецимо, има троје женске деце, па усини једно туђе мушко дете, на име: то ће мушко дете добити половину његовог имања, а ону другу половину имања делиће његова женска деца. То је правда, на коју циља § 148 грађанског законика, то је правда, на коју се још више има мотрити код уговора усиновљења, кад усвојитељи имају своје брачне деце.

Изван сваке сумње на тако решење овога питања упућује нас *правица*, која је, као што рече један страни правник, најбољи, најприроднији и најправилнији вођ при тумачењу закона, а међу тим таком солуцијом не ремети се ни она фикција која равна цивилно дете рођеном, ни оно *узајмно* наслеђивање између њих по § 410 грађанског законика.

Да је ово овако види се из тога што закон и код других правних аката родитеља штити деци законити део. Тако код *уговора* у опште — §§ 394 и 425; код *брачног* § 788; код *тестамента* — § 477 и 479; код *поклона* § 565 деца могу тражити свој законити део, па, разуме се, кад им је закон у свим тим случајима гарантовао *неповредност* тога дела, онда нема разлога да им се то право одузима код уговора усиновљења. На основу свега тога ми тврдимо: да се ни уговором усиновљења не може деци окрњити закони део.

Ако ми нисмо изнели све разлоге за ово наше тврђење, или ако би се нашло да оно у опште није исправно, онда се надамо, да ће ово што рекосмо изазвати дискусију о том питању.

Ст. Максимовић.

КАД ПРИБАВЉАЧ ХИПОТЕКОВАНОГ ДОБРА ПРИ ПРЕНОСУ ИСТОГА ДОБИЈЕ СУДОМ ПОТВРЂЕНУ ТАПИЈУ БЕЗ ТЕРЕТА, ОНДА СЕ ПОСТОЈЕЋА ХИПОТЕКА ПРЕМА ЊЕМУ ГАСИ, И АКО НИЈЕ У ИНТАБУЛАЦИОНИМ КЊИГАМА СКИНУТА.

— Једна одлука опште седнице Касационог Суда —

Милосав Н. представио је у тужби суду, да је од Радована Н. купио два комада земљишта. По исплати куповне цене добио је судом потврђене тапије од продавца. Из интабулационих књига уверио се, да на купљеном имању *на име продавца Радована* нема никаквих терета. Доцније Управа Фондова прода обе земље за дуг ранијег сопственика истих, Јеврема Н., који је дуг на продатим земљама на име Јеврема Н. био интабулисан, али није при даљим преносима примећаван по књигама на имена доцнијих прибављача. Милосав сада тужи Управу Фондова и тражи да суд пресуди да Управа Фондова нема права наплаћивати се из дотичног имања, које је он без терета купио и тапије добио, те тако постао сопственик истих.

Пресудом крагујевачког *првостепеног суда* од 16 децембра 1905 № 44732 *одбијен* је тужилац од свог тражења као неумесног. **Разлози:** По § 328 грађанског законика Управа Фондова имала је право да се из означеног имања тужиочевог наплати без обзира на то, што је он на исто добио уредне тапије, јер дуг, прибележен на непокретно добро, тако је везан за ово, да такво непокретно добро увек одговара за овај дуг, ма у чијим се рукама оно налазило. По § 329 грађанског законика прибележено добро уписани дуг са собом носи, и ко такво добро исплати, а не мотри довољно да ли на њему има записаног дуга, сам мора да трпи штету. Тужилац је дакле био дужан да се увери да ли на продатом имању постоји уписани дуг не само под именом његовог продавца Радована, већ и под именом ранијих сопственика, дакле и под именом Јевремовим.

Ову је пресуду *одобрио* и *Апелациони Суд*. **Разлози:** исти као и у пресуди првостепеног суда.

По изјављеној жалби *Касациони Суд*, примедбама својим од 1 августа 1906. Бр. 6417, *поништио је* пресуду Апелационог Суда· **Разлози:** Погрешно је Апелациони Суд нашао, да је тужиочева дужност по § 328 грађанског законика била, да при исплати куповне цене спорнога имања од Радована

Н. мотри и увери се по интабулационим књигама: да ли је ово имање и на име кога од ранијих сопственика (а не само на име сопственика, од кога он непосредно купује имање — Радована) било оптерећено, и тај терет уведен у судске књиге или не, и да је према томе он са овим купљеним имањем одговоран за дуг Управи Фондова, који је на овом имању, и под именом ранијег сопственика, Јеврема Н., интабулиран. Дужност, која је § 328 грађанског законика прописана за купца имања, мора бити ограничена, т. ј. не може бити смисао закона, да је дужност купца да при куповини извесног непокретног имања изналази све раније сопственике овога имања и уверава се, да ли је, под именом свакога од ових, имање, које купује, оптерећено или не, те да се на тај начин обезбеђује од евентуалног плаћања неког дуга. Довољно је по овом законском пропису, да се купац у тренутку куповине увери из судских књига о дуговима, који постоје на купљеном имању *на име сопственика*, од кога имање сада купује, — односно одговоран ће бити за дугове, који у тренутку куповине имања постоје на томе имању, а не и за дугове, који тога тренутка нису уписани у судске књиге на име сопственика, од кога купује имање. Према овоме, и кад се из извода интабулационог протокола види, да спорно потраживање Управе Фондова није било уведано у судске књиге на име Радована Н., који је у томе тренутку био сопственик овога имања, онда је суд према овоме факту, с обзиром и на напред изложено, био дужан да цени, да ли Управа Фондова има право, да се из овога имања наплати за спорно потраживање или не, и да према таквој оцени расправи овај спор. С тога ***ништи*** пресуду Апелационог Суда.

Али *Апелациони Суд*, усвајајући разлоге Касационог Суда, ипак *одобрава* пресуду првостепеног суда, додајући својим ранијим разлозима и ове **разлоге** у пресуди од 8 VIII. 1906. Бр. 2862: И ако тужилац Милосав није морао да се уверава о теретима и на име ранијих сопственика — претходнике последњега продавца — ипак је он *погрешком самога суда*, што терет ранијих сопственика није пренет и уведен у интабулационе књиге, неправилно *дошао до тапије без терета*, јер ранији терет Управе Фондова стоји, и по §§ 328 и 329 грађанског закона он — терет — иде са имањем, без обзира на то у чијим се рукама оно буде налазило, и

само погрешка суда, што ти терети при преносу нису пренети нити у књиге уведени, не може Управу Фондова да лиши њене залоге, која, као што је речено, иде с имањем, а тужиоцу за штету која му је тиме причињена, не може одговарати тужена Управа Фондова, до које у овоме случају нема никакве кривице.

И горњу пресуду Апелационог Суда *поништио* је *Касациони Суд* (III одељење) примедбама од 1. новембра 1906. Бр. 10448. **Разлози:** По § 292 грађанског закона свака промена господара непокретне ствари врши се преносом и уписом у баштинске књиге. Но како ове још нису уведене, то је законодавним тумачењем од 13. јула 1850. ВИ 1197, одштампаним код § 292 грађанског закона, наређено да ће до увођења баштинских књига служити као доказ о преносу непокретне својине судски потврђене тапије и други уговори, којима је придата иста важност као и убаштињењу. Важност таквих тапија изближе је одређена *расписом* Министра Правде од 2. новембра 1862. АБр. 5322, одштампаним код § 295 грађанског закона, којим је исказано, да ће нови сопственик по тако добивеној тапији *бити сигуран у праву непокретне својине*. Садржина пак овога права одређена је § 211 грађанског законика, који поставља принцип потпуног уживања и располагања са прибављеним непокретним добром као предметом својине. Овакву својину труди се наш закон да заштити, што се јасно види се наведених законских прописа.

Према томе, кад се у тапијама, које је тужилац од суда добио на купљена непокретна добра, као јавним исправама по §§ 187 и 188 грађанског судског поступка, тврди, да је он иста добио у својину без икаква терета, онда погрешно узима Апелациони Суд, да Управа Фондова има права, да се из истих имања наплати за хипотековани дуг њеног ранијег дужника, који је на тим имањима постојао, по томе што је тај терет по §§ 328 и 329 грађанског законика остао и даље после преноса на продатом имању, и ако је судском грешком нови купац — сопственик — дошао до тапије без терета. Исто тако погрешан је разлог тога суда, да *погрешка суда*: што ти терети при преносу нису пренети, нити у књиге уведени, не може лишити управу њезине залоге, пошто терет иде са имањем.

Ово *лишење залоге наступило је самим издањем та-*

није без терета купцу. И купац нема ни по ком законском пропису, па ни по §§ 328 и 329 грађанског законика, дужност, да *сноси штету услед грешке суда при издању тапије*. Та грешка може да шкоди само ономе, коме се изданом тапијом ништи стечено право залоге, а то је овде Управа Фондова, која за накнаду штете има да се обрати против онога, ко јој је штету нанео, а не против купца, до кога нема кривице, што је стекао својину без залоге. Разлог суда: „тужиоцу за штету, која му је причињена, не може одговарати тужена Управа Фондова, до које у овоме случају нема никакве кривице —", не може у опште опстати, што овде и није спор о томе, да ли Управа има да одговара за накнаду или не, већ о томе: да ли управа има право наплате из хипотеке, који је однос одвојен од питања: ко је крив за штету, која је грешком суда при издавању тапије постала.

На ове примедбе дао је *Апелациони Суд* 10 новамбра 1896 Бр. 4327 ове **против разлоге:** Гледиште Касационог Суда у поменутим примедбама противи се једном од главних права што их хипотека даје заложном повериоцу, а то је *праву следовања*, које регулише положај заложних поверилаца према трећим лицима — прибављачима хипотекованог добра. Поменуто право следовања предвиђено је у §§ 327 и 328 грађанског законика и има то значење: да хипотекарни дуг, при отуђењу хипотекарног добра, иде заједно са њим тако, да хипотекарни поверилац може тражити исплату своје интабулисане тражбине из дотичнога добра, па у ма чијим се рукама оно налазило. И ако доцније прибављач таквог хипотекарног добра при прибављању и исплати тога добра не буде пажљив и не увери се из интабулационих књига о постојећим хипотекама на дотичном добру, — мора допустити да се ти хипотекарни дугови из вредности прибављеног добра исплате, а он за то може тражити накнаду само од свог претходника — продавца. На ове терете истина има, по височајшем решењу код § 211 грађанског законика, да пази и сам суд по званичној дужности при преносу хипотекарног добра и при потврди тапије у толико, што ће у интабулационом протоколу приметити, да је исто добро од продавца на купца са интабулационим теретом пренето, но ако то не би учинио, ипак се тиме купац не може правдати, јер по §§ 301 и 328 грађанског законика дужан је и сам

купац да на поменуте терете мотри, иначе, по речима закона, „следства сам себи има да припише“.

Према томе и оно хипотекарно добро, које је на другог прешло, остаје по §§ 329 и 911 грађанског законика и тачке XIX уредбе о интабулацији за интабулисано добро *везано све дотле, докле се* исте интабулације *не истабулирају*, што овде није учињено, јер интабулација Управе Фондова, која је у интабулационе књиге уведена, није истабулирана, нити је Управа Фондова лишена своје залоге само тиме, што је тапија без терета на купца пренета, т. ј. без примедбе у интабулационим књигама, да је терет Управе Фондова на купца пренет (али и без скидања поменутог терета), те су с тога и доцнији прибављачи интабулираног добра били у могућности да се известе о интабулацији Управе Фондова, која постоји на том добру. Најзад у прилог гледишта Апелационог Суда иде и начело, исказано у § 29 (у вези са §§ 30 и 300 грађанског законика), „да нико не може на другога више права пренети, него што га сам има“ —, па како ни Радован, који је први добио тапију од спорних добара без терета, према напред наведеном и § 301 грађанског законика није исто могао прибавити без терета, то ни он по том §-у и по § 29 грађанског законика није могао пренети исто добро без интабулисаног терета на своје последнике, па ни на туженог.

Али *општа седница Касационог Суда* одлуком својом од 2 XII 1906 Бр. 11827 (са 9 против 4 гласа) *одбацила је противразлоге*, и одржала у снази примедбе свога III одељења.

На овај је начин изречено начело: *да кад прибављач хипотекованог добра при преносу добије судом потврђену тапију без терета, онда се према њему постојећа хипотека гаси, и ако није у интабулационим књигама скинута.*

Судбоносна одлука која, по мом мишљењу, не одговара духу закона. Опасности које отуда потичу по интабулисане повериоце, врло је јасно изнео г. Ђ. у 8 броју „Трг. Гласника“ од ове године. Разлозима првостепеног и Апелационог Суда, који су, по моме мишљењу, заступали правилно гледиште нема се шта додати. Настаје сада друго питање: ко је одговоран оштећеној страни за штету, која се погрешком у вођењу интабулационих књига десила? Заложни поверитељ може тражити прво наплату дуговане суме од свог личног поверитеља Јеврема, који је остао Управин дужник и после извршеног

преноса. Али највероватније је, да се Управа Фондова од свог личног дужника не може наплатити. И сад она може тражити накнаду штете од интабулационог протоколисте, ако докаже да има до њега кривице (зле намере или небрежења, непажљивости), што при преносу хипотекованог добра није по интабулационим књагама примећено, да је на прибављача дотичног добра прешао и хипотековани дуг. Али такође је највероватније, да се, баш и у случају ако дотични протоколиста буде осуђен на плаћање, Управа Фондова, због његове немаштине, неће моћи за своје потраживање наплатити. И тако ће Управа Фондова, *због погрешке судског чиновника, претрпети,* ни крива ни дужна, *штету*. Јер држава не одговара за кривицу својих чиновника у вршењу поверене им јавне власти, те се заложни поверитељ не може на њу ради накнаде штете обратити. О овој одговорности државе и чиновника ја сам изложио своје мишљење у нарочитој расправи, о којој није ништа у нашој правној литератури писано. Тај факат објашњавам тако, да су наши правници сагласни са мојим мишљењем, да по нашем законодавству држава не одговара за штету, коју њени чиновници коме противправно нанесу у вршењу јавне власти, или да ту моју расправу нису многи ни читали. У овом пак конкретном случају најбоље се показало, колика опасност од тога принципа државне неодговорности постоји тако да би у интересу грађана од велике важности било, кад би неко на супрот мом тврђењу успео доказати да држава по нашем законодавству одговара. Ваљда ће се који правник наш наћи, који ће поводом овога питања рећи још коју реч.

Др. Д. Аранђеловић.

ПРАВО НА ОТКУП НЕМА БРАТ ПРОДАВЦА, КАД ОН С ЊИМ НИЈЕ СМЕСНИЧАР ИЛИ ЗЈЕДНИЧАР, А ПРОДАВАЦ ИМА СИНА.

Одлука Опште Седнице Касационог Суда.

Тужилац Јован навео је да је његов рођени брат Василије, продао једну своју њиву Милану Б., за 1200 динара и тапију му издао. Како је Василије рођени брат тужиочев, то је био дужан да прво њега понуди са овом продајом. Ту дужност продавац према тужиоцу није испунио, па с тога

ова продаја не може да има правне вредности, јер је тужилац пречи купац. Тужи продавца Василија и купца Милана и тражи да се пресуди, да он има рече право куповине и да су му тужени дужни ову земљу, као пречем купцу уступити. Куповну цену у 1200 динара положио је суду. Признао је да Василије има непунолетног сина, али сматра да то не може сметати његовом тражењу, јер је син заједно у кући с туженим.

Тужени Василије одговорио је да са тужиоцем није у задрузи од пре четрнаест година. Спорну је земљу доиста продао туженом Милану за 1200 динара, колико је од њега примио. Ову продају није крио, већ је свуда по селу објављивао и нудио ко хоће да је купи. Тужилац је могао, за то време од две године, од кога чути за ову продају, а он му није могао казати, што с њим не говори већ дванаест година. Да је тужиоцу била позната ова продаја заклеће се, а нуди и њему заклетву на противно. Наводи да има сина од двадесет година и да са тога тужилац не може имати рече право куповине. Тражио је да се тужилац одбије од тражења.

Тужени Милан одговорио је да је земљу купио за 1200 динара, паре положио и тапију добио. Тражио је да се тужилац одбије.

По свршеном извиђају, првостепени суд је пресудом одбио тужиоца од тражења пречег права куповине спорног имања, као неумесног, са ових разлога:

Признањем туженога Василија утврђено је да он, приликом продаје спорног имања, није нудио тужиоца Јована да му ову земљу прода — § 180 у вези с § 183 грађанског судског поступка. Пошто је овај навод парничара на овај начин утврђен и доказан, онда нема места заклетви, коју је тужени Василије нудио тужиоцу.

Но суд налази да и ако тужени није нудио тужиоца овом продајом, ипак он нема рече право куповине од туженога Милана с тога, што се благодејање § 670 грађанског законика односи само на смеснике и заједничаре и *родбину* најближу, која би право наследства у продатим добрима имала, која би по закону наследила.

Признањем парничара утврђено је да продавац спорног имања, тужени Василије, има сина у двадесет првој години, као и то, да тужилац није ни смесничар ни заједничар са

туженим и да тужилац, по закону, не би наследио продато имање, дакле тужилац не долази у ред лица, којима § 670 грађанскога законика признаје право првенства на куповину.

Према томе тужилац се има одбити од овог тражења као неумесног — § 178 грађанског судског поступка.

По незадовољству тужиоца Јована, Апелациони Суд је размотрио акте спора и пресуду првостепеног суда, па је ту пресуду одобрио пресудом од 16 фебруара 1906 године број 576.

По жалби тужилачке стране, I одељење Касационога Суда, примедбама од 14 априла 1906 године број 3932, поништило је пресуду Апелационог Суда, јер не одговара закону:

„Неосновано је Апелациони Суд узео да тужилац нема права на откуп имања за то, што тужени Василије има сина и што тужилац није његов смесничар и заједничар и што он, по закону, не би продато имање наследио — кад се речима: *родбина најближа* не може дати тако узак значај, да се оне у овом случају односе само на сина продавчевог, већ се пре има узети, да оне обухватају и тужиоца, као рођеног брата продавчевог, који би продавца, кад овај не би сина имао, као најближи сродник могао да наследи (§ 402 грађанскога законика), — ово у толико пре, када се син туженога овде не појављује са тражењем, да продато имање откупи, и кад се из потврде тапије види да је исто имање тужилац наследио био са туженим Василијем и братом Милутином од њиховог оца, пок. Миљка, и да, према томе, он овде тражи да откупи имање, које им је старина, те да остане у најближој родбини.“

Апелациони Суд није примио примедбе Касационог Суда, већ је 22 априла 1906 године под бројем 1790 дао ове противразлоге:

„Наређење у § 670 грађанскога законика је ограничење слободног располагања својином, дакле изузетак од оног што је правило, те због тога има се тумачити у најстрожијем смислу.

У § 670 грађанскога законика тачно су побројана лица, која имају право откупа. *Таква су лица: „смесничари или заједничари, родбина најближа, која би право наследства у продатим добрима имала, која би по закону наследила“.*

Наређење ово јасно је, нарочито из речи: *„која би право наследства у продатим добрима имала, која би (добра) по закону наследила“* јасно се види, да то право откупа имају само она лица, која су, по законом реду наслеђа, продавчеви наследници, а никако и она лица, која би били наследници продавчеви тек кад не би било живих извесних сродника његових; јасно је, дакле, да ово право откупа, које припада искључиво законим наследницима, кад ови неће да га употребе, не може прећи на оног сродника, који би био наследник продавчев, да нема оног ближег сродника, као законог наследника, а који неће да се користи правом откупа. Према овоме, кад је извиђајем утврђено да тужени Василије има пунолетног сина, несумњиво је, да право откупа спорне земље њему искључиво и припада и онда тужилац, по основу родбинском, нема права откупа; па како тужилац, даље, и сам признаје, да са туженим у спорном имању није ни смесничар или заједничар, то и по том основу нема право откупа; дакле тужилац у опште, у овом случају, нема права откупа спорног имања. Према свему изложеном, мишљење Касационог Суда да тужилац има право откупа за то, што се син туженога не појављује са својим тражењем откупа и што би тужилац, да тужени нема сина, наследио туженог, без законског је ослонца. Кад би се ово мишљење Касационог Суда усвојило, онда би се на случај да продавац, поред сина, има браћу, а ови децу и т. д., ово право откупа распрострло и на последњега од њих, означених у § 408 грађанскога законика, јер за сваког од њих стоји та поставка, да би он наследио продавца, да нема оних пред њим и продавац би и таквог морао о продаји извештавати. Такав смисао очевидно не може имати одредба § 670 грађанскога законика. Ни то, што се из потврде тапије спорног имања види, да су то имање тужилац и тужени наследили од свог оца, не може користити тужиоцу, кад нема њихова смесништва или заједништва у том имању, пошто закон тражи да такво лице треба да је смесничар или заједничар у тренутку продаје, а не да је био раније смесничар или заједничар“.

Касациони Суд, у општој седници, решењем од 10 маја 1906 године бр. 4724 усвојио је ове противразлоге и за снажну огласио пресуду Апелационога Суда.

Драгутин К. Драгутиновић.

ПРИМЕЊЕНО ПРАВО

ТАЧКА 208 ИЛИ 209 ЗАКОНА О ТАКСАМА?

По тачки 208 закона о таксама у грађанским парницама, као што се зна, плаћа се такса за хартију, наредбе, решења и пресуде по вредности спора: 10, 20 и 30 динара, а сем овога по тачки 211 и 3% на главно и интерес или приход. А по тачки 209, која гласи: „За парнице где се вредност не може определити 20 динара“ свега.

Питање је сад: *да ли тужба за поништај или одржање тестамента подлежи плаћању таксе по тачки 208 или 209 закона о таксама?*

Судска практика у овом питању није била стална. Раније је наплаћивано по тачки 209 а од пре неколико година по тачки 208. Мени се чини да је ово последње правилније. Примењујући тачку 209 закона о таксама у споровима за поништај тестамента, судови су имали у виду сам тестаменат као исправу, чија се вредност према томе не може определити. *Међутим кад се поништајем или одржањем тестамента долази до извесног имања, чија се вредност несумњиво може проценити, онда свакако треба применити тачку 208. а не 209.* Овако је ту ствар протумачио и Касациони Суд у општој седници својој од 27 маја 1906 године број 5221 (види „Архив“ за 1906 књига II. страна 165).

Да о овоме пишем дало ми је повода једно скорашње решење Министра финансија, које је донето у смислу раније судске практике, као што ће се овде видети.

Атанасије, Никола и Стевка, поступајући по решењу судије за неспорна дела, тужили су Јулку, удову пок. Димитрија за поништај тестамента Димитријевог, којим је Јулки остављено извесно имање у наслеђе.

Првостепени Суд је овај спор расправио са таксом од 20 динара (тачка 209 закона о таксама).

По незадовољству тужилачке стране, Апелациони Суд је претходно наредио Првостепеном Суду, да извиди вредност спора и према томе таксу наплати. Првостепени Суд је дао наредбу тужилачкој страни, да ова положи и остатак таксе у 610 динара на вредност завештаног имања од 20.000 динара. Против ове наредбе тужилачка је страна изјавила жалбу Министру финансија. Министар финансија решењем својим од 13 децембра 1906 № 28170 а по саслушању Пореске Управе нашао је, да наредба Првостепеног Суда не одговара закону са следећих разлога:

„Као што се из тужбе види, жалиоци су као тужиоци тражили поништај тестамента из тог разлога, што исти у свој својој садржини није

израз слободне воље завештаочеве, према чему у овоме случају *предмет спора није сама заоставштина,* ни питање коме би иста имала припасти, било по закону, било по другоме коме тестаменту, који би у место уништеног добио важност, *но сама важност тестамента као акта последње воље,* због документованих околности услед којих је по тврђењу тужилачке стране оспорено постојање слободне воље код тестатора у моменту прављења тестамента.

„Расправљањем покренутог питања *тужиоци не траже да се њима призна право наслеђа на извесан одређени део заоставштине, чија се вредност може проценити.* Сем тога и питање је, да ли у оваквим случајевима, где је спор већ поведен не постоји какав ранији тестамент, по коме би можда на штету тужилачке стране био учињен друкчији расположај са имаовином тестаторовом, за који би уништај требало, стојећи на гледишту суда, плаћати понова таксу по вредности спора, *и ако је предмет непроцењиве природе.*

„Најзад код спора ове врсте, кад се исти повољно сврше по тужилачку страну, тужиоци непосредно не добијају ништа, но им то тек неспорни судија својим решењем признаје, а том приликом исти морају плаћати таксе у величини од 3—10% које су предвиђене у тачки 206 закона о таксама и чија је наплата регулисана расписом Министра финансија од 23 марта 1904 године П.Бр. 8979.

„Са напред изложеног Министар финансија, на основу члана 44 и 30 закона о таксама, винити ожалбеву наредбу суда и наређује му да овај спор пусти у ток са плаћеном таксом од 20 динара без обзира на примедбе Апелационог Суда, који за расправу спорног питања по закону о таксама и није надлежан, јер та надлежност припада искључиво Министру финансија и Пореској Управи према члану 30, 44 и 45 закона о таксама“.

Као што се из овог решења види, имао је се у виду сâм тестамент, као акт последње воље завештаочеве, без обзира на остварење наслеђа. Но казао сам већ да је ово гледиште нетачно. Да ће пак неко водити спор без изгледа на материјалну корист, и сувише је невероватна претпоставка. Ни у колико не мења ствар са којих се побуда тражи поништај завештања, као ни то, што би можда постојао какав ранији тестамент. А то, што ће се код неспорног судије наплатити наследна такса по тачки 206 закона о таксама, такође није разлог, да се такса не наплаћује на вредност завештаног имања по тачки 208. Кад би се противно узело, као што је то у овом решењу Министра финансија узето, логично би било да се не наплаћује никаква такса (пошто се у сваком случају примењује поменута тачка 206 закона о таксама), док се тим решењем оптерећује таксом од 20 динара!

Односно величине таксе у споровима за поништај тестамента постоје дакле две различне судске практике, а и два скорашња супротна мишљења: одлука опште седнице Касационог Суда и решење Министра финансија. Стога би требало надлежним путем тражити допуну једне од ових двеју тачака, како би се тиме избегла разнолика тумачења.

Мих. Л. Стојадиновић.

БЕЛЕШКЕ

Прилози за нашу нову дипломатску историју. — Чим је пала Плевна, Турци су тражили од Руса да обуставе оружану акцију. Тражили су примирје без икаквих услова. Русија је пристајала на примирје, али с погодбама. Турци су хтели добити времена, довести нову војску и тражити озбиљније потпоре у Европи, где је имала само Енглеску. Тога ради су турски делегати, Сервер-паша, министар иностраних дела и Намик-паша, управник добара султанових, пратили главног команданта руске војске, великог кнеза Н. Николајевића, од Казанлука до Једрена. Видећи да Руси не мисле попуштати, и да желе прићи што ближе Цариграду, Турци су, најзад, пристали и потписали прелиминаре, које су Руси поднели. Тај претходни уговор служио је за основу Сан-Стефанскоме уговору. Уговор је потписан 19 јануара 1878 године, а садржина му је ова:

„1. Бугарска, у границама обележеним већином бугарскога становништва које не могу ни у коме случају бити уже од оних које је утврдила цариградска конференција, постаће вазална аутономна кнежевина са народном владом и војском. Турска војска ће напустити кнежевину.

2. Црна Гора ће постати независна, пошто јој се придружи оно земљиште што га је њена војска освојила. Граница коначно ће се утврдити доцније.

3. Румунији и Србији ће се признати независност. Румунији ће се дати оштета у земљишту, а Србији ће се исправити садања граница.

4. Босни и Херцеговини ће се дати административна аутономија са довољним гарантијама. Сличне реформе ће се увести и у друге хришћанске области у Турској.

Висока Порта се обвезује да плати Русији ратну оштету. Да ли ће та оштета бити у новцу или у земљишту расправиће се доцније. Султан и руски цар ће се споразумети односно права Русије у Босфору и Дарданелима.

...Одмах после потписа ових погодаба за примирје, престаће војна акција међу двема непријатељским војскама, као и војскама Румуније, Црне Горе и Србије, докле трају преговори. Исто тако ће престати непријатељства у Малој Азији.

Чим се потпише примирје, турска војска ће изићи из Видина, Рушчука, Силистрије, и из Ерзерума. Независно од тога руска војска може

за време преговора да окупира извесна стратегијска места, о којима је реч у уговору о примирју или на ратишту".

19 јануара је потписан овај претходни уговор, а 22 је добивено писмо у главноме војноме стану српскоме да престане свака војна радња. Главни командант руске војске у писму којим тражи престанак непријатељства, саопштава да ће се водити рачуна о српским захтевима при склапању уговора о миру.

Инострани.

---

1. — Dr. Maximilian Schuster v. Bonott, **Oesterreichisches Civilprocessrecht.** Vierte, neubearbeitete Auflage, Wien, Manz, 1906. Страна XX, 737. Цијена круна 10·20. — Крајем прошле године штампано је у Бечу, у четвртом издању, то дјело о аустријском грађанском поступку. Већ прво издање његово, које је штампано 1896 године, обратило је на себе нарочиту пажњу. Садашњи аустријски грађански поступак стао је на снагу 1 јануара 1898. Шустерово дјело било је прво, које је тај поступак приказало систематски. Прво његово издање, двије године прије законске снаге, у велике је помогло правницима, који су се морали припремати за 1 јануар 1898 и учити нове законе. Колико је Шустерово дјело заслужило поштовање, види се најбоље по томе, што је у самих десет година доживјело, ево, и четврто издање. Оно је скоро једино дјело о овом предмету, које је министар правде још 1896 године најтоплије препоручио аустријским судима. — Четврто издање није просто прештампавање ранијега издања. Основа је, наравно, иста. Али је много додано. У њему се расправља о многим питањима, која нијесу ни споменута у првим издањима. Најприје је предговор. У њему је историја аустријског грађанског поступка, а особито пошљедње кодификације. Наведена су књижевна помоћна дјела за проучавање аустријског и њемачког грађанског поступка. Говори се о стварној и помјесној надлежности судова. Послије предговора штампан је општи дио. У њему је говор о субјекту и објекту, о поступку у опште. Треће поглавље расправља о радњи у поступцима у првом степену свих врсти судова. Четврто о законским средствима. Пето говори о посебним нарочитим поступцима. Шесто о поступку у сврху осигурања и о поступку у оврхама.

Није, дакле, у овој књизи говор само о грађанском поступку у ужем смислу. У њему је и овршни поступак. Значајно је ново поглавље о језику, којим треба да опште судови и странке. Језик у нашим судовима, особито онђе, гдје су разни народи, био је, а и данас је, велики камен спотицања. Писац је покушао да рашчисти то питање на основу позитивних процесуалних одредаба и на основу уставних наређења. Тим је писац расвијетлио многе тамне тачке. У том рашчишћавању треба Шустеру, заиста, признати објективност. И ако није, по нашем мишљењу, ријешио сва питања, треба му признати, да је писао скроз као научењак, а не као — Нијемац. У томе је код нас у Аустрији велика ријеткост. У овој језичној вавилонској кули, сви би народи хтјели да им се признају њихове оправдане повластице, што се тиче језика у судовима, а Нијемци хтјели би све само за себе. — Поглавље о парницама за сметање посједа

садржава лијепу студију о практичној вриједности тог поступка. Мјенични поступак попуњен је скорашњим законом о чековима. Поступак о брачним парницама вјешто је развезен према дотичним одредбама.

Прије. него ли је стао на снагу данашњи грађански поступак, Министарство Правде издало је 1897 године своју познату *Fragebeantwortung*. Ту су штампани одговори и тумачења на многа питања о новом грађанском поступку. Министарство је у многим одговорима погрјешно тумачило закон. Мали суци држали су се строго тих тумача. Шустер, у овом свом дјелу. основано исправља многа таква погрјешна тумачења. Према материјалу, који му дају књижевност о грађанском поступку и према досадашњој пракси, износи своје научничке погледе о погрјешним тумачењима Министарства.

Увјерени смо, да не гријешимо, кад кажемо, да ова књига може свакоме послужити као тачни и исцрпљиви преглед и добра поука садашњег аустријског грађанског поступка.

2. — Filippo Milone, **Istituzioni di diritto romano**, Napoli, 1906. Страна 443. Цијена 12 лира. — Стари професор на универзитету у Напуљу, Милоне, дао је овом књигом својим ученицима добар уџбеник. Ово је плод — како сам каже — његовог дугогодишњег труда и поучавања са професорске катедре. Вриједи набавити ову књигу, ако не ни за што друго, а оно барем ради вјештине, којом је писац знао да бира изворе. Нема ту километричних цитирања књига и дјела. која више пута могу да збуне младог ђака. Милоне је изабрао главна дјела. На њих упућује своје слушаоце и читаоце. Не морају лутати по мору навода. Нека узму, што писац наводи и биће задовољни. — Књига има све врлине, које су потребите за почетнике проучавања римског права. Ко и површно позна римско право, а нијесу му никаква тајна потешкоће, којима се мора борити предавач, признаће писцу неоспорну заслугу за ову књигу. Он је срећно савладао сав огромни материјал. Дао је својим ђацима кратку и прегледну књигу, у којој је систематски описао и развио основна начела римског права. Уз познате *Институције* Серафини-а, које су опширније, ово дјело заузимље, заиста, видно мјесто у разгранатој и великој књижевности римског права.

3. — Dr. Carlo Isotti, **Il codice penale generale del 27 maggio** 1852, Innsbruck, Wagner, 1907. — Од године 1883 није било опширнијег издања аустријског кривичног законика на италијанском језику. Тада га је, са опширнијим примједбама, издала иста књижара у Инзбруку. У аустријским крајевима, гдје се употребљава у судовима италијански језик — а међу тима спада и наше Приморје — осјећала се давно потреба, да се изда ново издање кривичног законика. Ту потребу осјећали су у првом реду старији суци, који нијесу никада знали њемачки или су заборавили оно мало, што су једном научили. Ново издање било је потребито и оним правницима, који нијесу хтјели да уче њемачки Није на одмет ни онима, који знаду њемачки, ради техничких израза, које треба често употребљавати. — Аустријски кривични законик, који је сада на снази, рађен је још 3 септембра 1803, а године 1852 у неколико је измијењен и попуњен.

Навршио је, дакле, на здравље, више од 100 година! Премда је у њему што шта исправљано, додавано, испуштано и промијењено, требало би га већ једном укопати, а створити нови, који би одговарао садашњем духу времена и садашњој науци. Прије десетак година био је готов пројект новог кривичног законика. Нестало га је у архиву царевинског вијећа у Бечу. — Наведено ново, италијанско, издање марљиво је састављено. Употребљени су сви новији закони. Наведене су све наредбе и одредбе, које се односе на кривични законик. Додане су многе пресуде Врховног Суда, које олакшавају тумаче појединих законских наређења.

4. — Alfredo Pareto, **Manuale di economia politica,** Milano, Societá editrice libraria, 1906. — Мала, али вриједна књига. Изишла је као тринаеста свеска збирке *Piccola biblioteca scientifica* (Мала знанствена библиотека). У њој су расвијетљена главна начела економске науке, у сврху, да се покаже, у ком односу стоје начела економска са осталим друштвеним појавама. Тешко је и у кратко изнијети садржину ове књиге, јер су мисли у њој јако збијене. Писац полази са претпоставке, да политичка економија и социологија могу имати три смјера. Први им је смјер, да прикупљају правила, која ће бити корисна и појединцима и јавним установама. Други је, да се шири наука, за коју писац мисли да је најбоља. Трећи им је смјер, да траже и испитују сличности и једнакости без икакве практичке користи. О овом пошљедњем смјеру политичке економије и социологије писац највише пише. Рекби, да је то и главна сврха његове књиге, о којој не говоре дебеле радње политичке економије.

5. — Giuseppe Saredo, La legge sulla **amministrazione comunale e provinciale.** Torino-Milano, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1906. — Кад сам видио и прегледао ову књигу, увјерио сам се још једном, колико још треба нама Србима. Док се ми мучимо и бочимо да нађемо издаваче и за малу какву књижицу, код других народа издавачи се отимљу око писаца. Велико штампарско удружење, које је издало ову књигу, стекло је неоспорних заслуга за италијанску књижевност. Оно не издаје мала дјела. Издаје само дјела, велика, огромна по објему и по садржини. Од педесет и девет година то удружење штампа повремени велики часопис *Giurisprudenza Italiana,* у коме доноси све, што може да интересује италијанског правника, а није на одмет ни странцу. — Књига, чији је натпис исписан, има укупно девет великих свезака. Све свеске узаједно износе 8027 (осам хиљада и двадесет и седам) страница на великој осмини. У тој књизи писац тумачи закон од 4 маја 1898, којим је уређена у Италији администрација политичка и општинска. Прва свеска посвећена је искључиво историји општинских и покрајинских закона од 1814 године до 1900. У почетку друге свеске завршена је та историја. За тим писац прелази на сами предмет, који је истакнут у натпису књиге. Италијанска критика у велике је похвалила ово дјело, које кошта 124 лире. Препоручила га је свима правницима, не само у Италији, него и на страни.

Dr. Александар Митровић.

† **Алберт Фридрих Бернер,** знаменити научник на пољу кривичнога права, преминуо је 13 јануара у својој 89 години. *Бернер* је рођен 1818 године, а учио је у Берлину философију и правне науке. Славни философ *Хегел* имао је одсудна утицаја на младога *Бернера*. Његови су наставници били чувени правници *Савињи, Ганс, Хефтер* а *Јеринг* му је био лични пријатељ. Године 1844 постао је *Бернер* наставник берлинског правног факултета, и остао је за читаве *63 године* у томе положају! Од његових дела најчувеније је *Уџбеник немачког кривичног права,* које је доживело 18 издања, а које је и у српском преводу Др. Д. Суботића почело излазити. Као типски представник неуморне и жилаве германске расе Бернер је тако рећи до последњег даха свога радио на науци, задржавши и у дубокој старости сву свежину свога јакога ума. Обуставивши 1899 године своја предавања на универзитету, Бернер се и даље занимао научним проблемима. На неколико недеља пред своју смрт завештао је 4000 марака као стипендију у циљу путовања по иностранству ради студирања система казни, а коју берлински факултет досуђује најбољем раднику у овој научној области.

Д. А.

Нове књиге: *Утицај судије на јавни морал,* од Живојина М. Перића (прештампано из *Полицијског Гласника); Злочини и преступи због лажног новца,* од Dr. Душана Суботића. (Цена 0.50 дин.).

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35 Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ" — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига III. 25. март 1907. Број 2.

УЗАКОЊАВАЊЕ УСТАВНИХ НАЧЕЛА

Приближује се дан, кога ће се навршити четири године, од како је прокламован садањи Устав.

Вредно је запитати се, да ли је наша законодавна власт за то време учинила, да се доврши она зграда, којој је Устав положио темељ, — да ли смо прионули, да она начела, која основни закон статујише, разрадимо и остваримо у специјалним законима и тиме обезбедимо њихову важност и правилну примену?

Одговор на ово питање био би негативан.

Да промотримо неке од уставних одредаба и да се уверимо, да ли је тврђење наше основано. Тако

Члан 9. вели: „Лична слобода ујемчава се овим Уставом". То је аксиома, која не сме бити повређена никаквим законом. Устав сам поставља одредбе за поступање при лишавању слободе и изриче, да ће органи власти, који би скривили против тих одредаба, бити кажњени за незаконито лишење слободе.

Настаје питање: је ли том уставном одредбом заиста ујемчена лична слобода српском грађанину, јесу ли закони, како преуставни тако и новији довољни, а органи, који законе примењују, поуздани, да се неће огрешити о уставно начело личне слободе? И је ли за онога, који буде противуставно или противзаконо лишен слободе, довољан еквивалент, што ће одговорни орган бити кажњен? Свакојако да није.

Сваки атак на личну слободу треба ујемчити довољним законским каутелама, међу које рачунамо на првоме месту постулат, да је за лишење слободе, кад би то решила ма која нижа државна власт, и само државна власт, потребна

потврда надлежне више власти. Лишење слободе, било оно истражно или казнено средство, по одлуци једне јединствене власти, сматрамо као противуставно, јер одредбу: „против решења о притвору има места жалби првостепеноме суду“, сматрамо као одредбу генералнога карактера, која важи за све случајеве.

Но и двоструком одлуком може бити повређена лична слобода, могу органи власти згрешити. Зато је и том погледу нужно дати повређеноме задовољења, а то ће бити, ако се узакони, да се невино притвореноме или невино осуђеноме, лишеног слободе, даде накнада, за коју ће одговарати и органи власти лично и сама држава.

Кад се дакле специјалним законом тачно утврде случајеви и поступак за лишење слободе; кад се свака одлука одлучујуће власти стави под контролу више власти; кад органи власти буду свесни свога позива и узвишени у вршењу своје службе и правилне примене закона; кад се невино притвореноме или осуђеноме даде одговарајућа накнада, — онда тек може бити говора, да је законодавство учинило што треба, да уставно начело о личној слободи буде заиста ујемчено. —

То исто важи и за остала уставна права српских грађана:

Забрана прогонства из земље и протеривања у земљи са једног места на друго (члан 14.);

Неповредност стана (члан 15.);

Неповредност својине (члан 16.);

Неповредност тајне писама и брзојава (члан 23.);

Право зборова (члан 24.) и удружења (члан 25.);

Право молбе властима (члан 26.), — све су то само начелне одредбе,[1] које треба особеним законима ујемчити и статујисати одговорност за оне, који их повреде. —

Једно од најважнијих уставних права садржи члан 28., право непосредне тужбе суду против државних чиновника и званичника, као и општинских органа, ако су они у својем службеном раду повредили права српског грађанина. И ако

[1] Право слободе исказивања мисли (члан 22.), односно закон о штампи, тај закон, који је поред закона о општинама највише измена претрпео и чије измене опет предстоје, — не мислимо овом приликом узимати у дискусију.

је та одредба јасна, грешили су против ње и сами судови, тако да је општа седница Касационога Суда морала својом одлуком констатовати безусловну важност тог уставног начела. Не мења ствар, што је та одлука донета 1902. године (9. VIII. бр. 6040), јер члан 39. тадањег Устава гласи као члан 28. Устава од 1903. године.

То значи, да само уставна одредба члана 28. није довољна за поуздану примену постављенога начела, него да је потребно регулисање његово законом, којим ће се изреком изменити одредба §. 7. кривичног судског поступка и §. 57. закона о чиновницима грађанскога реда. У томе смеру израђен је у Министарству Правде предлог за измену §. 7. кривичног судског поступка и она гласи:

„Злочинства и преступљења, која би учинила у званичној дужности државни чиновници или званичници, председници општина, кметови или општински званичници према приватним лицима, првостепени надлежни суд ће ислеђивати и судити без ичијег одобрења на тужбу, коју би му непосредно поднело такво лице, чије је право службеним радом поменутих органа повређено.

„Злочинства и преступљења, која би у званичној дужности државни чиновници или званичници према држави или општем интересу учинили, ислеђиваће се и судити онако, како је законом о чиновницима грађанскога реда прописано; а тако ће се за њих радити и у случају из првог одељка, ако противу њих приватни тужилац не би тужбу непосредно суду поднео био.

„За злочинства и преступљења, која би државни судија у званичној дужности учинио, чиниће се извиђај и судити онако, како закон о судијама прописује“.

Државни Савет усвојио је ту измену (7. X. 1005. бр. 7212) и њу би сада имала да усвоји и законодавна власт. —

Да пређемо преко оних делова Устава, који говоре о државној власти, о Краљу, Народном Представништву, Министрима и Државноме Савету, па да се зауставимо код одељка, који говори о судској власти.

Већ први члан тога дела, члан 146., говори о подели власти.

Јесу ли функције појединих власти код нас правилно подељене? Зар ислеђење кривица не треба да пређе у круг

рада судске власти? То вреди и за извршења и кривичних и грађанских пресуда. Штетност садањега поступања и сувише је позната, те да би и у овој прилици морали доказивати потребу реформе наших постојећих закона, који се морају довести у сагласност са Уставом.

Исти члан вели: „Правда се изриче у име Краља", што има везе и са одредбом члана 39., који гласи: „Судску власт врше судови. Њихова решења и пресуде изричу се и извршују у име Краља". Међутим нити наш грађански и кривични поступак садрже такву одредбу, нити се пресуде првостепене и апелационе, које се извршују, изричу у име Краља.

Те уставне одредбе треба дакле законом регулисати. —

Веома је важан члан 153. Њиме се гарантује оптуженоме за злочин бранилац од како се под суд стави. Даље вели тај члан: „Окривљени може, ако хоће, имати браниоца и у претходној истрази, у свима кривичним делима".

Та одредба, оваква каква је, без специјалнога закона, који би је разрадио, створила је и ствара велику забуну и веома неједнаку примену. Од разумевања, добре или зле воље појединих иследника, или, од већег или мањег ауторитета дотичног браниоца, зависи схватање и тумачење те одредбе.

То је врло штетно за сам принцип, који је Уставом изречен и стога је крајње време, да се законом регулише, те је у том циљу и за ту одредбу израђена допуна §. 10. кривичног судског поступка која гласи:

„Окривљено лице може, ако хоће, у свима кривичним делима имати браниоца и у претходној истрази. Њега може именовати код иследне власти на првоме своме саслушању или у току иследења.

„Иследна власт дужна је одмах позвати именованог браниоца, а у случају да се не прими одбране, известиће окривљенога о томе.

„Бранилац окривљенога у претходној истрази не може бити при саслушању окривљенога, приватног тужиоца и сведока, но иследник дужан је дати му на прочитање протоколе тих саслушања, а нарочито сведока, у колико су поједини од њих испитани и он може на њих подносити писмено своје примедбе и тражити саслушање других сведока, као и подносити предлоге за допуну иследења; али тиме не сме намерно одуговлачити иследење. На увиђајима, вештачењима и

претресима ствари и лица може бранилац бити на лицу места и чинити своје кратке и одређене примедбе иследнику.

„Браниоцу се морају дати, кад год се на ислеђењу не ради, акта ислеђења ради увиђаја и читања, у колико су поједине радње ислеђене и делимично свршене.

„Правна средства мора употребити где год им по закону места има. Са окривљеним може се састајати у присуству иследника, кад је потребно ради одбране.

„За сваки рад у претходној истрази, којим бранилац намерно иде на то, да службену радњу иследне власти отежа или омете, он је дисциплинарно одговоран првостепеноме суду, код кога је постављен, а на тужбу надлежне иследне власти“.

Тако гласи пројектована допуна у кривичном судском поступку, којом се узакоњава уставно начело из члана 153.

У своме горе већ цитираном мишљењу за измене и допуне кривичног судског поступка Државни Савет усваја ту допуну предлажући са своје стране додатак, којим се обезбеђује правилан ток претходне истраге.

Пометња и неједнака примена, које сада постоји, престала би, кад би се ова допуна узаконила. —

Сам одељак у Уставу о судској власти у великој је противности са законом о судијама, нарочито уколико се тиче квалификације, избора и постављања судија. Ревизија закона и довођење његово у сагласност с Уставом крајња је потреба и покренута је више пута у јавности, којом је приликом од већине стручних писаца са јаким разлозима доказивано, да уставне квалификације за судијски положај садрже само минимум потребних услова,[1] и да такво схватање не би ни вређало Устав нити би спречавало напредовање и развитак органа судске власти. Констатујемо, да се при постављању судија у новембру 1903., дакле после прокламовања садањег Устава, изборни одбор придржавао законских услова за квалификацију судија и да до сада нико није постао у Србији судија првостепенога суда, ако је имао само уставну квалификацију, т. ј. свршен правни факултет и навршених 25 година живота.

[1] Иначе би за положај судског секретара били тежи законски услови, него што су уставни услови за положај судије у првостепеноме суду. — а свакојако не може се ударити назад, те укинути законска квалификација за секретарски положај.

Ми не сумњамо, да ће измене и допуне у закону о судијама изаћи у најкраћем времену пред Народну Скупштину и да ћемо доћи до савршенијег закона. —

Члан 158., по коме судија не може „ни привремено бити упућен на другу, плаћену или бесплатну дужност" изазвао је велике контроверзе и разнолика тумачења у јавности и законодавноме телу. Без сумње су још у живом сећању интересантне, а у неколико и страсне дебате о томе питању. Постоји читав низ закона, који захтевају функционисање судија, међутим уставна је одредба прохибитивног карактера. Ревизија тих закона и довођење њихово у склад са Уставом не може се избећи. —

Говорећи о судској власти и судијама морамо одмах споменути још једну уставну одредбу, која, у делу о државној служби, говори о државним испитима, којима се има доказати стручна спрема, као услов за постављање и унапређење чиновника (члан 183.). Разуме се, да се ти испити имају установити и за судијску службу, али они до данас нису уведени и ако има доста разлога, да се то не одлаже ad calendas graecas. —

Осим до сада поменутих уставних одредаба, које захтевају регулисање њихово посебним законима, има једна одредба, која је по своме императивном карактеру веома значајна, а о којој се ипак није водило довољно рачуна.

То је одредба последње алинеје тачке II. члана 201. Устава, по којој престају важити сви закони и све законске одредбе, које су у супротности било с Уставом, било са законима побројаним у тој тачци.

Пошто се не може оставити индивидуалном схватању и оцени, да ли је неки закон у противности с Уставом или није — јер то би била велика несигурност за општу примену закона — то се ове речи Устава могу само тако разумети, да је потребно извршити ревизију свију наших постојећих закона, које, према Уставу, треба поставити на слободоумну основу у духу модерног законодавства.

Све наше политичке групе требале би да прионy да се то што пре омогући и оствари.

Милан Ст. Марковић.

О УЧЕШЋУ СУДИЈА У ЈАВНОМ ЖИВОТУ

С НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА НАШЕ ПРИЛИКЕ[1]

I

1. С победом демократске идеје у Србији настало је код нас доба слободног развијања свију интелектуалних моћи читавих друштвених редова а и појединаца. У слободној утакмици, која је настала, показаће у кратком времену сваки друштвени ред и сваки појединац своју снагу и свој утицај на јаван живот. Земљорадници и занатлије, трговци, радници, свештеници и учитељи, адвокати и чиновници свију категорија улазе отворено и слободно у јаван живот, борећи се за опште добро и напредак државе а и за своје појединачке интересе. Под топлим зрацима демократских слобода, које допуштају и богатом и сиромаху, без обзира на порекло, веру и друштвени сталеж, да се памећу и истрајношћу својом попне или бар пење у врхове умне и новчане аристократије, да дође до најугледнијих положаја у држави и општини, срезу и округу, сваки је појединац а и сваки друштвени сталеж сам своје среће ковач! Том слободом наше демократске отаџбине користи се и користиће се, нема сумње, још више у будућности и судијски сталеж, како као засебна чиновничка категорија, тако и поједини чланови његови. Овим редовима биће задатак, да испитају и образложе учешће судија у јавном животу Србије.

Не мислим се упуштати у дефиницију, шта се под *јавним животом* подразумева, јер и овде важи правило omnis definitio periculosa est. Није пак то ни потребно, јер, и ако

[1] Предавање, које је приредило уредништво „Архива за правне и друштвене науке" на дан 10 марта ове године.

је теже дати дефиницију о јавном животу, ипак сви осећамо шта се под тим подразумева. Тако чим о јавном животу поменемо, одмах помислимо на *политички живот*. Почнимо дакле са учешћем судија у политичком животу. Почети тиме оправдано је и с тога, што је у демократским земљама *политика* и *борба политичка* оно средство, којим се власт и утицај у држави добија, а тиме се и у дело приводе она начела, за која се у јавном животу боре појединци и читави друштвени редови.

2. Треба ли судија да учествује у политичкој борби, да се меша у политику? Ако ово питање поставимо у опште, без обзира на поједине државе, онда ја и многи други мисле да *не треба*. Али и у случају кад имамо на уму нашу отаџбину, не могу на ово питање чисто, без ограда, афирмативно одговорити. Да би овакав одговор оправдао; да би доказао, да судија не треба да учествује код нас у политичком животу онако, како остали грађани учествују, потребно је изнети какав треба да буде идеалан судија, судија који ће највише давати гарантије о исправном вршењу своје дужности, у кога ће сви грађани имати вере, гледајући у њему најдостојнијег представника Богиње Правде. За ову слику ја не умем наћи згоднији опис од онога, који један немачки судија у свом делу „Идеали и идеализам у праву“ износи[1]: „Али погледајмо у прошлост на типове судија, које налазимо код старих народа, код мање „модерних“ и мање „високо цивилизованих“ народа. Ту видимо идеал судије представљен у слици *достојанственог, озбиљног човека* у старијим годинама, са *богатим животним искуством, пуног мудрости*, са *благом мирном збиљом, човека, чији оштар поглед прозире све људске слабости*, а *који при том сам високо стоји изнад ових слабости, који чврстом мишицом и гвозденом строгошћу зликовца кажњава, а који ипак има и срца, пуног осећаја, срца, коме ништа људско није туђе*“. Учени писац сасвим умесно даље наставља, да се „и под данашњим приликама мора захтевати од идеалног судије да има: *потпуно животно искуство, мишљење без страсти и предрасуда, жив осећај правичности, топло срце, добру стручну спрему*

---

[1] Види: Др. П. Шелхас „Идеали и идеализам у праву“, у моме преводу, стр. 57.

и *опширно опште образовање*". А могу ли се све ове идеалне особине наћи код судије, који активно учествује у политичкој борби и треба ли он у политику да се меша? Др. Шелхас у овом погледу долази до негативног одговора: да се судија има уздржавати од сваког учешћа у раду политичких странака. „Сасвим немогућно, је вели он, да судијина независност остане сасвим недирнута, чим он узме активно учешћа у партијском пословању. Он треба да избегава да даде повода и самој сумњи, да он може оцењивати лица и односе према својој политичкој наклоности или одвратности. Он треба да стоји на важнијој позицији, но што је стражарско место на партијској кули. Нико, ко од њега тражи заштиту свога права, не треба да има осећање, као да се на њ другим очима гледа за то, што припада овој или оној странци. Чим се човек налази под стегом партијских начела, пати услед тога и његова унутрашња и спољна слобода, а судија треба да има и спољашње и унутрашње слободе. Нека је по себи и претерано тврђење, да политика упропашћује човечји карактер, али да то политика постиже код људи, који нису врло чврста карактера, а који су се и сувише упустили у ситничарско дневно политизирање, то смо чешће виђали код познатих примера". Толико о овом питању писац с погледом на немачке прилике, где се политика другачије води по код нас. А је ли ова *наша* политичка борба погодна, да се у судији развију оне идеалне особине, којима он треба да располаже, ако се хоће да у свему исправно (у идеалном смислу врши) своју дужност? Потребно је дакле да расмотримо наш политички живот, начин политичке борбе у нас, ако хоћемо тачно да одговоримо за постављено питање.

3. Позната је ствар да ми Срби врло радо политизирамо. У другим, несумњиво напреднијим државама, има читавих друштвених редова, који се врло мало у политику мешају, али у толико се више одају своме сопственом занимању и раду око опште корисних хуманих установа. У нас пак од председника министарства до практиканта, од митрополита до ђака манастирског, од трговца милијунара до последњег надничара, од богатог сеоског домаћина до бирова у селу, све је загазило у политичку борбу. Али то не мора бити за осуду. Може ово живо интересовање политичким питањима бити израз моралне и интелектуалне јачине наше расе. Све зависи од тога: какви су *мотиви* овом мешању у политику и *начин*, на који се поли-

тичка борба води. Јер ако нас племенити мотиви гоне да у политичку борбу загазимо: жудња да грађанска права обезбедимо, да индустрију и привреду у нашој земљи унапредимо, да национално уједињење постигнемо, да народ просветимо и услове његовога живота побољшамо, најзад да сопствени положај у друштву — у *сразмери према нашој спреми* и вредности — побољшамо, онда је ово тако раширено мешање свију наших друштвених слојева у политику сасвим оправдано и по развитак нашега племена корисно. Да су пак *мотиви*, који наше судије крећу, да учествују у политичком животу, племенити, нема разлога сумњати. Бар ја не могу да схватим, зашто би се један независан судија, са угледним друштвеним положајем и сразмерно добром материјалном наградом, из себичних и других мотива мешао у политику. Ако је положај других чиновничких категорија на жалост у нас такав, да су поједини чиновници често принуђени ступити у политичку борбу не из племенитих побуда, већ ради одржања своје егзистенције, ако су ови чиновници нагнати, да се, не радом у служби, већ безобзирним партизанством препоруче, и комад худога хлеба себи и својој породици сачувају, зацело то није случај код наших судија.

Од учешћа судија у политичком животу, претпостављајући племените мотиве, нема дакле опасности, да ће они изгубити оне особине, којима идеалан судија треба да се одликује. Међу тим све зависи од *начина*, на који судија у политичком животу учествује.

4. Да разгледамо начин политичке борбе у нас.

И то је позната ствар, да се *програми* наших политичких странака врло мало разликују: сви су они слободоумни, свима је циљ да се обезбеде грађанска права, да се одржи ред и законитост у земљи, да се постигне национално уједињење, да се побољша економно стање свију класа народних. Судећи по *програмима* у Србији би било места само за две политичке странке: једну велику грађанску (буржоаску) либералну (слободоумну) странку и једну незнатну социјалдемократску. Према овоме изгледало би да у Србији не би требало ни да се води огорчена политичка борба. Али она се ипак води, но у оскудици начелних разлика, не око победе начела — већ око победе *извесних личности*. Партијска је борба у Србији сада борба *лична*, не борба за начела; сви

смо ми слободоумни, или бар огромна већина од нас, и груписали смо се у политичке странке не на основу разних начела политичких, која нас раздвајају, већ према томе: у којој личности, или у којој групи личности имамо вере, да ће наша слободоумна начела остварити.

Према оваком стању ствари карактеристичан је и *начин политичке борбе у нас*, у којој заједно с осталим грађанима и *судије учествују*. Личности нас деле у политичке групе, па с тога је и *наша политичка борба лична*. Ми се у појединим странкама боримо да извесне личности победе, оне су нам гарантија да ће и наша слободоумна начела победити у случају, ако та и та личност или та и та група личности победи. А зна се каква је политичка борба кад на себе узме карактер личне борбе. Пре свега *страсна*. Код нас у толико више што је и наша раса страсне природе. Стога се ми, кад једном већ загазимо у политичку борбу, одајемо њој по правилу свом душом и телом. За тим *неумерена*. Србин се у опште тешко може умерити. Или или. Све или ништа. Одајући се политичкој борби, недостаје нам времена и за други посао. Ми не располажемо оном великом радном енергијом, којом се на пр. одликују људи жилаве германске расе, који могу бити и политички борци par exellence и научни радници првога ранга. Код нас је, с ретким изузецима, научник за науку, трговац за трговину, свештеник за религију, учитељ за школу, адвокат за своју канцеларију, сељак за земљорадњу, судија за своју струку готово изгубљен, кад дубоко загази у политичку борбу. Познати су вам типови сељака „господина“, који оставља свој посао и само јури по политичким зборовима, по среској канцеларији, чекајући да и он постане нека „власт“, макар и биров у селу, кад не може бити кмет.

Судија пак, који је постао страстан и неумерен партизан, а, као што смо видели, начин наше политичке борбе гони га да такав постане, у опасности је да изгуби оне лепе особине, које идеалног судију треба да красе. Он пре свега губи ону благу, мирну збиљу, која импонује грађанима, кад траже заштиту и помоћ суда. Он постаје пргав и нервозан, пакостан и огорчен на своје политичке противнике. Али он губи и оно мирно достојанство, којим одржава све грађане на потребној даљини од себе, не допуштајући им никакве велике интимности према себи, које политички пријатељи код

нас један према другоме допуштају. Сав предат политичкој борби, он нема мира да хладно свршава свој званични посао, нити има довољно времена, да се ода стручним студијама или таквим, којима ће проширити своје опште образовање.

Поставши једном страстан партизан, за судију, који треба да дели правду и својим политичким једномишљеницима и противницима, постоји опасност да грађани *изгубе веру у његову непристрасност.* Начин како се код нас води политичка борба не искључује ту могућност, да политички пријатељи судијини, који су се с њиме по партијским зборовима најинтимније дружили, пили и веселили се, у колу играли, и његова златна обећања слушали, ако њихова странка победи, траже од њега услуге, које не стоје у сагласности за законом и његовом савешћу. За цело се код нас дешавало, да се од судије тражи да једну ствар реши овако за то, што је у питању „наш човек“. Нема спора, да ће савестан судија категорички одбити да своjем политичком пријатељу учини оваку „услугу“, која је атак на његов добар глас, али за људе слабијег карактера постоји опасност, да се не могу довољно енергично одупрети захтеву својих политичких пријатеља који се врло често не женирају захтевати од судије оно, што се са његовом савешћу и законима не слаже. С друге пак стране ова наша жучна и страсна политичка борба гони судију, који хоће да у политичком животу учествује и у њему да се истакне, да се у активној политичкој борби према својим политичким противницима служи код нас тако омиљеним борбеним средством: *грдњом, сумњичењем и омаловажавањем својих политичких противника.* Представите себи један наш партијски збор, нарочито пред изборе, кад су таласи политичке борбе повукли за собом и мирније елементе. Са музиком и заставама долазе једномишљеници на зборно место. „Посета величанствена, одушевљење неописано“, као што се стереотипно вели у телеграмима са таквих зборова, намењеним за партијске листове. Збор се конституисао, говорници се јављају за реч. Кандидати посланички нарочито се труде, да се својим говорима истакну, да се бирачима препоруче. Устаје и посланички кандидат судија. Излаже програм своје странке, који златна брда бирачима и целоме народу обећава. Истиче погрешке политичких противника. Раздражен страсном борбом вели за њих да су свој програм

(који је исто тако примамљив) изневерили, да су земљу задужили, тврди за њихове прве људе и за све њихове присталице да су себичњаци, грабљивци, лопови, отимачи народне муке и имовине, лиферанти, који државу поткрадају, интережџије, који гуле народу кожу с леђа. Нарочито се пак окомио на своје противкандидате у истом изборном округу, међу којима је, може бити, и његов колега у истом суду. Износи све њихове мане и недостатке, пабирчи по њиховој политичкој прошлости, да их што боље представи као људе сумњиве, као „реакционаре“ и реакционарске припипетље, којима је најбоље ишло, кад је народ од зулума неваљалих власти страдао. По свршеном збору настаје весеље. Точи се пиће, раздају се паклићи дувана, које посланички кандидати плаћају. Настаје игранка, кандидати воде коло... И сад после свега тога треба сутра дан пред тог истог судију да изађе, тражећи правду, његов изгрђени политички противник... Хоће ли он веровати у беспристрасност судијину? Хоће ли, ако изгуби парницу или ако буде стављен у притвор, веровати да је тако по закону морало бити, или ће то приписивати партизанству судијином? Позната је ствар нашим правницима, да је наше законодавство застарело, пуно празнина и противречности. Све ово омогућава несталност судске праксе: један спор пресуђује се данас овако а сутра другачије. Судије нису тим празнинама и противречностима криве, то ми добро знамо, али хоће ли парничари, хоће ли осуђени, кривити за то недостатке законске, или ће похитати да ту неједнообразност партизанством и пристрасношћу судија објасне? Далеко је од мене помисао да тврдим како наше судије партизански суде; за таку тврдњу недостају ми докази, а без доказа тако би изношење било клевета. Ја сам на против готов да верујем, да наше судије, и поред свога активнога мешања у политику, престају бити партизани, кад у судско заседање уђу. Али мисле ли тако оне масе грађана, које свакодневно долазе у додир са судом? А њих ради судови и постоје. О њиховом мишљењу треба судија у првом реду да води рачуна. Сем тога партизан судија неподесан је за колегијалан рад. До каквих жалосних призора може довести нетрпљивост колега у једноме суду, која је последица партизанства и страсне партијске борбе, најбоље нам показују скорашњи догађаји у лозничком и ваљевском суду. Оставимо на страну личности

које су за то криве. Ова се расправа не бави личностима, већ оцењује догађаје. Колико су пак они штетни по углед судија и правосуђа, шта ће онај свет тамошњи, коме судије треба да предњаче у колегијалној љубави и узајамном поштовању, рећи и мислити о таквим судовима и судијама, колико ће полагати на правичност њихових одлука, пресудите ви сами. Такви жалосни догађаји, заједно са њиховим узроцима, чине појмљивим, и ако не оправдавају, оне потајне жеље, којих има у извесним круговима, да се укине независност судијска, та драгоцена тековина најновијега доба, камен темељац на коме целокупно правосуђе у модерним државама почива. На судијама дакле лежи деликатна дужност, да се и својим понашањем у политичкој борби одрже на достојној висини. Јер и независност судијска, као и свака творевина људскога духа, има своје добре али и рђаве стране. Пријатељи судијске независности, а њој је сваки судија пријатељ, треба и са своје стране све да учине, да добре стране изађу јасно на видик, да се благодети њене свуда осете, а да се рђаве стране у засенак баце, да се на најмању меру сведу. Пода ли се судија у политичкој борби и сувише партијској нетрпељивости, заборави ли и за трепут, да је он постављен да дели *правду* и својим политичким пријатељима и политичким противницима, да скрупулозно чува закон, он онда тешко вређа начело судијске независности, и чини да њене рђаве стране јасно на видик изађу. И римски претор, независан судија, који је, захваљујући своме партизанству, долазио на преторску столицу, био је често у искушењу, да се према својим политичким противницима огреши о правду, а често се фактички и грешио. Али злоупотреба судијске независности од његове стране парализана је била мудром установом, да његова судијска власт траје за врло ограничено време. И кад би се по престанку свога звања нашао у редовима обичних грађана, могао је и бивао је потрзан на одговор због својих поступака при дељењу правде. Наша независност судијска није на извесно време ограничена, те је у толико више потребно, да судија, налазећи се у независном положају, никад не заборави на то, да се по његовом изрицању правде суди: заслужује ли наше судије да буду независне?

5. Поучан пример о учешћу судија у политичкој борби пружају нам остале државе у Европи. Правило је да се у

Немачкој, Француској, Италији, Швајцарској, Аустрији и Угарској судије не мешају много у политичку борбу. У Немачкој је судијама допуштено учествовати у политичком животу исто онако као и осталим грађанима. Па ипак већи део судија немачких не чине употребу од овога права. Својим финим тактом судије немачке као да осећају, да би им углед био изложен према парничним странкама свима оним непријатностима, којима активно учешће у политици судију излаже. Они пак, који се у политику мешају, чине то са толико такта и одмерености, да се готово нигде не чују тужбе против партизанског суђења. Па и поред тако уздржљивог учешћа у политичкој борби, немачке судије заступљене су знатним бројем својих чланова у немачким парламентима. Само у пруском доњем дому има 40 судија посланика. Тим се фактом може и објаснити, што законодавство немачко стоји на тако угледној висини. У Француској, по закону о изборима народних посланика од 30 новембра 1875 године, судије не могу бити ни изабрани за народне посланике, изузимајући првог председника Касационог Суда, првог председника Главне Контроле и првог председника париског Апелационог Суда. Судије француске и не узимају жива учешћа у партијском животу, те се, према томе, и не чују жалбе да партизански суде. То исто важи и за Аустрију, ма да у њој судије могу бити изабране за народне посланике. У последњем царевинском већу било је до 40 судија посланика. У Аустрији пак судија, чим постане посланик за царевинско веће, добија eo ipso, без ичије дозволе, осуство докле му траје мандат, према томе он за све време трајања мандата и не врши судијске послове. У Хрватској не постоји судијска независност; судије се слабо мешају у политику, само што по наредби, као зависни чиновници, агитују за владине кандидате. Могу по закону бити изабрани за посланике, али у сабору хрватском нема ни једног судије посланика. У Румунији су независни чланови Касационог Суда, и Апелационих Судова (којих има 4) и председници првостепених окружних судова. Нису дакле независни чланови окружних првостепених судова, среске судије и истражне судије. Међу тим сад је пред румунском скупштином предлог закона, да се и овим судијама загарантује независност. Румунске судије не учествују у партијском животу, и они не

смеју јавно ни испољавати своје политичке симпатије. По закону не могу ни бити изабрани за народне посланике. Жалбе на партизанско суђење у Румунији не постоје: по извештајима које сам добио сви се Румуни слажу у томе, да судије не треба да учествују у политичким агитацијама. У Грчкој не могу судије бити по вољи владе отпуштени из службе, али могу бити премештани. Посланика активних судија нема, већ само судија у оставци. Иначе су и грчке судије под утицајем политичких странака. У Бугарској непокретне су судије Апелационог и Касационог Суда, а све друге судије може влада премештати и отпуштати, што бугарске владе често и чине, нарочито пред изборе. И ако није законом забрањено, ипак судије нису досад биле биране за народне посланике, али они, готово сви, припадају поједним политичким странкама и учествују у политичким клубовима. У последње време говорило се у Бугарској, да је влада спремила законски пројекат за укидање судијске независности и за судије Апелационог и Касационог Суда.

6. Из свих ових излагања мислим да се јасно бар то види, да судија не сме, у интересу свога угледа и правосуђа, да у политичкој борби учествује на *начин*, на који остали грађани учествују. Па како треба судија да узме учешћа у полици? О томе ћу доцније говорити. Нека ми сада буде допуштено образложити своје мишљење: *да судија у Србији треба да се у политику меша и поред свију опасности, којима своју судијску непристрасност и углед правосуђа излаже.*

Интелигенција наша, према маси земљорадничког и радничког света, врло је малобројна. Један врло велики део те малобројне интелигенције наше сачињавају правници. Искључити сада судије, најпозваније представнике правничкога реда нашег, из политике, значило би смањити у опште утицај интелигенције на живот народни. А то је штетно, и свуда се у културном свету та штетност увиђа, па се интелигенцији, у много већем обиму него код нас, допушта да руководи животом народним. Ја сам већ раније споменуо, да је политичка борба свуда у парламентарним земљама оно средство, којим се власт и утицај у држави добија ради извођења својих начела. Је ли сада паметно не допустити судијама да они, помоћу политичке борбе, утичу на живот на-

родни? Неоспорно је да судијски сталеж, долазећи у тако интиман додир са народом, познајући жеље и потребе народа, може врло корисно у политичким странкама радити на напретку његовом. Могло би се на ово рећи: могу судије и на други начин користити своме народу, и без учешћа у политици. Овај је навод истина тачан, али ипак не може се порећи, да народу највише добра може учинити онај, који има власти и утицаја, а до тога се у држави политичком борбом и учешћем у политици долази. *Малобројност наше интелигенције у опште један је од разлога што, начелно, треба допустити нашим судијама да се у политику мешају.* С погледом на овај разлог за нас не може бити меродавно, што се судије у државама Западне Европе уздржавају од политике, јер њихова је интелигенција, нарочито правничка, многобројна. На место судија учествују у политичкој борби правници, који нису судије: адвокати, новинари, трговци и индустријалци (који су правнички образовани), велики поседници земаља, професори права и т. д. Ми таквих правника несудија имамо врло мало. Кад издвојимо адвокате и административне чиновнике правнике, који у оскудици независног положаја избегавају и сувише активно учешће у политици, онда их можемо на прстима руку избројати. Истина је да у другим земљама правништво и његов утицај у парламентима адвокати представљају. Њихов независан положај, њихов свакодневни и многострани додир са најразноврснијим слојевима народа, врло су подесни, да им омогуће учешће у политичкој борби и да их изнесу у врхове политичких странака, одакле као правници утичу на правац политике државне. Али наши адвокати, наш адвокатски сталеж, нису оно што адвокати у Француској, Немачкој, Аустрији и другим западним државама. Не могу наши адвокати одменити судије у политичкој борби и у Скупштини представљати правничку интелигенцију и утицај правника на државне послове. Погледајте наш адвокатски сталеж! Има у њему неоспорно доста и интелигентних људи и стручно спремних правника, али нашим адвокатским сталежом овладала је грозна апатија према свему, што не доноси велике материјалне користи. Њих има у Србији скоро 300, а нису у стању да своје рођено удружење одрже, које је спало само на двајестак београдских адвоката, и ако их

у Београду само има преко стотине. Њихов је утицај у појединим политичким странкама тако незнатан, да нису могли издејствовати ни реформу свога рођенога закона о адвокатима, и ако је неколико адвоката седело на столици Министра Правде! Међу њима има трулих газда, људи, чија се имовина рачуна на неколико стотина хиљада динара, па ипак адвокатско удружење није могло, због оскудице *материјалних средстава*, да одржи свој стручни, правнички лист, једини знак свога живота, који годинама тавори, издржавајући се прилозима неколико интелигентних и не тако богатих адвоката београдских. Нико се од наших адвоката не сети, бар на самрти, свога удружења и свога сталежа, нико му не завешта од толиких богатих чланова адвокатског реда ни толико, колико је довољно да се пристојан локал за једно удружење плаћа! Један друштвени ред, који је толико у материјализму огрезао, као што је адвокатски сталеж у нас, не може стајати на челу правништва, не може рачунати на утицај у политичком животу свога народа, јер се у успешну борбу политичку, поред извесне количине егоизма, мора унети и много, врло много идеалних мотива!....

7. Видели смо да су у нас баш судије најпозванији представници правничкога реда. А да баш правници треба да узму живог учешћа у управљању државним пословима, до чега се политичком борбом долази, мислим да је неоспорно. У свима културним државама правници стоје на челу државне управе. На жалост код нас није тако, чему су доста и сами правници криви. И ако су они најмногобројнији део наше сразмерно малобројне интелигенције, ипак су у нашим политичким странкама и у управљању државних послова неправници водили па и данас воде прву реч. Професора има сразмерно мање у Србији, али је ипак њихов утицај на наш политички и јавни живот много већи од правничког утицаја. Међу тим нигде у свету није тако; ово је српски, управо србијански спецификум! Многе погрешке и пертурбације у политичком животу нашем долазе отуда, што правници наши немају у довољној мери утицаја на државне послове. Правник је рођени политичар, а правничко је образовање неизоставан захтев за свакога државника и политичара. Правник је реалан политичар. Професор је фантаста. Управљање земљом од стране правника даје јемства да ће држава

у еволуцији напредовати, професор не избегава скокове, лакше се руководи магловитим идејама, он мање познаје стваран живот. Правник је одмерен и више конзервативан, професор нагиње радикалним изменама, више је импулзиван. Правник је више хладан и флегматичан, професор је, нарочито гимназијски, нервозан и жучан. Многе непромишљености и нетактичности, које су се дешавале и дешавају у раду наших политичких странака, последица су факта, што су професори и у опште неправници водили у њима прву реч. Само не треба ме криво разумети. Није правник само онај, који је свршио правнички факултет. До правничког образовања може се систематским учењем правних дисциплина и ван правних факултета доћи. А таквих људи, истина не велики број, има у нашим политичким странкама. *Нашим судијама, дакле, треба начелно допустити учествовање у политичком животу и с тога, што правничкој интелигенцији треба у много већем обиму, но што је досада било, омогућити утицај на државне послове у нас.*

Да правнички образованих људи треба да буде у много већем броју у владама и у скупштинама, уверавамо се сваки дан, посматрајући послове у Народној Скупштини. Нема готово скупштинске седнице, у којој се не појави неко питање, за чије је схватање и решење потребна правничка спрема. Сваки дан Скупштина доноси нове законе и тумачи старе. А сваки тај закон треба дефинитивно правници да редигују, да му форму даду и да га, у случају потребе, протумаче. У нас га врло често редигују, форму му дају и тумаче сви други само не људи са правничком спремом, јер их у довољном броју нема, нарочито судија, а адвокати су према свему апатични. Факат је да наше Скупштине квалитативно сада горе стоје од Скупштина пре 7 и 10 година, бар у погледу количине правних знања, јер сада често постају посланицима људи, који су истина вешти агитатори, који могу импоновати својим говорима и својом спремом на партијским зборовима, пред масом својих необавештених једномишљеника, али не у Народној Скупштини, пред политичким противницима и целом свету на видику. За овако квалитативно опадање наше Скупштине несумњиво је крива и наша интелигенција, која с тешком муком Београд оставља, а народ бира, сасвим природно онога, кога сваки дан виђа.

8. Има још један разлог, који правда учешће наших судија, као представника правништва, у политичким борбама. Наше законодавство, нарочито приватно-правно, треба што пре реформисати. Ја говорим сада поглавито пред стручњацима, пред људима, који, боље но ја, знају шта све у нашем приватно-правном законодавству треба изменити, па стога није потребно о томе сада потанко говорити. Али ипак нека ми буде допуштено због неправника само ово споменути: може ли наша држава и даље трпети да у њој, због застарелих, непотпуних и противречних закона, и даље буде спорно: да ли отац и син састављају задругу, да ли унуку од сина искључује од наследства дединог стриц њен, да ли човек, који има само женске деце, може усвојити туђе мушко дете, које ће при наслеђу сасвим искључити рођене кћери његове и многа друга? Какво је то законодавство, по коме је могућно да пред судовима због нејасних одредаба о формалностима при тестаментима падају тестаменти, начињени од адвоката, па чак и од судије! Каква је то модерна правна држава, где се не казни недозвољено прештампавање туђих списа, где није заштићена књижевна својина? Ми радимо енергично на томе, да подигнемо индустрију у земљи, да привучемо стране капитале, а немамо установу трговачких регистара, прописи трговачког закона о трговачким фирмама недовољни су, немамо баштинских књига, неизбежну основицу свега реалнога кредита. По нашем законодавству може се десити, да човек да новаца коме на зајам, да своје потраживање уредним путем обезбеди интабулацијом, па ипак за то да изгуби заложно право и да му се осујети наплата потраживања због погрешке интабулационог протоколисте, који при преносу тапије од заложног имања на новог сопственика не би пренео терет на овога![1] Сем тога послови у нашим судовима рапидно се множе. А персонал судски, нарочито број судија, остао је исти као и пре 20 година. Године 1888 било је у Србији 118 судија, а 1907 само 105!.. А у последње време товарени су на судове све нови и нови послови: по закону о шумама, о изборима народних посланика, о земљорадничким задругама, о акционарским друштвима, о

[1] Види одлуку опште седнице Касационог Суда у „Архиву" књига III страна 65.

накнади штете због злонамерне паљевине и уништаја туђих ствари и т. д. Последица је тога споро доношење судских одлука. Месецима леже људи у притвору, често и невини, док се њихова ствар не одлучи.[1] Парнице се воде месецима, често и годинама. Тапије се и сувише дуго не потврђују. Што скорија реформа у погледу устројства наших судова, у погледу установе среских судова и увећања судског персонала у опште неизбежна је. А ко је најпозванији, да ову реформу изведе, да се за њу најенергичније ангажује, ако не судије, који њену потребу свакодневно увиђају и осећају? Ко други ако не судије, чији углед тако много пати због рђавих закона, који су тако често принуђени доносити одлуке, што стоје у директној противречности са основним захтевима правичности, и ако су на позитивним законима основане? Хоће ли наше судије и даље трпети, да народ с чуђењем прима „на закону основане“, али народу неразумљиве и правичности противне судске одлуке? Хоће ли и даље гледати, како се појединци ратосиљају тако скупо плаћене „параграфске правде“? Ја сам на другом једном месту[2] истакао и образложио своје дубоко уверење, да се ова реформа приватно-правног законодавства неће све дотле извести, док наше странке, које се одмењују у управи земљом, не проникне убеђење о неодложној потреби њеној. Сада само понављам: *да наше судије треба да имају великога утицаја у политичким странкама, те да би извршили помоћу њега ову тако дуго очекивану реформу приватно-правног законодавства.*

9. Остаје још да изнесем *начин*, на који судија треба да учествује у политичкој борби. Из досадашњег излагања јасно излази какав он треба да буде.

Пре свега судија се не сме лармаџијски истицати у политичкој борби. Ону збиљу, достојанственост, хладнокрвност и одмереност, које треба судију у званичној дужности да красе, треба он да покаже и у политичкој борби. Судија мора да избегава жучне нападе, грдњу, омаловажавање и потце-

[1] Ако је тачан извештај „Штампе“ број 55 од ове године само у прокупачком првостепеном суду преко 1300 кривичних дела чекају на одређивање претреса! Тешко томе несрећном свету! Жалосна слика правосуђа у једној држави у XX веку!

[2] Види „Самоуправу“ број 25 од ове године.

њивање својих политичких противника у јавности. Не треба ни да учествује у уобичајеним код нас политичким агитацијама, да јури по партијским зборовима и на њима држи говоре, да води прву реч у партијским листовима. Ја се не би устручавао, да у закон о чиновницима respec. у закон о судијама унесемо одредбу, по којој се судијама забрањује под претњом дисциплинских казни говор на партијским зборовима. Ово не би било противно чл. 24 Устава, јер ту се вели: „Српски грађани имају право *скупљати* се мирно и без оружја у зборове, управљајући се при томе по *закону*". Сем тога ваљало би унети у закон о изборима народних посланика одредбу да судија не може бити кандидован за посланика у округу, у коме врши своју судијску дужност. Можда ће когод приметити: па ако се судија на горе изложени начин ограничи у политичкој борби, онда неће моћи ни стећи угледа у својој странци, неће моћи бити ни изабран за народног посланика, па према томе неће судије ни имати великога утицаја на државне послове. Ова је примедба на први поглед основана, али може се и она обеснажити. Ако меродавни фактори буду сагласни у томе, да судија треба на други начин, а не као остали грађани, да учествује у политичкој борби, онда би се могло помоћи овако: пре свега изменити чл. 99 Устава тако, да она два кандидата посланичка на свакој кандидатској листи изборнога округа морају бити факултетски образовани правници. Осталим факултетским образованим људима остајало би да се боре за посланички мандат као неквалификовани посланици. Наша интелигенција у опште греши, што не гледа да на рачун нефакултетски образованих људи задобија мандате. Онда би било много више интелигенције у Скупштини. Овако, како је сад, сва је интелигенција упућена на мандате квалификованих посланика. Могла би се најзад усвојити и таква одредба, да се број посланика у опште увећа, па за тим место два да буде четири квалификована посланика, од којих би двојица морала бити правници. На послетку остаје и то средство, да се људи од утицаја у појединим странкама постепено убеђују, како је корисно имати судије у броју својих посланика, те да политичке странке од њих не траже да посланичке мандате добијају водећи политичку борбу на начин, који сам као неподесан за судије означио. Тада би и многи судија дошао на место извесних не-

квалификованих посланика, који и иначе својим присуством у Скупштини не служе много на корист својој странци, а још мање земљи. А ако се отпочне с агитацијом у овом правцу не сумњам да ће се успети. Користи од доброг правосуђа увиђају и неправници. Штете, које оно трпи услед сумњичења, да се у нашим судовима партизански суди, могу и остали прваци партијски оценити. Исто тако и потребу да у врховима својих странака имају угледне правнике, своје политичке пријатеље.

Несумњиво је да отправљање послова у судовима много пати од тога, кад судије као посланици по неколико месеци не могу своју судијску дужност отправљати. Међу тим кад усвојимо гледиште, да је учешће судија у Скупштини потребно, онда је дужност позваних чинилаца у држави, да се о потребној замени судија посланика постарају. Потребна новчана средства не би била велика; на сваки начин њих би у интересу правосуђа требало жртвовати.

II

Учешће судија у јавном животу није ограничено само на политику. Онај вишак радне енергије, који судији остаје на расположењу, кад се на горе изложени начин ограничи у политичкој борби, или ако у опште судија нема склоности за политички живот, даје се у модерној држави врло корисно на срећу друштва употребити.

1. Од данашње државе с правом се тражи, да своју делатност не ограничи само на одржање реда и заштиту живота и имања, на правосуђе и на војску, већ се њој у дужност ставља једна маса социјалних задатака: да народну привреду потпомаже и у опште да води социјалну политику: умно и морално подизање нижих слојева народних, заштита и обезбеда радника од експлоатисања, смањивање криминалитета, побољшање народног здравља[1], заштита сиротне и напуштене деце и у опште испуњење многих других социјалних задатака.

---

[1] Тужну слику о телесној дегенерацији нашег народа пружају нам извештаји регрутских комисија, из којих се види како рапидно наш народ телесно кржљави.

Јад и чемер који влада у нашим несрећним болницама, за које ни честитих зграда немамо, у којима су сви болесници без реда измешани, спавајући по двоје у кревету, приказује нам Др. Вукадиновић у 1117 броју

Наша држава врло је мало у овоме правцу радила. Док је на Западу створено читаво законодавство, коме је циљ социјални препорођај, док се тамо и држава и црква и општине и срезови, многобројна хумана удружења и многи појединци тако рећи утркују у раду на смањивању друштвених беда и несрећа, дотле се у нас врло мало на томе ради. А енергичнији рад у томе правцу мора и наша држава отпочети, мора се и наше друштво пренути из ове оријенталске учмалости, морају и политичке странке увидети, да нам ни најслободоумнији устави, ни слободе штампе, ни многе друге гарантије народних слобода, *саме за себе*, не помажу, ако наша држава и наше друштво енергично и што пре не отпочну изводити наш народ из овог варварства, из ове беде и несреће, у којој се налази, из овог незнања, лењости и сујеверја, у које све више тоне. Јер ако то не учинимо, Србија ће дочекати да у њој под зрацима слободоумног устава, под режимом парламентарним, под слободном штампом и ујемченим политичким слободама живе умни и телесни богаљи, закржљали и покварени потомци Карађорђевих и Милошевих јунака. Ми треба да се угледамо и морамо се угледати на Запад. Али не треба од западних држава да позајмљујемо — као што смо до сада радили — само политичке установе, не треба само да нам импонује енглеска уставност, француски демократизам, швајцарске слободе, већ треба да се обазремо и на културни рад ових држава, да позајмљујемо њихове законе и методе рада који се тичу социјалних задатака. Немачка важи као полицијска држава, земља у којој реакција влада. Али камо лепе среће, да је у нас у погледу реда и сигурности онако, као што је у Немачкој, и да наши грађани уживају оне културне благодети, које немачки грађани уживају, па макар и не било допуштено сваком, да се у политику меша! Не, ми морамо обуставити ову дивљу партијску борбу „око угрожених народних слобода“ и обазрети се и на културне потребе нашега народа. Не можемо се више извињавати тиме, да се на тим задацима може тек онда радити, кад „обезбедимо политичке слободе.“ *Јер по*

„Политике“ од 25. II ове године. Смртност деце по нашим селима ужасна је. Види опет чланак Др. Вукадиновића у „Политици“ од 12. II ове године. Хоће ли наши политичари имати већ једном времена, да и на ову страну државних задатака помисле?

терђењу сваке странке, кад је у опозицији, ове су слободе угрожене, и онда би се стално саме око њих клали. Међутим и код угрожених и мањих политичких слобода може се врло успешно радити на културном препорођају народном, чему нам опет Немачка најбољи пример даје. Немачки је устав реакционаран, јункери и клерикалци и поред општег права гласа имају пресудан утицај на државне послове, па ипак Немачка има много боље радничко законодавство од демократске Француске, боља и јевтинија саобраћајна средства, боље приватно-правне законе, боље законе о заштити деце и сиротног сталежа, бољу народну хигијену и хигијенско законодавство, многобројније хумане установе и много што шта друго. Али све ове задатке држава не може сама испунити; њој је тога ради преко потребно, да јој сви друштвени редови, сви мислени грађани, својим добровољним радом притеку у помоћ. Нарочито то морају судије урадити. А оне, ако хоће, могу много да учине.

2. У првоме се реду може судија посветити као *старатељски судија заштити сиротне и напуштене деце.*

И за време вршења своје званичне дужности може старатељски судија, као врховни надзорник над радом старатеља учинити врло много добра сиротној деци, спасти им имовину и упутити их путем, којим ће постати срећни људи и по друштво корисни грађани. И по нашем закону о старатељству дужан је старатељ у многим пословима за пупилу, да тражи одобрење старатељског судије. Од овога одобрења зависе по каткад најважнији интереси сирочета, па шта више и сва његова будућност. Ослони ли се судија само на реферате старатеља, често и врло несавесних и бездушних људи, отправља ли свој посао шаблонски, може љуто погрешити сакционишући предложени посао. За то он мора дубље да уђе у ствар. Ево како један немачки судија[1] пише у погледу ове дужности: „Судија не треба само да се писменим рефератима старалаца задовољава, већ треба својим штићеницама и њиховим сродницима лично да приступи, што је могуће више с њима усмено да преговара, и, у случају потребе, да се и лично, на лицу места, о дотичним стварима

[1] Види Dr. E. Goldmann, Der Richterstand und die sozialen Aufgaben der Gegenwart, страна 35 и сл.

обавести. Једна једина посета у стану, школи, трговини или радионици пупиле често више вреди од туцета најлепших извештаја, који су, као што је познато, често пута и лажни.“ Али и *ван своје службе може судија доста да учини за сиротну и напуштену децу*. Ако судија није прост бирократа, који се строго ограничава на своју канцеларијску дужност, и ако се наша држава постара, да увећањем судског персонала и реорганизацијом судова олакша посао нашим и сувише оптерећеним судијама, онда ће они моћи посветити своје слободно време раду на заштити сиротне и напуштене деце, проблему, који заузима једно од најважнијих места у социјалном програму модерних држава.[1] Јер карактер судијске службе је такав, да судија има великог утицаја на своје суграђане. Они му верују, радије ће послушати његов савет но другог ког државног чиновника. Његова непристрасност чини, да и политички противници имају респекта према њему. Његов деликатан и независан положај, његово познавање закона, званичан посао, при коме судија решава о части и слободи, о најважнијим материјалним интересима својих суграђана, — све то чини, да судије могу са свима грађанима успешно радити у многим хуманим установама. А зар судије у једној окружној вароши заједно са свештеницима, не би могли узети на се иницијативу, да се оснује друштво за заштиту сиротне и напуштене деце дотичног округа? Зар они не би могли утицати на богатије грађане, на новчане заводе, општине, срезове, округе, цркве и манастире[2], да прилозима, поклонима и завештањима ово друштво потпомогну? Зар грађанима не би импоновало и зар би могли бити немарни према једном хуманом друштву, коме на челу стоје све судије првостепеног суда? Особито, кад би им се у живој

[1] Многим нашим правницима можда није ни познато, шта све у западним државама чине држава и друштво за поправку сиротне и напуштене деце. Једну врло бледу слику о томе силном законодавном и социјалном раду на решењу овога проблема пружа белешка у „Архиву“ књига II страна 427. Види за аустријске и американске прилике белешку Др. А. Митровића у „Архиву“ књига I страна 487.

[2] Позната је ствар да су црквена и манастирска имања у Србији пусто масло… А има ли племенитија циља, за који би се свештеници и калуђери могли с успехом заузети и за који би се, бар један део, црквених и манастирских имања могао утрошити од старања за сиротну и напуштену децу?…

представиле све штете и опасности, којима се друштво, којима себе саме грађани излажу, кад допусте да од напуштене деце постану коцкари, лопови, варалице и убице, што се најчешће дешава... Леп пример старања о сиротној деци пружа нам Привредно Одељење Београдске Трговачке Омладине, које је толику децу упутило на правилан пут, шиљући их на изучавање заната и трговине....

3. Растење криминалитета у нашем народу баца у бригу све искрене пријатеље његове. По званичним подацима Министарства Унутрашњих Дела извршено је у Србији у 1905 години: убистава 480, покушаја убиства 325, разбојништва 142, паљевина 553, опасних крађа 2396, тешких телесних повреда 288, а у 1906: убистава: 320, покушаја убиства 376, разбојништва 116, паљевина 526, опасних крађа 1842, тешких телесних повреда 169. Свега дакле за две године извршено је у нашој отаџбини: убистава 1000, у који број не улазе нехотична убиства, покушаја убиства 701, разбојништава 258, паљевина 1079, опасних крађа 4238, тешких телесних повреда 457. Ужасне цифре за једну државу од непуна 3 милијона становника! При овоме ваља имати на уму, да су ово најопаснија злочина дела, уз која долази маса осталих деликата: злонамерни поништај туђих ствари, просте крађе, фалсификати, лаке телесне повреде и друга. Један велики и по својој опасности за друштвени поредак најубитачнији број кривичних дела врше отпуштени робијаши и у опште људи, који су извесно време провели као осуђеници у казненим заводима. Ви сви познајете мизерну слику оних школа злочинаца и оне физичке и моралне упропаштиље осуђеника, што се зову казнени заводи Краљевине Србије, због којих црвенимо не само пред странцима већ и пред самим собом! Па ипак многи од отпуштених осуђеника вратио би се часном животу, само кад би му се пружила могућност за то. Можете себи замислити како је једном отпуштеном робијашу или осуђенику тешко наћи поштене зараде! Имање му распродавано за кривичне трошкове и накнаду штете, без игде ичега, са срамним жигом на челу, везан, може бити, услед досуђеног му полицијског надзора, за једно место, ступа он у борбу за опстанак, у конкуренцију са масом часних радника! Ко ће га у службу примити? Сваки се од њега либи, сваки га се прибојава! А трбух хоће хлеба... Неколико ће

дана тражити посла, трудиће се да на поштен начин живи, али кад сви труди остану безуспешни, онда ће, пагнат невољом, остављен сам себи, опет загазити у порок, отпочети стари занат: крађе, варања, убиства... Паметни су људи увидели ове тешкоће и сметње, које отпуштеном осуђенику спречавају отпочињање поштеног живота, па су се постарали, да му у ово најкритичније време притеку у помоћ. Образована су *друштва* од приватних и хуманих људи, уз штедру припомоћ државе, среза, округа и општина, која су *ставила себи благотворни задатак: да отпуштеним осуђеницима набављају рада у* друштвеним радионицама, или да их на рад смештају код других добрих људи, који се не устручавају да покушају дати рада осуђеницима, кад имају воље за повраћајем у часан живот, или да их упућују на општинске или државне радове. Покажу ли се на таквим радовима отпуштени осуђеници као добри радници, онда им друштва издају уверења о томе, с којима им је лакше ступити у живот или им набављају потребне алате и капитал, да самостално отпочну радити. Прошавши кроз овај тако рећи пургаторијум, отпуштени се осуђеници често и морално препороде, њихова се ранија злочина дела забораве, и они често постају исправни грађани, благосиљајући друштво, које их је извело на прави пут. Да не идемо даље, испитујући овака друштва, већ погледајмо на братску Хрватску у којој већ толико година тако друштво постоји, и у коме великог утицаја и судије имају. По извештају овога друштва за 1905 годину оно је у овој години имало 402 члана, а поделило је новчаних потпора у тој години 63-ојици молитеља у износу 1132 круне; петорици молитеља набавило је алата за 580 круна. Примања друштвена износила су 1905 године 43287 круна а издаци 3396 круна, тако да је остала чиста готовина 39890 круна. А зар на том задатку не би могли и наши правници, под предвођењем судија, радити? Зар није најприродније да се баш судије у првоме реду за оснивање оваквих друштава ангажују? Судећи свакодневно кривичне парнице, судије су боље но ико упознате са психологијом криваца, оне добро познају невољу и беду, која је врло често нагонила отпуштеног осуђеника на поновну крађу и остала злочина дела. Колико се пута хуманом судији срце стезало, кад је морао изрећи строгу казну таквом једном беднику,

који је хтео часно да живи, али нигде помоћи и заштите није могао наћи? Али судије су погодне да узму иницијативу за оснивање оваквих друштава поред разлога споменутих мало час под II 2 још и с тога, што они заједно са грађанима, као поротницима, суде најопаснија кривична дела. На ове поротнике може судија успешно утицати, на њих се може прво обратити за сарадњу при оснивању оваквих друштава, јер и они су слушали и гледали исповест несрећникову....

4. Уз друге недаће, услед којих наш народ страда, долази и *незнање закона,* особито *приватно-правних.* У нас у толико више, што нам закони ништа неваљају, што су нејасни, с пуно празнина, које се ни тумачењем не могу испунити, и што су противречни. У овом хаосу од таквих законских прописа није лако ни правнику се наћи. А како ли је тек оном неписменом сељаку, оној сиротој удовици са нејаком децом, чије имање развлаче старатељи, комшије, сродници и остали „добри људи“ својим саветима и подвалама; оном сиротом и полуписменом занатлији и раднику, који никаквом синдикату не припадају, те их никакав „друг“ не поучава? Не знајући закон, бојећи се инстиктивно адвоката, или немајући пара да њихов труд плати, сав се тај грешни свет поверава тобож „јевтиним“ надри адвокатима, оним сумњивим егзистенцијама à la Неша Зелембаћ из Глишићеве „Подвале“. Наше судије, особито оне из унутрашњости, имају већ често прилике да се упознају са правним „знањем“ оваквих типова, са њиховим „уговорима“, „облигацијама“ и осталим „документима“, истина неписмено начињеним, али ипак довољним, да жртви, која се таком неваљалцу поверила, оде кућа на добош... А зар се *судије* и млађи судски чиновници не би *могли посветити правном поучавању грађана,* особито кад им се олакша званичан посао? Зар се не би могли приређивати вечерњи и недељни курсеви, бар у варошима, у којима би се грађани, на популаран начин, упознавали са најпотребнијим правним знањем?[1] Раније споменути немачки судија Голдман вели о овој ствари сасвим умесно: „Са зна-

[1] У једној белешци у „Архиву“ књига I страна 583 ја сам изнео, како се у Немачкој ради на правном поучавању сиротне публике, и напомену како би се код нас то могло извршити.

њем правних установа и њиховог развића расте код грађана и поштовање закона, уважење онога, што је постало, јачина правног осећања. Ко узмогадне народу јасно и убедљиво представити, како је преко потребна правна и судска заштита личности, породице, својине, рада, па и духовнога рада,[1] тај ће моћи спасти многу душу од утопистичких превратних идеја...“

5. У данашњем добу тако разгранатога саобраћаја и велике трговине, компликованих правних одношаја и изукрштаних животних интереса, све се већи захтеви стављају у погледу судијскога стручнога и општега образовања. Ако хоће да га време не прегази, судија се мора непрестано у својој струци усавршавати. Није довољно знање из школе изнесено, баш и под претпоставком, да се за време школовања систематски и темељно учило. Прошла су она времена, кад се правно усавршавање стицало само радом у пракси, и кад је за репутацију способнога судије довољно било „знати све параграфе у прсте“. Сад може така спрема бити довољна за буџаклијске адвокате и општинске ћате, а од оног судије, који има амбицију да важи као способан судија и да дође у више судове, с правом се тражи и озбиљна теоријска спрема. И код нас се сада срећом увиђа, да је за *тумачење закона* и *правних послова* — једном од најважнијих судијских задатака — потребно дубље ући у теорију права, и да се само по тој теоријској спреми и може чинити разлика између судије и пискарала, који је служио дуго по судовима или код адвоката, научио разне формалности, упамтио механички масу параграфа, не схватајући њихов смисао и логичну везу. За ваљаног судију није довољан ни „здрав разум“, ни „природна бистрина“,[2] ни „дугогодишња пракса“, јер кад би то довољно

---

[1] Наш народ у довољној мери не увиђа корист духовнога рада. За њега су умни радници, нарочито чиновници, трутови, који само вуку масне плате од државе. Поред других разлога и то је разлог, што наши умни радници, нарочито чиновници, имају мало уважења у народу. Колико само на томе треба радити, да се наш народ убеди о значају и користи умнога рада!

[2] Као што је познато Срби су у опште бистар народ. Али нису баш тако вредан народ. Међу тим бистрина, без вредноће, не вреди много, јер води шарлатанству. Погледајмо на Немце. Они нису бистри, и колико је пута само Србин „подвалио“ Шваби због његове тупоглавости. Па ипак немачки народ далеко ће нас надмашавати својом вредноћом и издржљивошћу!

било, онда би и нешколовани људи са тим особинама могли бити судије. Није довољно ни ревносно читање пресуда виших судова, јер интелигентан судија неће слепо веровати у основаност сваке одлуке вишега суда, нити ће њене разлоге a priori огласити као тачне, већ ће их критички оценити (а за то је потребна солидна теоријска спрема), и по дубини и убедљивости разлога одредиће, да ли ће у доношењу својих одлука усвојити гледиште вишега суда. На такав се само начин и може правосуђе унапређивати и тумачењем закони доводити у склад са потребама времена. А ни знање из школе изнесено није довољно, јер се брзо заборави, те га треба читањем и слушањем предавања освежавати и применом у пракси огледати и учврстити. Тога ради и постоје у културном свету правничка удружења, која се старају да издавањем правничких листова и књига, приређивањем погодних предавања пруже судијама и осталим правницима могућности да се у својој струци усавршавају. Сем тога правничка удружења репрезентују правнике у јавности и енергично раде на подстицању меродавних чинилаца у циљу реформама и ревизије закона.

Па кад правништво најкултурнијих држава, са огромном правном литературом и изврсним законима, осећа потребу непрестаног усавршавања у својој струци, и кад у овоме правцу благотворно дејствују многобројна правна удружења, зар ту потребу не осећају наше судије, наши правници, поред наших накарадних закона, зар у томе правцу не би корисно дејствовало једно српско правничко удружење? Што да у Хрватској може тако удружење преко тридесет година постојати, што да има места за правничко удружење у Бугарској и Румунији, а у Србији, независној Краљевини, да нема?

Наше судије могу и треба да узму иницијативу и у овом питању. У свакој нашој вароши са првостепеним судом има најмање 20 а често и преко 50 и више правника. Ко је у тим варошима живео познаје добро живот у њима. Из куће у канцеларију, одатле у кафану, из кафане опет кући и то се тако понавља с дана у дан. Иста лица са којима се људи сретају, исти разговори, који се сваког дана чују. Монотонија је главна одлика свију паланака. Од ње пате и правници. Сваки је жељан промене свакидашњице. У тим монотоним варошима могли би се *образовати правнички клубови*, који би унели мало живости у правничке редове. Свакиx 15

дана држао би по један правник предавање о неком питању из области права, објаснио би по неки интересантнији случај из своје праксе, који се доста честа дешавају. Не би то морало бити баш строго научно предавање. Било би занимљиво, кад би се, рецимо, у кратко реформисао неки занимљивији случај из праксе, или мишљење вишега суда, а после би настала дискусија о томе, у којој би сваки могао учествовати. Несумњиво је да би од овакаих предавања било користи, јер паметан човек увек има шта да научи, слушајући друге. Била би то и лепа школа за млађе правнике а и за неправнике, који би овакве скупове посећивали. Из оваквих клубова образовало би се постепено и правничко удружење као представник свију клубова у Србији.

6. Ето то су, господо, задаци, који у тешњој вези стоје са судијским позивом, те се њиховим испуњењем судија може понајпре и најкорисније позабавити. Наравно да то није све. Као интелигентан човек, судија увиђа корист по народ и од многих других хуманих удружења: он опажа како рђаво наш народ стоји у здравственом погледу, он зна, какве дужности има Србија према својој неослобођеној браћи, па ће онда умети оценити колико користи пружају Друштво за чување народног здравља, Друштво Св. Саве и толико друга хумана удружења, те им неће своју помоћ отказати. А то не мора бити само новчана помоћ, нити се од једног судије може тражити, да од своје скромне плате плаћа чланске улоге за толика удружења. Он може њима користити на други, много погоднији начин: прикупљањем чланова за таква удружења, усменим и писменим ширењем њихових мисли и задатака, реферисањем о стању и приликама у своме крају, приређивањем забава и предавања у њихову корист и многим другим.

Радећи на ма коме од овде споменутих социјалних проблема, судија ће најсавесније одговорити своме узвишеном позиву и допринеће уздизању угледа судијскога сталежа. Задужиће тиме много и свој народ, који ће се, поштовањем судија, умети показати благодаран. А племенитом судији биће та благодарност довољна награда за ону жртву, коју је морао принети ограничавајући се у страсној и жучној политичкој борби, у коју га, можда, гони његов бујни темпераменат и дубока вера у спасоносност идеја своје политичке странке...

Др. Драг. Аранђеловић.

СПОЈИДБА ПОКРЕТНИХ СТВАРИ И ПРЕРАДА ТУЂЕ СТВАРИ
КАО НАЧИНИ ПРИБАВЉАЊА СВОЈИНЕ

— СВРШЕТАК —

13. — IV. **Смеша или помеша.** — а) *Појам.* — Под *смешом* у правном смислу разуме се *сједињење двеју* или *више покретних ствари разних власника.*

Римско је Право употребљивало, без разлике помешаних ствари, чврстих или течних, изразе: commixtio и confusio: но новији обрадиоци тога Права разумеју под изразом commixtio смешу *чврстих* или *сувих* ствари (н. пр. кад се моје жито помеша с твојим), а под изразом confusio смешу *течних* или *растопљених* ствари (н. пр. кад се моје вино помеша с твојим, или, кад се моја сребрна ствар истопи заједно с твојом ствари од истога или другог ког метала и обе слију у једну масу, или у коју нову ствар). Ова разлика смеше нема правнога значаја ни у нашем ни у аустријском законику; а нема је ни у стварном ни у философском смислу.

14. — б) *Прибавља ли се својина смешом?* — У погледу на својину наш законик разликује и овде, као и код прераде туђе ствари, да ли се помешане ствари *могу раставити* једна од друге или *не могу*, и у оба случаја решава питање о својини онако исто као и код прераде.

Дакле,

а) Ако се смешане ствари *могу* раставити једна од друге и економски повратити у *пређашње стање*, онда ни један власник *не губи* својине на своју ствар; па стога има право тражити повраћај исте у пређашње стање и узети је натраг. Повраћај бива *о трошку онога*, ко је неовлашћено извршио смешу; овај је дужан и *доказану штету накнадити* ономе,

без чијег је пристанка ствар његову помешао (§ 270). Накнада се, пак, одређује по *општим* прописима о накнади штете;

б) а ако се, пак, смешане ствари *не могу* раставити једна од друге и економски повратити у *пређашње* стање, онда оне, тако спојене у једну, постају *заједничка својина* или *сусвојина* њихових власникâ у *размери њихових вредности*. Престанак те заједнице бива онако, како смо то напред, говорећи о преради туђе ствари, навели (§§ 272, 273 и 274).

По овоме, дакле, смеша *није*, по нашем законику, *особени* начин прибављања својине, нити посебан случај прираштаја и ако је под овај подводи, као што није била ни у Римском Праву.

По страним савременим законицима смешом се туђа ствар задобива у својину, кад је ова, услед смеше, постала *узгредна* нашој ствари као *главној.*[1]

---

[1] Тако **француски**, чл. 573. „Кад је каква ствар направљена *смешом* разних материја, које припадају *разним* власницима, а ни једна се од њих *не може* сматрати као *главна* материја, па се материје *могу разлучити*, онда онај, без чијег су знања оне помешане, може тражити *деобу* истих. Ако се, пак, материје *не могу* више без незгодâ одвојити, власници њихови задобивају их у *сусвојину* у *размери количине, квалитета* и *вредности* материјâ, које припадају сваком од њих". И чл. 574. „Ако би материја једнога власника вредела *много више* од друге по каквоћи и цени, у том случају власник *скупље* материје може тражити *ствар,* која је *смешом* постала, накнађујући оном другом вредност његове материје".

Италијански тако исто в. чл. 471. 472.

Црногорски, чл. 70. „Кад се *помијешају, споје* или *сједине* међу се ствари *различних* власника, па се опет *могу* без повелике штете *разлучити, власштина се не мијења,* него свак узимље своју ствар. Ако ли *лучење није никако могуће,* или није могуће без овећег квара или штете, тад *цјелина* бива власника *главне* ствари, а осталима иде накнада према *вишој* вредности коју је *главна* ствар тиме примила". Даље, чл. 71. „Ако су *помијешане* или *спојене* ствари таке, да се *не може* знати, која је од њих *главна* која ли *узгредна,* тад ће *сви* власници ствари̑, које у смјесу или спојидбу уђоше, имати *заједничку влаштину цјелине,* сваки према вриједности своје ствари. Али, који од сувласника неће да је у заједници, а иначе се са осталима не погоди, он може тражити да се заједничка ствар раздијели, ако је раздјељива; ако ли није, да се прода јавно и да се подијели оно, што се од продаје извади". И чл. 72. „Страна која није крива *смјеси* или *спојидби,* може, и не губећи право на накнаду према чл. 73., тражити у замјену сувлаштине да јој она која је томе крива, по-

16. — Смеша новца. Она је у Римском Праву[1] била, *изузетно* од смеше уопште, *особени начин прибављања својине*. Кад ко, дакле, *туђе* комаде новца помеша са својима тако, да се они *не могу* више *индивидуално разликовати*, онда ти туђи новци *прелазе у својину помешачеву*, наравно с обавезом да *накнади штету* ономе, чији су то туђи новци.

Тако је и по аустријском[2] и по нашем законику, јер се у §-у 222 вели: „Што се *не дâ разликовати* и *распознати*, оно се *не може* као *своје* ни тражити, него се само *накнада* од онога ко је за то одговарати дужан, путем судским искати може."

Но помешач задобива смешом туђе новце у својину само тада, ако је ова новчана смеша у *његовој* државини. Јер, ако није (н. пр. кад неко *трећи* помеша новце разних власника, или се новци разних власника *случајно* помешају) онда важе *општи* прописи о смеши ствари разних власника (§§ 272—274).

Све ово важи и за *смешу хартија од вредности*, које су издане *на доносиоца* (au porteur); а за смешу хартија које гласе на доносиоца, а *нису новац* (н. пр. лозови) важе увек општи прописи о смеши.

17. — Практичка вредност смеше новца јавља се нарочито у овом случају, кад ко плати свој дуг *украденим* новцима, па их поверилац *помеша* са својима. Покрадени не може их од повериоца као *своје* тражити (§§ 218 и 219), што су они прешли у својину овога; а ако је овај *савестан* (т. ј. ако није знао да су новци украдени) *не може* ни *накнаду штете* од њега тражити зато, што се он *неправедно не ко-*

врати онолико једноврсне робе, колико је њезине ушло у смјесу или спојидбу.

Немачки § 948. вели да за смешу вреди пропис о спојидби покретних ствари (§ 947).

[1] Види **Арндтс,** Пандекте, § 151. и **Dernburg,** Pandekten § 210., који вели: да својина новца не пропада услед смеше, него зато, што су као специје потрошени.

[2] § 371.: „Ствари, које се не могу на овај начин разликовати, као на пр. *готов новац* помешан с другим готовим новцем или *задужнице*, које гласе *на доносиоца*, нису дакле, по правилу, предмет *тужбе за својину*, ако не наступе такве околности, по којима тужилац може доказати своје право својине и по којима је тужени морао знати, да није био власан ствар себи присвојити".

ристи туђим. А тако исто и случај кад *помешач падне под стечај*, онда онај, чије је новце помешао са својима, може само вредност или износ тих новаца као своју тражбину пријавити у стецишну масу помешачеву, а никако не као власник тражити да се она из масе као туђа ствар истави.

18. — V. **Спојидба покретних ствари (adiunctio).** — а) *Појам*. — Под овом спојидбом разуме се тако *спајање* двеју или више покретних ствари *разних* власника, а *без* њихова *споразума* да оне само *спољно* чине *једну* ствар или *целину*. Овде се, дакле, спојене ствари унутарње не уједињују, једна у другу не продиру, већ се свака од њих и у тој спојидби опет јасно распознаје. Све једно је у осталом да ли услед спојидбе једна од њих постаје *главном* а друга *узгредном* ствари или не и да ли се оне могу или не могу економски тј. без знатне повреде вредности једна од друге раздвојити.

Ова спојидба бива: кад се две металне ствари једна с другом приворе или средством трећега метала припоје (feruminatio vel plombatio); кад се једна туђа свила или вуница утка или увезе (textura); кад се једна ствар другом обложи, ушије и т. д. Амо спада и напис свога састава на туђој хартији (scriptura), живопис или сликање на туђем материјалу (pictura), резање на туђој грађи и т. д

9. — б) *Прибављање својине спојидбом*. — По нашем законику, као и по аустриjском, за спојидбу вреди све оно што је и за прераду туђе ствари и за смешу покретних ствари речено (§§ 270—274); она *није*, дакле, *засебни* начин прибављања својине.

Оба су законика одступила од Римскога Права, које о спојидби поставља ова правила: ако је спојена ствар изгубила своју индивидуалност тако да се она *не може* више вратити у пређашње стање, онда је она пропала и не може се више говорити о праву својине на њој, а *целина*, у којој се она садржи, припада власнику *главне* ствари, којој је она *узгредна;* а ако ни једна од њих није главна, онда је целина у *заједничкој својини* њихних власника. Али, ако се споредна ствар *може* вратити у *пређашње стање* и ни једна се од њих не може сматрати као главна, онда се у погледу својине ништа не мења; а ако је, пак, једна *главна* а друга *узгредна*, онда ова стоји, док спојидба траје, у својини власника главне

ствари, а чим се одвајање (услед тужбе т. зв. actio ad exibendum) изврши, онда се ранији својински однопшај повраћа и власник узгредне ствари може је као своју натраг тражити (reivindicatio).

При решавању, пак, питања: да ли је и која од спојених ствари главна, гледа се на то да ли и која ствар даје *име* и *суштину* целини, да ли и која ради друге постоји. И по страним законицима, нарочито новијим, спојидба је засебан начин прибављања својине.[1]

20. — Наш законик предвиђа два *особена* начина спојидбе у §§ 275 и 276 и расправља их друкчије од општих прописа (§§ 269—274) о спојидби уопште.

А то су:

21. — 1) *Употреба туђе ствари ради поправке своје ствари*. Тај случај предвиђа § 275: „Који (место *ко*) *туђу* ствар на своју потребу употреби тако да само *своју* ствар *оправи* или *поправи*, па се *не би она оделити могла без порушења*, онда онај не може добити своју ствар но само њену *вредност* коју ће му овај, ако је *чавалице* учинио, *двоструко* наплатити, ако ли је *нехотице* или у незнању учинио, само *једноструко;* осим ако поправка није *веће* вредноси, онда наравно ствар уступа поправци“[2]

---

[1] Тако види на пр. **француски**, чл. 566.: „Кад су *две* ствари *разних* власника тако *спојене* да праве једну целину, а не могу се раставити тако да једна може опстати без друге, онда *целина* припада власнику *главне* ствари с обавезом да плати оном другом вредност спојене ствари“.

Италијански тако исто в. чл. 464.

Црногорски, чл. 70., 71. и 72. које смо напред навели.

Немачки § 946. „Кад је каква покретна ствар спојена са земљиштем тако да је она битни састојак овога, онда се својина на земљиште распростире и на ту ствар“. И чл. 497. „Кад су *покретне* ствари тако спојене да поставу саставни делови нове ствари, онда досадањи власници постају *сувласници* њени; делови им се одређују у размери вредности коју ствари имају у време спојидбе. Ако ли се, пак, која ствар сматра као главна, онда њен власник задобива *сâм сву* ствар у својину“.

[2] Узето из §-а 416. аустријскога законика: „Ако се туђа грађа употреби само ради оправке какве ствари, онда туђа грађа припада власнику *главне* ствари, а овај је дужан, с обзиром на свој *поштен* или *непоштен* поступак, платити пређашњем власнику употребљене грађе вредност исте“. — Види и **Krainz,** System des allg. oessterr. bürgerl. Gesetzbuches, III изд. § 236., прим. 4. који о овом § 416, а противно Stubenrauch-у, вели: „И ако се у том §-у јасно не истиче могућност повраћаја употребљене грађе у пређашње стање и немогућност тога повраћаја, она се у њему садржи“.

Смисао је овога наређења овај: ако се *туђа* ствар, и ако је *узгредна*, може економски (и без нарушења) одвојити од *оправљене* ствари, и ако *главне*, она ипак остаје у својини *досадањег* јој власника (нпр. моја су дугмета пришивена на твој капут) и овај је може као *своју* натраг тражити (§§ 218 и 219); а ако се, пак, *не може* туђа ствар економски одвојити (н. пр. туђ комад свиле или штофа употребљен је на оправку свилене хаљине или на препокривање собњег намештаја), онда она у *својству узгредне* ствари *прелази* у својину власника оправљене ствари, као *главне*, а пређашњи власник употребљене ствари може од *извршиоца оправке* тражити *накнаду штете*, коју, према савесности или несавесности извршиочевој, представља *једнострука* или *двострука* вредност употребљене ствари.

А *изузетност* је овога наређења у томе: што по њему, у случају немогућности да се употребљена ствар врати у пређашње стање, *не наступа заједница* или *сусвојина* и што *отпада право избора* целе ствари (§§ 271—274), већ употребљена ствар прелази у својину власника оправљене ствари, без обзира на то, да ли је он „невина“ или „крива страна,“ као и у томе, што употребљена ствар и онда, кад се даје економски одвојити од оправљене ствари, опет прелази у својину власника ове последње, у случају, кад је вредност поправке *већа* од оне употребљене ствари.

22. — 2) *Употреба туђе ствари ради прераде у скупоценијем виду.* — Тај случај предвиђа § 276 и решава овако: „Који (т. ј. *ко*) *туђу* ствар на *своју* потребу употреби тако, да она сасвим други и то *скупоцени вид* добије, то ће онда дужан бити, ако је *хотимице двоструко*, ако ли је у *незнању, једноструко* вредност њену накнадити.“ [1]

У овом случају, дакле, *изузетно* наступа промена својине, т. ј. туђа прерађена ствар као узгредна прелази у својину употребиоца, без обзира на то, да ли се употребљена ствар може или не може економски повратити у пређашњи облик. Овим се наређењем даје, сасвим разложно, превага *раду* (индустрији) над грађом.

Андра Ђорђевић.

---

[1] Овог наређења нема у аустријском законику. Изгледа да је оно позајмљено из чл. 571. франц. зак.

ЛУЈИ РЕНО

У недељу 25 фебруара (10 марта) одржана је на правном факултету у Паризу једна ретка светковина, која је изведена отмено и скромно, ма да је у њој суделовало готово цело просвећено човечанство.[1] Тога дана су поштоваоци и пријатељи, у првом реду некадашњи ученици из Француске и са свих страна, предали г. Лују Реноу за спомен своје оданости и свога поштовања његово попрсје, које је по њиховој поруци израдио један од првих француских вајара, Шаплен.[2] Скоро пуна два сахата држани су овим поводом говори у великој факултетској дворници, у којима су изнешене заслуге слављеникове на пољу наставе и научнога књижевног рада, као и на пољу његове дипломатске делатности. Овој јавној седници, којој је присуствовало на преко три стотине најотменијих лица оба пола, председавао је г. Леон Буржоа, познати француски државник, доскорашњи министар спољних послова и представник Француске на првој хашкој конференцији године 1899, а поред њега су заузели

[1] Листа потписника за ову свечаност испуњена је са 337 лица, од којих падају на Француску 251, на Србију 11, на Швајцарску 10, на Русију, Холандију и Румунију по 7, на Немачку 6, на Аустрију 5, на Белгију и Северне Америчке Државе по 4, на Инглеску и Јапан по 3, по 2 на Данску, Мисир, Турску, Норвешку, Шведску, Италију, Кину и Грчку, и по 1 на Бугарску, Венецуелу, Аргентину, Костарику, Луксенбург и Персију.

[2] Испод изврсно израђеног попрсја учитељевог стоји натпис: Louis Renault, Membre de l'Institut. На полеђини је на маслиновој грани књига *Jus Gentium,* а над њом: „*A Louis Renault*, en témoignage des services rendus à l'Enseignement et à la pratique du Droit International. Ses élèves, ses collègues, ses amis“.

места за председничким столом г. г. Лијар, проректор француског свеучилишта, Лијон-Кан, декан правног факултета, А. Лероа-Болије, управник школе политичких наука, потписани и чланови одбора, који је ову свечаност приредио. Пред саму свечаност и у њеном току стизали су брзојавни поздрави, међу којима врло угледно место заузимају један од г. д-ра В. Вељковића и други од г. г. Драг. Протића, Спалајковића, Милојевића, Марковића, Куманудија, Христића, Јовановића, Рашића и Павловића. Обадва заслужују да се овде саопште.

„Придружујем се од свега срца части, вели г. В. Вељковић, која се одаје моме некадашњем наставнику и учитељу, господину Лују Рено. Ученици из малих земаља биће увек захвални професору Реноу, што је у њима храбрио и соколио тежње к идеалу правде и високе међународне правичности. Томе човеку духа и срца и пуном отмености, чији је живот тако достојно испуњен радом и племенитим делима, ја шиљем изразе мога искреног поштовања и симпатија и топле љубави захвалног и дубоко оданог ученика."

Други српски поздрав гласи:

„Ваши некадашњи српски ђаци суделују свим срцем у општем поштовању, које ће вам се одати данас. Они ће остати вечно захвални и свесрдно предани одличном учитељу, који их је научио да се најбоље служи својој Отаџбини, кад се служи правди."

Овом пажњом из наше земље слављеник је био особито пријатно дирнут. К томе се придружило и то, што је Њ. В. Краљ одликовао овом приликом нашег великог учитеља великим крстом Светог Саве.

Пажња, коју смо ми Срби у овој прилици овако достојно указали једноме тако заслужном представнику правне науке, била је вероватно у првом реду повод одбору за приређивање ове свечаности, да потписаноме понуди част, да великог учитеља у овој прилици поздрави у име свих његових ученика из туђих, ванфранцуских земаља. И он је то учинио овим говором:

„Драги учитељу!

Овако речитим говорима најбољих између Ваших негдашњих ученика из Француске желим и ја да додам неко-

лико речи. Допустите међутим да најпре изјавим своје дубоко признање људима који су замислили и припремили ову лепу и племениту свечаност, у којој се и мени даје прилика да поштовању Ваших сународника придружим и поштовање Ваших негдашњих ђака туђинаца. Ови последњи су растурени по свима земљама наше планете, растављени су океанима, рекама и планинама, подељени су међу собом народносним осећајима и интересима као и верским и политичким убеђењима. Али су сви тесно уједињени у уважењу, љубави и поштовању према Вама: у њиховим очима Ви оличавате узор учитеља и наставника. Њих спаја исто тако и љубав према Француској: Ви сте их учили тој љубави, и то мање својим говорима а више Вашом науком и самим Вашим животом.

Ваши ђаци образују данас читаве легије, растурене по Немачкој и Аустрији као и по Сједињеним Америчким Државама, по Јужној Америци као и по Инглеској, по Јапану као и по Русији, по Балканским Земљама као и по Скандинавским Државама, по Кини и Мисиру као и по Белгији, Швајцарској, Италији, Шпанији и Холандији, једном речи по свима земљама Међународне Заједнице, које образују данашње човечанство.

Вашим бившим ђацима, који се с поносом желе називати Вашим ученицима, придружују се у великом броју и Ваше колеге са страних свеучилишта, као и многобројни чланови дипломатског и консулског тела свих народа: људи од дела нису хтели да изостану у овој прилици иза људи од мисли и науке. Али ма како да је велики број потписника на листи за одавање ове части, колико их још има који су срцем и душом с нама, а чија имена на њој Ви нећете наћи?! Познавајући Вашу скромност и бојећи се уз то да Вам се још већма не замере, приређивачи ове породичне светковине нису смели дати овој онај обим, који би много верније одговарао Вашим заслугама као и поштовању и оданости, које сви ми гајимо према Вама, признати и неоспорни првак на пољу Међународног Права!

Ваше су мисли изложене у Вашим предавањима на овоме правном факултету, који се данас може сматрати као први у свету, у Вашим излагањима у Школи Политичких Наука, толико и с разлогом једнодушно цењеној, у Вашим

списима, нарочито у Вашем класичном *Уводу у Науку о Међународном Праву*, о који се стручњаци данас отимљу као о какву драгоценост. Будућим наставницима као и будућим дипломатама и консулима свих земаља и свих делова света, свуда и увек, Ви сте проповедали са највећом одлучношћу, противно многим другима, биће истинитога права за односе између народа као и између појединаца, коме је тамо као и овде исти циљ, т. ј. поштовање туђе личности, — јер сте запојени широким схватањима латинскога духа, који је први створио појам и израз „алтруизма“, и који је још увек остао вођа у правној науци. Ви истина не губите из вида улогу силе у међународном животу. Шта више, и поред изречног наглашавања да је ратни успех освештавао и најсаблажњивије повреде онога што се назива „Међународним Правом“, Ви сте нас учили и храбрили да то није доказ против самога суштаства Међународнога Права, „пошто је то што се данас опажа у односима између народа било за дуго време обична и природна појава у односима између појединаца“.

И као што су Ваши интелектуални претци, негдашњи Римљани у области Имовинскога Права, исто тако су и данас латински правници, француски у првом реду, позвани да освештају силу јавнога права у опште и Међународнога на по се. И овде је, као што сте нас Ви учили, задаћа правника „да покаже како треба да бӳде, обзирући се на оно *што* је и *како* је.“ Више од тридесет година Ви радите према овоме правилу, и многобројни Ваши ђаци покушавају да то исто чине у свима земљама, почев од Ваше Отаџбине. У Француској и изван њених граница постоји данас читава књижевност о Међународном Праву, која би с правом могла носити Ваше име, да Ваша скромност с једне и Ваш патриотизам с друге стране не претпостављају да се она назива именом *француске школе*.

У сваком случају Ви сте први препоручили уношење Међународног Права у широке народне слојеве. „Питања спољне политике, учили сте ви већ године 1879, као и сва остала, предмет су којим се баве народна представништва, новинарство, јавни зборови. У свима демократским земљама грађани могу путем гласања утицати на правац спољне исто онако као и на правац унутрашње политике. С тога је потребно да буду у довољној мери обавештени о правима и

дужностима свакога народа односно сваке државе." — И у свима земљама, почињући с Француском, народ се данас интересује питањима спољне политике много живље, него што се њима интересовао у ранија времена. Ви сте тако у извесној мери демократисали Међународно Право, што је најбољи пут да оно потисне и замени силу.

Ваши су претци, Господо, на обалама Тибра, утврдили границе између онога што је моје и онога што је твоје, кристалишући Имовинско Право; ваши дедови су ширили уз звуке ***Марсељезе*** по обалама Рајне, Пада, Дунава, и чак до Нила идеје права и слободе за појединце и за народе; на вама остаје да довршите круну па правној згради земљине кугле, зајемчујући Међународном Праву место које му припада.

Благодарећи духовима као што је Ваш, драги учитељу, и фалангама које се образују око Вас: благодарећи уз то Вашим друговима, ова ће част врло великим делом припасти Паризу, граду у којем је тако рећи посејано прво семе наше науке. Неће ли се ускоро навршити три столећа од како је њен признати оснивалац Хуго Гроције довршио и објавио овде своје класично дело *De Jure Belli ac Pacis?*

Разборитог и практичког духа, не хотећи уз то много затезати жицу која везује теорију са стварношћу, Ви се нисте дали заводити илузијама о бићу неке велике човечанске породице, у којој би ***један*** општи законик у потанкостима владао над ***свима*** међународним односима. И ма да сте сами увек имали велику веру у будућност Међународног Права, Ви нама, млађима Вашим, нисте хтели да стварате ни најмању прилику за разочарања. Што се Вас самог тиче, Ви радите већ од тридесет година на образовању једног општег права, које би одређивало односе између државе и народа. Ступивши године 1877 у Институт за Међународно Право, Ви сте убрзо постали један од његових најистакнутијих чланова. Ово одабрано друштво наше науке сретно је и поноси се, што се данас овако сјајно одаје заслужна почаст једноме од његових чланова.

Ваши некадашњи ђаци Правног Факултета и Школе Политичких Наука образују једну велику душевну заједницу, чије су мисли овога трепутка управљене на Вас, драги

учитељу. Они знају, да ће у Вама имати увек оног истог доброг саветника, какав сте били у улици Cherche-Midi, кад им је требало да изаберу предмет за докторску дисертацију, и када сте их само Вама својственом добротом упућивали и храбрили у њиховом раду. Ви сте их сретали — и с правом сте се њима могли поносити — и на самој конференцији у у Хагу 1899, а биће их које ћете срести и на наредној конференцији у овој 1907 години: они ће тамо поћи с пријатном перспективом, да ће и на том послу наћи Вас, на чију потпору и савет знају да могу увек рачунати. Али ја нећу да Вам говорим о новом конгресу мира, јер би ми неко много надлежнији на том пољу могао замерити што задирем у област, која је његова у сваком погледу.

Од свих нас дакле, од туђинаца из свих делова света, који смо на овоме огњишту светлости уживали право гостопримства, примите, драги учитељу, најискренија и најусрднија честитања, и допустите да вам у име свију кажем да су: наша оданост овој *Alma Mater* и наша љубав према Вама вечне".

Било би још од већега интереса изнети овде и друге говоре са ове свечаности. Због ограниченог простора — у осталом о њој ће ускоро изаћи и књига у којој ће сви они бити дани у целини — ми ћемо се ограничити да дамо нашим читаоцима најглавније мисли из њих.

Тако по мишљењу г. *Пола Фошила*, главног уредника познате *Revue Générale de Droit International Public*, заслугом Реновљевом „Међународно Право је сишло из магловитих философских висина и Природнога Права, те постало позитивна наука, стварно корисна за интересе народа".

Г. де Лапридел, професор Међународног Права у Греноблу истакао је једну изјаву слављеникову и по њој утврдио „да је он у души професор." Осим тога он је нагласио колико су службе професора с једне а правног саветника у министарству Спољних Послова с друге стране, спојене у његовој личности, допринеле позитивности његовога учења и утврђивању ауторитета Међународнога Права.

Професор у Школи Политичких Наука и њен секретар г. *Дипи* изнео је Реновљеве заслуге за напредак и углед те школе, и суд Бутмијев о њему, као и то да он спрема и људе а не само правнике, јер, пошто су слушали његова предавања, ученици његови могу с правом рећи да су не само мање незналице него у исто време и да су бољи људи. Бутми је волео у њему лепу заједницу између непоколебљивости у у основним учењима и помирљивости односно готовости да се на повољно знање узму најразличитија мишљења, да се она проучавају и испитују без предрасуда, и да им се у циљу споразума учине по могућству жељени уступци.

Професор у Поатију г. *Политис* истакао је нарочито везу између наставе и практичног рада, чије мисли прелазе у дела његовим положајем у Министарству Спољних Послова и угледом који ужива како у овоме тако и на свима међународним конференцијама, на којима од дужег низа година представља Француску, и на којима он угледом својим подиже углед и утицај Француске, којим путем се он јавља као драгоцен служитељ Отаџбине. А радећи на поправци међународних закона он чини неоцениму услугу науци и човечанству.

Г. Левон Буржоа, који је председавао овој свечаности, био је пун високога срца и најтоплијих пријатељских осећаја за нашега учитеља. Успех његов он објашњује двама узроцима: интелектуалним и моралним. Ту је у првом реду дивљења достојно јединство у његовом животу рада и мисли, предавости и несебичности. „Од четрдесет година Ви сте учитељ који се предао истраживањима и ширењу истине, и који жели да увек зна боље и више, како би боље могао научити друге, који се не даје ничим заслепити нити се заноси икаквим пожудама, ма колике ове биле основане толиким услугама и ма колико им била зајемчена потпора најмеродавнијих чинилаца, познавање најсложенијих и најтежих питања државних и светски углед: који на против по повратку с каквог конгреса или конференције, где је заузимао прво место, хита к својој мирној учионици, да у њој нађе своје омиљене ученике, и да им продужи прекинута предавања с плодовима новога искуства.... Наставник и дипломата... Ви се с катедре, где се у предавањима Вашим пречишћена износи сва грађа Ваших преговора и пресудâ изабраног судије, ја-

вљате за своје ученике не само као философ и историчар Међународнога Права, већ и као његов творац и чинилац у дипломатској историји, — док на међународним конференцијама, међу друговима својим, узвишеношћу својих мисли и поузданошћу своје науке Ви представљате учитеља на катедри његовој, где се јављате као „архитект“ подигнутих међународних грађевина, како је то лепо истакао председник последње конференције Црвенога Крста г. Одије.“

Остављајући на страну уводну реч старешине правног факултета г. Лијон-Кана, ја ћу још само напоменути, да је својом усрдношћу и дирљивошћу своје искрености слављеник надмашио све предговорнике, и да је слушаоце освојила нарочито његова одмерена скромност и тачно излагање развоја његових мисли и погледа, к чему је додата захвалност свима који су га било овом приликом, било у току дуге му службе и рада му ма чиме задужили. Прелазећи на говор о својим ученицима г. *Рено* је рекао: „Ја сам имао радост да имам ученика, којима сам само указао пут, али који су убрзо корачали сами лака корака, и чија су истраживања ускоро заслужила општу хвалу. Из њих сам ја извлачио велике користи, и ништа ми није драже од употребљавања у предавањима мојим онога што су створили учитељи, који су били моји ђаци. Био бих незвахалан, ако овом приликом не бих нарочито признао услуге, које су ми учинили моји ученици из туђине, који су данас имали тако љубазног тумача у моме другу и пријатељу Веснићу. Они су привукли моју пажњу на политичке и друштвене потребе својих земаља, на разлику између законодавства ових последњих и Француске... На тај начин они су проширили мој видик, и улили су ми живљи осећај поштовања и непристрасности према обичајима и установама које су другојаче од наших“.

Додајмо само још толико, да је професор Рено отпочео своју службу на свеучилишту у Дижону, да је године 1873 позват на правни факултет у Паризу, најпре као заступник једнога оболелога старијега професора, и да је доцније ту и утврђен. Од тога времена заузео је прво место међу својим

земљацима као наставник и писац Међународнога Права, а ускоро затим истакао се и у целом свету као такав. Осим радова на овоме пољу, које је овде излишно ређати, написао је у друштву с Лијон-Каном велико дело о Трговачком Праву, које се сматра као најбоље у тој струци. Поред чланства у научним друштвима разних земаља као и у онима међународног порекла и природе, Рено је и члан Францускога Института.

Dr. Мил. Р. Веснић.

О УСЛОВНОЈ ОСУДИ

— СВРШЕТАК —

III

Пре но што пређемо на питање о кривично правној природи условне осуде побројаћемо најпре облике у којима се ова установа јавља.

У главном два су система условне осуде: *условно одлагање саме осуде* т. ј. суђења (овај је систем уведен у Енглеској, Масачусецу; држави Њу-Јорк и Новом Селанду); *и условно одлагање извршења казне* (т. зв. француско-белгиски систем). Поред ова два главна система постоје још два облика условне осуде: *условно одлагање истраге* и *условно одлагање извршења казне но без утицаја на саму осуду* која остаје у сили заједно са последицама које повлачи. Осуда се ова н. пр. води и даље на протоколу судском (casièr judiciaire) — само се њено *извршење* сасвим обуставља, после рока остављеног осудом. Као што се види разлика између 1-вог и 4-тог облика условне осуде слична је оној између помиловања и амнестије. *Практични пак смисао овог четвртог облика*, а по томе и главна разлика између њега и она три прва, јесте у томе *што се код 4-тог облика условно осуђени при другој кривици сматра увек да је у поврату*. Рехабилитација условно осуђенога, дакле, по овом систему *није потпуна*. Стога се овај модалитет условне осуде по својој природи највише приближује прескрипцији. Ну он је баш због тога и најгори од 4 система условне осуде, јер лишава осуду њеног главног својства, пошто на осуђеноме остаје и даље љага, која се условном осудом жели баш осуђеном да уштеди.

Условна осуда пореклом је из Америке и првобитни јој је облик онај за који смо навели да је уведен у држави Њујорк т. ј. први систем т. зв. условно одлагање саме осуде. Као модалитет овог првог система може се сматрати условно одлагање истраге. И један и други модалитет овога првог система по свом правном карактеру може се сматрати као условно ослобођење кривца т. ј. решење о стављању кривца у слободу но под раскидним условом.

Пошто је код нас насновом предложен други систем условне осуде (француско-белгиски) то ћемо ми о њему највише и говорити. Овај се систем састоји у *условном одлагању извршења казне.* Његов је модалитет условно одлагање извршења казне без дејства рехабилитације после рока условљеног осудом. Мислимо да није тешко уочити разлику између два главна система условне осуде: Англо америчког (т. зв. probation system) и француско-белгиског. Код првога не одступа се од материјалних законских прописа већ само од формалних. На кривца се само примењује различни поступак према томе да ли он то његовим ранијим држањем заслужује или не. За нарочиту врсту криваца (у првом реду оне који први пут изађу пред суд) и за нарочите врсте кривица (у првом реду за пијанство и неморални живот) употребљује се нарочито благо кривично поступање. Ну ради увере да ти кривци то заслужују постоји нарочити орган (probation officer) који врши претходну анкету односно личности кривчеве и износи ове податке пред суд.

Код француско-белгиског система чини се одступање од материјалних закона јер се изречена осуда задржава од извршења, у случајевима предвиђеним законом.

Први систем има много добрих страна због своје организације која није нимало формалистичка и због тога веома еластична и згодна за примену. Како је код овог система у питању одступање од формалности кривичног поступка и како се њиме не мења ни у колико материјално право, то је овај систем сав организован на принципу целисходности и условна осуда код овога система има више карактер једне васпитне, полициске мере но какве законом предвиђене казне.

Пошто је код нас предложен систем, који је усвојен у Француској и Белгији, то ћемо ми говорећи о правној природи условне осуде имати у виду само овај систем.

По нашем мишљењу немогуће је наћи правну формулу која би одговарала правој природи ове установе. Она је по нашем мишљењу одступање од позитивног кривичног права и зато јој је немогућно наћи израза у позитивном праву.[1]

Велики број писаца[2] сматра условну осуду као казну. ми ћемо доцније, кад будемо условну осуду упоређивали са казном, рећи зашто је ми не сматрамо као казну. *По нашем мишљењу условна осуда* (по систему који је усвојен у Француској и Белгији) *По свом правном карактеру најближа је условном отпусту*. И она је у ствари условно отпуштање — ослобађање кривца, само што то ослобађање *код условне осуде врши суд, и то пре почетка издржавања осуде.* Условна осуда је мера која чини пандан условном отпусту; њоме се жели постићи исти циљ који и условним отпустом — поправка кривчева, а и заснована је на истој претпоставци на којој је и условни отпуст. Само (и у томе је такође разлика између ње и условног отпуста) код условног отпуста извршење казне обуставља се *само делимично* и тек пошто је кривац већ један (већи) део казне издржао, док се код условне осуде извршење казне обуставља са свим и то пре почетка извршења њеног; даље, код условног отпуста *узима се као доказано* — према владању осуђеног на осуди — да се осуђени већ поправио и то служи за претпоставку да ће се он и у будуће, т. ј. у слободи показати исправан; *код условне осуде претпоставља се* да ће се кривац поправити и за основ претпоставке узима се проба коју има да издржи у року условљеном осудом или још и његова дотадашња исправна прошлост (на пр. код раније не осуђиваних лица). Ну за већу гаранцију изриче се над кривцем и осуда која има да утиче на њега као претња и нека врста психичке принуде. *Ну и код условне осуде и код условног отпуста слобода се даје кривцу као награда за поправку.*

Да би сазнали правну природу условне осуде, ми ћемо је редом упоређивати најпре са казном а затим и са другим мерама и установама које су јој сличне.

---

[1] У овом смислу Карло Игнације. О правној природи условне осуде: Zeitschrifft für die gesammte Strafwissenschafft стр. 261.

[2] Фон Лист, Пренс. Хипел, Сајферт и други.

Најпре ћемо упоредити условну осуду са казном јер и највећи број присталица ове установе сматра је као казну. Да видимо дакле разлику између ње и казне.

Скоро сви писци који у условној осуди гледају казну, налазе да је она т. ј. условна осуда за кривца једно зло скоро исто толико као и друга казна. По њима зло је то у самоме факту осуде. Оно је моралне природе али је ипак зато по све осетно. Нама ово мишљење не изгледа правилно. Нама се чини да ови писци заборављају да осуда само одређује казну а да оно што чини суштину казне јесте баш извршење њено. Јер ако би се и узело да извесни, врло честити и јако образни људи сматрају као зло и саму осуду, онда би се као зло могла сматрати донекле и сама тужба пошто има доста људи који и само предстајање суду по кривици сматрају као неко зло.[1] Да сама осуда т. ј. судска пресуда којом се констатује нечија кривица још није казна види се најбоље по пресудама које се изричу у случајевима праведне нужне одбране где се поред констатације да је осуђени учинио казнимо дело он ипак ослобођава. Нико зато неће рећи да је он и кажњен самим тим што је суд нашао и изрекао да је он учинилац казнимог дела. Ни у претњи која над осуђеним стоји за време условљено осудом, не може се гледати зло које треба да садржи свака казна. Јер под претњом да ће бити кажњена у случају кривице стоје и остала, условно неосу ђивана лица, јер такву претњу садржи за ове сам казнени законик. Све што се може рећи то је да је ова претња код условно осуђенога појачана извесношћу и кумулацијом казне. Разлика је, дакле, само у степену претње.[2]

Ако би усвојили напред поменуто мишљење да се код условне осуде зло налази већ у самој осуди и да је по томе условна осуда казна, онда нам се чини да би условна осуда промашила свој циљ. Да то одмах и објаснимо. Ако је истина да понижење које садржи у себи сам факт осуде

[1] Нарочито код простих људи важи ова предрасуда. Позната је она њихова реч: „не волем да имам посла са судом."

[2] Да условна осуда није никаква казна види Игнација у већ поменутом делу страна 259; даље Buri: Determinismus und b. Verurtheilung и најзад Лебел: Gottdamers, Archiv XXXVIII страна 4.

утиче на једног часног човека као и само издржавање казне, онда значи да условна осуда условно осуђеном а часном човеку не уштеђује оно понижење и срамоту коју баш треба да му уштеди и онда је излишно и оно обустављање извршења казне пошто је кривац највеће зло већ издржао, и пошто је самом осудом понос у часнога кривца претрпио тако јак удар. (Овде је реч о случајном кривцу). Али, по нашем мишљењу условна осуда није казна јер јој не достаје оно што свака казна претпоставља а то је *обавезно извршење*. Узета пак као казна условна осуда је најближа казни укора. Као и казна укора она је више психичког дејства на кривца. Само што се код казне укора осуда увек извршује док се код условне осуде, осуда може и не извршити.

Из свега, дакле, што смо навели излази јасно да условна осуда није казна.

1). Да видимо сада да ли се она може сматрати као акт *помиловања*. Да ли је условна осуда акт помиловања? Довољно је само упоредити их па ће се видети да има велике разлике између њих.

Пре свега помиловање није резултат примене законских прописа нити се оснива на побудама правног карактера. Њен је основ целисходност — опортуност — без обзира на правне захтеве. Помиловање служи као коректив (самопоправка) права и састоји се у самоодрицању државе на право извршења казне. То је један атрибут државне власти. Оно служи као јемство против самовоље и погрешног суђења судова а може служити и као мера за ублажавање — поправку сувише строгих казни.

Главне су особине помиловања ове:

а). Шеф извршне власти коме припада право помиловања врши ово по свом личном нахођењу а по својој вољи и није везан при томе никаквим обзирима законским. На против, судија при изрицању условне осуде везан је законским прописима који тачно одређују у којим се случајевима она може применити. При изрицању условне осуде судија нема други циљ до да примени закон и да пресуди сходно вољи законодавца. Условна осуда стоји дакле на чисто правној основици. Сем тога право помиловања врши се без више инстанција, док противу условне осуде може бити места жалби вишем суду.

б). Условну осуду изриче судска, а акт помиловања врши извршна власт односно њен шеф; и

в) Помиловање не ништи осуду већ само мења или обуставља даље извршење казне, код условне осуде, осуда, после рока остављеног осудом, потпуно ишчезава и условно осуђени је после тога рока потпуно рехабилитиран (ово је код свију модалитета условне осуде сем код четвртог).

Кад смо већ код помиловања мислимо да је од користи да се задржимо мало и на упоређењу условне осуде са помиловању сличном установом амнестијом. Главни карактер амнестије јесте у томе да она предаје забораву како осуду тако и њене последице па чак и узрок њен, т. ј. кривицу. Условна осуда има истина за дејство да осуда ишчезне после рока условљеног осудом, ну кривица увек остаје. Кривац се само не сматра као осуђиван, но казнимо дело зато ипак остаје а код неких модалитета условне осуде остају чак и неке последице (овако је и код система предложеног насновом). Дело, дакле, не губи свој карактер већ се само кривац не сматра као осуђиван. Најзад амнестија је једна *општа* мера и побуде које је изазивају су више политичке природе. Условна осуда је само резултат примене законских прописа а карактер јој је *чисто индивидуалистички*.

2). Видели смо разлику између условне осуде и помиловања и условне осуде и амнестије. Да видимо сад каква је разлика између условне осуде и застарелости?

а). Код застарелости, било услед *недовољне одређености и празнине у закону*, било услед *небрежљивости органа позваних да примењују* и врше закон, *држава одустаје од извршења* казне противу своје воље и осуђени дугује своју слободу једној сметњи фактичкој т. ј. *једном факту*. На против код условне осуде држава одустаје својевољно од извршења казне и условно осуђени је слободан *по једном правном основу*, који спречава извршење казне а тај се основ налази у самој осуди (у услову њеном).

б). Застарелошћу не ишчезава осуда већ само престаје њено дејство (т. ј. извршење); код условне осуде после рока условљеног осудом ишчезава и сама осуда.

в). Застарелост има за основ једино друштвени интерес јер се сматра да је у интересу друштва да се извршење

казне не предузима у случају кад је од изрицања осуде протекло више година. Условна осуда има за основ како интерес друштва тако и интерес кривца коме се овим даје прилика да се поправи.

Условна осуда као условно ослобођавање или отпуст. Најпосле, може се на условну осуду гледати и као на једну врсту условног ослобођавања кривца који се код условне осуде у исто време и ослобађа и осуђује. Пресуда овде изриче се под двојаким условом: одложним и раскидним. Може се, велимо, фиктивно узети да условна осуда садржи две одлуке: једном се изриче осуда, другом ослобађање. Прва се не извршује одмах но под одлажућим условом. Друга се извршује одмах но под раскидним условом. У ствари то је један акт којим се изриче и осуда и ослобођење. И у томе скоро контрадикторном карактеру условне осуде и јесте тежиште ове установе. Зато јој и јесте немогуће наћи одговарајућу правну формулу. Јер се иначе пресудом неко или осуђује или ослобађа али никако обоје у исти мах.

Код условне је осуде тај случај.

Да завршимо.

Сам факт што је условна осуда уведена и у другим земљама не би значио још да је њено увођење и у нас умесно. Сфера казне т. ј. сфера интереса заштићених казном врло је нестална. Она се мења баш и у једној истој земљи с временом и са променом животних погодаба друштвених чијем осигурању право, односно казна, има да служи. Колико пак та сфера *мора* бити различна у земљама на разном степену културе и разним нравима. Уводећи исте казне које постоје н. пр. у Француској и исте установе и мере, значи хтети стати на исти културни и нравствени ниво са њом; значи тврдити да су у обема земљама истоветне животне погодбе што је апсолутно нетачно. Шта више може се рећи да не само што су казне у разним земљама различне, већ и сам појам извесног кривичног дела (дакле једна чисто апстрактна ствар) није исти у свима земљама. Пример за ово имамо код праведне нужне одбране т. ј. у томе шта се у којој земљи под овим појмом подразумева.

У Немачкој она се сматра у случајевима против законог напада који грози: животу, слободи, имању и части на-

паднутог.[1] Код нас је она призната законом само у случајевима напада који грози оним првим трима животним погодбама човечијим. Види се дакле, да наш законодавац није сматрао част као животну погодбу чије угрожавање оправдава нужну одбрану. Животне погодбе нису дакле свугде исте нити се пак свугде једне и исте погодбе сматрају као животне. Оне чак и у једној истој земљи варирају стога варира и право као облик осигурања ових погодаба, па стога и сфера казне мора варирати. Нека нам је допуштено за ово један пример. У Риму су извесни уговорни односи н. пр. мандат били изпрва без икакве правне заштите упућени само на заштиту морала. Доцније је дошла за мандат грађанско правна и најзад и кривично правна заштита. Или, у нас се до пре 50 година узаимало баш и између писмених без икакве писмене обавезе. Моралност друштвена била је скоро једина гаранција повериоцу ма да је оволиком поверењу, без сумње, много доприносило и то што је средина била мања, те су се људи боље познавали а и односи су били мање компликовани.

Овим смо хтели да покажемо да се корисност једне установе мора ценити према времену и према месту. Што важи за остале установе важи свакако и за условну осуду.

За кратко време од како се појавила, стекла је она и противника и присталица, ну ових последњих у већем броју. То што је већина бољих писаца за њу[2] а и тај факт што је она до сада према извештајима (званичној статистици Француске и Белгије) дала добре резултате говори у прилог њеном увођењу и у нас.

По нашем мишљењу условна осуда је у принципу једна добра установа. Ну корисност њена по нама зависи од њене организације и примене. У овоме последњем питању у главном и јесте главна разлика између разних присталица ове установе. Тако Ламаш[3] сматра да условну осуду не треба примењивати код извесне врсте кривица. Лебел[4] иде још

---

[1] Oppenhof Strafgesetzbuch стр. 105.

[2] За њу су од чувених писаца: Лист Сајферт, Бар, Пренс, Фон Хиперл, Симонсон; противу ње: Кирхенхајм, Апелије, Вах, Мајер, Биндинг; за њу са ограничењем: Лебел, Ламаш допекле и Лист и Беранже.

[3] Gutachten J. K. V. 34 st.

[4] Die в. Verurtheilung (Gottdammers. Archüv XXXVIII).

даље и тврди да њену примену треба ограничити само на извесне врсте преступа (ово је ограничење уведено у Русији и Италији). Ово последње мишљење имало би, по нама, ту добру страну што у том случају ова установа не би представљала у оволикој мери закорачавање судијино у делокруг законодавне власти пошто би законом у напред биле означене врсте кривица на које се има применити условна осуда. Ту би се могло узети да одступање од закона чини сам законодавац који је несумњиво властан да то чини, а не судија коме по нашем мишљењу ни сам законодавац не може дати власт да дискреционарно примењује закон.

Многи опет писци као: Вах[1], Мајер[2] и др. предлажу увођење условне осуде специјално за малолетнике (Мајер још и за женске).

Ну у законодавству већине земаља усвојена је условна осуда са ограничењем с обзиром на то, да ли је кривац раније био осуђиван или не. Ми смо напред навели да смо и ми за ово ограничење а рекли смо и зашто.[3] По нама ово ограничење садржи једну гаранцију више да ће условна осуда бити примењена онако како треба да буде и тамо где треба. Као што је познато поправка кривчева на којој се претпоставци изриче условна осуда оснива се на претпоставци која се налази у року условљеном самом осудом. Кривац се за извесно време ставља *на пробу* и то време кад протекне без нове кривице од стране оптуженога, узима се да се овај поправио и казна му се опрашта.

Код ограничења које ми предлажемо осим претпоставке која се налази у будућем држању кривчевом и која има тек да се обистини, налази се још једна далеко сигурнија претпоставка у исправном држању кривчевом у прошлости. У место једне гарантије овде имамо две. Потреба ове гарантије у толико је очевиднија ако се усвоји наше гледиште на саму природу условне осуде коју ми сматрамо као једну изу-

---

[1] Вах, Reform der Freiheitsstrafe s. 37.

[2] Gutachten s. 217 ff.

[3] Примена условне осуде могла би се у крајњем случају допустити код оних раније осуђених лица која су осуђивана за штампарске преступе или за нехотичне преступе, али ни у ком случају и за остале.

зетну меру те већ по томе њена примена мора бити ограничена.[1]

Ну то је само што се тиче примене условне осуде.[2] Односно осталих питања о организацији ове мере, ми ћемо их за сада само додирнути. Рећи ћемо одмах да су нека од ових питања у наснови доста правилно оцењена.

Тако је казна код које се може применити условна осуда одређена са годину дана. Ово је доста умесно ма да смо ми и у овом питању, по наснови, претекли и Француску, која је примену условне осуде ограничила на осуде — (казне) до три месеца[3] и Италију па и саму Швајцарску по чијем је угледу наша наснова и рађена јер је и тамо условна осуда предвиђена само за казне до 6 месеци (наснова Штофа 1893). Тако исто умесно је по нашем мишљењу и наређење члана 1 да условна осуда мора бити мотивисана.

Умесно је и остављање судији да сам оцени колико има да траје одлагање извршења казне т. ј. колико има да буде рок условљен осудом кретајући се при тој оцени између 1—5 година.

---

[1] Ово нам ограничење у погледу примене условне осуде изгледа тим оправданије што се у земљама које су увеле ову установу у последње време опажа јака тежња за ограничењем њене примене. Тако на пример у пројекту француске комисије за ревизију кривичног законика (од 1893 године) примена условне осуде ужег је обима од оне по закону Беранжеовом донетом раније (1891). Исти је случај и са швајцарском насновом чији су услови много строжији од женевског закона који је ранијег датума.

[2] Ми смо се у овој расправи бавили поглавито питањем о примени условне осуде пошто нам је оно изгледало најважније. Ну питање о организацији условне осуде обухвата још неколико питања осим питања о примени. Таква су питања: 1). питање о року условљеном осудом; 2). питање о величини казне на које се условна осуда може применити; 3). питање о дејству рехабилитације, односно о томе како се има сматрати условно осуђени кад учини другу кривицу после рока условљеног осудом: 4). дејство осуде на споредне казне и др. Ми се овим питањима овом приликом нисмо хтели бавити једно с тога што се за обраду њихову хоће много више времена но што га ми им мо а друго што нам се чини да су нека од ових питања самом насновом доста правилно решена те би расправљање тих питања сада било више од теоријског но практичног од значаја.

[3] Ово је ограничење по пројекту од 1893 године који се у наснови и не помиње. Тамо се помиње само Беранжеов закон од 1891 године који је у овом погледу много либералнији.

Најзад правилно је оцењено по наше мишљењу и питање односно последица одлагања извршења казне.

Према свему овоме можемо рећи да је питање *о организацији* условне осуде у наснови у главном боље изведено од питања *примене* ове мере.

Расправљајући питање о условној осуди, паштили смо се да будемо колико је могуће јаснији како би нас што већи број читалаца схватио и разумео. Колико смо у томе успели не знамо. Колико је пак тешко писати о научним стварима популарним стилом и језиком знаће сви који су на томе радили. Неоспорно је међутим да овакве ствари губе од вредности у колико се о њима популарније (т. ј. за ширу публику) пише. Ми то овом приликом нисмо могли избећи за то што је код условне осуде веома потребно баш то да је што већи део света тачно схвати и добро разуме пре него што се она узакони и почне уводити у живот.

Ради веће јасности у излагању ми смо, ма да преко воље, пропустили позвати се још на неке писце и навести и њихова мишљења која иду у прилог мишљењу које смо ми у овој расправи заступали.

Не ласкамо себи да смо питање о условној осуди овим са свим исцрпли. Сматраћемо за заслугу ако смо само допринели да се оно боље расветли и осмотри и са оних страна и гледишта са којих до сада није било посматрано. — У сваком пак случају, било да се наше мишљење о условној осуди прими и узакони или не, остаје нам задовољство да смо овим појачали дискусију овога питања, коју ће, можда, ко год позванији од нас прихватити и водити много боље и са више успеха но што смо то ми знали и умели.

Мих. Маринковић.

ОБИЧАЈ ОДВОЂЕЊА ДЕВОЈАКА

и

ЗАКОНИ У СРБИЈИ

Г. Dr. Александар Митровић у јулској свесци „Архива за правне науке“ од прошле године, у чланку: „Женидба и удадба у сјеверној Далмацији“ износи (насупрот Вукову тумачењу), како у томе крају речи *оженити се и удати се* не означавају акт ступања у брак, већ довођење девојке у кућу, дакле ванбрачно стање. Износећи ово, г. Митровић изјављује своје мишљење, да тога рђавог обичаја свакако нема у осталом Српству.

Међу тим, овај нехришћански обичај одвођења девојке не само да постоји у Србији, него је он још толико укорењен, да је право зло за будућност српске породице. Уз то и речи *оженити се и удати се* употребљују се и у Србији у истоме смислу, у коме се употребљују у северној Далмацији. Употреба тих речи у овоме значењу чини се пред властима без икаква зазора као нешто са свим природно и обично. У тим приликама о венчању се увек говори као о нечему споредном и непријатном, што се мора једном извршити само зато, што то власт захтева.

Једва да треба утрошити коју реч за доказ, колико је овај обичај ружан и штетан. Он све више деморалише наш народ, који и иначе доста слабо стоји са својим моралом. Тај обичај чини од брака као социјалне установе, на којој почива свако добро уређено друштво, један антисоцијални однос. Он подрива темеље нашега друштва — породицу и од ње ствара слабу заједницу, у којој све везе стоје врло лабаво. Уз то код нас се и данас врло често врши незнабо-

Најзад правилно је оцењено по наше мишљењу и питање односно последица одлагања извршења казне.

Према свему овоме можемо рећи да је питање *о организацији* условне осуде у наснови у главном боље изведено од питања *примене* ове мере.

Расправљајући питање о условној осуди, паштили смо се да будемо колико је могуће јаснији како би нас што већи број читалаца схватио и разумео. Колико смо у томе успели не знамо. Колико је пак тешко писати о научним стварима популарним стилом и језиком знаће сви који су на томе радили. Неоспорно је међутим да овакве ствари губе од вредности у колико се о њима популарније (т. ј. за ширу публику) пише. Ми то овом приликом нисмо могли избећи за то што је код условне осуде веома потребно баш то да је што већи део света тачно схвати и добро разуме пре него што се она узакони и почне уводити у живот.

Ради веће јасности у излагању ми смо, ма да преко воље, пропустили позвати се још на неке писце и навести и њихова мишљења која иду у прилог мишљењу које смо ми у овој расправи заступали.

Не ласкамо себи да смо питање о условној осуди овим са свим исцрпли. Сматраћемо за заслугу ако смо само допринели да се оно боље расветли и осмотри и са оних страна и гледишта са којих до сада није било посматрано. — У сваком пак случају, било да се наше мишљење о условној осуди прими и узакони или не, остаје нам задовољство да смо овим појачали дискусију овога питања, коју ће, можда, ко год позванији од нас прихватити и водити много боље и са више успеха но што смо то ми знали и умели.

Мих. Маринковић.

ОБИЧАЈ ОДВОЂЕЊА ДЕВОЈАКА

и

ЗАКОНИ У СРБИЈИ

Г. Dr. Александар Митровић у јулској свесци „Архива за правне науке“ од прошле године, у чланку: „Женидба и удадба у сјеверној Далмацији“ износи (насупрот Вукову тумачењу), како у томе крају речи *оженити се и удати се* не означавају акт ступања у брак, већ довођење девојке у кућу, дакле ванбрачно стање. Износећи ово, г. Митровић изјављује своје мишљење, да тога рђавог обичаја свакако нема у осталом Српству.

Међу тим, овај нехришћански обичај одвођења девојке не само да постоји у Србији, него је он још толико укорењен, да је право зло за будућност српске породице. Уз то и речи *оженити се и удати се* употребљују се и у Србији у истоме смислу, у коме се употребљују у северној Далмацији. Употреба тих речи у овоме значењу чини се пред властима без икаква зазора као нешто са свим природно и обично. У тим приликама о венчању се увек говори као о нечему споредном и непријатном, што се мора једном извршити само зато, што то власт захтева.

Једва да треба утрошити коју реч за доказ, колико је овај обичај ружан и штетан. Он све више деморалише наш народ, који и иначе доста слабо стоји са својим моралом. Тај обичај чини од брака као социјалне установе, на којој почива свако добро уређено друштво, један антисоцијални однос. Он подрива темеље нашега друштва — породицу и од ње ствара слабу заједницу, у којој све везе стоје врло лабаво. Уз то код нас се и данас врло често врши незнабо-

жачка продаја женске деце, и онда под свима овим околностима тешко је претпоставити солидну породицу.

Противу овог српског обичаја наше позитивно право до данас ништа није учинило, што ће се ниже утврдити. Црква је чинила многе покушаје, али безуспешне, јер није имала потпоре у земаљским законима. Њен рад у овоме правцу, нарочито у последње време, заслужује сваку похвалу. Недавно је издата наредба свештенству, да нехришћанском обичају одбегавања и одвођења девојака пре венчања стају на пут тиме, што на тај начин састављене парове неће ни испитивати ни венчавати, док се девојка не врати родитељском дому и док за то не добију нарочити благослов од Архијереја. Једва да је и почела примена ове мере, а народ се већ узбудио противу свештенства и већ су поврвели протести Архијереју. То је дало повода новом распису највише црквене власти, у коме се препоручује, да се народ обавести, како су предузете мере основане и наређене баш у његову интересу. Вреди изнети мудре, хришћанске побуде тога расписа:

1. Састављање брачних парова пре венчања противно је светињи хришћанског брака и пред законом наше вере сматра се као блудно саживљење.

2. Врло се често дешава да овакви парови стоје у крвном сродству, у коме је немогућан брак, те услед тога они остају несрећни и изгубљени целога века.

3. Често су пута оваквим везама противни родитељи, те се услод тога порађају сваће и непријатељства од замашних последица.

4. Има бесавесних младића, који одведену девојку враћају после извесног времена обешчашћену и унесрећену за навек, а на тај начин обешчасти се и цео дом девојачки.

5. Част и углед сваког доброг домаћина захтева, да своју женску децу удомљава као разумну хришћанску душу, а не да их одбацује као нижа створења, или, што је још горе, да их продаје момачкој фамилији, остављајући их свакојакој судбини и случају.

Ако црквена власт и не може очекивати бог зна какве резултате од ове њене предузимљивости, она ипак може бити задовољна тиме, што је вршила своју дужност. Обичај одвођења девојака толико је укорењен, да се мучно може

лечити само благим поукама, већ су ту потребне и брзе и осетне казнене мере. Тих мера за сада у нашем казненом закону нема, и отуда је дошло, да је народ овај корак црквене власти живо осетио као повреду неког свог давнашњег, прећутно признатог права.

*

Законске одредбе, које су доношене да се сузбије овај обичај, ништавне су, јер су донете без довољне процене свију наших друштвених односа. Сасвим је поуздано, да у Србији, од како постоји наш казнени законик, није донета ни једна пресуда за дело из § 366 тога закона, по коме се кажњавају до 30 талира девојачки родитељи, који приме од младожење новац за девојку, а тако исто и општинари, који су знали за то, па нису јавили власти. Ово је дело по готову недокажљиво и за то је предвиђање казне за то дело на овај начин било потпуно илузорно.

Са §-ом 200 казненог закона стоји још горе. Овај законски пропис, како изгледа, потпуна је негација поменутог §-а 366 и тачке 11 §-а 365, по којој се казни ванбрачни живот (ако је у опште овом последњом одредбом кажњиво и одвођење као ванбрачност, јер је то под сумњом). По §-у 200 казненог закона одвођење девојке између 15 и 21 године, *и ако има њеног саизволења*, казни се затвором до 6 месеци *на тужбу родитеља*. Што значи ако нема тужбе родитеља нема никаква ни дела. Овом законском одредбом држава је посредно санкционисала народни обичај одвођења девојке, а уз то снажно потпомогла уцењивање од стране девојачких родитеља, јер је пракса утврдила, да се тужба повлачи, чим се сврши пазар.

Али код овог §-а још је важније то, што по њему не може бити кажњиво одвођење девојке баш ни на тужбу девојачких родитеља, те му остаје само оно једно дејство, да се уцене успешније врше. То се да лепо видети, ако се § 200 казненог закона упореди са одредбама из грађанског закона а нарочито са § 89 и 150 тога закона. По §-у 150 грађанског закона, који говори о изузетном престанку родитељске власти над децом пре њихова пунолетства, *„кħи од 18 година може се удати, нити јој родитељи забранити или на пут стати могу“*. Кад се девојка од 18—21 године може удавати противно вољи својих родитеља, онда се родитељско право из

§-а 200 казненог закона појављује као илузорно, односно, ове се две законске одредбе искључују. Могло би се рећи, да § 200 казненог закона казни само *блудно одвођење* противно родитељској вољи, а да § 150 грађанског закона замишља само право девојачко на слободно *ступање у брак* противно вољи родитељској. Али, како је законом допуштени брак против родитељске воље немогућан без одвођења, односно одбегавања из куће, онда излази, да је и ово право девојачко илузорно у односу на родитељско право из § 200 казненог закона.

Ако се хтела ограничити тврдокорност родитеља у питањима овако деликатне природе, као што је девојачко срце, онда је то требало учинити у форми, у којој би њој доиста било загарантовано једно право, а да то не буде по цену једног деморалног деликта — одбегавања у момачку кућу, без кога се остварење њенога права не дâ ни замислити.

До истих резултата о вредности §-а 200 казненог закона долази се, ако се тај § сравни са §-ом 89 грађанског закона, ма да обе ове одредбе треба тобож да представљају два корелативна законска прописа. § 89 гласи: „**Отимање** *девојака ради ступања с њима у брак сматра се као преступљење, које ће се строго судити и казнити. — Види § 200 казненог закона*“. Овом одредбом даје се сасвим други значај §-у 200 казненог закона. По њој излази, да § 200 треба да казни само *отмицу*, ма да се у томе параграфу предвиђа казна „и ако има њеног (девојачког) саизволења“, а где тога има, нема отмице, већ само одвођења.

Кад се проуче све одредбе из грађанског закона, које се односе на ово питање, види се да је тим законом потпуно легитимисан народни обичај одвођења девојке. Шта више то је на једном месту изрично учињено, на име у законодавном тумачењу код § 69, у коме се за случајеве, *„где девојка одбегне за момка“* оглашава „примирителни суд“ као надлежан за давање одобрења девојци на удадбу.

Овим одредбама из грађанског закона сведен је на нулу значај §-а 200 казненог закона. Изгледа, да стварно његовој примени има места још једино у случајевима праве отмице, а да одвођење девојака — и ако по тексту кажњиво — у ствари не може бити кажњиво чак ни на тужбу девојачког родитеља.

Услед тога, што су одредбе грађанског закона, за ова питања у контрадикцији са казненим законом, до скора је и у првостепеним судовима владала пометња у примени § 69 тачка в. грађанског закона, по коме старатељски судија даје одобрење за брак девојци, која хоће да се уда противно родитељској вољи. Многи судови сматрали су, да девојци после навршене 18 године, по духу § 150 грађанског закона и тачке 2 члана 75 закона о старатељству, није потребно ничије одобрење: док напослетку г. Министар Правде није расписом од 11-II-1905 Бр. 1620 упутио све судове, да је у сваком случају потребно одобрење старешинског судије за све девојке од 18—21 године, које хоће да ступе у брак мимо вољу свога родитеља. Али ни законом ни тим расписом није регулисано врло важно питање, које се нас тиче, да ли је и у колико препрека за тражено одобрење брака, ако га девојка тражи из момачке куће, дакле већ из ванбрачног стања, и ако није, чиме би се и како онда могла правдати судска пресуда, донета на основу § 200 казненог закона према момку по тужби девојачког родитеља?

Крајња нелогичност законских одредаба о овоме питању чини, те се и код полицијских власти гледа разним очима на ову врсту ванбрачности. Због тога врло многе полицијске власти сматрају, да се казна из тачке 11 §-а 365 казненог закона тиче само обичних ванбрачника, а у случају одвођења девојке са свим особено поступају. Родитељ девојачки представља да му је одведена кћер и тражи да се врати. Момак и девојка позивају се код власти и девојка обично изјављује, да је драговољно отишла за момка и да се неће враћати родитељској кући. После овакве изјаве ништа се више не ради, или се доноси наивно, кратко решење, да се девојка преда на чување каквој родбини, што се наравно ни у једном случају не изврши. Ако се после ове мале интервенције власти не „намире“ родитељи, тек онда следује уредна тужба девојачког родитеља за преступно дело одвођења девојке. Једва да је почето извиђање, већ су се родитељи „намирили“ и предмет иде у архиву, *али ванбрачно стање остаје и на даље.*

Ово поступање и ако нигде није прописано, оно се стално врши једно с тога, што излази као са свим природно из тумачења законских одредаба о овоме, а друго и за то, што се

ова дела од многих сматрају као ситнице, око којих није вредно много се забављати.

*

Ми у нашем казненом закону немамо одредаба, којима би се изрично забрањивао овај народни обичај одвођења девојака, сем поменутог § 200. Али и овај §, какав је да је, тиче се само оних ређих, изузетних случајева — ***правога одвођења***, где је родитељ противан извесном браку своје кћери. Међутим у Србији су најчешћи случајеви *тобожњег одвођења* девојака, где се одвођење врши по пристанку свију интересованих лица, т. ј. девојка пре венчања улази у момачку кућу по властитој вољи и по пристанку обостраних родитеља. Ови случајеви толико су многобројни, да они, на жалост, готово представљају редован начин веридбе код нашега народа.

Ванбрачност, која проистиче из ових других случајева, није такође по готову ничим запрећена. И црквене и световне више власти и за ове случајеве упућују на тачку 11 § 365 казненог закона, којом се у опште казни конкубинат. Према томе ова би одредба тобож требала да буде једина мера, коју је држава истакла противу овог рђавог народног обичаја. Међутим ми ћемо мало час видети, да и ова мера није никаква и да њој управо није циљ да сузбија и блудно одвођење девојака.

По тачци 11 § 365 казненог закона кажњавају се затвором од 10 до 30 дана: „*Човек и женска, који* **на општу саблазан** *живе заједно невенчани*, **па на опомену власти неће да се раздвоје...**“ Из овог текста одмах се и на први поглед види, како законодавац замишља две врсте ванбрачног живота. По њему као да има и ванбрачног живота, који не служи на општу саблазан и тај је ванбрачи живот некажњив. Као да сваки невенчани живот сам собом не представља општу саблазан! Не изгледа ли то, кад се имају на уму и раније поменуте законске одредбе, као да законодавац нарочито фаворизира овај, тако да га назовемо, обичајни народни конкубинат? То се лепо види између редова и из целокупног текста ове одредбе, где се, како изгледа, замишљају само они ванбрачници, који су раније били венчани па напустили своје брачне половине или остали обудовљени, и сви остали који стално живе невенчани. За младе сеоске ванбрачнике,

који имају намере да се узму, ова одредба не треба да важи, јер је то народни обичај, који као редовна појава није у ствари ништа саблажњив!

Ако се сада узме на ум и оно наређење, да власт прво треба да опомене (наравно решењем) ванбрачнике на раздвајање, па тек да их казни, онда излази по готову са свим очигледно, да је и ово унето у овај законски пропис нарочито с обзиром на овај народни обичај, ако би и он био кажњив, да се на њега одмах грубо не насрће. Треба прво опоменути децу, а што се тиме ванбрачност одлаже у недоглед, то није ништа. Као да сваки ванбрачни живот сам собом не представља у свако доба деморално дело, које треба у јавном интересу казнити! Такво дело постоји и кад се проведе само једна ноћ у момачкој кући. Изгледа, да је само због ових младих, сеоских ванбрачника овај законски бенефициум претходне опомене захватио чак и оне друге „саблажњиве“ ванбрачнике. Иначе је сасвим неразумљиво, какве су могле бити законодавчеве побуде за ову претходну опомену, а нарочито још, кад се имају на уму тачка 12 и 13 „Правила о регулисању проституције,“ донетих на основу закона „о уређењу санитетске струке и о чувању народног здравља,“ по којима је строго кажњив *одмах без опомене сваки блуд*, а уз то прописане казне чак и за лица, у чијим се становима врши блуд. Ова строга правила донета су, како се у њима вели, поред осталога и за то, „да се очува наравственост од јавних повреда.“ Зар није ванбрачност услед одвођења девојака најјавније врђање наравствености?

Надамо се да је до сада довољно утврђено, како ми не само немамо апсолутно никаквих законских одредаба за сузбијање ванбрачности, која долази као последица злог народног обичаја одвођења девојака; већ напротив имамо одредбе, које одржавају и потхрањују овај народни обичај.

Остало нам је још да оценимо, колико се може очекивати успеха од тачке 11 §-а 365 казненог закона, под претпоставком, да се она примењује у најширем смислу на све ванбрачнике уопште, дакле и на младе сеоске парове. Треба одмах рећи, да се примена ове одредбе у овоме обиму ретко врши и кад се то чини, онда то бива већином под непосредним утицајем духовних власти. Али и овде код многих полицијских власти сав се рад своди на то, да се до-

ставе дотичних свештеника шаљу као иступна дела општинским судовима на надлежни поступак, што значи таман толико колико и — ништа. Више је него извесно, да н. пр. у прошлој години ни у једној сеоској општини широм Србије није донета ниједна иступна пресуда за ванбрачне парове, у којима је девојка доведена. Како се то може и очекивати од народа, коме је одвођење девојака обичај?

Остаје, дакле, један део полицијске власти, који са̂м примењује ову законску одредбу на све ванбрачнике, свестан тежине ових иступа. Али ту она претходна законска опомена за раздвајање чини опет цео посао готово узалудним. Често мењање полицијских службеника, и невођење спискова кажњених иступника, а нарочито ових ванбрачника, чини, да се у највише случајева цео рад власти своди на опомену. Бива, да има старих ванбрачника, који се стално из године у годину само опомињу, јер они никада не признају, да је то раније с њима већ једном учињено. Када се узме још да је процедура за опомену иста као и за пресуду и да ових младих ванбрачника има масама у свакоме срезу, онда се може мислити колико је свакоме пару остављено времена на ванбрачни живот до прве пресуде.

Дали смо јасну слику свега што је држава пружила својим законима за сузбијање овог народног обичаја, који нас унижава. Лоше одредбе, а још лошији резултати. Оне су нам донеле двоструку штету: јер смо до данашњих дана лепо очували овај народни конкубинат, а уз то, као што смо напред поменули, довели смо у питање ауторитет наше цркве и њеног свештенства. Народ нити хоће, нити може да разуме оне забране црквене власти, које немају ослонца у законима световних власти, или су, шта више, противне тим законима.

Крајње је време да почнемо савременијим очима гледати на овај народни обичај и да престанемо једном повлађивати чак и народним манама! И морал и будућност српске породице императивно захтевају, да се што пре донесу разборите и сходне измене у нашим законима, којима ће се приступити енергичном уништавању овог обичаја у народу, који тако лепо подсећа на његово културно стање док је још био у Бојци!

Миливоје Ј. Петровић.

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ
У 1905 ГОДИНИ

III

Земљорадничке задруге имају многа своја преимућства, која их нарочито препоручују за земљораднички кредит. Осим свога властитога искуства од пола столећа, које их је несумњиво обогатило како у склопу тако и у раду њихову, оне су особито погодне као практична школа за економско образовање сељаково. Некоје од тих њихових добрих особина ми смо већ унеколико истакли, овде ћемо се ограничити да додирнемо само оне које стоје у непосредној вези са земљорадничким кредитом.

На првом месту добра страна земљорадничких задруга у томе је, што су близу дужника. Оне, по правилу, не обухватају већи обим од једнога села или највише једне осредње сеоске општине, те су, наравно, у стању да добро познају свакога свога сасељанина. Какав је који домаћин у кући и ван ње, је ли добар радник или је ленштина, је ли чуваран и штедиша или, уместо да тече и увеличава своју имовину, ову расипа и упропашћује, је ли приступачан новинама или је упоран у одржавању старих и штетних навика, је ли тачан платиша или не враћа где што узме, има ли каквих мрштина у карактеру и владању или је часан, чист и примеран, све то лакше је знати и сазнати када сте у близини свога објекта, него када је он далеко од вас. Исто се тако лакше утиче на човека, да се опрости какве своје рђаве навике, да напусти правац или рад који му штете доноси и усвоји бољи који ће му користити, када је он пред нашим очима. Већ по томе што је сеоска установа, земљорадничка задруга је у могућ-

ности да одабере људе које ваља кредитовати, који су кадри за новине и напредак. У истој мери земљорадничка задруга утиче на своје људе да они, не само непрестано буду као што треба, него и да корисно употребљавају кредит, да приступају новачењима и да претпостављају културе које се боље рентирају. Задруга ће увек моћи да контролише употребу својих позајмица, а, како и сама до новаца тешко долази, како за исти одговарају — јемче — сви задругари целим својим некретним и кретним имањем, то, хоће неће, мора водити и озбиљна рачуна да сваки њен динар буде уложен тако, да јој не пропадне ни једна пара. Тај исти разлог гони је да буде примерно смотрена о роковима, јер свака лабавост у томе правцу погађа не толико повериоце задругине, колико саме задругаре, саму задругу. Ако не врати дуга један, ако не врати други, па ако тако учини још који, то ће, без сумње, рђаво утицати на повериоце; они ће изгубити добро мишљење о задрузи; али ће најгоре бити за саме задругаре, јер ће повериоци на крају краја наплатити свој новац, само ће страдати уредни и поштени задругари. Ну у пракси овакви се случајеви не дешавају, бар за време од како се зна за земљорадничке задруге није се тако што догодило. Земљорадничке задруге познају добро своје људе, знају колико се коме сме дати, воде бригу како ће који њихову позајмицу употребити, кад се приближи рок враћању благовремено припремају своје дужнике на тачност и, разуме се, у таквим приликама морају се неуредни дужници, ако не сасвим избећи а оно бар, свести на најмањи број. У крајњем случају, ако дужник никако не може да плати, свака обавеза има још и два солидарна јемца, па ће платити они. Претпостави ли се још нешто горе, да ни јемци не могу платити, ту је онда посреди резерни фонад, који у оваквим ретким случајевима изврсно извлачи задругу из неприлике. Тек када ни резервни фонад не буде у стању да покрије губитак, долазе на ред задругари да сразмерно намире претрпљену штету. Али, понављамо, таквога примера још није било ни у страном ни у нашем задружноме свету, што је посве разумљиво кад се имају на уму обазривост и пажљивост које одликују земљорадничку задругу.

Не мање се земљорадничке задруге препоручују што, по етичкоме карактеру своме и из близине, утичу једновре-

мено на људе да поправе, не само своје газдинство већ и своје односе, свој живот, своје владање. У овом погледу има безброј примера, у којима су оне избавиле каквога картара од пропасти, каквога пијанца од кривице, каквога потричара или крадљивца од зле и казниме радње. Довољно је бацити поглед на прописе њихових правила, по којима се не може примити нити трпети у задрузи ниједан неуредан човек, па да се разуме њихова пргавост у искорењивању зла и мрштина код људи и нађе објашњење зашто оне то чине. Рђави људи нису добри ни кућаници, ни радници; они нису корисни ни себи, а то ли друштву или заједници.

На другом су месту земљорадничке задруге за препоруку, што су мале, скромне, сеоске установе. Ова околност има велики значај за цену земљорадничкога кредита, јер ће у малом обиму бити и мањи број клијената, мали број клијената значи релативно мање посла, а мањи посао мале управне трошкове. И, заиста, земљорадничке задруге, по правилу, имају веома скромне канцеларије, а од особља само секретара — благајника. Али су и на то издаци посве мали. У ствари већина задруга, које немају свога дома, наставају у задругарским кућама, обично бесплатно, и само мали број плаћају за своје канцеларије. У Италији земљорадничке задруге имају своја одељења у општинским домовима, код нас опет многе задруге су по школским зградама. У последње време некоје земљорадничке задруге заједнички обрађују нарочита земљишта, која узимљу под закуп од општине или појединаца, и приход од истих употребљавају на подизање задружних домова. — На канцеларијске трошкове задруге не троше много, јер су и канцеларијски послови мали. Сва кореспонденција земљорадничке задруге је са судом, када се примају и искључују задругари, и са савезом, а од књига воде се 3—4, од којих је најглавнија књига о примању и издавању новаца. Укупан расход не треба, по правилу, да буде већи од 100—250 динара годишње код већих ни 25—100 динара код мањих задруга.

Добра страна земљорадничких задруга огледа се још и у томе, што чланови управнога и надзорнога одбора немају никакве награде за свој рад у задрузи. Њихова су звања почасна и то начело изврсно утиче да сви чланови буду смотрени у пословима. Лако се може разумети факат, да ће

увек они, који знају да неће отуда имати никакве личне добити, веома обазриво улазити у нове послове и без оправдана узрока неће ширити круг рада задругина. Ово правило доноси и другу једну не мање важну добит: јер уштеђује задрузи расходе, а то опет утиче да задруга чини јевтиније позајмице.

Исти тај принцип, да се члановима управнога и надзорнога одбора не дају никакве материјалне награде, примењен је и на задругаре. Ни њима се не даје никаква добит, пошто задруга и не ради да добије, него да најпробитачније намири потребе својих задругара. Један пример ово ће најбоље расветлити. Код акционарских кредитних установа чланови суделују у предузећу као представници новца, свога дела, своје акције, и очекују да им сваки удео или акција донесе добит. Ту капитал тражи свој део и задовољнији је, лакше се решава на нова улагања, у колики је овај део већи. Напротив код земљорадничких задруга чланови — задругари — суделују у предузећу, не својим новцем или капиталом, већ својим личним особинама, те по томе, пошто нема акција или удела, нема ни деобе добити. Земљорадничка задруга узајмљује новац, како од појединих штедиша (улагача) тако и од главне своје задруге, по 5 или 6 на сто, а даје га у зајам задругарима по 7 или 8 на сто. Разлика од 2 на сто употребљава се на измиривање канцеларијских трошкова и, ако штогод претекне, на састављање и пораст резервнога фонда. Задруга се, дакле, задовољава најмањим вишком, јер јој није циљ добит, већ да покрије само своје трошкове. Обратно, акционарске установе уносе акционарски новац у своје предузеће, узајмљују и туђ новац — било од штедиша или већих акционарских друштава — али не дају зајмове тек колико да покрију своје канцеларијске трошкове, него да, осим својих трошкова, даду и дивиденду својим акционарима. Видели смо да њихов глас и углед зависи поглавито од величине ове дивиденде. Она дакле раде да донесу добити својим члановима на њихов уложени капитал, земљорадничке задруге, напротив, да подмире потребе својих задругара. Последње су неспекулативне установе par excellence. У тој, ето, разлици лежи одлика задружнога принципа — начела, које, устајући против ћара, налази у земљорадничкој задрузи најбоље и најприличније место. Ова од-

лика у исто време нарочито препоручује *задружне* установе за земљораднички кредит, јер га само оне могу уредити као што треба и набавити по цени којој се нема шта замерити.

Трећа добра страна земљорадничких задруга у њиховоме је специфичном уређењу. Оне немају, као што смо видели, новчанога капитала, као што је то случај код акционарских друштава, те су с тога ослобођене бриге о захтевима и интересима новца и могу се посветити једино интересима оних, којима је новац потребан. Зна се, међутим, да су то две супротне тежње, као што су тежње купаца и продаваца. Уместо новчанога капитала земљорадничке задруге имају заједничку (солидарну) одговорност својих задругара; ови суделују својим некретним и кретним имањем уместо новаца, а та је одговорност кад и кад врло велика. Има у нас земљорадничких задруга, где ова одговорност представља вредност од неколико милијуна динара. Оваквим капиталом земљорадничке задруге нису безначајна ситница, као усамљени сељак, и лако могу наћи новаца и кредита под најповољнијим погодбама. Свак може лако разумети, да ће једна заједница од 20—40 60—80—100 и више домаћина, у којој сви солидарно јемче за обавезе, лакше наћи новаца у зајам, јевтиније и под повољнијим погодбама, него што то може постићи један човек. А ту и јесте тежиште овакве организације земљорадничкога кредита. Јер кад задруга може добити новац јевтино и на дужи рок, онда га и она може дати под истим погодбама својим задругарима. Искуство је доказало да земљорадничке задруге увек налазе новаца кад год им је овај потребан, па чак и у тренуцима новчане оскудице, као што је рат итд., када многи новчани заводи оскудевају у новцу или морају чак да га враћају, земљорадничке задруге добијају новац на чување. Немачка даје за то доста примера.

Али се овакво уређење земљорадничких задруга нарочито у пракси осведочило и као изврсно средство за утицај на људе. Ствар је у овоме: зато што сви одговарају за једнога и један за све, сви задругари воде рачун о томе, да свак ради и живи тако, да није опасан за заједницу. Како од употребе позајмице зависи како резултат газдинства тако и враћање зајма, то сви гледају да свак употреби позајмицу како ће посигурно моћи вратити. Пијанац или картар може бити само опасност за једну овакву заједницу, зато земљо-

радничка задруга гони такве људе или утиче на њих да оставе своје мâне. Такав је исти случај с потричарима или крадљивцима. Ни трошкаџија није бољи, те се ни они не трпе у земљорадничким задругама. Не трпи се нико који је одан ма каквој мрштини (пороку), на све се њих простире брига солидарисаних задругара да их или поправе и спреме за заједницу или уклоне из исте у интересу опште сигурности. Овај утицај земљорадничких задруга на изрођене природе и карактере по селима тако је велик, да би се могле написати читаве књиге о примерима, у којима је пијанац излечен од пића, картар од картања, крадљивац од крађе, ленштина од бескорисна леновања, распикућа од беспутнога трошења итп. итп. У овом погледу позитиван рад земљорадничких задруга огроман је и, само онај који то зна, може разумети оне ватрене задругаре који, у тренуцима одушевљења, истичу задругу напоредо са школом или и испред ове, па чак и испред саме цркве! Сами свештеници тврде да им земљорадничке задруге помажу у њиховом духовном старању више него свеколике молитве и предике...

Све ове добре стране земљорадничких задруга допринеле су да се за њихово име зна данас широм пространога културнога света и нико више не говори о земљорадничкоме кредиту а да не даде видно место земљорадничким задругама. По њима је земљораднички кредит добио и један особити квалификатив — *задружни*, и по томе свак данас зна да је реч о ономе кредиту за земљорадњу која уједињава сва својства која земљораднички кредит тражи.

Наш земљораднички кредит је у правом смислу речи *задружни*, и овим смо, мислимо, доста објаснили, од куда то да прво почнемо од *кредитних* задруга, као и зашто баш *земљорадничке задруге* да узмемо за тип и основу наше кредитне организације.

Мих. Аврамовић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

СУДСКА ХРОНИКА

УКЊИЖЕЊЕ ТЕРЕТА И ОГРАНИЧЕЊА ОПСТОЈИ У СНАЗИ СВЕ ДОК НИЈЕ ИЗРИЧИТО БРИСАНО — И ДЈЕЛУЈЕ ПРЕМА СВАКОМ УКЊИЖЕНОМ ВЛАСНИКУ

И у броју 8 т. год. „Трг. Гласника“ и у броју 1 III-е књиге „Архива“ било је говора о одлуци од 2-XII-1906 Бр. 11327 опште сједнице Касационог Суда, којом је изречено начело: *„да кад прибављач хипотекарног добра при „преносу добије судом потврђену тапију без терета, онда „се према њему постојећа хипотека гаси, и ако није у ин„табулационим књигама скинута.“*

Толико госп. Др. Д. Аранђеловић, који је то ријешење Касационог Суда у „Архиву“ публиковао, колико и госп. Ђ., који се је о том истом ријешењу бавио у чланку изашлом у бр. 8 т. г. „Тргов. Гласника“, — изразују своје мишљење да та одлука не одговара духу закона.

Моје је мишљење једнако њиховом, и мени је мило што могу у том погледу те на поткрјепу основаности тог мишљења, навести један практичан случај који је недавно ријешен од Врховног Суда у Бечу, у парници у којој сам имао удјела као адвокат, и у којој сам, заступајући то мишљење, успио да своме клијенту, српско-православној цркви у Имотскоме, спасим доста знатно имање, које је туђа рука већ отела била. —

Како ће се видјети species facti није у обим парницама једнака; ну обзиром на околност да у Србији још нијесу баштинске књиге уведене у крјепост, парница која би једнаку species facti субсумирала као она о којој се бави споменуто ријешење београдског Касационог Суда и која би ријешена била по прописима аустријских закона не би могла

да се са оном испореди — јер би по аустријским законима онаково ријешење не само немогуће било, но би и онака парница немогућа била. — И с тога ја назријевам сличност предмета, баш у разликама два species facti. —

Ево у чему се ствар састоји.

Својим тестаментом од 15 и кодицилом од 25-XII-1879 покојни Јован Петровић оставио је, између осталога, своју кућу на језеру у Имотскоме туторству српско-православне цркве у Имотскоме у добротворне сврхе, тиме да ће ту кућу за свог живота уживати син му Петар, послије смрти овога удовица му (Јованова) Катарина, а послије Катаринине смрти да наступи на уживање споменуто туторство српске православне цркве.

Послије смрти Петрове, а на основи досудне одлуке, издане од надлежне оставинске области, и одлуке, издане услијед дотичне молбе Катарине Петровић, Петрове баштинице, би у земљишнику за П. О. Имотски — Главина обављено слиједеће укњижење у погледу споменуте куће:

На темељу одлуке х. у. укњињује се право власништва 1-ог бића овог улошка — уз стегу фидеикомисарних замјена одређених у тестаменту 15 и 25 декембра 1879, која се стега ограничује у смислу прописа § 612 грађанског законика — на корист Катарине Петровић из Тријеста.

На два дана касније него је ово укњижење проведено приспјела је на земљишни (табуларни) уред у Имотски и одлука која се је бавила о стању о којему је Петар Петровић могао да слободно располаже — те је или с неразумијевања те одлуке или с непажње дотичног чиновника у погледу куће на језеру проведено и слиједеће укњижење:

На темељу одлуке а. б. укњижује се право власништва 1-ог бића овог улошка на корист Катарине Петровић из Тријеста.

Прва је дакле укњижба са стегом фидеикомисарне замјене; друга без те стеге. А обе на корист исте особе: Катарине Петровић.

Послије смрти Катарине Петровић, а на темељу досудне одлуке издане од надлежног вентилаторног суда, право власности те куће било је скинуто са имена Катарине Петровић и укњижено на име њених баштеника К. А. Т. Ј. А. Ник. из Београда.

Ови су Катарипини баштеници ту кућу продали Марку, који се такођер уписао као власник и који је исту кућу продао Сими који се је такођер укњижио, ступио на посјед куће и за пуне двије године несметано је уживао. —

Међутим туторство цркве имоћапске тражило је тражбом под посл. бројем Сд. II 310/5 Ц. К. Окружног Суда у Сплету да против пошљедњем фактичном посједнику и укњиженом власнику буде издата овака пресуда:

I Да на темељу опоруке пок. Јована Петровића српско-православној цркви у Имотскоме припада право власности чест. згр. 776 и чест. зем. 3396, 3397, 3398, 3399/1, 3399/2, 3399/3 бића земљишног улошка број 1044 земљишника за П. О. Имоцки — Главина;

II Да се туженик имаде дигнути са посједа некретнина описанијех ad I и уступити их на слободно уживање тужитељици;

III Да се имаде укњижити брисање сада опстојећег укњижења права власности некретнина ad I са имена С. и укњижити исто право на име тужитељице;

IV Да имаде туженик кроз 14 дана и под пријетњом оврхе платити тужитељици парничне трошкове.

Првостепени је суд потпуно прихватио ову тужбу; призивни је суд потврдио осуду I молбе, а врховни је суд потврдио осуду призивног суда.

Мотивације тих осуда у погледу табуларног стања у главноме установљују да пошто није никада изричито брисано укњижење стеге фидеикомисарне замјене уписано при првом укњижењу на корист Катарине Петровић — то укњижење још увијек постоји — и према тому постоји и право цркве имоћанске.

Разлози врховног ријешења од 5 фебруара 1907 Бр. 21397 слиједећи су:

„Како је већ призивни Суд исправно извео, није нигда „била брисана из земљишника стега власништва Катарине „Петровић гледе земљишног бића I:

„Мораше дакле, свакако, ко је мислио да стече које „табуларно право у погледу које некретнине, рачунати са „овим уписом и због истог разабрати, да је коли пренос права „власништва на наслиједнике Катарине Петровић, коли даљи „прелаз правно неваљан у несташици сходног наслова. —

„С обзиром на ову околност коју би и туженик био морао „разабрати из земљишника, не могаше такођер да наступи „нити-прелаз власништва на туженике (§442 грађанског за„коника) тако да је за ријешење назочне парнице заиста без „важности је ли туженик, не гледећ на могућност да раза„бере истинито стање ствари из земљишника, знао или није „знао за захтјеве власништва и за права замјене српско-пра„вославне цркве.“

У теку парнице туженик се је бранио тиме да пошто код укњижбе на корист његових непосредних предшасника није укњижена никаква стега права власништва, он је могао упарничене некретнине из слободне руке купити. —

Мени се чини да је у овом случају потпуно удовољено толико захтјевима закона колико и постулатима правице — и толико из разлога наведених у осудама којима је ова парница ријешена, колико и из слиједећих летимичних разматрања.

Питање које је наведеним осудама ријешено састоји се у томе: како се има да поступа при брисању оних укњижења која ограничују само право власништва, или слободно располагање и вршење тог права.

Укњижење ограничења у располагању права власништва са свим је различито од укњижења тог права на корист којег лица.

Ово потоње означује одношај између становите некретнине и становитог лица, док прво означује нешто што је уз некретнину привезано, што њу прати кроз све мијене и кроз све могуће промјене власника. —

Укњижење ограничења у располагању права власништва засјеца у сами опсег тог права, или боље у опсег вршења тог права према особама које су позване да га врше, — те с једне стране ограничује располагање привременим посједницима, док с друге стране, а у једнакој мјери, огарантује право онијех који су позвани да ступе на посјед дотичне некретнине послије изступа пређашњих. Према трећима пак оваково укњижење има вриједност објаве да онај који је укњижен може да располаже са дотичном некретнином само у толико у колико неће бити ограничење повријеђено.

Брисање оваковог укњижења које дјелује и на право посједника и на будуће право онијех који су у будућности позвани на уживање дотичне некретнине — не може се вршити на лаку руку, но на начин како се никому неће на жао учинити.

Обично укњижење права неограничене власности на корист које особе означује на видљив начин правни одношај тог лица са некретнином, и кад се име тог лица брише не остаје но сама некретнина власништво које може да се упише на име другог лица, које тим другим укњижењем добија оно исто право које је првом лицу пристојало.

Но укњижење права власности на корист које особе са ограничењем замјене, или са другим којим ограничењем, означује и правни одношај којег лица са некретнином и *сувише* и неко друго правно стање, привезано уз некретнину, и када се име тог лица брише не остаје сама некретнина чије се право може да упише на име другог лица које добија ***зар неограничено*** право власништва, но остаје још укњижење ограничења које има свој засебан живот, овисан не о привремено уписаном лицу, но о правним интересима онијех лица којима ти интереси пристоје. —

Ово укњижење ограничења има дакле свој засебан живот, и оно не може да се сматра да је табуларно престало, док није изричито избрисано. —

Да се ово питање још боље разбистри послужићемо се једним упоређењем.

Казали смо да обично укњижење неограниченог права власности на корист које особе означује у земљишнику на видљив начин правни одношај тог лица са некретнином, и кад се име тог лица брише не остаје но сама некретнина чије се право може да упише на име другог лица, које тим другим укњижењем добија оно исто право које је првом лицу пристојало.

Укњижење права власности нека се представи дакле комадом папира величине једне банкноте од 20 круна. На тај комад папира нека се напише име власника, а поврх њега нека се постави други папир исте величине са именом сукцесивног власника. Та се два комада потпуно поклапају и не види се но име другог сукцесивног власника. —

Укњижење права власности на корист којег лица са ограничењем замјене, или са другим којим ограничењем, означује и правни одношај тога лица са некретнином и *сувише* и неко друго правно стање привезано уз некретнину.

Оваково укњижење не може више да се представи комадом папира величине једне банкноте од 20 круна, но пошто оно осим правног одношаја лица са некретнином означује *сувише* и неко друго правно стање које дотичну некретнину прати, ваљаће комаду папира величине од 20 круна надодати *сувише* и комад папира рецимо од 2 центиметра висине а у дужини једнак оном првом папиру.

И када се на овај већи папир сукцесивно стављају више папира који ће да означују само укњижење права власништва, дакле више комада у величини банкноте од 20 круна, увијек ће она 2 центиметра вирити и тиме показати да је односно правно стање привезано уз некретнину још увијек живо. —

Евидентно је дакле да укњижење ограничења може табуларно престати једино изричитим укњижењем брисања таквог укњижења. —

Др. Л. Бакотић,
адвокат у Шибенику.

КАД КУПАЦ ХИПОТЕКОВАНОГ ДОБРА ДОБИЈЕ СУДОМ ПОТВРЂЕНУ ТАПИЈУ БЕЗ ТЕРЕТА, ОНДА СЕ ХИПОТЕКА КОЈА ЈЕ НА ПРОДАТОМ ДОБРУ ПОСТОЈАЛА. ПРЕМА ЊЕМУ ГАСИ И АКО НИЈЕ У ИНТАБУЛАЦИОНИМ КЊИГАМА СКИНУТА.

(Одлука опште седнице Касационог Суда).

У прошлој години наши су судови имали да расправе један овакав спор:

„Милосав Н. купио је две њиве од Радована Н. По исплати куповне цене, добио је од продавца судом потврђене тапије без икаквих терета. Из интабулационих књига уверио је се, да на купљеном имању *на име продавца* Радована нема никаквих терета. Доцније Управа Фондова продала је обе те њиве за дуг ранијег њиховог сопственика Јеврема Н., који је дуг био интабулисан на име Јевремово, али није при даљим преносима примећаван по књигама на име доцнијих прибављача. Милисав сада тужи Управу Фондова и тражи да суд пресуди да Управа нема права наплаћивати се из

тих њива, које је он савесно и без терета купио и тапије добио, те је тако њихов неограничени сопственик."

У расправи тога спора судови су се поделили у мишљењу. Првостепени и Апелациони Суд одбили су тужиоца од његовог тражења налазећи да је оно неумесно, а одељење Касационог Суда заузело је противно гледиште, т. ј. оно је нашло да Управа Фондова нема права да се наплати из ових њива, и ако је на њима хипотековала своје потраживање на име Јеврема Н., свога дужника. Са знатном већином гласова (9 против 4) Општа Седница Касационог Суда одржала је примедбе одељења, а одбацила против разлоге Апелационог Суда.

Г. Ђ. у 8 броју „Трговинског Гласника" од ове године и г. Dr. Д. Аранђеловић у прошломе броју „Архива" саопштили су ову одлуку Опште Седнице Касационога Суда: изјаснивши се обојица против ње. За оправдање гледишта, „да та судбоносна одлука не одговара закону" г. Аранђеловић је се позвао на разлоге Првостепеног и Апелационог Суда, а то исто, у главном, учинио је и г. Ђ.

Нема сумње, да је ова одлука Касационог Суда врло важна, па с тога држим да је сасвим оправдано на њој се мало више задржати и ако она није сасвим нова у нашем правосуђу. Г. Ђ. и г. Аранђеловић војују против ње, а ја ћу да је браним. За мене она је правилна.

Познато је, да хипотека даје повериоцу два права: право првенства у наплати и право следовања.

Право следовања, које нас у овом конкретном случају једино и занима, регулисано је §§ 327 и 328 нашег грађанског законика овако: „Кад је дуг какав у књиге судске уведен и на непокретно чије добро уписан, или убаштињен (интабулиран), он је онда тако за оно непокретно добро везан, да ово свагда за подмиривање истога дуга служити мора без призрења на особу, чије је или у чијим се рукама налази исто добро (§ 327). „Ако се такво под баштинском залогом (интабулацијом) налазећи се добро на другога пренесе, те они и дуг *уписани* са собом носи (§ 328)."

Значи: да је битан услов за право следовања тај *„да је дуг у књиге судске уведен и на непокретно чије добро уписан, или убаштињен (интабулиран)."* Кад год тај услов не буде испуњен, очевидно је, да ни поверилац нема права следовања.

У нас се интабулисање дуга у интабулационим књигама бележи на име онога лица, које је тога момента сопственик интабулисаног добра. То бележење у први мах врши суд *на захтев* повериочев, и тако прибележена хипотека стоји све докле се не испише. Али то је тако само кад дужник не отуђи хипотековано добро. Чим пак то буде, одмах ово прво бележење постаје недовољно. Ако се хоће, да хипотека и после судски извршеног преноса остане на добру прибележена, треба и она да се пренесе на новога сопственика. Тај пренос хипотеке врши суд без учешћа хипотекарног повериоца, *по службеној дужности*. Све се то види из законодавног решења од 24 октобра 1860 године ВБр 177 (које је одштампано код § 211 грађанског законика). „Да судови у будуће могу пренос дугом оптерећеног непокретног добра одобравати и тапије потврђивати *без питања интабулираног поверитеља, само што ће суд дужан бити, пре него што тапију купцу изда, у интабулациони протокол исто добро на име купца пренети, с назначењем од кога га је купио, и назначити какви терети на њему постоје, како би се они, којих се тиче, могли код суда известити, да ли и какви терети на добрима купца постоје*, о чему ће суд и купца, кад му тапију предавао буде, протоколарно известити.

„Исто тако суд ће у интабулационом протоколу приметити, где је исто добро на име продавца интабулирано, да је то добро на другог и ког по имену с теретом прешло“.

Из овога је, држим, до очигледности јасно, да тек кад се пренос хипотеке изврши на овај начин на име новог сопственика, тек се тада може рећи да је дуг и даље „у судске књиге уведен и на продато непокретно добро уписан, или убаштињен (интабулиран)“. Само тада хипотека има права следовања, јер само тада, по нахођењу нашег законодавца, „они, којих се тиче, могу се код суда известити, да ли и какви терети на добрима купца постоје“. Другим речима, ако су терети „на име купца пренети“, они постоје; ако ли нису, они више не постоје.

Да је јавност (упис у интаб. књиге, удејствовање) битан услов за постојање обичне хипотеке о томе је излишно и говорити.[1] Питање се може поставити једино односно тога: како

[1] *Ђор. Павловић:* Хипотекарно право № 152, 183 и след.

се има сматрати овај пренос хипотеке што га суд, после извршеног преноса сопствености хипотекованога добра, по службеној дужности, врши по интабулационим књигама. Да то није само ради олакшања прегледа уписаних хипотека? Ја држим, да тај пренос има значај самог уписа, а то изводим, прво, из тога што се у нас упис хипотеке води на имену сопственика хипотекованога добра, а, друго, из напред наведених речи законодавнога решења. Оне јасно показују мисао нашег законодавца: да трећа интересована лица правно не могу знати за хипотеку чији пренос није по књигама разведен, јер таква хипотека више није јавна.

За правилно решење питања, које је расправљено одлуком Опште Седнице, држим да је свако даље разлагање излишно; јер је овим потпуно утврђено да „та судбоносна одлука“ одговара духу закона.

Али ипак да размотримо и разлоге, који су наведени у прилог гледишта Првостепеног и Апелационог Суда. Тако:

1. Први разлог изводи се из § 328 грађанског закона, који гласи: „Ако се тако под баштинском залогом (интабулацијом) налазеће се добро на другог пренесе, то оно и дуг уписати са собом носи. Ко такво добро исплати, а не мотри, да ли дуга на њему убаштињенога (интабулиранога) нема, сам себи нека припише, кад исти дуг плаћати морао буде.“ На основу тога прописа тврди се, да Управа Фондова има права да се наплати из имања тужиочевог без обзира на то, што је он на исто добио уредне тапије, јер дуг, прибележен на непокретно добро, тако је везан за ово, да такво непокретно добро увек одговара за овај дуг, ма у чијим се рукама оно налазило. Овај разлог сам собом пада после онога што смо напред изложили о томе кад се има сматрати да је „дуг уписан“ ако се хипотековано на другог пренесе. Очевидно је и то, да купац има да мотри само на терете, који су у интабулационим књигама записани на имену његовога продавца. У често пута врло заплетено и за њега немогућно истраживање терета на именима ранијих сопственика продатога добра он не мора да улази, јер је то дужност суда. Смешан би био тај законодавац који би купцу казао да и он мора проучити историју преноса купљенога добра, ма да је то стављено у дужност суда. Јер, знате, суд може погрешити, али купац нека отвори добро очи, пошто ако се

деси грешка, купац „сам нека себи припише кад исти дуг плаћати морао буде.“ Када би одиста било тако, онда шта ће у тај посао, за који већ одговара само купац, да се плеће и неодговорни суд? Не, тако никако не сме бити, јер се мора узети да законодавац увек наређује само оно што је разложно. Овде он купцу у истини налаже само то „да се у тренутку куповине увери из судских књига о дуговима, који постоје на купљеном имању *на име сопственика*, од кога имање сада купује,“ како се вели у примедбама Одељења Касационог Суда. Ово је, у осталом, и сâм Апелациони Суд признао као тачно.

2. Други је разлог Апелационог Суда овај. „Тужилац Милосав, *погрешком самога суда*, што терет ранијих сопственика није пренет ни уведен у интабулационе књиге, — неправилно је *дошао до тапије без терета*“ и сама погрешка суда што ти терети нису пренети нити у књиге уведени, не може Управу Фондова да лиши њене залоге, а тужиоцу за штету, која му је тиме причињена, не може одговарати Управа Фондова, до које у овом случају нема никакве кривице.“

На тај разлог имам да учиним ову напомену. Кад суд, при преносу тапије не изврши пренос хипотеке на име новог сопственика, то је омашка која се не односи на сам пренос тапије. Само за то за њега (пренос тапије) се не може рећи да је неправилан. Та неправилност у том случају тиче се једино преноса хипотеке, па с тога, као што смо напред изложили, хипотека због тога и не следује за пренетим добром. Ту је (претпостављајући савесност продавца и купца) крив само суд, а за туђу кривицу нико није дужан да одговара. Кад нема кривице ни до Управе Фондова ни до купца Милисава, онда у односу између њих је случај, а он штети кога згоди. За право које је од суда очекивао, купцу Милисаву није било потребно пренашање хипотеке, па га суд својом погрешком не може ни штетити. Међутим, као што смо видели, да би се одржала хипотека Управина, суд је требао да њен пренос изврши на име Милисава, па кад он то није учинио, оштетио је само Управу и по томе она за ту штету има да се расправља са судом а не Милисав.

3. Трећи је разлог Суда Апелационог овај. „Хипотекарно добро, које је на другог прешло, остаје по §§ 329 и 211 грађанског законика и тачке XIX Уредбе и Интабулацији за интабулисано добро *везано* све дотле, докле се иста

интабулација не *истабулише*, што овде није учињено.“ Ни тај разлог не стоји. — Истина је правило, да интабулација траје све док се не истабулише. Али тиме није речено и то да она не може престати и друкчије. Тако по француском хипотекарном праву хипотека пада ако се не обнови после 10 година. Код нас се она, као што сам раније показао, губи ако се при продаји хипотекованог добра не пренесе на име новог сопственика. Истина она је стечено право за хипотекарног повериоца, али и стечена права могу се изгубити, ако наступи какав законски узрок за престанак тога права (н. пр. застарелост) какав је узрок овде непренашање хипотеке.

4. Најзад, као последњи разлог Апелациони Суд је навео овај. „По § 29 (у вези са §§ 30 и 300) грађанског законика, нико не може на другога више права пренети него што га сам има,“ — па како ни Радован Н., који је први добио тапију од спорних добара без терета, према наведеном и § 301 грађанског законика није исто могао прибавити без терета, то ни он по том §-у и по § 29 грађанског законика, није могао пренети исто добро без интабулисаног терета на своје последнике, па ни на туженог.

Пре свега начело исказано у § 29 грађанског законика није без изузетка. Да напоменемо само два. Тако, кад купите какву *туђу* покретну ствар од трговца, занатлије и т. д. а ви сте савестан купац, ви по § 221 грађанског законика постајете сопственик купљене ствари, ма да је ваш продавац био њен прост државалац или и само придржник. Друга, жиратар може по меничном преносу имати већа права него што је имао његов преносилац. Ну овди у овом конкретном случају нема никаква посла § 29 грађанског законика; јер је по већ изложеном први купац Радован од Јеврема прибавио имање без терета, па га као таквог продао даље.

Овим сам исцрпео све разлоге, које су Првостепени и Апелациони Суд истакли у одбрану својега гледишта. Још ми остаје само један разлог, који је изнео г. Ђ. а које је прихватио и г. Аранђеловић. Тај разлог није правни, већ економски. Он се тиче de lege ferenda. Велика је опасност, вели се, по јавни кредит кад хипотекарни повериоци могу, без икакве своје кривице, кривицом суда, бити лишени свога заложног права. Одиста је тако. Али за то није ништа крива одлука опште седнице. На против, кад би се усвојило ми-

шљење Првостепеног и Апелационог Суда, које г. Ђ. и г. Аранђеловић сматрају као целисходније, онда би била таман двострука опасност. Сада је опасност само за хипотекарне повериоце, а онда би у тој истој опасности били не само купци него и хипотекарни повериоци тих купаца. Држави је основица породица и својина, па кака би она била то држава у којој својина не би била осигурана? Кад се већ има да бира између осигурања хипотеке или својине, онда нема сумње да мора бити преча ова последња.

Сп. Радојичић.

ЗА ПОКУШАЈ ХОТИЧНОГ УБИСТВА С ПРЕДУМИШЉАЈЕМ НЕ МОЖЕ СЕ ДОСУЂИВАТИ РОБИЈА СА ОКОВОМ.

Одлука опште седнице Касационога Суда.

Пресудом Апелационога Суда од 8 јануара 1904 године бр. 50 осуђен је Филип, за покушај хотичног убиства с предумишљајем, на седам година робије у лаком окову, која казна да му се рачуна од 29 новембра 1903 године, као дана прве пресуде.

По жалбама оптуженога Филипа и државнога тужиоца II одељење Касационога Суда поништило је, примедбама од 3 фебруара 1904 године бр. 967 ту пресуду са ових разлога: „Апелациони Суд погрешио је, кад је оптуженика за ово дело осудио на казну робије у окову. Јер по трећем одељку § 14 казненога законика суд може, изузетно од побројаних случајева у овоме параграфу, у којима се случајевима кривац има свагда осуђивати са оковом, ако је осуђен на казну робије, према величини кривице и покварености кривчевој, осудити овога на робију са оковом и у случају осуде због хотичног убиства без предумишљаја — први одељак § 156 казненога законика — а не и за дела *покушаја* хотичног убиства с предумишљајем — § 155 у вези с §§ 41 и 44 казненога законика — за које се дело оптуженику суди, и за које опет закон не предвиђа смртну казну“.

На те примедбе Апелациони је Суд 7 фебруара 1904 године под бр. 540 дао ове противразлоге:

„Трећи став § 14 казненога законика, по коме се, поред других случајева, на робију са оковом кривац осуђује и онда, кад се осуђује за дело, за које закон предвиђа смртну казну,

не прави разлике да ли је дело извршено или је у покушају остало.

Разбојништво, паљевина, хајдуковање, о којима говори трећи став § 14 казненога законика, остају разбојништво, паљевина, хајдуковање и онда, кад кривцу не испадне за руком потпуно извршење таквога дела, кад, дакле, оно остане у покушају; па тако и предумишљајно убиство, за које закон предвиђа смртну казну, остаје убиство предумишљајно, ма да кривац није успео потпуно извршити га. Закон, дакле, хоће за сва ова дела, па била ова потпуно извршена или остала у покушају, увек уз казну робије и оков.

Узрок зашто закон код осуде за та дела, уз робију безусловно хоће и оков, несумњиво лежи у *великој покварености* таквога кривца, која *увек* код таквих дела постоји и у којима се делима увек види његова права *злочиначка* воља. Према томе је сасвим логично и природно што закон, у погледу на оков, не прави разлике да ли је такво дело извршено или у покушају остало, јер кад је код разбојништва, паљевине, хајдуковања и предумишљајног убиства увек ван сумње велика поквареност и јака злочиначка воља кривчева, онда је за саму ствар у том погледу индиферентно то, што кривац, спречен околностима које нису зависиле од воље његове (§ 41 казненога законика), није успео дело потпуно извршити, пошто ово стање, као независно од воље учиниочеве, једино утиче на меру казне (§ 44 казненога законика), а не и на степен кривичне покварености. Велика поквареност кривчева и његова јака злочиначка воља остаје и код предумишљајног убиства увек иста, било да је кривац такво убиство потпуно извршио или да је оно, из узрока независних од његове воље, остало у покушају, као што је случај овде са кривицом оптуженога Филипа за дело предумишљајнога убиства, које се казни смрћу (§ 155 казненога законика).

Да је пак једино велика поквареност или јака злочиначка воља кривчева узрок, што закон у напред поменутим делима тражи безусловно и оков, уз казну робије, јасно се да видети и из даљег текста друге половине трећега става § 14 казненога законика, где се робија са оковом изузетно допушта *према величини кривице и покварености кривчевој* и код осуде за хотично убиство без предумишљаја, опасне крађе и јатаковања, што значи, да се велика поквареност или

јака злочиначка воља увек претпоставља код оних напред поменутих дела (разбојништва, паљевине, хајдуковања и предумишљајног убиства), а код ових (хотичног убиства без предумишљаја, опасне крађе и јатаковања) да је може бити а може и не бити и, према томе, да код првих иде увек уз робију и оков, а код других само кад се та поквареност нарочито покаже, но ни у ком случају закон оков не везује само за свршено дело.

Са тих разлога Апелациони Суд налази, да је правилно и по закону поступио, кад је оптуженом Филипу уз казну робије и оков досудио.“

Касациони Суд, у општој седници, решењем од 21 фебруара 1904 године бр. 1572 одржао је у сили примедбе и препоручио Апелационом Суду, да по тим примедбама и закону даље поступи.

Апелациони Суд поступио је по примедбама Касационога Суда и пресудом од 27 фебруара 1904 године бр. 867 осудио је оптуженога Филипа за ово дело на седам година робије без окова, која казна да му се рачуна од дана прве пресуде.

Драгутин К. Драгутиновић.

ИЗ СУДСКЕ ПРАКСЕ

(ЗАБЕЛЕШКЕ О ПОГРЕШНИМ ПРИМЕНАМА ЗАКОНА)

Под овим насловом намеран сам, да изнесем на јавност случајеве из судске праксе, која не иде увек једним правцем и често пута лута. Томе је узрок или нејасност појединих законских прописа, или то што се у појединим законима налази одредба да ће се нарочитим прописима извесна питања регулисати, па се, обично, после ништа не предузме и судијама остаје, да такве прописе изводе, тумаче и примењују на начин, који, у пракси судској, код појединих судова постаје различан.

Таква пак, различни судска пракса санкционише се и вишим судовима прећутним прелажењем преко самог начина извођења појединих законских прописа од стране првостепених судова.

Такав поступак којим виши судови допуштају да поједини првостепени судови на разне начине примењују поједине законске прописе, или да на разне начине врше поједине облике судског извиђања, само значи, да та питања ни код виших судова нису на чисто изведена, нису пречишћена, нити да о њима постоји стално мишљење.

Те и такве случајеве, дакле, хоћу да обележим, да се, ако ништа друго, региструју као различна судска пракса, те да, можда, постану предмет дискусије и претресања, како би бар тим путем били изведени на чисто. Те случајеве намеран сам да износим без нарочитог систематисања, просто онако како сам редом чинио белешке и опажања у својој судској пракси, доводећи их у везу с теоријама и с принципима науком утврђеним.

I

Судски увиђај

Судска пракса код разних првостепених судова чини да се на разне начине врши судски увиђај по кривичним делима, кад се при извиђању на коначном претресу појави потреба, да се извиђање допуни и судским увиђајем.

Тако, или се судски увиђај чини преко целога суда — колегијума — који дело извиђа на коначном претресу; или преко једнога судије, и то обично иследног судије; или преко једнога судије, који се узима између судија колегијума пред којим се дело извиђало на коначном претресу; или преко полицијске власти, која и иначе чини ислеђивање кривичних дела.

Таква је, дакле, судска пракса.

Међутим, мишљења сам: да се судски увиђај, чија се потреба појавила на коначном претресу, једино има извршити целим судом — колегијумом, пред којим се дело извиђало — а не, као што постоје разне праксе код првостепених судова, или преко једнога судије, или преко полицијске власти.

Таквоме своме мишљењу налазим разлоге у ономе што о томе питању расправља наука Кривичнога Права и што је изнето у позитивним законицима страних држава.

Да утврдим такво своје мишљење.

Наш Кривични Судски Поступак, у глави, у којој говори о доказима, изречно у § 222, помиње као правни доказ судски увиђај, а у § 223 нарочито наглашава, да он једино као доказ може послужити кад је извршен на начин, који је законом прописан. Тај пак начин на који се судски увиђај врши, Кривични Судски Поступак није прописао, нити што даље о судском увиђају говори.

Према томе, судски увиђај, као правни доказ, има се посматрати онако, како се у теорији кривичне процедуре, као допуне кривичних законика, посматра и дефинише.

Теоријски, дакле, судски увиђај је све оно што Суд као какву појаву, која има везе с кривичним делима сâм, својим чулима, спази, оцени и то констатује и стави на протокол.

По науци, неоспорна је горња дефиниција судског увиђаја.

Таква, отприлике, дефиниција судског увиђаја налази се у свима делима, која теоријски говоре о кривичној процедури.

Такву дефиницију дају правни ауторитети: *Mittermaier*, у своме дѣлу Das Deutsche Strafverfahren (од 1845 год.) на страни 537: „Судски увиђај је она судска радња, којом се „судија, који суди својим чулима уверава о постојању и „особинама оних факта, која су важна за кривично посту-„пање и која се могу испитати без особитог техничког знања; „ресултати овога уверавања бележе се по званичној дужно-„сти;“ — *Hellweg-Dochow*, стр. 234: „Судски увиђај врши суд, „пред којим се дело налази на пресуђењу, да би се својим „чулима уверио (добио свест) о извесним фактима, реле-„вантним за пресуђење дѣла. Тај увиђај врши цео суд, са „свима личностима, које морају суделовати при пресуђењу „дела. Често је немогуће, да сâм суд изврши овакав увиђај и „онда се задовољава са ресултатима, које је истражна власт „добила; то је случај, на пр. где је предмет, који ваља из-„видети, пролазне егзистенције: траг крвне мрље и т. д.;“ — г. Димитрије Радовић, у своме делу *„Теорија казненог поступка“* (издање од 1890 год.), на стр. 240: „Судски је „увиђај онда, кад се судија, сâм собом, својим чулима, увери „о неким знацима, који су важни за пресуђење какве ствари, „па то што је приметио на протокол стави. Он може бити „од судећих судија, или од другог ког судије учињен.“

Најзад, у том смислу је писао и изнео такво посматрање о судском увиђају и још један наш, такође не од мањег ауторитета писац теорије кривичне процедуре, Панта Савић, у својој *„Теорији судских доказа у кривичним делима.“* И он изречно вели, да судски увиђај ваља да чини цео суд (гл. X стр. 127 поменутог дела). Нарочито пак у одељцима под 61 и 62 Савић третира то питање о судском увиђају у правцу, који сам изнео и објашњава откуда у тексту § 208 кривичног судског поступка код речи „предузети“ под заградом § 25 кривичног судског поступка и налазимо једино и могуће и логично тумачење.

Из ових дефиниција судског увиђаја, које су и теоријски и практично рашчишћене и утврђене, види се главни и битни захтев, да судски увиђај ваља сâм суд да учини.

Под судом пак не може се никако узети да се подразумева један судија, или ићи још и даље па сматрати да се

судски увиђај може учинити чак и преко полицијске власти. Под судом разуме закон цео суд, три судије и деловођу (в. § 12 закона о устројству првостепених судова) пред којима се дело извиђа, јер они су једини позвани, да какву појаву, која има везе с кривичним делом, сами, својим чулима спазе, оцене, констатују је и на протокол ставе.

Логична последица пак теоријског и законског схватања судског увиђаја лежи даље и у томе, што се судски увиђај, у ствари, јавља у облику продужења судске радње по једном кривичном предмету, саобразно гл. XVI кривичног судског поступка. Судски, дакле, увиђај је продужење судског извиђања на коначном претресу. И, према томе, судски увиђај мора се вршити уз суделовање, уз присуствовање свих оних фактора, који играју улогу при извиђању на коначном претресу. Дакле, судском увиђају морају бити присутни: цео суд (с деловођом), државни тужилац, приватни тужилац, оптужени и њихови браниоци; сва, дакле, лица без којих се не може ни замислити извиђање на коначном претресу, па ни извиђање у облику судскога увиђаја које је, као што је горе поменуто, само продужавање тога извиђања на коначном претресу.

Међутим, у нас, у пракси, у питању о судском увиђају, чија се потреба појавила на коначном, главном претресу, судови су створили једну погрешну праксу. Погрешно тумачећи и превиђајући место где се налази § 25 кривичног судског поступка на основу истога чине судски увиђај преко једнога судије.

И то мишљење код судова такође је погрешно. По месту где се поменути § 25 кривичног судског поступка налази, а он је у глави II., која говори о истражујућим и ислеђујућим властима, он се може односити само на случајеве кад суд, дакле, цео суд, колегијум од три судије и деловође, ступи у функцију иследне или истражне власти. Ту своју функцију суд не може на други начин вршити, већ преко свога, као што се изречно вели, ислеђујућег судије и писара. И, наравно, тај је пропис саобразан § 19 кривичног судског поступка, који побраја власти, које имају право истраживања и ислеђивања, па у тачки 3 истиче и судове. Но ту функцију у којој се суд јавља као истражна и иследна власт, ствара или сам формални законик, наш кривични судски поступак (н. пр. § 56, кад се кривично дело пред самим судом деси;

§ 22, кад редовна полициска истражна власт у важнијим заплетенијим случајима тражи да суд ислеђује; §§ 200, 201 и 202, или други специјални закони, н. пр. § 174 грађанског судског поступка, члана 107 закона о уређењу Главне Контроле и члана 28 Устава, и т. д.). У свима наведеним прописима побројана су у исто време и дела у којима се суд може и у таквој функцији јавити.

Према томе, дакле, смисао § 25 кривичног судског поступка има једино то значење и односи се на ту функцију суда у улози истражне власти. Управо, § 25 кривичног судског поступка допуна је и проширавање §§ 23 и 24 кривичног судског поступка и одређивање судског поступања кад се суд јавља у функцији иследне власти. Другог значења нема, нити га може имати.

Но, осем тога, тај законски пропис односи се још и на ону судску радњу, која се предузима по прописима главе XV кривичног судског поступка кад полицијска власт, у смислу § 158 кривичног судског поступка, поднесе тужбу, а коју сâм суд, као колегијум, не врши, већ је врши, према § 164 кривичног судског поступка, преко свога иследнога судије. Дакле поменути пропис § 25 кривичног судског поступка односи се на сву радњу иследнога судије док је у тој функцији, а чим иследни судија узме улогу државнога тужиоца не може бити више примене § 25 кривичног судског поступка. Од момента, кад иследни судија преда тужбу суду престаје његово функционисање као иследнога судије и настаје његова функција као државнога тужиоца; јавља се, дакле, и он као једна тужећа се страна — у улози чувара јавнога поретка. У овоме, дакле, и лежи разлог те погрешне праксе неких судова, који судски увиђај, позивајући се на § 25 кривичног судског поступка, врше преко једног, обично иследног судије.

Горе је наведено, да судски увиђај ваља да буде пред целим судом и пред лицима, која по закону морају функционисати на коначном претресу, те по томе враћати државнога тужиоца у улогу иследнога судије и неприродно је и нелогично; вршити пак судски увиђај преко једнога судије није у духу ни прописа формалнога законика, ни теоријске дефиниције судскога увиђаја. Није у духу формалнога законика, кривичног судског поступка, зато, што је то специјална истрага или главно извиђање, као што наука, или коначан

претрес, као што формални законик назива, који једино врши сам суд, којега је судски увиђај само један нарочити облик. Није у духу теоријске дефиниције судског увиђаја зато, што је по теорији судски увиђај убеђење, које лично, сâм суд својим сазнањем ваља да стече.

Према овоме, довољно је јасно колико је погрешно мишљење судова, да се судски увиђај може чинити преко једнога судије, па било да је то само судија или иследни судија. Из овога, пак, довде, види се још јасније колико се чини још и већа погрешка, кад се судски увиђај чини преко полицијске власти, јер и тога, не ретко, има такође у судској пракси.

Полицијска власт подизањем тужбе, у смислу § 158 кривичног судског поступка, и примањем тужбе од стране суда, у смислу §§ 161 и 164 кривичног судског поступка, — завршила је своју функцију иследне власти. Формалан законик, Кривични Судски Поступак, пак, ни у једном свом пропису не истиче је више као иследну власт.

По теорији, а и по нашем Кривичном Судском Поступку, функција иследне власти до подизања тужбе, — § 158 кривичног судског поступка, јесте прва инстанција истраге. Друга инстанција истраге је она, коју врши иследни судија до предаје тужбе суду, — § 164 у вези с § 183 кривичног судског поступка. Власти, које врше истраге у ова три степена, не могу једна другу замењивати, нити преносити своје право истраживања једна на другу. Према овоме ни суд, вршећи у последњем степену улогу иследне власти, извиђања на коначном претресу, не може извршити то извиђање преко полицијске власти.

Према свему овоме до сад налазим, да су довољно јасно изнети разлози, са којих сам мишљења, кад је питање о судском увиђају, којега се потреба појави на коначном претресу, да га ваља чинити целим судом, под којим се разуме онај склоп суда, који је предвиђен у § 12 закона о устројству првостепених судова, и пред свима оним лицима, без којих се не дâ ни замислити извиђење на коначном претресу.

Ово своје мишљење оснивам на науци, на нашим позитивним законицима и на компарацији наших позитивних закона баш са оним страним законицима, којих су наши проста, непотпуна копија.

Нека је дозвољено, да још и тим компарирањем утврдим своје мишљење.

Наш формални законик, Кривични Судски Поступак, не даје дефиницију судскога увиђаја. Дефиницију судскога увиђаја не дају формални законици ни једне земље. То је питање, које се има расправљати и које је расправљено у теорији кривичне процедуре. Из теорије, као једно од законских средстава, судски увиђај пренет је и у позитивне законике. Када се учини компарација са свима страним законицима, наћи ће се да је наш Кривични Судски Поступак најнеодређенији и да готово ништа није прецизно речено о судском увиђају. Изнето је раније, да наш Кривични Судски Поступак помиње судски увиђај само у §§ 222 и 223. У § 223 наговештује се, да он може послужити као доказ само онда, кад је учињен по начину, који је закон прописао. Међутим, тога начина нема прописаног ни у једној одредби Кривичног Судског Поступка.

Дакле, чиме би се могао руководити један судија у решавању конкретних случајева, ако не оним што је науком утврђено, кад јасности и прецизности нема у самом закону? Да напоменемо да у законику о кривичном судском поступку има само једно изрично наређење, то је оно из § 208 2-га алинеја, у коме се каже: „Суд може и ново вештачко мнење изискати, а и сам собом судски увиђај предузети....“

У страним позитивним законицима свугде је тачно и прецизно казано све што треба о судском увиђају; свуд је одређено ко га врши; — и врши га суд, колегијум, на начин, који је детаљно изложен. Не цитирајући остале стране законике, довољно је навести како је по аустријском кривичном поступку, који је изворник нашем. Познато је, да су и наш грађански и кривични законик, и оба поступка превод аустријских дотичних законика. И то преводи, у којима су поједини законски прописи или спајани уједно или раздвајани и растурени по нашим законицима. Упоређујући, дакле, поменута наређења нашег Кривичног Судског Поступка са аустријским кривичним судским поступком види се, да је наш § 208 непотпун превод § 254 аустријског кривичног судског поступка.

Наш § 208 гласи:

„Ако би суд при претресу за нове сведоке или вештаке

„познао, а дело није потпуно извиђено, он ће наредити, да „се такви одмах позову или доведу, ако је могуће, те да се „о ономе, о чему треба, испитају.

„Суд може и ново вештачко мнење изискати, а и сам „собом судски увиђај предузети и за ту цељ може и пре- „трес прекинути и за други дан одложити."

Аустријског кривичног поступка § 254 у преводу, гласи:

„Преседавајући је овлашћен (и) без тражења тужиоца „или оптуженога, сведоке и вештаке, од којих се, према „току претреса, објашњења о важним (чињеницама) подацима „могу очекивати, у току претреса позвати, и ако је нужно „(потребно), наредити, да се доведу и о томе се саслушају.

„Да ли ће такви нови сведоци, или вештаци бити за- „клети, о томе има суд да реши (одлучи), после њиховог „испита и по саслушању странака.

„Преседавајући може и нова мишљења да потражи, или „друга доказна средства да прибави, са судом увиђај да пре- „дузме или за ово једног члана суда (судију) да одреди, „који ће о томе свој извештај да поднесе."

Дакле, из компорације оба законска текста види се не само непотпуност превода, већ и оскудица оне јасности, којом је аустријски кривични судски поступак изречно нагласио судски увиђај целим судом или од једног судије.

Та прецизност налази се и у § 245 казненог поступника за краљевине Хрватску и Славонију...... „Предсједник може „такођер захтјевати, да се даду нова мнијења, или заповје- „дити, да се добаве друга доказана, затим са судом обавити „очевид, или изаслати зато којега члана суда, кој ће имат „поднијети о томе извјешће".

Према свему што сам изложио, према погледима који у науци постоје о судском увиђају према одредбама које постоје у страном законодавству, нарочито кад се узму у обзир јасни и прецизни прописи оних страних позитивних закона који су изворници наших, — онда, мислим, да има довољно разлога, због којих судски увиђај ваља учинити целим судом, колегијумом, и пред лицима, која суделују на коначном претресу. Из свега јасно излази да је наша судска пракса у том погледу погрешна.

Никола Трнешћ,
судија Трговачког Суда.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

БЕЛЕШКЕ

Друштво за ширење правних знања. У Берлину је основано друштво, које је себи ставило за задатак упознавање ширих народних слојева са значајем кривичних и грађанских закона. Друштво ће се трудити, да људе и жене поучава о потребним правним појмовима и о примени њиховој у практичном животу. Тога ради приређиваће се правни курсеви, држаће се поједина предавања и шириће се у масу народну популарно написане правне књиге. Намерава се при повољном напредовању друштва и покретање друштвеног листа. У управи су друштва неколико професора берлинског правног факултета, угледне судије и адвокати, као и неколико хуманих грађана и грађанки берлинских. Један берлински правни лист поздравља оснивање овога друштва речима: „Оснивање овога друштва ваља у интересу просвећивања народа о нашем правосуђу, законодавству и правним установама топло поздравити поред осталога и због тога, што многе неповољне осуде о догађајима из правнога живота, које се чују и у најобразованијим слојевима народним, поглавито се оснивају на недовољном познавању ствари. Пошто се статутима предвиђа оснивање сличних друштава, као огранака берлинског друштва, и за друге вароши, то би било оправдано и ваљало би томе тежити, да се и остале вароши на Берлин угледају.

О судијским друштвима. У Аустрији и Немачкој на дневном је реду у круговима правничким оснивање друштава судијских. У Немачкој се у велико ради да се оснује једна велика организација судија, у коју би ушле све судије у немачком царству. Циљ овом удружењу имао би бити усавршавање судија у својој струци, претресање законодавних пројеката, репрезентација судија у јавности и рад на томе, да се поправи материјални положај судија доношењем закона о периодским повишицама плата, а исто тако и заштита правосуђа од напада и замерака необавештене публике. У Немачкој је већ тако једно удружење образовано у Баварској. Сада се ради на томе, да се слично удружење и у Пруској оснује. За тим би се организовала слична друштва у свима немачким државама, која би ступила у један савез. У Аустрији је таква организација судија недавно већ изведена и „удружење аустријских судија“ на дан 17 марта ове године дефинитивно основано; у друштво је ступила огромна већина аустријских судија. Циљ је друштву према статутима унапређивање и потпомагање правосуђа и судијског сталежа; тога ради друштво ће тежити да се постигне: а) даље извођење начела судијске независности; б) стварање установа за образовање ваљанога судијскога подмлатка и проширење основа за добијање угледног судијског сталежа; в) одстрањивање из правосуђа свију оних послова, који немају посла са суђењем и потпуно извођење начела раздвајање правосуђа од управе; г) потпомагање друштвених чланова у приликама које се из њиховога позива рађају; д) потпомагање оскудних чланова и њихових породица. Ради по-

стизавања ових друштвених циљева служиће ова средства: а) састављање, предавање и заступање меморандума, петиција и т. д.: б) одржавање скупова и зборова; в) приређивање предавања (у вези с популарним универзитетским курсевима); г) давање мишљења о законима и законским пројектима: д) заузимање становишта према питањима из праксе, приређивање путовања у циљу студија, састављање извештаја о њима; е) издавањем саопштења, која се на друштво односе. Као нарочито хитна питања друштво ће радити: на измени досадашњег система судијског унапређивања и на укидању садашњих бесмислених судијских титула, на регулисању плата судијских с погледом на достојанство и значај судијског сталежа и на општи економски положај земље; на измени квалификација, које се за судије траже; на образовању судова части за судијски сталеж.

Заштита сеоског поседа, од Милорада Недељковића. Пре неколико дана изашло је из штампе наведено дело. Оно је прештампано из „Српског Књижевног Гласника," књеге XVIII.

Ова по своме обиму мала студија заслужује искрену похвалу. Не претендујући да је исцрпна за питање које расправља, она садржи све што је потребно да читаоцу предмет изнесе у довољној светлости. Кратким потезима, у четири одељка, изнета је историја и значај рада на заштити малог сеоског поседа поглавито помоћу установе homestead-а, у Америци, западној Европи (Немачкој, Француској) и Србији, Тежиште је главно у испитивању ове установе у Србији.

Кога год од лајика занимају економска питања, а не би хтео да истражује и чита дебеле историске и не историске расправе о овом предмету, томе ће ова књижица, јасног и прегледног слога, бити добродошла. Стручњак пак у њој ће наћи збијен преглед главних момената и лепу скицу овога питања. **Д. П.**

Нове књиге: *Ђуричић М. С.* — О кривоклетству и осталим кривичним делима ове врсте. (Прештампано из „Полицијског Гласника.") Београд, 1906 год. — 80 стр. 8⁰. Цена 0.80 дин. — *Менгер А.* — Народна политика. (1 св. Демократске библиотеке.) Београд, 1907 год. — 114 стр. 8⁰. Цена 0.60 дин. — *Суботић Др. Душан М.* — О кривоклетству и лажном сведочењу по казненом праву. (Одштампано из „Браничa.") Београд, 1907. год. — 99 стр. 8⁰. Цена 1.50 дин. — *Митровић Др. Александар.* — Још о женидби и удадби у сјеверној Далмацији. (Прештампано из „Архива.") Београд, 1907 год. — 27 стр. 8⁰. Цена? — Адвокати у Аустрији. (Прештампано из „Бранича.") Београд, 1907. год.

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35 Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ" — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига III. 25. април 1907. Број 3.

БЕРЛИНСКИ УГОВОР

И ПИТАЊЕ О НАРОДНОСТИ, С ПОГЛЕДОМ НА КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ[1]

Берлински уговор од 1/13 јула 1878. веома је изменио карту Балканског Полуострва. Наиме, он је створио једну нову државу, Бугарску; кнежевину Србију прогласио независном, а сем тога, њену територију повећао; доделио осим тога нове области Грчкој и Црној Гори; признао независност Румунији; и најзад, дао[2] Босну и Херцеговину Аустро-Угарској.

---

[1] Ова је расправа штампана у париском правном часопису, *Revue générale de droit international public*, 1900, одакле је после и посебно отштампана. Све примедбе су из оригинала, осим оних које сам ја потписао. (Преводилац).

[2] Да приметимо, да је писац г. Ж. Перић, употребљујући горе израз donner (дати) хтео рећи само то, да су Босна и Херцеговина дате само на администрирање Аустро-Угарској. Питање о правном положају Босне и Херцеговине одавно је рашчишћено у корист суверенога права Султановога, на чему се писац у једној својој другој расправи („О правном положају Босанаца и Херцеговаца") дуже задржао. Мало даље, г. Перић вели, да су Босна и Херцеговина у таквој политичкој ситуацији, да се то може назвати фактичком анексијом (une annexion de fait), с тога да би истакао неправду, која је српском племену и његовим легитимним аспирацијама учињена на Берлинском Конгресу. Истина је, да је овај конгрес дао Аустро-Угарској само овлашћење да умири Босну и Херцеговину, остављајући недирнуто право суверености Султаново над тим провинцијама; али, лако се увиђа да то *правно стање* не помаже много српском племену с погледом на стање фактично: Аустро-Угарска је ушла јавно у те земље као мандаторка Европе, а задња јој је намера била да у њима дефинитивно остане, због чега и она њена огромна војна снага у Босни и Херцеговини и они гласови о анексији тих земаља и њено продирање у Новопазарски Санџак. Ово јасно показује, да је Аустро-Угарска, изневеравајући силе потписнице Берлинског Уговора, решена да из тих турских области изиђе само силом. Која ће бити та сила која ће је отуда

Није нам намера да проучавамо овде овај уговор с политичког гледишта и да испитујемо у колико је сагласан с принципима међународног јавног права; ми ћемо само извидети, у колико се то тиче једне од држава коју уговор предвиђа, кнежевине Србије, на који је начин регулисана правна судбина становништва у крајевима, који су присаједињени тој кнежевини. При свем том, да би нам била јаснија излагања о томе питању, потребно је укратко изложити политичку ситуацију коју је Берлински Уговор створио у Србији. Да би се ова ситуација што боље схватила, ваља нам бацити летимичан поглед на главније догађаје овога века, у којима је Србија, више мање, имала учешћа. На тај начин упознаћемо се с једном државом која је заузимала и увек заузима важно место у политичким пословима, који се односе на источно питање, питање еминентно европско.

I. Политичка ситуација коју је Берлински Уговор дао кнежевини Србији.

А. Историјски поглед

Почетком XIX века, Србија је била проста турска провинција. Дошавши до врхунца своје величине, под царем Душаном Силним, Србија је у XIV веку заузимала прво место међу државама европског Истока. Она је подлегла у борби против турске инвазије и 1459. би дефинитивно освојена султаном Мехмедом. Од тога времена, српски је народ живео под најтежим и најстиднијим јармом, који је историја запамтила. Ми нећемо овде да набрајамо оне муке које је српски народ претрпео под отоманском влашћу. У осталом, чему би припомогло такво излагање? Па и данас зар прође који дан, а да европска штампа не регистрира какво ново турско варварство према Хришћанима, којима је судбина доделила да

кренути? У сваком случају, то неће бити Немачка, чији је канцелар Бизмарк, председник Берлинскога Конгреса, казао да ће он бити само „un honnête courtier“ (један поштен посредник). Пристајемо да је он био „un courtier“, када му се већ та улога допадала, али не признајемо да је био „*honnête* courtier“, када је могао, предвиђајући у шта ће се доцније изродити окупација Босне и Херцеговине, српско племе довести у тај, не мало завидан положај, да оружаном руком отима своје најнеоспорније земље од једне моћне царевине која је до њих дошла без капи крви.

(Преводилац).

још сносе њихово господарство. Јерменски покољи, непрестане жалбе Хришћана из Старе Србије и Маћедоније, најбољи су доказ да је Турчин остао увек исти, да његово дуго бављење међу просвећеним европским народима није имало никаквог спасоносног утицаја и да је једино средство да несрећна раја у отоманској царевини осети благотворно дејство цивилизације то: да се она потпуно ослободи азијатског угњетача, протеривањем из Европе.

Захваљујући огромној разлици између победилаца и побеђених, с гледишта порекла и вере, српски је народ могао избећи стапање с освајачком расом. Нарочито његова тврда вера спасла га је од пропасти. И поред робовања од близу четири века, број ренегата свагда је био врло мали. Срби су сматрали да је највећи грех који може учинити један Хришћанин ако пређе у мухамеданску веру. Без сумње, да Исламизам није тражио да их придобије[1] али ипак стоји то, да су Турци радо примали оне који се, да би избегли гоњења, одрицаху хришћанске вере да би прешли у мухамеданску. Таква је била код Срба снага Хришћанства, да су пре подносили највећа свирепства него што су напуштали своју веру.

С погледом на ово што мало час рекосмо, како да се објасни, да је Србија могла тако дуго да трпи турску владавину? То је за то, што се османлијско царство, војничка држава par excellence чија се снага нарочито састојала у фанатизму њених војника, пуна три века рачунало међу најсилније европске државе. И сам Беч, престоница старог хабзбуршког дома, у мало не потпаде 1683. под власт султанову: он је избегао ту недаћу, захваљујући херојској помоћи Пољака, које је предводио славни Јован Собјески. Због тога се не треба чудити што један уништен, подјармљен народ, као што су били Срби после пада њихова царства, није могао раније извојевати себи слободу.

Не треба мислити да пре оног великог устанка од 1804 Срби нису никако покушавали да се отресу отоманског јарма. На несрећу, њихови напори остајали су готово увек без успеха. Кад год су се Аустријанци хватали у коштац с Турцима, Срби су им се придруживали. Тако су на позив цара Јосифа, по-

[1] Saint-René Taillandier, Србија у XIX веку. Кара-Ђорђе и Милош. 2 изд., стр. 35.

текле чете са свију страна Србије. Ови фрајкорци чинили су чуда 1789, приликом посаде и заузећа Београда.[1] Али Аустрија, која је радо примала помоћ од Срба, није никако водила рачуна о помоћи коју су јој чинили; у уговорима о миру с Турском, она је систематски заборављала обећања која им је давала да би их придобила. Вајкадашња тактика Аустрије према српском народу била је, да обећава златна брда у моменту опасности и да се прави глуха, кад год је обећања требало испунити. И за време мађарске револуције, 1848, Аустрија се опет тако држала.

Међутим, у почетку овога века, патње Срба беху достигле врхунац. У то доба, борба султана Селима III против Јаничара водила се и с једне и с друге стране с највећом жестином.[2]

Београдске дахије, противне војним реформама Селимовим који је хтео да укине установу Јаничара, противне исто тако и централизацији коју је мислио увести и по којој би сва власт била у рукама Падишаховим, — дахије се отворено побунише против владе у Цариграду. Они убише београдског пашу Мустафу, поделише Србију међу собом, докопаше се прихода и порезе земаљске и свуда завлада терор. Султан, немоћан да се одупре овој узурпацији, предаде Србе својој судбини.[3]

Али се предвиђало да ће ова дахијска тиранија изазвати отпор који ће се ускоро претворити у побуну. Дахије су то добро знале. Зато одлучише да погубе све Србе који су имали угледа у земљи и који би могли имати утицаја на народ. На тај начин, лишен поглавица, људи способних да заповедају и да претходе примером, народ би био за дуго приморан на пасивност. Они свој план почеше извршивати, почетком 1804, муњевитом брзином. Велики број људи од вредности би побијен: дахије их намамише у замке па их

---

[1] Saint-René Taillandier, *op. cit.*, p. 58.

[2] D' Avril, Négotiations relatives au traité de Berlin, p. 5—8.

[3] Дахије се обилно користише створеном ситуацијом. „Ништа страшније од ове узурпације власти. Представимо себи једно разбојништво у највећим размерама и свима облицима. Пљачкања и паљевине беху најмања зла ових дивљих створова. Раја је била њихова играчка у потпуном смислу те речи. Колико је пута једна гомила коњаника у галопу улазила у село, нагонила све жене да играју, а по том одводила најлепше".

B. S. R. Taillandier, op. cit., p. 63; Leopold Ranke, Die Serbische Revolution.

исекоше. Али, и ако није било никаквог саобраћаја, страшна вест распростре се по целој земљи. Многи од оних који се видеше у опасности побегоше у планину и међу њима био је најугледнији, по својој храбрости и смелости да дочека Турке, Ђорђе Петровић, доцније названи Кара-Ђорђе. На једном скупу у планини Орашцу, 4. фебруара 1804, Срби из Шумадије, центра земаљског, одлучише да устану против дахија и да изберу за вођу Кара-Ђорђа. Устанак се брзо прошири. За кратко време он обузе све крајеве.

Дахије беху побеђене и поубијане. Султан Селим, у први мах, није рђаво гледао на побуну српску. Он је био задовољан што види кажњене Јаничаре, ту дрску и непокорну војску. Али, после дахијског пораза, султан позва устанике да се врате својим домовима, пошто више не постоји разлог њихова устанка. Ова наредба није уливала поверење Србима, који су знали како су за првих петнаест година Селимове владе били остављени на милост и немилост Јаничара. Кара-Ђорђе одговори да се Срби неће пре растурити но што добију довољно јемства за будућност. Султан који, у почетку устанка, немађаше другу намеру него да се користи побуном раје да би што лакше изишао на крај с Јаничарима, немајући никако намере да задовољи њихове праведне захтеве, нареди босанском и македонском паши да разоружају Србе.

И тако отпоче, 1805, неравна борба између једне велике царевине и једног малог народа, без оружја, без муниције, без помоћи са стране, борба која је трајала више од осам година, од 1805 до 1813. Није наше да хвалимо јунаштво овог малог народа, његове успехе који би изгледали невероватни, када то не би била историјска факта, призната и од страних писаца, савременика догађаја. Ми упућујемо на оно што су о томе рекли историчари од гласа, у чију се незаинтересованост не може сумњати. Они су одали достојну пошту напорима овога народа, мало знаног, остављеног од Европе, у његовој борби за слободу.[1] Њихова дела пуна су

[1] Страна литература о Србији у XIX веку доста је знатна, нарочито о времену ратова за независност. Од најпознатијих дела, ми ћемо навести само ова: F. Kanitz, *Serbien, Historische-Etnographische Reise-Studien;* P. A. Fedor Constantin Possart, *Das Leben des Fürsten Milosch und seine Kriege,* 1838, Jacob Philipp Fallmerayer, *Blick auf die untern Donauländer,* у Gesammelte Werke: Siegfried Kapper, Südslawische Wanderungen, 1853; Ka-

дивљења за вођe ове прве револуције, Кара-Ђорђа и његове другове, кòје су упоређивали са оним људима из старе историје чији су храброст и патриотизам остали класични.

За време те дуге борбе, Кара-Ђорђе се у више прилика обраћао суседним силама молећи их, да интервенишу у корист Срба.[1] Али, једино je Русија била наклоњена српској ствари. Њени добровољци који потекоше у Србију да се боре поред својих једноверника, њена моћна заштита на Порти, доста су помогли напорима устаника. Не истражујући шта je покренуло Русију на ову интервенцију, треба само констатовати факат, да je Русија једина од сила, у почетку 19 века, штитила борбу Срба хришћана против Исламизма. Она није никада пропустила, кад год јој je то допуштала политичка ситуација, да у уговорима о миру с Турском предвиди извесно побољшање за судбину Хришћана на Балканском Полуострву. Аустрија je свагда радила друкчије. Њен се план састојао у томе, да подржава нереде на Балкану да би створила прилику да се умеша у ствари Турске и да одатле извуче извесну корист за себе. Никада она није хтела да помаже ослобођење Хришћана, бар на северу Полуострва, јер би то сметало њеној политици на тој страни Европе. То доказује, између осталог, и то што ни у једном уговору, закљученом између ње и Турске, Аустрија није ни мислила да том приликом извуче какве привилегије за Хришћане. Свиштовски мир, закључен после рата од 1788. између Аустрије и Турске, није користио ништа Србима, ма да исход рата, у коме су се Срби у масама придруживали војницима Хабзбуршким, допушташе Аустрији да тражи извесне повластице за Србе.[2]

nitz, *An der Wiege der Serbischen Freiheit;* Otto von Pirch, Reise in Serbien im Spätherbst, 1829; Leopold Ranke, Die Serbische Revolution; W. Denton, Servia and the Servians, 1862; Saint-René Taillendier, *La Serbie au XIX-e siècle;* Cyprien Robert, у Revue des deux Mondes од 1 марта 1843; Dora d' Istria у R. d. d. Mondes од 15 јануара 1865, 15 маја 1866 и 15 јула 1868.

[1] Једном се, 1809, Кара-Ђорђе обратио Наполеону за његову моћну заштиту српскога народа. Оригинално писмо, на српском језику, сачувано je у архивама Царства (S. R. Taillandier, op. cit. p. 117 и 119; de Testa, Recueil des traités de la Porte ottomane avec les puissances étrangères, t. II, p. 831).

[2] В. уговор о миру између немачког цара и Отоманске Порте, потписан у Свиштову 4 августа 1791 (G. F. de Martens, Recueil général de traités, t. V, p. 244; Neumann, Recueil des traités et conventions conclus par l'Autriche, t. I p. 454).

У 1812, Срби су имали да изгубе једину потпору коју су имали у царевини руској. Застрашена Наполеоном, који је спремао против ње страховит поход, Русија је имала потребе од целокупне своје снаге. Она би принуђена да углави с Турском Букурешки Мир од 28 маја 1812. У тежњи да неутралише Турску и да буде на миру од јужне стране, Русија није била у стању да натера Турску на испуњење обећања која су се тицала извесних привилегија за Србе, а налазила се у 8 члану Букурешког Уговора.[1] Она је морала, шта више, да напусти и протекторат румунских провинција.

„Србија, после толиких енергичних напора, имала је да буде опскурно угушена, без иједног знака пажње од Запада, без иједног знака симпатије, усред огромних сукоба који су потресали Европу.[2] Србија се тада нађе сама лице у лице према Турској. Ова, пак, слободна од стране Русије, убрзо је савладала отпор Срба који, побеђени и уништени, скупо платише славу, што су се осам година чврсто одупирали једној великој царевини. Бескорисно је задржавати се на варварствима, којима су били изложени побеђени. Хронике из тога времена пуне су тога, али ми ћемо уштедети читаоцима страховите призоре клања, пред равнодушном Европом, једног хришћанског народа од стране тих Азијата.“[2]

При свем том идуће године појави се и други устанак, организован од Хаџи-Продана. Али покушај остаде без успеха и устанак би угушен у крви. Трећи устанак, који је подигао један од другова Кара-Ђорђевих, Милош Обреновић, био је 1815. Овога пута, револуција успе. У свима сукобима са Србима, Турци су били побеђени и за непуне две године они изгубише Србију. У 1817, народ прогласи Милоша за Кнеза Србије и позва га да организује земаљску управу. Али и ако је Србија фактички већ постојала, она није никако била призната од стране Портине. Тек у Акерманској Конвенцији од 25 септембра / 7 октобра 1826[3], закљученој између Русије и Турске, ова је пристала да својој негдашњој провинцији дâ аутономију, која је гарантовала Србима слободну управу њиховом земљом. Султан Махмуд, држећи се вековне поли-

[1] Тај члан садржи одредбе за Србе „којима ће бити уступљена унутрашња администрација њихове земље“.

[2] Saint-René Taillandier, op. cit. p. 145 и 146.

[3] G. F. de Martens, *Recueil général de traités*.

тике Турске, није се журио да изврши Акерманску Конвенцију. Незгоде, створене грчком револуцијом и општом ситуацијом Хришћана у Турској, изазваше између ње и Русије рат од 1829 који се свршио Једренским Миром, закљученим 2/14 септембра 1829[1]. Тим уговором Порта се обвезала да изврши Акерманску Конвенцију и ускоро затим, идуће године, би предан Кнезу Милошу хатишериф којим се признавало ослобођење Срба. Ова хитња султанова да консакрира своје обавезе долазила је отуда, што руска војска не хтеде напустити Једрене, докле Порта не изврши извесне клаузуле у уговору. А међу тим клаузулама била је и она која се тицала Србије. Од тога доба Србија је заузела место међу европским државама, ако не као независна држава, оно бар као аутономна. Она није више постојала само фактички, већ и на основу једног права, утврђенога једним међународним уговором. Њене привилегије нису више зависиле од добре воље Портине: оне су у будуће биле гарантоване од стране једне велике хришћанске силе, од Русије.

Успеси које је Србија показала, доказаше да Милош Обреновић није био само добар војсковођа: у свима сукобима у рату с Турцима он је лично учествовао. Он је био исто тако и вешт дипломата, без кога својства он не би успео, усред политичких интрига онога времена, у томе да победи ствар његове земље.

Год. 1856, Париским Уговором, монопол Русије да штити дунавске кнежевине и протекторат раје, беше укинут. Велике силе хтеле су да искористе исход кримскога рата и најглавнија концесија коју им је Русија имала да учини, било је напуштање положаја који је она до тада заузимала у балканским стварима. Француска и Енглеска су се бојале свемоћи руске царевине, а Аустро-Угарска се трудила, сем тога, да ослаби једног противника њене балканске политике. Истина, у погледу ефикасности гарантија, положај дунавских кнежевина побољшан је Париским Уговором. Али он је био отежан тиме, што је Аустро-Угарска, осећајући се слободнијом на Балкану, имала у будуће средстава да води активнију политику у овом делу Европе, политику која јој је, двадесет

---

[1] G. F. de Martens. *op. cit.*

година после Париског Мира, донела две најлепше балканске провинције, Босну и Херцеговину.[1]

Године 1862, под владом Кнеза Михаила Обреновића, у Србији се догодио нечувен догађај: бомбардовање Београда од стране турског гарнизона, противно сваком појму међународног права, без икаквог претходног извешћа.[2] Кнез Михаило, патриота и увиђаван кнез, потпуно способан да управља судбином своје земље, искористи тај акт који се не може квалификовати и успе, наравно после многих преговора, да Турци изиђу из београдске тврђаве, као и из још неких других градова, у којима је Порта имала право да држи војну посаду. Трагична смрт Кнеза Михаила (у 1868) би искрено оплакана од целог српског народа који је у њ' полагао своје најлепше наде. То је био несрећан догађај за српску ствар која је у кнезу изгубила свога најбољег поборника.

Б. — Берлински уговор.

И поред реформа Гиљанског хатишерифа и хатихумајума, положај Хришћана у Турској није био ништа бољи. Нећемо овде улазити у набрајање узрока што су пропали похвални покушаји Селима III и Махмуда. Рећи ћемо само да је једна од главних сметња био отпор Муслимана увођењу сваке реформе. Тај отпор долазио је отуда, што Турци, држећи да су они виша раса од Хришћана, нису хтели да допусте да Муслимани и раја буду на равној нози. Несносна ситуација Хришћана у Босни и Херцеговини изазва, 1875, устанак у тим земљама. Идуће године, Србија и Црна Гора, у жељи да ослободе Србе који су још страдали од муслиманског притиска, објавише рат Турској, што је изазвало оружану интервенцију Русије у 1877. Рат између Русије и Турске завршио се миром у Сан Стефану,[3] којим је био регулисан политички положај балканских држава. Али западне силе које, чак и после турских насиља у Бугарској, нису по-

---

[1] D'Avril, *op. cit.*, p. 39 и даље; de Testa, *op. cit.*, t. IV и V (Négotiations relatives au traité de Paris); Миловановић, Уговори о гарантијама у XIX веку, стр. 332 и даље.

[2] В. Ђ. Павловић, *Правни положај странаца у Србији*, у Journal du dr. intern. privé, t. XI (1884) p. 8.

[3] В. тај уговор, у Brunswik, Берлински уговор, стр. 277.

казивале довољно енергије да штите Хришћане, ипак не хтедоше вратити Русији монопол те заштите, које је она била лишена после кримског рата. Прелиминарни уговор Сан Стефански би, дакле, у већини тачака, предругојачен и замењен чувеним Берлинским Уговором.

Ако се посматрају Србијине тековине, искључиво у погледу њених посебних интереса, неоспорно је да оне нису незнатне. Србија, која је дотле плаћала данак Порти, постаде независном и задоби, сем тога, знатно повећање територије. Али, с једне општије тачке гледишта, у погледу будућности српскога народа, Берлински Уговор није мање штетан од Сан-Стефанског. Ако је овај створио, на штету оправданих претензија српске расе, једну велику Бугарску, која би била озбиљна сметња равнотежи на Балкану, Берлински уговор је дао Аустро-Угарској две најсрпскије провинције, да се тако изразимо. Сан-Стефански уговор је, шта више, остављао отворенија врата остварењу српског уједињења, докле Берлински уговор то није учинио. Истина, први је одузимао Србима један део Маћедоније који им припада, колико у погледу етнографском, толико и у историјском. Али, бар им је остављао наду да једног дана виде уједињене Србију, Босну, Херцеговину, Црну Гору и Стару Србију.[1] Једна држава таквога значаја потпуно би одржавала равнотежу великој Бугарској, а из тога би се створила стална ситуација на Балкану. Берлински уговор је бацио под ноге права српскога народа. Ако због анексије — јер то је фактичка анексија — Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, Срби ипак не губе наду да ће их једнога дана видети присаједињене Краљевини, она

[1] У чл. 14 Сан-Стефанског уговора вели се: „Одмах ће се извести у Босни и Херцеговини европски предлози, изнети отоманским пуномоћницима на првој седници цариградске конференције, с изменама које ће бити унесене по заједничком споразуму између Високе Порте и руске и аустро-угарске владе“. *Европски предлози*, о којима говори тај члан, налазе се у изјави лорда Дерби-а од 4 новембра 1876. Она гласи: „Порта би се, у исто време, обавезала, једним протоколом који ће бити потписан у Цариграду, у сагласности са силама посредницама, да Босни и Херцеговини даде један систем локалне и административне *аутономије*, т. ј. један скуп локалних установа који би давао народу извесну контролу над његовим локалним пословима, као и гарантије за случај какве самовоље од стране власт.“ (D'Avril, *op. cit.*, p. 162. Édouard Gioia, *La question d' Orient, l'Italie et le Congrès:* lettre à M. Bénédict Cairoli, p. 152).

спречава у многоме остварење њихових легитимних претенсија. Не узимајући у обзир што је том анексијом одвојена Србија од Црне Горе, Берлински уговор отежава сваку заједничку акцију тих двеју држава. Као што смо видели, Берлински уговор није био повољан за српску ствар на западу Полуострва. Уговор није много побољшао ни ситуацију Срба на Југу, онако, како је она била регулисана Сан-Стефанским уговором. Јер, стварајући кнежевину Бугарску и Источну Румелију, Берлински уговор је омогућио уједињење те две земље, уједињење које се заиста и извршило у 1885. Већа од Србије, Бугарска држи данас у шаху права Срба у Маћедонији, тако, да је Берлински уговор погоршао ситуацију Срба на Западу, не поправљајући ону на Југу Балканског Полуострва.

Берлински уговор садржи, у односу на Србију, извесне одредбе које се тешко могу помирити са њеним новим положајем као независне државе.

На првом месту то је чл. 37, алинеа 3, који говори о капитулацијама. У њему се каже да „права и повластице страних поданика, као и право консулске јурисдикције и заштите, као што данас постоје, остаће у пуној снази, све докле се не измене узајамним договором између кнежевине и заинтересованих сила.“ То ће рећи да капитулације, које су штитиле и данас још штите поданике европских сила у Турској, биле су остале исто тако обавезне и за Србију. Та бреша учињена независности Србије, противна свима принципима, не оснива се чак ни на консидерацијама сличним онима које су нагнале силе да Турској наметну капитулације. „Европљани, навикнути на организацију цивилизованих земаља, тешко би се могли покорити арбитрарном и деспотском режиму источних вла̄да̄. Зато је већина европских народа закључила с главнијим источним државама уговоре односно положаја њихових поданика на земљишту тих држава, да би их извукли, на један скоро потпун начин, поглавито у погледу суђења, испод утицаја локалних власти“.[1] Ови разлози престали су да важе у погледу Србије још онда док је она плаћала данак Порти. Независна у својој унутрашњој управи, Србија се журила, од почетка своје аутономије, да установи

[1] Despagnet, *Précis de droit international privé,* 3 изд., p. 341.

правосуђе према принципима који су усвојени у модерним државама. Већ у 1846 год. она је имала три степена судства: судове прве инстанције, један апелациони и касациони суд. Судска власт је била независна од осталих власти у држави. Закон о поступку од 1853 унео је правила која су примљена у законодавствима цивилизованих земаља, а која су пружала парничарима потребне гарантије за одбрану њихових оспорених права. Захваљујући таквој организацији правосуђа, као и непрестаном старању младе државе да се снабде модерним установама, странци су се у Србији, много пре Берлинског уговора, што се тиче правосуђа, налазили у исто тако повољном положају као у ма којој европској држави. Кад дакле, и пре но што је постала независном, Србија није заслуживала да се с њом поступа као са муслиманским државама, односно положаја странаца, онда је у толико пре требало њу поштедети режима капитулација, у тренутку кад је проглашена слободном и сувереном.

Друга одредба Берлинског уговора која је такође у контрадикцији са идејом суверености, то је она коју садржи чл. 35, овако стилизован: „У Србији неће се моћи никоме разлика у вери и вероисповеди противставити као узрок да буде искључен, или да је неспособан за уживање грађанских и политичких права, да не буде примљен у јавне службе, звања и части или да не врши разне занате и индустрије, ма у ком месту то било.“ Ми не споримо велику вредност принципа, формулисаних у томе члану. Свака цивилизована држава дужна је да о томе води рачуна. Али то је право припадало Србији да, поставши независном и сувереном, прокламује те принципе из своје сопствене иницијативе и да их уведе у праксу. Силе потписнице Берлинскиг Уговора, стављајући ту обавезу Србији, умешале су се у њене унутрашње ствари, а тиме је свакако нанесена повреда њеној независности.

II. Берлински Уговор и питање о народности.

Берлинским Уговором, као што смо видели, Кнежевина Србија добила је повећање територије. Њој је пресаједињен један део Старе Србије. Није наш предмет да овде проучавамо ту анексију с гледишта принципа јавног међународног

права; ми ћемо само испитати какав је утицај она имала на народност становништва у освојеним земљама. Нека нам је допуштено напоменути да никада анексија није била легитимнија од ове. Не само присаједињено земљиште, него је и цела Стара Србија, у време турске најезде, сачињавала део српске државе, основане пре више векова, признате од свију осталих европских земаља, које су имале одлучан утицај на догађаје Балканскога Полуострва. Обновљење данашње Србије, њено повећање 1878 године, само је, дакле, враћање једном стању ствари, сходно праву, које је постојало, као што смо казали, за једно дуго време и које је уништено само силом. Узимајући поново, 1878 године, један део Старе Србије, кнежевина је сама себи учинила правду. Она је укинула једно фактичко стање које је нарушавало њена историјска права. Легитимност освојења лежи још и у том основу што је освојена област, пошто је насељена Србима, сачињавала део отаџбине овог словенског народа. Берлински уговор, потврђујући ово освојење, само је извршио један акт правде. При свем том, он није ишао до краја тим путем; јер уместо да је дао Кнежевини целу територију коју је ова успела да освоји, он ју је вратио далеко иза заузетих позиција.

Присаједињена област, ограничена према Турској и Бугарској од стране једне међународне комисије, сачињава данас четири округа: нишки, пиротски, врањски и топлички. Треба сад знати — а то је главно питање које је предмет овога нашег рада — каква је била, у погледу народности, судбина становништва у та четири округа: питање врло деликатно али сумњиво, јер не само што није на изречан начин регулисано Берлинским Уговором, већ се у том уговору не налази апсолутно никакав текст, из кога би се могло бар извести каква је, у том погледу, била намера сила уговорница.[1] Он је прешао ћутке преко масе питања која изазива свака анексија и која, пошто су из области међународног права, треба да буду решена уговорима између држава. Те-

---

[1] „Берлински уговор не садржи никакве клаузуле односно народности становништва земаља које мењају господара". B. Cogordan, *La nationalité au point de vue des rapports internationaux*, 2 изд., стр. 323; Stoerk, *Option und plebiscit*, p. 176.

[illegible]ћа у којој се налазимо утолико је већа што између Турске и Србије није закључена никаква нарочита конвенција ради одређивања у погледу народности, правног положаја становништва уступљене области.[3] Берлински уговор не предвиђа, шта више, да ће таква конвенција бити закључена између две државе. Чланови који садрже одредбе односно доцнијег уређења односа између Турске и Србије не тичу се нашег предмета. Такви су: чл. 37 који говори о трговинским односима; чл. 38 алинеа 2. која предвиђа закључење једне конвенције, којом би се регулисали услови за грађење једне железничке пруге од Београда до турске границе; и најзад чл. 40 који овако гласи: „Докле се не закључи један уговор између Турске и Србије, са српским поданицима који путују или се баве у отоманском царству, поступаће се по општим принципима међународног права."[4] Очигледно је да се овај последњи члан односи на склапање једног уговора који би се [illegible] правни положај српских поданика у Турској и обратно. [illegible] ако се вратимо на прелиминарни уговор Сан-Стефански, [illegible] Берлински Уговор, [illegible]. [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ватном праву, мора решити у једном или другом смислу. Стање једне личности зависи на првом месту од њена поданства. По томе, оставити у неизвесности народност становништва уступљене територије, значило би суспендовати у неколико њихов правни положај. Следствено, кад питање о народности има ту важност и кад Турска није сматрала да треба да склопи са Србијом нарочиту конвенцију којом би се регулисала правна судбина становништва у анектованој области, из тога треба закључити да се отоманска Порта одрекла свог права решавања овог питања у договору са Србијом и да је она оставила да се реши по сувереној оцени ове државе. Дефинитивно, ако се хоће да одговори на питање које смо поставили, треба се обратити унутрашњем законодавству Србијином.

Али, пре но што пређемо на српско законодавство за овај нарочити случај, учинићемо неколико претходних напомена о промени народности путем анексије, да би била јаснија разлагања која затим долазе.

Према принципима међународног права, промена народности треба да буде само резултат слободно изражене воље. То је зато што је „народносна веза *уговорна*, значи да постаје и да може постати само сагласношћу воља: између државе с једне стране и човека с друге".[1] То право појединца да не изгуби своју народност докле не добије другу коју хоће, не треба никако пренебрећи ни у случају уступања територије. Овде постоји знатна разлика између судбине анектованог земљишта и судбине становништва. Држава којој се уступа, постаје господарем територије самим фактом анексије; али што се тиче становништва, оно не прелази под њену власт пре но што пристане да прими ново поданство које му се нуди. Ако нова држава није обавезна да допусти бављење на својој територији становницима који желе да одрже стари однос према држави која уступа, она нема права да наметне своје поданство ономе ко га неће.[2]

[1] Weiss, *Traité théorique et pratique de droit international privé*, t. I, p. 7.

[2] Calvo, *Le droit international théorique et pratique*, t. II p. 125; Cogordan, *op. cit.*, p. 321 и даље; Funck-Brentano et Sorel, *Précis du droit des gens*, p. 503 и даље; Despagnet, *op. cit.*, p. 301 и даље; Stoerk, *op. cit.*, p. 81.

Али то право човека да сачува, у случају анексије, своју стару народност и да је не промени за народност нове државе, ако на то не пристаје, не би могло бити друкчије гарантовано до једним уговором, потписаним између нове и старе државе у циљу да се сачува право опције за негдашње поданике старе државе. У недостатку таквога уговора, старој држави се не може допустити да узме под своју заштиту становнике уступљене земље: самим фактом анексије она је изгубила сва права на њих. Једино и дефинитивно потчињени новој држави, уступљени становници налазе се у будуће под владом њених закона и не могу имати других права до оних која им ти закони дају.

Пошто није везана никаквим уговором који би ограничавао њену слободу делања у том правцу, нова држава има неоспорно право да регулише, у том случају, судбину становништва уступљене територије на начин за који држи да је најповољнији за њене сопствене интересе, из чега излази да их може такође и лишити права да задрже њихово старо поданство, тако да правило да се народност не намеће, како ту није гарантовано никаквим међународним актом, може бити лако повређено.

Порта је потпуно оставила своје негдашње поданике изложене баш овој евентуалности, не користивши се својим правом да у споразуму са Србијом утврди услове на основу којих њени стари поданици могу добити српску народност. То је, можда, једини пример државе која, кад се цесија свршила на њену штету, престаје се интересовати за своје негдашње поданике. Уопште, кад стара држава предвиђа да ће међу становницима уступљене земље бити можда неких који се неће одрећи својег старог поданства, она узима, у уговору о цесији, у одбрану њихове интересе, уговарајући за њих потребне гарантије.

После ових општих консидерација да се вратимо нашем питању.

Пошто нам Берлински уговор, као и специјалне конвенције између Турске и Србије, не дају средства да решимо ово питање, остаје нам да потражимо да ли није оно регулисано нарочитим српским законима, донетим ради извршења одредаба Берлинског Уговора које се односе на то питање.

Најглавнији међу законима и једини који изгледа да има везе с нашим питањем, то је закон од 3/15 фебруара 1880, познат под именом *аграрни закон.* Он се бави откупом непокретности које припадају Турцима, а налазе се у анектованој области. Али тај закон не говори ништа о питању народности старих Портиних поданика. Он је уредио само плаћање накнаде Муслиманима чије је имање експроприсано и одређује начин на који ће те накнаде бити процењене. Закон не садржи никакве одредбе из које би се могло извести, ма и прећутно, да је право опције било загарантовано Муслиманима чије материјалне интересе он регулише.

Исто тако ми не налазимо никаквих података о овоме у протоколима (procès-verbaux) турско-српске комисије, састављене према члану 39, алинеа 2, Берлинског Уговора. Овај члан наређује да ће једна „Турско-српска комисија имати задатак да у року од три године дана уреди све што се односи на начин отуђења, експлоатације или употребе за рачун В. Порте, свију државних и вакупских добара, као и питања односно приватних интереса који би ту могли бити умешани". Протоколи те комисије која је држала своје седнице у Нишу, садрже само податке о питањима предвиђеним цитираним ставом.

Ми смо на тај начин утврдили, да право опције није било гарантовано становништву анектоване области, било изрично било прећутно, ни Берлинским Уговором ни нарочитим конвенцијама између Турске и Србије и, најзад, ни унутрашњим српским законима.

Шта из тога треба закључити? Зар не изилази да су становници освојене земље постали просто и чисто српски грађани и да су могли напустити ово поданство само по српским законима, т. ј. кад добију од српске владе иступ из поданства?[1]

Треба рећи да је то солуција до које се долази, ако се консултирају само текстови. Али, признајући да је у принципу треба примити, ми мислимо да она не би могла бити усвојена без извесних ублажења, основаних на политичким

[1] По српском закову од 2 маја 1844, поданик не губи своју народност пре но што га власти денационализују. Изузетак од тога правила учињен је у закону од 8 јануара 1860.

консидерацијама. На те консидерације, истина, не прави алузију ни једна одредба Берлинског Уговора или наведених закона; али није мање вероватно, по нашем мишљењу, да је српски законодавац о томе водио рачуна и да су оне у његовим мислима имале да врше одлучан утицај на судбину становништва анектоване територије. Доиста не би било рационално да покушамо решити наш проблем једино помоћу текстова, јер то би значило бити у контрадикцији с намером српског законодавца. Ова намера мора се извести и изводимо је из нарочите ситуације у којој се налазило становништво анектоване земље, ситуација коју законодавац није могао губити из вида. На ту намеру законодавчеву, која је по нашем мишљењу несумњива, ми смо се и базирали кад смо изнели мисао да солуција изведена из текстова не би се могла примити без ограничења.

Полазећи од ових премиса, да бисмо одредили правни положај, који је Србија створила становништву присаједињених округа, ми ћемо разликовати међу становницима две категорије: 1° Хришћане, 2° Муслимане.

Живојин М. Перић.

Превео с француског,
Никола Станаревић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

РАД НА ЗАКОНИМА КЊАЗА МИЛОША[1]

Писмом Књажевске Канцеларије од 17 марта 1838 године № 652 одређени су Лазар Теодоровић, Ђорђе Протић и Стефан Радичевић, да са законописцима Лазаревићем и Хаџићем „сочине законе криминалне гражданске и судејске поступке“. Препоручено им је да посао одмах предузму, уз обавештаје Проте Матије Ненадовића, који је привремено упућен у исту комисију. Књажевим писмом од 26 августа исте године № 2646 дозвољено је Ненадовићу да иде кући „ради надзиравања економије“, пошто су Лазаревић и Хаџић дали мњење да може одсуствовати, јер су дотле имали са њим довољно саветовања и претресања. У идућој години, кад је Прота Ненадовић постао члан Државног Савета, Намесништво је решило: да му се изда плата, од дана кад је ступио у *законописну комисију* до дана кад је постао Саветник, и то онаква какву су онда примали Саветници (акат Државног Савета од 10 јула 1839 године № 370).

По срећењу материјала, Лазаревић и Хаџић поделе посао; први узме Криминални Законик и оба Поступка, а други Грађански Законик. На молбу Лазаревића који је, како вели Хаџић, тешко писао српски, одобри књаз Милош писмом од 16 јула 1838 № 370 да буде законописцима на услузи Василије Јовановић, негдашњи Земунски учитељ и бивши секретар Ваљевског магистрата, који је тада био секретар Шабачке конзисторије. Доцније, кад је он постављен за секретара Шабачког магистрата, дошао је на његово место Сава Поповић

[1] Одломак из нештампане књиге „*Прилози за историју српског законодавства од 1804 до 1860 године*“. Има везе са одломцима у бр. 40, 42, 51, 74, 75 и 76 *Правде* од текуће године.

секретар истог магистрата (акат К. Канцеларије од 8 јануара 1839 године).

По Књажевој наредби од 26 октобра 1838 године № 3402 опоменути су законописци Лазаревић и Хаџић, да се лану приватних послова и проводње са којекаквим неморалним људима, „но да се својски лате посла који им је вовјерен, и да се потруде што пре ко концу га привести; јер онолика сума новаца није опредјелена за њи да у другим којекаковим безпослицама време проводе, а дјело на израђеније вручено им отлажу“. Посебице је Хаџић опоменут да не прима и враћа „којекакова посјешченија која му шкодити могу“, нарочито да прекине састанке са *Зорићем*. Њихова су правдања саопштена Књазу (акат К. Канцеларије од 3 новембра 1838 године № 3489). Затим је опет опоменут Хаџић „да се сасвим окане Зорића, ако је рад с Књазом у пријатељству бити; јер са Зорићем мешати се и с Књазом пријатељ бити, да се никако подударити не може“ (акат К. Канцеларије од 5 новембра 1838 године № 3509). После Хаџићеве писмене обране од 11 новембра исте године, ствар је изравната Књажевом изјавом од 17 новембра 1838 године № 3656 да је уверен да му је Хаџић искрен пријатељ, а онако му је писао само због Зорића, о коме је вели био уверен да је рђав човек „који је час руски, час немецки, а час србски, и који без икакове консеквенције млогим непријатностима између мене и остали знаменити људи повод даје“[1]

Поред редовног рада на законима, употребљавани су Лазаревић и Хаџић и као саветодавци у парницама и административним пословима. По Хаџићевом модусу „да по задужењима српских војвода за народна дела у Карађорђева доба, не може бити одговорно садашње правитељство“, Државни је Савет решењима од 7 априла 1842 године № 306. и од 6 марта 1843 године № 66 одбио молбу Максима Симоновића, да правитељство плати 7250 форината и 23 крајцаре сребра са интересом, као суму коју је српска војска узела на зајам 26 марта 1806 године, од његова властодавца Мате Стојановића из Новог Сада, са обвезом да му се врати после пола

[1] У то се доба Зорић потписивао „Зорич Георгији секретар Императорско-росијске привремене Агенције“. Опширнији податци о њему, у рукопису моје књиге.

године. Од спорних предмета, у којима су оба законописца имала повременог учешћа, помињемо:

— пресуду Крагујевачког Суда од 29 маја 1838 године, о задужењу Лепосаве жена кнеза Ђорђа Протића, која гласи: да је муж дужан платити све оно што је његова жена у кућу унела, док је није „изобличио" и објавио да јој нико ништа не поверава и не даје.

— мњење у спору сина са очевим повериоцем о заложеној земљи, коју је поверилац продао без дозволе. Том су приликом Лазаревић и Хаџић предлагали завођење Баштинских Књига код Судова (акат К. Канцеларије од 8 јула 1838 године № 2102). И

— спор између Проте Матије Ненадовића и мајора Јовице Милутиновића из Ваљева, због употребе воде на воденицама (мњење законописаца од 27 новембра 1838 године, у акту К. Канцеларије од 2 децембра исте године № 3824 и 3825).

Писмом од 5 априла 1839 године № 972 Књаз је наредио Савету, да састави комисију за израду „Устројенија Совјета", у коју су ушли и Лазаревић и Хаџић (акат Књ. Канцеларије од 6 априла 1839 године № 983). По истој су потреби, одазивајући се увек нарочитој Књажевој жељи, обојица учествовали и у другим комисијама „за уредбе и устројенија по судејској и другим струкама, које ће им вели Књаз Совјет поднети, да и(х) час пре прегледају, како би се што скорије у живот увести могле" (Књажева писма од 30 априла 1839 године № 1089 и 1090 и од 13 маја исте године № 1234). Овамо спадају, и преглед пројекта „Устројеније Попечитељства Внутрени(х) Дјела", које је израдио попечитељ Ђорђе Протић; и рад самога Хаџића у комисији за састав пројеката по струци просветној, у којој је председавао Митрополит Петар (акат Државног Савета од 8 маја 1839 године, и Намесништва од 8 децембра исте године № 2241).

По изјави Лазаревића да са радом на законима може бити готов најдаље до 5—6 месеца, ако му се да за преписивање писар који разговетно и право српски пише, придат му је Милан Давидовић писар Суда округа Смедеревског, који је затим код њега радио три месеца (акат К. Канцеларије од 15 априла 1839 године № 1020).[1]

[1] Милан је син тада већ покојног Димитрија Давидовића чувеног родољуба и Књажевог Секретара, доцније и Попечитеља Иностраних Дела.

шкоћа у којој се налазимо у толико је већа што између Турске и Србије није закључена никаква нарочита конвенција ради одређивања, у погледу народности, правног положаја становништва уступљене области.[1] Берлински уговор не предвиђа, шта више, да ће таква конвенција бити закључена између две државе. Чланови који садрже одредбе односно доцнијег уређења односа између Турске и Србије не тичу се нашег предмета. Такви су: чл. 37 који говори о трговинским односима; чл. 38 алинеа 2, који предвиђа закључење једне конвенције, којом би се регулисали услови за грађење једне железничке пруге од Београда до турске границе; и најзад чл. 40 који овако гласи: „Докле се не закључи један уговор између Турске и Србије, са српским поданицима који путују или се баве у отоманском царству, поступаће се по општим принципима међународног права.“ Очигледно је да се овај последњи члан односи на склапање једног уговора који би се тицао правног положаја српских поданика у Турској и *vice-versa*. Шта више ако се вратимо на прелиминарни уговор Сан-Стефански, чије су многе уредбе унесене и у Берлински Уговор, наћи ћемо исту празнину. Нигде се не помиње питање о народности становништва анектоване области, ни о његовом праву опције.[2]

Лако је појмити да силе потписнице Берлинскога Уговора нису сматрале да треба решити једно питање у којем оне нису биле ангажоване. Али теже је схватити што су оне две државе, непосредно заинтересоване, пренебрегле да једном нарочитом конвенцијом предупреде тешкоће, на које наилази свака анексија. Једна је ствар извесна, да се наше питање, с обзиром на његову важност у међународном при-

[1] Уговори које је Србија закључила с Отоманском Портом после прогласа њене независности, јесу трговински уговор од 1888 и консуларна конвенција од 1896. Ни у једном од та два међународна акта не говори се о народности уступљених становника.

[2] Право опције ту је предвиђено само што се тиче становништва предела уступљених Русији (у Азији). Члан 21 тога уговора гласи: „Становницима предела уступљених Русији, који би желели стално да се настане ван ових територија, биће слободно иселити се и продати своје непокретно имање. Тога ради оставља им се рок од три године, рачунајући од ратификације овога уговора. После овог времена, становници који не буду напустили земљу и продали своју непокретност, сматраће се као руски поданици“.

ватном праву, мора решити у једном или другом смислу. Стање једне личности зависи на првом месту од њена поданства. По томе, оставити у неизвесности народност становништва уступљене територије, значило би суспендовати у неколико њихов правни положај. Следствено, кад питање о народности има ту важност и кад Турска није сматрала да треба да склопи са Србијом нарочиту конвенцију којом би се регулисала правна судбина становништва у анектованој области, из тога треба закључити да се отоманска Порта одрекла свог права решавања овог питања у договору са Србијом и да је она оставила да се реши по сувереној оцени ове државе. Дефинитивно, ако се хоће да одговори на питање које смо поставили, треба се обратити унутрашњем законодавству Србијином.

Али, пре но што пређемо на српско законодавство за овај нарочити случај, учинићемо неколико претходних напомена о промени народности путем анексије, да би била јаснија разлагања која затим долазе.

Према принципима међународног права, промена народности треба да буде само резултат слободно изражене воље. То је зато што је „народносна веза *уговорна*, значи да постаје и да може постати само сагласношћу воља: између државе с једне стране и човека с друге".[1] То право појединца да не изгуби своју народност докле не добије другу коју хоће, не треба никако пренебрећи ни у случају уступања територије. Овде постоји знатна разлика између судбине анектованог земљишта и судбине становништва. Држава којој се уступа, постаје господарем територије самим фактом анексије; али што се тиче становништва, оно не прелази под њену власт пре но што пристане да прими ново поданство које му се нуди. Ако нова држава није обавезна да допусти бављење на својој територији становницима који желе да одрже стари однос према држави која уступа, она нема права да наметне своје поданство ономе ко га неће.[2]

[1] Weiss, *Traité théorique et pratique de droit international privé*, t. I, p. 7.

[2] Calvo, *Le droit international théorique et pratique*, t. II p. 125; Cogordan, *op. cit.*, p. 321 и даље; Funck-Brentano et Sorel, *Précis du droit des gens*, p. 503 и даље; Despagnet, *op. cit.*, p. 301 и даље; Stoerk, *op. cit.*, p. 81.

шкоћа у којој се налазимо у толико је већа што између Турске и Србије није закључена никаква нарочита конвенција ради одређивања, у погледу народности, правног положаја становништва уступљене области.[1] Берлински уговор не предвиђа, шта више, да ће таква конвенција бити закључена између две државе. Чланови који садрже одредбе односно доцнијег уређења односа између Турске и Србије не тичу се нашег предмета. Такви су: чл. 37 који говори о трговинским односима; чл. 38 алинеа 2, који предвиђа закључење једне конвенције, којом би се регулисали услови за грађење једне железничке пруге од Београда до турске границе; и најзад чл. 40 који овако гласи: „Докле се не закључи један уговор између Турске и Србије, са српским поданицима који путују или се баве у отоманском царству, поступаће се по општим принципима међународног права.“ Очигледно је да се овај последњи члан односи на склапање једног уговора који би се тицао правног положаја српских поданика у Турској и *vice-versa.* Шта више ако се вратимо на прелиминарни уговор Сан-Стефански, чије су многе уредбе унесене и у Берлински Уговор, наћи ћемо исту празнину. Нигде се не помиње питање о народности становништва анектоване области, ни о његовом праву опције.[2]

Лако је појмити да силе потписнице Берлинскога Уговора нису сматрале да треба решити једно питање у којем оне нису биле ангажоване. Али теже је схватити што су оне две државе, непосредно заинтересоване, пренебрегле да једном нарочитом конвенцијом предупреде тешкоће, на које наилази свака анексија. Једна је ствар извесна, да се наше питање, с обзиром на његову важност у међународном при-

---

[1] Уговори које је Србија закључила с Отоманском Портом после прогласа њене независности, јесу трговински уговор од 1888 и консуларна конвенција од 1896. Ни у једном од та два међународна акта не говори се о народности уступљених становника.

[2] Право опције ту је предвиђено само што се тиче становништва предела уступљених Русији (у Азији). Члан 21 тога уговора гласи: „Становницима предела уступљених Русији, који би желели стално да се настане ван ових територија, биће слободно иселити се и продати своје непокретно имање. Тога ради оставља им се рок од три године, рачунајући од ратификације овога уговора. После овог времена, становници који не буду напустили земљу и продали своју непокретност, сматраће се као руски поданици“.

ватном праву, мора решити у једном или другом смислу. Стање једне личности зависи на првом месту од њена поданства. По томе, оставити у неизвесности народност становништва уступљене територије, значило би суспендовати у неколико њихов правни положај. Следствено, кад питање о народности има ту важност и кад Турска није сматрала да треба да склопи са Србијом нарочиту конвенцију којом би се регулисала правна судбина становништва у анектованој области, из тога треба закључити да се отоманска Порта одрекла свог права решавања овог питања у договору са Србијом и да је она оставила да се реши по сувереној оцени ове државе. Дефинитивно, ако се хоће да одговори на питање које смо поставили, треба се обратити унутрашњем законодавству Србијином.

Али, пре но што пређемо на српско законодавство за овај нарочити случај, учинићемо неколико претходних напомена о промени народности путем анексије, да би била јаснија разлагања која затим долазе.

Према принципима међународног права, промена народности треба да буде само резултат слободно изражене воље. То је зато што је „народносна веза *уговорна*, значи да постаје и да може постати само сагласношћу воља: између државе с једне стране и човека с друге“.[1] То право појединца да не изгуби своју народност докле не добије другу коју хоће, не треба никако пренебрећи ни у случају уступања територије. Овде постоји знатна разлика између судбине анектованог земљишта и судбине становништва. Држава којој се уступа, постаје господарем територије самим фактом анексије; али што се тиче становништва, оно не прелази под њену власт пре но што пристане да прими ново поданство које му се нуди. Ако нова држава није обавезна да допусти бављење на својој територији становницима који желе да одрже стари однос према држави која уступа, она нема права да наметне своје поданство ономе ко га неће.[2]

---

[1] Weiss, *Traité théorique et pratique de droit international privé*, t. I, p. 7.

[2] Calvo, *Le droit international théorique et pratique*, t. II p. 125; Cogordan, *op. cit.*, p. 321 и даље; Funck-Brentano et Sorel, *Précis du droit des gens*, p. 503 и даље; Despagnet, *op. cit.*, p. 301 и даље; Stoerk, *op. cit.*, p. 81.

Али то право човека да сачува, у случају анексије, своју стару народност и да је не промени за народност нове државе, ако на то не пристаје, не би могло бити друкчије гарантовано до једним уговором, потписаним између нове и старе државе у циљу да се сачува право опције за негдашње поданике старе државе. У недостатку таквога уговора, старој држави се не може допустити да узме под своју заштиту становнике уступљене земље: самим фактом анексије она је изгубила сва права на њих. Једино и дефинитивно потчињени новој држави, уступљени становници налазе се у будуће под владом њених закона и не могу имати других права до оних која им ти закони дају.

Пошто није везана никаквим уговором који би ограничавао њену слободу делања у том правцу, нова држава има неоспорно право да регулише, у том случају, судбину становништва уступљене територије на начин за који држи да је најповољнији за њене сопствене интересе, из чега излази да их може такође и лишити права да задрже њихово старо поданство, тако да правило да се народност не намеће, како ту није гарантовано никаквим међународним актом, може бити лако повређено.

Порта је потпуно оставила своје негдашње поданике изложене баш овој евентуалности, не користивши се својим правом да у споразуму са Србијом утврди услове на основу којих њени стари поданици могу добити српску народност. То је, можда, једини пример државе која, кад се цесија свршила на њену штету, престаје се интересовати за своје негдашње поданике. Уопште, кад стара држава предвиђа да ће међу становницима уступљене земље бити можда неких који се неће одрећи својег старог поданства, она узима, у уговору о цесији, у одбрану њихове интересе, уговарајући за њих потребне гарантије.

После ових општих консидерација да се вратимо нашем питању.

Пошто нам Берлински уговор, као и специјалне конвенције између Турске и Србије, не дају средства да решимо ово питање, остаје нам да потражимо да ли није оно регулисано нарочитим српским законима, донетим ради извршења одредаба Берлинског Уговора које се односе на то питање.

Најглавнији међу законима и једини који изгледа да има везе с нашим питањем, то је закон од 3/15 фебруара 1880, познат под именом *аграрни закон*. Он се бави откупом непокретности које припадају Турцима, а налазе се у анектованој области. Али тај закон не говори ништа о питању народности старих Портиних поданика. Он је уредио само плаћање накнаде Муслиманима чије је имање експроприсано и одређује начин на који ће те накнаде бити процењене. Закон не садржи никакве одредбе из које би се могло извести, ма и прећутно, да је право опције било загарантовано Муслиманима чије материјалне интересе он регулише.

Исто тако ми не налазимо никаквих података о овоме у протоколима (procès-verbaux) турско-српске комисије, састављене према члану 39, алинеа 2, Берлинског Уговора. Овај члан наређује да ће једна „Турско-српска комисија имати задатак да у року од три године дана уреди све што се односи на начин отуђења, експлоатације или употребе за рачун В. Порте, свију државних и вакупских добара, као и питања односно приватних интереса који би ту могли бити умешани“. Протоколи те комисије која је држала своје седнице у Нишу, садрже само податке о питањима предвиђеним цитираним ставом.

Ми смо на тај начин утврдили, да право опције није било гарантовано становништву анектоване области, било изрично било прећутно, ни Берлинским Уговором ни нарочитим конвенцијама између Турске и Србије и, најзад, ни унутрашњим српским законима.

Шта из тога треба закључити? Зар не изилази да су становници освојене земље постали просто и чисто српски грађани и да су могли напустити ово поданство само по српским законима, т. ј. кад добију од српске владе иступ из поданства?[1]

Треба рећи да је то солуција до које се долази, ако се консултирају само текстови. Али, признајући да је у принципу треба примити, ми мислимо да она не би могла бити усвојена без извесних ублажења, основаних на политичким

[1] По српском закону од 2 маја 1844, поданик не губи своју народност пре но што га власти денационализују. Изузетак од тога правила учињен је у закону од 8 јануара 1860.

консидерацијама. На те консидерације, истина, не прави алузију ни једна одредба Берлинског Уговора или наведених закона; али није мање вероватно, по нашем мишљењу, да је српски законодавац о томе водио рачуна и да су оне у његовим мислима имале да врше одлучан утицај на судбину становништва анектоване територије. Доиста не би било рационално да покушамо решити наш проблем једино помоћу текстова, јер то би значило бити у контрадикцији с намером српског законодавца. Ова иамера мора се извести и изводимо је из нарочите ситуације у којој се налазило становништво анектоване земље, ситуација коју законодавац није могао губити из вида. На ту намеру законодавчеву, која је по нашем мишљењу несумњива, ми смо се и базирали кад смо изнели мисао да солуција изведена из текстова не би се могла примити без ограничења.

Полазећи од ових премиса, да бисмо одредили правни положај, који је Србија створила становништву присаједињених округа, ми ћемо разликовати међу становницима две категорије: 1° Хришћане, 2° Муслимане.

Живојин М. Перић.

Превео с француског,
Никола Станаревић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

РАД НА ЗАКОНИМА КЊАЗА МИЛОША[1]

Писмом Књажевске Канцеларије од 17 марта 1838 године № 652 одређени су Лазар Теодоровић, Ђорђе Протић и Стефан Радичевић, да са законописцима Лазаревићем и Хаџићем „сочине законе криминалне гражданске и судејске поступке". Препоручено им је да посао одмах предузму, уз обавештаје Проте Матије Ненадовића, који је привремено упућен у исту комисију. Књажевим писмом од 26 августа исте године № 2646 дозвољено је Ненадовићу да иде кући „ради надзиравања економије", пошто су Лазаревић и Хаџић дали мњење да може одсуствовати, јер су дотле имали са њим довољно саветовања и претресања. У идућој години, кад је Прота Ненадовић постао члан Државног Савета, Намесништво је решило: да му се изда плата, од дана кад је ступио у *законописну комисију* до дана кад је постао Саветник, и то онаква какву су онда примали Саветници (акат Државног Савета од 10 јула 1839 године № 370).

По срећењу материјала, Лазаревић и Хаџић поделе посао; први узме Криминални Законик и оба Поступка, а други Грађански Законик. На молбу Лазаревића који је, како вели Хаџић, тешко писао српски, одобри књаз Милош писмом од 16 јула 1838 № 370 да буде законописцима на услузи Василије Јовановић, негдашњи Земунски учитељ и бивши секретар Ваљевског магистрата, који је тада био секретар Шабачке конзисторије. Доцније, кад је он постављен за секретара Шабачког магистрата, дошао је на његово место Сава Поповић

---

[1] Одломак из нештампане књиге „*Прилози за историју српског законодавства од 1804 до 1860 године*". Има везе са одломцима у бр. 40, 42, 51, 74, 75 и 76 *Правде* од текуће године.

секретар истог магистрата (акат К. Канцеларије од 8 јануара 1839 године).

По Књажевој наредби од 26 октобра 1838 године № 3402 опоменути су законописци Лазаревић и Хаџић, да се ману приватних послова и проводње са којекаквим неморалним људима, „но да се својски лате посла који им је вовјерен, и да се потруде што пре ко концу га привести; јер онолика сума новаца није опредјелена за њи да у другим којекаковим безпослицама време проводе, а дјело на израђеније вручено им отлажу“. Посебице је Хаџић опоменут да не прима и враћа „којекакова посјешченија која му шкодити могу“, нарочито да прекине састанке са *Зорићем*. Њихова су правдања саопштена Књазу (акат К. Канцеларије од 3 новембра 1838 године № 3489). Затим је опет опоменут Хаџић „да се сасвим окане Зорића, ако је рад с Књазом у пријатељству бити; јер са Зорићем мешати се и с Књазом пријатељ бити, да се никако подударити не може“ (акат К. Канцеларије од 5 новембра 1838 године № 3509). После Хаџићеве писмене обране од 11 новембра исте године, ствар је изравната Књажевом изјавом од 17 новембра 1838 године № 3656 да је уверен да му је Хаџић искрен пријатељ, а онако му је писао само због Зорића, о коме је вели био уверен да је рђав човек „који је час руски, час немецки, а час србски, и који без икакове консеквенције многим непријатностима између мене и остали знаменити људи повод даје“[1]

Поред редовног рада на законима, употребљавани су Лазаревић и Хаџић и као саветодавци у парницама и административним пословима. По Хаџићевом модусу „да по задужењима српских војвода за народна дела у Карађорђева доба, не може бити одговорно садашње правитељство“, Државни је Савет решењима од 7 априла 1842 године № 306. и од 6 марта 1843 године № 66 одбио молбу Максима Симоновића, да правитељство плати 7250 форината и 23 крајцаре сребра са интересом, као суму коју је српска војска узела на зајам 26 марта 1806 године, од његова властодавца Мате Стојановића из Новог Сада, са обвезом да му се врати после пола

[1] У то се доба Зорић потписивао „Зорич Георгији секретар Императорско-росијске привремене Агенције“. Опширнији податци о њему, у рукопису моје књиге.

године. Од спорних предмета, у којима су оба законописца имала повременог учешћа, помињемо:

— пресуду Крагујевачког Суда од 29 маја 1838 године, о задужењу Лепосаве жена кнеза Ђорђа Протића, која гласи: да је муж дужан платити све оно што је његова жена у кућу унела, док је није „изобличио" и објавио да јој нико ништа не поверава и не даје.

— мњење у спору сина са очевим повериоцем о заложеној земљи, коју је поверилац продао без дозволе. Том су приликом Лазаревић и Хаџић предлагали завођење Баштинских Књига код Судова (акат К. Канцеларије од 8 јула 1838 године № 2102). И

— спор између Проте Матије Ненадовића и мајора Јовице Милутиновића из Ваљева, због употребе воде на воденицама (мњење законописаца од 27 новембра 1838 године, у акту К. Канцеларије од 2 децембра исте године № 3824 и 3825).

Писмом од 5 априла 1839 године № 972 Књаз је наредио Савету, да састави комисију за израду „Устројенија Совјета", у коју су ушли и Лазаревић и Хаџић (акат Књ. Канцеларије од 6 априла 1839 године № 983). По истој су потреби, одазивајући се увек нарочитој Књажевој жељи, обојица учествовали и у другим комисијама „за уредбе и устројенија по судејској и другим струкама, које ће им вели Књаз Совјет поднети, да и(х) час пре прегледају, како би се што скорије у живот увести могле" (Књажева писма од 30 априла 1839 године № 1089 и 1090 и од 13 маја исте године № 1234). Овамо спадају, и преглед пројекта „Устројеније Попечитељства Внутрени(х) Дјела", које је израдио попечитељ Ђорђе Протић; и рад самога Хаџића у комисији за састав пројеката по струци просветној, у којој је председавао Митрополит Петар (акат Државног Савета од 8 маја 1839 године, и Намесништва од 8 децембра исте године № 2241).

По изјави Лазаревића да са радом на законима може бити готов најдаље до 5—6 месеца, ако му се да за преписивање писар који разговетно и право српски пише, придат му је Милан Давидовић писар Суда округа Смедеревског, који је затим код њега радио три месеца (акат К. Канцеларије од 15 априла 1839 године № 1020).[1]

[1] Милан је син тада већ покојног Димитрија Давидовића чувеног родољуба и Књажевог Секретара, доцније и Попечитеља Иностраних Дела.

Од важнијих закона и уредаба које су штампане у истој години, заслужују помена „Привремено устројеније и круг делателности примирителни(х) Судова“ од 17 јуна 1839 године, и „Војени Законик“ (од 120 параграфа) од 31 октобра исте године.

Лазаревић је у октобру био готов са прерадом прве и друге части Криминалног Законика, а остало му је још да изради: Поступак у грађанским парницама, Поступак у пупиларном деловодству, и Правила о распореду посмртног имања и деоби наслеђа. Попечитељство је Правосудија предлагало, да се Лазаревићу плати награда до наступајућег Митровдана, па да се отпусти, а израда пројеката горњих закона да се повери нашим законима вештим људима; али је Државни Савет остао на томе, да се Лазаревићу за њих остави рок до марта 1840 године (извешће Државног Савета од 7 октобра 1839 године № 1767 и акат К. Канцеларије од 10 октобра исте године № 1562).

Нема сумње да су законописци Лазаревић и Хаџић (или бар последњи) учествовали и у саставу закона од 28 јула 1839 године В№ 627 о повраћају земаља, којим је својина оцењивана по начину прибављања и државини у насилничком добу и редовним приликама. Због важности ствари, цитирамо из истог закона следеће тачке:

„4. Што је год до почетка 1816 године, кад је друга у Србији судија била, учињено или пресуђено, оно се сад судити не може, и сматрати се мора као застарило; нити се тужба таква уважити, нити тужитељ у прво стање поставити може.“ У вези са овом тачком, помињемо пресуду суда Народњег Сербског од 26 јунија 1833 године № 1401 која гласи: „Сара кћи умрлог Бошка Михаиловића бившег Брусничанина, нема права да поврати баштину коју је заједно с браћом оставила још у *Кочову Крајину*, и коју јошт од оног доба уживају Павле Јевтовић и предци му, него иста баштина остаје Павлова, који је за толико година прави ималац постао“.[1]

„7. Притежање земаља до 26 октобра 1833 године, било је променително и правом свезе спахијске опредељавано и

[1] *Бранич* 1901 године, свеска седма и осма, број 672.

с једног на другог пренашано. Зато основи старијег притежања од 1816 до 1833 године, ако би који тужитељ наводио неће се на суду уважити, нити ће се такова земља била код староседеоца или насељеника, тужитељу као притежатељу безусловно повратити моћи.“ У овом је смислу у 1834 години признато Сими Нешковићу из Баставе својина на основу застарелости, по притежању од 25 година (писмо капетана Рађевског Теодора Солдатовића од 18 октобра 1834 године № 226).[1]

„8. У случајима од 26 октобра 1833 године овамо, мора се старије притежање уважити, по томе што је такво од-онда добило силу тапије, на коју сваки притежатељ право има.“

„9. Тапија тужитељева против садашњег притежатеља, уважити се мора на суду од 1816 године овамо.“ Ову тачку допуњује следећи став највишег решења од 2 марта 1843 године В№ 329. „Да би се у напредак свако разногласно толковање на суду избегло, узакоњени рок од почетка 1816 године још на пет месеци раније простиремо, и до почетка месеца августа 1815 године (кад је уговор на Белици учињен) односимо, сходно духу и основу поменутог закона.“

„11. У којима је предметима парничним од 1816 године а у повраћеним окружијама од 1833 године терба на суду већ била, и пресуда изречена и у извршење доведена, оно је стално и непромењено, нити се порицати и наново судити може, осим догађаја јавне и очевидне неправде и насиља под видом суда и т. д.“

У духу овог закона, решењем Државног Савета од 10. фебруара 1844 године № 110 упућени су Будимир Марко и Јован Пауљевићи, на редовну парницу против заузимача непокретног имања њихова оца Млавског војводе Пауља Матејића. По њиховој представци „кад је пало наше отечество 1813 године, Пауљ је са прочима отишао у Русију, а њих нејаке у Немачкој земљи оставио; пак су Турци, населивши нашу земљу, њиову отчевину у разграбљеније и пљен обратили тако, да њима ништа од исте није остало.“[2]

---

[1] *Бранич* 1901 године, свеска друга број 165.

[2] За војводу Пауља Матејића каже Милићевић, да је 1813 године пребегао у Немачку, и Аустријанци су га били послали за неко време у

Са поменутим је законом у предметној вези и уредба Државног Савета од 24 октобра 1839 године № 1899 за регулисање наследних права из пређашњих времена, која укратко гласи: „По трактату између Порте и Аустрије, губе право на наслеђе они Срби, који су до Кочине Крајине прешли у Аустрију; као и они, који су после Кочине Крајине прешли тамо, па се нису вратили на Књажевски позив од 1816 године“.

Алекса С. Јовановић.

Леобу; али се је 1815 године вратио у отаџбину, и умро код своје куће у селу Мељници.

У 1816 години постављен је био за кнеза Народног Суда међу осталима и кнез млавски *Павле Матејевић*, што је мислим исто лице.

ПОЈАМ САМОУПРАВЕ[1]

Појам самоуправе врло је простран, и зато ћемо одмах напоменути да намеравамо у овом чланку расправљати о самоуправи у ужем смислу, за разлику од автономије (самозаконије).

Једни држе да је самоуправа посебна управа автономних тела, да је потпуно слободна према држави те да значи противност од државне управе. У ту групу долазе: Аретин[2] и Штал.[3] Други тврде, да је самоуправа исто то, што и државна управа, те је по њиховом мишљењу самоуправа самоуправа државних послова. У ту групу долазе: Штајн,[4] Шулце,[5] Лаба̄нд[6] и Хенел.[7] Трећи пак стоје на средњем гледишту. То су ови писци: Е. Мајер,[8] Розин[9] и Штенгл.[10] Али и та средња мишљења се разилазе. Тако Е. Мајер ставља главно тежиште питања о самоуправи на деловање у корист државе и за државне смерове, које деловање не стоји у свези и не

---

[1] Ово је одломак из пишчеве још нештампане монографије, која носи натпис: „Jus inspectionis — врховни државни надзор — или Држава и самоуправа (автономија), државноправна студија уз особити поглед на српску народну црквену автономију у карловачкој митрополији.“

[2] Aretin, Konstitutionelles Staatsrecht, 1840. 3 део, стр. 22 и даље.

[3] Stahl, Rechts und Staatslehre, 2 св. стр. 27 и даље.

[4] Stein, Verwaltungslehre.

[5] Schulze, Deutsches Staatsrecht, I св. § 159.

[6] Laband, Deutsches Staatcrecht.

[7] Haenel, Deutsches Staatsrecht § 22.

[8] E. Majer, Verwaltungsrecht, у v. Holtzendorf — овој Енциклопедији.

[9] Rosin, Souverenität, Staat, Gemeinde, Selbstverwaltung у Hirth — овим Аналима св. IV. стр. 305 и даље.

[10] Stengel, Die Organisation der Preussischen Verwaltung стр. 11—21.

долази у додир са партикуларним интересима. Розин ствара два појма самоуправе, само да оправда своје средње мишљење, и тако по њему постоји политична и јуристична (правна) самоуправа (но о тој ћемо подели доцније говорити). А исто тако и Штенгел разликује два појма самоуправе, и дели самоуправу на двоје: на *праву, немачку* самоуправу и *енглеску*. О првој даје оваку дефиницију: да је *јавна* (али *не* државна) *управа* самосталних корпоративних удружења, а о другој: да је отправљање државних послова преко почасних чиновника.

Старији француски писци не само да нису знали за назив самоуправе, већ нису знали ни у чем се састоји самоуправа. Појам самоуправе стављали су они под појам *децентрализације*.

Како се из свега види, досадање одредбе дају нам два појма самоуправе. Једни писци сматрају самоуправу као право корпоративних удружења, да самостално располажу и управљају својим пословима. За њих је дакле самоуправа *правни појам*. Други опет виде у њој учествовање грађања у вођењу и извршивању државних послова, а главно би обележје било у томе, што су звања почасна. Ту је дакле усвојено политичко начело и за те писце је самоуправа *политички појам*.[11] Та два мишљења су супротна, дијаметрално противна. Између та два мнења, како споменусмо, има и *средњих* мишљења, од којих једно држи, да самоуправна тела немају права на управљање својих послова, већ на управљање оних државних послова, који не долазе у сукоб са посебним интересима самоуправних тела, те се имају вршити с обзиром на те посебне интересе. Друго, средње, мишљење истиче, да самоуправа садржи у себи *два* појма: и *политички и јуристички*. По том мишљењу самоуправа значи у јуристичком смислу т. ј. као јуристички појам управу корпоративних уједињења или удружења, дакле *управу* особите *врсте*, а у политичком правцу, дакле као политички појам, значи — по истом мишљењу — управу државних послова, коју врше личности, које имају у неку руку самосталност и независност према државној власти, дакле особиту *врсту управљања*.

---

[11] Блодиг на пом. месту на стр. 13.

И Хачек[12] држи, да је самоуправа државна управа, па мало после[13] обележава као погрешно мишљење да је самоуправа управа *туђих* интереса или обратно, да је самоуправа управа *својих* интереса и послова уз искључење државне власти. Исти писац признајући[14] да општине, дакле самоуправна тела, нису државни органи при извршивању самоуправних послова, доказује,[15] да је самоуправа и *политички институт*, политичка установа.

Он разликује *самоуправу* од *права на самоуправу*, а то право је по његовом мишљењу субјективно (јавноправно) право и овлашћење за извршивање власти у оквиру самоуправе, док самоуправа служи држави и државним смеровима и садржи у себи *поделу права и дужности*, као што то бива и у држави и државној управи, и зато је *политичка* установа. *„Подела права и дужности је“* — тако резонује исти писац — *„средство политике“*.[16]

Ми не можемо да се сложимо с онима, који сматрају самоуправу државном управом, јер између једне и друге управе постоје битне разлике.

Пре свега код самоуправе одлучују посебни и локални интереси. Па и ако ти интереси не могу ићи против државе, ипак се отуд не може изводити, да су самоуправа и држава два назива а један појам, нити се може тврдити да је појам самоуправних интереса истоветан са појмом државних интереса. Најзад самоуправну власт врше почасни службеници и чиновници, који су посве самостални према државној власти, а и трошкове за остварење самоуправних интереса не подмирује држава, већ самоуправно тело.

Држава има само право надзора над самоуправом.[17]

Те све разлике могу се, по нашем мишљењу, свести на *начелну* разлику, јер самоуправа (и автономија) има свој

---

[12] На пом. месту на стр. 138: „Es (т. j. das Aufsichtsrecht) bildet mit der Selbstverwaltung ein Stück aus einem Gusse . . . . . weil die Selbstverwaltung Staatsverwaltung ist.“

[13] На пом. м. на стр. 139.

[14] На пом. м. на стр. 150 бел. 2.

[15] l. c. стр. 151.

[16] l. c. 153.

[17] У чему се тај надзор састоји, говори се у III поглављу ове расправе, где је о томе опширније расправљено.

принцип, а држава свој. *Самоуправни и државни принцип* разликују се међу собом. Принцип самоуправе јесте правило. да се локални и посебни интереси имају неговати и чувати, дакле *ужи круг* интереса, а код државе у питању је *општа заједница*, без обзира на посебне интересе, јер она функционише у корист општих интереса. И Јелинек[18] истиче ту исту мисао о општем интересу у држави.

Л. Штајн[19] пак тврди, да самоуправа није принцип, већ организам. А шта је тиме исти писац хтео рећи? Он је хтео рећи, да су код самоуправе главно *органи*, а како смо ми показали, то не стоји, јер самоуправу обележавају и друге критерије, које смо мало пре споменули. Може бити, да би Штајн имао право кад би говорио о енглеској самоуправи (Selfgovernment), која и није у правном смислу самоуправа, већ је државна управа, од које се једино разликује тиме, што су ти т. зв. самоуправни чиновници *почасни* чиновници, док је друкчије код континенталне самоуправе, којој припада име самоуправе из ових разлога: што има засебне интересе од државних, које врше посебни чиновници, било плаћени или почасни, (почасност је додуше у претежној већини), што своје издатке подмирује из средстава које сама прибавља. Кад још додамо да самоуправа није суверена, док држава јесте, онда можемо утврдити ове битне разлике између самоуправе и државе:

1) Самоуправа чува и штити *посебне* а држава *опште* интересе.

2) Самоуправне послове великом већином и редовно (дакле с малим изузетком) врше почасни и бесплатни чиновници, док државне послове увек плаћени чиновници.

3) Самоуправне потребе подмирују се из *самоуправног* буџета а државне из државног буџета.

4) Самоуправа нема *суверену* власт већ само држава.

5) Самоуправа има своја посебна представништва која се разликују од државних.

Из свега тога излази да је самоуправа основана на другом принципу него држава. Један је посебни а други је општи, и према томе оправдана је наша тврдња, да постоји *самоуправни принцип* које се разликује од *државног принципа*.

[18] System des subj. öff. R. на стр. 339.

[19] Verwaltungslehre св. I. стр. 360 и даље

Кад су то два разна принципа, онда су самоуправа и државна управа два разна појма, па је по томе јасно, да самоуправа никако не може бити државна управа, а најмање је то данашња, модерна, самоуправа. И тако мишлење, које говори о самоуправи као о државној управи, није никако тачно.

Оправдано је дакле друго мишљење, које сматра самоправу као посебну, самосталну управу, која се разликује од државне управе. Али и то мишљење претерује кад тврди, да је самоуправа потпуно слободна управа удружења, корпоративних заједница. Самоуправа јесте слободна према држави, али не до ексклузивности, јер држава ипак врши надзор над самоуправом, као што смо већ утврдили. Па ако поменуто мишљење иде тако далеко, да негира чак и најмањи државни надзор, онда је погрешно, јер онда не би било разлике између самоуправе и државе, дакле ни између самоуправног и државног принципа. Исто тако нема смисла самоуправу означивати као противност од државе, јер самоуправа посредно иде на корист државе. Отуда долази и државни надзор над самоуправом, а и захтев, да се самоуправа креће у оквиру основних државних закона, чиме је обележена међа њеног домашаја и круга.

Према томе можемо одредити, да је *државна управа извођење и постизавање државних управних задатака и смерова у оквиру правног поретка у држави а самоуправа је управа засебних послова у несувереној заједници у држави, у оквиру основних државних закона, под надзором државним.* Те су одредбе у *правном смислу* постављене, јер само на тај начин могу се непосредно сазнати и означити битна обележја државне и самоуправне управе, која нам показују у чему се састоје те правне установе. То значи да саставне делове тих установа можемо само тим путем правилно упознати.

Али како стојимо са „политичким појмом" самоуправе?

Политичким појмом не означује се прави појам самоуправе, и не може се обележити у чему се састоји самоуправа, а најмање би се тако могло истаћи шта самоуправа значи и чиме се разликује од државне управе. Бар за државно право није никако уместан политички појам, који може имати важности једино у политици или науци о политици.

У овом погледу слаже се с нама у главном и Блодиг[19],

[19] на пом. м.

који сасвим коректно схвата појам самоуправе, и то у правном, јуристичном смислу, док Гнајст[20], који је први почео писати о енглеском Selfgovernment-у одређује појам самоуправе са гледишта политичног, јер он сматра самоуправу као подређену врсту државне управе; Лабанд[21] пак расматра самоуправу као јуристичну институцију, те одбацује појам политички.

Пошто је дакле за нас одлучан правни појам самоуправе а политични појам уз то не казује права обележја самоуправе, то мислимо да је наша дефиниција (у правном смислу) оправдана.

Dr. Жарко Миладиновић,
адвокат у Руми.

---

[20] Der Rechtsstaat.

[21] Deutsches Staatsrecht стр. 95 и даље, св. I.

И ДЕЦА ИЗВАН ЗАДРУГЕ НАСЛЕЂУЈУ ОЦА КОЈИ ЈЕ УМРО У ЗАДРУЗИ

Релативно највише спорних питања нашег грађанског законика и у судској пракси и у теорији има о задрузи и правним односима у истој.

Још, поред осталога, ни судска пракса ни теорија нису на чисто са тим: да ли су пунолетни синови, који са оцем живе у заједници, очеви задругари, или не; да ли постоји задруга између једне пунолетне и једне или више непунолетних глава или не; да ли постоји задруга између младолетних; да ли постоји задруга између стрица и синовице; да ли постоји задруга између женских; да ли деца изван задруге наслеђују оца умрлога у задрузи?

Ми смо покушали, да у омањим чланцима: „Између оца и синова постоји задруга, ако живе у заједници“,[1] „Без значаја, дакле и непотребан је § 57 нашег грађанског законика“[2] и „Задругари у јавном и приватном праву“[3] докажемо: да дефиницију задруге даје § 507 а не 57 грађанског законика, из чега излази, да су елементи задруге:

а) заједнички живот,
б) заједничко имање и
в) сродство.

Из тога што пунолетство и „мушка глава“ нису елементи задруге излази: да задруга може постојати између непунолетних, између стрица и синовице, па и између самих женских (§ 520 грађанског законика не противи се задрузи из-

---

[1] Глас права, судства и администрације, 1904 год. стр. 135.
[2] Глас права, судства и администрације, 1904 год. стр. 745.
[3] Глас права, судства и администрације, 1904 год. стр. 614 и 641.

међу женских као ни између непунолетних, јер попис сам по себи не прекида задругу); да су пунолетни синови, кад и после пунолетства остају у заједници са оцем, очеви задругари, ако не по *наслеђеном имању* (§§ 466 и 476 грађанског законика), а оно по *прећутном уговору* (§§ 150 и 532 грађанског законика).

За постојање задруге између оца и пунолетних синова, ако живе у заједници, говоре, поред онога што смо рекли у поменутим чланцима, тачка 4 § 471 грађанског судског поступка и правила Министра Правде од 4 фебруара 1874 године № 354, а нарочито судска пракса у примени тачке 4 § 471 грађанског судског поступка и ових правила на оца и пунолетне синове који су с њиме у заједници, т. ј. који са оцем живе у једној кући. Под „кућом" разуме се не само зграда — кућа, већ и све имање.

Док судска пракса већим делом, ако не и искључиво, налази, да по грађанском законику не постоји задруга између оца и пунолетних синова, ако задругу нису нарочитим уговором образовали, не признајући прећутан уговор из §§ 150 у вези са § 532 грађанског законика, — та иста судска пракса у примени тачке 4 § 471 грађанског судског поступка и без нарочитог уговора синове признаје за очеве задругаре, ако као земљоделци живе са оцем у једној кући.

По тачки 4 § 471 грађанског судског поступка од извршења грађанске пресуде *свакој пореској глави*, ако јој је само земљоделство главно занимање, ослобођава се пет дана земље. Шта више, ни добровољна таква пореска глава не може отуђити испод пет дана земље. Правила Министра Правде, која прописују извршење тачке 4 § 471 грађанског судског поступка, кућу у којој има више пореских глава називају просто задругом. Тачка 3 тих правила гласи: „Првим ставом закона казато је да су изузети од продаје пет дана земље *за сваку пореску главу*. Према овом наређењу, *ако би каква задруга била*, која би 3, 4 или 5 пореских глава бројала, има се за сваку главу оставити 5 дана земље, и тако *за једну задругу од 5 пореских глава 25 дана земље.*"

Судска пракса ове одредбе примењује на *сваку пореску главу* без обзира, да ли су те пореске главе задругари, отац и синови са нарочитим уговором о задрузи или без истога. Тиме судска пракса пунолетне синове, ако су заједно

са оцем, признаје за очеве задругаре. Отац не може добровољно отуђити толико пута но пет плуга земље, колико у кући има пореских глава, нити се за очев дуг за извршење грађанске пресуде може узети у попис и испод по пет плуга земље за сваку пореску главу.

Кад по грађанском законику пунолетни синови, који са оцем живе у заједници, у истини не би били задругари очеви, и кад би отац био једини господар имања, како би се онда ова примена тачке 4 § 471 грађанског судског поступка могла измирити са § 21 грађанског законика, по коме што је ко дужан оно дати мора, и са § 211 истог закона, по коме је сопственик савршени господар од свога имања?

Ако су економско-политички разлози и могли ограничити сопственика, на првом месту у личном интересу истога, са располагањем у смислу отуђења једног дела свога имања, они га нису могли ограничити и у интересу другога — несопственика. Ако су ти разлози могли закратити повериоцу, да се наплати из једног дела непокретног имања дужниковог, они то закраћивање нису могли проширити и на синове дужникове, који са оцем-дужником живе у једној кући. Кад су то ипак учинили, и кад судска пракса бенефицију од пет дана земље примењује и на синове, значи: да су пунолетни синови заиста задругари очеви, ако с њиме живе у заједници.

Толико рекосмо овом приликом у допуну онога што смо у ранијим чланцима изложили без обзира на одредбу тачке 4 § 471 грађанског судског поступка.

II

А сад да пређемо на предмет овог чланка, на расправу питања: да ли и деца (§§ 112 и 477 грађанског законика), која су изван задруге, наслеђују свога оца, који је умро у задрузи?

Познато је, да изузетке ваља строго тумачити (Exceptiones sunt strictae interpretationis). Како је наследство у задрузи изузетак од оптпег правила о наследству (§§ 418 и 527 грађанског законика), то се одредбе о истоме имају тумачити по глави XV, а по глави IX грађанског законика само у толико, у колико су опште одредбе „о наследству“ из ове главе прешле у главу XV „о нанедним правима и одношајима у задрузи“. Тумачење, пак, одредаба о задрузи, по-

што оне чине једну целину, један изузетак, подлежи општим правилима о тумачењу.

Мисли се, да је законодавац, пишући одредбе о задрузи, хтео да одржи задругу. По томе би у сумњи поједине одредбе ваљало тумачити у корист одржања задруге. То је претпоставка. Али се зна, и то је факт, да је законодавац, усвојивши принцип индивидуалног имања, како га је нашао у аустријском грађанском законику као главном извору нашег грађанског законика, на супрот принципу колективног — заједничког — имања, како је по нашем обичајном праву у многоме било до грађанског законика, овај индивидуални принцип и унео у задругу. То се види из многих, а нарочито из одредбе § 521 грађанског законика: „На случај смрти сваки задругар у задрузи, који личну способност има, о своме делу располагати може, у толико, у колико се део не премаша; и ако је који тако расположио, онда се попис учинити мора да се део истави, ако то између задругара није учињено и назначено.“ А из ове одредбе у вези, поред осталих, са одредбом § 476 грађанског законика, по којој „Све имање, било оно *од предака наслеђено* или *прибављено и стечено*, сматра се као сопственост, с којом еваки располагати може по својој вољи“, види се:

1.) да је задружно имање у ствари имање појединих задругара;

2.) да сваки задругар неограничено може располагати својим делом задружног имања, како за живота тако и на случај смрти; и

3.) да у случају сумње ваља бити на страни личне слободе у располагању са имањем.

Из тога излази, да се на расположење на случај смрти имају применити општа правила, а не изузетна, јер одредбе о задрузи и не садрже никакав изузетак од општих правила о расположењу на случај смрти (§ § 418 и 527 грађанског законика). Дакле, расположење на случај смрти, које задругар чини, подлежи ограничењу § 477 грађанског законика, по коме: „Само закони део на случај смрти мора остати законој деци како мушкој, ако их има, тако и женској ако мушке нема, невредим, који се састоји у половини дела онога који би им по закону припао, кад завештачева расположења не би било.“ — Цео грађански законик зна само за један

тестаменат — тестаменат општих правила. Изузетака нема. Исто тако цео грађански законик зна само за један закони део, који мора остати *невредим* законој деци, а не зна за закони део задругара (§ § 476, 477, 521 и 528 грађанског законика).

Дакле, ако задругар направи тестаменат — учини расположење на случај смрти —, онда мора рођеној — законој деци оставити закони део: половину свога имања. Другим речима задругар не може тестаментом закону — рођену децу лишити законог дела наслеђа на корист задругара, као што то не може учинити ни за корист кога другог, сем случаја предвиђених у § § 478 и 480 грађанског законика.

Кад то стоји, онда како је могуће замислити, да се § 528 грађанског законика (а он говори о законском наследству), по коме „Сродство у задрузи при наследству има првенство над сродством изван задруге, ма ово било и у ближем степену ....“ односи и на закону рођену децу?

Није потребно нарочито излагати, да у природи човечијој лежи, да се више брине о ономе који му је по крви ближи, и да отац пре тежи да своје имање после своје смрти остави својој деци, за коју је и радио, него коме даљем сроднику. Кад су у питању деца и удаљенији сродници, ма били ови и задругари, воља оца — задругара управљена је увек (изузеци су тако ретки и абнормални, да се озбиљно и не могу узимати у рачун) па то, да његов део задружног имања остане његовој деци, била ова у задрузи или изван ње, а не задругарима удаљенијим сродницима. То је природно, па и довољно јасно. А, као што смо напоменули, ако такав задругар чини расположење са својим имањем на случај смрти, онда га закон приморава, да својој деци остави најмање невредиму половину свога имања. И на случај, дакле, да отац — задругар и нема вољу да својој деци што остави, закон га приморава, ако чини расположење на случај смрти, да својој деци остави најмање половину имања, разуме се, ако за искључење нема услова из § 480 грађанског законика.

Тумачити сад, да задругара, који је без тестамента умро у задрузи, не наслеђују његова деца која су изван задруге, већ задругари и ако су удаљенији сродници, значило би: да је законодавац задругара, који је умро без тестамента, хтео да казни тиме, што његов део задружног имања неће наследити његова деца изван задруге, већ удаљенији сродници

задругари, односно да казни такву децу губитком наследства зато, што њихов отац није оставио тестамент.

Сумњамо да ће ико тако схватити законодавчеву намеру и на њој оснивати рече право наследства задругара и од саме законе рођене деце умрлога; која у тренутку смрти оца — задругара живе изван задруге.

Исто би тако било неосновано тумачити, да је законодавац, претпостављајући да сваки зна закон (§ 14 грађанског законика), из тога, што је задругар, и ако је знао да може чинити расположење са својим делом задружног имања на случај смрти (као што је са њиме могао потпуно располагати и за живота), а ако то не учини, да ће га наследити не његова деца изван задруге већ задругари — удаљенији сродници, па ипак није оставио тестаменат, — извео: да је задругар хтео да свој део задружног имања остави задругарима, а не својој деци која су изван задруге. Неосновано би било тако тумачити законодавчеву мисао из два разлога:

1.) што, у случају кад се појављује *воља* задругара да располаже са својим имањем на случај смрти, и кад се та воља испољава (у тестаменту), законодавац приморава задругара, да најмање половину свога имања остави својој деци; а што важи за вољу која се испољава видно, има да важи и за вољу која се испољава прећутно;

2.) што је тестаменат још и данас на селу, тамо где и постоје задруге, а у толико више у време израде грађанског законика, тако рећи био непозната правна институција, па законодавац није ни могао хтети да за неправљење тестамента веже казну за умрлога задругара, односно децу овога.

На основу изложенога мишљења смо: да се реч *„сродство“* у § 528 грађанског законика, и ако је употребљена у опште, генерално, не односи на рођену децу, но само на друге сроднике, и да, према томе и деца изван задруге наслеђују оца умрлога у задрузи.

Ово рестриктивно тумачење § 528 грађанског законика поткрепљује се још и околношћу: што оца — незадругара подједнако наслеђују како деца која су с њиме у кући, тако и деца која су изван куће, рецимо на занату, у школи и т. д. А кад ни деца, која су са оцем заједно у кући, немају у наследству првенства од деце, која су изван куће, како је мо-

гуће § 528 грађанског законика протумачити тако: да је законодавац хтео, да стрицу, синовцу, или још и даљем рођаку у наследству дâ првенство над децом умрлога задругара, која су изван задруге? Таква намера противила би се и здравом разуму и природној правици (§ 8 грађанског законика), као и општем начелу, на коме почива грађански законик — као постојана правила правде и правице (§ 2 грађанског законика), па с тога се и греши кад се она законодавчева намера — тако тумачи. — Ваља знати, да се у часу смрти оца — незадругара образује задруга између његове деце, разуме се на селу. Па кад законодавац у интересу одржања задруге не искључује из наследства децу таквог оца, која су изван куће, онда зашто би искључивао такву децу оца — задругара?

На тумачење § 528 грађанског законика без утицаја је други део истога, који гласи: „И само усвојење достоверним начином и са општим сагласијем задруге учињено, искључава и само сродство по крви изван задруге. Но деца младолетна, ако би за матером из задруге отишла, задржавају своје првенство и изван задруге. Такође и у случају ропства или сужањства или друге подобне нужде и опасности, или службе отачаствене остаје право сродства при наследству и изван задруге невредимо.“

Усвојено је дете са свим равно рођеном детету (§ § 137 и 410 грађанског законика), и према томе и за њега важи оно, што је речено о рођеној деци, те је говор о истоме у овом §-у излишан.

Исто би тако излишно било нарочито напомињати, да младолетна деца, ако би за матером из задруге отишла, задржавају своје првенство и изван задруге; јер се мисли на удовицу и њену децу са умрлим задругаром, а ова су већ у тренутку смрти свога оца — задругара законом позвати наследници (§ § 396, 400 и 520 грађанског законика).

Што се тиче трећег наређења: да и они, који су у ропству или каквој државној служби (н. пр. у војсци), задржавају право сродства при наследству и ако су изван задруге, она је такође излишна, пошто су такви и стварно и правно чланови задружне куће, а само привремено и преко своје воље живе изван ње.

задругари, односно да казни такву децу губитком наследства зато, што њихов отац није оставио тестамент.

Сумњамо да ће ико тако схватити законодавчеву намеру и на њој оснивати прече право наследства задругара и од саме законе рођене деце умрлога; која у тренутку смрти оца — задругара живе изван задруге.

Исто би тако било неосновано тумачити, да је законодавац, претпостављајући да сваки зна закон (§ 14 грађанског законика), из тога, што је задругар, и ако је знао да може чинити расположење са својим делом задружног имања на случај смрти (као што је са њиме могао потпуно располагати и за живота), а ако то не учини, да ће га наследити не његова деца изван задруге већ задругари — удаљенији сродници, па ипак није оставио тестаменат, — извео: да је задругар хтео да свој део задружног имања остави задругарима, а не својој деци која су изван задруге. Неосновано би било тако тумачити законодавчеву мисао из два разлога:

1.) што, у случају кад се појављује *воља* задругара да располаже са својим имањем на случај смрти, и кад се та воља испољава (у тестаменту), законодавац приморава задругара, да најмање половину свога имања остави својој деци; а што важи за вољу која се испољава видно, има да важи и за вољу која се испољава прећутно;

2.) што је тестаменат још и данас на селу, тамо где и постоје задруге, а у толико више у време израде грађанског законика, тако рећи био непозната правна институција, па законодавац није ни могао хтети да за неправљење тестамента веже казну за умрлога задругара, односно децу овога.

На основу изложенога мишљења смо: да се реч *„сродство“* у § 528 грађанског законика, и ако је употребљена у опште, генерално, не односи на рођену децу, но само на друге сроднике, и да, према томе и деца изван задруге наслеђују оца умрлога у задрузи.

Ово рестриктивно тумачење § 528 грађанског законика поткрепљује се још и околношћу: што оца — незадругара подједнако наслеђују како деца која су с њиме у кући, тако и деца која су изван куће, рецимо на занату, у школи и т. д. А кад ни деца, која су са оцем заједно у кући, немају у наследству првенства од деце, која су изван куће, како је мо-

гуће § 528 грађанског законика протумачити тако: да је законодавац хтео, да стрицу, синовцу, или још и даљем рођаку у наследству да̂ првенство над децом умрлога задругара, која су изван задруге? Таква намера противила би се и здравом разуму и природној правици (§ 8 грађанског законика), као и општем начелу, на коме почива грађански законик — као постојана правила правде и правице (§ 2 грађанског законика), па с тога се и греши кад се она законодавчева намера — тако тумачи. — Ваља знати, да се у часу смрти оца — незадругара образује задруга између његове деце, разуме се на селу. Па кад законодавац у интересу одржања задруге не искључује из наследства децу таквог оца, која су изван куће, онда зашто би искључивао такву децу оца — задругара?

На тумачење § 528 грађанског законика без утицаја је други део истога, који гласи: „И само усвојење достоверним начином и са општим сагласијем задруге учињено, искључава и само сродство по крви изван задруге. Но деца маладолетна, ако би за матером из задруге отишла, задржавају своје првенство и изван задруге. Такође и у случају ропства или сужањства или друге подобне нужде и опасности, или службе отачаствене остаје право сродства при наследству и изван задруге невредимо.“

Усвојено је дете са свим равно рођеном детету (§§ 137 и 410 грађанског законика), и према томе и за њега важи оно, што је речено о рођеној деци, те је говор о истоме у овом §-у излишан.

Исто би тако излишно било нарочито напомињати, да маладолетна деца, ако би за матером из задруге отишла, задржавају своје првенство и изван задруге; јер се мисли на удовицу и њену децу са умрлим задругаром, а ова су већ у тренутку смрти свога оца — задругара законом позвати наследници (§§ 396, 400 и 520 грађанског законика).

Што се тиче трећег наређења: да и они, који су у ропству или каквој државној служби (н. пр. у војсци), задржавају право сродства при наследству и ако су изван задруге, она је такође излишна, пошто су такви и стварно и правно чланови задружне куће, а само привремено и преко своје воље живе изван ње.

III

Ако је и могло бити сумње о томе, да ли деца изван задруге наслеђују оца умрлог у задрузи, она је због генерално употребљене речи „сродство“ у § 528 грађанског законика, могла имати оправдања само до допуне (боље: *измене*) §-а 529 грађанског законика, која је учињена 28 новембра 1859 године ВN 5282.

§-у 529 грађанског законика, који гласи: „Девојке у задрузи заостале, кућа задружна да има садржавати, и у своје време пристојно удати, по постојећем обичају“, додато је поменутом допуном: *„Женска деца умрлога у задрузи, кад овај не остави по себи мушке деце, имају право наследства на део задружног имања свог оца;* но то им имање, у колико се оно у земљама и у опште у непокретностима састоји, може задруга по процени вештака новцем исплатити“.

Законодавац, увидевши неправду, коју је учинио одредбом § 529 грађанског законика, искључујући женску децу из права да наследе оца — задругара и онда кад овај није оставио мушке деце, допуном тој одредби дао је женској деци право да наследе оца — задругара, кад овај не остави по себи мушке деце. Па кад законодавац женској деци даје ово право, онда у толико више признаје то право мушкој деци, која у наследству искључују женску децу (§ 397 грађанског законика).

И кад мушка деца изван задруге умрлога у задрузи по § 528 грађанског законика не би имала право наследства на део задружног имања свога оца — задругара, она га, на основу принципа: доцнији закон мења ранији (lex posterior derogat priori), имају по овој допуни § 529 грађанског законика. Кад је то право признато женској деци која су у праву наследства у опште запостављена према мушкој деци, онда је тим пре признато мушкој деци као привилегисаној према женској у наследству.

То што допуном § 529 грађанског законика законодавац ово право наследства признаје женској деци, кад умрли у задрузи *не остави по себи мушке деце,* доказ је, и то аутентичан-законодаван, да законодавац под „сродством“ у § 528 грађанског законика није мислио на рођену децу, да ову,

дакле, у погледу наследства у задрузи није изузео од општих правила о наследству.

Но многи, па и г. Андра Ђорђевић,[1] мисле: да се *„сродство“* у § 528 грађанског законика односи и на рођену децу, мушку као и женску, и да се под *„женском децом“* у допуни § 529 грађанског законика разумеју само девојке.

С тога се појављује потреба да докажемо, да се допуна § 529 грађанског законика односи на сву женску децу, како на девојке тако и на удате кћери, а не само на девојке. Ако успемо у томе, онда је само по себи доказано оно што смо горе рекли, на име: да је допуном § 529 грађанског законика измењен — дерогиран § 528 грађанског законика у погледу на децу, баш да се он до ове допуне односио и на њих.

На првом месту треба бити на чисто са тим: на кога се у овој допуни односе речи *„у задрузи“*. Да ли на „умрлога“, „женску децу“, или и на „умрлога“ и на „женску децу“.

И по стилизацији, и по томе, што је наследство умрлога ван задруге регулисано општим правилима о наследству, речи „у задрузи“ односе се на умрлога тако, да значе: женска деца *човека који је умро у задрузи*, а не женска деца задругара, која су у часу смрти овога још у задрузи.

Из тога излази, да под „женском децом“ ваља разумети сву женску децу умрлога задругара, како девојке, које су у часу смрти оца — задругара још у задрузи — задружној кући, тако и ону женску децу, која у часу смрти оца задругара не живе у задрузи, било да су удате, да су још девојке али изван задруге.

За тако тумачење говори и околност: што се у § 529 грађанског законика вели „девојке“, а у допуни „женска деца“. Да је законодавац у допуни мислио само на девојке, он не би у истој употребио други, генералан израз: „женска деца“. А ова промена израза није случајна. У § 529 грађанског законика реч је о издржавању и удомљењу, и разуме се да су ту у питању само још „девојке.“ У допуни реч је о наслеђу, и ту су у питању не само девојке већ у опште „женска деца“.

---

[1] Бранич за 1904 год. стр. 200, 201 и 204.

Допуном законодавац је хтео да отклони неправду, коју је женској деци учинио тиме што им је у наследству претпоставио и удаљеније сроднике. Нашао је, да су рођена деца по самој природи, кад наследство постоји, позвана да наследе свога оца. Увидео је, да се законска одредба не може борити против онога што је природно, јер су задругари, који нису имали мушке деце, старали се да још за свог живота било деобом, било расположењем на случај смрти, осигурају наследство својој женској деци. Економско-политички принцип одржања задруге није се тиме постигао. Да се имање не би делило, законодавац, у исто време кад отклања неправду, води рачуна о одржању истога, дајући задрузи право да имање, које би припало женском наследнику, по процени исплати. Но отклањајући ту неправду и водећи рачуна о одржању задруге, овде целокупности непокретног имања, законодавац није могао ићи на то, да учини још већу неправду, којој би оскудевао апсолутно свани критеријум, и која се апсолутно ничим не би могла оправдати. Ова неправда била би у томе, што би од женске деце само нека — неудате кћери, и то оне само које у часу смрти оца — задругара живе у задружној кући — имала право наследства. Удате кћери и неудате, које у часу смрти оца — задругара не живе у задружној кући већ изван ове, н. пр. у служби, у школи, на занату, не би имале право наследства.

Оваква деоба рођене деце умрлога (defunctus-a) у погледу на право наследства била би нешто ново, до сада нечувено у наследном праву. Она би оскудевала сваког разлога...

Зашто да оца — задругара наслеђује само кћер, која је у часу смрти очеве још у задружној кући, а не и она која је удата, или која је иначе ван задружне куће? — Нпр. задругар, чији задружни део имања вреди 10000 динара, пре подне удао је једну кћер по постојећем обичају на селу. Свадба и удаја не коштају га више од две три стотине динара. Истог дана по подне умре, а у задрузи му остане још једна кћер — девојка. Ова сад, према схватању и тумачењу, противном нашем, треба да наследи све, а удата не добија више ништа. — Да ли је то хтео законодавац? Је ли му ма у чему ближа неудата кћер од удате; јесу ли потребе неудате кћери за тај наслеђени мираз веће од потреба удате кћери? Још драстичније показује се неоснованост такве намере законо-

давчеве, кад је једна ћер у задружној кући, а друга — девојка — у служби, занату, школи, дакле кад је ван задружне куће. Девојка у задрузи наслеђује све; девојка ван задруге — ништа!?

Са свега реченог мора се узети: да је законодавац под „женском децом“ у допуни § 529 грађанског законика разумео у опште сву женску децу, без обзира да ли су удата или не, да ли су у часу смрти оца — задругара у задружној кући или изван ове.

Др. Чед. Марковић.

ДАКТИЛОСКОПИЈА[1]

— МЕТОДА ЗА УТВРЂИВАЊЕ ИДЕНТИЧНОСТИ КОД ЉУДИ —

Разни проналасци на научним пољима скренули су од првога тренутка на себе пажњу људи, који су се својим тежњама и радом одвојили од друштва, вршећи послове наперене против њега и реметећи онај ред и ону сигурност, који треба да су основа за правилно развијање свих социалних односа. Па не само да су опажени, већ их је злочиначки свет умео врло брзо корисно да експлоатише у многобројним својим махинацијама.

У колико се умешност и способност развијала и усавршавала у злочиначком свету на штету друштва, у толико су и државне власти, у првом реду полиција — тај стални пратилац и чувар јавнога реда и поретка, — морале са своје стране прибећи таким средствима и послужити се оним мерама, које су у стању да моћно паралишу ударце, који су друштву намењени или задани од стране злочинаца.

---

[1] При изради ове расправе, сем личног искуства на пракси, служио сам се и овим делима:

K. Windt и S. Kodiček: Daktyloskopie, Verwertung von Fingerabdrücken zu Identifizierungszwecken. Беч. 1904 године; *A. Bertillon:* Das anthropometriche Signalemant, — autorisirte deutsche Ausgabe von Dr. v. Sury. Берн; *E. K. Henry:* Classification and uses of Finger Prints 1905 године. Лондон; *Dr. H. Gross:* Handbuch für Untersuchungsrichter. 1904 године. 4-то издање, I свеска стр. 256, 266 и 274—283, и II свеска стр. 51, 129 и 135; *O. Klatt:* Die Körpermessung der Verbrecher nach Bertillon und die Photographie. Берлин 1902 године; *Dr. G. Roscher:* Das Handbuch der Daktyloskopie. Хамбург 1905 године; *Dr. E. Wulffen:* Handbuch für den exekutiven Polizei-und kriminalbeamten 1905 године. II св. стр. 377—390; *F. Protiwenski:* Grundzüge der Daktyloskopie. Праг; *Fr. Paul:* Handbuch der kriminalistischen Photographie. Берлин 1900 године. Од истог писца: *„О идентифицирању“*,

Та средства и те мере мењале су се у току времена непрекидно, пратећи у корак друштво и науку и доводећи у везу једно с другим. Док се друштвени живот кретао у скромним и суженим границама и док наука није прокрчила себи пут у све редове грађанства, дотле ни полиција није морала употребљавати нарочита вештачка средства, ради зајемчавања сигурности и реда. Али чим се показаше промене и напреци у свима правцима друштвеног живота и чим су наука и техника постале пратиље радовима свих редова социалних, одмах видимо, да се с тим упоредо и полицијске власти користе свима новинама на тим пољима, не пропуштајући ништа, што би их ближе довело ка извршењу оних тешких задатака којима служе.

Један од тих задатака, и то један од врло важних, јесте и питање којим ћемо се овом приликом бавити: о средствима, које је полиција до данас пронашла, ради утврђивања идентичности оних непознатих лица, која би са њом, ма због чега, долазила у додир или сукоб. Да би томе задатку могла одговорити како треба и у свако доба, полиција је прибегавала разним методама за идентификацију рђавих друштвених елемената још од најстаријих времена.

Те су методе у многим државама у почетку, у доба када се друштвене заједнице још нису сасвим отресле својих грубих навика из патријархалног живота, биле и сурове и понижавале појединца; доцније, пак, у колико се друштвени

у преводу г. *Ж. А. Лазића*. „Бранич" од 1900 године. И овим расправама штампаним у повременим часописима: *Dr. Reuter:* „Über Leichendaktyloskopie у Arch. für. krim. Antrop. und Kriminalistik, књ. 21 св. 1 и 2. 1905 год., стр. 68—79; *Ostermann:* Der heutige Standpunkt der Daktyloskopie — у истом листу и истој књизи св. 3 и 4 стр. 310—326. Од истог писца још у засебној књизи штампано предавање, које је држао пред скупом полицијских чиновника у Ремшајду; *„Der Gerichtssaal"* књиге 64 и 65 о дактилоскопији у Италији, и књига 68 св. 5 и 6 о дактилоскопији у опште, од Dr. Fingera; *A. Daae:* Identifizieruug von Personen speciell durch Fingerabdrücke — у листу: „Blätter für Gefängniskunde", књ. 21 св. 3 и 4 стр. 197—228, Хајдлберг 1905; *Dr. E. Locard:* Les services actuels d' identification et la fiche internationale — у листу: „Archiv d' anthrop. criminelle... од 15 марта 1906 године, Париз. Из истог листа № 117 чланак „Савремена дактилоскопија" у преводу г. Д. Ђ. Алимпића, штампаном у „Пол. Гласнику" од 1903 год.; и *Д. Ђ. Алимпић:* „Живе слике", штампано у „Полицијском Гласнику" од 1905 године.

односи већма развијаху и у колико се већма почело водити рачуна о достојанству човечјем и могућности његовог поправљања, у толико се и те разне методе дотериваху и довођаху у сагласност са пречишћенијим појмовима, који су постепено овладали људским друштвом.

Од сурових се прешло човечнијим мерама, од простијих савршенијим тако, да данас полиције већ располажу неколиким добрим методама за идентификовање, међу које спада и дактилоскопија — идентификовање помоћу отисака прстију.

Увек је бивало, а биће и даље, случајева, да поједине индивидуе пред полицијом или другим властима крију податке о себи и својој прошлости.

Разни су узроци са којих то чине: код једних је то последица плашње, нарочито ако су у поврату, да их не снађе већа казна због извршеног дела; код других, опет, тежња, да се моментано бар ослободе непријатности, која би их снашла, ако би се одмах дознало њихово право име или ма шта из њихове прошлости. Нека лица чине то с тога, да би се прикрила од потерница, које су расписане за њима због каквог извршеног кривичног дела; друга, да би избегла испунење своје војне обвезе; трећа, пак, да би страна лица спасла одговорности због саучесништва, или да би им дала могућности да склоне или униште трагове каквог кривичног дела и т. д. Једном речи, узроци су веома многобројни и разноврсни, те их није могуће набројати ни у најисцрпнијој расправи.

Те се појаве најчешће дешавају у већим варошима, где власти имају посла са великим бројем непознатог света и где је друштвени живот јако компликован. И што је варош већа све су веће и тешкоће, с којима полиција има да се бори. Нарочито у огромним светским центрима интернационални професионални злочинци, — који су са развијености саобраћајних срестава данас у могућности, да лако крстаре с краја на крај света, — могу лако да се користе таквим прикривањем и да затуре своје трагове, представљајући се на свакоме месту под другим именом и титулом или занимањем.

Није тешко увидети, колико би зло било, када се против таквих лица и њиховог рада не би предузимале сходне мере за сузбијање, или колику би штету претрпео јавни интерес, када би се допустило, да поједине опасне индивидуе

избегну казну, која их очекује због каквог извршеног кривичног дела!

Као год што обавезно пријављивање становништва у модерно уређеним државама може да послужи полицији да поуздано сазна место становања сваког грађанина, као и друге податке; као год што јој систематско вођење контроле над странцима даје потребна обавештења о животу и владању свих страних елемената у некоме месту; или, као год што јој казнена регистарна контрола пружа драгоцен материјал о прошлости појединих поданика; — тако се исто, а нарочито у већим полицијама, осећа с дана у дан све јача потреба за неким погодним средством, којим би се полиција могла брзо и с потпуним успехом помоћи, да у сваком конкретном случају тачно утврди идентичност сваке непознате јој личности. А то је с тога потребно, што казне и друге мере које предузима државна власт могу тек онда бити правичне за појединце, ако су изречене познатоме лицу, и то познатоме како по садашњости тако и по прошлости његовој.

Под утврђивањем идентичности треба разумети дужност полиције, да у случајима потребе несумњиво утврди индивидуалност онога лица, чија се идентичност истражује, тј. она има, кад год је то потребно, да дâ тачан одговор на питање: да ли је дотично лице заиста оно за које се издаје, или је неко друго лице, и које поименце?

Тек са те чврсте подлоге биће могућно полицијској власти, да предузима и разграна друга своја пословања у разним правцима, која су исто тако важна за испуњење њених задатака.

I.

Кратак преглед разних метода за утврђивање идентичности појединих лица.

Са своје важности, питање о утврђивању идентичности криваца или других лица било је још од најстаријих времена предмет интересовања власти скоро у свих народа. Ну, наравно, у прво доба није још постојала никаква утврђена метода, те су се све полиције, у случајевима појављене сумње у идентичност кога лица, служиле разним заобилазним и споредним средствима и путевима. Сва су та средства одговарала ступњу

културног живота народа, у коме су употребљавана. У колико су се већма народи културно разликовали један од другога, у толико се видније могу опазити и разлике, ако баш не у савршености, а оно бар у човечности, на томе пољу употребљених средстава.

Из прастарих је времена још познат сурови начин обележавања осуђених лица помоћу *жига*, који им је ударан на поједине делове тела. Ово средство распознавања осуђеника у колико је било сигурно, у толико је опет било незгодно због понижавања тих људи, којима је на тај начин за навек била одузета могућност, да доцнијим својим животом стеку право на поновни улазак у друштво. То жигосање налазимо и у свима европским државама; последњи су изданци таквога обележавања укинути у Француској 1832 године, а у Русији — у њеним сибирским казненим заводима — тек 1863 године.

Код извесних народа у тропским пределима још од вајкада постоји један интересантан начин за одређивање идентичности. Тако Анамци, својим заробљеним непријатељима или кривцима обично измере извесне раздаљине зглобова на рукама, пошто им претходно прсте размакну бамбусовим трскама. На тај их начин могу познати у случају поновног заробљивања.

Источни народи, а у првоме реду Китајци и Индијанци, који су у доба, када је европска култура била готово још у повоју, стајали већ на врло високом ступњу образованости, употребљавали су ради одређивања идентичности, разне *отиске прстију и стопала*. Како је то код њих вршено и у којим случајевима, поменућемо мало доцније, када будемо говорили о отисцима у опште.

Тек много доцније се у културнијим државама појављују разне легитимације: *пасоши*, *буквице* и *друге легитимационе хартије* као средства, којима се према потреби имала да утврди идентичност појединих људи. Тај се начин идентификовања све већма усавршавао, док у последњем столећу није добио више — мање интернационалну важност у обичном животу, а поглавито у случају даљног путовања.

Овом се методом и данас још служе у свима културнијим државама; али му је значај знатно мањи но раније, јер је постао недовољан и немоћан, да одговори савременој дру-

штвеној потреби. Сем тога се и са силних недостатака, које га прате, много злоупотребљава од интелигентнијег разбојничког света, који га уме експлоатисати у своју корист.

Сви ми врло добро знамо, колико се они растегљиви изрази из таквих легитимација: „средњи“, „смеђ“, „обли“, „правилан“ и т. д. могу сматрати као поуздани знаци за одређивање нечије идентичности! Тим се, дакле, начинима легитимисања морала тражити замена, која би власти у сваком конкретном случају дала јачу гарантију за бољи и тачнији рад.

И замена је тражена, па се чак појавише и многи предлози и разне методе на бољој основици, које су требале да задовоље ту потребу. Многе су од тих метода имале и своје добре стране, али су исто тако показивале и веће или мање непотпуности и тешкоће у примени, са којих су или одмах са свим избациване из комбинација или су биле деградиране на степен помоћних средстава другим савршенијим методама. Највећа је тешкоћа у овом целом послу била, да се нађе начин што лакшег и прегледнијег класификовања и срећивања прикупљеног материјала, ради брзог проналажења у моментима потребе, што је заједнички камем спотицања и свим ранијим системима био.

Тек се у најновије време појављују на томе пољу нове методе, са далеко правилнијим и савршенијим погледима на могућност идентификовања људи на модерној и научној основи, ослањајући се на сталне и неизмењиве особине сваког појединог човека којима се одликује од свих других, при чему се поклањала нарочита пажња класификовању нађених података. Те су методе са својих лако уочљивих одличних особина одмах прихваћене од културних држава, као по све корисне и применљиве у служби друштвеноме добру.

Пошто класификација, као што рекосмо, у овоме послу игра главну улогу, то ћемо у општим цртама поменути све важније предлоге и методе класификовања прикупљених података о појединим лицима, који се обично бележе на картонима. Ти, дакле, подаци, могу се класификовати према више метода, међу којима су најважнији ови: према разлици доње вилице код разних лица; према отиску палца десне руке; према боји очију; према особитостима вијуга ушне шкољке; према особеним знацима на телу: ожиљцима од

рана, брадавицама, младежима и т. д.; према личном опису; према фотографским снимцима; према антропометријском мерењу тела по Бертијоновом систему; и најзад, према отисцима прстију обе руке, по методи званој „дактилоскопија“.

Први и други начин се не могу узети као озбиљне самосталне методе идентификовања, зато што се помоћу њих не може извршити успешна класификација и брзо проналажење картона у маси учињених забележака, и ако би због разноликости делова тела код појединих људи било могућно распознавање појединаца.

Метода класификовања према *боји очију* садржи у себи и неке добре особине, јер се може распоредити и проналазити велики број картона са прикупљеним подацима о појединим лицима. Али слаба је страна њена у томе, што изискује врло велику и непрекидну праксу, као и доста јаку интелигенцију полициских органа, који се тим послом баве. Па и код најспремнијих органа заблуде при овоме раду нису ни у колико искључене. Овај је систем класификовања нарочито усавршио Бертијон, коме је, као што ћемо видети, ова метода служила за помоћно средство његовој класификацији, поглавито за малолетна и женска лица. Та метода нигде не постоји као самостална, а нарочито није изводљива код Црнаца и Ориенталаца, пошто код њих нема великих варијација у боји дужице.

Према особитости *вијуга ушне шкољке* тешко да би се могло извести класификовање, због врло нежних и финих нијанса у облицима фигура вијуга, које би могле бити видљиве само извежбаном оку каквога антрополога, али никако и оку практичног полицијског органа у свакодневној примени. Због тога се и ова метода не може одржати као самостална, али има тесне везе са методом класификовања помоћу личног описа.

Метода, која врши класификовање према *особитим знацима* на људском телу, који су постали вољном радњом субјекта или независно од њега, исто је тако незгодна за самосталну класификацију. Њена је најглавнија мана, што се по сваком особитом знаку код људи мора вршити класификовање одељено. А како се код свакога лица обично налази по неколико таквих карактеристичних знакова, то се неминовно и посао око класификовања тиме знатно отежава. По

њој, дакле, није згодно вршити самосталну класификацију, а ни проналажење не бива брзо. Као помоћна, пак, метода, врло је згодна, поглавито за компликоване случајеве, и као таква постоји она у многим државама. До пре кратког времена је у Угарској идентичност поглавито утврђивана овим системом, уз припомоћ других, као споредних.

Овој методи, као и ранијој, обратио је Бертијон већу пажњу, делећи особите знаке на шест главних категорија и служећи се нарочитим скраћивањем дугачких фраза, ради практичније употребе. Јован Вучетић, шеф оделења за идентификовање у Буенос-Ајресу класификовао је особите знаке у двадесет и четири типа.

Метода према *личном опису*, која је од Бертијона код Француза до потпуности усавршена, и која је тамо позната под именом „portrait parlé“, има неколико врло добрих особина, и може се врло корисно употребити, нарочито за гањање злочинаца у пољу; али је сама за себе као метода за класификацију незгодна, јер се по њеним резултатима тај посао не може потпуно и тачно да врши. Она је апсорбовала и неке од до сада поменутих система. Главни се њен задатак састоји у опису извесних карактеристичних знакова лица, поглавито деснога уха и носа.

Њу је Бертијон, као што смо већ поменули, усавршио, а и описе је скратио помоћу цифара и слова у толикој мери, да је омогућио и телеграфисање личног описа помоћу њих. Овај су систем разрадили на свој начин и Вучетић у Јужној Америци и Д-р Отоленги, професор судске медецине у Риму, уносећи извесне допуне, које се данас примењују од првога у Ј. Америци, а од другога у Италији. И овај систем захтева врло извежбане и интелигентне полицијске органе, који се само за тај циљ морају спремати у нарочитим курсевима, као што се то ради у Немачкој и Француској, ако се хоће да тај посао буде вршен са разумевањем и успехом. Према томе је овај метод подеснији за спољну детективну службу, гоњење, а за класификацију картона добар је само као помоћно средство.

Васа Лазаревић,
члан управе града Београда.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

СРПСКЕ ЗЕМЉОРАДНИЧКЕ ЗАДРУГЕ
У 1905 ГОДИНИ

IV

После овога можемо се вратити нашој главној тами: прегледу рада и стања земљорадничких задруга у 1905 години.

Наше кредитне задруге навршиле су 1905 године једанаест година од свога постанка, с тога ће резултати 1905 бити у исто време смотра васколика њихова делања — од почетка дотле.

У 1905 било је у целој земљи 528 кредитних задруга. Извештај о пословању и стању послале су 468 задруга. И по њима су ове задруге у истој години:

имале обрт	5,907.241	динара
издале 16.609 нових позајмица	1,276.858	„
наплатиле 11.344 ранијих позајмица . .	899.387	„
примиле на сталну штедњу	243.297	„
вратиле са сталне штедње	58.213	„
примиле на обичну и дечју штедњу . .	173.833	„
вратиле са обичне и дечје штедње . . .	125.509	„
узеле у зајам од Савеза	260.983	„
вратиле од узетога зајма	221.189	„
имале приход	146.023	„
имале расход	136.571	„
71 задруга је имала већи расход за . .	8.468	„

На крају 1905 године исте су задруге биле у оваквоме стању:

актива:

новац	55.246	динара
15.691 уредна позајмица	1,179.866	„
176 неуредних позајмица	13.468	динара
хартије од вредности	76.990	„
некретности, намештај, прибор	111.644	„
већи расход код 71 задруге	8.468	„

пасива:

стална штедња	831.983	„
обична и дечја штедња	298.036	„
зајмови	225.595	„
резервни фондови	89.569	„

На првом месту, улазећи у појединости овога прегледа, мора се констатовати да велики број задруга (60) нису послале својих извештаја. О овој ствари говорено је раније, приликом општега прегледа *свих* земљорадничких задруга у Србији, те ћемо се овде ограничити само на овој констатацији факта.

Обрт је узет: укупно примање и укупно издавање свих 468 задруга. Значи да је свака задруга имала које примања које издавања просечно 10,485 динара. Преко ове просечне суме имале су обрт 178 задруга, а испод ње 290 задруга. Излази да је већина задруга слабијега стања. До 20.000 динара имале су обрт 73 задруге, до 30.000 динара 41 задруга, до 40.000 динара 25 задруга, до 50.000 динара 11 задруга, а преко ове суме 18 задруга, Преко 100.000 динара имале су обрт 2 задруге: Кусадачка (140.000) и Рачанска (148.000). Ако укупан обрт поделимо по годинама, онда су за последњих пет година земљорадничке задруге примиле и издале у новцу:

у 1901	години	2,175.788	динара
„ 1902	„	2,907.411	„
„ 1903	„	3,542.077	„
„ 1904	„	4,643.894	„
„ 1905	„	5,907.241	„
	Укупно	19,176.411	динара

Као што се види, обрт с године на годину стално расти.

Нових позајмица дале су земљорадничке задруге преко целе 1905 године 16.609 у суми 1,276.858 динара. За последњих пет година ова се позиција увећавала овако:

у 1901	издато	7.144	позајмица	за	521.098	динара
„ 1902	„	8.209	„	„	663.201	„
„ 1903	„	9.307	„	„	790.815	„
„ 1904	„	12.282	„	„	1,044.229	„
„ 1905	„	16.609	„	„	1,276.858	„
	Укупно	53.551			4,296.291	

Ако потражимо на што су ове позајмице издате, то ћемо добити за истих пет година овакав резултат:

Циљ позајмица:	1901		1902		1903		1904		1905	
	БРОЈ ПОЗАЈМИЦА И СУМА:									
Набавка спрежне стоке	1.624	173.037	1.754	185.776	2.147	231.044	2.360	257.755	3.121	311.600
„ приплодне стоке	1.164	96.433	1.384	118.454	1.596	132.830	1.901	170.545	2.100	165.478
„ земљорад. справа . . .	459	29.041	643	37.917	541	35.427	620	44.049	666	42.453
„ семења	221	9.789	158	9.407	290	12.027	200	10.997	302	17.454
„ хране — људске и сточне	1.128	41.282	1.488	90.379	1.709	116.770	3.679	264.221	6.017	383.724
Обрађивање тла	199	13.182	326	23.250	372	31.343	441	34.733	441	31.128
Подизање виногр. и воћњака . .	362	18.710	438	26.244	334	24.268	465	36.275	425	28.661
„ зграда	336	25.948	472	40.934	539	52.645	563	53.583	576	59.809
Куповина земљишта	233	21.234	256	25.375	264	26.362	325	36.707	702	67.306
Одуживање дугова	454	34.650	454	45.085	551	59.905	657	61.854	921	78.176
Исплата пореза	740	41.515	599	36.522	589	37.142	827	50.056	973	62.107
Лечење и друго	224	16.277	237	23.948	375	31.052	244	23.454	365	37.962
	7.144	521.098	8.209	663.291	9.307	790.815	12.282	1,044.229	16.609	1,276.858

Или укупно за свих пет година:

	Број позајмица:	Укупна сума:	
Набавка спрежне стоке	11.006	1,159.212	динара
„ приплодне стоке	8.145	683.740	„
„ земљорад. справа	2.929	188.887	„
„ семења	1.171	59.674	„
„ хране	14.021	896.376	„
Обрађивање тла	1.779	133.636	„
Подизање виногр. и воћњака	2.024	134.158	„
„ зграда	2.486	223.919	„
Куповина земљишта	1.780	176.984	„
Одуживање дугова	3.037	279.670	„
Исплата пореза	3.728	227.342	„
Лечење и друго	1.445	132.693	„
	53.551	4,296.291	„

Највећа сума позајмица издата је на набавку спрежне и приплодне стоке (1,159.212 + 683.740 =) 1,842.952 динара. Али је највећи број позајмица (и ако не и сума) дан на набавку хране. Ова рубрика особито је порасла у 1904 и 1905 години. Али, судећи по неким гласовима, који су се ове године чули на конгресу, као да ће бити овде неке заблуде... На набавку справа издато је релативно мало, ни пуних 5% од свих позајмица! Најмање је издато на боље семење, што значи да сељак наш још не увиђа потребу ни замене садањега семења бољим ни завођења нових култура, особито пићних биљака. На обрађивање тла није такође много издато, тек нешто јаче од 3%, а то се објашњава присуством све самих малих земљорадника у задругама, који већином сами обрађују своја земљишта. Подизање винограда и воћњака заузима такође 3% од укупне суме, а подизање зграда 5%. На куповину земљишта позајмице се по правилу одобравају само онима који или никако немају земље, па хоће да је имају, или који немају земље доста а, према броју душа, оправдано је да се помогну да је докупе. С тога та врста позајмица не заузима више од 4%. Много већи проценат, око 15%, заузимају позајмице на одуживање дугова, исплату пореза, лечења итп., али ко познаје прилике на селу, тај неће олако узети да су све ове позајмице бескорисно отишле. Има таквих дугова, под тако тешким погодбама закљученим

пре него што је и било земљорадничке задруге, да се не може мислити ни на какав напредак газдинства, док се они најпре не скину. То су већином омање подужице, закључене у тренутку оскудице у храни итп., и задруге осећају дужност да у таквим приликама притеку у помоћ. Немислено би било одуживати каквога трошкацију или велики дуг, јер стоји опасност да се дужнику неће помоћи а задруга може доћи у неприлику, али помоћи да се одужи какав поштен и радљив земљорадник, то је не само умесно и корисно, него и дужност једне земљорадничке задруге. Ако се подели укупна сума, дана на одужења у току минулих пет година, на број позајмица, видеће се да просечна позајмица није била већа од (279.670 : 3037 =) 92 динара. То исто важи за исплату пореза с додатком, да се такве позајмице, по правилу, чине само онда, када дужник има што за продају, али одгађа исту да би сачекао боље цене. На лечења, саране итп. издато је свега 1445 позајмица, дакле тек нешто јаче од 2%, у суми 132.693 или 3% од укупне суме; али ми немамо ту шта да замеримо кад је у питању лечење и обезбеђивање радне снаге. То је, ако не више, исто онолико корисно као и набавка теглеће стоке, справа итп. На саране је издата мања сума и поглавито, да се задругари не би задуживали појединцима.

Наплаћивање позајмица није било рђаво, али се приличан број нашао крајем године ненаплаћених. Ево какве ту бројеве имамо за минулих пет година:

П о з а ј м и ц е:

	Наплаћене:		Ненаплаћене:	
у 1901 години	5.086	401.575	195	12.712
„ 1902 „	6.394	535.132	137	7.979
„ 1903 „	7.483	626.043	91	5.162
„ 1904 „	9.388	896.402	141	10.487
„ 1905 „	11.344	899.387	176	13.468
	39.695	3,358.539		

Наплаћивање је увек ишло до ³/₄ издатих позајмица, али се неједнако кретао број неуредних платиша. У 1901 години било их је двапут више него у 1903, а у 1905 мање него у 1901. Ваља додати, да ти бројеви означавају колико је укупно остало ненаплаћених обавезница од постанка зем-

љорадничких задруга па до краја године. Значи да су од 1901 до 1903 многи неуредни дужници регулисали своја дуговања; у 1904 број им је порастао на 141, а у 1905 на 176. Ипак није достигнут број из 1901 ма да је сума прешла ону из те године. На крају 1905 године било је дакле у свима земљорадничким задругама у Србији 176 неуредних дужника за 13.468 динара. На портфељ од 1,179.366 динара то чини једва нешто јаче од 1%. Није много, али је желети да не буде ни мало.

Стална штедња је дело само задругара. Они улажу у задруге по 0·50—1—2 динара месечно и не дижу своје улоге по 3—4—5 година. Има задруга које су продужиле улагање и после пете године. Циљ је ове штедње: да се задругари навикавају на улагање и да задруге поступно створе свој месни извор за новац. У 1905 години такве је штедње примљено 243.297, а враћено задругарима који су то престали бити 58.213 динара. Вреди нагласити да земљорадничке задруге враћају задругарима сав њихов улог, без икаква одбитка, а с додатком интереса до дана исплате. У том погледу земљорадничке задруге су одвојиле од многих и многих других заједница, где се увек нешто одбија за казну, резервни фонд итп. На крају 1905 стална штедња је износила код 468 земљорадничких задруга 831.983 динара или на сваку задругу по 1.778 динара. Ево како је стална штедња расла за последњих пет година:

1901 године	321.526 динара
1902 „	412.273 „
1903 „	518.645 „
1904 „	648.732 „
1905 „	831.983 „

За пет година стална штедња је порасла за 159 на сто: од 321.526 на 831.983 динара. Ако и у напредак буде истоветним темпом расла, онда ће земљорадничке задруге у Србији на крају 1910 године имати до 2,500.000 динара сталне штедње.

Обична и дечја штедња отворена је свакоме, био ко задругар или не, мушко или женско, одрасао или дете. На обичну штедњу улаже ко колико има и кад колико хоће од 1 до 2000 динара, јер већу суму ни од кога земљорадничка задруга не прима. Исто се тако и враћа, кад ко колико за-

тражи, осим кад задруга нема тренутно новаца, јер тада мора улагач да почека или неколико дана или највише до рока који предвиђају правила за отказ већих сума. Дечја штедња добила је име по томе, што се највише по школама, за децу, установљава. По њеним правилима свак (и дете и одрасао) може да улаже почев, од 5 пара све док не домири до 1 динара. У прво време свак добија штедионички листић и по њему улаже своје мале — петпарачке — улоге; кад се листић испуни, тј. кад се домири 1 динар, онда задруга издаје улагачу уместо штедионичкога листића штедионичку књижицу на улог од 1 динара. Улагач после опет улаже по штедионичким листићима, а сваки испуњени листић доноси с књижицом у задругу, где му се листић одузима и нов улог од 1 динара уписује у штед. књижицу. То се тако може обнављати највише 2.000 пута, јер ни на ову штедњу нико не може уложити више од 2.000 динара. Дечја штедња је особито погодна за сиротињу која не може да уложи од једанпут динар, али која неосетно може да улаже дневно по 5 пара. Ко свакога дана улаже по 5 пара, тај ће за годину дана имати око 19 динара с интересом. Ко улаже дневно по 15 пара, за годину дана уложиће колико је потребно да се поступно амортише кућа од 1000 динара.

На жалост, бозна каквим улагањем наших села не можемо се похвалити. Сељак наш није навикнут да улаже новац, као што то чине градски становници, па да му се нађе при руци кад му устреба, особито потцењује ситну штедњу и зазор му је кад му се каже да може да улаже и по 5 пара. Ненавикнут на поступност, а како нема истрајности која одликује старије и културније народе, он сматра 5 пара за ситницу и неће *таквим* „ситницама“ да се занима. Културан човек, разуме се, и о најситнијим ситницама води рачун.

У 1905 години примљено је укупно обичне и дечје штедње 173.833, а враћено 125.509 динара. Незначајне суме! На крају године било је ове штедње код свих 468 задруга једва 298.036 динара! *Једна* само осредња градска штедионица има више од тога... За последњих пет година ова се рубрика кретала овако:

у 1901 години	110.717 динара
„ 1902 „	148.024 „

у 1903	години	181.484	динара
„ 1904	„	237.213	„
„ 1905	„	298.036	„

Три узрока могу бити што је ова сума овако споро расла: небрежљивост нашега сељака да штеди и улаже, неповерење према земљорадничким задругама, нестарање часника и задругара да прва два узрока отклоне. Ми смо уверени, да би сасвим друкчији резултат био, када би се овај последњи узрок отклонио, тј. када би се часници и задругари наших земљорадничких задруга више старали о угледу својих задруга и о неговању свести о штедњи и улагању на селу.

У зајам су задруге релативно мало узеле од савеза. У 1905 години узета сума достиже тек 260.983, а враћена 221.189 динара. Однос враћања је исти као и код задругара. Значи да наше задруге већим делом раде својим новцем или, тачније, да на $^2/_3$ њихова новца, $^1/_3$ је од савеза. На крају 1905 године, све *кредитне* задруге дуговале су савезу још 225.595 динара. За време од 1901 до 1905 ова се сума пењала овако:

у 1901	години	74.119	динара
„ 1902	„	81.363	„
„ 1903	„	110.344	„
„ 1904	„	190.206	„
„ 1905	„	225.595	„

Ови бројеви најбоље показују, да земљораднички кредит не потребује много новаца. Доста је да је тако уређен да се позајмице редовно отплаћују, и онда се, наравно, и мањом сумом може намирити већи број потреба. Не гледа ли се на што се позајмице дају, као и ако се не траже почесне редовне отплате, онда ће, разуме се, многи милијуни бити мало и недовољни.

О приходима и расходима земљорадничких задруга и овде се има казати реч-две. Приходи су сразмерно приличнн. На једну задругу просечно пада 312 динара прихода. Али су расходи *врло велики*. На једну задругу пада просечно 292 динара расхода, или, у процентима, близу 94%. Значи да наше задруге троше од свакога динара прихода 94 паре, или од сваких 100 динара 94 динара. Некоје се задруге радо хоће да изговарају котизацијом, коју плаћају савезу, као да она

много износи. Међутим за целу 1905 годину све задруге су платиле на име котизације 15368 динара, или, од укупнога расхода, само 12%. До 94 има, као што се види, још равно 82%. Ако узмемо у рачун и интересе, које су задруге платиле, на сталну штедњу до 42.000, на обичну и дечју штедњу до 12.000, на зајмове до 12.000 динара, или укупно 66.000 динара, а с котизацијом 82.000 динара, опет остају (до 136.571 динара) 54.000 динара, које су задруге потрошиле на чисто своје канцеларијске трошкове и на плате секретара и благајника. На те две позиције просечан расход на сваку задругу долази по 118 динара, а то је, без сумње *одвећ* много, кад се зна да више од 3/4 задруга не дају никакве награде ни секретарима ни ризничарима. Резултат је, дакле, увек исти, ма како ствар узели, а тај је: *да наше задруге много троше.* Ево како су се укупни приходи и расходи кретали за време које нас занима:

		Приходи:	Расходи:
у 1901	години	56.816	51.880 = 91%
„ 1902	„	69.287	62.704 = 90 „
„ 1903	„	87.955	83.944 = 96 „
„ 1904	„	115.670	107.701 = 93 „
„ 1905	„	146.023	136.571 = 94 „

За пет година задруге су просечно трошиле сваке године по 93 од сто својих укупних прихода.

По себи се разуме да резервни фондови не могу бити велики, нити могу богзна колико да расту кад се овако троши. За пет година задруге нису биле кадре да уносе у ове фондове више од 7% бруто прихода. Зато су резервни фондови наших земљорадничких задруга сразмерно и тако мали. За 12 година рада 468 задруга немају веће резервне фондове од 89.569 динара. Узимамо у рачун млађе и слабије задруге, али ипак држимо да је мало кад ни данас на једну задругу не долази више резервнога фонда од 192 динара. Да је то мало утврђује се: 1-о што задруге сразмерно одвећ много троше; 2-о што од 468 задруга само 127 имају резервне фондове веће од просечне (192) суме; 3-е што од укупне суме резервних фондова само на један округ (смедеревски) долази 17.653 динара, или 19%.

Ми ове податке не износимо што хоћемо да истакнемо дужност земљорадничких задруга да повећавају, по што по

то, своје резервне фондове. Не, од нас је далеко помисао да у ком виду заступамо или уносимо „профитмахерске“ (ћарџијске и ћифтинске) тежње у нашу задружну ствар. Али, кад већина задруга наплаћује на позајмице преко 8% интереса, онда је, држимо, право и умесно да од тога вишка (преко 8%) виде веће вајде њихови резервни фондови. Да је овај наш захтев умесан, доста је да поменемо само смер резервнога фонда у земљорадничкој задрузи, који је ту исто оно што је близина воде предмету, који је у опасности да се запали. Резервни је фонд — фонд, који обезбеђује солидарну одговорност, фонд који брани имовину задругарску у случају какве штете или губитка. Па ипак су задруге досад већи део својих прихода трошиле, а само незнатан проценат уносиле у овај фонд! Дај Боже да то у напредак друкчије буде.

За време од 1901 до 1905 године резервни су фондови расли овако:

у	1901	години	31.311	динара
„	1902	„	43.825	„
„	1903	„	56.976	„
„	1904	„	68.931	„
„	1905	„	89.569	„

Хоће ли се укратко да понови све што је довде казано о земљорадничким *кредитним* задругама, онда би се њихов рад и њихови резултати у Србији могли свести у ове опште и главне тачке:

1. Кредит, који оне набављају и дају, у правом је смислу *земљораднички*, јер се даје непосредно земљорадњи и контролише његова употреба. На томе пољу задруге имају већ велике успехе, јер уносе сваке године поприличну суму капитала у газдинства, која у капиталима оскудевају. Није потребно да избројавамо број грла теглеће, музне и друге стоке, која су, захваљујући задружноме кредиту, обогатила или увећала инвентар неколико хиљада сеоских домаћина. Није потребно да то чинимо ни за земљорадничке справе, семење, саднице и друга оруђа, јер се све то може, макар и приближно, сазнати из сума даних позајмица, које смо раније навели. Доста је да се каже толико, да су земљорадничке задруге за време од 12 година дале својој околини близу 5 милијуна динара у разним произвођачким намирницана, да су много пута досад сачувале много газдинство од

претешких зеленашких задуживања у времену оскудице хране или друге неке невоље, и да се њима има доста захтевати што је укупна производња у многим селима у нашој земљи умногоме одскочила или што су стари и рђави начини производње или прераде замењене бољима.

2. Поред економске делатности земљорадничких задруга, која се огледа у несумњивом материјалном унапређењу њихове околине, могао би се навести и њихов утицај на бољи начин производње и прераде, на пример одабранијега семења, стоке и справа, и уопште на културно — економско и васпитно — подизање сељаштва. Задругари земљорадничких задиуга неоспорно више знају, него просечна средина сељачка. Они су обавештени о свима готово важнијим данашњим аграрним питањима и знају, боље него огромна већина незадругара, зашто се распадају породичне а стварају нове — солидаристичке — задруге, шта је то обезбеђење сељачке државине а шта обезбеђење усева, стоке и т. д., уколико се Србија може такмичити с другим земљама у погледу извесних земљорадничких производа и прерађевина, а у чему не може и зашто, и т. д., и т. д., и т. д. Коњгреси наших задруга и њихове окружне скупштине раширили су ова знања међ наше задругаре, а задруге радом својим и утицајем доприносе да се она стално одржавају, допуњују и разгранавају. Али ми ипак нећемо само задругама, скупштинама и конгресима да резервишемо свеколику заслугу за овај прогресивни окрет на нашим селима. Поред задружне акције, делали су и делају у истом правцу и државни економи, министарство народне привреде, пољопривредно, свиларство, а од скоро и пчеларско друштво — сваки у своме домашају и у својој надлежности. Стоји ипак тај факат, да је ово опште и заједничко делање свих поменутих чинилаца више захватило задругаре, него друге.

3. Ниуколико није мањи био утицај земљорадничких задруга на другарске и наравствене односе на селима. Познато је колико моћи имају оне на овоме пољу. Безброј картара, напустило је — настојавањем задруга — ту паклену навику, као што су други оставили пиће и почели да живе паметно и уредно, трећи ленствовање и нерад, четврти потричарство и т. д. и т. д. Задруге лече из корена ове недуге нашега запуштеног сеоскога живота и њихова је сурадња у

томе правцу позитивна и брза, бржа — може бити — него ма које друге стране.

4. Ма колико да су задруге заслужиле признање за практично решење питања о земљорадничкоме кредиту и за спасоносне утицаје, које оне у вези с тим врше, све то ипак не умањава неутешну импресију, да су задруге мало пажње поклањале питању о неговању свести о штедњи на селу. Свака друга земља, означавајући тиме земљорадничке задруге, стоји у томе погледу боље од нас. Српске земљорадничке задруге у Аустро-Угарској, којих тамо нема ни половине нашега броја, имале су сталне и обичне штедње на крају 1905 године 1,159.900 круна. Хрватске сељачке задруге, којих је на крају 1905 било 201, имале су у исто доба 1,198.669 круна штедионичких улога. А око 200 земљорадничких задруга у Крањској премашале су у штедионичким улозима, у 1905 години, 42,000.000 круна!... Наша свеколика штедња код земљорадничких задруга достиже једва 1,130.000 динара. Значи да наше задруге имају тек да раде у овоме правцу. По себи се разуме да ће успеси бити утолико бржи и већи, уколико задруге постигну да потпуније и боље уклоне сметње, које сада не привлаче или чак и одвраћају улагаче и штедише од њих. Напоредо с тим, задруге морају од сад бити много активније у популарисању идеја о штедњи и самом изазивању, особито ситних, сиротињских улога.

5. Истоветна замерка могла би се учинити задругама за њихово сувишно трошење. Тако исто за релативно мале резервне фондове, релативно мали број задругара, релативно слабо интересовање за пропагаторску ствар. А поврх свега лебди једна општа и велика опомена, да су земљорадничке задруге првенствено и једино економске установе, чији је позив и да припитомљавају нарави и зближују људе, ради заједничких великих и високих смерова, а не да још више распаљују дивљу нетрпљивост и кваре пут за узајамну сарадњу и потпору. У овом погледу наше земљорадничке задруге представљају још распаљиву и бујну младост, која често прецењује и злоупотребљава своју снагу. Школа, и то чиста задружна школа, која се тече из живота и рада, имаће овде још доста посла...

Мих. Аврамовић.

СУДСКА ХРОНИКА

ЗА ЗАШТИТУ ЗАКОНСКОГ НАСЛЕЂА ОД ЛАЖНИХ УСМЕНИХ ТЕСТАМЕНАТА ПОТРЕБНА ЈЕ ШТО ПРЕ ИЗМЕНА § 436 ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА

По грађанском судском поступку од 12 фебруара 1860 године, облигација неписмена дужника била је пуноважна без обзира на висину (количину) суме на коју гласи ако је имала *три* сведока, од којих је само један морао бити писмен.

Како су се у велико почеле јављати лажне облигације под крстом дужника а по сведоџби она два неписмена и оног трећег писменог сведока и са њима нападала и пљачкала имовина богатих људи, то је грађанским поступком судским од 20 фебруара 1860 године у §-фу 242 прописано: „да о сваком дугу, који прелази суму од 250 гроша пореских треба имати *писмену* исправу, иначе никакав већи дуг од ове суме неће се моћи доказивати сведоцима“.

Разуме се, таком одредбом већ се у велико стало на пут лажним облигацијама, следствено и даљем пљачкању које је постојало по поступку од 1860 године. Но како су судови почели неједнако да тумаче пропис § 242 од 1865 године, сводећи његов смисао на то: да се односи само на дугове од *зајма* а не и на друге правне послове преко суме од 250 гроша пореских, то је законодавство од 8 маја 1881 године установило нову одредбу § 242 „да се сведоцима неће моћи доказивати никаква тражбина преко 200 динара без обзира на основ из кога тражбина произлази и на предмет који се тражи“. И тако оваком одредбом пресечено је оно неједнако тумачење и њом је још јаче обезбеђена имовина грађана од лажних сведока за све правне послове преко те суме, које

је ограничење, као што рекосмо, дошло због лажних сведока, ма да наше културно знање (слаба писменост) није препоручивало таку меру.

Међу тим ово је ограничење далеко раније заведено у другим земљама, како због лажних сведока, тако и с тога што су искази њихови чешће били *нетачни* и то или због слабог памћења сведока или чак и са заборавности појединих збића закљученога правнога посла, те су судови имали тешкоће да спор по том правном послу пресуде. Због тога је преко те суме заведена исправа као јача гарантија за све правне послове између грађана, што је, разуме се, паметно.

Као што се види, а и пракса то тврди, наши су грађани за све горње послове сада сасвим обезбеђени од лажних сведока; али како се горње ограничење не односи на тестаменте, који се, како они усмени тако и писмени (приватни) сведоцима доказују, то се од дужега времена појављују лажни *усмени* тестаменти, па чак и писмени, којима се напада друго добро (право) грађана, а то је законо (инстетатско) наслеђивање. Они су сада на дневном реду као пређе лажне облигације, што нам је и дало повода, да, говорећи о тестаментима, и њих споменемо, а судови су, према досадањем стању ствари, немоћни да томе стану на пут, кад закон допушта усмене тестаменте по доказу сведока. За потврду овога што рекосмо наводимо из конкретних случајева неколико таких тестамената.

Један приводи сведоке да докаже како му је умрли на три године пред смрт завештао имање, а *други*, знајући да доцнији тестамент обара првашњи (ранији), приводи сведоке за доказ како је њему умрли на три сата пре но што ће душу да испусти оставио имање. И једни и други сведоци оба тестамента посведочавају и заклињу се; *трећи* тражи да се огласи за наследника умрлога по *писменом* тестаменту, али пошто му је овај пресудом оглашен за неважећи због недостатака формалних, он после тога приводи пет сведока како му је покојник *усмено* пред њима завештао имање. И ови сведоци то посведочавају и заклињу се; *четврти* је тражио да се огласи за наследника по усменом тестаменту, који је покојник на две године пред смрт изјавио, али како је тај тестамент због противречности сведока оглашен за неважећи, то он приводи других пет сведока за доказ како му је по-

којник на шест година пред смрт имање завештао и ови сведоци једногласно то потврђују и заклињу се; *пети* је оспорио једном задругару наслеђе код ванпарничног судије на део умрлога задругара; тврдећи да је умрли *инокосно* живео. Упућен је да то парницом докаже, и он тужбу о том поднесе суду позвавши се у доказ инокосног живота на сведоке. Но у течају те парнице он приведе судији пет сведока од оних из поднесене тужбе за доказ, како му је умрли своје имање завештао, и ако се зна да је умрли у омрази са њим до смрти живео. И ти сведоци то посведочавају и заклињу се.

Карактеристично је, да је у свима овим цитираним случајевима, а из бојазни да не би сведоци другче у редовној парници код суда сведочили, тражено да се они одмах код ванпарничног судије на те исказе закуну, што је одмах и учињено, и ако не би било никакве опасности у одлагању те заклетве.

Могли бисмо ређати још случаје из архиве првостепеног пожаревачког суда, а таких, како смо извештени, има и код других судова; али налазимо да је и ово доста за повод размишљању: да ли с погледом на оваку наравственост нашега света треба институцију усменог завештања из закона уклонити или друкче § 436 редиговати у циљу да би се од несавесних људи сачувало законско наслеђивање?

Прилог овај има задаћу да покаже то другачије редиговање, јер на прво питање већ имамо један одговор у следећем.

Уредништво *„Гласа Права“* у свом 1-ом броју 1904 године поставило је, поред других, и питање: треба ли из закона уклонити установу усменог тестамента. На то питање г. *А. Т. Андријевић* у *„Гласу“* од исте године (стр. 423) одговорио је потврђујући. Разлози, са којих је то учинио јесу: што је културно стање данас јаче него пре 60 година, када је ова установа ушла у закон; што су писмени тестаменти јача гарантија за вољу завештаоца и т.д. Али и ако се види да г. писац није помишљао на то да се том врстом тестамента могу чинити оволике злоупотребе на штету законског наслеђа, он је ипак дошао до закључка да га треба укинути.

Но и ако ми по реченом имамо јачег разлога да тражимо његово укинуће, опет с погледом на културно стање нашег народа, пошто је оно још слабо, и с погледом на то

што код неког може да се појави воља пред саму смрт за изјаву завештања, па у тој журби не може да нађе вешто лице за писање тестамента нити да зове судију или адвоката, — налазимо, да треба и даље усмени тестамент задржати. Међу тим мислимо да треба изменити текст § 436 и то прво у томе, што би између оних пет сведока имао доћи и један, тако да кажемо, квалификовани сведок, а друго, установљењем рока, до којег би се такав тестаменат имао пријавити ванпарничном судији ради осведочења од горњих сведока.

Размишљајући према томе о новом тексту § 436 ми налазимо да би он имао да гласи овако:

У случају *тешке* болести допушта се, да болесник може и усмено последњу вољу изјавити пред пет способних призваних сведока, између којих један мора бити *свештеник* или *учитељ*, ако их у селу или у месту болесника има, а ако их нема или су спречени, онда један *кмет* или *одборник* тога места. Ако завешталац преболи болест, онда тај тестамент после оздрављења не вреди. У случају смрти тестаторове дужни су његови укућани наследници или сведоци од дана смрти његове за *три* месеца тај тестамент доставити ванпарничном судији, да га сведоџбом присутних сведока снабде, иначе после тога рока тестамент не вреди.

Тако би дакле текст § 436 имао да гласи. Тражећи првенствено свештеника или учитеља, а после ових кмета или одборника за такве тестаменте, разлог нам је у томе што су они због свог положаја у друштву већ једна гарантија за истинитост њихову. Везујући важност и таквог тестамента за рок од *три* месеца, разлог нам је у томе што сматрамо, да је то *друга* гарантија за сузбијање лажних тестамената, јер сродници, комшије и укућани прате оне, који к болујућем долазе, те на случај лажних сведока могу да пронађу лакше противдоказ, што је све према садашњем отежано, кад се сведоци после двадесет и више година за усмене тестаменте налазе, а међу тим они као доказ не потпадају под застарелост.

Таква редакција § 436, по нашем мишљењу, била би заштита законском наслеђу од усмених тестамената. Ако она не би била згодна, онда нека се нађе друга, тек нешто се мора због горњега предузети противу ове врсте тестамената.

А како се лажност јавља и код *писмених* тестамената — јер пискарачи и код њих удесе све што је потребно — те судови не могу ништа против тога чинити, то би добро било и за ове тестаменте тражити оне квалификоване сведоке, које предлажемо код усмених тестамената, додајући још: да је ово једна зараза, те је треба одмах сузбијати, а никако не чекати на општу ревизију законика. А према свему реченом излази да је дотле дужност судова да по њима *опрезно* суде.

Ст. Максимовић.

ПОМИЛОВАЊЕ УЧИЊЕНО НА ОСНОВУ ЧЛАНА 51 УСТАВА, ОДНОСИ СЕ НА ОСУДЕ ПО ИЗВРШНИМ ПРЕСУДАМА, А НЕ И ПО НЕИЗВРШНИМ.

— одлука опште седнице Касационог Суда —

Мата Томић, осуђен је пресудом првостепеног суда 22 септембра 1905 године на казну месец дана затвора за дело из § 104 казненог законика. Ову је пресуду одобрио Апелациони Суд пресудом својом од 20 маја 1906 године Бр. 2251. Но по жалби државног тужиоца, Касациони Суд примедбама свог II оделења од 19 октобра 1906 године Бр. 9877 поништио је пресуду Апелационог Суда са разлога:

„Кад су указом Њ. В. од 29 јуна 1906 године ослобођени од казне лица која су осуђена за дела из § 104 кривичног законика и кад је у времену овога указа оптужени Мата већ *био осуђен* по оптужењу за дело из § 104 кривичног законика, јер је према њему за ово дело била изречена и пресуда Апелационог Суда 20 маја 1906 године Бр. 2251, — онда значи, да се овај указ о помиловању односи и на ову кривицу оптуженог Мате. С тога је потребно да суд у смислу § 218 кривичног поступка оцени и ову околност и према таквој оцени да изрече потребну одлуку по овоме оптужењу“.

Апелациони Суд није усвојио ове примедбе, већ је дао следеће противразлоге:

„Поменутим примедбама II оделења Касационог Суда није Апелациони Суд упућен само да цени: да ли се указ о помиловању од 29 јуна 1906 године који је дошао после већ изречене пресуде Апелационог Суда односи и на ову кривицу оптуженог Мате, него се изречно тврди: да се овај указ о помиловању односи и на ову кривицу оптуженога Мате. Усвојити те примедбе, значило би,

дакле, примити да је и оптужени Мата тим указом помилован. То, пак, по нахођењу Апелационог Суда не стоји. Кад се каже: лица *осуђена*, онда то у правом смислу значи: да је њихова кривица res judicata, дакле ствар судски сасвим свршена, да је прешла све инстанције којима подлежи или да је пресуда ниже инстанције већ постала извршном, а не да је пресуђена само у некој од нижих инстанција, а да та пресуда још није извршна. Поменути указ заснован је на одредби члана 51 Устава. По тој уставној одредби, Краљ може „досуђену казну кривцу опростити“. И ту се разуме само казна по већ извршној судској пресуди; јер, ако пресуда не би била извршна, онда би то било прекидање суђења, које је још у току (аболиција), а овога за неполитичке кривице не може никако бити. Речи: *на казну осуђен*, по правилу имају дакле да значе: осуђен извршном пресудом. Ако би се хтело да значе противно, онда остаје да се каже: ма да пресуда није извршном постала. Но то може бити кад је у питању помиловање само за т. зв. политичке кривце пошто иначе по истом члану Устава, суђења која су у току не могу се прекидати или обустављати милошћу владаочевом“.

Касациони Суд у општој седници својој од 15 новембра 1906 године Бр. 10699 усвојио је противразлоге Апелационог Суда и поменуту пресуду Апелационог Суда оснажио.

Ствар је ова, као што се види, правилно расправљена.

Мих. Л. Стојадиновић.

ИЗУЗЕТНОСТ ОД ГРАЂАНСКОГ СУДСТВА УЖИВА И СВЕ ЧИНОВНИЧКО ОСОБЉЕ СТРАНОГ ПОСЛАНСТВА.

Поверилац Н. Н., овдашњи кројач, молио је Првостепени Суд за град Београд да одобри забрану на имовину дужника М. М. За доказ свога потраживања поверилац поднео је својеручно написану и потписану признаницу дужникову, из које се види, да је основ тражене забране дуг од узетог одела.

Решењем својим од 10—II—907 Бр. 5580 Првостепени Суд за град Београд одбио је повериоца од тражене забране, као од тражења ненадлежном суду упућена, из ових разлога:

„Начело имунитета дипломатских агената и чиновника посланства једне стране државе изузима их испод судске јурисдикције туђе државе, и ово се начело односи и у погледу обезбеђивања поверилаца на њихову имовину, и то на сва добра, која се на њихову личност и употребу односе и са њиховом дужношћу везе имају.

Принцип екстериторијалитета примењује се и онда, кад уговори између држава нису закључени — зато суд налази, да није надлежан за ово обезбеђење, јер се тражи забрана чиновнику страног посланства на његову плату, која са његовом службом везе има, и на ствари које су на његову личну употребу одређене.

На ово решење изјавио је поверилац жалбу, али је Касациони Суд у своме I одељењу решење Првостепеног Суда оснажио.

С. Вагнер,
адвокат.

ПО § 141 ТРГОВИНСКОГ ЗАКОНИКА ПРИТЕЖАТЕЉ МЕНИЦЕ ДУЖАН ЈЕ ДА ПОДИГНЕ РЕГРЕСНУ ТУЖБУ КОД СУДА У РОКУ ОД ПЕТНАЕСТ ДАНА, РАЧУНАЈУЋИ ОД ДАНА ИЗДАТОГ, А НЕ ИЗИСКАНОГ ПРОТЕСТА.

— одлука опште седнице Касационог Суда —

Тужилац Димитрије, тужио је суду Николу и молио, да га суд, по кратком поступку, осуди да му плати 1900 динара у злату меничног дуга са интересом и накнади му парничне трошкове и плаћену таксу. За доказ поднео је оригиналну меницу и менични протест.

По овоме је тражењу првостепени београдски трговачки суд решењем Бр. 27843 у 1905 години, по кратком поступку, осудио туженог Николу да плати тужиоцу овај дуг.

Тужени Никола актом молио је суд, да осудно решење Бр. 27843 задржи од извршења с тога, што је он, по меници, коју је тужилац за доказ поднео, други жирант, и како меница није на време протестована, то је он испао из обвезе. С тога пориче правну вредност поднете менице, те се ово питање услед тога има расправити редовним спором.

По овоме је захтеву суд решењем задржао од извршења решење Бр. 27843 и одредио рочиште за редовно суђење.

На рочишту тужилачка је страна остала при тужби и доказима, а на приговор туженога, да је он испао из обавезе, изјавила је, да нема места с тога, што је за доказ да

је тужени у обвези према тужиоцу, поднела оригиналну меницу и менични протест који је на време изискат, јер је рок плаћања менице био 13 октобра 1905, пошто је 14 октобра био празник. Исто тако туженоме Николи не може користити ни поднето уверење у акту Бр. 3372 са разлога, што до тужиоца нема никакве кривице.

Тужена страна изјавила је да је тужени спорну меницу жирирао на три месеца и према томе она се, по § 88 трговинског законика, имала исплатити 13 октобра 1905 године. Како исплата није била извршена, то је због неисплате требао бити изискат протест по § 138 трговинског законика. Из поднетог уверења суда у акту Бр. 3372 види се, да је спорна меница протестована тек 31 октобра 1905 године и да је према § 144 трговинског законика тужени испао из обвезе и с тога поднети протест нема правне важности.

По свршеном извиђају првостепени суд је нашао, да је поднетом меницом која је устројена по § 80 трговинског законика и меничним протестом, као пуноважним исправама, доказана обвеза туженога Николе, те се с тога, а по § 21 и 800 грађанског законика има тужени и осудити на плаћање дуга, а по § 98 грађанског поступка и на плаћање трошкова. Суд је ценио и навод туженога да је он испао из меничне обвезе као жирант с тога, што је меница протестована после рока, па је нашао да исти не стоји са разлога, што је протест датиран 15 октобра 1905 године на време издат кад је меници био рок плаћања 13 октобра 1905, а не 13 септембра исте године, како то тужени наводи, а 14 октобра 1905 године је био празник — § 104 трговинског законика. Тај факт што је протест издат у ствари 31 октобра 1905 године, како се тврди уверењем овога суда Бр. 26321, поднетим од стране туженог, — не може имати никаква утицаја на важност протеста, који је датиран правилно према дану, кога је меница на протест примљена и кога је дана и требало га издати, па то, погрешком надлежног чиновника, није учињено, јер је у овом случају сопственик менице од своје стране учинио све, што му закон налаже да би одржао у меничној обвези меничне потписнике; погрешкама пак саме власти, које су у ствари исправљене на време, тужени нити треба нити има, по закону, права да се користи.

Са ових разлога првостепени београдски трговачки је

суд 9 маја 1906 године под Бр. 12036 пресудио: да тужени Никола плати тужиоцу Димитрију спорни дуг са интересом, трошковима и накнадом плаћене таксе. Овом се пресудом замењује осудно решење Бр. 27843.

По незадовољству тужене стране ову је пресуду расмотрио и одобрио Апелациони Суд пресудом од 28 септембра 1906 године Бр. 3548.

По жалби тужене стране III одељење Касационог Суда, примедбама од 23 новембра 1906 године Бр. 11284 поништило је пресуду Апелационог Суда са ових разлога:

„Како је тужиочево право које истиче из меничне обавезе везано за извесан рок, то је тужилац био дужан да ово право у том року и тражи. Тужилац је, међу тим, пропустио законом одређени рок у коме је имао подићи регресну тужбу против туженога, те је овај услед тога испао из обавезе наспрам тужиоца, који је према §§ 144 у вези са 141 и 138 трговинског законика изгубио овим сва права противу свога предходника.

По § 138 трговинског законика неисплата менице *мора се одмах првог дана* по року одређеном за исплату *доказати протестом*, који је протест по § 141 трговинског законика притежатељ менице дужан доставити своме предходнику, па ако овај не плати, да га позове у суд најдуже за петнаест дана, рачунајући од дана издатог протеста.

Према овоме, а пошто је по наведеном законском пропису ова меница требала да буде протестована 14 односно 15 октобра 1906, то је рок за подношење регресне тужбе од стране тужиоца био 31 октобра ове године, а тужилац је међу тим ову тужбу поднео тек 17 новембра текуће године.

Погрешка суда, који је тужиоцу издао протест доцније, не може ићи на штету туженога, нити да утиче на законом одређени рок за предају регресне тужбе, који као преклузиван, повлачи и губитак права, ако се оно у том року не тражи. Ово тим пре, што у овом случају има кривице и до тужиоца, што је пропустио да од суда протест на време тражи и регресну тужбу подигне“.

Апелациони Суд није примио примедбе, већ је 2 децембра 1906 године под Бр. 4761 дао ове противразлоге:

„Према § 141 у вези са § 143 трговинског законика, неоспорно је да притежатељ менице, пропуштајем рока у

њему означеног, губи право на регресну тужбу према претходнику, односно да се овај ослобођава своје обвезе, као што то узима и Касациони Суд у примедбама својим. Само Апелациони Суд не може да се сложи са примедбама односно дана од којега се овај *рок* има рачунати, а то питање међу тим чини тежиште у овом спору. Противно мишљењу Касационог Суда, Апелациони Суд сматра да се према одредби § 141 трговачког законика овај рок има рачунати од дана *издатог* протеста притежаоцу менице, јер се у поменутој одредби изрично каже: „ако се притежатељ менице посебице за исплату менице обрати своме предходнику, он треба овоме да достави протест, *па ако овај не плати, да га позове у суд најдуже за 15 дана, рачунајући од дана издатога протеста*".

Кад ће се издати протест притежаоцу менице то зависи од фактичке могућности суда, јер то зависи од послова судских, реда и броја протестованих меница. То је несумњиво, јер рока за то нема одређеног, као што је несумњиво и то да трговачки законик никојом одредбом није опет *ставио у дужност* притежатељу менице, да дату меницу суду на протест сам изискује и добавља од суда у овом или оном року. За то се не може у даном и спорном случају узети да има небрежљивости од стране притежаоца менице, као што узима Касациони Суд, што није тражио да му се изда протест раније него што је то учињено, а овде у толико пре, што се из поднесеног уверења првостепеног трговачког суда од 4 новембра 1905 Бр. 26321 (види прилог акту Бр. 3379) види, да је исти био *затурен*, те му се не би могао ни издати, баш да је и тражио, док се не нађе.

Сматрајући, са изложенога, да је регресна тужба против туженога подигнута на време, Апелациони Суд остаје при својој пресуди".

Касациони Суд, у општој седници, одлуком од 10 фебруара 1907 године Бр. 737 усвојио је ове противразлоге и пресуду Апелационог Суда за снажну огласио.

Драгутин К. Драгутиновић.

ИЗ СУДСКЕ ПРАКСЕ

(ЗАБЕЛЕШКЕ О ПОГРЕШНИМ ПРИМЕНАМА ЗАКОНА)

— НАСТАВАК —

II

Тужба за уништај јавне продаје непокретности.

Познат је факт, и ја мислим да нема суда у Србији, који у својој судској пракси не добија свакодневно тужбе против јавне продаје непокретности, које су, наравно, пуне навода о неуредности такве продаје.

Али, тако исто, познато је и то, да је погрешна судска пракса увела по таквим тужбама једну процедуру, која је ван оквира законских преписâ о јавним продајама непокретности.

Ту погрешну процедуру желим да изнесем на јавност, и то у толико пре, што се она, прећутним одобравањем виших судова, тако јако одомаћила у судској пракси, да изгледа, да је више немогуће на други начин и поступати по тим тужбама.

У осталом, нека ово питање, изложено јавном претресању, буде повод или Касационом Суду, или Министарству Правде, те да се, у смислу § 16 тачка 2 закона о устројству Касационог Суда, расправи у општој седници.

*
* *

У третирању овога питања није реч о оној процедури судској и грађанског судског поступка, кроз коју пролази свака уважена тужба. То је чисто законска процедура, која

се, као припрема за извиђање, кад се тужба већ уважи од стране суда, прими као исправна, и о којој говори глава IV грађанског судског поступка, на по се у §§ 104 и 112.

Реч је овде о оној процедури, као погрешној судској пракси, која се односи на саму тужбу, као акт, који треба посебно ценити: да ли има све оне услове битности, који су законом постављени и који представљају квалификацију тога акта, од кога се тражи да у материјално-правном и процесно-правном смислу дејствује као тужба против неког лица.

Судска пракса по тужбама против јавне продаје непокретности, без обзира на законске прописе, увела је процедуру, која се апсолутно не ставља на гледиште посматрања и оцењивања тужбе као акта с нарочитом квалификацијом.

Да би се пак све ово довде разумело и схватило, ваља да напоменем и истакнем, да судовима долазе жалбе — тужбе — против јавних продаја непокретности само са на-наводима, да је нека продаја неуредна. Такве тужбе не садрже апсолутно ништа друго до једну представку жалиочеву, која износи у § 501 грађанског судског поступка поређане поједине случајеве, због којих је једна јавна продаја неуредна.

Примера ради да наведемо како једна таква тужба представља, да је јавна продаја непокретности, извршена на дан X. X. неуредна зато:

1. што попис није извршила полицијска већ општинска власт;

2. што у огласу продаје нису означене границе имања, које се продаје, и то именима суседних имања и именима њихових сопственика;

3. што продаја није три пута објављена преко новина;

4. што је лицитација закључена пре 4 часа по подне и т. д. и т. д.

Суд, кад такву тужбу прими, по пракси, коју је увео, доставља је на одговор, односно законским изразом, тражи изјашњење од полицијског чиновника који је продају вршио, а у исто време тражи и да му се пошљу акта продаје.

Једино нашта суд обраћа пажњу код тих тужаба јесте питање: да ли је тужба — жалба — поднета у року, који законски пропис § 502 грађанског судског поступка тражи, т. ј. да ли је поднета у року од 15 дана од дана продаје.

То је, дакле, једина тачка, са које суд посматра и оцењује тужбу против јавне продаје непокретности. Све остале квалификације тога акта што означује тужбу против јавних продаја, судови пропуштају и не узимају у оцену. Другим речима, и ако се у § 503 грађанског судског поступка изречно вели: „Тужба за уништење јавне продаје поред прописанога „(§ 94) треба да има доказе: 1. да је и у чему је јавна про„даја неуредна; 2. кад је продаја била," — судови примају тужбе против јавне продаје непокретности без икаквих доказа осем онога што молилац у својој тужби — жалби — наводи, и такву тужбу узимају у поступак, чине по њој припремну процедуру: — достављају је на одговор туженоме и по одговору решавају питање о уредности јавне продаје.

Ово што сам до сад изнео, мислим да довољно указује и да се могло уочити у чему је та погрешност судске праксе у питању тужбе против јавне продаје.

Та погрешна судска пракса састоји се у овоме:

а. што се тужба прима без икаквих доказа;

б. што се нâводи у тужби, тражењем од полицијске власти, да се суду пошљу акта продаје, проверавају и тиме утврђује да ли у истини постоје или не.

И једно и друго погрешно је; и једно и друго никаквом се аналогијом не може и не да оправдати.

Да то и докажем.

Пре свега, жалба против јавне продаје de facto је тужба против извршиоца јавне продаје, на коју закон даје права свакоме лицу, које се сматра оштећено јавном продајом. Дакле, акт материјално-правне и процесно-правне природе.

Да се, одиста, таква жалба против јавне продаје сматра као тужба, изречно се види из §§ 502, 503, и 504 грађанског судског поступка. Сви ти законски прописи, кад је реч о жалби против јавне продаје, употребљавају се у смислу тужбе („тужити" — § 502; „тужба за уништење".... — 503; „ако је тужба против".... — 504 грађанског судског поступка). Најјачи је пак доказ, да закон жалбу против јавне продаје непокретности сматра као тужбу. сâм пропис § 503 грађанског судског поступка, јер ту изречно жалбу против јавне продаје назива тужбом и изречно изјављује да тај акт — жалба (тужба) осим оних општих квалификација, које тужба има по § 94 грађанског судског поступка, још „треба

да има" — и то закон нарочито наглашава — „доказе: 1. да је и у чему је јавна продаја неуредна; 2. кад је продаја била". Дакле, тужба против јавне продаје је још с потенцираном, појачаном, квалификацијом као заштитом других материјално-правних интереса.

Кад смо већ на чисто са тим питањем, да је жалба против јавне продаје тужба у пуном смислу те речи; кад већ и сâм закон то тврди и тако је сматра, — онда да је расмотримо у њеном процесно-правном погледу.

Као што смо напред казали, свака тужба је један нарочито квалификовани акт, који тек с тим квалификацијама има дејство тужбе против некога лица. У § 94 грађанског судског поступка изнети су захтеви за тај акт што се зове тужба, који се допуњују захтевима из § 503 грађанског судског поступка кад је тај акт још и тужба против јавне продаје непокретности. Између осталих захтева, које тај законски пропис тражи за тужбу, један од главних је: ....„3. чиме се право тражења доказује, т. ј. да ли исправом, или сведоцима, или заклетвом", што се допуњује наређењем § 503 грађанског судског поступка: „тужба за уништење јавне продаје, поред прописанога (§ 94), треба да има доказе: 1. да је и у чему је јавна продаја неуредна; 2. кад је продаја била". Дакле, у тој тачци лежи она погрешност судске праксе, која је узела маха код судова. У том погледу, дакле, греши судска пракса и увела је процедуру, која је изван оквира законских прописа, који о томе питању говоре.

Горе сам, примера ради, навео једну од силних тужаба суду против јавне продаје, и то узео сам једну између толико њих, која наводи само законске узроке због којих сматра, да је јавна продаја неуредна, а изузимам један велики број тужаба, које наводе узроке неуредности продаје и мимо законских прописа. Н. пр. има тужаба против јавне продаје где се жена онога чије се имање продало, жали да је продаја незаконита за то што муж сад нема чиме да издржава њу и децу; има тужаба где се жали онај коме се имање продало, да је продаја незаконита за то што имање много више вреди но што је лицитацијом добијено; има, у опште, тужаба, које наводе масу разлога због којих је продаја неуредна, само не наводе оно што је закон означио и нагласио због чега се има сматрати као неуредна каква продаја.

Напоменуо сам горе још и то, да таква тужба, осем навода у њој, нема у себи ничега као доказ чиме би се утврђивала истинитост онога што она излаже.

И, сад, такву једну тужбу суд прима без икаквог резервисања, без икакве процене у процесноправном погледу. без икаквог осматрања, да ли она има све оне битности и услове, који се траже по § 94. у вези с § 503. грађанског судског поступка; једном речи, прима је без икаквих доказа. Дакле, погрешна судска пракса уводи једну незакониту процедуру.

У место, да суд од такве тужбе тражи све оне битности и законске услове, које она мора да садржи по §§ 94. и 503. грађанског судског поступка: — да своје наводе утврди и доказима; и да у случају, ако тужба није снабдевена доказима, поступи по законској процедури, која је једини и закони пут и за сваку другу тужбу — да у смислу § 97. грађанског судског поступка тражи од тужиоца — жалиоца — да своју тужбу допуни, па кад по таквој судској наредби не поступи, тужбу као неуредну одбаци — суд, без обзира на све ове законске прописе, прима такву тужбу и сâм, оним својим тражењем да полицијска власт, уз одговор полицијског чиновника који је продају вршио, пошље акта продаје, утврђује, проверава и решава, да ли наводи у тужби у истини постоје, или не.

Процедура је, дакле, судска не само погрешна, већ и незаконита. Међутим, у пракси сви судови редовно тако раде. Дакле, као резиме свега изложенога, у место да тужилац — жалилац — уз тужбу, н. пр. горе наведену, поднесе у овереном препису: списак пописанога имања, из којега би се суд имао уверити ко је извршио попис имања: да ли полицијска или општинска власт; оглас у званичним новинама, из којега би се такође видело како су назначене границе проданогá имања; уверење државне штампарије или други који доказ, да продаја није три пут објављена преко новина: и т. д. и т. д. — судови узимају тужбу без иједног од тих доказа. Даље у место, кад већ тужбу приме — а, најзад, по закону морају да је приме — да се бар држе осталих прописа грађанског судског поступка, који се односе на непотпуне и неуредне тужбе, дакле, да поступе по пропису § 97 грађанског судског поступка и нареде тужиоцу — жалиоцу

— да своју тужбу допуни, исправи и снабде доказима, — судови прелазе преко свега тога и поступају с таквом тужбом као да је уредна, — а то је баш стадијум тужбе у процедури грађанског судског поступка од којега су судови начинили погрешну судску праксу, — и достављају је на одговор полицијском извршном органу, који је продају вршио, траже од полицијске власти, да суду пошље акта продаје и из њих се уверавају, да ли су наводи у тужби — жалби — истинити.

Сва та процедура, коју су судови произвољно створили није основана ни на једном законском пропису. Најмање је пак основано оно тражење судова, да им се пошљу акта продаје.[1] Али, да и о томе проговоримо.

Зашто судови траже од полицијске власти, да им пошље и акта продаје уз одговор на тужбу полицијског органа, који је продају извршио?

Одговор је врло прост.

Зато, да утврде наводе тужиочеве изнете у његовој жалби — тужби.

---

[1] Одиста, ја се чудим полицијским властима, да се и одазивају таквом судском тражењу! Данас у полицијској служби преовлађују правници и чудновато ми је, да се нико од њих није нашао, да такво тражење судско одбије, а на саму тужбу, која му се без икаквих доказа подноси на одговор, не изјави, да је тужба неуредна и да тражи, да се по њој донесе одлука само с обзиром на њену представку како је и поднета без доказа. — Овом приликом да овде напоменем још нешто. Врло се често догађало, док још нису биле донете измене у § 466 грађанског судског поступка од 26 јануара, 1901 године, да попис може вршити и општинска власт и док је попис вршила само полицијска власт, да кад жалилац против једне продаје непокретности изнесе као узрок, да је продаја неуредна за то што попис није извршила полицијска већ општинска власт, кад се тужба достави полицијској власти и кад полицијски чиновник, који је продају вршио и који ваља да да̂ одговор на тужбу, види, да је то узрок неуредности продаје, одмах испод пописа стави уобичајену фразу: „у моме присуству", анти-датум, и потпише: „за начелника, срески писар, Н. Н.," и узрока неуредности продаје — нема. Међу тим, да је жалилац, пре изјаве жалбе, тражио копију списка пописатога имања, очувао би узрок неуредности продаје. О овоме имам позитивних доказа и могу да тврдим, да то бива и сад, и после поменутих измена, само кад се деси, да полицијска власт није извршила попис. И како сад да се такав поступак полицијске власти поништи, кад је то јавна исправа из § 187, 7, 2 грађанског судског поступка!

Таким својим поступком и таком процедуром, — кад већ стоји непобитно утврђено самим изречним законским наређењима (§§ 94 и 503 грађанског судског поступка), да је жалба против јавне продаје непокретности тужба и да суд због тога има на првом месту да процени њену садржину с обзиром на наведене законске прописе, и ако је неуредна, неисправна и непотпуна да са њом поступи по § 97 грађанског судског поступка: да тражи од тужиоца, да је допуни исправи и доведе у ред онако како траже прописи §§ 94 и 503 грађанског судског поступка, т. ј. да је снабде доказима, — судови газе и негирају један принцип још из римског права, који се садржи у изреци: Necessitas probandi incumbit ei, qui dicit, non ei, qui negat, т. ј. терет доказивања лежи на ономе, који тврди, а не на ономе, који одриче. Овај је принцип из римског права унесен у све модерне законике, па и у наш § 178 грађанског судског поступка, који императивно налаже: да „парничар треба да докаже збића на на којима оснива своје право“.....; али га наши судови негирају по томе, што сами прибављају тужиоцу — жалиоцу — доказе о његовом праву, тражећи од полицијске власти акта продаје, да се из њих уверавају о истинитости навода тужиочевих — жалиочевих.

Држим, да сам свим овим излагањем, можда и сувише опширним, али, по важности питања, које сам желео да расправим, веома потребним, — утврдио сву погрешност судске праксе у процедури са тужбом против јавне продаје непокретности. И сад бих могао да завршим. Али, хоћу да изнесем и оно чиме се та погрешна судска пракса брани, кад се покуша да се дирне у њену традицију.

Тако она, на првом месту, у своју одбрану износи немогућност, да се дође до доказа. Управо та одбрана денунцира полицијску власт као да она не би дала ни дозволила копирање појединих аката из групе аката о продаји, нити би такве копије хтела потврдити. У ту немогућност ја не верујем. Не верујем просто за то што не могу ни да замислим, да би једна власт могла вршити такву шикану грађана а да се томе не би могло стати на пут. Јер таквим поступком сама држава била би изложена могућности, да у подигнутом спору против ње буде осуђена накнадити евентуалну штету

и платити трошкове интересованим лицима. Дакле, та тачка одбране веома је слаба, без разлога и ослонца у закону.

Осем овога у одбрану процедуре, коју врши с тужбом против јавне продаје и која је горе изложена, погрешна судска пракса наводи, да законског ослонца налази још и у § 200 грађанског судског поступка.

Да расмотримо ту одбрану и у овом погледу.

Наведени законски пропис § 200 грађанског судског поступка гласи: „Исправа подноси се у препису (тачка а § 94). Ако је исправа писана на страном језику, мора се и српски превод приложити, но на захтевање противне стране, мора се у оргиналу показати. Ако се не покаже оригинал превод нема силе доказа.“

„Покаже ли се, да је оригинал лажан, суд ће га при себи у завитку задржати и подноситеља, ако би до њега кривица била, по казненом законику осудити, а по том о спору пресудити.

„Ако се такав оригинал буде налазио при којој власти, суд ће га, по званичној дужности, од ње изискати.“

Кад се пажљиво прочита тај законски пропис уочава се, на првом месту, законска дозвола поднашања исправе (authentica scriptura) у препису (exemplum), на начин изложен у § 94 тачка а. грађанског судског поступка: или у овереном пропису влашћу потврђеном (copia fidemata), или у простом препису (copia simplex), који ће одостоверити, да је веран оригиналу онај, који исправу подноси. Друго, што такође пада у очи, јесте право противне стране, да захтева оригиналну исправу (authentica scriptura) да јој се покаже, што ако се не учини „препис нема силе доказа.“

Али, ако је која страна у немогућности, да оригинал подноси на увиђај, јер је тај оригинал при каквој власти, онда закон олакшава тој страни, узимајући је у заштиту и стављајући у дужност суду, да такав оригинал изиште од власти, те да страна, на којој је дужност показати оригинал, добије могућност прибавити га.

То је, дакле, смисао 3 алинеје § 200 грађанског судског поступка: „Ако се такав оригинал буде налазио при којој власти, суд ће га званично изискати“, — а никако то није ослонац законски, да се тужба против јавне продаје прими

без икаквих доказа и да се наводи у њој утврђују актима продаје, која се добављају у корист тужиоца — жалиоца.

Једино кô би се могао још актима продаје користити и упутити их суду ради доказа, био би извршилац продаје, који има права да своју радњу, која потиче из званичне дужности, документира и званичним актима и своје наводе тим актима и да утврђује.

Дакле, ни наводом § 200 грађанског судског поступка погрешна судска пракса не може да одбрани своју неосновану и незакониту процедуру са тужбом против јавне продаје непокретности.

Никола Трпезић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

A. Guarnieri-Ventimiglia, **La delinquenza e la correzione dei minorenni.** Roma-Torino, Casa Editrice Nazionale, 1906. Стр. 450. Цијена 6 лира.

Код Француза, Енглеза, Нијемаца, а особито код Италијана посљедњих година захватила је великог маха књижевност о грјеховима, злочинствима малољетника и о исправљању тих грјехова. До сада је код свих ових народа написана читава библиотека о том питању. И наука и пракса посветиле су малољетницима нарочиту пажњу. На њима свијет остаје. Буду ли они покварени и злочинци, свијет неће бити бољи од онога, што је данас. Буду ли се дјеца одгајала разумно, она ће, као одрасли људи, ићи правим путем. Криминална статистика неће бити страшна, као што је сада и каква је била до недавно. Око исправљања малољетне дјеце ради се задњих година много. Сав тај рад није ипак довољан према приликама и према покварености, у којима живе наша дјеца.

Има већ двадесет година, да су културне државе и оне, које хоће да постану културне, обратиле нарочиту бригу том питању. Увјериле су се, да казне и тамнице нијесу једино средство, којим се гуше злочинства. Многим примјерима дошло се до кобних закључака, да тамнице, особито код дјеце, мјесто да исправљају, кваре још више. Стварају се свугде нови закони и нове наснове. Држе се међународни и мјесни конгреси. Правници, социолози и статистичари удруженим снагама раде на томе, да се друкчије, а не казнама и тамницама, поправе злочинци, који су нејаки духом и тијелом. Нова наука иде за тим, не да *кажњава* само злочинства, него да их у опште *предупреди*. Овај дуализам, кажњавање и превенција, треба да се одржи за неколико година. Нема сумње, да ће добром вољом и умјесним законима, који неће бити само на папиру, превенција побиједити. Тада ће се онај силни новац, који се мал' да не узалудно данас троши на тамнице, примијенити на много корисније сврхе. Нико није никада посумњао о великом упливу, који друштво има и на одраслог човјека. Друштво има уплива још више на недораслог и незрелог човјека, који је још дијете. Великом већином злочинци су постали од нејаке и запуштене, несрећне дјеце. У доба, када се дух њихов развија, када у се упија све што види и чује, многа су дјеца запуштена Остављена су сама себи и друштву, које је обично покварено.

Конгреси, који су претресали овака питања, отпочели су год. 1872. у Лондону. Други такав конгрес био је 1878. у Штокхолму, трећи 1885. у Риму, четврти 1890. у Петрограду, пети 1895. у Паризу, а шести 1901. у Брислу. У двама пошљедњим конгресима, у Паризу и у Брислу, опширно, основано и са успјехом расправљало се о питању злочинстава малољетника. У Брислу се особито претресало о реформама, на основу америкaнског система, и о њиховим примјенама на дјецу, која су погријешила. Прочитани су многи, опширни извештаји, према исправама, које су приложене, а по којима се дошло до закључка, да та реформа мора ићи упоредо са много ширим и узвишенијим појмовима о кривичности. Према таквим појмовима, сузбијање злочинстава мора да буде средство за поуку, а не испаштање и покора за већ извршено злочинство.

У Аустрији издана је, прије неколико година, министарска наредба судовима, да буду опрезни о кажњавању малољетника. Наређено је, да царској милости, за потпуно помиловање, препоруче и предложе малољетнике, који су први пут погријешили. Познато ми је неколико случајева, да то није учињено, с простог разлога, што такви послови задају много баиге и радње. Лакше је чиновнику саставити кратку пресуду и стрпати дијете у тамницу, него ли тражити милост за њ.

Књига, коју приказујем, вјешто говори о злочинствима и о поправљању малољетника. То дјело наградило је лијепом наградом правничко друштво у Италији. Писац Гварнијери-Вентимиља, који је већ са успјехом писао о данашњој породици и о социјалним споровима, не говори у овој књизи само о Италији. Обухватио је цијелу Европу, а особито Француску, Њемачку, Италију и Енглеску. Пише о Јапану и о Америци, а није заборавио ни балканске државице. Књига је подијељена у два главна дијела. У првом дијелу ријеч је о злочинствима малољетника у опште по разним крајевима свијета. У другом дијелу пише о законима и наредбама, којима се у разним државама потискују и кажњавају злочинства малољетника. Књизи је додана опширна библиографија о дјелима, која пишу о малољетницима, о њиховим злочинствима и о начину, како да тога зла нестане. Први дио подијељен је у три одјела: злочинства малољетника у разним земљама (Француска, Њемачка, Аустрија, Угарска, Белгија, Енглеска, Јапан и Америка), за тим у Италији и о узроцима тих злочинстава у опште.

У многим државама расте број оних, који почну гријешити, док су младих доба, према онима, који су почели гријешити, кад су већ били одрасли. Пошто је живот, ради многих разлога, бржи и тежи, него икада; пошто су јаки утисци већ у првим годинама живота; пошто су искушења све већа, а наука бржа и тежа; пошто умна, а не само тјелесна радња почиње већ у врло младим годинама; пошто се у градовима све више прикупља свијет, гдје се може осјетити оно, што је на селу непознато — већ у младим годинама осјећа се нагон на зкочинства и на самоубиство. Све друштвене прилике доприносају, да се брже развија индивидуална дјелатност у добром и у злу. Напредак индустрија, који је најбољи знак цивилизације, много помаже, да се увећа код малољетника жеља за злочинствима. Много дјеце и много врло младих људи има по фабрикама, гдје им и женске помажу. На тај начин, та дјеца и ти млади људи не

могу да се одгајају у породици својој, која би им свакако боља била, него ли старији другови по фабрикама. Злочинстава малољетника има много у свим државама. Та злочинства у понеким државама расту све више. Томе је главни разлог, што се на дјецу мало пази у опште, а особито, што је јавна настава врло зло удешена. На тај начин запуштена дјеца морају се одати злочинству.

Други дио књиге подијељен је такође у три одјела: о исправљању младих злочинаца у теорији и науци, о разним законодавствима у Европи и у Америци, те закључци пишчеви. Писац долази до ова главна три закључка:

I. Еволуција, која је настала и која се још увијек развија у науци и у законима, доводи до тога, да се морају потпуно одијелити злочинци малољетни од одраслих; ту диобу изазивљу правно просуђивање појединих догађаја, одредбе разних кривичних поступака и законика, средства, којима се мора радити против тих злочинстава, и заводи, који примају те двије врсте злочинаца;

II. Нови правац науке и законодавстава отвара нове путове препороду малољетника, којему је главни смјер да *предупреди* њихова злочинства надгледањем и поуком оних, који су запуштени и морално и материјално; при томе се примјењују досадашњи богати ресултати статистике и социологије, којима се могу уништити главни разлози злочинстава малољетника;

III. Начело правне заштите малољетника — код које би *превенција* злочинства у облику *потпомагања* била само један дио — претвара систем кажњавања у подучавање, које наображава, тако да поправљање малољетника, како је у неким државама и како би морало да је свугдје није него поука, којом се исправља, а та је поука сасвим различита од кажњавања.

Писац, врло основано и потанко, из ових главних закључака, изводи споредне, који нијесу на одмет. На овакој стази огријаће запуштену нејач сунце, које ће их довести потребитој сврси. Радећи тако, многим мајкама које знаду и које хоће да мисле, скинуће се велика брига о будућности њихова порода. Државе су у првом реду позване да на томе раде, јер без државне снаге неће имати никаквог успјеха ни највеће библиотеке, а камо ли поједине књиге о том животном питању свију држава и свих народа.

Dr. Александар Митровић.

Адвокати у Аустрији од Др. Александра Митровића, Београд 1907, стр. 22.

У овој малој књижици представио је писац укратко и топлом љубављу према адвокатском сталежу прво значај адвокатуре у прошлости и садашњости. За тим је изложио адвокатску уредбу у Аустрији. Из ње видимо да је у Аустрији много теже доћи до права на адвокатуру но код нас, јер се тамо тражи седам година практичног рада после положеног докторског испита, а мора се положити и адвокатски испит. Води се и

строжија контрола над радом адвоката, који пред адвокатским коморама одговарају за своје некоректности. Са извесном горчином писац наводи, да је новим грађанским судским поступком од 1 јануара 1898 године у велико ограничен и умањен рад адвоката аустријских. Али и ако писац износи примере очигледног кињења адвоката од стране судија, а на основу новог грађанског судског поступка, ипак се и ја слажем са творцем аустријског законика о грађанском судском поступку, који је, прожет уверењем да је брза судска помоћ двогуба помоћ, донео врло паметне одредбе у циљу спречавања адвоката да спорове — недолажењем на рочишта и другим средствима — одуговлаче. Ово је истина на штету адвоката, али је несумњиво у корист парничара уведено. Ради истог циља мораће се на аустријског законодавца угледати и наши законодавни чиниоци, кад се буде приступило ревизији нашег законика о грађанском судском поступку. Препоручујемо књижицу г. Митровића нашим читаоцима.

Др. Д. Ар.

О кривоклетству и лажном сведочењу, од Dr. Душана М. Суботића.

У овој расправи писац је изложио кривична дела, која пред судским властима чине парничари, сведоци, вештаци и т. д. својим лажним изјавама. од вредности за судску одлуку. Пре но што је прешао на излагање појединих дела, писац је у кратко изнео историјски развитак ових кривичних дела. Основна поставка, да су ова дела управљена против правосуђа и јавне дужности, да се суду само истина каже, а не против морала и религије. — тачна је и показује, да је писац правилно схватио значај ових дела. Излагање система и ако није потпуно систематски учињено, у главном је исцрпно. Писац се највише задржао на излагању позитивног права а није довољно обратио пажњу и на критику усвојеног система. Међутим, корисно би било, да су изнете мисли и о томе, да ли је овакав систем рационалан или не и како би га требало реформисати. Од оно мало критичких примедаба, ваља нарочито споменути разложну критику оних одредаба нашег казненог законика, по којима се блажије казне они сведоци, услед чије лажне сведоџбе у кривичним споровима оптужени буде блажије кажњен, но у случају, кад се лажном сведоџбом оптужени терети. Изнесене мисли заслужују пажњу и ако се не могу да усвоје. Писцу се може замерити, што је цитирао целокупне судске одлуке, које су већ раније још опширније објављене. Довољно је било само изнети основну мисао; прештампавање није било потребно.

Ј. Л.

БЕЛЕШКЕ

Бертилонаж (утврђивање идентитета по систему Бертилоновом) са 105 слика и албумом професионалних криваца у Србији, од Д. Ђ. Алимпића, Београд 1907, цена 4 динара. Мали број наших криминалних књига, научне садржине, увећао се пре неки дан делом, чији је натпис горе исписан. Г. Алимпић, који неуморно и с успехом ради на криминалној књижевности, дао је истражним органима горњом књигом сигурно средство за њихову борбу са злочиначким светом. Сазнати тачно личност окривљенога лица од неизмерне је користи и за проналажење учиниоца кривичног дела, па с тога се утврђивање идентитета и сматра у истрази као један од најважнијих послова. Како је пак то тешко утврдити, и са колико труда и стручнога знања треба томе послу приступити, показује садржина „Бертилонажа", у којем се говори: о постанку, развитку, суштини и циљу Бертилоновог система и о установи антропометријско-полицијског одељења; о мерењу личности; о описивању личности; о бележењу особених знакова; о живим сликама; о анализању; о антропометријској азбуци; о антропометријским картонима и њиховом класифицирању; о утврђивању идентитета помоћу одела.

Нарочито је писац добро урадио, што је својој књизи додао и албум прогнатих лица, одбеглих осуђеника и опаснијих варалица, коцкара и крадљиваца, који су мерени и описани у нашем антропометријско-полицијском одељењу.

Ову корисну књигу требало би да набаве све наше полицијске и општинске власти. Њима ће то у толико лакше бити, што јој је цена према величини (15 штампаних табака) сасвим незнатна.

Закон о општем осигурању у Немачкој. § 15 новог немачког царинског закона од 25 декембра 1902 године био је предвидео, да се сви, новом тарифом уведени вишци царина на раж, пшеницу, рогату марву, свиње, овце, месо и брашно, употребе као основица за један фонд за опште осигурање удовица и сирочади. Ти сувишци царина, већ су толико нарасли, да је сума довољна да послужи као основ за фонд, и немачки рајхстаг вотирао је баш пред Ускрс закон о општем осигурању, који је по § 15 царинског закона морао бити донет до 1. јануара 1900 године.

Тиме је Немачка њено и иначе чувено и достојно угледа, социјално законодавство обогатила једном новом тековином.

---

1. — B. Alimena, **Studi di procedura penale**, Torino, Bocca, 1906. стр. 565. — У II књизи овога *Архива* писао сам о намјерама италијанског посланичког дома и сената, да се измијени садашњи италијански кривични поступак. Ту сам навео и главније мане садашњег кривичног поступка, које допуштају, да се и најпростији претреси отежу мјесецима, а

да од тога главна странка, оптужени, нема никакве користи. Има, напротив, велике штете. Штета му је морална, јер се дуље мучи у неизвесности, како ће свршити тај претрес. Штета му је и економска, јер га кошта читаво благо. — И ова књига проучава велике мане италијанског кривичног поступка. Тражи, сјем тога, пута и начина, да се одстране те мане. Писац је сакупио у овој књизи многе своје студије о том питању. Врло језгровито расправља о главнијим начелима кривичног поступка. На основу богате литературе, статистичких података, успоредног законодавства и своје праксе, писац пружа многа умјесна средства, да свега тога нестане у италијанском кривичном поступку. У овој књизи говор је још о измјенама, које треба увести у кривичним и грађанским тражењима на основу кривичног дјела. Није на одмет пишчево проучавање, да ли да се дозволи свим грађанима, да туже за сва кривична дјела, кад власти не би то хтјела да учине. Говорећи о конгресу кривичном у Петрограду, писац утврђује начела о ограничењу надлежности судова и о дисциплинарној власти за кажњавање обичних злочинстава, која осуђени почине у тамницама.

2. — G. Trespioli, **Gli usi mercantili**, Milano, Hoepli, 1907 стр. XXXIV — 689. — Миланска књижара Хепли у мало година много је обогатила италијанску књижевност. Почела је да издаје своіу библиотеку, којој ријетко да има једнаке у другим књижевностима. У тој библиотеци издана су до сада дјела на свим пољима науке. Захваљујући најврснијим писцима Италије, та библиотека дотјерала је на неколико стотина свезака. У тим свескама ријеч је о историји, о свим књижевностима, о многим граматикама, о праву по свим гранама, о умјетностима и у опште о свему, што може интересовати човјека, који хоће да учи. Дјела, којима је то потребито, доносе и укусно израђене слике. — Трговинско право, које се много оснива на трговинским обичајима, нашло је лијепу помоћ у горњој књизи. Писац је настојао да покупи све опште и нарочите обичаје трговинске, који се примјењују у Италији. Ово је прва књига у Италији, у којој су се настојали покупити општи и нарочити италијански трговински обичаји. И сами писац признаје, да није сакупио све, што је требало да покупи. До њега није толико, колико до многих трговинских комора у Италији, које му нијесу могле дати тражене податке. Ова збирка биће од велике користи не само Италији, него и нама на Приморју, који у трговини имамо великих веза са дугачким полуострвом преко Јадранског Мора. Трговински обичаји, мање или више, слични су у разним крајевима. Потпуно су једнаци у земљама, које су политичке и трговинске прилике вијековима држале и држе у непрестаном саобраћају.

Dr. Александар Митровић.

Нове књиге. *Маринковић Мих. Д.* — Условна осуда; (Одштампано из „Архива"). Београд, 1907 — 24 страна 8⁰. Цена? — *Аранђеловић Др. Драг.* — О учешћу судија у јавном животу — с нарочитим обзиром на наше прилике. (Одштампано из „Архива"). Београд, 1907 године. — 28 страна 8⁰. Цена? — *Лончарић Јов.* — Државни Савет по уставу од 1838 године. (Одштампано из „Бранича"). Београд, 1907 године — 81 страна 8⁰ Цена 1·50 динара.

НЕКРОЛОГ

† Милан Ст. Марковић

начелник Министарства Правде.

Из малога броја радника на нашој правној књижевности нестало је једнога од вреднијих. Милан Ст. Марковић, дугогодишњи адвокат београдски, по том судија Касационог Суда и начелник Министарства Правде, умро је напрасно 6 априла ове године. И за веће народе, са развијенијом правном књижевношћу, била би смрт оваког једног ученог правника, као што је био покојни Марковић, велики губитак. У толико је пак она већа за нас, мали народ, са недовољним бројем правних писаца и великом потребом у добрим правним списима.

Покојник је много радио на свима гранама правне науке, а нарочито на трговачком и меничном праву. Ти радови нису истина опсежни, и ако су многобројни. Што покојник није оставио опширних дела узрок је оптерећеност његова приватним адвокатским послом, а у последње време службеним радом. Поред тога Милан Марковић много је драгоценог времена изгубио уређујући правне листове. Само ко је уређивао периодичне часописе, може разумети како је то трудан и неблагодаран посао, и колико човеку одузима времена, за које би се могла написати дела трајнијега спомена од уредничких послова.

Па ипак све непријатности уређивања српских правничких листова нису могле поколебати покојнога Марковића у његовом раду на покретању и уређивању њихову. Он се није дао заплашити ни немаром читалачке публике, ни оскудицом материјалних средстава, тим сталним пратиоцима сваке ваљане књиге у нас. За то ће Марковић још дуго живети у успомени наших правника као вредни и умешни уредник српских правних часописа.

Под уредништвом покојниковим изашле су три године одличнога листа „Пороте“ (за године 1880, 1881 и 1882) четири године је уређивао „Бранич“ (1897, 1898, 1899 и 1900), орган адвокатског удружења, у коме су штампане многе ваљане правне расправе. У последњим

годинама свога живота био је Марковић уредник „Гласа права, судства и администрације“, и успео је да овоме листу прибави читалаца и ван правничких кругова.

И на другим правним листовима, који нису излазили под уредништвом његовим, Марковић је био стални и увек много цењени сарадник. У нашем „Архиву“ покојник је стално испуњавао рубрику „Развитак права и правних установа“, у којој је обавештавао наше правнике о развитку права и правних установа у напреднијим државама. У последњој свесци овога часописа штампан је његов последњи рад „О узакоњавању уставних начела“, у коме је скренуо пажњу правника на потребу доношења нових закона у циљу извођења уставних начела.

На послетку и наше законодавство осетиће велики губитак смрћу Милана Марковића. За време своје трогодишње службе у Министарству Правде, покојник се живо заузимао, да се изврши ревизија наших застарелих закона, који спадају у ресор Министарства Правде. У изради пројекта новог трговачког законика, закона о извршењима судских одлука, закона о условној осуди, — да споменемо само најглавније — Марковић је имао великога учешћа, Подстицао је, у колико је у његовој снази лежало, и реформу казнених завода у нас, учествовао је и у другим пословима Министарства Правде, који не долазе у обичне текуће послове свакога нашег Министарства. И кад по усвајању горе споменутих законских пројеката буде пошло на боље у нашем правном животу и правосуђу, онда ће се и грађани и правници са благодарношћу сећати, да је тај бољитак у многоме дело покојника, чијој су успомени ови редови посвећени...

Вредноме раднику на нашој правној књижевности, на ревизији и реформи наших закона, сталноме сараднику „Архива за правне и друштвене науке“, Милану Марковићу, нека је лака земља и Бог да му душу опрости...

УРЕДНИЦИ:
Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић
Ресавска ул. 35 Јованова ул. 42а
ВЛАСНИК:
Милић Радовановић,
професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА
Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ

ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига III. 25. мај 1907. Број 4.

КАТОЛИЧКА ЦРКВА У СРБИЈИ

Писма владике J. J. Штросмајера из 1881—85

С белешкама и објашњењима

Стојана Новаковића

I.

Мало је земаља као што је Србија у којима је скоро цело насељење једне исте вере. У Србији су ретки људи који припадају другој вери и они се налазе готово само по градовима, у којима се по пословима находе странци.

Помислило би се да нигде нема земље у којој би тако лако било уредити положај оних вера које се налазе у мањини, јер мален број иновераца мање и смета. Осим тога и понашање публике, веома трпљиво, и наш век у опште, лишен верског фанатизма, ничим нису отежавали држави да она ове послове с разним верама уреди како треба. Па ипак није у ствари тако, а узроци су томе веома различити.

У почетку државнога живота у Србији, хришћани су у њој скоро без изузетка припадали цркви источно-православној. Највећи број иноводаца припадао је вери мусломанској. Пошто се Србија све до 1878 сматрала као васална област Турског Царства, мусломани су у њој уживали заштиту Високе Порте у Цариграду, и сматрали су се као неки представници средишње, господарске државе, сизерена. Прелом у томе чини година 1862—1867, када су се масе мусломана иселиле

из Србије. Кад су и гарнизони из градова 1867 отишли, мусломани су у ствари остали без своје дотадашње заштите. Али је влада кнеза Михаила, са широким мислима које су је одликовале, сама примила старање о мусломанима и о мусломанској вери у Србији. Рачунајући да је свака толеранција према вери мусломанској пропаганда за државну мисао Србије на Балканском Полуострву, влада је кнеза Михаила ударила за ту веру правцем који је и до данас остао сталан у државној политици Србије према мусломанима.

Закон о централном правленију, издан 10 марта 1862 године[1] иде у ред оних знаменитих уставних закона кнеза Михаила којима се ломио октројисани турски устав од декембра 1838 године. Устав тај, који је формално вредио све до 1869, наређивао је својим четвртим чланом да Кнез управу земље врши преко „централног правленија провинције“, у коме су предвиђала се три директора, један за дела унутрашња, други за финансију, а трећи за правду. Четврти је био представник кнежев, или директор кнежевске канцеларије. Овај је вршио дужност данашњега министра иностраних дела. То су били попечитељи. Поменути пак закон кнеза Михаила збрише ову наредбу и постави уредно министарство, с председником и министрима, као што је у европским земљама. Тада се први пут влада кнежевине прозвала министарством а старешине њене министрима. Том се приликом први пут у Србији установи *Министарство Просвете и црквених дела.* Додатак *одељења о црквеним делима* изгледа у томе закону као програм. И ако су иноверци у Србији малобројни, закон је поставио у задатке министра просвете *да све послове иновераца уреди.* У томе је одељењу створен и орган за старање владе о пословима опште државне вере. Како се у то време стајало с верама у Србији, показује нам мало каснији попис од 1866, који показује да је тада у Србији било православних 1,206.045; мусломана 4979,

[1] Зборник закона XV, 74—82.

католика 3405, Јевреја 1560 и протестаната 357. Разлика ће бити између 10 марта 1862 и времена пописа од 1866, што је мусломана морало бити више, јер се Турци још нису били иселили из предграђа и спали на саме гарнизоне. У осталом ти су Турци били изван српске кнежевске власти, под својом автономном управом.

Програмске аспирације закона од 10 марта 1862 о централном правленију значиле су, између осталог, са свим европски: да у границама кнежевине има само једна власт — српска кнежевска, и да је она и над верама. С тога је, а не само ради српских православних послова, установљено црквено одељење уз Министарство Просвете. Кад је позније ова одредба имала да се потврди и у уставу од 1869, онда је једним истим актом утврђена автономија верâ. „Духовна надлежатељства свију вероисповеди стоје под надзором министра црквених послова“ пише се у члану 120 устава од 1869. А да би се верама, покрај њихове автономије која је у самој природи, нагласиле њихове дужности према државној власти Србије, има одредба у члану 121 која гласи: *„Преписка духовне власти православне цркве са властима или саборима изван земље водиће се са одобрењем министра црквених послова“*.

Али су мусломани још једнако гледали на свога пашу у граду Београду и на своје власти у Турској. До признања српске власти у границама закона било је још доста далеко. Свака је вера значила другу народност, друге аспирације, другу државну власт, другу политику. Мучно да је ико вршио оно што је прописивао члан 121 устава. Избијало је све више на видик, да се пуна унутрашња и потпуно у једне руке централисана власт над свима струкама живота, и нарочито над свима верама, није могла остварити докле се најпре не добије потпуна независност земље.

У току овога уређивања земље, вера која је била најмалобројнија — протестанатска — прва се организовала по духу ових нових схватања од 1861 унапредак. То је време у које је настојавањем кнеза Михаила

на прво место државнога политичког програма постављено старање да се автономна права Србије у свима правцима обележе и зајемче и да се у још васалној Србији автономна права тако развију, да се независност оствари са свим, а да неизвршено остане само формално признање њезино.

Протестанти су били први који су водили рачуна од ових тежњи у Србији. Они су се већ 26 јуна 1863 организовали као црквена општина у Београду. Они су имали своју цркву с немачком школом покрај ње још из старијега времена. Немачка школа је служила и за ширење немачког језика, јер се у њој свагда школовало и српске деце. Иначе протестанатска црква и општина (службено име: Црква Аугсбуршке Вероисповеди) стоје у питањима црквеним под управом Црквенога Еванђеличког Савета у Берлину. Овај савет поставља и мења свештеника и потврђује и одборнике црквене општине у Београду.[1] Није ми познато да се икада вршио горе поменути члан нашега устава наспрам ове црквене општине, пошто се ни од чега не страхује, па се, ваљда, мисли да би то била гола формалност.

Јевреји су под својим рабинером, који од наше државе има и дотацију. Пошто Јевреји нигде иначе немају државне власти која би се за њих заузимала, с њима нема никаквих тегоба у везама с државном влашћу.[2]

Католике смо оставили за на крај овога прегледа зато што је њихов положај у Србији приликама постао сличан горе наведеном положају муслимана.

Још за турскога времена, што је год било у Србији католика, били су, са веома незнатним изузетком, поданици аустријски. Неред и нетрпљивост турска, а поглавито глупи фанатизам масе њихове учинио је те се ниједна европска држава није хтела склонити да своје поданике просто остави под турском влашћу. Свака је, осим нарочитих трговачких повластица (по-

[1] Вл. Карић, Србија, 548.
[2] Вл. Карић, Србија, 548.

највише штетних за Турску) установила за своје поданике у Турској нарочиту консулску заштиту и јурисдикцију. То је значило да страном поданику у Турској не може судити власт ни суд турски, него се сваки спор с њим мора расправљати пред влашћу његова консула. Иностранн поданици чинили су и чине и данас у Турској државу у држави. Исто је то остало у Србији и после њенога ослобођења, све до 1881 године. Поврх свега ти поданици нису били подложни нити данку, нити каквоме год порезу у Србији. Консулат је, на прилику, аустријски у Београду био не само представник своје државе спрам српских власти него и судска, полицијска, финансијска и управна власт за све аустријске поданике у Србији. Уз консулат је била аустријска пошта, којој се предавала свалолика кореспонденција из Србије за Европу. Пошта српска била је само за унутрашњу потребу у Србији. Уз консулат је била и католичка капела, једина у Србији, као што и сад уз Аустро-Угарско Посланство има католичка црква. Најтеже је било што аустријски католици нису потпадали ни под српски суд ни под српску власт, и што нису били подложни ни истим пореским теретима које су подносили српски поданици. На ту неједнакост дизале су се многе жалбе.

Кад су 1867 једанпут исељени турски гарнизони из Србије, и кад је од Турака и мусломана онај само остао у Србији који је био вољан да српску власт признаје и да јој се покорава, остали су у повлашћеном, автономном положају само још аустријски поданици. Њима су били слични и поданици осталих сила, али су се они у Србији налазили у тако маленом броју, да се њихова повластица није осећала. Највећи број католика у Србији припадао је у ред аустријских поданика. Положај би се могао поправити, кад би се Велике Силе које су уживале право консулске заштите и јурисдикције у Турској, па по томе и у Србији, одлучиле да се спрам Србије, и ако се рачунала као област Турскога Царства, одреку тих повластица, по томе што је Србија автономна. Ипак би онда силе чиниле према Србији нешто што не чине према Турској,

према њеној сизеренци и према једном царству. Кнез Михаило и И. Гарашанин помишљали су и на ово, и предузета је била већ 1867 опширна радња, посвећена укидању консулске заштите и јурисдикције у Србији. У Београду су почети преговори с консулима. Стране државе су тражиле, међу осталим, да суђењу њихових поданика могу присуствовати њихови драгомани. У једном чланку о странцима у Србији, француски штампаном 1884, Ђ. Павловић је забележио да се капитулацијâ у Србији била прва одрекла Русија нотом од 29 априла 1868 № 272 и другом, експликативном, од 27 маја 1868 № 334. Русија је у тим нотама задржавала право да тражи поновљење парнице, ако пресудом не би била задовољна. Државници у Београду нису тиме били задовољни. Русија је то чинила сигурно по договору с другим силама. Немачка је, такође, истицала приличне резерве. Један од министара кнеза Михаила казао ми је да је у овим преговорима Аустрија била неочекивано попустљива. Укидању консулске заштите и јурисдикције у Србији посвећена је била и нарочита мисија Јов. Ристића у пролеће 1868.[1] Пред нама је његово једно писмо из Берлина од 23 маја 1868, писано ондашњем једном министру, у коме се говори о томе. Бисмаркова је болест била узрок те је Јов. Ристић у Берлину морао чекати. „У осталом — „пише он у томе писму — било да одговор дефини„тиван последује пре или после, ствар је покренута, „и не може остати без резултата. Ма колике тегобе „да се показују, очевидно је да нас Прајска неће моћи „са свим одбити. Ја сам до сада послао Књазу — „продужује Јов. Ристић — три извештаја: из Пеште, „Берлина и Петрограда, а не знам да ли су сви уре„дно дошли. Имао бих сада да га известим о резул„тату мојих посматрања у Петрограду, али *немам „прилике*, а служити се приликом, коју сам до сад

---

[1] М. Ђ. Милићевић, Додатак Поменику од 1888, Београд 1901 стр. 145 бележи како је Кнез Михаило дао мисију Ристићу „да обиђе кабинете гарантних сила и да разбере за њихово мишљење о неким реформама које је кнез намеравао увести у Србији. Док се бавио на том путу, у Србији се догоди она несрећа у Топчидеру 29 маја 1868.“

„употребљавао не смем се за *овај случај* усудити због „деликатне природе ствари. Још не могу предвидети „какав ће исход бити моје специјалне мисије, али ће, „надам се, од интереса бити сазнање, које ћемо овом „приликом учинити односно на ситуацију политичну „и расположење према нама. По новинама читам да „ће се у нас допустити странцима да могу имати „непокретних добара кад приме нашу јурисдикцију. „Мени се чини да би се то могло учинити само према „поданицима оних сила које *без резерве* признаду нашу „јурисдикцију, јер и само руско решење има резерви, „које би се тешко сложиле са притежавањем непокрет-„ности, као што су н. пр. парнице између Руса или „између Руса и странаца. Но уопште закон био би „полезан који би *у основу* само изрекао да поданици „оних држава могу имати непокретних добара које „буду признале надлежност закона и власти српских „за своје у Србији станујуће поданике, а такво у „основу решење само би по себи искључило сваку „резерву“. Јов. Ристић је ово писао, као што рекосмо, 23 маја 1868 у Берлину, а кнез Михаило је 29 маја, исте године, убијен у Топчидеру. С тим је и ово питање застало.

Тако су и после изласка Турака из градова, којим је делом Србија према Турској постала у ствари потпуно независна, остале све повластице и засебна јурисдикција аустријским поданицима у Србији, а с њима је тесно био везан и положај католичке цркве у Србији.

Сва ова питања дошла су на ред онда када се на Берлинском Конгресу (1878) размишљало о новом положају који се имао дати Србији.

Кад је дошло на ред питање о признању независности Србији, Берлински Конгрес је нашао за добро да признање о независности веже за једну погодбу. Та је погодба (чл. 35) да се у Србији разлика у вери или у вероисповести не може никад узети као сметња у уживању каквога било грађанског или политичког права или у вршењу каквог било посла ма где у Србији. Уз ту општу погодбу, независност се још везује за другу засебну, да се зајемчи потпуна слобода вршења

обреда и исповедања какве било вере у Србији како за српске поданике тако и за странце. „Ничим се неће „моћи спречавати ни јерархична организација разли„читих вера ни њихове везе с њиховим духовним „старешинама“. Мисли се да је ово старање Великих Сила изазвано поглавито бригом о мусломанима који су се и Србији и другим балканским државама уступали Берлинским Уговором у земљама које су им од турске области придељиване. Међу тим у Конгресу је било знатних чланова који су се живо старали о Јеврејима. То је старање, без сумње, изазвано јеврејским жалбама о нетрпљивости у балканским државама, или жељом да се јеврејска права што више рашире.

Пошто су Србији као независној земљи припадала и права независности, на реду је било да се Европа на Берлинском Конгресу изјасни и о изузетним правима, о консулској протекцији и јурисдикцији у Србији. О томе говори члан 37 Берлинскога Мира који нарeђује да у Србији све остаје онако како се затекло, и што се тиче трговине и што се тиче повластица и изузетних права, докле год се дотадашње стање по уговорима с Турском од старих времена не замени уговорима међу Србијом и силама којих сѐ то тиче.

Међу силама које су биле интересоване главна је била Аустрија. Једино је она имала у Србији толико поданика, да су повластице и изузетна права имала сваки дан живе примене. Србија, дакле, није могла ући у права која су јој са независношћу припадала, докле се није погодила с Аустријом. И тек по том би се њој одрешиле руке и у питању цркве католичке и послова о њој. Погодба о томе како ће у Србији престати туђа јурисдикција обухваћена је *Консуларном Конвенцијом између Србије и Аустро-Угарске* од 24 априла 1881, која је у Србији постала закон 5 јуна 1881. Истога дана озакоњена је и *Конвенција о узајамној помоћи у судским делима између Србије и Аустро-Угарске*. Годину касније, 5 јуна 1882, озакоњена је *Конвенција о наслеђима*, и *Конвенција о издавању кривaца*. Тим је престала радња аустријских власти над аустријским поданицима у Србији, и Ср-

бија се изједначила с независним државама. Од тог времена унапредак српска се власт вршила над свима који у Србији живе без обзира чији су поданици.

Још раније, око 1869, поштанском конвенцијом међу Србијом и Аустро-Угарском сва је поштанска служба предана пошти српској, и аустријска је пошта на српскоме земљишту укинута.

Тако је од старинске автономне одвојености аустријских поданика у Србији остала још само *католичка црква.* И дан дањи аустријски поданици имају у Београду (где их је највише) и цркву, и свештеника, и школу у Аустријском Посланству. Верска и просветна власт католика остала је до данас уз Аустријско Посланство, ма да је судска и административна одавно престала. Католици у Србији још немају своје засебне власти, као што је имају остале вере. Не само што је бискуп Београдски и Смедеревски, владика из Ђакова, члан католичког вишег свештенства у Аустрији, него су сви часници католичке цркве такође под руком аустријског посланства. Број католика није више ни тако мален као што је био 1866. Ми немамо број најновијега пописа, али имамо први попис независне Србије, попис из године 1893. На 2,172.744 становника православне вере тај попис већ показује 11596 католика, 1149 протестаната, 4652 Јевређина, 16764 мусломана и 56 људи који припадају разним другим верама. За горе поменути број католика, међу тим, неколике алинеје устава нису никако извршене. Ми ћемо овде изређати оне алинеје које су наспрам тих становника Србије мртва реч.

Из члана 189 алинеја: „Духовне власти како Источно-православне Цркве тако и *свију осталих признатих вероисповести у Србији стоје под надзором министра црквених послова.*“

Из члана 190 алинеја: „Жалбе противу злоупотреба црквених власти, *ма које вероисповести у земљи*, подносе се министру црквених послова.“

Из члана 191 алинеја: „Службена преписка других вероисповести (т. ј. осим православне) у Србији са страним црквеним властима, саборима и синодима

мора се такође подносити на увиђај и одобрење Министру црквених послова.“

И друга: „Службена писма или наредбе црквених власти, саборâ и синодâ са стране не може никаква црквена власт у Србији обнародовати ***ни извршити*** без знања и одобрења министра црквених послова.“

Члан 192: „Све јавне и приватне школе и други заводи за образовање стоје под надзором државне власти.“

То су наредбе устава од 1903, које наспрам католикâ, католичке цркве и школе немају никакве вредности.

Ми смо горе иставили како је овај положај католичке цркве у Србији последњи заостатак капитулацијâ и онога изузетнога стања које истиче из конзулске заштите и јурисдикције. Докле је год трајало изузетно стање аустријских поданика у Србији, није се могло ни помислити и није ни вредило помишљати на уређивање везâ међу католичком црквом и српском државном влашћу. Тек од 1881, када је новим уговорима престало изузетно право аустријских поданика у Србији, могућно је било помишљати на питање о уговору (конкордату) између Владе Српске и Свете Столице у Риму.

И доиста питање је у то време кренуто. У мене има једно својеручно писмо владике Ј. Ј. Штросмајера од 19 маја 1881 писано о основима конкордата са Светом Столицом у Риму, у коме ми владика пише да то чини „po želji Vis. Srbske Vlade“. И ако је то писмо мени писано, ја се не сећам да сам се ја за то обраћао владици. Могло се то учинити и приликом неке походе владике Ј. Ј. Штросмајера у Београду, а колико памтим, он је око 1880, после ратова и Берлинског Мира, једанпут походио Београд. У такој прилици, према новом положају државе, није се могао обићи разговор о католичкој цркви. С тога држим да је у томе повод оним речима.

Међу тим, ево је прошло двадесет и пет година од како су капитулације у Србији предате архивама, а питање католичке цркве и њенога положаја у Србији

ни сад није уређено. С тога држимо да је упутно да се јавност упозна и заинтересује овим питањем. Ми немамо намеру да исцрпно пишемо о томе предмету, пошто се архивама не служимо. Имајући међу својим хартијама неколика занимљива писма владике Ј. Ј. Штросмајера из 1881—1885 о поменутом предмету, ми смо ради да их публикујемо заједно с осталим белешкама које о томе имамо. Уз то ћемо пропратити, по нашем памћењу, остале фазе тога питања до најновијега времена, и завршићемо неколиким општим напоменама. Наша је намера да се питање колико толико изнесе на светлост, а уверени смо да ће интелигентни Срби, који овим врстама поклоне пажњу, увидети сами све оно што је у овом питању везано с достојанством Србије као државе.

II.

Писма владике Ј. Ј. Штросмајера и друге белешке

1. Владика Ј. Ј. Штросмајер Стојану Новаковићу Министру Просвете.

Преузвишени Господине,

Повратив се кући, нашао сам толико посла, да једва одахнути могу; за то ћу само у кратко означити ствари, које би се имале кратким уговором са Светом Римском Столицом утврдити, у сврху: да црква католичка, по жељи вис. српске владе, уредним начином обавља звање своје у Србији.

То се је звање обављало до сад тако званом „мисијом", то јест свећеником, кога је по вољи слао у Биоград бискуп страни, ког је у ту сврху опредијелио и својим апостолским указом означио С. Отац Папа. Тај сам апостолски викар био од дуље већ времена ја, а послујући свећеник у Биограду био је мој свећеник. У интересу је Србије, њезине будућности, да се то стање промијени. Србија је негда, у бољих времених, имала своју католичку диоцезу, која у повијести црквеној још и дан данас свој наслов носи, а то је: Dioecesis Belgradensis et Semendriensis canonice unita. Тај се наслов још и дан данас у Аустрији дијели заслужним црквењаком. Данас, на прилику, тај наслов носи посвећени загребачки бискуп Павлешић. Што Аустрија тај наслов дијели, бити ће ваљда од тале, што је Аустрија привремено барем Биоград

посјела, у својих руку имала. У интересу је Србије, да од С. Римске Столице запроси, да се тај стари наслов у истинитост претвори, и да се Србији у будуће опредијели свећеник католички са значајем бискупским, који би у Биограду свој стан имао, и наслов носио: „Episcopus Belgradensis et Semendriensis“. Да што да би тај бискуп дотле, док се може бит времена промијенила не би, био vicarius apostolicus, то јест бискуп, који не подпада под ниједнога метрополиту, него који непосредно подпада под С. Римску Столицу. Ако се ово начело поприми, онда слиједи да би тај бискуп могао имати око себе барем још два свећеника, један би био тако звани „curatus“ или жупник, који би жупске после обављао и у Биограду и у цијелој Србији; други би био „Secretarius“ или тајник, који би бискупу у обављању своје писарне на руци био. Само се, међутим, по себи разумије, да би Висока Влада српска имала се с временом побринути, да се, у споразумљењу са бискупом, жупе католичке свагђе подижу и дотирају гдје то од потребе буде.

Док је стање Србије данашње, дотле се тако звани „хијерархички ред“ друкчије удесити не да. Овамо спада такође кат. школа нижега барем разреда, са 3 ил' 4 класе у Биограду, спојена, да тако рекнем, са епископатом. Наравно је јако, да би се у тој школи предавати имао српски језик тако, да дјеца католичка других поријекла без икаке тешкоће пријећи могу у више школе; и да се повијест и т. д. у такој школи тако предавати мора, како истина захтијева, и како то интерес и будућност Србије ишће. Само се од стране цркве тражи и захтијева, да школа буде католичка, и да се у њој подпупа и чиста вјера католичка учи. Ово је, мислим, и до сад било, пак ће, ако Бог да, тако увијек остати. Ово пако све, што рекох, захтијева да се за католике у Биограду сазида посебна црква, у њој с једне стране стан бискупски, а с друге школа и стан за учитеље. Да што, да ово све стоји трошка, али што ћемо, кад се без трошка ниједна виша сврха на овоме свијету постићи не да? Бог је тако хтио, који је душевни живот, пун славе и неумрлости, спојио са тијелом, ког сваки дан хранити и уздржавати морамо.

О материјалној страни ове ствари судити је и одлучити је високе Српске Владе, која најбоље знати може, што се за сад учинити, а што се бољој, сретнијој будућности придржати има. Мени је само слиједеће опазити: Биоград је неизмјерно лијепо, важно мјесто. Чим се Србија буде материјално и морално више развијала, тијем ће све више и више Биоград свемирско (мондиално) лице добивати. У Биоград ће радо залазити сав страни свијет. Бити ће у њему, ако Бог да, и гості старих династичких обитељи. Међу њима и високих католика. У интересу је Србије и њезине будућности, да страни свијет нађе у Биограду макар и омању али

ипак лијепу цркву, и приличан бискупски стан и школу. Те зграде свему свијету на видику бити ћеју споменици мудрости и великодушности Њ. Височајности узвишенога Кнеза и Владе Српске. Мени се чини, да се Бискупу у Биограду не би могло мање опредијелити од 5 од прилике тисућа годишњих фор., ако се мисли да части својој пристојно живи, и да би црква католичка барем имала 1000 људи схватити. Остало би се могло по аналогији источне цркве, жупника, учитеља и т. д. уредити. Кад ово пишем, паде ми на памет, да сам негди чптао, да је католичка црква у старијих времених имала у Биограду својих завода. И заисто читам у врло критички писаном Чеваповићевом „Synoptico-memorialis cathalogus observantis minorum provinciae S. Joannis a Capistrano, olim Bosnae Argentinae pag. 94 lit. c. ово: Die 17 Septembris 1739 quo nobis turcica suum virus non tantum in Christicolas sed ipsos provinciae hujus religiosos, sacra curantes effuderat egressos Belgrado fideles, Patres quoque observantes Petrusal Ersek et Venceslaus Reichovl, *conventu* a *Turcis occupatio* Semlinum subsecuti sunt, praeferentes *Crucificum*, qui hodiedum in residentia cernitur. Одавле слиједи да су католици у Биограду још почетком 18 стољећа имали самостан фратарски и цркву. Без двојбе, да ће се у Биограду добро знати, гди је тај самостан, гди је та црква, коју су Турци по свој прилици у мошеју претворили. Висока српска влада можебит би млого приштедила, кад би тај самостан и ту стару цркву у горњу сврху опредијелила. Да што, да би се у тому случају ствар исправити, приредити и у укуснију форму претворити имала. На ову ствар још спада и скрб високе српске владе, да се у споразумљају са бискупом младеж католичка негђе одгоји за свећеничко звање, и то дотле, док околности Србије не би захтијевале, да се посебно сјемениште за католичку младеж српску у Биограду подигне.

Што се пако тиче означења особе свећеника, која би у Биограду бискупом и Викаром апостолским била, ту би да што означила сваки пут С. Римска Столица; али се уједно ни Њ. Височајности, славному кнезу, и Вис. Влади не може право одрећи, да у то означење упливају будући дотација наравним начином пружа неко право оному који дотира бенефицијум. То право по моме мњењу било би прво: *jus precum,* к'о што каноничко право вели; то јест: Њ. Височајност славни Кнез, ако би знао за свећеника вриједна, учена и у свакому обзиру достојна, замолио би С. Римску Столицу, да му га дâ за Бискупа и Викара у Биограду. Света Римска Столица кад би се увјерила, да је тако означени свећеник заисто са сваке стране, особито пако са чистоће у св. вјери и вјерности у апостолскому звању вриједан и достојан, Света, велим, Римска Столица радо би се у сличному случају одазвала молби и жељи славнога кнеза. Друго би си Њ. Височајност Кнез

имао придржати право, што га канонички зову „jus remonstrationis“ то јест Света Римска Столица означила би *предбјежно* особу, коју би кано бискупа и свога Викара у Биоград послати хтјела. Ако би славни Кнез са сличном особом био задовољан, онда би то својим путем Св. Римској Столици обзнанио; ако пако из народних ил’ политичких обзира не би био задовољан, онда би и то јавио С. Римској Столици са разлози, који га на то нукају. Ово је, по мому мњењу, у интересу и једне и друге стране. Само се, пако, по себи разумије да разум и мудрост захтјева, да се ствар толи важна и озбиљна *optima fide*, светом намјером обавља, то јест Његова Височајност увијек на прво мјесто ставља у особи означеној чистоћу вјере католичке, ревност у звању своме; а С. Отац Папа чист, непорочан народни и политички значај. Овим се само начином доспијева до мирна, сложна и за обе стране плодовита рада.

Овому свему на челу би бити имало: признање подпуне слободе свете вјере и богоштовља католичког. Ово Србији није тешко, јер је Србија к’о што ја из властитога искуства знам, то начело увијек и до сад у пракси слиједила. У овому обзиру, неку, привидну барем, потешкоћу чине *мјешовити бракови*. Ову потешкоћу, међутим, лахко је свладати на темељу подпуне и безувјетне слободе свијести дотичних странака; то ће рећи: државна моћ не би имала ни путем легислативним ни путем административним силити странке ил’ на ово ил’ на оно. Двије су у Србији цркве, источна и западна, то јест двије су велике и моралне моћи које по звању своме упливају на свијест и одлуку својих сљедбеника. Држава вели: што странке под тим слободним моралним упливом одлуче: Бог им и душа им. Одлуче л’ да иду у источну цркву на вјенчање; да сву своју дјецу одхрањују у источноме обреду, добро; одлуче л’ да иду у западну цркву и да католички одхрањују своју дјецу, добро и то, ја никога не силим. Нејма другога по мому мњењу, пута, којим би се то питање, које је толике размирице у Европи породило, мирно и на корист и државе и цркве ријешило. Овим сам од прилике све исцрпио што се мени барем у овој ствари битним види. Мислим да није нужно, да разлоге развијам, који силно војују за то, да Србија чим прије слични кратки уговор са Светом Римском Столицом склопи. Ти разлози Вами, преузвишени мој Господине, исто тако у свијести и у устих леже. ко и мени. Мени је само опазити, да је садашњи Св. Отац Папа Лав 13, нам Славјаном, особито пако јужним Славјаном, од срдца одан. Он ће се из свега срдца радовати, ако узмогне Њ. Величајности, славному кнезу и јуначкому српскому народу љубав коју и услугу учинити. Имамо у свијету, жалибоже, и премного непријатеља; добро је, да се највиша на овому свијету

морална сила за нас заузима, и да наше тежње и намјере одобрава и брани.

На посљетку само још једно, али *под особитом тајном.* Ја сам једно вријеме био посредником измећу црногорскога кнеза, који је желио у Антивару имати свога католичког бискупа и измед Свете Римске Столице. Кад је цијела ствар скоро до конца доспјела, онда је бечки нунциус, садашњи кард. државни тајник Јакобини, слиједећи дипломатички спис на славнога црногорскога кнеза управио. Ја вам га шаљем, да видите, што се у њему пише. Ја мислим да се љепше, умјереније писати не да, и кнез црногорски само мени има захвалити, да је тому тако, а ипак ствар није пошла за руком, јер је, ко што за цијело знам, црногорски кнез мој лист, којим сам пропратио овај спис, приобћио Јонину, који га је читао на наочале врло шарене, и видио у њему што никад здраво око виђети не може. Мени ће врло драго бити, ако си Србија у тому славу првенства прискрби. Ствар је по мому освједочају посве јасна, а закон сваки остаје мртво слово; до људи је, пако, који закон изваћају, да буду разборити, умјерени и мудри. Три ријечи под упливом и управом таких људи више вриједе, него Бог зна колико пунктација под упливом и управом људи страствених, сумњичавих, који свуда погибели наслућају. Молим Вас још један пут, да све ово, што пишем, особито пако об овому спису, кога молим, да ми натраг пошаљете, остаје на увијеке тајна. Ја остајем овдје до 10 од прилике Јунија. Од 20 истога мјесеца сам у Риму (Ripetta 108). Остајем у Риму до 10 Јулија. Молим обавијестите ме, да ли се слажете са мојими начели, и да ли би жељели да се још што год и што надода? Ако се са мном у битности слажете, онда Вам два пута преостају ствар у дипломатичку форму сложити, ил' путем бечке нунцијатуре ил' непосредно путем Ватикана. Ја Вам остајем свагда и у свакому случају на служби. Ако би Вас смио замолити да мој предубоки наклон изручите Њ. Височајности, славному кнезу. У осталом са особитим штовањем остајем Преузвишености Вашој вазда на служби.

19 маја 1881.

Штросмајер
Бискуп.

Кад ми је ово писмо дошло у руке, ја сам га, разуме се, предао Краљу (онда још кнезу) Милану. Прочитавши га, Краљ је на полеђини написао оцену тога предмета својом руком, не потписавши ни имена ни дана. Белешка сигурно припада мају 1881, јер Краљ није имао обичај да пословне хартије дуго држи код себе. Ево тога Краљева индорсата у целини:

2. Белешка Краља Милана, његовом руком написана.

Непремено је нужно, сад кад Аустрија напушта капитулације у Србији, да се уреде одношаји између Рима и Србије тако, како не би *Аустријски владика* имао у Србији духовну власт над католицима. Ова ствар се неће допадати шовинистима, али је она природна последица независности, и ваља радити на њеном остварењу. Предлози Штросмајерови такве су природе да се могу у начелу примити. Једино што би могло бити предмет јачих примедаба од наше стране, то је захтев да и школа буде под влашћу католичког владике или викара.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

НАСЛЕДНИ ОБЛИЦИ

У НАШЕМ ГРАЂАНСКОМ ЗАКОНИКУ[1]

У законодавном раду 1850-тих година, налазимо и објашњења законских прописа о наслеђу, у питањима која се још и данас разнолико тумаче, у научним дискусијама и судским расправама. Штампајући у продужењу званичне податке о томе, као важан материјал за судску јуриспруденцију, нашао сам за умесно да развучену садржину појединих актова представим јасним краћим изводима, без повреде суштине ствари.

I.

Представка Суда Окружија Подринског од 5. децембра 1850. године № $\frac{DN\ 4195}{C.\ 4074.}$

У прописима Грађанског Законика о наследним правима српских житеља, одредба §. 401. гласи: да имање умрлог лица, које не остави ни мушко ни женско потомство, наслеђује његов отац; ако нема оца, по §. 402. наслеђе припада његовој рођеној браћи и њиховој деци „начином определеним"; а ако ни њих нема, долазе на наслеђе *мати* и *сестре* покојника. По мњењу Суда, овом су везом постављене мати и сестре покојникове у равномерни однос наследних права, и по самом изразу закона треба да деле наслеђевину на пола. Из овога би се, вели Суд, аналогијом речи дало изводити, да имање покојниково треба да деле на равне части и његова рођена браћа и њихова деца, али се томе противи законски израз „определеним начином", по коме имају право наслеђа

---

[1] Одломак из нештампане књиге *Прилози за историју српског законодавства од 1804. до 1860. године.*

најпре покојникова браћа, и тек после њих деца њихова. Отац је опет у наслеђу пречи од покојникове браће (својих синова); и према овоме пошто се не зна, да ли се израз „определеним начином" простире и на матер и сестре, могло би се, вели Суд, узети и тако: да и мати покојникова има грече право наслеђа, пошто права оца и матере, као родитеља, стоје према деци у једнаком наследном односу, дакле би у наслеђу мати искључивала своје кћери. Због ове законске непотпуности, не могавши да пресуди појављени случај спора између матере и сестара покојникових, Суд је замолио Попечитељство Правосудија за надлежно објашњење: хоће ли сама мати наследити покојног сина, искључујући у томе његове сестре, или ће наслеђевину делити са њима; и у овом последњем случају да ли ће мати узети половину, а друга половина да остане сестрама покојниковим; или ће се имање поделити између матере и сестара његових на равне делове?

II.

Представка Попечитељства Правосудија од 23. јуна 1851. године A№ 6548/1850. године, Државном Савету.

Попечитељство држи да је потребно објаснити:

а. да речи „начином определеним" значе: да потомство раније умрлог брата, била то његова мушка или женска деца (ну са обзиром и на приоритет мушкараца по §. 404. Грађанског Законика), долази на деобу наслеђа са покојниковим братом односно својим стрицем; на име да они (мушко или женско потомство) сви скупа добијају део који би припао њиховом оцу да је жив, као што се из §§. 399. и 403. Грађанског Законика даје закључити;

б. да мати и сестре покојникове, у оскудици пречих наследника, учествују у деоби наслеђа равним правом, то јест по главама, н. пр. матери и трима њеним кћерима припада само по четвртина наследног имања. Потомство раније умрле сестре покојникове, учествује по праву представљања у наслеђу свог ујака или тетке, редом који је у смислу §. 403. Грађанског Законика поменут за потомство раније умрлог брата. Исто је тако нужно определити:

в. Како учествује у наслеђу дедовог или прадедовог имања његово потомство другог степена н. пр. унучад, или

трећег степена н. пр. праунучад, кад нема сродника првог степена, н. пр. сина покојникова, и кад ово удаљеније потомство нема потребе да се користи правом представљања. На име, да ли наслеђују по праву представљања или по сопственом праву, јер је велика разлика између једног и другог. На пример, покојник је имао два сина (или што је све једно два брата) која су помрла пре њега и оставила децу. и то један једно а други три детета. Ако у овом случају потомство наслеђује по праву представљања, онда дете првог добија половину наслеђа, а остала три детета другог сина или брата добијају заједнички другу половину. Узме ли се, да наслеђују по личном или сопственом праву, онда свако дете добија по једну четвртину наслеђа.

г. По мњењу Попечитељства, највећу тешкоћу изазива у смислу последње тачке §. 402. Грађанског Законика, питање: како ће се поступити при деоби наслеђевине, кад се у исто време појаве као покојникови наследници и његова рођена браћа и сестре, и браћа и сестре само по оцу и само по матери; или само браћа и сестре по оцу и само по матери, без рођених. Треба имати у виду прво, да је увек овде реч о наслеђу умрлог брата или сестре, јер многи то бркају са наслеђем очинства или материнства, о чему не може бити речи, почем је законодавац о том учинио распоред по напред наведеним разлозима; и друго, да по §. 476. Грађанског Законика не узима наш законодавац ни у какво призрење извор откуда је имање покојнику, да ли га је на име наследио од предака или сам прибавио. Дакле, треба објаснити:

1. Да ли рођени брат покојног брата или сестре, искључује из њихова наслеђа брата само *по крви* (по оцу); у ком случају ако га искључује, може у толико пре да искључи брата *по млеку* (матери)? Или, ако не искључује брата по оцу, искључују ли њих два брата само по матери? Или, ако и брат рођени и браћа по крви и млеку участвују заједнички у наслеђу, како то бива: да ли на равне делове, или ће рођени брат добити више него остала два нерођена брата?

По системи, која у наслеђу даје првенство мушкој линији по ближем или већем сродству, *као што је то код нас*, брат би рођени и брат само по оцу искључио брата само по матери; а на том би основу ближег сродства, које имају на уму сви законодавци, рођени брат као сродник с обе стране,

дакле по природним законима ближи покојнику, искључио из наслеђа и брата по оцу; или би бар имао право на већи део наслеђа. На против по системи, која поред најближег сродства има у виду још и основу политичко-економну т. ј. поделу имања да се не би концентрисало код појединих, поред рођеног би брата учествовао у наслеђу не само брат по оцу, него и брат по матери, пошто се у овом случају не претпоставља мушка линија женској; али би тада брат по оцу и матери имао право на половину имања као сродник с обе стране, а остала два брата на по једну четвртину као сродници с једне стране. Израз поменуте тачке §. 402. Грађанског Законика, о учешћу у наслеђу браће и сестара само по оцу или само по матери „у његовом делу“, даје се остварити само по овој другој системи, и ако она није система нашег Законика, који даје мушкој линији превласт у наслеђу. *Она је примљена у Француској, и у свима земљама које су потпуно усвојиле Француски Грађански Законик, или су примиле за образац његове основе.* На против по системи, која по најближем или дуплом сродству даје превагу политичко-економном елементу, сва би три брата наследила покојниково имање на једнаке делове.

2. Да ли рођена сестра и њено потомство, из наслеђа покојног брата или сестре искључују брата само по оцу, или је он од њих пречи; и ако је пречи, да ли рођена сестра искључује брата само по матери, или је и он пречи? За тим: да ли рођена сестра искључује из наслеђа сестру само по оцу или само по матери и т. д. У опште, овамо спадају сва она напред изложена питања о наслеђу рођене браће и њиховог потомства, према браћи само по оцу или само по матери. Пошто се она разреше, лако ће се определити и правни односи у следећој тачци:

3. Како наслеђују покојника браћа и сестре само по оцу и само по матери и њихово потомство, кад нема рођене браће и сестара ни њиховог потомства; да ли ће брат по оцу и његово потомство искључити брата само по матери и његово потомство, или ће с њим делити наслеђе; хоће ли сестра по оцу и њено потомство, бити прече у наслеђу од брата по матери и његовог потомства или не; и може ли сестра по оцу и њено потомство, искључити сестру по матери и ове потомство?

III.

Књазу, представка Државног Савета од 17. децембра 1851. године № 565.

Размишљајући, поводом представке Попечитељства, о начину којим би се објаснио §. 402. Грађанског Законика, ради потребног правца за сваки од наведених случајева, Савет је у својим одлукама наилазио на тегобе, не само због нејасности овог једног параграфа, него и целе главе о наслеђу. Ова се нејасност не може лако да уклони зато, што су у истој глави, са којом дотични параграф не стоји у потребној следствености, занемарена природна права и начела здравог разума и човечности. Савет је најјасније увидео, да су се онда кад је рађен и издат наш Грађански Законик, много више имали у виду обичаји нашег народа, које је без сумње произвела она дуговечна наша бездржавност, него правда и правица основана на умним начелима и јасним природним правима. Са тих разлога није Савет нашао за умесно, да овом приликом даде објашњење о случајима у представци Попечитељства, с једне стране зато, што би се тим изазвала многа противност између параграфа целе главе о наслеђу са последицама неправде, а с друге зато, што Суд Окружја Подринског својим писмом не тражи више него то, да му се даде правац како ће пресудити ствар у појављеном случају наслеђа матере и сестара; него је решио да представи своје мњење Књазу „да би добро и справедљиво било, да се скорим приступи к озбиљној ревизији поменуте главе о насљедију у нашем Грађанском Законику, па да се место досадањи наредби о наследственом праву, друге и подробније и правије израде и установе, тим пре што Совет држи да млоги од нашег народа, при данашњим нашим бољим земаљским и народним обстојателствама, сад о овој преважној фамилијарној ствари другчије и то правије и чувствују и мисле, него што је пре више година случај био.“ Налазећи, да ће засад довољно бити само објашњење §. 402. Грађанског Законика, удешено према потреби Окружног Подринског Суда, а у складу са осталим прописима о наслеђу, поднео је Савет Књазу на одобрење следећи предлог:

„Ако покојник није оставио после себе свога потомства, а није му ни отац у животу, *онда насљедије припада његовој*

браћи рођеној и њиховој деци начином опредељеним т. ј. тако, да ова његова рођена браћа ако су жива то његово имање на једнаке части насљеде; а ако су ова његова браћа пре њега помрла, онда исто његово имање њина деца по праву представљања да добију т. ј. да она, па било и(х) више или мање од једног брата, онај део добију који би припао њином отцу брату покојника, од којега је имање остало. Но будући да се § 402. Грађанског Законика зато браћи веће право даје него матери, што се по нашим законима мужкој лози толико првенства у наслеђивању подало, да она ту и ближу женску крв искључава, то сљедује да оне речи „начином опредјељеним“, не треба односити и на женску дјецу рођене браће покојника, него само на мужку, јер се овде не би више могла правдати намјера ови наши насљедствени наредби, по томе што нема више мужке лозе, а има preче крви, којој би се голема неправда учинила. И зато тако треба прву тачку §. 402. разумјети: „Ако отца не би било, онда припада имање покојника браћи рођеној и њиовој дјеци мужкој начином опредјељеним. А ако ни ови т. ј. браће рођене и њине мужке дјеце не би било, тада матери и сестрама, и то тако да мати добије половину а рођене сестре половину, по томе што по слову овог параграфа мати са сестрама у оно отношеније долази, у коме стоје браћа рођена према покојнику, који би такође на једнаке части његово добро насљедила.“

IV.

Књажево писмо Савету од 16. маја 1852. године В№ 48.

Књаз не прима предлог Савета, у колико се тиче деобе наслеђа између матере и сестара, зато што га не сматра као тумачење закона већ као његово преиначење. По јасном слогу § 402 Грађанског Законика, у коме се каже „тада матери и сестрама“ мати је дојако са кћерима имала право наслеђа по главама, а сада би по мњењу Савета матере добијале половину, а само би другу половину делиле сестре између себе. Држећи да нема никаква узрока за преиначење законске одредбе у корист матере, Књаз је препоручио Савету да размисли о томе: „еда-ли ће умјестније бити оставити законе делове између матере и сестара онако, као што су и(х) досад добијале, и само при оном што је за толковање било, и што

је у духу примљеног код нас начела и истолковано, остати; или ће се упустити у преиначење §. 402. Грађанског Законика на буди који начин, при ком случају опет никаковог основа бити неће за то: да се матери половина посмртног имања синовљева, а сестрама друга половина даде, но ће онда она као преча јошт и сестре умрлог а своје кћери сасвим искључити морати; а ово пре него би било, и цела глава о насљедију морала би по другим сасвим, а не по овом од нас примљеном основу, прерадити се."

V.

Решењем од 28. маја 1852. године № 421. Савет је усвојио Књажеву примедбу, и у замену пређњег предлога донео је следећу формулу, која је примљена највишим указом од 10. јуна 1852. године В№ 501.

„И зато тако треба прву тачку §. 402. Грађанског Законика разумети: ако отца не би било, онда припада имање покојника браћи рођеној и њиовој деци мужкој начином опредељеним; а ако ни ови т. ј. ни браће рођене ни њине мужке деце не би било, тада покојника матери и сестрама, сходно слогу истога закона по главама са равним деловима.

VI.

Представка Попечитељства Правосудија од 21. јула 1852. године № 2099. Државном Савету:

Највишим решењем од 10. јуна 1852. године В№ 501. није објашњено треће и последње питање у оној тачци „браћа и сестре само по отцу или само по матери, участвују само у њиовом делу." Попечитељству је у томе потребно објашњење и због тога, што се пред њим налази парнични предмет, у коме рођена сестра покојникова и по оцу и по матери, искључује из његова наслеђа свога и његовог брата само по оцу. Даље, није највишим решењем ни то објашњено: да ли се наслеђује и у побочној линији како мушкој тако и женској; и да ли се односи право представљања у побочној линији и на оне случајеве, за које је управо идеја представљања и створена. Кад би н. пр. један покојников брат био жив, а други умрли му брат оставио мушку децу, хоће ли живи брат искључити из наслеђа своје синовце, или ће они

по праву представљања оца поделити имање са стрицем? Или у недостатку браће покојникове, да ли његова жива сестра искључује из наслеђа децу умрле сестре; и да ли ће се и овде поставити разлика између мушке и женске деце сестара, на име: хоће ли мушка деца умрле сестре искључити из наслеђа женску децу друге умрле сестре? На послетку је, вели Попечитељство, поменутим највишим решењем повучена разлика између братњеве мушке и женске деце, и мушкој је деци дато првенство у наслеђу одредбом: да рођене браће *мушка деца* искључују у наслеђу матер и сестре покојника, а није ништа речено за њихову *женску децу*, на име: да ли она бар с матером и сестрама покојника учествују у наслеђу умрлог стрица, или их оне искључују. У овом последњем случају т. ј. ако би била искључена, врло би неправедно испало кад би било примљено у побочној линији право представљања „јер би сестрина деца даже и женска искључавала из наслеђа женску децу брата покојникова."

VII.

Решење Државног Савета од 10. новембра 1852. године № 655 које је овим поводом саопштено Књазу, представља исцрпно теоријско разлагање у партији наследног права.

Питања у представци попечитељства налазе, вели Савет, лако и природно разрешење у самим одредбама главе о наслеђу у нашем Грађанском Законику. Кад се иста глава пажљиво прочита обзиром на постављену систему, која се не може без потребе одбацити ни другом заменити, непотребно је питање: „да ли се наслеђује правом представљања и у побочној линији мушкој и женској", као и питање „ко ће кога представљати"; јер су ова питања разправљена § 403. Грађанског Законика, који вели да се и у мушкој и у женској линији наслеђује по праву преставља̂ња; а опет у §§ 399. и 403. изреком стоји да представљањем деца добијају део онога чија су т. ј. онолико колико би он добио да је жив, ма њих колико било.

Право представљања, које господари у целој глави о наслеђу, и ако се речимице не понавља у сваком појединoм случају и посебном параграфу, јасно је изражено, вели Савет, како у *силазећој* линији (§§. 399. и 400.) тако и у линији

побочној (§. 403.) и у *усходећој* (§. 404.). О његовој примени не може бити никакве сумње ни питања, као што не може бити питања ни о значењу §. 396. (кад браћа искључују сестре из наслеђа); о §. 397. (о праву мушке деце на равномерне делове наслеђа, и у том случају о праву женске деце на издржање и пристојно удомљење по обичају); о §. 400. (о равномерном наслеђивању женске деце кад нема мушке, и о представљању женске деце); и о значењу §§. 404. 405. 406. и 407. (у којима се увек мужко потомство претпоставља женском); као што се о њему (праву представљања) говори и у §. 403. Грађанског Законика, по коме се разумно замишља само потомство рођене браће и рођене сестре.

Овамо не принадлеже теорије о представљању по главама, изложене у преставци попечитељства а позајмљене из страних закона, као несходне смислу нашег Законика н. пр. теорија да дедино имање наследе, не на два него на пет равних делова, његови унуци од два раније умрла сина (од једног један а од другог четири); или теорија, по којој би жив стриц или жива тетка искључивали из наслеђа синовце или сестриће (синове или кћери своје умрле браће или сестара); као ни теорија о подели имања између наследника, из политичко-економног принципа.

Попечитељство пита:

„1. *Да ли и у побочној линији како мужкој тако и женској правом преставленија насљеђује се?*“

На ово питање, вели Савет, одговара следећи пропис §. 403. Грађанског Законика, који ништа друго и није него тумачење претходног §. 402. истог Законика. „У случају ако брата не би жива било, или сестре, но било би његовог потомства, онда би потомци по назначеном реду участвовали у насљедију по праву представљенија, то јест примајући сви скупа један отчин део“. Који је *назначени ред у наслеђу*, показали су §§. 396. 397. 399. 400. 401 и 402; а шта је *представљање у наслеђу*, објаснили су §§. 399. и 403. Грађанског Законика. Да браћа и сестре и њихова односна потомства, нису у правој већ у побочној линији, и да представљају и мушку и женску линију, о томе не може ни бити питања.

„2. *Да ли се право представленија у побочној линији, односи и на оне случајеве за које је управо идеја представленија створена, кад би н. пр. брат жив био, а други по-*

којников брат умро је али је оставио мушку децу — оће ли у овом случају тај покојников брат који је жив, искључити из наслеђија братовог оног другог пре покојника умершег брата мушку децу; или ће ова покојног отца представљати, и заједно са живим стрицем покојног стрица имање делити?“

На ово питање Попечитељства, по мњењу Савета одговара §. 399. Грађанског Законика, који показује да *представљање* значи ступање деце у наследно право оца, по коме ова деца макар колико их било добијају очин део т. ј. онолико колико би добио отац да је жив. Даље, одговара још опредељивије §. 403. који каже: да у случају, ако не би било живог брата, него би било његовог потомства, онда потомци по назначеном реду учествују у наслеђу по праву представљања т. ј. примајући сви скупа очин део. Као што дакле *представљању* само онда места има, кад је умро редовни наследник, тако се и параграф није могао боље о деци постарати него рекавши: да она учествују у наслеђу свога оца; нити се њих више тиче ни може тицати да ли им је жив стриц, пошто он ако је у животу наслеђује лично, а мртвога опет *представљају* деца.

Поменути §. 403. Грађанског Законика, говорећи „о братовљевом потомству“ не говори, вели Савет, *о братњевој мушкој деци*, за коју, пита потечитељство: да ли их може искључити из наслеђа живи стриц? На против у њему се, помиње „потомство“ и „потомци“, и ако су случајно потомци *женска деца*, она по овом параграфу и §. 400. наслеђују умрлог стрица правом представљања; и само би их једино њихова рођена браћа ако би их било, искључивала из наслеђа стричевине (§§. 396. 397. 399. Грађанског Закона). Овим се, вели Савет, одговара и на следеће питање:

„3. *У недостатку браће покојника, покојникова жива сестра да ли искључује из наслеђија друге пре умерше сестре децу?“*

„4. *Да ли ће се и овде* (т. ј. у случају трећег питања) *разлика поставити између мушке и женске деце сестара? Хоћеду ли и овде мушка деца једне умерше сестре, женску децу друге такође умерше сестре из наслеђија искључити?“*

На ово четврто питање одговарају, вели Савет, одредбе §§. 396. и 397. Грађанског Законика, које јасно уче да само рођена браћа искључују рођене сестре, чему иде у прилог и

наредба §. 399. о наслеђу мушке унучади и праунучади; даље §. 400. који о праву наслеђа женске деце вели „ако нема мушке деце, но само би женске деце било, онда женска деца наслеђују заоставше имање отчино све на равне части. Женско потомство дели са женскима по праву представљања". Али о покренутом питању говори најодређеније пропис §. 403. који у случају кад нису у животу брат покојников и његово потомство или их нема, дозвољава и сестрином потомству право наслеђа назначеним редом по *представљању* т. ј. да сви заједнички приме део који би њиховој матери припао. И потомство сестара може бити или мушко или женско. На коме би дакле основу могло мушко потомство једне сестре, да искључи из наслеђа женско потомство друге сестре, кад се у овом случају као и у случају §. 400 јасно признаје опште право представљања. Не појављују ли се у покренутом питању као наследници *женска потомства* (т. ј. деца сестара а не браће), о којима у §. 400. стоји наредба да „женско потомство дели са женскима"? И није ли право наслеђа дано деци сестара покојникових *по представљању* без разлике пола? У покренутом дакле питању, потомство ће сестара наследити своје мајке, било у једне сестре само мушко а у друге само женско, а о искључењу не може бити ни разговора.

Да не би ни најмање нерасправљена остала поменута одредба §. 403. Грађанског Законика, потребно је да се оцене и ове њене речи „по назначеном реду", које имају непосредне везе са питањем: како ће се поступити са наслеђем по смрти сестре по праву представљања, кад у ње остане и мушке и женске деце? Одговор се, вели Савет, налази у истом изразу „по назначеном реду" т. ј. мужка деца умрле сестре, ако их има, искључују женску децу њену (§§. 396. и 397.), ако нема мужке деце наслеђују је женска деца. Остаје још питање:

„5. *Шта ће бити с правом насљедија у вопросном случају односно женске деце рођене браће, о којима неспомиње ништа височајше решење од 10. јунија текуће године, изразивши се само на ползу рођене браће мушке деце*"?

Ово је питање Попечитељство умесно покренуло поводом поменутог највишег решења од 10. јуна 1852. године № 501. које је у објашњење §. 402. Грађанског Законика погрешно унело, да се под законским изразом „браћи рођеној и њиховој деци" подразумевају *само мушка деца*. Та је поставка противна

многом смислу Грађанског законика, и зато је Државни Савет понова узевши у претрес овај предмет, нашао „да није требало одредбу §. 402. у изразу „рођене браће децу“ ограничити само на *мушку децу*, него као што говори параграф треба протумачити, да се ту разумевају *деца мужска и женска*, којима припада вопросно насљедије начином опредјеленим“, т. ј. ако има деце мушке она искључавају женску, ако ли нема мушке онда наслеђују женска, па тек ако не буде ни деце женске онда наслеђе припада *матери и сестрама*.

Да законодавац и није могао другојаче разумети ово питање, сведоче одредбе §§. 396. и 397. Грађанског Законика, које говоре само о искључењу сестара браћом; потврђује пропис §. 400. о доласку на наслеђе женске деце (ако нема мушке) и женског потомства у опште, које дели заостало очево имање на равне части; заступа наређење §. 401. о увођењу оца у наслеђе, после мушког и женског потомства; наговешћује одредба §. 402. у којој се не говори *о мушкој деци* рођене браће, него у опште *о њиховој деци* додатим изразом „начином опредељеним“; даље пропис §. 403. који тумачећи §. 402. говори *о потомству* и *потомцима* рођене браће, а не о њиховој *мушкој деци* и додаје „по праву представљања“; одредбе §§. 396. 400. и 401. које сестру покојника претпостављају оцу и матери; и на послетку наређење §. 404. Грађанског Законика, које равним начином стричево потомство т. ј. њихове синове и кћери претпоставља теткама, баби и т. д.

Кад би остало у важности поменуто највише решење о значењу §. 402. Грађанског Законика *о деци рођене браће*, онда би, вели Савет, претпостављене биле женској деци рођене браће покојникове, његова мати и сестре, које по реду у §. 395. наслеђују тек после мушке и женске деце покојникове, после оца, после рођене браће и њихове деце; онда би женска деца рођених сестара, претходила у наслеђу женској деци рођене браће. Шта више не би им тада ни било правилног места у наслеђу, почем би изгубиле ред који им долази после рођене браће „као што су предпохваљеним решенијем из вида сасвим и изостављене“; и на послетку, сви би се цитирани прописи закона морали прерађивати и предругојачавати.

На овом стеченом уверењу, одустајући од предлога од 14. децембра 1851. године № 565. о значењу израза „начином опредељеним“, Савет је молио Књаза да се опозове нај-

више решење од 10. јуна 1852. године В№ 501. код §. 402. Грађанског Законика, и замени другим следеће садржине:

„Ако нема отца, онда наследије припада браћи рођеној и њиовој деци начином опредељеним т. ј. ако има деце мушке мушкој (§. 397); ако ли нема деце мушке, оно припада женској (§. 400) и то по праву представленија (§. 403) т. ј. примајући сви скупа били мушки били женски део отчин, сирјеч онолико колико би отац добио да је жив, ма њи колико било; ако ли ни мушке ни женске деце нема, онда припада матери и сестрама на равне делове по главама."

„Браћа и сестре само по отцу или само по матери, участвују само у њиовом делу т. ј. браћа умрлога по отцу сматрају се као браћа рођена, и искључавају и рођену сестру и сестре по отцу као и браћу и сестре по матери из наслеђија братина, и деле ово на равне делове с браћом рођеном; сестре по отцу искључавају браћу и сестре по матери из наслеђија братина, и деле ово са сестрама рођеним на равне делове; браћа по матери искључавају сестре по матери; кад нема браће по матери, онда наслеђују сестре по матери. У сваком случају пак, где би дотични брат или сестра раније умрли били, участвују у овом наслеђију њиови потомци мушки, ако ли нема ови онда женски по праву представљања."

Предлог је Државног Савета усвојен, и важи данас као законодавно тумачење §. 402. Грађанског Законика од 29. маја 1853. године В№ 523. (Зборник Закона и Уредаба VII. 52).

Алекса С. Јовановић.

БЕРЛИНСКИ УГОВОР

И ПИТАЊЕ О НАРОДНОСТИ, С ПОГЛЕДОМ НА КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ

— НАСТАВАК —

1° *Хришћани.* — Међу хришћанима који су становали на територији она четири округа, у моменту њихове анексије, било их је чија народност није била никако у питању. То су они који нису потпадали под власт Портину, већ под неку трећу силу. Анексија је била за њих *res inter alios acta* и није утицала ни на какав начин на њихову народност; и после као и пре анексије они су остали поданици стране државе.

То не значи да анексија није имала апсолутно никаквог утицаја на њихов правни положај, јер ситуација странаца у Србији није иста као у Турској.

На првом месту, Капитулације, које још и данас штите поданике великих сила у Турској, нису се више могле применити на поданике истих тих држава у анектованој области. Оне су престале да се примењују од времена када су се силе одрекле Капитулација, у корист Србије, одржаних Берлинским Уговором и поред тога што је Србија чланом 37, алинеа 3, Берлинског Уговора била проглашена за независну државу. Руски поданици нису се могли, шта више, користити Капитулацијама одмах после анексије, пошто се Русија тог права одрекла много пре Берлинског Уговора, 29 априла — 11 маја 1868[1]. Што се тиче других сила, капитула-

---

[1] Ђ. Павловић, *De la condition juridique des étrangers en Serbie,* У „Journal du dr. intern. privé“, t. XI (1884), стр. 10.

ције су укинуте нарочитим уговорима, које је Србија с њима закључила од 1880 до 1883. Капитулације су исто тако престале важити одмах после анексије и у оном случају, ако су биле уговорене од стране таквих држава, које нису биле заступљене на берлинском конгресу. На пример, Грчка.

Што се тиче права сопствености над непокретностима, положај поданика неке треће силе био је такође измењен услед анексије. Српски закон од 2 августа 1852 забранио је странцима прибављање непокретности у Србији и сваки странац који је, у тренутку прогласа тога закона, имао непокретног имања био је приморан да га отуђи, иначе су га власти продавале путем јавног надметања. Ево, узгред, разлога који су изазвали закон од 1852. Странци, чији је правни положај у Србији био регулисан у то доба Капитулацијама, оспоравали су надлежност српских судова чак и у споровима око непокретног имања, што је доводило до тог јединственог резултата, у исто време противног основним принципима међународног права, да се део српске територије, који је био сопственост страних поданика, налазио ван дејства српских закона и потпадао под туђе законе! И модерна наука међународног права, и поред своје тенденције да законима странчевим даде екстратериторијално дејство, никад не иде дотле да тим законима потчини и правни положај непокретности које припадају странцу[1]. Закон од 1852, који није ни до сада укинут, треба да се примењује свагда кад томе нису противни уговор или законски реципроцитет, предвиђен чланом 47 српског грађанског законика. Према специалним конвенцијама закљученим, од 1880 па на даље, са Италијом, Аустро-Угарском, В. Британијом, Грчком, Сједињеним Државама, Немачком и Француском, Србија је признала право поданицима тих држава да могу имати непокретно имање на њезиној територији. Али, пре ових конвенција, поданици наведених држава, који су услед анексије постали српски грађани, изгубили су били способност да имају непокретности у тој земљи, способност коју су уживали у старој држави, Турској, према закону од

[1] Странци, сопственици непокретности у Србији, позивајући се на Капитулације, одбијали су чак да плаћају и порез на непокретност. В. Ђ. Павловић, *op.* и *loc. cit.*, стр. 145.

18 јуна 1867 који је дао право странцима да под извесним условима имају непокретности у турској земљи.[1]

Хришћани у анектованим земљама, чија је народност услед анексије била доведена у питање, били су само *Хришћани поданици отоманске Порте.* Кад једна држава уступа један део своје територије, она не уступа само земљиште, већ и становнике на том земљишту. Анексија не би ништа користила новој држави, кад би јој она давала само земљиште. Земља која не би била насељена и обрађена не би служила ничему, а анектовати земље из којих се не може ништа извући значило би једну бескорисну тековину. Нова држава има дакле интереса да задржи становнике присаједињене територије. Али то ће јој поћи за руком ако им створи најповољније услове за обезбеђење њиховог личног благостања, дајући им, на име, право грађанства. С једне стране, привезани за присаједињену територију материјалним и моралним везама, а с друге снабдевени правима која им гарантују безбедност и слободан развитак свију њихових способности, уступљени становници више ће волети да приме понуду нове државе, него да иступе из државља̂нства излажући се разноликим незгодним последицама.

Али, и поред интереса који она има да апсорбује све становнике уступљене територије, нова држава не треба да пренебрегне њихово право да сачувају своју народност, ако то желе; другим речима, она не треба да им одузме право да оптирају између ње и старе државе. Међутим, то право опције Хришћани анектованих округа нису имали: они су били стекли српску народност на један дефинитиван начин, самим фактом анексије. Поставши једном српски поданици, они немађаху другога средства да се ослободе овог новог поданства осим то, да траже иступ из поданства од кнежевске владе. Ову солуцију изводимо из консидерација политичког реда које треба имати у виду, ако се хоће тачно да схвати дух законодаваца у том питању.

Највећи део становништва на анектованој територији, ма да турски поданици, припадали су српској раси. Њихов

[1] Најглавнији од тих услова формулисан је у члану 5 тога закона: „Сваки страни поданик користиће се овим законом само онда, кад држава чији је поданик буде пристала на правила предложена од стране Порте за вршење права сопствености“. B. Weiss, *op. cit.*, t. I, p. 558.

положај у отоманској империји био је постао несносан у сваком погледу. Прости детентори земаља које су обрађивали, највећи део њихових прихода прелазио је, у виду разних дажбина, у руке Муслимана који су на непокретним добрима уживали најшира феудална права. Они су били као средњевековни себрови taillables et corvéables à merci. Њихови господари, аге, лени и горди сењери, одаваху се уживањима која је раја скупо плаћала. Лишени, тако рећи, плодова свога рада, Срби су осим тога били изложени и другим угњетавањима која су често пута одјекивала по европској штампи. Стално загрожени опасношћу за живот и благостање, они су живели у таквој беди коју би човек држао за немогућну на крају XIX века, а на прагу модерне Европе.

Зато су Хришћани из Старе Србије с узвицима радости примили објаву рата Турској од стране Србије и Црне Горе. Они дочекаше раширених руку војску коју су Кнежевине слале да их ослободи. Многи од њих придружише се српским и црногорским војницима и храбро се борише уз своју браћу. Ови добровољци зададоше често осетне ударе башибозлучким и черкеским бандама.

Пошто је таква била ситуација Хришћана у Старој Србији, становници анектоване територије осећали су се срећним, што могу на свагда раскинути с Турском која их је вековима подвргавала непрестано новим глобама и отимању, и прећи под власт једне државе чија им је организација, у духу модерних принципа, гарантовала слободу и безбедност. Основана је, дакле, била претпоставка да право опције, ако би се дало Хришћанима, не би било од њих употребљено. Другим речима, с погледом на нарочити положај немуслиманског становништва, сматрало се да су Хришћани анкетоване области ipso facto оптирали за српску народност. Разлозима које смо раније изнели, да бисмо оправдали анексију четири округа Кнежевини, можемо дакле додати неку врсту *прећутног плебисцита* од стране Хришћана у корист српске државе.

Као што се види, ћутање законодавчево односно питања о опцији, не треба приписивати забораву или немарности. Оно произлази отуда, што је законодавац мислио да је непотребно регулисати га изречно, пошто је решење овог питања истицало из самих околности.

При свем том, не одричући основаност мишљења законодавчева, ми треба да му замеримо што је пренебрегао једну формалност, толико саобразну основним принципима међународног права. Он није требао, и ако је потпуно извесно да би ти били врло ретки који би чинили употребу од свога права опције, наметати српску народност без икакве претходне и изречне консултације становништва. И у толико је било згодније оставити њиховом слободном нахођењу питање о промени народности, у колико је законодавац био сигуран да би ову промену одбили само они чији осећаји према Србији не би пружали довољно гарантија искрености. Било је, дакле, и у интересу саме нове државе да не одбије право изречне опције, јер, захваљујући томе средству, на сигуран начин било би утврђено, какве осећаје уступљени становници гаје наспрам ње; т. ј. отуда би се могло сазнати, да ли се међу њима не налази когод чије симпатије нова држава није могла стећи и кога би са тог разлога било мудро удалити са српске територије. Са системом који је усвојила Србија, ризиковало се да се дође до те опасне последице, да лица, очигледно противна српској ствари, постану њени грађани, које би их својство ставило у могућност да лакше раде против интереса те ствари.

Пошто смо на овај начин утврдили да Хришћани нису имали право опције, треба сад да видимо тачно којим је лицима промена народности на тај начин наметнута. Другим речима треба објаснити смисао речи *становник*, пошто је народност Хришћана само у толико била у питању услед анексије, уколико им се могао придати карактер *становника* анектоване области.

У теорији се дискутује о томе, шта треба разумети под том речи. Предлагано је неколико система, од којих су најглавнији они који се, за одређивање лица изложених промени народности, држе било *порекла* било *домицила*[1]. Пошто наша расправа не излаже теориски ово питање, ми нећемо набрајати разлоге због којих је усвојен један или други од ова два система. Овде треба само испитати која би се лица могла сматрати као *становници области уступљене Србији на Бер-*

[1] Остали системи су само комбинација ових двеју теорија. B. de Bar, *Theorie und Praxis des Internationalen Privatrechts*, t. I, p. 245.

линском Конгресу, и која би следствено имала да претрпе промену народности. Није нужно рећи да текстови не дају никаквог одговора на ово питање. Пошто је законодавац прећутао главно питање, право опције, било би нелогично да се бави споредниjим питањима, која из главнога проистичу, као што је ово којим се овде бавимо.

Али, у оскудици текстова, да бисмо решили овај проблем, прибећи ћемо консидерацијама које су нас руководиле у главном питању, т. ј. у питању о праву опције.

Полазећи са тога принципа да су анексије, основане на историским правима и етнографским разлозима, остварење модерне идеје[1] која тежи да групише у једну исту државу лица исте расе, и да овакве анексије треба да производу најшира дејства у промени народности, ми ћемо без оклевања одлучити да су Хришћани, макар они били само и *рођени* у анектованој области, *само ако су српске расе*, постали поданицима Кнежевине. Заиста, пошто је рат од 1876—1878 између Србије и Турске имао за циљ да отргне Хришћане српске расе испод деспотске власти муслиманске — циљ који је био познат отоманској Порти — основано је онда претпоставити да је она пристала да се одрекне својих суверених права над свима поданицима *српског порекла* које је ма каква спона везивала за анектовану област. Да је Турска хтела ограничити дејство анексије, она би извесно изразила своју вољу у том смислу, било у Берлинском Уговору, било у нарочитој конвенцији коју не би пропустила да тога ради закључи са Србијом.

Један факат, својствен Турској, војује такође у корист постављене тезе. Могло би се, најзад, схватити да се не призна својство *становника* онима који су само рођени у анективаној области а својевољно су се, пре анексије, настанили и то дефинитивно и без намере на повратак, ван територије која је у питању. Али, међу онима који су рођени у томе делу Старе Србије велики је број таквих, које су општа несигурност и гоњења прину-

[1] Теорија народности, о којој је горе реч, служила је као основа уједињењу Италије и Немачке, а и данас се на њу позивају она племена које још нису уједињена, као нпр. Срби, Бугари и Грци. Мора се признати, да данас та теорија има мањи утицај, услед ширења социјалистичких идеја, које ослабљавају, у извесној мери, идеју национализма. За доказ може нам послужити антипатриотски и антимилитарни покрет извесне социјалистичке групе у Француској. (Преводилац).

дила на емиграцију. Узроци који су изазвали ову емиграцију потпуно су исти са онима који су нагнали Србију да објави рат Турској. Зар не би било апсурдно огласити за отоманске поданике те исељене јадне људе једино из тога разлога, што су у тренутку анексије били ван уступљене области? Како би се могао против њих истаћи један факат за који они нису били одговорни, а који је на један несумњив начин испољавао њихову намеру да кидају с државом која их је лишавала свију добрих страна цивилизације?

Мислимо, да су ови разлози довољни да одбране наше гледиште. Ми ћемо рећи, дакле, да је свако лице српске расе, а хришћанске вере, рођено у анектованој земљи, постало српским подаником па имало или немало домицил у тој земљи.

Што се тиче Хришћана друге које расе сем српске, ми мислимо да их ваља убројити такође међу *становнике*, па макар били само рођени у уступљеној области, јер је у њиховом интересу било такође боље да пређу Србији, него да остану у старом поданству.

Што се тиче лица хришћанске вере, која су само била *настањена* на анектованој области, разуме се да им је анексија дала српску народност. Уосталом, за решење тога питања да ли је извесна личност имала, у тој области, свој домицил или просто резиденцију меродавни су српски закони. Они на које се односи други случај, остали су и даље турски поданици, пошто су сви правни аутори сагласни у томе, да резиденција не повлачи за собом промену народности[1].

---

[1] Резимирајући оно, што је г. Перић горе опширније казао о утицају анексије на народност поданика Портиних хришћанске вере, рећи ћемо: а) они Портини поданици хришћанске вере који су у анектованој области имали свој *домицил* у времену анексије, постали су српски поданици самом анексијом без обзира да ли су ту били и рођени. Дакле, постали су српски поданици и они који су ту били само домицилирани, а нису били, у исти мах, ту и рођени. У теорији, махом, преовлађује мишљење, да се код анексије промена народности везује за домицил. *Traité théorique et pratique de droit international privé, A. Weiss*, t. I p. 529. б) Што се тиче оних турских поданика хришћанске вере који су били само рођени у анектованој области, али ту нису имали у време анексије свој домицил, или су имали само резиденцију, сигурна је ствар да су прешли у српско поданство они од тих поданика Портиних који су били српске народности, а из разлога које је писац горе изнео. Ово треба чменити и на оне Портине поданике хришћанске вере који су се на-

Остаје нам сад да се задржимо на извесним специалним ситуацијама. Како је требало регулисати, са гледишта народности, положај неспособних лица?[1] Та лица деле се на неколико категорија.

Имамо, најпре, *удате жене*. Несумњиво је да су оне добиле поданство својих мужева; као и они, оне су изгубиле турску народност да би прешле под власт нове државе. И није било потребно да муж даде свој изречни пристанак да би жена могла променити народност, пошто се претпоставља да је прећутно оптирао и у погледу своје жене за српску народност. Брачно јединство и добра хармонија у кући били би јако нарушени, кад би жена остала турска поданица, докле би муж постао српским грађанином.

Деликатније је питање односно *малолетника*. Пошто им је недостајала законска способност, потребна за вршење правних аката, није допуштено претпоставити, као за способна лица, да су они прећутно оптирали за српску народност. Али, ако малолетници не могу из сопствене воље примити сувереност нове државе, зар не треба да их веже бар опција њихових очева? Ми мислимо да је тако. И разлозима који се износе да се оправда очево право да оптира за своју малолетну децу[2], ми додајемо још овај: претпостављајући да су била способна у тренутку анексије, деца би извесно оптирала у истом смислу као и њихови очеви, јер она не би имала апсолутно никаквог интереса да теже једној деспотској државп и рђаво организованој, као што је то случај с турским царством.

Али како да се реши за *малолетнике под туторством?* Да је закон стипулирао право изречне опције, не би било тешкоће: он не би пропустио да прецизира да ли би старалац имао право да оптира за пупилу или би ова уживала

лазили у истом случају а који су били неке друге народности н. пр. бугарске или грчке, јер су и они имали сав интерес да пређу под сувереност српске државе, као културније и хуманије од Турске.

(Преводилац).

[1] Наравно, овде се мисли на жене и малолетну децу хришћанских поданика Портиних, који су припадали анектованој области, и који су, према горњим објашњењима, прешли у српско поданство.

(Преводилац).

[2] B. de Bar, *op. cit.*, t. I p. 217; Calvo, *op. cit.*, t. II, p. 125; Weiss, *op. cit.*, t. I, p. 532; Cogordan, *op. cit.*, p. 325; Despagnet, *op. cit.*, p. 310.

право личне опције, после пунолетства. У оскудици текста питање остаје сумњиво. С једне стране, пошто су малолетници неспособни, нису могли оптирати ни изречно ни прећутно. С друге стране, ни њихови стараоци, шта више, нису се такође изразили у том погледу, пошто тај случај није предвиђен законом. Ми смо мишљења да треба и овде усвојити солуцију коју смо мало час предложили за претпоставку, кад су малолетници имали оца у тренутку анексије. Са гледишта народности, анексија је имала дакле за пупиле исте последице као и кад би биле способне у томе тренутку: оне су постале српски поданици прећутном опцијом њихових стаалаца, које је закон прећутно овластио да оптирају у име и за рачун својих пупила.[1] Кад буду пунолетне, њима остаје једино средство: иступ из поданства, ако хоће да раскину поданичке везе с новом њиховом отаџбином.[2]

Живојин М. Перић.

Превео с француског,
Никола Станаревић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

---

[1] Пошто је пупилама које су биле турски поданици, а биле су у исто време хришћанске вере, и домицилиране, односно рођене у анектованој области, могао бити тутор само какав Хришћанин, то је горња презумпција да је тутор прећутно оптирао, и у име пупиле, за српско поданство, логична: како би тутор могао, као bonus pater familias, као што треба да буде тутор, не само у управи имањем, већ и личношћу пупилином (чл. 36 у вези с чл. 44 и 46 закона о старатељству), задржати, и после анексије, пупилу у поданству једне државе, назадне као што је Турска? Ствар је била само онда сумњива, ако би пупила имала за тутора човека турске народности, али такав случај није се сигурно десио, јер у Турској Муслимани не врше рајине послове.

(Преводилац).

[2] У теорији је спорно, да ли отац, односно тутор може за малолетника изјавити да он, малолетник, прелази у извесно поданство, или је право промене поданства лично право, тако, да би малолетник могао поданство добити само својом сопственом изјавом воље т. ј. кад постане пунолетан. (Преводилац).

ЦАРИНСКО ПИТАЊЕ У ТУРСКОЈ

1.

Једна од првих сметња на коју су naшле велике силе у извођењу реформама у трима вилајетима Европске Турске, била је новчана оскудица. Више од две године водили су се у Цариграду преговори између представника великих сила с једне и Порте с друге стране о изналажењу нових финансиских извора. Резултат ових преговора јесте „Протокол о повећању 3%“ (Protocol concernant la majoration 3% ad valorem) потписан 25 априла (п. н.) ов. г. У заглављу се протокола вели, да царска отоманска влада жели увећати право увозне царине од 8% на 11% ad valorem. Владе, пак, великих сила, желећи осигурати изворе који би одговарали финансиским потребама трију румелиских вилајета, размотриле су услове под којима се има извести повећање царинске тарифе и усвојиле су их.

Пошто је у члану 1. протокола предвиђено да ће се сва роба увезена сувим или морем у Отоманску царевину и сада подвргнута такси од 8% бити царињена, од дана ступања у живот овог споразума (25 јуна ов. г.) и за време од седам година, са 11% ad valorem, у осталим се члановима износе обавезе Порте да осигура правилан рад на царинарницама, као и успешно извођење жандармериских и финансиских реформама и накнадни споразум са осталим државама.

Једном протокол потписан, Порти остаје још, да би се он могао применити на целокупан увоз, тражити пристанак на повишење царине и од осталих држава (чл. 13) и да ово повећавање царине одобре парламанти у земљама где је оно потребно (чл. 14). Најзад, финални члан (15) протокола пред-

вића да Порта и Немачка имају закључити нарочиту конвенцију ради завођења нове царинске стопе, сходно члану 25 немачко-турског трговинског уговора од 26 априла 1890 г. Као што се види, ступање је протокола у живот условљено предходним решењем извесних питања. Велике ће силе, свакако, издејствовати одобрење својих парламената. Али је питање да ли ће Порта успети да приволи и остале државе на повећање царине.

Протокол од 25 априла, посматран са гледишта међународно-правне науке, као и са гледишта позитивних прописа у међудржавним односима чисто трговинско-економског карактера, садржи извесне одредбе које је тешко правдати.

Са гледишта чисте науке интервенција се сила у унутрашњим пословима отоманског царства никада није могла правдати. Али с обзиром на сталне нереде који у њој владају и стављајући се више на земљиште хумано него правно, у пракси се ова интервенција од дуго подржава. Велике су силе постале нека врста мандатора човечанства у свима спорним питањима турске царевине. Остале су државе, као државе другога реда и мање заинтересоване питањима европског истока, прећутно усвајале рад великих сила.

Овакво се стање могло разумети и објаснити до Берлинског Конгреса. Али од тада ступају на позорницу нове, балканске државе, чији је сав политички, национални и економски живот најтешње везан за историју развитка источног питања. Оне су управо саставни део тога питања. Но, независно од балканских државица, непосредно и искључиво заинтересованих судбином Турске, у којој живе милиони њихових саплеменика, велике су силе и после Берлинског Конгреса остале једини старатељ о даљој судбини одавно оболелог „господара трију делова света.“

Развој догађаја у Македонији утврдио је факат да је суверенитет падишаха очуван само још на старим пергаментима. Претензије, пак, и дуготрајни крвави сукоби између балканских земаља око превласти на турској територији остаће у аналима источног питања као једна од по све стерилних акција. Једини и искључиви господар у Турској јесу велике силе. Њихова власт је неограничена. Како су Стара Србија и Македонија беспрекидно ратно поприште, интервенција великих сила за стишавање ових побуњених крајева

била је симпатично прихваћена и одобрена и од стране самих балканских земаља, чији је властити интерес да у непосредном њиховом суседству влада ред и мир.

Резултат интервенције је, као што је познато, издвајање Македоније (битољског и солунског вилајета) и једног дела Старе Србије (скопски санџак) од осталих предела Европске Турске и увођење нарочитих реформама жандармериских и финансиских.

Било би ван домашаја нашег рада набрајати све фазе кроз које су силе, стално мимо воље Порте и Јилдиса, спроводиле своју реформну акцију у Македонији. Целокупан се њихов рад увек правдао разлозима хуманитарним.

И дух протокола од 25 априла има, свакојако, исту сврху. Само исти протокол има и једну осетну празнину. Да би приход од повећане царине био што обилнији и реформа што успешнија, било је неизоставно потребно ангажовати директно све државе, на посе балканске. Ова се потреба у толико пре осећа што су овде у питању интереси чисто економске природе; јер је немогуће захтевати од једне државе извесно пожртвовање без претходног споразума. Истина, члан 13 протокола вели да споразум између отоманске владе и силâ које га потписују не разрешава Порту ни у ком случају од обавезе да тражи пристанак других држава за примену правâ садржаних у протоколу.[1] Али тај члан протокола оставља „остале силе“ потпуно слободне у својим опредељивањима. Какво ће оне становиште заузети у овом питању о повећању царинске стопе, зависи од њихових посебних трговинско-финансиских односа са отоманском царевином. Да ли ће оне и у колико, са своје стране, ометати примену одредаба протокола у напред се ништа позитивно не може рећи.

За нас је од непосредног инуереса знати да ли ће се нова царинска тарифа применити на српске производе.

Наш је трговински уговор са Турском од 15/28 маја 1906 г. закључен на основи највећег повлашћења (чл. 2)[2]. Према

---

[1] Les arrengements qui precèdent et qui lient le gonvernement ottoman aux puissances qui les signent ne sauraient dans aucun cas dispenser la Sublime Porte de demender l' assentiment des antres puissances à la majoration des droits qui font l' objet du present acte.

[2] Последња алинеја члана 2. гласи: ... „Према томе, свака *олакшица* или *повластица*, свако *смањење* царине у аутономној тарифи или

томе се стране уговорнице могу користити само у случају смањивања царине. За свако, пак, повишење очевидно је потребан посебни предходни споразум. Међутим, В. Порта извештава вербалном нотом од 3 маја ов. г. српско краљ. посланство у Цариграду о своме споразуму са в. силама односно повишења права увоза у Турску са 3%, почевши од 25 јуна т. г. Последња алинеја ноте вели, да се ово повећање има применити на српске производе на основи члана 2 турско-српског трговинског угововора од 15/28 маја 1906 г.[1].

Ово тврђење Порте да се повећавање царине са 3% ad valorem има чисто и просто применити и на српске производе, сходно члану 2 српско-турског трговинског уговора, потпуно је неосновано; јер, као што смо видели, чл. 2 говори искључиво о узајамном коришћењу страна уговорницâ *само на случај смањивања царинске стопе.*

Нота отоманске владе од 3 маја не само што није у складу са одредбама српско-турског трговинског уговора, већ је противна и позитивним одредбама протокола од 25 априла, чији члан 13 изрично вели да Порта мора у сваком случају тражити пристанак осталих сила за ово право 3% повећања.

Према томе српска краљевска влада има сматрати ноту (од 3 маја ов. г.) В. Порте за *non-avenue.*

Порта се има обратити српској влади са молбом да своје узајамне царинске односе регулишу сагласно одредбама протокола од 25 априла. Српска би влада, у том случају, несумњиво изашла на сусрет влади отоманској.

Српско-турски трговински уговор уведен је привремено у живот, пре измене ратификација, још 1 септембра 1906 г. У практици су се већ показале извесне празнине, које нарочито погађају српске производе. Оне би у будуће биле још осетније кад би се оптеретиле са нових 3% ad valorem. И то у толико више што српско-турски трг. уговор има и једну особену незгодну страну: није одредио, као што је то

у уговорним тарифама уговорница, а тако исто и свако *смањење унутрашњих дажбина* и *такса,* које једна уговорница буде стално, или привремено одобрила некој трећој држави, примениће се одмах и без икаквог изузетка на производе порекла или израде друге уговорнице.“

[1] Cette majoration sera aussi appliquée aux provenances serbes, en vertu de l' article II du Traité de Commerce turco-serbe de 15/28 mai 1906.

у уговорима других држава са Турском, просечну (средњу) вредност српских производа, већ је остављено турским царинским властима да царине, у већини случајева, од ока.

С тога српска влада мора, излазећи на сусрет жељи в. сила, једном посебном конвенцијом, а на основи нове увозне стопе од 11% ad valorem, регулисати са В. Портом своје трговинске односе. Сваки други пут био би противан прописима протокола в. сила од 25. априла, одредбама српско-турског трг. уговора и што је врло значајно, нанео би осетан удар српским интересима.

II

Интересантно је нагласити поред економске и политичку важност колективног акта в. сила од 25 априла ов. г.

Енглеска влада није била у свему задовољна мирцштегским споразумом, али је, с пуно такта, оставила годину дана двема „непосредно заинтересованим силама“ да га изводе. Резултат је рада двају цивилних агената, као што се зна, крунисан потпуним неуспехом.

Британска влада, стојећи, од почетка реформне акције, на земљишту: да је добро уређење финансија услов sine qua non за све остале реформе, већ крајем 1904 г. даје упуства својим представницима у Петрограду и Бечу да представе респективним владама прешност финансиских реформа[1]. То је први озбиљан корак од стране енглеске владе којим је дала на знање Русији и Аустро-Угарској да више не жели њима предавати carte blanche у реформном раду у Македонији.

На Порти се у брзо прозрела намера Вел. Британије. Једва скрпљени македонски буџет показао је у првој својој години дефицит од 800.000 турских лира (18.400.000 д.). Сви финансиски извори већ су покривени старим дуговима. Извести финансиске реформе значи тражити нове изворе. Других, сигурнијих није било до повисити царинску стопу на увезене артикле.

15 фебруара 1905 Музурус паша, отомански амбасадор у Лондону, обрати се ондашњем министру иностраних дела, Маркизу Лансдау, с молбом да усвоји повећање увозне царине

---

[1] Плава Књига, Турска, №. 2. (1905) Бр. 113, стр. 88, №. 3. (1905) Бр. 1. стр. 1. Жута Књига (Documents diplomatiques — Macédoine) 1903 до 1905 Бр. 99, стр. 124.

од 8% на 11% ad valorem[1], као средство за покриће дефицита у буџету румелиских вилајета. Порта се једновремено обратила истом молбом и осталим силама. За њу је, међутим, било од пресудног значаја мишљење владе St. Jaimes-a, јер не само што је утицај ове знатно појачан на Порти после исхода руско-јапанског рата, него и енглеска трговина заузима 6% од целокупне спољне турске трговине[2].

У исто време када се Порта обраћа в. силама тражећи повишење царинске стопе, она одбија руско-аустриску финансиску уредбу од 17. јануара 1905., изјављујући да ће је усвојити, са извесним изменама и само онда ако то буду захтевале све в. силе. Ово је био згодан моменат за Енглеску. Њен је представник у Цариграду већ почетком месеца марта дао разумети да ће британска влада потпомоћи руско-аустриски предлог само тако ако право контроле за увођење новог финансиског поретка буду имале и остале потписнице Берлинског Уговора. Енглески су захтев одмах прихватили италијански и француски амбасадори. То је пресудни моменат када је Енглеска изашла чисто и јасно са својим планом. Тада је усамљена руско-аустриска акција завршила своју епоху и уступила место колективној.

Нотом од 8. маја 1905. Енглеска, Италија, Француска и Немачка изјављују да ће ради извођења финансиских рефорама именовати по једног финансиског делегата.[3] Ови делегати имају радити споразумно са генералним инспектором и цивилним агентима, чије је атробуције предвидео мирцштегски програм. Нота од 8. маја утврдила је de facto промену рада у извођењу реформама. У току месеца августа (1905) четири в. силе наименовале су своје финансиске делегате.

Познато је колико је препона и тешкоћа чинила Порта приликом наименовања цивилних агената, налазећи да се тиме очито вређају суверена права царевине. Исто је нерасположење и отпорност показала и према новим делегатима. Велике су силе морале блокирати острва Лемнос и Митилене (октобар и новембар 1905.) и присилити Порту на попуштање.

---

[1] Ж. Књ. № 3 (1905) Бр. 25, стр. 22.

[2] Пл. Књ. № 3 (1905) Бр. 39.

[3] Ж. Књ. Бр. 139. стр. 177, 10. мај 1905; Пл. Књ. № 3. (1905). Бр. 139 стр. 142.

Доведена у теснац, отоманска је влада, после свих протеста, крајем декембра, усвојила предлог в. сила, уверивши се о њиховим искреним и пријатељским побудама.“ [1]

Пошто су в. силе образовале једно ново тело, Commission financière, у коме су све равноправно заступљене, онда су тек пришле (почетком 1906. г.) испитивању услова о повишењу царине.

Како је неуређеност турске администрације од увек врло неповољно утицала на њену спољну трговину, то су в. силе, ради обостране користи, потом од 28. маја 1906 г. условиле повећање царине предходним преустројством царинских уредаба, правилника о рудокопњи и магацина за петролеум. Нота од 28. маја једновремено предвиђа да се повишење царине ограничава на седам година, да се управа јавног дуга (Dette publique) обвезује задржавати 25% од вишка својих прихода, а остатак предавати администрацији трију македонских вилајета. Најзад се нотом тражи од Порте обећање да (у том међувремену) неће заводити никакве нове непосредне таксе.

То су главни услови в. силâ, услед којих се накнадно појавила нова, дуга и заморна дискусија, која је окончана тек после године дана, благодарећи веома енергичном заузимању енглеског амбасадора, потписом протокола од 25. априла 1907. г. [2]

Акт од 25 априла има особити политички значај, јер, са нотом од 8. маја 1906., има бити од пресудног утицаја у осујећавању плана руско-аустриске дипломатије, чија је стална жеља била одржати балканско питање искључиво у својим рукама. Како њихов завојевачки смер нико озбиљно не спори, колективна је интервенција в. силâ од несумњиве користи за балканске државе. Желети је само да се реформни делокруг рада ових распростре на цео косовски вилајет.

Dr. М. Ђ. Милојевић.

---

[1] Званична дипломатска преписка енглеска (Further Correspondence respecting the Affairs of Sonth-Eastern Europe. Turkey №. 3 1905, №. 1 1906. №. 2. 1906) и француска (Documents diplomatiques, 1903—1905) пружају врло исцрпну грађу о еволуцији питања о наименовању финансиских делегата.

[2] До сада је само немачка влада објавила своју дипломатску преписку о царинском питању. Бела Књига је изашла пре неколико дана и ми се њоме нисмо могли користити.

ЧИНОВНИЧКА ПЕНЗИЈА

И ЊЕН ГУБИТАК УСЛЕД ОСУДЕ

I

Државни чиновник је лице, које је на основу јавно-правног уговора[1] са државом обвезано и овлашћено, да за награду или без исте врши извесне функције државне власти.[2]

Овај уговор је уговор о најму. Он је двостран и теретан за оба уговорача. Чиновник се обвезује, да за извесну награду врши извесну службу; држава се, у лицу за то надлежне власти, обвезује, да чиновнику за службу коју јој он чини да извесну награду. Као при сваком тако и при овом уговору може бити више и разних услова, са разликом, што су ови услови унапред обележени специјалним законима. Међу тим условима јесте и пензија. Држава се обвезује да чиновнику, кад се буду испунили услови обележени законима, даје извесан доходак и онда, кад је овај не буде више служио. Овај доходак зове се пензија. Будући да се пензија

---

[1] Јавно-правни уговор је с тога, што га држава закључује по напред прописаним законима јавног карактера, и што је и сама служба јавног, а не приватног карактера.

[2] То би била, управо, шира дефиниција, под коју се, с једне стране, могу подвести платежни и почасни чиновници, а, с друге стране, и обични службеници, као званичници, жандарми и у опште лица, која нису чиновници, а која ипак врше неку службу јавног обележја. Између чиновника и државних службеника нема разлике по суштини уговора. Разлика је само у формалностима уговора, с једне, и условима уговора, с друге стране. Главни моменат, којим се чиновник разликује од обичног државног службеника, јесте акт, којим уговор постаје перфектан. То је краљевски указ (§ 1. зак. о чин. грађ. реда) за чиновника

даје доживотно, она је за чиновника доживотна рента, и, према томе, његово имање или бар део његовог имања.

Чиновници, који се налазе у државној служби или на расположењу правитељства, не могу се ни на какво стално (а ни привремено) занимање одавати... (§ 26 закона о чиновницима грађанског реда). С тога је пензија за чиновника у већини случајева једино имање.

Пензија је стечено право, које следује из уговора. Она није милостиња. И закон о чиновницима грађанског реда сматра пензију као стечено право (§ 71), и као такву разликује је од милостиње и помоћи (§ 76).

Ова разлика је веома важна за предмет ове расправе.

Што је нечиновницима капитал (у најширем смислу ове речи), то је чиновницима стечено право на пензију (као право које се може новцем проценити). У суштини ту нема разлике.

II.

Губитак пензије услед осуде јесте казна — конфискација (одузимање) имања. О томе не може бити спора.

1. Конфискацију имања као казну напустила је наука кривичног права. Напустили су је казнени законици, па и наш.

У § 12 казненог законика, који говори о врстама казне, нема конфискације имања. У тачки 9 тога § вели се, да се кривцу могу одузети неке ствари. А § 35 казненог законика објашњава тачку 9 § 12. „Влашћу могу се одузети (конфисцирати) само поједине ствари кривца, и то оне: које су казнимим каквим делом произведене, или којима се кривац за учињење каквог казнимог дела послужио, или их на то наменио, ако су ове ствари кривца или његовог саучесника“...

Противно томе озакоњеном принципу: да конфискација имања не постоји као казна, по тачки 3 § 18 казненог законика ко се осуди на смрт, или на робију, или на заточење, губи по самом закону, чим му пресуда извршна постане, право на сваку пензију, благодејања и помоћи.

Ту је казнени законик одступио од усвојеног и основног принципа о кажњавању. Говорећи о губитку части. казнени законик са чашћу меша и пензију, два по све различна појма. Част је углед који има или треба да има једно лице у друштву. Пензија је стечено право, доживотна рента, имање, од кога чиновник треба да живи.

ЧИНОВНИЧКА ПЕНЗИЈА

И ЊЕН ГУБИТАК УСЛЕД ОСУДЕ

I.

Државни чиновник је лице, које је на основу јавноправног уговора[1] са државом обвезано и овлашћено, да за награду или без исте врши извесне функције државне власти.[2]

Овај уговор је уговор о најму. Он је двостран и теретан за оба уговорача. Чиновник се обвезује, да за извесну награду врши извесну службу; држава се, у лицу за то надлежне власти, обвезује, да чиновнику за службу коју јој он чини дâ извесну награду. Као при сваком тако и при овом уговору може бити више и разних услова, са разликом, што су ови услови у напред обележени специјалним законима. Међу тим условима јесте и пензија. Држава се обвезује да чиновнику, кад се буду испунили услови обележени законима, даје извесан доходак и онда, кад је овај не буде више служио. Овај доходак зове се пензија. Будући да се пензија

---

[1] Јавно-правни уговор је с тога, што га држава закључује по напред прописаним законима јавног карактера, и што је и сама служба јавног, а не приватног карактера.

[2] То би била, управо, шира дефиниција, под коју се, с једне стране, могу подвести платежни и почасни чиновници, а, с друге стране, и обични службеници, као званичници, жандарми и у опште лица, која нису чиновници, а која ипак врше неку службу јавног обележја. Између чиновника и државних службеника нема разлике по суштини уговора. Разлика је само у формалностима уговора, с једне, и условима уговора, с друге стране. Главни моменат, којим се чиновник разликује од обичног државног службеника, јесте акт, којим уговор постаје перфектан. То је краљевски указ (§ 1. зак. о чин. грађ. реда) за чиновника.

даје доживотно, она је за чиновника доживотна рента, и, према томе, његово имање или бар део његовог имања.

Чиновници, који се налазе у државној служби или на расположењу правитељства, не могу се ни на какво стално (а ни привремено) занимање одавати ... (§ 26 закона о чиновницима грађанског реда). С тога је пензија за чиновника у већини случајева једино имање.

Пензија је стечено право, које следује из уговора. Она није милостиња. И закон о чиновницима грађанског реда сматра пензију као стечено право (§ 71), и као такву разликује је од милостиње и помоћи (§ 76).

Ова разлика је веома важна за предмет ове расправе.

Што је нечиновницима капитал (у најширем смислу ове речи), то је чиновницима стечено право на пензију (као право које се може новцем проценити). У суштини ту нема разлике.

II.

Губитак пензије услед осуде јесте казна — конфискација (одузимање) имања. О томе не може бити спора.

1. Конфискацију имања као казну напустила је наука кривичног права. Напустили су је казнени законици, па и наш.

У § 12 казненог законика, који говори о врстама казне, нема конфискације имања. У тачки 9 тога § вели се, да се кривцу могу одузети неке ствари. А § 35 казненог законика објашњава тачку 9 § 12. „Влашћу могу се одузети (конфисцирати) само поједине ствари кривца, и то оне: које су казнимим каквим делом произведене, или којима се кривац за учињење каквог казнимог дела послужио, или их на то наменио, ако су ове ствари кривца или његовог саучесника“...

Противно томе озакоњеном принципу: да конфискација имања не постоји као казна, по тачки 3 § 18 казненог законика ко се осуди на смрт, или на робију, или на заточење, губи по самом закону, чим му пресуда извршна постане, право на сваку пензију, благодејања и помоћи.

Ту је казнени законик одступио од усвојеног и основног принципа о кажњавању. Говорећи о губитку части, казнени законик са чашћу меша и пензију, два по све различна појма. Част је углед који има или треба да има једно лице у друштву. Пензија је стечено право, доживотна рента, имање, од кога чиновник треба да живи.

Казнени законик изједначује право на пензију са благодејањем и помоћу. Међутим право на пензију је за чиновника стечено право, а за државу дужност, обвеза из уговора; благодејање и помоћ су поклони, и зависе једино од добре воље поклонодавца.

Не познавајући правни карактер пензије законодавац је учинио велику погрешку, што је, сравнивши је са чашћу, благодејањем и помоћу, у казни губитком пензије задржао конфискацију имања, коју је иначе напустио (§ 12 казненог законика). То што је губитак пензије махом последица, упоредна казна друге казне, не мења суштину казне. Губитак пензије јесте казна.

Ова погрешка законодавчева у толико је неправеднија и осетљивија, што се ова казна примењује само на један ред грађана — на чиновнике, и што је двојна. И казна из § 12. казненог законика (смрт, робија или заточење) — и губитак пензије. Тиме се ова казна противи и кривичном праву, и основном принципу казненог законика: за једно дело кривац може бити кажњен само једном казном. У исто време ова је казна један доказ више, да су чл. 7. Устава, по коме су сви грађани пред законом једнаки, и чл. 202. Устава, по коме сви закони и наредбе губе важност, у колико би били противни Уставу, више формални но стварни...

По казненом законику пензија се губи услед осуде на смрт, робију или заточење (§ 18.). Другим речима пензија се губи услед осуде због злочинства у ужем смислу, ако је казна смрт, робија или заточење. Ако је, пак, казна због злочинства услед олакшавајућих околности затвор (§ 61), пензија се не губи.

На лишење звања, било као самосталну било као узгредну казну, могу се осудити активни чиновници. Казнени законик не наређује, да се и услед такве осуде губи пензија, ако је стечено право на исту. А право на пензију задобија чиновник кад наврши десету годину службе (§ 71. закона о чиновницима грађанског реда).

Овде се има рећи, да чиновник (активни као и пензионисани) губи пензију само у случају тачке 3. § 18. казненог закона.

2. Друкчије ствар стоји по закону о чиновницима грађанског реда.

По § 79. у вези § 53. овог закона чиновник (био активни или пензионар) губи пензију услед осуде:

1.) због злочинства;

2.) због преступа на затвор дужи од једне године дана;

3.) због преступа (без обзира на величину казне), који се по казненом законику сматра за бешчастећи;

4.) због иступа, који је учињен из користољубља, и

5.) услед осуде дисциплинарним судом због владања, које служи на јавну саблазан и поругу чиновништва.

Изузев иступе, који се не чине из користољубља, веома је мали број преступа, код којих највећа мера казне не прелази једну годину дана. Па и тај мали број преступа још се више умањује, кад се узме у обзир реални стицај (§ 69. казненог законика), код кога се кривац осуђује на све казне које закон за свако дело доноси, и поврат (§ 71. казненог закона), код кога се казна може увећати са још једном половином казне, која је за дело у поврату прописана.

Може се, дакле, рећи: да је губитак пензије услед осуде везан не само за сва злочинства у ужем смислу, већ готово и за све преступе, за иступе, који се чине из користољубља, и владање, које служи на јавну саблазан чиновништва. Док су кривице по казненом законику одређене; „владање" је остављено слободној оцени дисциплинарног суда.

3. Најмање се може правдати везивање губитка пензије за тако велики број кривичних дела, па и за „владање."

И чиновник је човек, као и сваки други, изложен врло многим искушењима. И он је рођен и одрастао у истом друштву, изложен истим приликама и нагонима с поља и изнутра као и сваки други. Тражити од чиновника, да буде надчовек и савлада можда несавладљиве околности, те не учини ни најмање кривично дело, кад се зна, да су кривична дела општа појава човечијег друштва, — нерасудно је.

Још је више за осуду *неразмереност казне*. Иста казна — губитак пензије — постиже подједнако како учиниоца најгрознијег и најодвратнијег дела, тако и учиниоца мање опасног, можда нехотичног и случајног дела.

III.

1. „Кад ће и на који начин осуђени због злочинства моћи се повратити у она права, која по § 18 изгуби, определиће се у казнителном поступку судском".

Тако наређује § 19 казненог законика.

А по § 349 законика о поступку судском у кривичним делима: „Ко је по пресуди због злочинства лишен права казаних у § 18 казнителног законика, може тражити да му се таква поврате код оног првостепеног суда, који је његово дело ислеђивао и судио; но то може чинити по истечењу пет година, од кад је казну издржао, или му је таква путем милости опроштена“...

Пошто се право на пензију губи услед осуде по § 18 казненог законика јасно је: да се и повраћај овога права може тражити по истеку пет година, од како је осуђени казну издржао или му је ова опроштена путем милости.

Но, као што је напред изложено, право на пензију губи се не само услед осуде због злочинства, него и услед осуде због готово свију преступа, због иступа из користољубља и због рђавог владања (§ 79 закона о чиновницима грађанског реда). Како § 349 закона о поступку судском у кривичним делима говори само о повраћају права на пензију, које је изгубљено услед осуде због злочинства, питање је: да ли се изгубљено право на пензију може повратити и онда, кад је изгубљено услед осуде због других блаже кажњивих дела.

Ако аналогија није дозвољена у казненом законику (§ 2.), није забрањена по закону о поступку судском у кривичним делима. Према томе на горње питање одговор је: да се изгубљено право на пензију може повратити и онда, кад је изгубљено услед осуде због преступа, иступа или владања.

2. Теже је овде питање о односу казненог законика и казненог поступка с једне, и закона о чиновницима грађанског реда с друге стране. Тешкоћа је у томе, што по казненом законику и казненом поступку, као општим законицима, осуђени чиновник може тражити повраћај изгубљеног права на пензију, док закон о чиновницима грађанског реда, као специјални закон, говори само о губитку права на пензију, а не и о повраћају истога.

Недостатак одредбе у закону о чиновницима грађанског реда о повраћају изгубљеног права на пензију може се тумачити двојако.

Или закон о чиновницима грађанског реда то питање оставља казненом законику и поступку, или недостатак од-

редбе значи, да чиновник не може повратити једном изгубљено право на пензију.

У првом случају, као што је већ речено, има места повраћају изгубљеног права на пензију. Овај први случај може се узети нарочито с тога, што су у време израде закона о чиновницима грађанског реда већ постојале одредбе §§ 18 и 19 казненог законика, по којима се тамо изгубљена права могу повратити. Законодавац је при изради закона о чиновницима грађанског реда морао знати, шта се у казненом законику говори о праву на пензију. Ово у толико пре, што се право на пензију губи услед осуде због кривичних дела (§ 79 закона о чиновницима грађанског реда). Да је законодавцу била намера да потре одредбе §§ 18 и 19 казненог законика у погледу на повраћај изгубљеног права на пензију, он би то изрично наредио у закону о чиновницима грађанског реда. А кад, пак, у закону о чиновницима грађанског реда није изрично наређено, да се не може повратити изгубљено право на пензију, значи, да је то питање остало да се расправи по казненом законику и поступку.

Но нека се узме други случај. Ћутање закона о чиновницима грађанског реда значи, да се једном изгубљено право на пензију не може више повратити. Закон о чиновницима грађанског реда, као доцнији, прећутно је обеснажио одредбе § § 18 и 19 казненог законика у погледу на повраћај изгубљеног права на пензију.

Али ова друга претпоставка не може се одржати из два разлога.

Прво. Да се изгубљено право на пензију може повратити, нема ништа против тога, да се то право може изгубити. Пошто § 79. закона о чиновницима грађанског реда говори само о губитку пензије, § § 18 и 19 казненог законика немају ништа против те одредбе, да би их она, као доцнија, морала обеснажити.

Друго. Да је законодавац у закону о чиновницима грађанског реда хтео да уништи одредбу § § 18 и 19 казненог законика у погледу на повраћај изгубљеног права на пензију, он би у § 349 казненог судског поступка, као у познијем од закона о чиновницима грађанског реда, у коме се говори о повраћају изгубљених права, од правâ у § 18 казненог законика изузео право на пензију. Као што је зако-

нодавац, редигујући одредбу § 79 закона о чиновницима грађанског реда, која говори о губитку права на пензију, морао знати, шта се говори о праву на пензију у §§ 18 и 19 казненог законика, исто је тако при доношењу одредбе § 349 казненог судског поступка законодавац морао знати домашај одредбе § 79 закона о чиновницима грађанског реда. Па кад ни у закону о чиновницима грађанског реда није изрично казано, да се једном изгубљено право на пензију више не може повратити, ни у § 349 казненог судског поступка од права̂ у § 18 казненог законика није изузето право на пензију, — онда се мора узети:

Да се једном изгубљено право на пензију услед осуде може повратити по § 349 казн. суд. пост.

Да, пак, у погледу на губитак права на пензију између казненог законика и поступка, с једне, и закона о чиновницима грађанског реда, с друге стране, постоји веза, и да се одредбе о губитку права на пензију као и о повраћају истога, морају тумачити с обзиром на све ове законе, — и није потребно опширније доказивати. Без осуде нема губитка пензије. Дакле закон о чиновницима грађанског реда мора водити рачуна о осуди, односно казненом законику и поступку. С друге стране, пак, и казнени законик и поступак морају водити рачуна не само о кажњивости, величини казне и процедури, већ и о последицама свега тога.

У самој природи логичности лежи то, да се према горњем и изгубљено право на пензију услед осуде дисциплинарним судом због рђавог владања може повратити.

IV

Све што је до сада речено о губитку и повраћају права на пензију важи и за удовице, женску и мушку децу чиновника, јер они по члану 19 закона о пензионом фонду чиновничких удовица и сирочади губе право на пензију услед осуде за дела, која за собом повлаче губитак грађанске части. Ово у толико пре, у колико је очигледније и јасније: да је право чиновничких удовица и деце стечено право.

Извесна помоћ, коју држава даје пензионом фонду, не овлашћује, да доноси законе, којима се чиновничким удовицама и деци одузима и онај део пензије, који истиче из чиновничких редовних и ванредних улога.

V

„Право на пензију задобијају удовице и деца умрлих улагача по навршетку десет година редовног улагања. Ово право почиње од дана смрти улагачеве“ (члан 16 закона о пензионом фонду).

Да удовице и деца улагача задобију право на пензију, по тој одредби тражи се двоје: 1) *десет година улагања* (редовног) и 2) *смрт улагача*.

Да ли је улагач изгубио право на своју пензију, да ли је умро или је над њим извршена смртна казна — за пензију удовица и деце је без значаја. Десет година улагања и смрт улагачева као престанак живота, без обзира на узроке смрти, довољни су: да удовица и деца задобију право на пензију.

Казна мора бити лична. Зло, које казна собом доноси, има да претрпи сам учинилац злог дела, и нико више.

Пракса која би постављала и услов, да чиновник не изгуби своју пензију услед осуде, па да његова удовица и деца његовом смрћу могу стећи пензију из пензионог фонда, била би противна и закону и принципу личности казне.

Закон зна за смрт и ништа више. У савременом законодавству, па ни у нашем, не зна се за тако звану грађанску смрт, већ само за природну. Што закон не разликује, не треба ни ми да разликујемо.

VI.

Противу оваквог излагања може се истаћи један на први поглед основан приговор:

Речено је: да се однос између чиновника и државе заснива јавно-правним уговором о најму, као и то, да су услови тога уговора изложени у нарочитим законима.

Губитак пензије услед осуде могао би се карактерисати као конвенционална казна — казнени услов.

Но о томе ће се говорити у нарочитој расправи.

Др. Чед. Марковић.

ДАКТИЛОСКОПИЈА

— МЕТОДА ЗА УТВРЂИВАЊЕ ИДЕНТИЧНОСТИ КОД ЉУДИ —

— НАСТАВАК —

Међу практичније али још ипак непотпуне методе класификовања, особито код полиција, код којих се налази *мали* број злочинаца, долази и метода класификовања *фотографских снимака*. То је средство свугде с успехом примењивано, где год је допрла фотографија, па и данас се још у томе циљу у свима модерним полицијама употребљава и обилно и с добрим резултатима. Доста држава, а поглавито мале, служе се тим системом као јединим за одређивање идентичности, — као што је то случај, и са свима балканским државама, сем Румуније и нас од пре две године, до ког је времена фотографија и у нас била једино главно средство за утврђивање идентичности лица.

Али овај систем не може опстати сам за себе, због своје неподобности за какву методичну класификацију, јер би код полиција, које располажу великим бројем фотографских снимака, срећивање фотографија било заметан посао, а њихово истраживање из рафова стварало огромне тешкоће и захтевало много времена, што ни у колико не би стајало у сразмери са очекиваном коришћу. Непрактичан је и с тога, што је скуп, што изискује велики материјал, више засебних одељења, и што, као и неки од раније помињаних система, тражи нарочито спремне органе за тај посао. Као спомоћно средство фотографски снимци пружају обилан материјал осталим методама, сем тога се и у спољној служби могу лако и практично употребљавати при хватању злочинаца.

Фотографија се у многим случајевима показала као неподобна да пружи несумњиве доказе о идентичности извесне особе. Велика усавршеност козметичких вештина и сличне промене, које се на лицима људским ма са којих узрока могу појавити врло често, доводе и у обичном животу посматраоце у сумњу и обману. То баш и чини фотографију неподобном да послужи као самостално средство за идентификовање.

Ну, све су ове методе имале једну заједничку и битну ману у томе, што су вештачки удешаване а нису једино базирале на сталним, природним особинама код људи, о којима се на овоме пољу морало водити много више рачуна. Овим особинама знатно су почеле да се истичу тек две новије методе, које су у исто доба и најсавршеније до данас и управо само између њих и може се чинити избор при оцењивању вредности појединих метода за идентификовање. Те су две методе: Бертијонова антропометрија и дактилоскопија.

Алфонз Бертијон, шеф одељења за идентификовање у Паризу, појавио се са својем методом 1879 године. Његова метода по својој савршености, тачности и употребљивости далеко је одмакла испред свих напред поменутих. Прецизна је и основана на математици, а и класипиковање картона, као и њихово проналажење у рафовима, иде доста брзо.

Он у својим разлагањима полази од поставке, „да се природа у својим творевинама никада не понавља, јер ни два листа у свем биљном царству нису једнака — те се то још мање може рећи за људе, код којих би се у брзо дошло до убеђења, да се међу њима налазе у толико веће и многобројније разлике, у колико се дуже један с другим упоређују“. Али, полиција и не сматра за своју главну задаћу у томе послу проналажење разлика које постоје међу људима, већ регистровање тих разлика на начин, који би најбрже довео, у случају потребе, циљу — утврђивању идентитета.

Бертијон оснива своју теорију на утврђеном факту, да се човечији костур, почев од 21 године, никако више не мења и да се димензије извесних делова тога костура тако разликују код људи, да се не могу наћи два човека, који би се подударали. За мерење употребљава он једанаест делова тела који кроз цео живот остају непромењени, а за дванаесту је класу узео разлику по боји очију. Он мери: висину тела у усправном положају; дужину раширених руку, мерећи од врха

средњег прста једне руке до врха средњег прста друге руке; висину човека када седи од седњаче до врха главе; дужину главе; ширину главе; дужину десеог уха; дужину леве стопале; средњег прста на левој руци; левог малог прста и леве лактаче. Лева страна тела подложна је мањим променама од десне, с тога се претпостављају мере леве стране.

На основу резултата ових мерења вршио је он класификације картона измерених лица. Али се, ради јаче потпуности и позитивнијег успеха, при испуњавању ових картона, Бертијон служио и другим поменутим системима, узимајући од њих само оно што му је доиста могло корисно послужити у послу. Тако се он послужио личним описом, утврђеним разликама у боји очију, особитим знацима, ако би их мерено лице имало, фотографијом и у неколико отисцима прстију, у колико је то све ишло у прилог потпунијем констатовању идентичности. Тим допунама његова је система добила у поузданости резултата, али је постала и компликованија, што јој се од противника са разлогом замера.

Узимајући у обзир све ове податке, створио је Бертијон правила за класификовање картона по одељцима и пододељцима, који му олакшавају њихово брзо налажење. Тих пододељака при првобитном распореду има 243 али се даљим класифицирањем могу добити на 174.000 пододељака, а кад се води рачун и о боји очију, долази се и до четврт милијона.

На тај је начин Бертијон у потпуном смислу попунио празнину, која се у то доба осећала због оскудице у савршеним методама за констатовање идентитета. И заиста се, већ после кратког времена од примењивања тога система, утврдила ваљаност и велика практична вредност његова, што је и био разлог, да га ускоро по његовом проналаску усвоје, тако рећи, све државе па чак и оне полуобразоване у модерном смислу. У којим је државама он усвојен и на који начин биће говора у доцнијем одељку, када будемо обележили разлику између њега и дактилоскопског система. Том ћемо приликом износити поред добрих и слабе стране, које се приписују овоме систему.

Од пре две године уведен је законом и код нас Бертијонски систем за утврђивање идентитета, у нарочито установљеном антропометријском одељењу при Министарству Унутрашњих Дела, које је захваљујући своме оснивацу и шефу

г. Душану Алимпићу, уређено на потпуно модерној основи, а од пре неколико месеци почело је дејствовати још једно такво одељење и у Пожаревцу.

Остаје нам још да расмотримо и последњи модерни метод за идентификовање криваца, дактилоскопију.

II.

Дактилоскопија

а). Њен историјски развитак.

У исто време, када је у Француској Бертијон развијао своју теорију, примењивали су Енглези у својим Индијским колонијама други један метод за идентификовање, који је доцније назван именом *„Дактилоскопија“*.

Ово је име састављено из грчких речи *δακτυλος* = прст и *σκοπεῖν* = гледали, и значи вештину којом се, помоћу отисака прстију, могу наћи кривци, а у исто време и науку, чијој је задатак, да изучава ту вештину.

Овај систем је у низу година претрпео више измена, али у последње време усавршен је у толикој мери, да се слободно може рећи, како је својим добрим особинама премашио и саму Бертијонажу.

Дактилоскопија се оснива на факту, да су фигуре бразда на врховима прстију, које су познате под именом *папиларних* линија; различне код свих људи у погледу њиховог облика и правца кретања, и да се у свету не могу наћи два лица, која би имала истоветне фигуре на свима прстима. Ту природну људску особину су познавали још стари народи, много пре Христовог рођења. Тако су у Кини, на седам векова пре Христа, употребљали отиске прстију неписмених на облигацијама и другим документима, ради утврђивања идентичности лица, која би издавала те исправе. Даље је познато и то, да су они у томе циљу, у извесним приликама узимали и отиске ногу; али, разуме се, да су они све чинили без икакве научне методе и нарочите организације.

Употреба отисака прстију практикована је и на целоме Ориенту, па и на Балканском полуострву у земљама Турске царевине, о чему се и данас уверавамо из докумената, издатих од неписмених турака и босанаца.

Први је са научног гледишта третирао то питање чех *Пуркиње*, професор на бреславском универзитету, крајем

осамнаестог и почетком деветнаестог века и творац експерименталне физиологије и микроскопске анатомије. Године 1823. читао је он на уверзитету једну тему на латинском језику о отисцима прстију, код којих је истицао девет разних типова и предлагао начин њиховог класификовања. Тај његов рад није привукао особиту пажњу, и ако је потпуно заслужио.

У Енглеској је у исто доба испитивао те линије и сликар *Бјунк*, који је отиске употребљавао и на својим радовима.

Са знатно већим успехом третирао је ово питање у првој половини прошлог века *Уиљем Хершел*, управник округа Хули у Бенгалу, северно од Калкуте. Његова је заслуга, што је прикупљен основнни материјал за стварање науке о отисцима прстију у далеко јачој мери но раније. За време свога службовања приметио је Хершел, да су се поједина лица у судовима често користила лажним легитимисањем, те донесе одлуку, да се ради сигурнијег констатовања идентичности обавезно узимају отисци прстију; а и при склапању уговора, да обе стране такође остављају отиске својих прстију на протоколима, у које су се заводили ти уговори. Бенгалска влада пак, због недовољног обавештења, није примила његов предлог, да се у целој Бенгалији уведе дактолоскопија ради наведеног циља и тако је и овај предлог у први мах доживео судбину многих других паметних покушаја на научним и техничким пољима.

Много више успеха постигао је *Францис Галт'н* управник антропометријског одељења у Лондону (од 1885—1888 године), који је о отисцима прстију издао неколико темељних дела. Он је први, као бивши лекар, утврдио, да папиларије целог човечијег века остају непромењене, па чак и после смрти до коначног распадања тела. Исти карактерни облици папиларних линија на прстима новорођеног детета, виде се и на прстима човека у дубокој старости, па и у гробу све дотле, док се тело не почне распадати. Чак и да се са неког узрока скине кожа са руке живог човека, она ће поново нарасти са првобитним изгледом својих папиларних линија. Те се линије могу у току времена приближити једна другој или се удалити, али ће изглед отиска ипак остати потпуно исти.

За тим је Галт'н истакао, да су отисци прстију код свих људи тако разнолики, да се не могу наћи два људска прста,

која би имала потпуно једнаке отиске, а камо ли да то буде случај са свих десет прстију код разних људи. На једноме месту вели он: „ако би се нашла два потпуно једнака отиска, не треба сматрати, да су то од два разна прста, већ се одмах може са сигурношћу узети, да су то отисци истога прста.“ У своме делу он је утврдио и начин класификовања отисака, а тако исто показао је и случајеве како се врши класификовање у случају, када су отисци недовољно јасни. По њему разлика раса, сталежа и интелекта не игра никакву улогу на отиске. Од њега се датира и потпуна номенклатура, која је доцније усвојена и у осталим полицијама. Његова су дела на томе пољу Finger prints (1892), decipherment of. brarred finger printo (1893) и fingerprint directorist (1895).

Галтонов је рад привукао особиту пажњу свих људи, који су се интересовали са ово питање. Ускоро су се појавили и следбеници, који су његова истраживања продужили у истоме правцу. Тако је у Буенос Ајресу издао у духу Галтоновог излагања, са извесним изменама и допунама *Јован Вучетић*, шеф тамошњег полицијског одељења за идентификовање и статистику, дело о отисцима прстију под насловом: „Couferencia sobre el sistema dactiloscopico“ (1901 г.). Он је први употребио име „дактилоскопија“ за ову вештину.

За овим видимо, да се истим питањем, а с одличним успехом, бавио и *Е. Р. Хенри*, шеф безбедности у лондонској полицији, који је својим делом о дактилоскопији и класификацији отисака прстију „Classifications and nses of. finger prints“ (1901 г.) потпуно заслужио, да се назове творцем модерне системе за распознавање криваца по отисцима прстију.

Његов је систем класификовања у великој британској држави показао ванредан успех и њему се мора највише захвалити, што је оба метода за релативно врло кратко време распрострањена и уведена у млогим полицијама и европским и по другим деловима света. Да би се боље могло разумети, у чему се састоји сав значај његовог рада, потребно је, да у кратким цртама изнесемо и ранији рад енглеских полиција на томе пољу.

Док је у Индији до деведесетих година по извесним провинцијама рађено по једном несавршеном сиснему идентификовања помоћу отисака прстају, пренет је у бенгалску област и Бертијонов метод, који је за кратко време уведен у

полиције по целој Индији. Ускоро, међутим, у Бенгалу биле су опажене многе мане Бертијоновог система, које су нарочито одатле потицаце. што се код Индијанаца није могло водити рачуна о боји очију, томе битном саставу при класификацији у Бертијоновом систему. Због тога је полиција била принуђена, да тражи ослонца у другом, ранијем систему, који је базиран поглавито на отисцима прстију, без икаква мерења тела.

Док се то дешавало у Индији, дотле је Министарство Унутрашњих дела у Лондону 1893. године изабрало нарочиту комисију, којој је ставио у задатак, да одреги најбољу методу за идентификовање криваца. Нарочита је пажња комисији обраћена, на то да при овоме раду свестрано испита систем Бертијонов и дактилоскопију Галтонову. Та је комисија у томе циљу отишла и у Париз код Бертијона.[1]

Извештај ове комисије сводио се на то да Бертијонов систем није за Енглеску, пошто се полицији не сме дати право мешања у интимне афере појединаца, што је, међутим неизбежно по његовој методи. Што се, пак, гадтоновог система тиче, признали су, да има многе врлине, али да ипак у погледу класификовања боље стоји бертијонажа.

Закључак комисијског извештаја садржавао је предлог да се у њихову полицију уведу оба система. На основу тога извештаја увело је Министарство заједнички систем, у коме је бертијонажа играла главну, а доктилоскопија споредну улогу. Лондонска је полиција била у исто доба одређена и за централу, где је од 1895 г. почео и рад тог полицијског одељења.

Васа Лазаревић.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

---

[1] Полицијски инспектор Остерман из Ремшаида у своме предавању „Der heutige Standpunckt des Fingerabdruckferfahrens“, на 8 стр. тврди, да је баш у то време Бертијон своје картоне допунио отисцима прстију десне руке.

СУДСКА ХРОНИКА

ДУЖНИК ПО МЕНИЦИ, КОЈА ЈЕ ПО § 928 Ж. ГРАЂ. ЗАК. ЗАСТАРЕЛА КАО МЕНИЦА, ИМА ПРАВА ДА ПРЕМА ПРИТЕЖАОЦУ ИСТЕ МЕНИЦЕ УПОТРЕБИ СВЕ ОНЕ ОДБРАНЕ, КОЈЕ БИ МОГАО УПОТРЕБИТИ И НАСПРАМ ЛИЦА, КОЈЕ ЈЕ ПРИТЕЖАОЦУ ПОМЕНУТУ МЕНИЦУ УСТУПИЛО, — ПРОТИВНО НАЧЕЛУ КОЈЕ У ТОМ ВАЖИ ЗА МЕНИЦЕ, ДОК ЗАСТАРЕЛОШЋУ НИСУ ИЗГУБИЛЕ МЕНИЧНО ПРЕИМУЋСТВО И ПОСТАЛЕ ГРАЂАНСКЕ ОБВЕЗЕ

По тужби К. Ш., индустр. овд., првостеп. суд за град Београд осудио је туженог А. М., пензионара овд., по кратком поступку, решењем од 13 августа 1904 г. Бр. 19.060, да плати тужиоцу 670 дин. дуга по двема меницама: од 360 и 310 дин.

По захтеву туженога А., поменути суд задржао је од извршења то своје осудно решење са разлога, што је тужени А. подпео писмо Трговачке Банке за доказ, да су спорне менице, по којима је он осуђен, биле есконтоване код пом. банке и да су у своје време исплаћене на тај начин, што су о роковима давате извесне отплате, а остатак дуга замењен новом меницом, те с тога спорне менице немају никакве вредности, јер представљају исплаћен дуг, који је првобитно био од 480 дин. Па како се из тога писма види, да су исплаћене и доцније менице овог истог дуга, онда се, вели, по § 908 гр. зак. претпоставља, да су исплаћене и ове спорне менице, чији је рок био ранији.

Из пом. писма Тргов. Банке од 4/X и 13/XI 1904 г. види се, да је с потписом туженога А. М. као акцептанта, и М. Б.. као издаваоцаца, есконтована код пом. Банке једна меница од 480 дин. за 6/IX 1895 г. под Бр. 447 и да је ова меница после са истим потписима отплаћивана и замењивана следећим меницама:

Бр.	835	дин.	450	за	6/12	1895	год.
„	2040	„	430	„	6/3	1896	„
„	2560	„	400	„	6/6	„	„
„	3068	„	360	„	6/9	„	„
„	3583	„	310	„	6/12	„	„
„	4037	„	210	„	6/3	1897	„

По свршеном извиђају на одређеном рочишту, првостепени је суд пресудом од 30 V 1905 г. Бр. 15.777, којом је заменио раније осудно решење, опет осудио туженога А. на плаћање тражених 670 дин. дуга. Разлози пом. пресуде ови су:

Поднетим меницама, чију истинитост, као и акцепт на њима, тужени не одриче, доказана је обавеза његова за укупну суму од 670 дин., на коју се има и осудити — §§ 21 гр. зак. и 87 трг. закона.

Поднето писмо Београд. Тргов. Банке не може тужени истаћи у одбрану против К. Ш. Он би то могао учинити само противу банке, а по § 124 трг. зак. он се не може ослободити плаћања, кад се уредне менице са његовим акцептом налазе у рукама тужиочевим. Сем тога не доказује се, нити се у опште износи, да је К. Ш. неправилним и незаконим путем дошао до сопствености тих меница, да би се могао сматрати за несавесног држаоца, а према бланко преносу он је сопственик спорних меница.

Тужени је пустио од испита сведока (потписника банчиног писма), но и под претпоставком да су они питани и да су потврдили наводе туженога, њихова би сведоџба била без утицаја за расправу овог спора, према горњим разлозима.

Кад се, према овоме, не може узети за доказану одбрана туженог, да ове спорне менице имају свој постанак од дуга, који је првобитно био у суми од 480 дин., онда не може опстати ни онај навод туженога, да се претпоставља исплата дуга, коме је рок био ранији, кад се има доказа, да је исплаћена отплата истога дуга, коме је рок познији — § 900 гр. закона.

По незадовољству туженога, Апелациони је Суд одобрио напред поменуту пресуду првостеп. суда, пресудом својом од 22 августа 1905 г. Бр. 3228. Но, по молби туженога, Касациони Суд, примедбама свога I одељка од 21 декембра 1905 Бр. 10.671, поништио је ту пресуду Апелационог Суда, са ових разлога:

„По § 928 ж. грађ. зак., менице по истеку пет година постају облигациони дугови и имају се ценити као грађанске обвезе. Ценећи у том случају меницу као грађанску обвезу, меничном дужнику се имају признати све оне одбране према притежаоцу менице, које би он и наспрам лица, које је притежаоцу менице ову уступило, могао да употреби — §§ 867, 868 и 869 грађ. зак., противно оном, што важи код менице док није постала облигацијом — § 116 трг. закона.

Како се из меница, којих се наплата у овој парници тражи, види, да је од рока за исплату њихову протекло пет година, те су оне по закону постале облигационим дугом, то је Апелациони Суд погрешио, што је обавезу туженога А. наспрам тужиоца ценио као меничну по трговачком законику, а изгубио из вида наведене прописе грађанског закона.

А кад се узме, да је овде у питању грађанска обвеза туженога, онда при расправи овога спора треба имати у виду на првом месту то, да тужени има, у начелу, наспрам тужиоца онај исти правни положај, који је имао и наспрам издаваоца менице М. Б., од кога тужилац своје право по меници доводи, т. ј. он је поред одбране, коју би могао само лично према тужиоцу К. Ш. да употреби, властан да се према овоме користи свима оним одбранама, које би и према М. Б. имао.

Према овоме, кад тужени подноси у актима Бр. 26.410 и 30.747. писма Београдске Трговачке Банке, за доказ да су менице, којих се наплата од њега тражи, биле есконтоване код исте банке и замењене другим меницама; кад се, даље, наводи у поменутим писмима банчиним утврђују тиме, што свеколике менице поднесене у овом спору носе на себи жиг банчин и слажу се са писмима по нумери, суми и року плаћања; кад се из саме менице од 310 дин., које тужилац наплату тражи, види, да је њу издавалац М. Б. био есконтовао код Банке, па је менични пренос на Банку превучен, и кад, на послетку, тужени, поред менице од 430 дин., која је по писму Банчином претходила меницама, којих се наплата у овој парници тражи, има у својим рукама и исплаћену последњу меницу од 210 дин., која је меница, по писму Банчином, меницу од 310 дин. заменила, — онда је Апелациони Суд у овом случају имао, да према свему овоме и горе реченом оцени: да ли има обавезе туженог, и каква је ова, наспрам М. Б., од кога тужилац К. Ш. своје право доводи,

па према томе и питање о одговорности туженога према тужиоцу по закону расправи.“

Апелациони је Суд усвојио предње примедбе Касационог Суда и по поновном размартрању акта нашао: да пресуда првостепеног суда не одговара закону, са разлога, који се у скраћеном облику ниже излажу.

Да је од рока за исплату спорних меница прошло пет година, те су оне по § 928 ж. грађанског законика постале грађанске обавезе — облигациони дугови. А кад је, према томе, обвеза туженога по тим меницама грађанска, — онда тужени, у начелу, наспрам тужиоца К. Ш. има онај исти правни положај, који је имао и наспрам издаваоца меница, М. Б., од кога тужилац то своје право по тим меницама доводи, т. ј. он је, поред одбране, коју би имао само лично да употреби према тужиоцу К. Ш., властан да се користи и свима оним одбранама, које би према Б. имао — §§ 867, 868 и 869 грађанског закона, — што у случају меничне обвезе не би могао учинити — § 116 трговачког закона.

Прелазећи, даље, на оцену доказа и навода парничара, Апелациони је Суд нашао, да је напред поменутим писмом Београдске Трговачке Банке, по § 75 трговачког законика, доказана одбрана туженога, да спорне менице престављају исплату првобитног дуга по меници од 480 дин., која је била есконтована код те банке, па је после при отплатама замењивана новим меницама, и то прво меницама од 450 дин., а ова меницом од 430 дин., за тим ова меницом од 400, па меницом од 360, за тим ова меницом од 310 и најзад ова последња замењена је меницом од 210 дин., која је и исплаћена, јер се налази у рукама дужника — туженога А., — а разлике у суми меница при замењивању исплаћиване су готовим новцем, — отплатама. А да су менице, чија се наплата овим спором тражи, биле есконтоване код Трговачке Банке и замењене другим меницама, утврђује се и тиме, што оне носе жиг банчин и слажу се са писмима по нумери, суми и року плаћања, што се из саме менице од 310 дин. види, јер је исту издавалац М. Б. био есконтовао код те Банке, па је менични пренос на Банку превучен.

Према овоме, и кад тужени А. и поред менице 430 дин. која је претходила меницама, чија се наплата тражи, има у својим рукама и исплаћену меницу од 210 дин., која је за-

менила спорну меницу од 310 дин,, — онда је тим утврђено да је тужени А. спорне менице исплатио, и то меницу од 360 дин. меницом од 310 дин., а ову меницом од 210 дин., које је М. Б. есконтовао код поменуте банке, и према томе по меницама од 360 и 310 дин. не може бити обвеза туженога А. према издаваоцу М. Б. за целе суме у њима означене; јер је напред изложеним утврђено, да их је новим меницама заменио, — исплатио.

Но како су менице. које су замениле менице, чија се наплата тражи, од мање вредности, јер је меница од 360 дин. замењена меницом од 310, дакле за 50 дин. мање, а меница од 310 дин. замењена меницом од 210 дин., за 100 дин. мањом, — то у овом случају може бити у питању обавеза туженог А. за ових 150 дин. отплате. Прелазећи на оцену овог питања, Апелациони Суд је нашао, да је признањем туженога А. доказано, да тужени ову разлику од 150 дин. није исплатио издаваоцу М. Б., већ да је издавалац, ескоптујући нове менице код Трговачке Банке и исплаћујући њима претходеће — старе менице, које су већ биле ескоптоване код те банке, сам ову разлику банци доплаћивао. Ово се утврђује и тиме, што се ове менице налазе у рукама М. Б., односно тужиоца К. Ш.

Према свему изложеном, тужени А, по поднесеним спорним меницама, стоји у обвези према издаваоцу М. Б. само за ову суму од 150 дин., а кад то стоји, онда према напред изложеноме и § § 867, 868 и 869 грађанског законика, за толику је само суму по њима одговоран и тужиоцу К. Ш., који од М. Б. своје право доводи, те се тужилац од већег тражења, по § 29 грађанског законика, има одбити.

На основу свега напред наведеног, Апелациони је Суд, пресудом својом од 3. Јануара 1906 год. Бр. 5195, туженог А. осудио, да по спорним меницама плати тужиоцу К. Ш. 150 динара, а од осталог тражења га, као од неумесног и недоказаног. одбио.

Ову пресуду Апелационог Суда одобрио је и Касациони Суд. решењем од 1 марта 1906 г. Бр. 1785.

Мил. Д. Поповић.

ИЗВЕСНА СЕ ЛИЦА МОГУ, ПРЕМА СВОМЕ ПОЛОЖАЈУ У ДРУШТВУ, У МЕСТО КАЗНЕ ЗАТВОРА, ОСУЂИВАТИ НА НОВЧАНУ КАЗНУ И ЗА ОНЕ ИСТУПНЕ КРИВИЦЕ, ЗА КОЈЕ ЗАКОН ПРЕДВИЂА ЈЕДИНО КАЗНУ ЗАТВОРА

Одлука опште седнице Касационог Суда.

Примедбама III одељења Касационог Суда од 10 фебруара 1906 године, бр 505 поништена је пресуда Апелационог Суда од 17 новембра 1905 године бр. 4547, јер не одговара закону, са ових разлога:

„Кад је суд у горњој својој пресуди нашао да у престављеној радњи оптужене Милеве стоји иступно дело увреде, кажњиво по тачки 2 § 357 кривичног законика, онда је погрешио, што, приликом одмеравања казне оптуженој за ово дело, није узео у оцену и њен положај у друштву, као жене државног чиновника (као што се то види из акта овог иследјења) те да јој, с обзиром на то и законске прописе §§ 26, 38, 42 и 50 полициске уредбе и § 210 кривичног судског поступка, изрече новчану казну, а не казну затвора, као што је тај суд урадио“.

Апелациони Суд није усвојио ове примедбе, већ је 16 фебруара 1906 г. под бр. 704 дао ове противразлоге:

„Апелациони Суд не може да усвоји мишљење Касационог Суда, изложено у поменутим примедбама: да се извесна лица, према своме положају у друштву, могу, у место казне затвора, осуђивати на новчану казну и за оне иступне кривице, за које закон предвиђа једино казну затвора, ма да Апелациони Суд увиђа правичност у оваквом мишљењу Касационога Суда, нарочито код дела иступних увреда, као што је ово за које одговара оптужена Милева, јер се по § 213 кривичног законика и преступне увреде, као тежа врста ових увреда, казне новчаном казном; али суд није позван нити има права да строгости законске, у појединим случајевима, ублажава, противно нарочитим законским наређењима. Јер по § 39 кривичног законика није слободно једну казну замењивати другом, осем случаја где закон то изреком допушта, па и онда не друкчије него како закон допушта, а међу тим за замену казне другом, приликом доношења одлуке о осуди код иступних кривица, за које закон предвиђа само једну врсту казне, нема таквог изречног законског наређења ни у кривичном законику ни у полициској уредби. Овако ми-

шљење Касационог Суда не може се бранити ни § 26 полицiске уредбе, пошто поменуто наређење једино допушта да се извесним лицима, због њиховог положаја у друштву, не може досудити *телесна казна*, док је постојала, већ им се иста има заменити затвором, а о замени затвора новчаном казном у опште се ништа и не говори. И извођење из овог законског наређења да је допуштено и казну затвора заменити новчаном казном било би противно наређењу § 39 кривичног законика.

Сем изложенога за мишљење Апелационог Суда служи и наређење § 318 кривичног законика, које гласи: „ко би био осуђен на какву од напред наведених казни, пак би желео такву другом заменити, дужан ће бити обратити се тога ради власти која га је осудила и т. д.“, што јасно показује да се кривцу за иступну кривицу мора досудити она казна која је за њу одређена законом, а да замена једне врсте казне другом може бити тек после изречене и извршне одлуке, којом је неко осуђен на казну, и то на *молбу његову*, а никако да се ова замена може извршити самом одлуком о осуди, и ако за то закон предвиђа само једну врсту казне, као што је овде случај, јер се дела иступне увреде, по § 357 кривичног законика, казне једино затвором“.

Касациони Суд, у општој седници, решењем од 28 фебруара 1906 године бр. 1954 усвојио је примедбе одељења, а одбацио противразлоге.

Према овоме је Апелациони Суд, пресудом од 4 марта 1906 године бр. 1000, за дело иступне увреде, казнио оптужену Милеву са петнаест динара новчане казне, што ако не може платити да буде три дана у затвору.

Драгутин К. Драгутиновић.

УВРЕДА, НАНЕТА НА ЖЕЉЕЗНИЧКОЈ ПРУЗИ У ПОЉУ. ПРЕД РАДНИЦИМА, ЈАВНА ЈЕ И КАЖЊИВА ПО § 213 КАЗНЕНОГ ЗАКОНИКА.

Одлука опште седнице Касационог Суда.

Првостепени Суд пресудом осудио је оптуженог Радована на сто педесет динара новчане казне или тридесет дана

затвора, за дело јавне увреде из § 213 казненог законика, што је у мају 1900 године, на жељезничкој прузи више лесковачке стражаре, при раду, пред жељезничким радницима, без икаквог повода, грдио приватну тужитељицу Василију.

По незадовољству браниоца оптуженог, Апелациони Суд је нашао да пресуда првостепеног суда није на закону основана:

„Кад и сам суд, у побудама своје пресуде, утврђује да се дело догодило *на жељезничкој прузи у пољу*, дакле не на онаком јавном месту, које предвиђа последњи одељак § 210 кривичног законика, то оптужени не може ни одговарати за дело из § 213 већ за дело из § 357 тачка 2 кривичног законика као иступно.

Па како је од дана предаје тужбе полицијској власти (21 јуна 1900 г.) до прве радње власти по том предмету (3 новембра 1902 године) протекло више од *три месеца*, то је ово дело по § 396 кривичног законика застарило и оптужени се по § 250 а кривичног судског поступка има пустити испод суђења," — па је решењем од 6 марта 1904 год. бр. 953. оптуженог пустио испод суђења.

По жалбама државног тужиоца и приватне тужитељице, III одељење Касационог Суда, примедбама од 15 октобра 1904 г. бр. 4457 поништило је решење Апелационог Суда, јер не одговара закону:

„Погрешно суд налази да овде не стоји дело јавне увреде само зато, што се дело догодило на жељезничкој прузи у пољу, јер за појам јавности дела увреде довољно је, према последњем одељку § 310 кривичног законика, да се дело догодило на јавном месту и да је се увреда од неодређеног броја других лица *могла чути*, без обзира да ли се је, у појединοм случају, доиста од већег броја и чула. У овом конкретном случају дело се догодило на жељезничкој прузи, пред радницима, дакле на јавном месту, а увредљиве речи чули су заклети сведоци: М. Т., В. Ј., Т. К. и Ђ. Д., за то је потребно да се ово оцени, испуњавају ли се овим горњи законски услови, који су потребни за појам јавне увреде и по томе да се пресуда изрече."

Апелациони је Суд 21 октобра 1904 г. бр. 4951 дао ове противразлоге:

„Да би увреда била јавна, треба да је увређеном нанесена на јавноме месту, као што предвиђа други одељак § 210 казненог законика, т. ј. на месту, које је великом броју лица приступачно, као што су: јавни скупови, кафане и други локали, улица, сеоски пут, па да се, према томе, и изречена увреда може чути од много већег броја лица, него што то бива код увреда кажњивих по тачки 2 § 357, које се дешавају на местима, која се не сматрају као јавна, као што су: њива, поље, приватан стан и др.

Жељезничка пруга у пољу не може се узети као *јавно место* јер то није *пут*, којим је свакоме слободно ићи, већ је, на против, забрањено беспосленима да се баве око пруге и да преко и поред пруге иду. Према овоме, кад се је оптужени, као жељезнички службеник налазио на прузи у време, кад је рекао увредљиве речи за приватну тужиљу, а присуство сведока, који су чули да је оптужени изговорио инкриминисане изразе, било је *случајно* и *нередовно*, јер су они ту били као радници, који су на прузи радили, — онда Апелациони Суд остаје и сада при ранијој квалификацији овога дела, као и у своме поменутом решењу, налазећи да стоји дело из тачке 2 § 357 а не дело из § 213 казненог законика.“

Касациони Суд, у општој седници, одлуком од 15. новембра 1904 г. бр. 10298 усвојио је примедбе одељења и позвао Апелациони Суд да по овим примедбама и закону даље поступи.

Према овоме Апелациони је Суд, пресудом од 22 новембра 1904 г. Бр. 5469 одобрио пресуду првостепеног суда.

Драгутин К. Драгутиновић.

ПРИМЕЊЕНО НАЧЕЛО СПУШТАЊА СМРТНЕ КАЗНЕ НА КАЗНУ РОБИЈОМ

Износимо овде један конкретан случај суђења пред првостепеним ваљевским судом и Апелационим Судом и његовог окончања пред општом седницом Касационог Суда.

Првостепени суд својом пресудом од 28 октобра 1905 г. Бр. 30510 осудио је оптуженога Драгољуба смрћу а оптуженога Саву са 20 година робије у тешком окову, зато што су,

као главни кривци и извршиоци убили на спавању сикиром и будаком Јована у његовом дворишту, пошто су се, претходно, за ово дело договорили и тиме учинили кривицу кажњиву по § 155 кривичног закона. По истом делу, као саучеснице, првостепени је суд осудио оптужену Љубицу са 18 година робије а оптужену Ружицу са 15 година робије.

Суд првостепени, поред осталих разлога за ову казну, признао је оптуженом Драгољубу као олакшавну околност само његово признање — § 59 тачка 7 кривичног закона. Добро владање оптуженога Драгољуба, које овај има по уверењу надлежног општинског суда, није му признао првостепени суд, будући уверен: да је оптужени Драгољуб и пре овог дела и после, био рђавог владања и покварен човек, а ово изводи из тога: а) што је оптужени, по свом признању, пок. Јована, без икаква повода мучки напао на спавању; б) што се лекарском секцијом тврди, да је оптужени Драгољуб убијеног Јована, поред снажног ударца сикиром, и даље тукао сикиром док му није сву лобању уништио; и в) што је своје раније признање, дато код иследне власти, пред судом сасвим преиначио, да би прикрио саучеснике своје и своју кривицу ублажито, па је чак представљао убијенога као насртљивца, ма да се то све противи целокупном ислеђењу.

По оваком налажењу првостепени суд, као што је већ и поменуто, и на основу § 155 кривичног закона са обзиром на § 243 кривичног судског поступка осуђен је оптужени Драгољуб смрћу пошто је кривица његова доказана његовим признањем, а сем признања није му признао суд више олакшавних околности, да би му се смртна казна могла заменити робијом по § 60 кривичног закона.

Оптуженој Љубици, жени убијенога, први је суд признао од олакшавних околности: добро владање и признање — тачка 4 и 7 § 59 кривичног закона.

И њој, као саучесници, имала би се казна одредити по § 155 у вези §§ 46 тачка 2 и 47 кривичног закона; но, она има и отежавну околност из § 65 тачка 4 кривичног закона: што је учествовала у убиству свога мужа и тиме погазила, према њему, своје супружничке дужности, и према овоме и њој би се имала одредити смртна казна с погледом на § 243 кривичног судског поступка (признање). Али је суд првостепени ценио радњу за коју је окривљена и нашао: да су из-

вршиоци дела могли и без њене сурадње извршити убиство мужа јој. Са тога јој је суд по § 46 II одељка кривичног закона, заменио смртну казну робијом.

Но, Апелациони Суд, у I својем одељењу пресудом Бр. 4470, преиначио је пресуду првостепеног суда и пресудио: да се оптужени Драгољуб и Сава казне са по 20 година робије у тешком окову, а да се оптужена Љубица и оптужена Ружица, као саучеснице казне и то Љубица: смрћу а Ружица: са 20 година робије без окова.

Разлози Апелационог Суда, у главноме, ови су:

А, погрешно првостепени суд није признао оптуженоме Драгољубу добро владање, кад он има добро владање по уверењу општинског суда. А, што је оптужени Драгољуб ударио више пута сикиром погинулога, није од утицаја на владање његово, кад је он признао намеру за убиство, према чему та радња оптуженога улази у само дело, за које одговара. Дакле, не може се из овога извести ранија поквареност оптуженога Драгољуба. Са тих олакшавних околности, по § 60 кривичног закона, Апелациони Суд, спустио му је смртну казну на казну робијом;

Б, према оптуженој Љубици, погрешно је првостепени суд спустио смртну казну на казну робије, за то:

а, и ако оптужена има више олакшавних околности из тачке 4 и 7 § 59 кривичног закона, — она има отежавну околност из тачке 4 § 65 кривичног закона: што је, као саучесник, у овом делу, повредила своју супружничку дужност;

б, што је, по свом признању, знала да ће се дело догодити, те јој је, као жени убијенога, била законска дужност да то дело спречи (§§ 60, 81 и тачка 10 § 93 грађанског закона);

в, што је она, по своме признању код полициске власти, присуствовала извршењу убиства и оставила да се оно успешно изврши, у чему већ и јесте саучешће. Ово је могла спречити пред само извршење, пробудивши мужа;

г, што је целокупним ислеђењем утврђено, да је оптужена Љубица дала идеју за убиство мужа јој, наговарала и пострекавала поједина лица (сведоке: Тому, Смиљану, Јелисија), па чак некима и нудила награду. Она је успела и наговорила оптуженог Драгољуба и Саву и они су, по своме признању, и извршили ово дело.

Али, по жалбама интересованих лица, Касациони Суд у II одељењу решењем од 19 децембра 1905 год. Бр. 12296, поништио је ову пресуду Апелационог Суда, на шта је Апелациони Суд дао своје противне разлоге писмом под Бр. 5128. а општа седница Касационог Суда решењем од 3 јануара 1906 године Бр. 12.662, уважила је примедбе свога одељења и одбацила противразлоге Апелационог Суда. Апелациони Суд, усвојивши ове примедбе, пресудио је најзад „да се оптужени Драгољуб и Сава казне са по 20 година дана робије у тешком окову и оптужена Љубица и Ружица као саучеснице, да се казне са по 20 година робије без окова.

Разлози су ови:

1. — Оптужени Драгољуб има две олакшавне околности: из тачке 4 и 7 § 59 кривичног законика (као што је напред изложено у разлозима Апелационог Суда под А,), и по § 60 кривичног законика, смртна казна, мора му се, због ових олакшавних околности, заменити казном робије;

2. — Правилно је налажење Првостепеног Суда, да је оптужена Љубица саучесница оптуженог Драгољуба и Саве.

Она има ове околности:

а, што је код иследне власти признала: да је њена мати оптужена Ружица, пред њом, на неколико дана пред убиство наговарала оптуженог Драгољуба на ово дело, и овај јој то обећао учинити;

б, што оптужена Љубица признаје, да јој је мати, на три дана пре убиства, казала: да ће те вечери доћи Драгољуб да убије Јову, а после и она гледала како ови ударају мужа јој сикиром и будаком. У тој њеној негативној радњи, — што није мужа пробудила, — стоји дело саучешћа, те је тиме оптужене учиниоце потпомагала, а законска јој је дужност била: да убиство спречи, што је и могла учинити (§§ 60, 81 и тачка 10 § 93 грађанског законика), а та отежавна околност је из тачке 4 § 65 кривичног законика.

Али, како она има ове олакшавне околности: признање и добро владање — тачка 7 и 4 § 59 кривичног законика, и како јој суд узима у олакшицу и то: што је по своме признању, постала саучесник у овом делу наговором своје матере Ружице и томе је наговору попустила из невоље, борећи се између дужности према своме мужу и послушности и

потчињености према својој матери, а та је борба била у толико јача, што је са својим мужем живела на имању своје матере и од ње зависила.

Услед ових олакшавних околности, од којих се једна потире поменутом отежавном околношћу, — оптуженој Љубици спуштена је смртна казна на казну робијом.

*

Дакле, у овом конкретном случају, који овде износимо, — на смртну казну прво је био осуђен оптужени Драгољуб, па му је доцније призната олакшавна околност: добро владање, и казна му спуштена на робију; а оптуженој Љубици такође је смртна казна спуштена на робију, пошто јој је призната олакшавна околност: што се налазила у дилеми као жена и кћи и попустила наговору своје мајке, од које су зависили и она и муж јој.

Кад нас од друге половине XVIII столећа до данас растављa дуги низ година, од како је потекла борба против смртне казне; и кад су неке државе успеле да укину смртну казну а неке то теже да постигну; кад и наши криминалисти истичу мане овој казни а неки су да се сасвим укине, — имајући све то на уму, онда строга оцена околности у којима се оптужени налази и признавање оправданих олакшица знатно утиче на ублажавање казне и, према законском овлашћењу, смањује осуде смртном казном.

Драг. Е. Столповић,
писар судски.

ПОЗАКОЊАВАЊЕ ВАНБРАЧНЕ ДЕЦЕ ДОЦНИЈИМ БРАКОМ.

Бранко Јанковић поднео је акт судији за неспорна дела првостепеног пожаревачког суда, у коме је тражио, да судија у смислу § 134 грађанског законика и члана 143, 144 и 145 неспорног правила, са својим мишљењем, спроведе тај акт Министру Правде, те да овај поднесе владаоцу на решење молбу његову: да му се ванбрачни син Драгутин, кога је родио са својом садашњом женом Иконијом пре венчања са њом, позакони. На протоколу саслушања код судије, признајући садржину поднетог акта за своју, изјавио је још да се

са Иконијом венчао и за доказ овога поднео је и венчаницу, из које се види да је се са Иконијом венчао 27 октобра 1902 године. Из крштенице Драгутинове пак, коју је такође поднео, види се, да му је син Драгутин рођен ванбрачно 25 априла 1890 године од њега и Иконије.

Судија за неспорна дела, решењем својим, одбио је Бранка од тражења из ових разлога: По одредби § 134 грађанског законика ванбрачна деца стичу сва права брачне деце према родитељима, ако се од својих ванбрачних родитеља позаконе. Позакоњавање ванбрачне деце пак по овом законском пропису бива на три начина: 1, конвалидацијом — оваживањем — у почетку релативно ништавог брака; 2, доцнијим браком родитеља ванбрачне деце; и, 3, владалачком одлуком, а по молби родитеља ванбрачне деце. Када се на један од та три начина ванбрачна деца позаконе, добијају сва права брачне деце наспрам својих родитеља. Како се, међу тим, из поднете крштенице види, да је Драгутин рођен у конкубинату од родитеља Бранка и Иконије, а то и Бранко признаје, као што се из поднете венчанице види и то, да су Бранко и Иконија ступили у брак, то је самим тим актом, познијим браком, Драгутин позакоњен и ступио у сва права наспрам својих родитеља. Према томе, нема места Бранкову тражењу да се Драгутин позакони владаочевим решењем.

На ово решење молилац Бранко изјавио је жалбу Касационом Суду, наводећи, да је исто решење незаконито из разлога: што није довољно за позакоњавање ванбрачне деце да родитељи њихови доцније само ступе у брак, и што отуда могу проистицати велике злоупотребе. Тако, могу деца једне блуднице, која их је ванбрачно родила са разним лицима, тиме што би се доцније удала за човека са којим се дотле честито није ни познавала, постати закона деца овога и ступити у сва права његове рођене и законе деце; а за тим жалилац претпоставља случај да је баш његова Иконија имала још које ванбрачно дете са другим којим лицем, а с њиме само Драгутина, па се у чуду пита, да ли то не би било апсурдно да се и та друга деца њена натоваре њему на врат.

Али Касациони Суд ипак је оснажио решење судије за неспорна дела.

Ми износимо овај случај из судске праксе, јер налазимо да је доста занимљив, нарочито с обзиром на разлоге, које

је молилац Бранко у својој жалби навео. Доиста би било апсурдно, да многобројна ванбрачна деца једне матере, али разних очева, тиме што би њихова мати доцније ступила у брак са буди којим човеком, постану закона деца овога! Али, на срећу, тако није, јер би иначе то било у противности са најосновнијим појмовима правде, а такво тумачење не допушта ни редакција 2 тачке § 134 грађанског законика, где се предвиђа позакоњавање ванбрачне деце доцнијим браком. На име, овај законски пропис гласи, да се небрачно дете може законим учинити и са брачним изравнати, „кад би *родитељи* таквог детета доцније у брак међу собом ступили“, што значи да човек и жена, који доцније ступају у брак, треба да су *неоспорно* природни родитељи таквог детета, ако ово хоће да се користи правом, које му даје наведени законски пропис.

Али овде настаје питање: кад ће се сматрати да је *неоспорно* доказано, да је отац ванбрачног детета, који доцније ступи у брак са матером овога, заиста његов природни отац, а ово се питање намеће нарочито с погледом на то, што је по нашим законима забрањено истраживање и доказивање патернитета. У наведеном конкретном случају, из поднетог акта молиоца Бранка, који је он пред судијом за свој признао, види се несумњиво, да је он — Бранко — природни отац ванбрачног Драгутина, а како се из поднете венчанице види још и то, да су Бранко и Иконија доцније ступили у брак, то, доиста, судија за неспорна дела није могао имати бољега случаја за примену тачке 2 § 134 грађанског законика. Претпоставимо ли сад, да молилац Бранко умре и да, после своје смрти, поред позакоњеног Драгутина, остави и своје брачне мушке деце, па ова стану оспоравати Драгутину право наслеђа његове заоставштине, у том случају би Драгутин имао просто да извади поднети акт Бранков из судске архиве и употреби га у парници, коју би тим поводом водио са својом браћом, и његово би право било утврђено.

Али отац ванбрачног детета, који је доцније ступио у брак са матером овога, може пропустити да дâ овакав аутентичан доказ о томе, да је он природан отац овога ванбрачног детета, како је то молилац Бранко овом приликом учинио, и тада се поставља питање: чиме би се служило ванбрачно дете таквога оца после смрти овога у парници, која би се евентуално могла подићи односно његова права наслеђа за-

оставштине умрлога? Како је истраживање и доказивање патернитета забрањено, то би у оваквом случају ванбрачно дете било упућено и ограничено на оне доказе о томе, који би потицали од самог природног оца његовог, то јест на признање овога, које би се опет као доказ имало ценити по општим прописима грађанског судског поступка. Ово пак довољно показује, да се ванбрачно дете, и покрај доцније закљученог брака од стране његових природних родитеља, односно свога права не може осећати много сигурним, а само тај факат довољан је па да се увиди, да цело ово питање није тако чисто и просто, како може да изгледа према разлозима судије за неспорна дела, пред којега га је, на послетку, молилац Бранко изнео само у тој жељи, да свога ванбрачног сина Драгутина утврди у праву, које му даје тачка 2 § 134 грађанског законика.

Д. Ранковић,
писар првост. пожарев. суда.

ИЗ СУДСКЕ ПРАКСЕ

(ЗАБЕЛЕШКЕ О ПОГРЕШНИМ ПРИМЕНАМА ЗАКОНА)

— НАСТАВАК —

III.

Дежурни судија у првостепеном београдском-трговачком суду.

Судска пракса је од неодољивог утицаја на прве судове. Како се она ствара, како се увуче у поједине судове и како читаве генерације зарази и освоји, то би био предмет нарочите студије. Факт је да она постоји код свију првостепених судова те чини нарочиту одлику готово сваког суда посебице, а у ресултату даје неједнообразност примене закона, која је свакојако од штетног утицаја. Колика је пак њена неодољивост, види се најбоље по томе што је санкционишу и виши судови прећутним прелажењем преко начина извођења појединих законских прописа од стране првостепених судова.

У овом конкретном случају који ћемо сада навести, реч је о оној судској пракси, која се увукла код првостепеног београдско-трговачког суда и која се, с генерације на генерацију, преноси. Тај се случај тиче судске праксе за време судског одмора.

У § 511 грађанског судског поступка, у 11 тачака, одређени су хитни послови, које дежурни судија при првостепеним судовима решава за време судскога одмора. Поред тих послова, по специјалном закону, закону о изменама и допунама у закону о истражним властима, од 15 октобра 1896 године, дежурни судија при првостепеним судовима расматра још и прекиде истрага. За специјални случај који дис-

кутујемо, нарочито нас се тичу из § 511 грађанског судског поступка тачка 1 и 9. Оне гласе: „За време одмора, од 16. „јуна до конца јула, биће при првостепеним судовима по је- „дан члан са писаром ради отправљања ових хитних ствари:

„1. Прибелешке, забране, обуставе, интабулације, иста- „булације и притвора дужника, као и отварање и дизање „стецишта; — — — — — — — — — — — — — — — —

„9. Свако потраживање по меници. За суђење меничних спо- „рова, дежурни судија позваће још двојицу судија трговач- „ког реда, који су оне године за судије изабрани.“

Као што се из прописа у овим двема тачкама види, дежурни судија са̂м, лично, решава сва питања, која буду покренута. Он са̂м решава питања о свима врстама обезбеђења: — прибелешке, забране, обуставе, интабулације, истабулације, притвор дужника, као и питања о отварању и дизању стечаја. Тек кад је у питању суђење меничних спорова, т.ј. кад се има донети осудно решење по меницама, призива он судије трговачког реда, и то двојицу, и у таквом колегијуму од њих тројице, (иначе је колегијум трговачког суда, по § 12 његовог устројства, од две државне судије и тројице трговачког реда) суди, односно решава по меницама.

Из овога излази, да је једини случај у коме дежурни судија при првостепеним судовима, — и у судовима у унутрашњости и при првостепеном београдско-трговачком суду, — у колегијуму решава онда, кад је питање о суђењу меничних спорова, иначе у свима другим случајевима са̂м доноси решења. То је јасно, изречно и императивно казано у § 511 грађанског судског поступка, а на по се у поменутим тачкама 1 и 9.

Међу тим, судска пракса, бар у првостепеном београдско-трговачком суду, те јасне законске прописе изопачила је и створила специјално поступања дежурних судија за време судског одмора.

У првостепеном београдско-трговачком суду сва питања, која дежурни судија по § 511 грађанског судског поступка има као хитна да расправља за време судског одмора, расправља у колегијуму и то оном по тачци 9 тога законског прописа, од две судије трговачког реда.

Таква судска пракса првостепеног београдско-трговачког суда годинама се примењује и скоро је немогуће ухватити

траг њеном почетку, а од толиког је неодољивог утицаја на суд, да се и годинама, пред судски одмор, чак и распоредом дежурства одређују и нарочите судије трговачког реда, које, уз државног судију, такође дежурају за време судскога одмора и са овим решавају колегијално. Неодољив утицај такве судске праксе огледа се још и у томе што у толиком низу година, који већ почиње да закорачује у деценије, чак ни виши суд, Касациони Суд, чијој надлежности, по § 512 грађанског судског поступка, припада расматрање решења дежурнога судије, никад није ни покушао да ту некоректност исправи, — или својим примедбама, којима би такву одлуку поништио са ненадлежности судија који су учествовали у суђењу, односно решавању, или примедбама, у смислу § 325 грађанског судског поступка, којима би упутио први суд на закону процедуру „ради будућег управљања суда“[1].

IV

О формули извршности судских пресуда и решења

И под овим насловом имамо пример погрешне судске праксе са њеним неодоливим утицајем на прве судове.

У ранијим примерима, које сам навео као погрешну судску праксу, напоменуо сам, да би трагање како је она постала и како се увукла у поједине судове, готово био предмет засебне студије. Међутим, у овом конкретном случају који сад износим, тачно се зна историја погрешне праксе, и како је она, по измени извесних законских прописа, остала све до данас.

Реч је о формули извршности (Executionstitel; la formule executoire) на судским пресудама и решењима.

Судска пракса врши оглашавање својих пресуда и решења за извршна на овај начин: кад један спор прође све судске инстанције и врати се првоме суду од последње са оснажењем које од одлука нижих инстанција, онда суд, по проце-

[1] Писац ових бележака, као дежурни судија у првостепеном београдско-трговачком суду за 1906 год., одступио је од такве *судске праксе* и стриктно се држао разумевања дужности дежурног судије по пропису § 511 грађанског судског поступка. Жали само што није имао и случај, да предмет оде вишем суду, Касационом Суду, те да се у пракси види начин схватања вишег суда.

дуpи прописаноj у § 321 resp. § 326 грађанског судског поступка, доставља парничним странама одлуку надлежне последње инстанције. Кад се то достављање изврши, односно рецепис врати суду, онда се ставља на томе завршном акту једнога спора: „у архив“, што значи, да се акта, као свршена, предају архиву на даљи рад: фасцикулирање. Одлуку, дакле, о извршности суд не доноси. Кад се пак која парнична страна обрати, да јој се пресуда или решење огласи за извршно, онда судски архивар на таквој пресуди или решењу ставља назначење: „извршна-о је“, потписује: „архивар, Н. Н.“ и поред потписа ставља и судски печат.

Таква је прецедура при оглашавању судских пресуда и решења за извршне у судској пракси. Међутим, таква процедура је скроз погрешна и нема ослонца у закону. Грађански Судски Поступак прописује са свим другу процедуру за оглашавање извршности судских пресуда и решења. Она је јавна и изречна, кад се има на уму основни принцип у приватном праву: „Смисао закона нико да не изврће и криво да не „тумачи. Сваки да пази на речи и њихово право значење....“ „(§ 12 грађанског законика).

У § 462 грађанског судског поступка изречно се вели: „Који оће да му се изврши пресуда или решење, поднеће га „суду, који ће на истом написати „извршно“ и потписати се“. Ствар је, дакле, разумевања овога законског текста. Кад је пак реч о томе, значи реч је о тумачењу, интерпретацији закона правној херменевтици (hermeneutica iuris). По теорији приватнога права тумачење закона је двојако: научно (interpretatio doctrinalis) и законско (interpretatio legis). Последње је кад се какав текст законски протумачи законодавним путем. У конкретном случају поменути текс § 462 грађанског судског поступка има се тумачити доктринарним — научним — путем.

Научно пак тумачење закона је двојако: граматичко и логичко. Та су два начина нераздвојна један од другога, допуњују се, и један без другога не могу опстати. Овај принцип из теорије приватнога права унет је у све модерне Грађанске Законике. Наш Грађански Законик, можда непотпуно, санкционисао га је у своме § 8: — „Смисао закона нико да не „изврће и криво да не тумачи. Сваки да пази на речи и њихово „право значење, па ако му се не би тако разумети дало, онда „нека погледа на друге овде изложене подобне законе и нека

„испита намеру законодавца, па сравнивши га са овима, нека „га тако протумачи како да се са основима здравога разума „и природне правице слаже“.

Према, дакле, теоријским принципима тумачења закона и појединих прописа законских, према принципу изнетом у нашем Грађанском Законику односно изналажења смисла и духа законског, — да приђемо изналажењу значења § 462 грађанског судског поступка.

Део текста, који нас се тиче и који и захтева тумачења, као што је поменуто, гласи: „Који хоће да му се изврши „пресуда, или решење, поднеће га суду, који ће на истом „написати „извршно“ и потписати се“.

На питање, дакле, ко ће ставити формулу извршности на пресудном решењу? — текст законски одговара: — суд. На питање, ко ће ту формулу извршности потписати? — текст законски опет одговара: — суд. Према овим одговорима, који су изречни, јасни и логични, тумачење поменутога текста законског своди се на тумачење речи: суд. Та реч пак изазива питање: ко је суд? и шта је суд?

На та питања одговара закон о устројству првостепених судова у своме пропису § 12 — „за изрицање правде у пр„востепеним судовима захтевају се три судије и деловођа.“ Према томе, дакле, суд је: три судије и деловођа. То другим речима значи: где год законодавац помиње реч суд, подразумева пуно заседање, цео колегијум, три судије и деловођу. Аргументација је за то: § § 1, 2, 49, 50, 71, 76, 77, 85, 130, 131, 132, 136, 137, 145, 166, 171, 172, 174, 176, 303, 312, 315, 323, 323 б, и т. д. грађанског судског поступка.

Али се најјаснији аргуменат налази у § 303 грађанског судског поступка, где се побрајају облици судских одлука. По томе законском пропису облици судских одлука јесу: пресуде, решења и наредбе. За пресуде и решења изречно је казано у § 304 грађанског судског поступка, да морају бити изречене у пуном заседању, — колегијуму од три судије и деловође. О последњем облику судских одлука — наредбама — ништа се изречно не вели. Према томе, могло би се помишљати, да за тај облик судских одлука није потребно учествовање судскога колегијума, већ је довољан потпис једнога судије. На овако мишљење наводи сама дефиниција тога облика судских одлука исказана у § 303 грађанског судског

поступка: — „наредбом се течај парнице управља“. Међу тим, такво би мишљење било скроз погрешно. Све судске одлуке, које се у том облику јављају, — баш према самој дефиницији, коју поменути законски пропис даје о наредби као једном од облика судских одлука, — захтевају колегијалну одлуку, одлуку „пуног заседања“: — одлуку од три судије и деловође. Аргументација су за то: а) § 97 грађанског судског поступка по коме пријавник ставља наредбу, да се препис тужбе достави туженоме на одговор. То су једина два изречна поменута случаја, међу свима прописима грађанског судског поступка, по којима неко у име суда може донети одлуку. Све друге одлуке у облику наредбе доносе се у колегијуму.

Резиме је, дакле, свега, да одлуку о формули извршности какве судске пресуде или решења има да донесе цео суд, колегијум судски од три судије и деловође.

Овако и никако друкчије не може бити тумачење поменутог законског текста о формули извршности кад је реч о томе ко има донети одлуку о њој. Међу тим, у том законском тексту има једно друго питање, које се може двојако тумачити. Вели се: „који оће да му се изврши пресуда или решење, поднеће га суду, који ће на истом написати „извршно“ „и потписати се“.

Двојако тумачење може бити у овоме: буквално разумети, — и онда би се на пресуди или решењу, што се подносе суду да се огласе за извршна, имао потписати цѐо суд, три судије с деловођом; или разумети према § 18 закона о устројству првостепених судова, по коме судске одлуке, кад се издају дотичним лицима, излазе под потписом председника суда, односно најстаријег судије, који је учествовао при доношању одлуке, и деловође.

По моме мишљењу, бити за једно или за друго разумевање зависи од схватања кô има донети одлуку за стављање формуле извршности. Ако се схвата, да ту одлуку доноси суд, под којим ја увек разумем судски колегијум од три судије и деловође, ондаваља поступати по пропису § 18 закона о устројству првостепених судова и на пресуди или решењу има доћи потпис председника и деловође, поред судског печата, — како је прописано за судске одлуке, које се достављају интересованим странама. Ако се пак схвата, да се не

доноси одлука о извршности у колегијуму, онда ваља поступити по буквалном смислу поменутога законског текста § 462 грађанског судског поступка и формулу о извршности има потписати цео суд, три судије с деловођом.

Но још једном да поновим, да је овим коментарисањем поменутог законског текста јасно утврђено, да одлуку о формули извршности доноси судски колегијум, и по томе сам мишљења, да је има потписати само један судија (најстарији у колегијуму, који је учествовао у доношењу одлуке), односно председник и деловођа, — онако како се поступа по § 18 закона о устројству првостепених судова.

Из свега изложенога, дакле, излази, да је по грађанском судском поступку процедура за донашање одлуке о формули извршности оваква: код сваког спора, — било да прође све инстанције, било да се не употреби правно средство, — суд, у пуном колегијуму, доноси одлуку, да се пресуда или решење огласи за извршно; а кад се интересована страна јави суду, да јој се на пресуди или решењу стави формула извршности, онда се има поднети судији, resp. председнику, и деловођи, који су учествовали у донашању одлуке, да ту формулу потпишу.

Погрешна судска пракса[1], коју и данас врше судови при

[1] Да је тако погрешна судска пракса, — по којој су неки судови, правилно схватајући измену § 462 грађанско-судског поступка, колегијално стављали формулу извршности на пресудама и решењима, а неки, опет, само под потписом судског пријавника, или чак и судског архивара, оглашавали пресуде и решења за извршна, — доводила у забуну и саму извршну — полицијску — власт, види се најбоље из расписа Министарства Унутрашњих Дела, од 25 августа, 1867 године, ПNo 7472 (види „Полицијски Зборник закона, уредаба и расписа.“ Издање Министарства Унутрашњих Дела од 1905 године страна 1264), којим се покушава да се из пометње изведе полицијска власт и који дословно гласи: „Било је слу„чајева, да су неке полициске власти, добивши на извршење од појединих „лица судску пресуду или решење, на коме је само судски званичник „(Дакле чак су и практиканти оглашавали пресуде и решења за извршна!) „написао „извршно“, па се потписао, долазиле у сумњу, да ли да такве „пресуде изврше, а то отуда, што је у § 462 закона о поступању судском „у грађанским делима казано, да ће суд на својим пресудама или реше„њима назначивати „извршно“ и по том потписати се.

„У томе пак долазиле су још у већу сумњу и за то што је бивало „прилика, да је на неким пресудама, које су полицијским властима под-

стављању формуле извршности на судским пресудама и решењима, ево како је постала.

По грађанском судском поступку, од 12 фебруара, 1860 год., који је важио пре данашњега, изречно по чл. 246, ко би хтео, да му се изврши пресуда или решење имао се „пријавити званичнику судејском за примање тужби одређеном, „који ће на истој ставити да је извршителна, ако је извршителна“..... Дакле, по процедури, коју је прописивао грађански судски поступак од 1860 год., за стављање формуле извршности обраћало се судском пријавнику. Кад је уведен у важност (16 јуна, 1865 год.) данашњи грађански судски поступак од 12 фебруара, 1865 год., то је наређење измењено и дошао је на место старога чл. 246 § 462, који императивно наређује, да се пресуда или решење подноси суду кад се жели да огласи за извршно.

„нашане, испод потписа судског званичника, који је написао, да је пре„суда извршна, потписан био и суд.

„Истина у § 462 наведеног закона речено је, да ће суд на својим „пресудама или решењима назначавати „извршно“ и то потписати; али „осим тога по § 19 устројства окружних судова, остављено је председни„цима, да могу или они сами или друга лица одредити, ко ће у име суда „извршивати извесне послове у колико за то нису нуждна решења самога „суда. Поред тога пак, напомиње се нарочито, да могу издавати и на„редбе за извршења пресуда или решења судских, па како се зна, да се „пријавници судски одређују, да у име суда назначавају и потписују на „пресудама и решењима судским, да су извршна, то се разуме, да поли„цајне власти имају извршивати и такве пресуде или решења, на којима „и пријавници назначе, да су извршна.“

Међу тим, погрешно се тај распис оснива на § 19 закона о устројству првостепених судова. У поменутом § 19 стоји: „Сâм преседник ...... издаваће наредбе ...... којима се само пресуде или решења судска извршују, као што је: писати власти да се пресуда изврши, такса наплати ...... и т. д.“ Схватање тога законског прописа од стране Министарства Унутрашњих Дела у смислу расписа скроз је погрешно. Тај пропис има везе с § 461 грађанско-судског поступка, јер док није дошао специјални закон о таксама и док је важила глава XXI грађанско-судског поступка о таксама, судске таксе по споровима наплаћивале су се по §§ 514 и 515 од „губеће стране“ и тек по свршеном спору. Дакле, кад се спор сврши, кад суд огласи пресуду за извршну, онда по § 461 грађанско-судског поступка суд resp. председник наређује полицијској власти да наплати судску таксу, трошак за сведоке и вештаке. То су те наредбе, које издаје „сâм председник ......“ и то је тај смисао § 19 закона о устројству првостепених судова, на основу којега Министарство Унутрашњих Дела погрешно заснива тај распис.

Да компарирамо ова два законска наређења.

Старије наређење је ширег обима и либералније, а по тим својствима са мање гарантије, јер је остављено оцени једнога лица да цени има ли места ставити формулу извршности. Данашње је наређење скученијег обима и конзервативније, али има више сигурности за правилан и законит рад, јер одлуку доносе три лица.

Према томе, да законодавцу није био циљ, да том законском наређењу сузи обим, не би јасно и изречно наређење чл. 246 грађанско-судског поступка од 1860 мењао и место да се за формулу извршности обраћа пријавнику, стављао у данашњем грађанском судском поступку од 1865 год. да се обраћа суду. колегијуму судском, да није под речју суд разумевао баш колегијум, као што се из свих прописа данашњег поступка, где год се налази реч суд, и логички и граматички разуме колегијум од три судије и деловође.

Међу тим, судска пракса, и ако је учињена наведена измена ипак је задржала, при оглашавању судских пресуда и решења за извршна, онај начин поступања, који је прописивао пређашњи грађанско-судски поступак од 12 фебруара 1860 године, у своме члану 246.

И зар, онда. судска пракса није од неодољивог утицаја на судове кад је у стању да угуши закон!

Никола Трпезић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

БЕЛЕШКЕ

1. — Lodovico Mortara, **Manuale della procedura civile.** Quinta editione. Torino-Milano, Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1907. — Професор на универзама у Напуљу и Пизи и уредник великог правничког листа *Giurisprudenza Italiana,* о коме сам говорио у 1. свесци ове књиге *Архива,* Лодовико Мортара, штампао је овиһ дана пето издање свог изврсног дјела о италијанском грађанском поступку. Пред саме три године, у октобру 1903., писац је издао четврто издање тог дјела. У предговору том четвртом издању рекао је: „Кад сам, у октобру 1901., завршио ревизију овога дјела за треће издање, нијесам могао ни замислити, да ћу двије године касније штампати четврто издање, и то баш у часу, кад сам се коначно опраштао од професорске катедре и од ђака, које сам много волио и која ми је дала доказа трајних осјећаја захвалности. Када би срећа, која прати овај мој скромни рад, била доказом какве његове врлине, могао бих се надати, да ће ме моја стална и истрајна брига о исправљању и попуњавању овога издања овластити, да га предам ђацима, који ће доћи, као добру вољу и поуку старог учитеља. Много бих, можда, држао до свога дјела и рекло би ми се, да сам сујетан, када бих се и томе надао.“ — Дјело ипак заслужује сваку похвалу. Ново издање поздравиће сви италијански правници, особито ради врло критичних примједаба, које писац додаје данашњем грађанском поступку у Италији. Пишчева наученост и дугачка пракса и теорија — јер је Мортара и први предсједник Призивног Суда у Јакину (Ancona), — најбоље су јемство за научну и практичну вриједност овога дјела.

2. — Ezio M. Gray, **Storia delle scienze antropologiche.** Milano-Palermo-Napoli, Sandron, 1906. — Мала књижица, у којој је писац на 141 страницу малог облика знао вјешто да сложи велики материјал. Ова је књижица деветнаеста свеска збирке *Piccola enciclopedia del secolo XX.* (Мала енциклопедија XX. вијека). У њој писац збијено говори о овим предметима: основне и паралелне науке, класична старина, средњи вијек и ренесанс, физиономијске теорије, френолози, антрополози, питање о генију, старе теорије, Ломброзова теорија, противни, скорашња испитивања Ломброзова, поштоваоци и противници, књижевност о питању генија, нова антрополошко-правничка школа, злочинство, узроци злочинства, заједничка психологија, класификација, терапија злочинства, знанствена полиција, разне

врсте кажњавања. На крају књиге додана је богата библиографија. — Писац је, јасно и у кратко, почињући од Ипократа и Демокрита, описао сав научни ток до оснивања антропологије, као засебне науке. Описује све појаве, све промјене, којима се дошло до смионе и јаке нове школе, која ће и у напријед имати све то већи утицај и у науци и у пракси. Књижица је врло корисна за оне, који не могу да дођу до великих и опширних оригиналних дјела. — Писцу замјерамо ипак, што смијело иде за Ломброзовим теоријама, узимљући врло мало у обзир оно, што је у његовој науци пречишћено и ублажено.

3. — Прото Љубомир Влачић, **Збирка закона, наредаба и рјешења** црквене, грађанске и школске власти, које се тичу цркве, црквене администрације и школе у Далматинско-Истријској Епархији. Ручна књига за парохијско свештенство. У Задру, Артале, 1906. — *Архив* је лањске године само јавио, да је ова књига изишла. Књига заслужује, да се о њој проговори и што више. Православно свештенство у Далматинско-Истријској Епархији — а то је цијело Приморје, Истрија и Беч — давно су очекивали овакву књигу. Разгранате и у много књига и новина растурене разне одредбе о црквеним, грађанским и школским властима, нијесу биле приступачне сваком свештенику. Муку су мучили нарочито сеоски свештеници, који од свега тога код себе нијесу имали ништа или врло мало. Није много боље било ни варошким поповима, јер су код нас ријетке богате и добро сређене библиотеке. Ради тога је прото Влачић учинио велику услугу нашем свештенству, што је издао ову књигу. — Књига има XX-543 странице, великог формата, а ситних слова. Подијељена је на многа поглавља, у којима је ријеч о библиотекама, биљеговинама, богослужењу и свечаностима, о болесницима и болестима, браку, вјероисповјести, о војништву, државњанству, епископу, о манастирима, мртвацима, државним порезима, јавним саблазнима, о суложништву (моја *женидба и удадба* у сјеверној Далмацији), свештенству, тестаментима и т. д. Писац је, у опште, ријетком истрајношћу и марљивошћу покупио све, што може да треба нашем свештенику. Ова књига неће бити сувишна ни православним свештеницима у другим земљама, ако се поближе усхтједну упознати са законским одредбама, које се односе на православну цркву на Приморју, у Истрији и у Бечу. Да је књига тачно израђена, најбољи је доказ, што је конзисторија у Задру одобрила и признала, као званичну збирку. Књига кошта само 6 круна.

4. — P. Schreckenthal, **Das österreichische öffentliche und Privat-Seerecht.** Kurze systematische Darstellung. Leipzig, Bong, 1906. — Морско или поморско право у Аустрији, у Далмацији и у Истрији, даје много главобоље правницима, који морају с њим да се баве. За бистрење питања, која се односе на то право, немамо него *Политички едикт аустријске трговинске пловидбе* од године 1774. и други део *code de commerce*. Томе је додано неколико министарских наредаба, а помажу и трговински обичаји. Лако је замислити, какав лабиринт ту влада! У Далмацији треба бранити и судити, у главном, по едикту, који је издан, кад Аустрија није ни снијевала, да ће Далмација бити њена. Писац је ипак успео, да нам даде прилично успјелу слику јавног и приватног поморског права. При томе је употребио и страна поморска права. Навео је многе трговинске обичаје, који се за

сада не примјењују у теорији, али који у будућности могу врло лако да постану правним установама. Свако ће радо прочитати дио о јавном поморском праву. Правници ће особито поздравити други дио, о приватном праву. У овом, другом дијелу основано се говори о правним односима, који могу настати са лађом и еспапом, а и о разним врстама уговора, који се могу углавити о асикурацијама и о плаћању подвоза.

5. — Pacifici-Mazzoni prof. Emidio, **Instituzioni di diritto civile italiano**, Firenze, Cammelli, 1906. Двије свеске: стр. LXXX-730 и XIII-1022. — Лањске године изашло је ново, ово четврто издање у Италији признатог и у велике цијењеног дјела о институцијама италијанског грађанског права. Дјело је писано јасно, тачно и добрим познавањем правних начела. Оно је давно већ, још првим својим издањем постало јаком и неопходном помоћи за учење италијанског грађанског законика. Било је добро дошло и теоретичарима и практичарима, и ђацима и професорима. Оно је разјаснило и бистри поједина питања грађанског права, којима увијек треба тумача. Ово четврто издање одвојило је од првашњих, јер је адвокат Венци додао многе примједбе. Те примједбе подвостручиле су у објему треће издање. Повоћале су му и научну важност, јер су писане марљиво и исцрпљиво.

Dr. Александар Митровић.

Злочини и преступ због лажног новца, од д-р Душана М. Суботића. Овим делима, по мишљењу аутора, ремети се поверење, које се има у установу новца, па се с тога она морају казнити у јавном интересу. За намеру код ових кривичних дела, писац вели, да се она састоји у томе, што се лажан новац прави ради протурања. Намера ова претпоставља се увек и ако је законски текст не спомиње. Но пресумпција, да се лажан новац прави ради протурања није необорива, већ се допушта виновнику противно доказивање и у случају, да то виновник и докаже, кривичног дела нема. Пошто је изложио систем нашег казненог законика (§§ 145 и 146), писац критикује сасвим умесно законске одредбе, по којима се протурање лажног новца казни истом казном као и прављење лажног новца. Међутим несумњиво је, да вршење промена на правом новцу, дајући му изглед веће вредности и придавање важности новцу ван течаја, представљају противправну свест у много већем степену, но што је то случај код лица, која протурају такав лажан новац примљен mala fide. Та два дела изједначити у казни значи не водити рачуна о степену противправне свести.

J. A.

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35 Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.

АРХИВ
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Књига III. 25. јули 1907. Број 5. и 6.

КАТОЛИЧКА ЦРКВА У СРБИЈИ

Писма владике Ј. Ј. Штросмајера из 1881—85

С белешкама и објашњењима

Стојана Новаковића

---

3. Владика Ј. Ј. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Просвете.

Преузвишени Господине Министре,

Ја сам већ давно, лањске године, писао министру за онда вањских послова, преузвишеному господину Ч. Мијатовићу и разложио опширно, како би се имао одношај католика̂ напрама држави и влади српској тако удесити, и то уговором са светом столицом, да и Висока Влада и католици буду задовољни. Ја сам то учинио изазван управо пријазношћу и одобрењем преузвиш. госп. Мијатовића, с којим сам се састао и у Бечу и на путовању из Беча у ове наше стране. Судећ по мисли и назорих које сам ја од истога господина чуо, мислио сам ја, да ће му мој спис бити угодан; али сам се преварио, јер пр. г. Мијатовић ни на то моје писмо, ни на друго које сам му касније у тој ствари послао, није ми до данас још ништа одговорио. Ствар ми је тијем већма у очи пала што сам првому писму приложио оригинални спис Нунцијатуре Бечке, односећи се на слично расправљање са Црногорским Кнезом, и молио преузвиш. госп. Мијатовића, да ми тај спис, кад га проучи, натраг пошље. — Услед овога част ми је Преузвишеност Вашу запитати, да ли Ви штогод о том знате; пак ако можебити не знате, молио бих Вас, да о том са пр. госп. Мијатовићем говорите, и да ми Ваше цијењено мњење у цијелој тој ствари прибавите. — Ја сам ових дана честитао Његовому Величаству новому Краљу, пак сам и у тој честитци напоменуо, да би добро било, да држава српска гледе католика са светом столицом

њекакви уговор склопи. Ја обричем у том обзиру Његовому Краљевскому Величаству, а сад по Вами и Високој Краљевској Српској Влади с моје стране сваку могућу припомоћ.

Примите, преузвишени господине, и овом згодом израз мога најодличнијега почитања.

У Ђакову дне 14 Ожујка 1882

J. J. Штросмајер
Бискуп.

4. Владика J. J. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Просвете.

Преузвишени Господине Министре!

Знам за цијело, да је тушта радника Талијана и Француза у Биоград доспјело, да код жељезницâ посла и заслуге добије. Ти људи су већом страном католици. Моја је света дужност скрбити да исти не остану без утјехе коју света вјера пружа. У ово свето ускрсно вријеме обвезани су они на по се: да се исповједе и свету причест приме, а црква, односно ја, дужан сам им у томе обзиру згоду пружити, да религијозној својој дужности задовоље. У ту сврху шаљем ја у Биоград свећеника именом Тондинија, који француски, талијански и енглески добро говори, а осим тога добро познаје и њемачки и наш језик.

Свећеник је то учен, побожан и реван, способан, дакле, посве да мојој накани и светому звању свому задовољи. Ја га дакле што могу боље Преузвишености Вашој препоручујем, и молим Вас, да му у колико је до Вас будете у помоћи.

Ја сам и сам овом приликом желио у Биоград доћи; Његовом се Величанству поклонити; али ми за сад околности то не допустише; каним пако на сваки начин то исто још ове године учинити и надам се, да ми нећеју околности и у тому обзиру на пут стајати.

У осталом са најодличнијим штовањем остајем Преузвишености Вашој

У Ђакову дне 19 травња 1883.

препокорни слуга
Штросмајер
Владика.

5. Стојан Новаковић, Министар Просвете владици J. J. Штросмајеру.

Веоград, јула 1883.

Ваша Преузвишености,

Још сам био под теретом дуга што Вам на Ваше цењено писмо још од 14 ожујка 1882 године одговорио нисам,

а Ваше писмо од 19 травња ове године задужи ме на ново, те се ево и журим, да се и ја једном Вашој Преузвишености одужим.

Најпре да споменем Вашој Преузвишености да сам саопштио Његовом Краљевском Величанству жељу Ваше Преузвишености о доласку у Београд, и да је Њ. Величанство изјавило да се радује видети Вас, кад год изволите доћи.

Г. Тондини ми је говорио да Вам је писао и да Вас је извештавао; он је већ сад негде у унутрашњости. Човек је то врло фини и учен, и радо се користим приликом да на таком избору Вашој Преузвишености комплименте учиним.

Ствар о уређењу одношаја католика и нама је врло на срцу; ми бисмо радо видели ту ствар потпуно уређену спрам потребе и свију обзира једне Краљевине. Плаши нас у томе послу што се говори да је Света Столица тешка у тим преговорима, а наше су прилике у том погледу врло нежне, како је Вашој Преузвишености, као изврсном познаваоцу свију прилика српскога и хрватскога народа, лако схватити. У прошлој години ми нисмо могли улазити у то, поглавито због тога што смо имали пред собом решење свога црквеног питања, па су нам политичко-тактички обзири налагали да питање о католицима задржимо. Сад је наша унутрашња црквена ствар потпуно окончана, и ја се надам да ћемо првом удесном приликом предузети изучавање католичкога питања. Вашој Преузвишености много сам благодаран на понуђеним услугама којима ћемо се ми, датом приликом, радо користити.

Уверавајући Вашу Преузвишеност о осећањима дубоког поштовања која према Вами гајим, јесам

Ваше Преузвишености
понизни слуга
Стојан Новаковић.

6. Владика Ј. Ј. Штросмајер Стојану Новаковићу Министру Просвете.

Преузвишени Господине Министре и веле цијењени пријатељу!

Вратив се из „Слатине" Рогатца нашао сам код куће г. Тондини-а. Он се не може дост нахвалити милости и доброте, коју му је Висока Српска Влада, у светому звању његовому, исказивала. Ја сам то исто и онако знао и дубоко у свому срцу oћутио, зато ево ме, да се и цијелој Високој Влади а Вами, преузвишени мој пријатељу, на по се из свег срца захвалим. Молим Вас, кад узбуде прилика, да моју најтоплију захвалност и привърженост Његовом Величаству пода-

стрете. Драго ми је такође било том згодом чути: да је у цијелој Србији и наш славни српски народ и његово свећенство врло добро, благо, сношљиво и на сваку братску љубав и слогу са једнокрвном својом браћом посве спремно.

Хвала Богу да је тако. То нам је доказом, да је ово неразборито и незаравно трвење с обје стране умјетно, плод страствене занешености и праве слијепости, које ће јамачно нестати кад нас луч просвете интимније расвијетлила и разгријала буде.

Имам намјеру, ако поле могуће буде, још ове јесени у Београд доћи, да се Његовом Величанству Краљу поклоним, и да му моју најсрдачнију харност особно изрекнем. Тада ће, ако Бог да, бити прилике, да се поближје разговоримо и посвјетујемо, како би се ствар католичка у новому краљевству тако уредила, да и интересом Србије и католичке цркве равно одговори. У осталом са дубоким штовањем и братском љубављу остајем

25 коловоза 1883.

Преузвишености Ваше искрени штовалац и пријатељ

Штросмајер

Владика.

7. Краљевски посланик из Букурешта, пок. Љ. Каљевић Министру Иностраних Дела у Београду о положају католичке цркве у Румунији.

У Букурешту 3 јула 1884.

Господине Министре,

Румунија није до сада закључила никакву погодбу са поглаварем католичке цркве. Пре неколико година, министар Бојереско намеравао је да закључи неку врсту конкордата са Папом, али је доцније одустао од те намере, из зебње да у Риму не наиђе на услове много теже и за Румунију неповољније, но што су они у којима се данас овде налази католичка црква. Остало је, дакле, оно стање ствари, које је и пређе постојало, и које је имало за основу уставну гаранцију пуне слободе вероисповеди, па ма каква она била.

На темељу овог уставног наређења, католици подижу цркве где год нађу за добро; оснивају школе које стоје под надзором Румунске Владе а уједно и под надзором католичких свештеника. Попове католичке поставља Ватикан. Њих издржавају католичке општине, којих, — узгред буди речено — има много у Румунији. Исто тако и њихове школе падају на терет католичкој општини. Влада се ни у колико не меша у унутрашњи ред цркве и свештенства. Обредне таксе и

остала давања црквама, утврђују католичке општине у споразуму са владикама у Букурешту и у Јашу.

Пређе је био само један католички владика у Румунији. Његова је столица била у Букурешту. Но ни он се није звао букурешки, већ никопољски, за то што је некада католички владика управљао и бугарском и румунском црквом, и што је у старо доба исти владика седео у Никопољу, а не у Букурешту. Пре две године, Папа је изјавио жељу да управа католичке цркве у Румунији буде одвојена од Бугарске, и да се владика букурешки, којега је наименовао за архиепископа, не зове више никопољски, већ букурешки. Влада румунска, сматрајући овај акт поглавара католичке цркве као последицу независности Румуније, примила је понуду папину без приговора.

Том приликом раструбили су опозициони листови да је влада закључила неки тајни конкордат са Папом, на штету православља, и да је почетак вршењу тога конкордата: наименовање једног католичког архиепископа, нарочито за Румунију и т. д.

Ово су дата која сам данас, на брзу руку, прикупио у Министарству Спољних Послова, како би их, по Вашој депеши, што скорије Вама саопштио. А раније их нисам могао послати с тога што је г. Стурза пробавио неколико дана у Синаји и тек се јутрос отуда вратио, а г. Братијано и сада се налази на његовом добру.

Примите, господине Министре, уверење о мом особитом уважењу.

Љ. Каљевић с. р.

Позније ће у овом саставу изложено бити како је од 1893 унапред рађено на питању о расправи положаја католичке цркве у Србији, и ту ће се изложити шта је рађено у 1896-ој години. У то време је у Румунији Министар Председник и Министар Иностраних Дела био г. Д. Стурза, а посланик Србије г. К. Н. Христић. Министар Председник и Министар Иностраних Дела из Београда (онда Стојан Новаковић) издао је г. К. Н. Христићу исте наредбе које су 1884 биле издане пок. Љ. Каљевићу. Г. К. Н. Христић је онда саопштио да је разговарао са г. Д. Стурзом, који му је, у главноме, поновио ово исто што је 1884 одговорено пок. Љ. Каљевићу. Г. Д. Стурза је само додао да избор католичког бискупа Румунска Влада врши између три предложена јој кандидата од стране Римског Папе, али да кандидати не смеју бити урођe-

ници великих католичких држава него мањих, као што је Белгија, како би се од цркве одстранила и најмања сумња политичког прозелитизма.

8. Владика Ј. Ј. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Унутрашњих Дела.

Преузвишени Господине Министре и веле цијењени пријатељу!

Ко лани, тако и ове године, дужност ми је послати у Биоград и у Србију свећеника, да католичким радницима у ово ускрсно вријеме понуди утјеху и припомоћ свете вјере наше. Њ. Величаство Краљ, и Ви сте, хвала Богу, лани са мојим свећеником задовољни били, а до Бога се хвалим, да сте мому свећенику сваким могућим начином на руци били. Ја ове године и опет истога свећеника шаљем, и препоручујем га вруће милости Њ. Величаства и Вашој доброти, а не двојим нимало, да ћете и ове године са истим мојим свећеником посве задовољни бити.

Чисто ме је стид, што нисам до сад поклон и харност пред узвишено лице Њ. Величаства лично ставио; али вјерујте, да нисам ја тому крив, колико околности, које се често пут надвладати не даду. Молим Вас, да моју најискренију привржепост Њ. Величаству пред ноге прострете. Ја ово дана одлазим у Рим, гђе ћу мјесец дана од прилике остати; послије пако повратка свога јамачно ћу доћи у Биоград, да се Њ. Величаству поклоним и да са Краљем и Вами о уређењу католичке ствари поближје говорим. Мени се све чини, да уређење коначно католичке ствари у Србији посве у сагласју стоји са оном дивном мисијом, која је по Богу самоме новому Србскому Краљевству у дио пала.

Вами, пријатељу, сто пут хвала на доброти и љубави, коју желим сваком згодом и приликом у подцуној мјери одвратити.

У Ђакову дне 15 травња
1884.

С особитим штовањем
Ваш искрени и вјерни пријатељ
Ј. Ј. Штросмајер
владика.

Ми смо овдје много незгоде и штете претрпјели страшним потресом. Црква столна јест нешто претрпјела; али хвала Богу, добро је како би могло бити. Потрес у мањој мјери све једнако траје.

9. Владика J. J. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Унутрашњих Дела.

У Ђакову 24 јуна 1884.

Преузвишени Господине Министре и веле цијењени мој пријатељу!

Њеки свећеник, Доминиканац, из обитељи *Ванутели*, братучед нунција бечкога и лисабонскога, жели походити и проучити самостане источне наших страна. Он већ од дуљега врјемена пише обсежније дјело о монасих источних, пак би у настави свога рада радо рећи њешто и о самостаних наших страна. Могуће је, да тај свећеник пређе и у Србију, јер би рад видио ако не више самостана у Србији, а оно барем Раваницу. У тому дакле случају вруће препоручујем тога свећеника Вашој милости и доброти. Ако га Ви препоручите, сигурно ће свагђе бити братски примљен. Њешто ми г. Тондини пише, да би жељели гледе двијух важних ствари моје мњење знати. Ја мислим, да ће најбоље бити, да то одгодимо до времена кад се будемо састали. Ја ћу гледати да то чим прије буде. У обће пако могу рећи да се те ствари, које пред г. Тондинијем споменусте, само на темељу подпуне слободе на задовољство обијех страна ријешити могу. Ваља да држава непосредно у те ствари ни законодавним ни управним начином не дира. Двије цркве у тому обзиру једна полег друге равне стоје; што оне дакле одлуче, односно на што своје привржeнике склоне, то нек буде. Држава само има задаћу: посвемашну слободу и цркава и дотичних странака штитити и никад не допустити, да се странке силе, и у свому освједочењу и одлуци вријеђају. О тому ћемо, ако Бог да, обширније говорити. Сваку милост, сваки обзир ког г. Тондинију указујете, сматрам ко да сте мени самому указали. Са особитим штовањем и братском љубављу остајем увијек пријатељем.

Штросмајер
Б.

10. Владика J. J. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Унутрашњих Дела.

Преузвишени Господине Министре, и веле цијењени пријатељу!

Најпрво, молим да ми опростите, што Вам тако касно одговарам. Био сам шест недјеља, од прилике, одсутан; повратив се пако, толико сам нашао неодгодивих посала, да нијесам знао куд главом.

Прије свега, хвала Вам најсрдачнија на посланих књигах. Све што из Вашега пера произлази, злата је вриједно. Читати ћу ја великим весељем те Ваше књиге, како доспијем. Што се пако веле важнога предмета, то јест: уређења католичке ствари у Србији тиче, имам Вам јавити: да сам имао част примљен бити по Њ. Величанству, Краљу Србије, и то у Бечу, 4-тога, ако се не варам, овога мјесеца. Да што, да се је говорило о предмету, који мени највише на срцу лежи, то јест о уређењу католичких ствари у Србији. Њ. Величанство говорило је о тој ствари тако лијепо, тако племенито и великодушно, да је била милина управо слушати га. Ја сам, хвала Богу, од кад сам Викаром апостолским у Србији, увијек био задовољан, највише пако у новије и најновије доба, овим пако посљедним говором изволело је Њ. Величанство све своје дојакошње милости и великодушности потврдити и запечатити. Хвала му! Бог му стоструко ту доброту наплатио! Да је само до њега и Вас с једне, с друге пако стране мене, ствар би се доисто брзо довршила; барем би се жива клица положила, из које би све оно проникло што великодушности и праведљивости Њ. Величанства, што части и угледу новога краљевства; што сврси и потреби цркве католичке одговара. Ја сам и пред Њ. Величанством развијао она своја начела, која заступам и у листових својих на г. Мијатовића, и на Вас. На тому се темељу, полег добре воље с обију страна, ствар лахко на обће задовољство ријешити даде. У тому смо се пако на посљетку сложили, да ја другом половином Октобра у Биоград дођем, и да се тада усмено са Високом Владом српском споразумијем, под оком да што и врховним одобрењем Њ. Величанства. Пун захвалности, наде и утјехе растадох се с Краљем, и пођох, по жељи нунција апостолскога, до министра вањских послова Калноки-а. Ту нађох, жалибоже, све противно, прем сам у нарочитој намјери к њему пошао да га ублажим, и да оне потешкоће одстраним, које ми се досад у Србији на пут стављају. Он нипошто није за то, да ја још ове године у Биоград идем, и кад му ја рекох, да се Њ. Величанство Краљ Српски у тому са мном посве слаже, одврати ми: *Квар што нисам ја прије о тому са Њ. Величанством говорио; ја бих то и учинио, да сам знао, да ћете Ви с њим бити, а увјерен сам да би својими разлози Њ. Величанство на моје мнење склонио и освједочио га, да је нуждно, да Ви још ове године у Биоград не идете.* Ја сам већ првим почетком искрено министру рекао: да ја не бих рад нигда у Србији ишта подузети, што би макар само сјеном својом угледу и упливу Аустро-Угарске шкодити могло, паче рекао сам му да ћу драге воље и на позитивне жеље Аустро-Угарске обзир узети, само ако се оне са дужности светога звања мога сложити даду; пак сам тада, кад је министар мој полазак у Биоград инопортуним прогласио,

надодао: прем ја не видим разлога, зашт не бих ја ове године у Биоград пошао, прем знам, да се у тому и са Њ. Величанством Краљем, и са Његовом Владом посве слажем, ипак да Вам добру вољу документирам, и да Вас склоним, да сва остала слична питања пространије и слободоумније сматрате, ја ове године не идем у Биоград, али ако све остане тихо и мирно, ко што је, хвала Богу, данас, ја ћу у прољеће у Биоград. Прем сам, како рекох, све учинио да човјека умирим и ублажим, ипак ми то ни у овому, ни у икојему другому питању за руком не пође. Ово зато, веле цијењени пријатељу, наваћам, да полег искрене и дубоке моје захвалности, згодном приликом Њ. Величанству и сажаљење моје приобћити изволите, да нијесам у стању задану своју ријеч одржати, и ове још године, ко што сам обећао, у Биоград доћи. Ако Бог да живот, и ако услијед неизмјерних мука с којима се сад даномице борити морам, још овдје будем, стало што стало, ја ћу будућим прољећем јамачно у Биоград доћи.

Што се тиче промјене у положају цркве католичке у Србији, министар Калноки је тога мњења да интереси Аустро-Унгарије захтијевају, да се за сад, ни у Србији ни у Црној Гори *ништа* не мијења. Ја могу рећи, да тога ни по који начин увидити не могу. Не могу увидити што би угледу и упливу Аустро-Унгарије шкодило, кад би положај католикâ у Биограду и т. д. барем ваљштином својом бољи и повољнији постао. Биоград је, да тако рекнем, положајем и важношћу својом мондијална варош; она стоји свему свијету на видику. У интересу новога краљевства (Њ. Величанство је ту ствар преда мном врло згодно францускoм ријечи „prestige“ означило) лежи, да се положај католика у Биограду чим прије поправи, и да се служба Божја католичка не обавља више у *подчињеној* и неким начином сакривеној соби министарства Аустријскога; него у властитој црквици. Ја не увиђам, шта би тако стање Аустро-Унгарији шкодило. Та Аустро-Унгарији остаје слободно, да се прама католиком биоградским великодушном и у изванредној мјери дарежљивом укаже. Пред цијелим свијетом би јој на част служило, да својом дарежљивошћу црквицу, коју горе споменух, у цркву претвори. У осталом је моје освједочење, да је промјена стања католикâ у Србији ствар, која по *праву искључиво* спада на Његово Величанство, и Високу Српску Владу с једне, а с друге стране на Свету Римску Столицу. За то бих ја тога мњења био, да се ми о тому писмено договоримо и, ако Бог да, споразумијемо; пак би се онда лахко налог дати могао посланику српскому у Бечу, да о тој ствари говори и да се споразумије са представником Римске Столице у Бечу, т. ј. са нупцијем апостолским Ванутелијем. Говорио сам ја такођер са министром вањских послова о скрајњој и неодољивој нужди, да се свећеник ка-

толички чим прије фиксира у Нишу. Људи који код железница раде, требају утјехе и поткријепе религиозне. Они сиромаси живу у конкубинату, јер није свећеника који би им бракове благословио; дјеца им сиромашна кадшто и без крштења умиру, јер никога није, који би их окрстио; људи по болницах болују и умиру без посљедње утјехе која је прва и најпреча свакому човјеку на овоме свијету нужда и т. д. и т. д. Сав свијет мени већ пуним правом спочитаје: какви сам Бискуп и свећеник, који сам у стању толико занемарити најсветије дужности свога звања, који не мари ни да душе неумрле цијеном св. муке и смрти Исусове одкупљене, без сваке вишје окрепе и милости с овога на онај свијет прелазе?

Све ово није у стању било склонити министра, да се са мном сложи. Међутим будућ се ради о ствари неизмјерно важној, и будућ је апсолутна и неодољива дужност моја, да се за те сиромахе раднике чим прије побринем; то ћу ја на *сваки начин скорим у Ниш послати отца Тондинија*, да тамо свето свећеничко звање обавља оном мудрошћу и умјереношћу, да дочим свето своје звање ревно, плодоносно врши, никому ипак на свијету повода не даде да га с икоје стране осваде. Ја пако тог ученога, ревнога и мирнога свећеника, ко и до сад, Вашој милости, доброти и заштити *што могу боље, препоручујем. Свака милост њему указана, указана је уједно и мени.* Добро би особито било, да се томе свећенику што год награде ради и од Високе Српске Владе опредијели: кад сам о тому са Њ. Величанством говорио, исто је ту молбу праведном прогласило, тим ријечима, будући хоџа турски нешто плате за свој труд добива. Овим доврших за сад лист свој, који желим да остане *фамилијарним листом*, а Ви га, добри мој пријатељу, слободно можете Њ. Величанству показати. Још једном на љубави и доброти, коју и мени и светој ствари, коју у Србији заступам, указујете, сто пут Вам се захваљујем тер је истој и у будуће препоручујем.

У осталом са особитом љубавју и особитим штовањем остајем увијек и увијек Ваш вјерни пријатељ и штователь

У Ђакову дне 23 рујна 1884.

Штросмајер
Владика.

11. Владика J. J. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Унутрашњих Дела.

Преузвишени Господине Министре, веле штовани пријатељу!

Част ми је послати Вам у пријепису лист, ког сам ово дана из Рима добио од узоритога Господина Стожерника Си-

меони-а представника Збора „de propaganda fide“. Из њега ће се увјерити Преузвишеност Ваша колико се у Риму на надлежном мјесту, и то пуним правом, брину за католике у Србији и колико би жељети било, да се стање католичке цркве у Краљевству Србији чим прије уреди. По мому чврстому увјерењу, то захтијева не само интерес католичке цркве, него уједно и интерес новога Краљевства. Кад се пако помисли, да такому уређењу у сусрет иде не само међународни Уговор Берлински, него још више узвишени ум, племенито срце Њ. Величанства Краља и просвијећене тежње и намјере частне Српске Владе, онда ствар није толико тешка, колико би се на први поглед чинило. Како се у начелу и у битности призна слобода вјере, свијести и цркве, онда су уједно и сва остала питања, макар се на први поглед ма како замршена чинила, ријешена; на прилику питање мјешовитих женидаба и свега онога што је с тим питањем спојено. Државна власт у тому случају подпуну слободу оставља дотичним странкама и дотичним црквама; а наравно је, да се полег све те слободе, морална премоћ нагиње на ону вјеру и цркву, на коју сав српски народ и сва влада спада. Ако, дакле, католичка црква у таквих конкретних околностих може пригрлити начело безувјетне слободе, може га још прије частна Српска Влада. Кад се тако ствар овако узме, онда се сва остала питања скоро искључиво свађају на стварна и материјална питања; осим питања: да ли частна Влада Српска кани и жели у новому краљевству ускриситп стару бискупију, која се је његда звала: бискупија биоградско-смедеревачка законито сједињена? То би значило ускрисити и поновити стару хијераркију, што бих ја желио, и што би се мени чинило да достојанству новога краљевства и иммanентној његовој мисији одговара, или пако: мисли л' се часна Српска Влада задовољити, ко што писмо кардинала Симеони-а наваћа, самим викаријатом апостолским, или још мањим, у кому случају остаје врховна управа црквених католичких ствари у Србији, ко и до сад, у руку Збора „de propaganda fide!“

За сад ми се чини од пријеке нужде: 1° да се чим прије пристојно мјесто у Биограду опредијели за цркву католичку и за дом будућега викара или бискупа? Међу тим би се, пако, по мому освједочењу, по жељи самога стожерника Симеони-а коју у своме писму изразује одмах имала каква просторија означити, гђе би се католички свијет барем половином својом могао у служби Божјој сабирати. Тим би се католици еманципирали од легације аустријске што кардинал Симеони, и то пуним правом жели. Осим овога имало би се о дотацији мислити будућега бискупа ил' викара и његових у пастви господњој сарадника; ко што и о припомоћи новчаној, да се црква и остале нуждне зграде подигну.

Знам ја да је то у данашњих околностих за Краљевину Србију дост потешко; али што ћемо, кад се на овому свијету ништ моралнога без новчане припомоћи створити не може; а с друге стране увјерен сам, да ће новац, у такве црквене сврхе управљен, стоструки плод новој краљевини донијети. Мени се чини, да би добро и умјесно било, да се висока Влада Српска још ове зиме ил' са мном ил' непосредно са Нунцијем Бечким об ових питањих у договор стави. Опростити ће ми пако, надам се, Преузвишеност Ваша, да се у овому важному послу на Вас обраћам; нука ме на то не само високи Ваш положај, него и старо пријатељство и особито поуздање, које ме с Вами веже. Молим Вас, да дубоки мој наклон и неограничено моје штовање Његовому Величанству, премилостивому Краљу изразите, и да ми чим прије одговорите, јербо је и мени узоритому кардиналу Симеонију чим прије одговорити.

У осталом с особитим штовањем и поуздањем остајем

У Ђакову дне 20 студенога
1884.

Преузвишености Ваше
особити штоватељ и пријатељ
Јосиф Јурај Штросмајер
Владика босански и сријемски.

12. Владика Ј. Ј. Штросмајер Стојану Новаковићу, Министру Унутрашњих Дела.

Преузвишени Господине Министре, веле штовани пријатељу!

Допустите да Вам изновице што топлије препоручим г. Тондинија. Он је мени и ствари, коју ја у Србији заступам, врло нуждан и скоро ненакнадив. Човјек је учен, честит, свуд по Европи доброга гласа; човјек је, који полег талијанскога, францускога, енглескога, њемачкога језика, њешто и српски говори; човјек је, који љуби и штује народ словински у обће, а српски на по се. Ја подпуно повјерење у њега стављам и сматрам сваку милост и услугу исказану отцу Тондинију, ко да је мени самому и светому звању мому исказана. Знам пако јамачно, да се исто тако и у Риму мисли. Његов је положај у Србији само *часовит*, али знаменити вишји обзири и интереси захтијевају, да се његовому *часовитому* дјеловању, под мојом врховном управом и мојом одговорношћу, никакве запријеке не стављају. Ја ово за то наваћам, јер сам чуо да је отац Тондини у новије доба у немилост код Вас пао. Вели ми се, да је њешто у француских католичких новинах писао, што

се је частном Српском Владом замјерило. Ја могу рећ, да сам у француских новинах читао оно, што је отац Тондини о окружном листу пречастнога Владике нишкога писао, и налазим, да све то у битности српскому народу и православному Владици на част и поштење служи. Али рецимо, да је штогод речено ил' писано, што би се могло на криво узети; Вашој је Преузвишености и високој Српској Влади само једну ријеч или мени непосредно, или самому отцу Тондинију рећи, и удиљ је ствар поправљена и то за вазда. У обће пако молим Преузвишеност Вашу и високу Српску Владу, да ми сваком згодом и приликом обзнанити благоизволите, што желите и захтијевате, пак ће се свеудиљ испунити, ако се са мојим звањем слаже.

Вјерујте ми, преузвишени мој Господине и пријатељу, ја ништ' друго не желим, него да се чим прије католичка ствар у Србији тако уреди, да и жељи католика с једне стране задовољи, а с друге стране и интересу, угледу и слави Његовога Величанства Краља и српскога народа. Ова иста мисао, занима и Његово Величанство, које ми је премудрим начином опет и опет нагласило да сам углед Србије пред страним свијетом захтијева, да се ствар католичка чим прије уреди и установи. Ако ја полег старости своје и полег слабога здравља и силних својих послова још и данас остајем Викаром Апостолским у Србији, чиним то, вјерујте ми, само за то, јер мислим, да ћу управо ја њешто најбоље допринијети моћи, да се та врло важна и врло деликатна ствар на обострано задовољство ријеши. Сретан ћу пако и пресретан бити, ако то исто скоро доживим: ако вишју моћ, коју ми је Света Столица повјерила, чим прије човјеку и бискупу изручити узмогнем, који ће и Српској Влади, и Светој Апостолској Столици по вољи бити, и који ће у Србији под заштитом српских закона и Српске Владе живући, прилику пружити, да се с њим у свакому важнијему случају Висока Влада особно и непосредно споразумије. Ја сам увјерен да ће се тијем не само цркви католичкој, него и новому Краљевству Српскому, гледом особито на будуће звање његово, велика услуга чинити. А то је полег добре воље и полег обичне мудрости и умјерености посве изведиво. *Штета* би, дакле, била ма каквим начином сада већ тому узвишеному циљу прејудицирати.

Чујем, да се отцу Тондинију, са српске барем стране, и то замијера, што се неким начином мојим намјесником и пуномоћником сматра, и што је у Нишу у мјесто себе свећеника именом Чока оставио и намјестио, али ово ништ' друго неће рећи него да ја у отца Тординија подпуно повјерење имам; врховна пако управа и права одговорност за све, што гледе католичке ствари у Србији бива, остаје ипак при мени. Ја сам приправан за све, што под управом мојом у Србији бива одговарати; пак ако се је каква маленкост, можебит, и

догодила на црквеном пољу, коју вис. Српска Влада не одобрава, лахко ју је међусобним споразумјењем поправити и за будуће ствар тако удесити, да неспоразумјењу не буде мјеста. Увјерен пако остајем, да се ништа крупнијега и непоправљивога на пољу црквеном и под мојом управом није догодити могло. Г. Чок који у Нишу остаје, свећеник је учен и честит, говорећ разне језике који су нуждни; Славјан је, Пољак из пруске Шлезије, стоји пако цано мисионар под управом и заштитом славнога Збора de propaganda fide, ког сам ја оласкан под мојом одговорношћу и према Високој Српској Влади и према мојој вишјој црквеној области по своему увјерењу у Викаријату своему употребити. Положај, међутим, и отца Тондинија и свећеника Чока само је интерималан, док данашњи положај траје, и док се та сила радника код жељезница налази. Како пако „конвенција“, за којом се иде, са Србијом гледе католичке цркве склопљена буде, одмах ће вис. Српска Влада оне органе кат. црквене управе имати, које Света Римска Столица у споразумљењу са Њ. Величанством Српским Краљем поставила буде. Битно је за сад, опетујем, да се међутим ништ' не учини, што би њеким барем начином могло главној нашој сврси шкодити.

Ја Вас лијепо молим да ове моје мисли и накане одобрити и Његовому Величанству Краљу, у знак мога најдубљега штовања, подастријети благоизволите. Ја и онако долазим првим почетком мјесеца јунија у Биоград, да паству своју походим. Онда ће бити прилике да се *о свему* поближје поразговоримо и споразумијемо. У осталом са најодличнијим штовањем остајем Преузвишености Ваше покорни слуга и пријатељ.

Ђаково 28 марта.
1885.

Штросмајер
Бискуп.

На скоро после овога писма ја сам као министар Унутрашњих Дела иступио из кабинета пок. М. Гарашанина, из несугласице с Краљем Миланом. Ја сам тражио да се инострaној политици одузме сувише јако истакнут (по мојим оценама) колорит аустрофилства и да се у везама с Русијом постигне што већа интимност, како би међународни положај Србије истакао се у што јачу истинску независност. У унутрашњој политици тражио сам да се, после угушене радикалске буне од 1883 у тимочким окрузима Србије, испуне сви оправдани захтеви странке која је прибегла буни. У

том реду, мислио сам да се Устав од 1869 замени правим европским уставом у конзервативном духу, са Скупштином и Сенатом. На послетку нисам могао пристати уз наваљивање Краља Милана да портфељ Министарства Финансија повери г. Вукашину Ј. Петровићу, и ако је Влада била на муци с кандидатима за тај портфељ. Исте године, на крају лета, сједињење Источне Румелије с Бугарском изазове велике спољне заплете и рат с Бугарском. У пролеће 1886, после мира с Бугарском, дође до министарске кризе, која се сврши другом реконструкцијом Гарашанинова кабинета, по којој се дотадашњем министру војном г. Драг. Франасовићу повери портфељ Министарства Иностраних Дела.

Пошто је г. Драг. Франасовић Србин католик, из Далмације, и један му је стриц био каноник, владика Ј. Ј. Штросмајер се обрати њему по ствари која је заступана у писмима напред изложеним.[1] Г. Драг. Франасовић је налазио да за њ лично, баш као за католика, није згодно да улази у расправу тога питања, и да би прикладније било, да би се свака сумња избегла, да оно причека, докле га не би могао прихватити Србин православне цркве. Краљ Милан, осећајући терет одговорности за изгубљени бугарски рат, почео је топлије и шире мислити о српском питању у Турској, и говорио је својим министрима тога времена, да Србија ваља једанпут да расправи питање о католицима у Србији, да би и у Старој Србији и Македонији и на Балканском Полуострву уопште увеличала свој углед према католицима нашега народа који се тамо налазе. Босну и Херцеговину и земље под Аустро-Угарском краљ Милан није узимао у своје политичке комбинације. У име горе наведених разлога Краљ навали на г. Драг. Франасовића, да прихвати посао који је владика Ј. Ј. Штросмајер изнео, и г. Драг. Франасовић се, на послетку, приме. Он се обрати

[1] Карактеристично је да је у тој влади био још један католик, министар војни ђен. Ђ. Хрватовић. Хрватовић је, у осталом, у питањима вере био тако индиферентан, да се то није могло готово никада ни опазити. И сахранили смо га по обреду Православне Цркве с православним свештенством.

владици J. J. Штросмајеру с молбом да помогне те да се отворе непосредни преговори међу Римском Светом Столицом и Србијом о положају католичке цркве у Србији. Да би се то што боље постигло, владика J. J. Штросмајер се обрати Светој Столици са захтевом да га разреши од Бискупства Београдског и Смедеревског, те да преломи свој дотадашњи двострук положај католичког владике аустро-угарског и — србијанског.

И ако се Римска Света Столица повољно одазвала овим корацима владике J. J. Штросмајера, опет се преговори не хтедну сасвим одвојити од Беча, него се нареди да их узме у руке Галимберти, ондашњи нунције у Бечу. Међу захтевима који су тада (1886—7) с наше стране изнесени, било је тражење словенског језика у католичкој црквеној служби. Бечким меродавним политичким круговима тај захтев није био по вољи. Зебло се да пример употребе словенског језика међу католицима српским не узбуни словенске католике широм Аустрије.

Али се ни овај пут није дошло до свршетка, и ако се било ушло у расправу саме ствари.

Положај владе у Србији ретко се кад може да подигне на сталнијим основима, те да би влада могла дуже трајати. Питања дубље студије и теже расправе редовно страдају од овога хроничног и неизлечивог зла. Позади привидно утврђеног положаја кабинета пок. М. Гарашанина спремало се трновито питање развода брака међу краљем Миланом и краљицом Наталијом. Оно доведе у пролеће 1887 до кризе, која обори тадашњи напредњачки кабинет. Либерално-радикална фузија, с Јов. Ристићем и радикалским главарима на челу, ступи на место напредњачког кабинета М. Гартшанина у јуну 1887. С тим настану многобројне промене и трзавице у стилу краља Милана, докле се није дотерало, у фебруару 1889, до краљевске абдикације.

Разуме се, да се, у оваким приликама, није могло напред кренути ни свршити питање о положају католичке цркве у Србији.

Врло је поучно за ток великих политичких послова у Србији да испричамо како је оно у овај мах запело, по причању г. ђенерала Драг. Франасовића.

Кад је у јуну 1887 на место напредњачког Гарашанинова дошао либерално-радикални кабинет Јов. Ристића, почне се предавање дужности и поверљивих писама. Преписку о питању католичке цркве држао је међу својим хартијама сам Министар Иностраних Дела г. Драг. Франасовић. И кад је овај предавао тај свежањ преписке пок. J. Ристићу и објашњавао му у чему се састоји, пок. J. Ристић се запрепасти од чуда. „Ако Бога знате, рекао је он г. Драг. Франасовићу, шта вам је било да то заподевате?“ Што је у нашим захтевима на прво место стављен захтев о употреби словенског језика у цркви, пок. Јов. Ристић је налазио да је за православну веру опасније од свега осталога, јер би латински језик још одбијао свет од католицизма, докле би једнакост црквенога језика у нашој и у католичкој цркви дигла и последњу препреку католичкој пропаганди и католичком прозелитизму.

Пошто се тада, 1887, враћао политички ауторитет Јов. Ристића на врховно руководно место у Србији, на коме је имао остати све до 1893, само се по себи разуме да је цело ово питање опет заспало за цео тај период.

БЕРЛИНСКИ УГОВОР

И ПИТАЊЕ О НАРОДНОСТИ, С ПОГЛЕДОМ НА КНЕЖЕВИНУ СРБИЈУ

— СВРШЕТАК —

2° *Муслимани.* — Поред Хришћана, у анектованој области био је повећи број Муслимана, који су водили порекло од првих отоманских освајача Балканскога Полуострва. Они су махом становали по градовима, али их је било и таквих који су живели по селима, измешани с Хришћанима, према којима су играли улогу господара.

Какав је утицај имала анексија Старе Србије на народност Муслимана? Да ли су они просто и јасно постали српским поданицима или им је резервисано право опције? То је питање тешко решити због тога што текстови о њему не веле ништа.

Најпре треба апстраховати једну класу Муслимана чији правни положај не подстиче никакву тешкоћу. То су они који нису имали домицил у анектованој области, али су ту били рођени, па било да су у времену цесије били настањени у другом ком крају турске империје или у каквој страној држави. За њих не могу вредети разлози на које смо се позвали да бисмо оправдали мишљење по коме су Хришћани, бар они српске расе, рођени само у анектованој области, постали поданици Кнежевине. Пошто анексија, почетак уједињења српске расе, није била извршена у интересу Муслимана, то се није могло ни претпоставити код њих воља да приме српску народност и да се покоре новом стању ствари које се — доцније ћемо видети — није слагало ни с њиховим идејама ни с њиховим обичајима. Они су дакле остали, као и раније, поданици отоманске Порте.

Али се испољава тешкоћа кад су у питању Муслимани са домицилом на уступљеној територији. Односно њих немамо никаквог текста који би нас могао руководити.

На први поглед изгледа, да се три одредбе односе на та лица. Али се лако увиђа, да ни оне нису ни од какве помоћи, јер се односе на са свим други предмет.

Прва од тих одредаба је члан 39 Берлинског Уговора који гласи: „Муслимани који имају имања на територији, присаједињеној Србији, и који би се хтели стално бавити ван Кнежевине, моћи ће тамо задржати своје непокретно имање дајући га под закуп или на управу трећим лицима." Прва ствар која привлачи нашу пажњу то је, што овај члан говори само о Муслиманима. Он не каже ништа за Хришћане. Отуда ово питање: Да ли би Хришћани, настањени на уступљеној територији, који су услед анексије постали српским поданицима, имали исту такву власт да задрже своју непокретност у Србији у случају кад би се стално настанили ван Кнежевине? Извесно је, да овакав случај није предвиђен зато што је било несумњиво да Хришћани, као српски поданици, нису могли бити обавезни да продају своју непокретност у Србији, макар се иселили без намере на повратак. Још један други разлог објашњује нам зашто се чл. 39 занима само Муслиманима. Тај члан, говорећи о Муслиманима који и се настанили ван Кнежевине, прави алузију на њихову емиграцију у Турску. Заиста, један Муслиман ретко напушта царевину да би се настанио у каквој хришћанској земљи, и према томе било је природно претпоставити да ће се Муслимани из тих анектованих округа, ако не би примили Србијино господарство, стално настанити на Портиној територији. Али ако су Муслимани имали интереса да напусте Србију и да се иселе у Турску, није било тако с Хришћанима. Срећни, што су прешли под власт једне модерне и цивилизоване државе, они би извршили били један неразмишљен акт да су се ставили понова под супереност Турске, где би само страдали. Предвиђајући, дакле, да би *међу Муслиманима* било таквих који не би хтели остати у Србији, Берлински Уговор им је дао способност да тамо сачувају своју непокретност у случају емиграције. О Хришћанима није ту реч зато што, као што рекосмо, на њихово исељење у Турску није се, природно, ни мислило.

Какав је тачан смисао члана 39? Он се може разумети на два начина: 1° Или је хтео утврдити право Муслиманима да не остану стално у Србији, већ ако нађу за добро да је оставе и да задрже на тај начин турску народност. У овом случају то би било заиста право опције које им тај члан гарантује, право опције вршено емиграцијом. Са таквим тумачењем члана 39, српска законодавна власт могла их је огласити за српске поданике само под условом, ако би они у том смислу оптирали.[1] Опција за турску народност не би повлачила, у осталом, обавезу за Муслимане да продају своју непокретност у Србији. 2° Или члан 39 има за циљ да гарантује Муслиманима, не право опције, већ, једино, право да сачувају своју непокретност у Србији у случају да им ова призна право да оптирају за турску народност емиграцијом, или у случају да их принуди да сви напусте српску територију. Другим речима, према оваквом тумачењу, силе потписнице Берлинског Уговора оставиле су непосредно заинтересованим државама да се брину о уређењу питања о народности Муслимана у анектованој земљи. Силе су само у једној тачки ограничиле њихову власт у том погледу: оне су им забраниле да обавезују Муслимане на отуђење њихових непокретних добара у Србији, ако би ови, по својој вољи или силом, пренели свој домицил у Турску.

Ми мислимо да члану 39 треба пре дати ово друго тумачење. По нашем мишљењу, Берлински Уговор се не бави питањем о народности. Стога у њему нема ни омашке ни немарности у том погледу. Он не говори о томе због тога, што је решење овога питања хтео оставити нахођењу заинтересованих држава, т. ј. Турске и Србије. Текстови који се односе на Грчку и Црну Гору не говоре такође о народности Муслимана који станују на земљишту, присаједињеном тим државама. Да су се силе уговорнице хтеле бавити тим питањем, оне не би пропустиле да га реше прецизно и с потребним детаљима. Не би било рационално претпоставити код потписница уговора такву немарност при регулисању једног тако важног питања. Побуде за овакву одредбу чл. 39

---

[1] Разуме се емиграцијом, као што је горе речено, или, и самом изречном изјавом пред влашћу после које би дошла емиграција.

Преводилац.

изгледа, да су ове: Продаје емигрантских непокртетних имања, после једног рата, врше се у опште под врло неповољним условима. Положај Муслимана продаваца, и иначе тежак због финансиске кризе коју је изазвао двогодишњи рат, био је још незгоднији због мржње коју су Срби спрам њих показивали. Обавезати Муслимане, који су хтели напустити Србију, да своја добра отуђе под таквим приликама, значило би изложити их, евентуално, некој врсти конфискације. Стање политичке инфериорности у коме се, после Берлинског Уговора, налазила Турска према хришћанским државама, допустило би Србији да не прими предлоге отоманске Порте која је тежила да обезбеди Муслиманима способност да сачувају своју непокретност у Србији и да их заштити против могућних сполиација.

То је, дакле, сигурно: Берлински Уговор, својим 39 чланом, није предвидео питање о опцији; он је оставио да га уреде обе заинтересоване државе.

Као што смо већ напоменули, после Берлинског Уговора није закључена никаква конвенција између Турске и Србије ради уређења правног положаја Муслимана који су становали у анкетованој области. Оне конвенције што их је Србија закључила с Портом после 1878 не баве се овим предметом. Једна само има две одредбе које изгледају да се на то односе, али које, међутим, не пружају материјал за решење питања. Те су одредбе: члан 18, *in fine*, консуларне конвенције између Турске и Србије од 26 фебруара 1896 и члан 6 декларације од истога дана, приложене поменутој конвенцији с којом чини целину.

Почнимо с чланом 18 који садржи ову одредбу: „Отомански поданици, настањени дефинитивно у Србији пре Берлинског Уговора од 1/13 јула 1878, који су ту остали после тога датума и постали српским поданицима, неће никако изгубити непокретна имања која би у Турској имали.“ Као што је лако увидети, ова одредба не тиче се нашег питања: она регулише положај отоманских поданика настањених у Србији пре Берлинског Уговора. Она се не односи на отоманске поданике насељене на територији четири округа у тренутку њихове анексије, јер ова територија није била саставни део Србије пре Берлинског Уговора.

Исто тако и члан 6 декларације, који само прецизира

једну тачку члана 18, није ни од какве користи за нас. Он је стилизован овако: „Разуме се да они отомански поданици, који по одредбама истога члана 18 нису били дефинитивно настањени у Србији и без намере на повратак пре Берлинског Уговора од 1/13 јула 1878, остали су и остају отомански поданици.“ Бојећи се да редакција чл. 18 не даде места споровима, потписници декларације држали су да је корисно да објасне једну тачку која би, по њиховом мишљењу, могла изазвати тешкоће. Следствено, реч *Србија* има овде исти смисао као у члану 18. Члан 6 не тиче се, као ни чл 18, отоманских поданика анектоване области.

У главном, досадашња објашњења могу се свести на ово: 1° Да се Берлински Уговор не бави питањем о народности, па ни у члану 39 који изгледа да се на ово односи; 2° Да су силе потписнице овога уговора оставиле старању Турске и Србије, да нарочитом конвенцијом регулишу ово питање; 3° Да закључене конвенције између ове две државе такође не садрже одредбе које би се односиле на народност становништва анектоване области, јер, као што смо видели, члан 18 консуларне конвенције и члан 6 декларације од 26 фебруара 1896 тиме се не баве.

Овакво тумачење допушта нам да закључимо да Турска није хтела чинити употребу од свога права, да договорно са Србијом регулише положај својих негдашњих поданика и да је отуда ова сама имала власт да својим нарочитим законима расправи питања односно народности поменутих лица.

Српски закони, међутим, као што не говоре ништа о народности Хришћана, тако исто не баве се ни народношћу Муслимана. Међу многобројним законима, који су услед повећања Србије били потребни, ни један се на бави тим питањем. Најважнији, аграрни закон, који се односи на откуп непокретних добара турских, не прави на то никакву алузију

Пошто у текстовима нема ничега, остаје нам само да видимо каква је, у том погледу, могла бити намера законодавчева. Рећи ћемо одмах да и овде треба усвојити резоновање које нам је помогло да решимо питање народности Хришћана, настањених у анектованој области.

Ако се ставимо на гледиште интереса Муслимана, који су у време Берлинског Уговора становали на уступљеном земљишту, ми морамо усвојити, што се тиче њихове народности, солу-

цију противну оној коју смо донели кад су били у питању Хришћани, насељени на истом земљишту. Докле је било рационално мислити да ће се Хришћани пожурити да приме провиденост Србијину која им је обећала слободу и безбедност и да приме њено поданство, дотле се не може иста намера претпостављати код Муслимана. Политичка и економска промена, која је наступила после рата на уступљеном земљишту, није се слагала с њиховим идејама и начелима њихове вере. Исламизам није, као Хришћанство, основан на једнакости и солидарности људи. Сасвим супротно, по учењу Пророкову, Муслимани сачињавају засебну класу, вишу од осталих и одређену да влада светом. Напротив, Хришћани, *неверници*, по идејама Мухамедовим, су нижа класа људи, недостојна да ужива исте привилегије које и Муслимани. Побеђени од стране Пророкових синова, Хришћани постадоше њихова *раја*, т. ј. робови.[1] Освајачи поделише земље побеђених који су у будуће били само прости детентори, обавезни да обрађују земљу и да плаћају дажбине својим господарима, Муслиманима. Ови се одаваху војничком занату, ратоваху против суседних народа или су живели по харемима, и не радећи ништа поред својих *була* и *одалиска*.

Пошто се религиска правила, која код Муслимана важе као политички принципи, на најформалнији начин противе асимилацији *верних* и *неверника*, није се могло очекивати да Муслимани из уступљене области приме провиденост Србијину и на тај начин признаду власт оне исте раје која се, више од четири века, није смела појавити пред њима друкчије него гологлава и са скрштеним рукама на грудима, у знак највеће потчињености. Никада један Турчин не би пристао да удеси свој живот према законима који су ђаури донели. Мухамед то забрањује, а тиме би и његов понос био повређен.

И зато је било оправдано, с погледом на огромну разлику која одваја две расе, не наметати Муслиманима српско поданство, већ им допустити да избегну промену народности помоћу једне опције у корист турске државе. Ова опција, и у оскудици текстова, није им била одречена, и у пракси се свагда сматрало да су становници уступљене области, који

[1] У оригиналу стоји les serfs.

су припадали муслиманској вери, имали право да сачувају своју стару народност, напуштајући Кнежевину.[1]

У осталом, интерес Србије, добро схваћен, слагао се с оваквом солуцијом. Правило да народност не треба наметати не само да је основано на праву појединца да себи слободно изабере отаџбину, него је оно још мотивисано и практичним консидерацијама. Доиста, наметати народност значило би добити поданике чија би наклоност према држави могла бити сумњива и који би, евентуално, сачињавали опасан елеменат у земљи. Државни интерес извесно није у томе да се имају грађани који би се користили својим правом држављанства да би ефикасније служили непријатељској држави. Србија је могла овде још даље отићи, а да се то не назове нетолеранцијом, и Муслиманима на апсолутан начин одрећи право да постану српским поданицима. Па ипак она то није учинила.

Муслимани нису били приморани да напусте земљу, и они који су добровољно хтели да се покоре новој ситуацији, створеној Берлинским Уговором, били су овлашћени да остану где су. Допуштајући Муслиманима да постану српским поданицима, Србија је поштовала њихово право да се изјасне за стару или нову државу. У осталом, Србија није била у опасности да добије једно наспрам ње непријатељски расположено становништво, пошто је било извесно да се већина Муслимана неће користити понуђеним господарством, него ће претпоставити исељење у Турску, чији им је режим више годио. А они, пак, који би остали у Србији, не би се налазили у тако великом броју да би сачињавали какву озбиљну сметњу.

Пошто смо утврдили да је право опције било допуштено Муслиманима, остаје нам да кажемо на који се начин то право могло вршити.

Већином се мисли, да, приликом анексије, опција треба да се врши једном изречном изјавом пред надлежном влашћу, била она праћена исељењем или не. У већини уговора о уступању земљишта примењено је ово правило. У овом случају којим се ми бавимо, сама емиграција *по себи* значила

[1] Дакле емиграцијом (опција у форми емиграције).

Преводилац.

је опцију за муслиманску народност. Пошто закон није изречно регулисао право опције, може се из тога закључити да је он сматрао емиграцију као вршење тога права. Друкчије солуције нема. Јер, ако би се тврдило да је опција морала бити вршена помоћу једне изјаве, требало би имати законски текст у том смислу који би у исто време одредио надлежну власт за примање те изјаве, као и рок у коме би је требало учинити.

Емиграција се састајала у томе да се напусти Србија *дефинитивно* и *без намере на повратак.* Просто одсуство не би се могло, дакле, тумачити као опције за турску државу. Емиграција, у осталом, према члану 39 Берлинског Уговора, није повлачила обавезу за Муслимане да продају своја непокретна добра у Србији.

Овде треба да објаснимо тај члан 39, али с једне друге тачке гледишта, а не са оне са које смо га горе посматрали. Поставља се ово питање: на која добра овај члан мисли?

И, заиста, у уступљеној области било је две категорије непокретности: у прву спадају она добра која су припадала Муслиманима у својину и којима су они могли слободно располагати, а у другу она добро на којима су Турци имали само феудална права. Што се тиче непокретности ове последње категорије, они нису имали права да одатле крену Хришћан- који су, као давнашњи држаоци, имали право да их експлоатишу, под условом да плаћају својим господарима годишње дажбине. Ова врста феудалног режима установљена је у корист првих завојевача који су, остављајући Хришћанима уживање њихових добара, ове оптеретили десетком. Напротив, што се тиче некретности прве категорије, Мусимани су имали право да их уступе на обрађивање коме за добро нађу, под условима слободно уговореним и закљученим између њих и Хришћана.

Члан 39 Берлинског Уговора може се применити само на непокретности ове последње класе. Режим коме су они били потчињени није се разликовао од режима непокретне својине у Србији. Одвајање тог земљишта које је Србији од отоманског царства присаједињено није ни у ком облику мењало легални положај те непокретности. Отуда је Србији било свеједно, да ли су та добра у турским или хришћанским рукама. Због тога она није ни налазила за незгодно

да Турци, који би емиграцијом оптирали за своју негдашњу отаџбину, сачувају својину над непокретностима ове категорије које су имали у Србији, у толико пре што је она, непосредно после Берлинског Уговора, допустила поданицима многих других држава право стицања непокретности на њеној територији.

Али, није било тако с добрима друге категорије. Принцип слободе непокретне својине, усвојен и примењиван у Србији, није се могао прилагодити феудалном режиму под којим су ова добра била. Тај је режим стављао Хришћане, у односу према Мусломанима, у инфериорни положај. Да је тај режим био одржан у анектованим окрузима, онда не би био потпуно постигнут циљ који је Србија себи поставила улазећи у рат 1876—1878: Хришћани анектоване области не би били потпуно ослобођени; њихова потчињеност Турцима не би се привела крају.

Несумњиво је, дакле, да је самим фактом што је Србији дао четири округа о којима је реч, Берлински Уговор хтео феудални режим да замени модерним: слободу земље као и слободу човека. То је била тако нужна и неизбежна последица анексије да није било никако потребно нагласити је у уговору. Проглас независности анектоване области била би само обмана, да су Муслимани задржали права која су раније били самовласно приграбили, права која су, по својој природи, претпостављала зависност човека од човека.

Али, како су намети што су их Хришћани плаћали, сачињавали за Муслимане једну врсту права застарелошћу стеченога, могло је изгледати неправично лишити их тих права без накнаде. Ако је нови режим, под који су имале да потпадну непокретности оптерећене овим правима, учинио неизбежном експроприацију Муслимана, ништа није сметало томе, да они добију као оштету једну накнаду еквивалентну правима која су изгубили. Србија се показала достојна независности коју јој је дао Берлински Уговор, доносећи закон од 3/15 фебруар 1880, којима је Муслимане обештетила у погледу њихове експроприације. Члан 5 тога закона овако гласи: „Сваки онај, који је на годину дана пре, него што је у ново-ослобођеним пределима настала српска власт, држао и радио господарску земљу под каквим дажбинама, по самом овом закону ослобођава се ове дажбине и сматра се за соп-

ственика исте земље, но под условом, да господару, који је неку корист од такве земље вукао дâ за ово накнаду". Ова накнада могла се утврдити на два начина: по пријатељском споразуму заинтересованих страна, детентора и Муслимана (члан 13), или, ако се странке не би сложиле, по решењу једне комисије установљене специално у циљу да одређује накнаде које се имају плаћати Муслиманима (члан 23). Члан 26 показује начин, на који ће се та процена вршити као и рок, у коме накнада треба да буде плаћена.

Према аграрном закону, они Хришћани који су постали сопственицима земаља, на којима су дотле били прости притежаоци, били су дужни да депонују код српских власти онолику суму, колику дугују Муслиманима на име накнаде, а власти су биле дужне да то одмах исплате онима којима је требало. Али ускоро се виделе незгодне стране овога начина исплате. Нови сопственици, било због оскудице у новцу, било из немарности, оклевали су да изврше своје обавезе, што је учинило врло тешким положај Муслимана од којих већина није имала других средстава за живот. Да би их спасла од ове крајности, српска влада одлучи да узме на себе обавезу да их исплати, под условом да се наплати од оних који су прмиили турска имања. Такво је порекло *аграрног зајма* од 22 јуна 1882, из којега је влада исплатила депоседиране Муслимане. Да би обезбедила наплату накнадâ које Хришћани, као прибавиоци непокретности, беху дужни да плате српској држави, установљена је при министарству финансија нарочита управа са задатком, да прикупља те отплате и да их употребљава за плаћање ануитета аграрног зајма.[1]

Пошто смо завршили питање о опцији, остаје нам да објаснимо још две тачке. Прва се односи на рок у коме су Муслимани могли, помоћу емиграције, да оптирају за отоманску народност и друга се тиче питања да сазнамо које су народности били Муслимани *pendente conditione*, т. ј. пре но што су емиграцијом оптирали за своју стару отаџбину.

[1] Народна Скупштина, у својој сесији мај — јуни од ове год., изгласала је законски предлог по коме је аграрни дуг опроштен аграрним дужницима.

Преводилац.

Што се тиче прве тачке, она је врло сумњива, јер закон није прописао никакав рок у коме су Муслимани, који су желели да остану Портини поданици, имали да напусте Србију. Овај проблем решићемо помоћу општих принципа који владају код овога питања.

Ми смо казали, да се применом правила да се народност не намеће, становницима гарантује, у случају уступања територије, право опције. Сада, да правни положај тих становника не би остао дуго у неизвесности, одређује се рок у коме су они, који желе сачувати своје старе поданичке везе, обавезни да покажу своју намеру у том погледу. Али *guid* ако се пропусти да се назначи тај рок? По нашем мишљењу, у том случају треба одобрити заинтересованима право, да оптирају *целог свог живота*. Само, овако дуги рок може им се признати само под тим условом да се они сматрају као поданици нове државе *pendente conditione*. Заиста, било би незгодно да нова држава буде обавезна да трпи код себе лица која би се, због тога што се још нису изречно изразила за ново поданство, сматрала да припадају старој држави. Ти странци, с њиховим правом да станују на уступљеној територији докле год се не буду изјаснили за стару државу, а то ће рећи до смрти, — пошто краћи рок није предвиђен, — ти странци, велимо, били би за земљу врло опасан елеменат.

Водећи рачуна о овим консидерацијама, рећи ћемо дакле, да су Муслимани, настањени у четири ново-ослобођена округа, имали право да, селидбом из Србије, целог свог живота оптирају за турску народност. Не би се могла усвојити друкчија солуција, пошто једино закододавац има власт да ограничи извесним роком вршење права опције. Административна и судска власт изишле би из круга своје надлежности, кад би покушале да вршење овога права подведу под услове које законодавац није предвидео.

Али, ако су у овом погледу Муслимани уживали изузетну привилегију, њихов легални положај *pendente conditione* разликовао се је од онога у коме се обично налазе поданици старе државе, који још нису оптирали за своју негдашњу отаџбину. Тај положај био је различан у толико, што су Муслимани сматрани за српске поданике, за све време докле нису били напустили Србију. Да би се узело да су они увек остали турски поданици, било је потребно да су они исеље-

њем оптирали за Турску. Али све до опције сматрало се да су припадали српској држави тако, да су Муслимани, који до смрти нису напустили Србију, умрли као српски поданици. Укратко, с погледом на наше питање, можемо разликовати три категорије Муслимана: (1) оне који још и данас станују у Србији: они су српски поданици али могу, по својој вољи, постати и отоманским поданицима, кад се иселе у Турску; (2) оне који су у Србији становали до своје смрти: сматра се да су они дефинитивно сачували српску народност, коју су добили анексијом; (3) оне који су емигирали: они су задржали своју стару народност и сматра се да су увек припадали само турској држави. Ако се нашој солуцији пребаци да у овом последњем случају уноси извесну забуну у правну егзистенцију Муслимана, ми ћемо одговорити да је такав исти положај и малолетника у случају анексије, ако се усвоји доктрина по којој малолетници имају лично право опције. Пошто су они неспособни да одмах врше ово право, они ће то учинити у пунолеству, и, ако се тада изјасне у корист нове државе, сматраће се као да су оптирали у време анексије, ма да су до пунолества били задржали своју стару народност.

Несумњиво је да Муслимане треба сматрати за српске поданике, све док нису били напустили Србију. Питање о народности овде је регулисано на сасвим особен начин, и који иначе не налазимо. Анексији није следовала конвенција између заинтересованих држава, којом би се за становнике уступљене територије одредило право изречне опције. У том случају, т. ј. да је било такве конвенције, — случај који би био сагласан с правилима међународног права, примењеним у уговорима — Муслимани би били сматрани за турске поданике *за све време рока* који је одређен за вршење права опције. Али, у недостатку такве конвенције, морамо узети да Турска није обезбедила својим некадашњим поданицима право да задрже то својство *pendente conditione*. То право није им било такође гарантовано ни српским законима који код ове тачке значајно ћуте. Из тога се изводи овај закључак: *фактом анексије сви Муслимани, као и Хришћани, примили су српску народност.* Заиста таква је редовна последица анексије. Да су заинтересоване државе хтеле то да спрече, оне не би пропустиле да се изречно о томе изјасне.

Сада, кад не би било разлога основним на политичким обзирима, онда би требало решити да су се Муслимани поставши једном српским грађанима, помоћу анексије, могли ослободити ове нове народности само иступањем из поданства, према прописима српских закона. Али, као што смо већ објаснили, српски законодавац је прећутно оставио Муслиманима право да избегну промену народности коју су добили као последицу анексије, преносећи свој домицил у Турску, у ком случају се сматрало да нису никада престали бити отомански поданици. Ићи још даље и одлучити да и поред анексије Муслимани нису постали српским поданицима и да, чак и пре исељења, они треба да се сматрају као турски поданици, значило би ићи насупрот принципима међународног права, па дакле и духу српскога законодавца који, без сумње, не би пропустио да се изјасни о овој дерогацији принципима. У осталом, ми смо већ показали да је сем правних било и практичних разлога који су војевали у корист нашег мишљења. Пошто се Турска није интересовала овим питањем и оставила свом противнику, Србији, да га она сама регулише, логично је било, за решење тога питања, консултовати интересе те државе: она је очевидно имала право да о овим интересима води рачуна, користећи се правом, које јој је Турска оставила, да сама регулише положај Муслимана у погледу народност. А ови интереси противили су се томе, да се Муслимани, који су до смрти имали право да оптирају за своју стару отаџбину, сматрају за турске поданике и пре њихове емиграције.

У осталом, питање нема велике практичне важности. Јер, сви Муслимани који нису хтели постати спрским поданицима, иселили су се ускоро после Берлинског Уговора. Они који су остали у земљи — а њихов је број врло ограничен — ту су се стално настанили. Али ништа им не би сметало да они и данас учине употребу од свога права опције помоћу просте емиграције која би, што се њих тиче, чинила особен случај губитка српске народности и представљала један изузетак од правила, да се српска народност губи само иступом из поданства.

При свем том, има једна класа Муслимана у погледу којих се наше питање није могло никада поставити. То су Арнаути. Србија се сећала непријатељског расположења које су они увек

гајили према српској раси, па и у време мира, стога је према њима употребила мере које није примењивала према Турцима. Докле су ови после рата били слободни да остану у Србији или да иду, Арнаутима је наређено да одмах напусте Србију, а они који то нису хтели били су силом прогнани. Други један разлог, можда главни, побудио је српску владу да се овако понаша према Арнаутима. У случају новог рата с Турском, она се је бојала да они не буду у споразуму с Турцима. Доцнији догађаји показали су да би, можда, боље било да се је друкчије радило. Арнаути, пребачени преко српске границе, заклели су се на непомирљиву мржњу према српској раси. Не прође ни један дан, а да они не учине какво варварство над несрећним Хришћанима српске расе, који су насељени у њиховом суседству у Маћеданији и Старој Србији. Они нису бољи ни према Србима у Краљевини. Чести су њихови упади на српску територију и често пута је влада приморана да шаље трупе да их одбију. Тако се 1897 отворила права битка између нападача Арнаута и Срба из оближњих места око границе; било је мртвих и рањених и српска влада је морала употребити војску из оближњих гарнизона да одбију нападаче.[1] Ове несносне ситуације свакако не би било, да је српска влада допустила Арнаутима, 1878 године, да се стално настане у Србији. Према Арнаутима у Турској они би били један жив бедем, а наклоност Србије према њима, можда не би била без утицаја на осећаје арнаутске нације према Србима отоманске империје.

Живојин М. Перић.

Превео с француског,
Никола Станаревић.

---

[1] Једна турско-српска комисија седи стално у Нишу; она има за задатак да предлаже мере за спречавање арнаутских напада.

НЕКОЛИКО ПРАВНИХ ОБИЧАЈА И ПОЈМОВА
У СЈЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ.

I.

Залог.

Употребљавам народну ријеч, и ако није тачна.

Код народа у сјеверној Далмацији постоји обичај *залагања* земље за новац. Дужник даје дужитељу, вјеровнику, *у залог* земљу, да приходом са исте намирује неуглављену добит на позајмљени новац. Дужитељ ужива земљу. Дужник се служи примљеним новцем. Погодба је обично: „Кад ми вратиш новац, повратићу ти земљу“. Ту врсту уговора називљу и *на гȍдер*. Дужитељ је примио земљу *на гȍдер*. Ријеч је од италијанског *godere*, уживати. Такав уговор *залога* или *на гȍдер* има по каткад и додатак. Дужитељ и дужник углаве одређени број година, кад дужник треба да поврати позајмљени новац. Ако га не поврати кроз тај углављени рок, заложена земља постаје влаштином дужитеља. Таква земља зове се, да је *термината:* од италијанског *termine*, рок.

Овакав обичај *залагања* земље постоји и у Конавлима од Дубровника, у Боки Которској и у Херцеговини. Богишићев Законик за Црну Гору узаконио је тај обичај. Он га зове *подлог*, а тај бива (чл. 864.), „кад се даде какво непокретно добро самоме дужитељу за обезбједу (сигурност) дуга, тако, да га он и обрађује и с њега плодове и дохотке прима у замјену добити; а и у отплату дуга, ако је тако нарочито погођено“. У сјеверној Далмацији није обичај, да се земља даје *у залог* у отплату дуга.

Богишићев Законик одређује још о подлогу:

Чл. 184.: „Ако није иначе углављено, дужитељ прима плодове и дохотке од добра које му је у подлог дано, у замјену добити на главно. Сва радња и трошкови око вађења доходака падају на дужитеља. Његова је такође брига, да се добро у уредну стању уздржи“.

Чл. 185.: „Дужитељ намирује, ако нарочито што друго углављено није, све порезе и друге јавне данке који се добра тичу“.

Чл. 186.: „Док се год дуг не намири, дужитељ није дужан повратити добро које му је у подлог дано. — — —“

Чл. 187.: „Ако је рок намиру дуга, а по томе и трајању подлога, био одређен, ни једна страна, што неће и друга пристати, не може тражити, да подлог прије рока престане, осим каква законита узрока. Ако ли мине рок, а обје стране му̑че подлог продуже, ред се о томе владати према правилима обају чланака који слиједе“.

Чл. 188.: „Ако намиру дуга није био унапријед одређен рок, дужник има право, кад год хтједне, да, плативши дуг, тражи повратак добра које је у подлог дао. Ипак, треба да то не буде у невријеме: ако је, на примјер, земља у подлог дана, да то не буде прије нег дужитељ сабере плодове, ради којих је какву радњу или трошак уложио“.

Чл. 189.: „Дужитељ, на против, ако рок намиру дуга није био одређен, па ни подлогу трајање, треба да јави дужнику, пред свједоцима или преко суда, пуну годину дана унапријед: како није више вољан држати подлога, него иште да му се дуг намири, а подложено добро натраг узме. Ако дужник, и пошто истече година, то не учини, дужитељ може судом продати добро те се од продаје наплатити“.

Чл. 190.: „Био рок намиру углављен још из почетка или тек позније, — добро које је у подлог дано не може никако постати влаштином дужитеља само за то, што дужник није дуга на рок платио. Баш и кад би тај увјет изречно углављен био, неће ништа вриједити, него ће се сматрати као да га ни било није“.

Црногорски законодавац није учинио никакве услуге народу у Црној Гори, што је узаконио овај обичај. У том обичају крије се свугдје велико зло. Зло треба уништавати, а не смије зе законом утврдити и ширити.

Грађански Законик за Србију не познаје ту врсту уговора.

Италија има о томе одредбе, које много сличе црногорским. У чланцима 1891. до 1898. говори се о том уговору, који италијански Законик зове *anticresò*. Главни појам тог уговора у томе је, што дужник даје дужитељу непокретнину, да приходима и плодовима са исте намирује добитак на позајмљену главницу, а за тим дјеломичну главницу. Дозвољава ипак (чл. 1895.), да дужитељ и дужник углаве, да сав приход са непокретнине, дане у подлог, иде за добит на позајмљену главницу.

Уговор *подлога* или, како га зову у сјеверној Далмацији, *залога* и није друго, него стари римски *pactum antichreticum*. Италија је задржала римски назив. Старо римско право било је строже у томе уговору, него ли данашња Италија. Оно је допуштало, да се тај уговор углављује, али једино под увјетом, да се у њему не крије кајишарски, каматарски зајам *(C.* 14 и 17 *de usur.* 4, 32; *fr.* 33 *de pign. act.* 13. 7; *fr.* 11, § 1 *de pign.* 20, 1). Према томе, ако су приходи са *подложене* земље већи, него ли обична добит, морали су се давати дужнику или је требало одбијати их од позајмљене главнице.

У овом уговору био је најстрожи и најправеднији Аустријски Грађански Законик. Он је напросто забранио уговор подлога или залога. У § 1372., гдје се говори о недопуштеним условима при уговорима, каже се изречно: (превод Dr. Драгољуба Аранђеловића) „Споредни уговор, којим се повјериоцу допушта плодоуживање заложене ствари, *нема законског дјејства*". Ово правило утврђено је, како је протумачио Дворски Декрет од 24. декембра 1816., J. G. S. бр. 1305., и за случај, да се не ради о каматарском зајму. Забрањена је, дакле, подлога у опште. Забрањена је у главном, да не буде кајишарства.

И ако је тај уговор забрањен у Аустрији, он се врло често углављује у сјеверној, загорској Далмацији. О њему се чак, код државних биљежника, углављује и писмени уговор. У исправама не каже се, да је земља — куће се никада не давају у подлог — *заложена*, дана *на годер* или да је *терамината*. Странке, дужник и дужитељ, кажу у исправи, да купују, односно продавају непокретнину, о којој се ради, са правом откупа, које се даје тобожњем продаваоцу до утврђеног рока. За такав уговор примјењује се §. 1068. грађ.

зак.: (у преводу Аранђеловића) „Правом откупа зове се право откупити продату ствар. Ако је право дато продавцу у опште и без ближег опредјељења, онда једна страна враћа купљену ствар у непогоршаном стању, а друга пак враћа положену куповну цијену, а користи добивене у међувремену из новца и ствари задржава свака страна за себе, и тако се оне узајамно пребијају.“ Док су се наши суци, не познавајући обичаје народне, слијепо држали таквих писмених уговора, пропадале су правим власницима многе лијепе и добре земље за ситан новац. Је ли прошао у писменом уговору углављени рок за откуп, а да продавалац *rectius* дужник није повратио купцу — дужитељу означену своту, земља је постајала неограниченом влаштином тобожњег купца.

Таква погрјешна и у велике штетна пракса дала је још више маха *залагању* земаља. Многи дужитељи, особито тежаци и они, који су им у томе једнаци, нијесу давали новаца у зајам, а да им дужник не *заложи* земљу. Углављивала се по наведеном §. 1068. писмена биљежничка исправа, којој је тежак слијепо веровао нарочито што се тиче углављеног рока за тобожњи откуп. Кад дужник не би могао до одређеног рока повратити примљени новац, био је увјерен, да је изгубио и влаштину земље. Знам вјеровника, тобожњих купаца, који би на дан откупа отишли на пут или би се сакрили у кући, само да их дужник не нађе, ако би тог дана дошао да поврати позајмљени новац. На тај начин, дужитељ би за више година, приходима са заложене земље, примао каматарске добити на позајмљени новац. Послије тога, земља би остала његовом влаштином за малу своту новаца.

Мало по мало увидјело се и то зло. *Залагање* земаља са таквим пошљедицама било је узело толико маха, да је морао посредовати Призивни Суд у Задру. Упозорио је судове по сјеверној Далмацији на привидне и неистините уговоре купње и продаје са правом откупа. Потсјетио је суце на огромне штете, које дужници на тај начин трпе не само, што дужитељ прима велике камате на позајмљени новац, него се дужнику, најпослије, одузимље и његова земља. Препоручено је сућима, да добро проуче такве уговоре, кад се оснивају тако зване земљишничке књиге, у којима треба записати и име власника земље.

Од тада почело се друкчије судити. Суци нијесу вјеро-

вали самом слову биљежничких уговора купње и продаје са правом откупа. Кад би год једна страна дошла пред суца са таквим уговором, увијек се настојала дознати права врста уговора: да ли је заиста земља *по пријеко* — како се овдје каже — продана или је само дана у подлог. Ријетки су били случајеви, да су такви уговори били права купња и продаја. Обично радило се о законом забрањеном *залагању* земаља. Кад би се то тако утврдило, настајала је мука за дужитеља. Пошто је уговор забрањен, односи између дужитеља и дужника постали би онакви, какви су били у почетку. Дужитељ није могао тражити од дужника, већ само главницу и законом утврђену добит од 5%. Дужник је могао да тражи повратак свих плодова и прихода, које је дужитељ неовлаштено примио са *заложене* земље. И тражио их је увијек. По таквим тражењима често се догађало, да би приходи и плодови са *заложене* земље били много већи од позајмљене главнице и законитог добитка. На тај начин, дужитељ не само да не би примио од дужника позајмљену своту, него је још морао да додаје новаца за неовлаштено примљене плодове.

Према таквим ресултатима многих парница, најбоље се види, каква је уобичајена камата код нашега тежака. По његовом мишљењу законита је добит 12%. То је, дакле, најмањи вишак. Послије тога долази 16½%: цванцика на талијер; па онда 20%, 25% и даље. Кад га о гладним годинама стисне потреба, добит је много већа. *Залагањем* земаља дотјера се добит на 200 и 300%.

Осим уништавања привидних и неистинитих уговора купње и продаје са правом откупа, који имају наведене пошљедице, у Аустрији нема успјешних законских средстава за сузбијање каматништва. До душе, постоји закон од 28. маја 1881. бр. 47. Листа Држ. Зак. о непоштеним поступцима у кредитним пословима. Али, тај је закон тако шупаљ, да се каматник врло ријетко може осудити по њему. Већ 1. §., који утврђује начело каматништва, не може да има жељеног успјеха. Тај §. каже: (у преводу Аранђеловића) „Ко се при давању или продужавању кредита на тај начин користи лакоумљем или познатом му нуждом потражиоца кредита, његовим слабоумљем, неискуством или душевним узбуђењем, што за себе или неког трећег прима обећање таквих имовинских користи или саме користи, које су својом несразмјерном

величином *погодне* да привредно потражиоца кредита *упропасте или његово пропадање да потпомогну*, тај чини преступ, и биће кажњен......" По томе, дакле, није каматник онај, који узимље 50, 100, 200 или 300%. Добит треба да је у стању, да упропасти дужника или да потпомогне његово пропадање! Ако нема тога, па добит била велика и преко мјере, нема каматништва.

Све то требало би друкчије удесити. Закон би морао да утврди највећу дозвољену добит, као што је то урадио и Богишићев Законик. Ко натјера дужника, да му даје добит, већу, него ли би се законом утврдила, тај би морао бити кажњен за каматништво. Док тога не буде, каматништво ће и на даље цвјетати. *Залагање* земаља неће се моћи потпуно искоријенити. Јер, и ако дужник може да нађе помоћи против несавјесног дужитеља, више пута неће да је тражи. Боји се будућности. Ако му у будућности дође потреба, да тражи новаца у зајам, мисли да их неће моћи наћи.

Др. Александар Митровић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

О ПРАВНОЈ ПРИРОДИ ЈАВНОГ ТРГОВАЧКОГ ДРУШТВА

Питање о правној природи јавног трговачног друштва („јавног ортаклука“ — §§ 22, 23. и др. Т. З.) своди се на ово: да ли је јавно трг. друштво правна личност или није; ако није правна личност, онда, како се има оно сматрати у правном погледу.[1] Да би се на то питање, чија је важност

[1] Само питање није ни у колико ново у правној науци. Оно се одавно расправља, тако да се сва мишљења могу већ сматрати као пречишћена. Две солуције су дате: једна од немачке, друга од француске правне школе, обе поткрепљене разлозима десизивне природе. Немачка правна школа, коју представљају одлични теоричари и дубоки правни зналци, извежбани у расправљању тешких и деликатних питања о правном карактеру појединих правних установа, одриче одлучно правну личност јавном трг. друштву. Проникнувши природу и суштину ове правне установе, Немци су успели, да јасним и убедљивим разлозима, којима ћемо се и ми већим делом користити, докажу да јавно трг. друштво није правна личност. (Видети: *Konrad Kosack:* Lehrbuch des Handelsrechts, V Auflage, S. 531 ff.; *Dr. Lastig:* Die Handelsgesellschaften, чланак у *W. Endemann:* Handbuch des deutschen Handelsrechts, I Band S. 334; *C. S. Grünhut:* Das oesterreichische Handelsrecht, [scripta]). На другој страни имамо француске писце, који готово сви из реда сматрају *сва* трг. друштва као правне личности. (Видети: *Ch. Lyon Caen et L. Renault:* Traité de droit commercial, tome II, p. 84 et suiv.; *Baudry-Lacantinerie:* Précis de droit civil, t. III. p. 477; *Houpin:* Traité théorique et pratique des sociétés civiles et commerciales.) Држећи се овог мишљења Французи следују дугогодишњој традицији и јуриспруденцији својих судова. Основна замерка, по нашем мишљењу, има се учинити француској школи у томе, што она полази са гледишта, да је правна природа *свих* трговичких друштава једна иста, да дакле треба у опште испитати, јесу ли трг. друштва правне личности или нису. Тиме је изједначено оно, што се не може изједначити, и само тако се дошло до погрешног резултата, да, кад један облик трг. друштава има карактер правне личности, то мора важити и за друге облике, и ако такав закључак није ничим оправдан. Немачка школа међу-

неоспорна услед различитих последица, које проистичу из оваког или онаког схватања правне природе јавног трг. друштва, могло правилно одговорити, потребно је утврдити као неку полазну тачку и указати на критеријуме, којима се у опште треба руководити при оцени његовој. На првом месту ваља истакнути, да се питање има расправљати више са теориског, у овом случају логичнијег и умеснијег гледишта, из простог разлога, што је правна наука већ утврдила појам правне личности, тако да при испитивању, да ли се један скуп физичких лица има сматрати као правна личност или не, треба једино гледати, да ли тај скуп има оне карактерне знаке, којима се одликују правне личности. Овим се не мисли то, да прописе позитивног права треба занемарити и ни у колико се на њих не обзирати. Такав поступак не би био разложан. Правна природа јавног трг. друштва тиче се и позитивног права и на његове одредбе потребно је освртати се. Горњим се хтело рећи само то, како законодавац не треба својим прописима да одлучује да ли је једно трг. друштво правна личност или није,[1] пошто је то питање такве природе, да не долази у надлежност законодавне власти. Истина, законодавцу ништа не смета, да противно уради, али ће онда он сам и сносити евентуалне замерке, у саучају да постављено питање погрешно реши.[2]

тим полази са супротног гледишта и сваки облик трг. друштава испитује засебно и одвојено. Тај метод је логичнији и умеснији, јер између појединих облика трг. друштава постоје доста велике разлике. Што важи, на пример, за акционарско друштво, не може се узети да важи и за јавно трг. друштво и обрнуто. Због тога су и закључци, до којих је дошла немачка школа код овог питања, правилнији и тачнији.

У српском праву ово питање изгледа да је спорно. Г. Сп. Радојчић, у свом делу *Основи Трг. Права* (стр. 49) сматра *сва* трг. друштва као правне личности. То мишљење *он* брани и у својим предавањима на Универзитету. Г. Андра Ђорђевић заступа супротно гледиште, што посредно изводимо из његових разлагања о природи грађ. друштва (Вид. *Систем приватног права* I књ. 1. половина, стр. 295.).

[1] Отуда је, мислимо, погрешно мишљење г. Андре Ђорђевића (op. cit. — стр. 295.—296.), да питање о правној природи појединих трг. друштава зависи од воље законодавчеве. На против, оно је појмом појединих друштава и одредбама о њима у напред скоро решено. Законодавац, и ако има за то могућности, не треба своју вољу да истиче на супрот опште усвојеним принципима правне науке.

[2] Неки законодавци су ипак тако урадили и изречном одредбом расправили то питање. Резултати, до којих су они дошли тим путем, нај-

На другом месту треба имати на уму, да осим правних личности има и таквих људских заједница, које у извесним погледима и односима изгледају као целине, као нешто индивидуално, од индивидуалности појединих физичких лица у неколико одвојено и различно, али ипак зато скупови тих физичких лица нису правне личности. Основни тип таквих скупова, о којима објективно право води рачуна као о неким целинама а не сматра их као правне личности, јесу грађанска друштва, грађанска у том смислу, што нису основана у намери вођења трговине, да би била трговачка. О тим грађанским друштвима говори се у §§ 723.—758. Грађ. Законика. Наш законодавац их означава именом ***ортаклука*** — израз доста погодан, као што ћемо видети. Да претходно размотримо правну природу тих друштава. Грађанско друштво заснива се споразумом двају или више лица, да заједничким средствима остваре какав унапред одређени циљ, који се готово редовно састоји у прибављању извесних материјалних користи. Таквим уговором не ствара се неко ново правно биће, различно од личности другара — учесника у друштву. Кад се А и Б сложе, да оснују друштво ради остварења какве материјалне користи, они тиме нису створили нову личност, засебну и одвојену од личности другара, т.ј. *правну личност*, већ су само ступили у извесне односе, који се квалификују као односи друштва — ортаклука, а који настају услед заједничке делатности њихове, управљене на прибављање материјалних користи. Уговором о друштву заснива се само један правни однос, чија је садржина комплекс узајамних права и дужности између другара, а који је пак сам по себи за трећа лица у главном равнодушна ствар. Према трећим лицима друштво се не појављује као нешто индивидуално, као правно биће, тако да би се у случају прибављања права или узимања обавеза, друштво појављивало као поверилац, односно дужник, а не другари. Друштво као такво нити прибавља нити се обвезује. Носиоци права и обвеза су другари у свом скупу а не друштво. Кад изгледа да друштво прибавља, у

боље показују, да такав поступак није био оправдан. Доиста, ниједан од тих законодаваца није дао правилну солуцију, јер сви сматрају јавно трг. друштво као правну личност, и ако оно то није. (Видети: art. 116. шпанског, art. 77. талијанског, art. 78. румунског Трг. Зак. — *Lyon Caen*, op. cit. p. 84.).

ствари прибављају другари, као што се и у случају обвеза не појављује друштво као дужник, већ другари.

Из изложеног види се јасно, да грађанско друштво није правна личност. Још римско право је тачно издвајало правну личност од правног односа, названог *societas*, а заснованог уговором, који се и сам звао *societas*.[1] Одредбе о друштвима у данашњим грађ. законицима су у истом смислу.[2] Наш Грађ. Законик употребио је за друштва реч *ортаклук*, израз погодан, као што је напред поменуто, пошто се њиме као указује на то, да је грађ. друштво само правни однос између другара и ништа више. Законик у осталом једино говори о другарима — учасницима у том ортачком односу — а нигде не спомиње друштво и односе његове према трећим лицима.

Поред грађанских друштава, која су у ствари само правни односи (Rechtsverhältniss), дакле комплекси узајамних права и дужности другара, постоје и друге људске заједнице, које право назива правним личностима. Оне се битно разликују од друштва. Правна личност је субјекат права, исто онако као и физичка личност. Она се појављује у правним односима као јединка, као нешто индивидуално, у потпуном смислу те речи, без обзира што је састављена од физичких лица, која су посебно призната као личности у правном смислу. Личност појединих другара код правне личности је индиферентна. Права и обавезе, које имају правне личности, припадају њима као таквим, а никако њиним члановима. Ако је дакле у питању какво право или обвеза правне личности, субјекат тог права или дужности је увек правна личност, како у односу према члановима, тако и према трећим лицима.[3]

Из изложеног се види, да се теориски може повући јасна разлика између правне личности и оне људске заједнице, која није правна личност, већ само правни однос између чланова, али кад се ова теориска расматрања хоће да примене на поједине облике друштава, особито на трговачка друштва, наилази се на тешкоће. Оне се састоје у главном,

---

[1] *R. Sohm:* Institutionen, Seite 401; *Dr. Czyhlarz:* Lehrbuch der Institutionen des römischen Reichs, Seite 78.

[2] Видети: §§ 723.—758. српског, §§ 1175.—1216. аустриског, §§ 705.—740. немачког и art. 1832.— француског грађанског законика.

[3] *K. Sohm:* Institutionen, §. 191; *А. Ђорђевић:* op. cit. I књ, 1. половина, стр. 289.—297.

у томе, што се не могу увек наћи сви карактерни знаци, а међутим још се није успело, да се утврди један прост и лако примењив критеријум, на основу кога би се постављено питање могло одмах решити. Најбољи од до сада предложених критеријума је, по нашем мишљењу, критеријум професора бечког Универзитета *Grünhut*-а, који се састоји у томе, да се гледа, да ли за дугове друштва одговара друштво као такво, и то само оно или пак, одговарају чланови друштва. Чим се утврди факт, да одговарају чланови друштва, да су носиоци права и обвеза физичка лица, а не само друштво као неко особено правно биће, може се с поузданошћу закључити, да то није правна личност, већ само правни однос. Добру страну овог критеријума чини та околност, што он има за полазну тачку оно, што је битно код правне личности, без чега се правна личност не може ни замислити, наиме, да у правним односима, приликом прибављања права или узимања обвеза *никад* немамо пред собом физичке личности као субјекте права и обвеза, већ *увек* имамо друштво као особени правни субјекат, одвојен потпуно од субјективности чланова друштвених.

Кад тај критеријум применимо на јавно трг. друштво, видимо одмах, да јавно трг. друштво није правна личност, већ само правни однос. До истог закључка долазимо кад расмотримо све напред поменуте разлике између правног односа, названог друштво и правне личности. Истина је, да се јавно трг. друштво разликује у неколико од грађ. друштва (societas), пошто се оно у већој мери појављује као целина, као неко особено биће, али то одступање нема утицаја на правну природу овог облика трг. друштава, јер и оно је, као и грађ. друштво, само правни однос. Безначајно је и то, што је тај однос специјалне природе, прилагођен потребама и захтевима трговине и саобраћаја.

Противно овоме други писци, као што је поменуто, тврде, да је јавно трг. друштво правна личност. Најглавнији разлог, који се износи у прилог тог мишљења, је та околност, што друштво има своју имовину, која је, по мишљењу бранилаца тог схватања, потпуно одвојена од имовине другара. Међутим, у томе баш и лежи суштина питања, јер та имовина, за коју се вели да припада друштву, у ствари не припада друштву, већ другарима, а то није једно исто. Истина

другари, не могу, услед правног односа, у коме се налазе, а који је заснован уговором о друштву, располагати том имовином по својој вољи, пошто је она везана за друштвене циљеве, али то не мења ствар. Право својине егзистира и даље и ако је његово вршење у извесној мери ограничено. Појединцима је допуштено, да уговорима ограниче своја приватна права, па су то учинили и другари ступајући у однос јавног ортаклука. Ако се баш хоће да зна и правни положај друштва према тој имовини, састављеној из делова имовине појединих другара, тај се однос може приближно окарактерисати тако, да другари имају *сусвојину* на друштвеној имовини, ма да ни тиме није са свим одређен њихов правни однос према друштвеној имовини.[1] Иначе, кад се пође са гледишта, да је трг. друштво правна личност, неопходно излази, да својину на друштвеној имовини има друштво као такво и то само оно, а не другари. Према томе, другари не би имали права да предузимају правне радње, које се тичу друштвене имовине, а то право имају сви другари у јавном трг. друштву, пошто је сваки од њих овлашћен да у име друштва закључује правне послове и оптерећује друштвену имовину, разуме се под условом, да му та власт није изречно одузета уговором о друштву.

Као други разлог у прилог супротног мишљења износи се та околност, да се јавно трг. друштво, за разлику од грађ. друштва, појављује према трећим лицима као нешто индивидуално. То се види из односа друштва према трећим лицима. Друштво може да закључује разноврсне правне послове, може да буде јемац, може да буда ортак у другом неком трг. друштву, може да води спорове, било као тужилац или као тужени. Овај разлог доиста на први поглед изгледа да је од вредности, али, кад се загледа у суштину ствари, види се, да је и тај разлог привидан. Јер, у свима наведеним случајевима појављују се као уговорна, односно процесна страна другари у скупу свом, односно њихов заступник, а не друштво као правна личност, различна и одвојена од личности другара. Ради тога управо и постоји фирма, оно заједничко

---

[1] Ово питање је врло занимљиво, али излази из круга обележеног овом раду, па се нећемо ни упуштати у његово расматрање. Оно је исцрпно третирано код *Dr. Lastig*: op. cit. S. 334 ff.

име свих другара, под којим они закључују правне послове увек, кад се ти послови тичу свих другара. Логички отуда излази, да фирма јавног трг. друштва има само формално значење, као знак ради што лакшег обележавања једне уговорне стране у случају кад њу представљају лица, која се налазе у односу јавног ортаклука.

Наше је мишљење дакле, да јавно трг. друштво није правна личност, већ само правни однос, однос јавног ортаклука. Из таквог схватања проистичу важне последице, последице несумњиве, које својом несумњивошћу још више утврђују тачност поставке, да је јавно трг. друштво само правни однос између другара. Те су последице ове:

а) Кад се каже да јавно трг. друштво води трговину, значи да трговину воде другари под заједничким именом (фирма) и према томе сваки од њих је трговац. Сваки другар има право на тај статус, па дакле и на последице, које он собом доноси. Сва права, која има један трговац зато што је трговац, припадају и члановима јавног трг. друштва, али исто тако и другари морају да испуне све обвезе, које су трговцима законом прописане. Тако, на пример, из § 6. у вези са § 5. Т. З. који почиње овако: „Сваки трговац, *радио сам или у ортаклуку с ким*, дужан је.. итд.“ мислимо да довољно јасно излази да сваки другар има обзнанити онај део брачног уговора, који се односи на мираз, а у недостатку брачног угавора дужан је објавити само величину мираза.

Овај статус трговаца имају и они другари, који су, фактички или правно (уговором о друштву) искључени од учешћа у вођењу трговине. Јер, као што је познато, за својство трговца није потребно, да односно лице лично предузима трговачке послове. Битно је, да се ти послови предузимају у његово име, а то баш имамо код јавног трг. друштва, јер оно тргује под општим именом, дакле под именом свих другара.

Наведеним прописима Трг. Законика (§§ 5. и 6.) утврђује се и то, да наш законодавац није сматрао јавно трговачко друштво као неко нарочито тело, већ само као однос, у коме се поједини трговци могу налазити, наиме као однос ортаклука.

Кад би пак било друкчије, кад би се јавно трг. друштво сматрало као правна личност, онда би само друштво било

трговац, а не и чланови његови. Како пак друштво није физичка личност, то и чисто личне обвезе — објава брачног уговора или мираза — не би се, у том случају, могле ни замислити, док ми видимо, да те обавезе постоје за јавне другаре по нашем трг. законику.

б) Кад друштво падне под стечај, у ствари стечај се отвара другарима, т. ј. физичким лицима, која се налазе у односу јавног ортаклука. Према томе, све оне последице, које наступају са објавом стечаја у погледу личности лица под стечајем, а нарочито губитак одређених права, примењују се и на другаре. Кад би јавно трг. друштво било правна личност, отварање стечаја над имовином друштвеном не би имало никаква утицаја на правни положај друштвених чланова.

в) Кад јавно трг. друштво води какав спор, другари не могу бити сведоци у том спору. Сведоци су трећа лица, различна од странака и суда, а то не би био случај, кад би се допустила сведоџба једног другара, јер и он је странка у односном спору, истина не сам, већ у скупу са осталим другарима, али то не мења ствар. У споровима, као што је познато, једна страна може бити многоструко заступљена.

г) Кад је друштво дужник неког лица, а то лице дужник једног или више другара, компензације ни у ком случају не би могло бити, кад би се јавно трг. друштво сматрало као правна личност. Тако исто и у обрнутом случају, кад би друштво било поверилац једног лица, а то лице поверилац неких другара. У оба та случаја немамо стицај и дуга и тражбине код два иста субјекта. На против, кад се пође са гледишта, да је јавно трг. друштво само правни однос између другара, логички излази, да у начелу, у наведеним случајевима, може бити компензације. У колико и под којим условима, то је за нас, бар у овај мах, споредна ствар.

д) Стечај над друштвеном имовином неминовно повлачи и стечај над имовином другара, неуложеном у друштвено предузеће (§ 148. стецишног поступка). Ово је логично и природно, с обзиром на задатак стечаја. Другари одговарају солидно и неограничено целим својим имањем, па је разумљиво да у стечајну масу треба да се пријаве и сва добра као и све тражбине, како би сви повериоци подједнако били оште-

ћени немогућношћу и обуставом плаћања.[1] Кад би јавно трг. друштво било правна личност, стечај над друштвеном имовином ни у ком случају не би повлачио и стечај над имовином другара.

Ово питање о стечају над јавним трг. друштвом нарочито је интересантно с обзиром на то, што браниоци мишљења, да је јавно трг. друштво правна личност, у прилог тог мишљења наводе баш одредбе о стечају над друштвеном имовином. Они тврде наиме, да друштвени повериоци, у случају стечаја, имају првенствено право наплате из друштвене имовине, искључујући личне повериоце другара, што показује, да је друштвена имовина потпуно одвојена од личне имовине другара, а то се може само онда разумети, ако се јавно трг. друштво схвати као правна личност. Ми налазимо, да овом крајњем закључку не би било места баш и кад би било утврђено, да друштвени повериоци имају прече право наплате из друштвене имовине, од личних поверилаца појединих другара ма да и то не стоји у ствари. Кад би друштвена имовина била имовина правне личности, лични повериоци не би ни имали право наплате из те имовине, нити би друштвени повериоци имали право да наплаћују своје тражбине из осталог имања другара, а оба та права постоје по нашем Трг. Законику. Законодавац је могао, налазећи да интереси трговине то захтевају, дати право друштвеним повериоцима, да се наплаћују пре личних поверилаца, али се за српско право то не може извести несумњиво, с обзиром на утврђен принцип једнакости свих незаложних поверилаца, као и на правну аксиому, да привилегије треба да су изречно предвиђене. Наш закон о стецишном поступку вели у § 148. ово:.... *„Поверитељи друштва (ортаклука) могу у таквом случају* (т. ј. кад друштво падне под стечај, па се отвори стечај и над имовином сваког другара) *своја потраживања, у колико се из имања друштвеног не би могли наплатити, при овом одвојеном стецишту јавног ортака пријавити и на ову масу имају они једнака права са његовим осталим поверитељима“*.... Из крајњег става ове

[1] Отуда је, мислимо, неумесна и ничим неоправдана одредба чл. 17. предлога новог закона о стечају, да стечај над друштвом не повлачи, сам по себи, и стечај над другарима.

одредбе изводи се *a contrario*, да лични повериоци немају једнака права са друштвеним повериоцима у погледу наплате својих тражбина из друштвене имовине. По нашем мишљењу овај закључак није оправдан. Ми сматрамо, да лични повериоци имају подједнака права са друштвеним повериоцима из простог разлога, што је и према њима целокупна имовина другара општа залога, из које се треба да измире њихове тражбине, исто онако, као што је и друштвеним повериоцима општа залога целокупна имовина другара, била она уложена у друштвено предузеће или не. Законодавац је сматрао, доносећи § 148. стец. закона, да треба расправити једно доиста сумњиво питање, на који ће начин да се наплате друштвени повериоци, кад друштво падне под стечај, кад се зна, да они имају право да се наплаћују из целокупне имовине другара. Ради тога је у § 148. прописано, да ће се у том случају, да не би било збрке, одмах отворити стечај и над посебном имовином сваког другара, па је том приликом поновио оно, што је у § 24. Т. З. већ речено, да се друштвени повериоци могу наплаћивати и из те имовине. Дакле, ми тако разумемо пропис §-а 148. стец. закона, а не у том смислу да је њиме створена привилегија у корист друштвених поверилаца, а личним повериоцима пак одузето право, да своје тражбине наплаћују из оне имовине другара, која је уложена у друштвено предузеће. Кад тако стоји ствар, онда се још мање може § 148. употребити као аргуменат за тврђење, да је јавно трг. друштво правна личност.

Лазар П. Марковић.

ГРЧКО-РИМСКО ЗАКОНОДАВСТВО
О ЦРКВЕНОЈ ИМОВИНИ.

Црквену имовину састављају све оне тјелесне и нетјелесне ствари у правном смислу, које цркви припадају по праву својине.[1]

Црква постоји на земљи по божанском одређењу и са тачно означеним задатком. Да би она могла постојати и свој задатак остварити, она мора имати потребна јој за то сретства; мора имати своју имовину, из које би била у стању да подмирује трошкове за богослужење, да помаже оне, који потребују њене помоћи, и да издржава своје служитеље. Из овога потиче за цркву неоспориво право на посјед (државину), које се оснива како на природном праву, обзиром на фактично постојање њено у свијету, тако исто и на божанском праву. Основатељ цркве, премда је сȃм живио у сиромаштву и проповиједао о сиромаштву као о хришћанској врлини, није ипак тијем налагао и цркви својој да мора у потпуном сиромаштву да буде, него је, напротив, и сȃм говорио о цркве-

[1] Ова подјела ствари по разлици њихових својстава, која се налази у односним данашњим грађанским законицима (на прим. у аустријском грађ. законику § 291), усвојена је и црквеним правом, а узета је из римскога права, у којем читамо: „Quaedam res *corporales* sunt, quaedam *incorporales*. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus, homo, vestis, aurum, argentum, et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt quae tangi non possunt, qualia sunt ea quae in jure consistunt, sicut hereditas, usufructus, obligationes quoquo modo contractae.“ Dig. I. 8, 1, § 1. Види Номоканон XIV наслова II, 1. у Атинској канонској Синтагми (1852) I. 89., исто тако и Collectio constitut. ecclesiasticarum lib. II de rebus et locis sacris (Voelli et Justelli Bibliotheca juris canon., Lutet. Paris 1661. II, 1302). Cf Basilicorum lib. XLVI, tit. 3, 1 (Ed. Heimbach, Lipsiae. 1833—1850).

ној имовини, да би се из ње набављало што треба за службу и за сиромашну браћу, те тијем је дао благослов својој цркви, да прибавља и за своје потребе да чува такву имовину.

Као што је у старом римском праву било, да се имовина или ствари, које су намјењене биле култу богова, звале *res divini juris*,[2] тако је то исто усвојено било и законодавством хришћанских царева. Према сврси црквене имовине, да се њом подмирују потребе хришћанскога култа и спољашњега живота цркве, у смислу одредаба о томе Основатеља цркве, све ствари које састављају ту имовину зову се res divini juris у хришћанском смислу,[3] или као што у канонима каже: res quae Dei sunt,[4] res Dominicae.[5] Од тих ствари оне, које се тичу искључиво богослужења и које су освећене особитим црквеним обредом, зову се *res sacrae*, ствари освећене; остале пак, које служе цркви извором да се покрију трошкови, како за набављање онога што служи за богослужење, тако и за све остало, што се тиче спољашњега црквеног живота, зову се *res ecclesiasticae*, ствари црквене, у ужем смислу. И једне и друге заједно састављају имовину цркве, *patrimonium ecclesiae*.[6]

О црквеној имовини у ширем смислу може се говорити само од оног доба, кад је хришћанство постало слободно у грчко-римској царевини. У прва времена хришћанства црква, или тачније, хришћанске црквене општине спадале су у

---

[2] „Summa rerum divisio in duos articulos diducitur: nam aliae sunt *divini juris*, aliae humani". Gai Jnstitut. II. § 2 (Ed. Krueger et Studemund. Berolini, 1905).

[3] Nullius sunt res sacrae et religiosae et sanctae, quod enim divini juris est, id nullius in bonis est." Jnstit. Justin. II, 1. § 7. Cf. Dig. I. 8. pr. (Ed. Gothofredi. 1698).

[4] Апост. канон 38 (по издању Бевериџа).

[5] Анкир. кан. 15 (исто изд.).

[6] Ово су опћи термини и опћа подјела црквене имовине, како се налази у законима грчко-римских царева послије VI вијека, исто и у номоканонима. У Јустинијановим законским зборницима задржана је терминологија и подјела старијега римскога права, која је горе споменута у 3. биљешци. Cf. Jnstit. II 1 § 8. 9. 10; Cod. I. 2, 21; Dig. I. 8, 6, § 4. 9 § 3. Постојећа у грађанском праву подјела ствари по разлици њихових својстава на тјелесне и нетјелесне (види горе 1. биљешку), на покретне и непокретне, потрошне и непотрошне, на процјењиве и непроцјењиве, важи једнако и за црквену имовину.

collegia illicita, забрањена друштва, и као такве по римским државним законима нијесу имале права својине. Али однос државе према тим општинама није увијек једнак био, и државна власт према приликама времена сматрала је на исте час строжије час опет блажије. Између разних других постојала су у држави и *collegia tenuiorum*, друштва сиромашних, која за своје постојање нијесу требала, као остала, посебног државног допуштења,[7] и којима је слободно било да из прилогâ својих чланова могу имати односну своју имовину, коју су она употребљавала за друштвене сврхе, и посебно за помагање сиромашнијих својих чланова.[8] Устројство ових collegia tenuiorum имало је много сличности по задатку свом са устројством хришћанских црквених општина, и имовина ових општина састављала се из почетка онако исто, као и имовина тих collegia, то јест, из добровољних редовних и ванредних приносâ од стране црквено-општинских чланова, и ти приноси затијем су се дијелили сиромашнијим члановима.[9] Државна власт, кад није формално објављено било гоњење хришћанâ, сматрала је на црквене општине онако као на поменута collegia, и допуштала је тим општинама да посједују своју имовину у облику оних collegia и да ту имовину употребљују на своје сврхе.

За прва два вијека хришћанске цркве нема историјских података, да би црква посједовала каква непокретна добра. Сва тадашња имовина њезина састојала се из добровољних

---

[7] Dig. XLVII. 12, 3. § 1. de collegiis et corpor.

[8] „Mandatis principalibus praecipitur Praesidibus provinciarum, ne patiantur collegia sodalicia; neve milites in castris habeant collegia, sed permititur *tenuioribus* stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coëant ne sub praetextu hujus modi illicitum collegium coëat". Dig. XLVII 22, 1. pr. Слично овим друштвима било је друштво аскитирâ, који су се старали о сахрањивању умрлих, а које је за вријеме хришћанских царева било субвенционовано из државне благајнице. Justin. nov. LIX.

[9] Тертулијан, црквени писац III вијека, у XXXIX апологији пише о овоме: „Etiam si quod arcae genus est, non de honoraria summa, quasi redemptae religionis congregatur; modicam unusquisque stipem menstrua die, vel cum velit, vel si modo possit, apponit. Nam nemo compellitur, sed sponte confert. Haec quasi deposita pietatis sunt. Nam inde non epulis nec potaculis nec ingratis voratrinis dispensantur, sed egenis alendis humandisque et pueris et puellis re ac parentibus destitutis, jamque domesticis senibus, item naufragis".

приноса од стране хришћана у разним стварима, плодовима и новцу, а такође из десетака (decimae), које су вијерни уступали на корист цркве и свештенства, премда ово и није била нека институција, на коју су сви били обвезани, него су те десетке добровољно давали цркви имућнији њезини чланови из побожности.[10] У послу црквене имовине и течења те имовине, у прва времена цркве поступало се по обрасцу старозавјетне цркве, из које су и постали први хришћани и прве хришћанске црквене општине. Јудео-хришћани знали су из старога закона, да су приноси олтару земаљских ствари Богу угодни и да је Он такве приносе и заповједао, те у хришћанству они не само што нијесу напустили оно, на што су у јудејству обвезани били, него су то и много ревносније сада чинили. У апостолским Дјелима читамо, да они који би се покрстили, и који имађаху њиве или куће, продаваху то и доношаху новце, што би за то добили, и метаху пред ноге апостолима, да се подмирују тијем потребе цркве и сиромашне браће (гл. 4 ст. 34—37 испор. 2, 45). Хришћани, који су се из незнабоштва обраћали, нијесу хтјели да у овоме заостану иза других, тијем више, што и по незнабошким законима о религији дужност је била свакога, да боговима чини приносе и да дарива свештенство. У апостолском вијеку из ових приноса цркви од стране вијерних, а особито из новца, који су они редовно полагали у црквену хазну (корвану), састављао се доста богати извор црквене имовине, тако да су се тијем могли покривати трошкови не само мјесне цркве, него се могло из тога помагати и другим сиромашним црквеним општинама, о чему постоји више свједочаба у апостолским списима (Дјел. ап. 11, 27—30, 24, 17, Рим. 15, 25, 26, Гал. 2, 10).

О непокретним добрима цркве први спомен налазимо у римског историка Елија Лампридија, који у животопису цара

---

[10] „Omnes primitias provenientes e torculari, area et bobus et ovibus dabis sacerdotibus... Omnem decimam dabis pupillo ac vipuae, pauperi et advenae. Omnes primitias panum calidorum, urcei vini aut olei aut mellis aut fructuum, uvae aut aliorum primitias dabis sacerdotibus, argenti vero et vestimenti omnisque possessionis orphano et viduae." Constitut. Apost. VII, 29, Cf. VIII, 30 (Ed. Funk. Paderb. 1905). А о редовним и ванредним новчаним прилозима цркви онога доба види ријечи Тертулијанове у горњој (9) биљешци.

Александра Севера (222—235) каже, да су хришћани прибавили били себи једно мјесто у Риму и ту саградили малу цркву. Мјесто је то припадало римском гостионичарском еснафу, и кад се ови потужише да су им хришћани исто мјесто присвојили, цар је одлучио ријечима: „Боље је, да се на оном мјесту одаје част ма каквим било начином божанству, него ли да се оно остави гостионичарима“.[11] — У црквеној историји Евсевија кесаријског читамо, да је римски цар Галијен (260—268) допустио био хришћанима не само да могу слободно исповиједати своју вјеру, него и да је наредио био, да им се поврате сва она непокретна добра, која су им одузета била за вријеме Валеријановог гоњења.[12] Податци су ово доста неодређени, али се из њих може ипак извести, да је у III вијеку црква имала нека своја непокретна добра. А да је крајем овога вијека фактично црква имала доста таквих добара, свједочи једна наредба царева Диоклецијана и Максимијана 302 године, по којој су морала бити одузета хришћанима сва њихова опширна непокретна добра, која у осталом пет година касније сва им је опет цар Максентије повратио.[13]

Имовимом својом црква је, као што смо споменули, подмиривала трошкове за богослужење и за издржавање свештенства; особитим пак начином она је служила, да се уздржавају разни добротворни заводи и да се помаже сиромасима. Ово посљедње састављало је основ, који је покретао цркву да стиче чим више своје имовине, јер, помажући сиромахе, удовице, сирочад, болеснике и сличне, тијем је она непосредно остваравала један од својих главних задатака, доприносећи да се уклони из друштвеног живота она страшна опрека, која је постојала између богатог и сиромашног сталежа у незнабошкој римској царевини. А овијем се тумачи и онај однос, у који је затијем стало грчко-римско законодавство наспрам црквене имовине, почињући од цара Константина великог, и у којем законодавству налазимо често

[11] Lamprid., Alex. Sever. 49. Cf. A. Neander, Allgem. Geschichte der christl. Religion. I. 158, 159. (IV Aufl., Gotha, 1863).

[12] Hist. eccl. lib. VII cap. 13 Cf. Neander, Geschichte. I, 177.

[13] Neander, Geschchte. I, 187 fg. Cf. Ab. Fleury. Historie ecclesiastique. Liv. VIII. ch. 28 (Ed. Paris, 1856. en 6. volumes).

наглашено, да с тога, што се из црквене имовине највише помажу сиромаси, треба настојати, да се иста имовина множи, и да буде слободна од разних државних пореза.[14]

Одредбе овога законодавства састављају предмет ове наше радње.

У истој је обраћена пажња на законе грчко-римских царева почињући од Константина великог па до Алексија Комнина (1180—1183). Закони ових царева приведени су у опћем канонском зборнику, који важи и данас у православној цркви, а то је Номоканон XIV наслова у његовој редакцији 1193 године, и према томе исти закони мјеродавни су и данас у питањима црквене имовине. Од царева послије Алексија Комнина врло мало је законâ, који говоре о црквеној имовини, и тичу се готово искључиво имовине разних великих манастира на истоку; а обзиром на то што ови закони нијесу ушли у опћи канонски зборник православне цркве, ми ћемо односне између њих споменути само према историјском значају њиховом. Од првих закона једни се тичу црквене имовине у опће, други пак тичу се оних добара, која служе за издржавање клира, посебно, парохијског свештенства, и која су позната под именом *бенефицијалних добара* (bona beneficialia, parochialia). О овим добрима, као засебној имовини, различној од опће црквене имовине, нема спомена за првих пет вијекова хришћанске цркве. Сви црквени приходи и сва покретна и непокретна добра дотичне епископске области, данашње епархије, састављали су једну опћу имовину, која је била под непосредном или посредном управом дотичног епископа. Епископ је био главни пастир и једини у строгом смислу парох у својој области, и он је одређивао и слао односне свештенике за службу зависних од матере цркве, епископске, цркава, које су биле или у истом епископском граду или у оближњим варошима и селима (rusticanas, paganas). Ови свештеници добивали су за своје из-

[14] У конституцији 326. год. цар Константин одређује: „Opulentos saeculi subire necessitates oportet, *pauperes ecclesiarum divitiis sustentari*". Theodosianus, lib. XVI tit. II de episcopis, ecclesiis et clericis, l. 6 (Ed. Mommsen, Berolini, 1905). Мисао да се из црквене имовине имају прије свега помагати сиромаси, изражена је у више закона потоњега доба византијске царевине. Види на прим. Cod. Justin. Lib. I. tit. II. de sacros. ecclesiis, l. 12. § 2.

државање од матере цркве, и епископ им је то издавао по својој увиђавности, обично мјесечно, из имовине његове цркве. Одређеног законског прописа о томе није било; а канонски прописи о имовини чланова клира (ап. канон 40 и канон 24 антиохијског сабора), не тичу се бенефицијалних добара каснијега доба. Течајем времена епископима је било немогућно да управљају и оним добрима која су састављала својину варошких и сеоских цркава, и они су повјеравали управу добара тих цркава дотичним свештеницима, а приходе од истих добара остављали су им у замјену онога, што су им прије издавали из опће црквене имовине у име награде за њихову службу. Ако су исти свештеници ревносно своју службу вршили, поменути приходи признавали су им се сталнима, и од истих су могли бити лишени само ради каквог канонског узрока. Ово је послије нормирано било и односним законским прописима државног законодавства. А пошто се ови прописи разликују од прописа̂, који се тичу опће црквене имовине, то ћемо се ми у овој радњи осврнути само на ове посљедње, остављајући за другу прилику прописе, који се тичу бенифицијалне имовине, те ћемо разгледати царске законе о *црквеној имовини*, и то, о течењу (прибављању) те имовине, о управи њеној и о њеном отуђењу.

Одређени законски прописи о овоме почињу управо у у другој поли IV вијека. До тога доба закони о црквеној имовини грчко-римских царева, између којих главним начином закони цара Константина великог, тичу се у опће права цркве на посјед, те се о томе и мора претходно говорити, да се добије чврсти основ за преглед закона̂ о течењу, управи и отуђивању црквене имовине.

I.

Признање цркви права својине, и дакле права течења своје имовине, показују већ први царски закони, који су издани били о признању хришћанске вјере у држави, а који су познати под именом *едикта̂ толеранције*. Први такав едикт издао је цар Галерије, који га је заједно са Константином и Лицинијем објавио у априлу 311 године у Никомидији. У том едикту, ма и да се тек изражава мисао да се хришћани и њихова вјера могу трпјети у држави, поред господујуће незнабошке религије, ипак се признаје хришћа-

нима право, да црква њихова може посједовати непокретна добра, и да могу слободно оправити своје цркве у којима се састају на богомољу — censuimus, ut omnes christiani aedes suas in quibus conventus peragebant, denuo instaurare possint.[15]

Едикти, који су двије године послије били објављени, поред признања слободе исповједања хришћанске вјере у римској царевини, спомињу изрично црквену имовину и неповријеђеност те имовине. Три су оваква едикта издана била, један 312. године, а друга два 313. године царем Константином заједно са царем Лицинијем. Први едикт, онај 312., није се сачувао. О истоме се дознаје из другога, у којем цареви спомињу prior nostra de Christianis epistola. Изгледа, да су у оном првом едикту морала бити поређана сва разна вјерска друштва која су тада постојала у римској царевини, између којих и хришћанско православно са разним другим тадашњим сектама, и да се члановима свих тих друштава допуштало да слободно исповједају своју вјеру, али да нико није имао право пријећи из дотичног свог вјерског друштва у друго, него је морао остати у ономе, у којем се налазио кад је едикт био објављен. А ово већ није могло бити мило хришћанима, јер је то спријечавало многима, који су из бојазни од државне власти остајали ван хришћанске вјере, да ступе у хришћанску цркву сада, кад је иста власт признавала слободу тој цркви. Ради овога, по мишљењу бољих историка,[16] Константин је заједно са Лицинијем издао 313. године у Милану нови едикт.

У овом миланском едикту цареви објављују свима слободу вјере и слободу савјести, напомињући изрично хришћанску вјеру. О имовини пак хришћанске цркве у том едикту каже: „Hoc autem amplius decernimus in gratiam Christianorum, ut loca ipsorum in quibus antehac convenire consueverant... Si qui aut a fisco nostro aut ab alio quopiam ea emisse visi fuerunt, ipsis Christianis absque ulla pecunia et sine repetitione ulla superadjecti pretii, incunctater ac sine ulla

[15] Eusebii hist. ecclesiae VIII, 17. Cf. Fleury, Hict. eccl. IX, 32, где је казано, каквим је поводом Галерије издао овај едикт, кад се зна, да је овај исти Галерије прије неколико година најжешће устајао противу хришћана, и узрок био Диоклацијанова гоњења. О овоме види подробно у Neander, Geschichte. I, 187—198.

[16] Neander, Geschichte. III. 17—18.

ambage restituant; et si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt aut donata acceperunt, aiiquid a nostra clementia petere velint, ii praefectum qui in illa provincia jus dicit adeant, ut a nostra serenitate ratio ipsorum habeatur. Et quoniam iidem Christiani non solum ea loca in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quae non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent, haec omnia post legem a nobis memoratam (разумијева се први едикт, о којем је горе споменуто), absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori et conventiculo ipsorum restitui jubebis; supradicta scilicet ratione servata, ut qui ea loca absque redhibitione pretii restituerint, indemnitatem suam a nostra benegnitate expectent.“ [17]

Едикт је овај издан био за неколико дана пред војним походом противу Максимина. Кад је овај побјеђен био, објави Лициније 13. јуна исте 313. године посебним едиктом на име врховног заповједника Анулина одредбе миланског едикта као обавезне и за ону област, која је под влашћу Максимина била. Ту пише: „Est hic mos bonitatis nostrae, ut ea quae ad alienum jus pertinent, non modo nulla inquietudine affici, sed etiam restitui velimus, Anuline charisime. Quapropter jubemus, ut simul atque has litteras acceperis, si quae ex illis quae ad catholicam Christianorum ecclesiam per singulas civitates, aut in alliis locis pertinebant, nunc a decurionibus aut quibuslibet alliis detinentur, ea confestim illorum ecclesiis restitui facias. Quandoquidem volumus,aut quae supradictae ecclesiae antea possederunt, ad earumdem jus omnino revertantur. Cum ergo perspiciat Devotio Tua, hujus nostrae jussionis manifestissimum esse praescriptum; operam dabis, ut sive horti sive aedes, seu quodcumque aliud ad jus earumdem ecclesiarum pertinuerit, cuncta illis quantocius restituautur: quo scilicet te huic nostro praecepto accuratissime obtemperasse intelligamus.“ [18] Из овог едикта види се дакле, да су хришћанима сада повраћена била сва непокретна добра, која су прије имали и која су им за вријеме гоњења одузета

[17] Euseb. hist. eccl. X. 5. Из текста едикта види се да је управљен био на префекта провинција.

[18] Euseb., hist. eccl. X. 5 n. 2.

била, и та добра имала је право хришћанска црква да добије без сваке одштете како од државе, тако исто и од приватних, не само, него у случају да су иста добра уништена или оштећена била, црква је имала право да јој штета буде надокнађена из државне благајнице, и порушене на прим. богомоље да јој држава о свом трошку опет сагради или поправи.

Овијем црква је хришћанска много добила у погледу имовине своје, јер јој је сада законом обезбјеђен био правни посјед на оно што је имала. Могла је она сада и множити своју имовину прибављањем нових непокретних добара, као што се то у ствари и догодило, кад су одмах, послије објављења споменутог едикта, многи побожни хришћани даривали цркви разне непокретнине, као куће, баштине, њиве и слично. Али у истом едикту није још било речено, да би црква хришћанска као таква могла добивати добара по завјештају, ex testamento, послије смрти побожних својих чланова. Црква се сматрала по постојећим законима collegium, и као таква без особите повластице није имала право да тестаментарно добије икакво наследство. На снази је још био закон Диоклецијана и Максимијана, по којем „collegium, si nullo speciali privilegio subnixum sit, haereditatem capere non posse dubium non est".[19] А хришћанска црква, премда и није сада више спадала у collegia illicita, на која се овај закон односио, али није имала ни онај speciale privilegium, који је закон захтијевао. Незгода оваквог положаја осјетљива је била много за црквену имовину, особито кад се узме у обзир ревност тадашњих хришћана за вјеру и да им црква буде чим сјајнија и имућнија. Цар Константин доскочио је и овој незгоди цркве, те је 3. јула 321. године издао из Рима закон којим се одређује, да „habeat unusquisque licentiam sanctissimo catolicae venerabilqiue concilio decedens bonorum quod optavit relinquere. Non sint cassa judicia. Nihil est, quod magis hominibus debetur, quam ut supremae voluntatis, post quam aliud jam velle non possunt, liber sit stilus et licens, quod iterum non redit, arbitrium".[20] Од тада је дакле имао право свак, коме то изрично законом није било забрањено, да завјешта цркви колико

[19] Cod. Justin. VI. 24, 8.

[20] Theodos., XVI 2, 4.

је желио и хтио од својег приватног иметка, и то је он могао да слободно чини кад је год хтио, само наравно ако је акт завјештаја састављен био по законским прописима.

Закони ови Константинови, које смо сада видјели, колико су служили цркви да утврди своје право својине подједнако, као и свако друго јуристичко лице, толико су и допринијели, да се црквена имовина набрзо знатно почела множити и тијем је црква добила могућност, да јој богослужење буде онакво какво је приличило истинитој религији, да јој богомоље буду лијепе и украшене, и да подмирује трошкове за издржавање свештенства и за црквене добротворне заводе: за странце, за његовање и васпитање напуштене дјеце, за његовање болесника, за издржавање сиромаха, за његовање находчади и за мисионарство међу невјернима. Али се Константин није ограничио на издање оних само закона, него је он издао и друге још наредбе у овоме погледу, које ако се у законским зборницима и не налазе, али нам је историја сачувала спомен о њима. Историја нам спомиње закон један цара Константина de pietate in Deum et de Christiana religione. У томе закону читамо одредбу цареву, да ако неко умре без насљедникâ по роду, све имање таквога мора прићи цркви: „Quod si nullus cognatus supersit qui prout rationi consentaneum est haereditatem capessat eorum quos supra memoravi, martyrum scilicet et confessorum, aut illorum qui ob hujusmodi causam ex patria migraverunt, cujusque loci ecclesiam haereditatem adire decernimus“. Осим овога, Константин у истом закону изрично наређује, да у апсолутној својини цркве морају остати и за сва времена сва разна непокретна добра, која јој припадају: „Adversus sacrosanctas ecclesias nihil obloqui ausus, ea quae aliquandiu injuste detinuit, ecclesiis tandem jure restituet. Omnia ergo quae ad ecclesias recte visa fuerunt pertinere, sive domus ac possessio sit, sive agri, sive horti, seu quaecunque alia, nullo jure quod ad dominium pertinet imminutio, sed salvis omnibus atque integris manentibus, restitui jubemus. Sed et loca illa quae martyrum reliquiis honorata sunt, et quae gloriosi illorum interitus memoriam servant, quis ambigat ad ecclesiam pertinere?“[21] Осим овог признања апсолутне својино цркве на њену имовину, исти је цар за-

[21] Euseb. de vita Constantini. II 36, 39, 40.

коном 315. године признао, да црквена добра буду ослобођена и од државнога пореза, подједнако као и приватна имовина царске куће: „Praeter privatas res nostras et ecclesias catholicas... nemo ex nostra jussione praecipuis emolumentis familiaris juvetur substantiae."[22]

И сви ови закони Константинови имали су за умножење црквене имовине тијем више значаја, што сам цар, видећи како се брзо шири хришћанска вјера у царевини, старао се да се из државних средстава подижу нове зграде црквене и да те зграде буду обезбјеђене сталним приходима за своје уздржавање: „basilica Hierosolymorum omnem regalibus donariis magnifice exornavit... Posthac in memoriam apostolorum martyrium aedificare coepit in urbe sibi cognomine (Constantinopoli).[23]

Dr. Никодим Милаш.

— НАСТАВИЋЕ СЕ —

---

[22] Theodos., XI. 1, 1.

[23] Euseb., de vita Constantini. IV, 44, 58.

НАША ЕСНАФСКА РЕФОРМА

Питања о привредној организацији индустријских слојева становништва спадају у најспорнија питања економне политике чак и у земљама, у којима је привредни развитак многе и многе нејасности пречистио и показао законодавству пут којим треба да иде. У толико више код нас, где су ти односи још тако неопредељени, изукрштани, где се сусреће оријенталска равнодушност са бујном западњачком енергијом, где се боре голе руке занатлијске са жељезним циклопима туђинске индустрије. Питања су ова у толико тежа, што у нас нема ни једнога човека, ни једне партије политичке, којима би пропадање наше прерађивачке радиности било равнодушно; на против, сви се они труде да изнађу начина како да се она подигне и развије. Само што једни то хоће да постигну одржавањем постојећих облика организације; други безобзирним рушењем ових облика. Међутим, као што ћемо из даљега излагања видети, истина и овде, као и у многим другим питањима, лежи по средини.

I.

Још само неколико месеци, па ће се навршити шездесет година од како је прокламована позната Еснафска Уредба. У овом дугом периоду времена она није претрпела скоро никакве измене, те тако и данас служи као основни закон који уређује односе наших занатлија међу собом и према трећима. После те дугогодишње службе, она ће извесно у овом старом издању морати у најкраћем времену да престане важити.

Још пре читавог једног човечијег века она је оглашена за преживелу и нема ниједног од заинтересованих, који њену

реформу не би захтевао. До душе сваки од њих разуме ту преживелост у другом смислу. Трговцима и радницима она је преживела, — јер им спутава слободу кретања; државним властима, — јер им налаже извесне дужности; најзад и понајвише самим занатлијама, — јер им не осигурава оне користи, које они од таквог једног закона очекују.

Судећи по изменама и допунама које су првобитноме тексту Еснафске Уредбе убрзо по прокламовању следовале, као и по једноме неизвршеном указу Кнеза Милоша (од 26 септ. 1859) којим је Еснафска Уредба требала бити укинута, незадовољство у свима облицима пратило ју је још од самога њеног постанка. Али оно није узимало акутан карактер све дотле, док је саобраћај Србије са индустријским државама био мален, док је унутрашња пијаца у главноме била резервисана домаћим произвођачима — занатлијама, и док су услови живота ових последњих били у контакту са системом и продуктивношћу њихових занимања. Но са увлачењем Србије у светски промет почиње се све то да мења, па с тога и незадовољство постаје све интензивније. Осамдесетих година оно добија израза и у организованом покрету масе занатлија и радника, из кога се доцније развија занатлијски и раднички покрет наших дана.

Шта је било узрок овоме незадовољству и зашто се Еснафска Уредба преживела? И ако је на ово питање већ толико пута дат одговор, потребно је укратко га додирнути, јер само тако можемо ући у суштину наше теме.

Еснафска Уредба постала је у времену, када се наша отаџбина тек почела да консолидује и да улази у коло правних држава. До тада је и у еснафским односима владао обичај, а он је ишао на то, да одржи средњевековну еснафску регламентацију, на супрот привредним односима, који су ту регламентацију чинили све више немогућом. Еснафи тога доба биле су аутономне корпорације, које су себи присвајале право да искључе сваку конкуренцију и да својим члановима прописују права и дужности не само у погледу рада, већ и у погледу приватнога живота. Тако н. пр. мајстори једнога места имали су искључиво право рада у томе месту, нити је ко са стране смео да им прави конкуренцију. Такође нико није могао постати мајстором, докле га еснаф за таквог не прими, било са испитом или без овога. Статути еснафски

прописивали су број шегрта, које један мајстор сме држати, даље односе мајстора при куповини и продаји, највећу плату калфама, и т. д. Најзад су статути прописивали и понашање мајстора и њихових помоћника. Старешина еснафа имао је н. пр. право да забрани радњу ономе, који се за годину дана по отварању радње не ожени, да казни онога ко псује, коцка се или у распусном животу ухвати. — За калфе и шегрте прописивали су статути до ситница њихове дужности и права. Старешина калфенски могао је калфе казнити за псовање, картање, шетање после вечере, тучу, посећивање рђавих места, за напуштање мајстора, за непосећивање цркве, за кривоклетство, за дружење са шегртима, с кочијашима и битангама, за незакопчано дугме на долами, најзад ако у механи попију више од једне чаше вина или ако играју без дозволе танцмајстора. За неке од ових кривица казна је била једна пинта вина друговима, за друге новчана, а за понеке истеривање из руфета и забрана рада. До душе и бринули су се ови обичаји за калфе и шегрте. Тако н. пр. шегртима је мајстор морао дати сваке године обућу, кошуљу и гаће, чакшире и доламу. Калфе су имали право да шегрта исћушају ако се Богу не моли или ако их не слуша, а тако исто био је танцмајстор обавезан, како у једном статуту стоји, да им доведе на танцовање мајсторске жене и девојке, а ако то не учини да плати пинту вина глобе.[1]

Да би с једне стране донекле отклонила штетне последице еснафске искључивости по публику и остале привредне слојеве народа, а с друге да би уништила преимућство појединих локалних група над осталим занатлијама, те тиме свима њима створила повољније земљиште за даље развијање, Еснафска Уредба потрудила се да реорганизује дотадање еснафе на савременијој основи. Принудне еснафске организације задржане су за извесан број заната и омогућене за остале, али им није било остављено на вољу, да нове мајсторе производе и старе мајсторе из других места примају у своју средину само по својој увиђавности. Еснафска Уредба укида, даље, искључиво право продаје које су имале месне занатлије и дозвољава занатлијама из целе земље да могу своју робу продавати, наруџбине примати и филијале отва-

[1] Летопис Матице Српске, св. 90 и 91.

рати и по другим местима. Тако исто укида она и дотадања еснафска ограничења у погледу приуготовљавања и куповине материјала, као и у погледу обима радње (§ 72 etc).

Тиме је био учињен један велики корак ка слободи рада.

Али је овај корак могао користити само крупнијим занатлијама, ситне занатлије нису имале потребе ни могућности за проширивањем радња. Овима је требало што више заштите и за то се Еснафска Уредба труди да им ту заштиту пружи, ограничавајући број њихових конкурената. Онима који нису положили мајсторски испит забрањује она ма какав самосталан рад, било за муштерије или за предузимача; њима је дозвољено само крпљење.

Још важније од овога уређивања односа међу самим занатлијама било је уређење њихових односа према трговцима. Занатлије се нису жалиле само на прилив оздо, на конкуренцију т. з. бесправних мајстора, већ и још много више на конкуренцију трговаца, јер су ови доносили стране фабричке израђевине, које су и лепотом и јевтиноћом надмашале наше домаће. Србија је у време доношења Еснафске Уредбе живела под капитулацијама и није имала могућности да царинама заштити нашу занатску производњу, те је то покушала да учини Еснафском Уредбом. И тако је ова, ослобођавајући и трговце од понеких дотадањих еснафских веза, задржала ограничење, по коме они немају право да продају занатске производе онде, где занатлијā довољно има. Но то право није могло да буде апсолутно: занати су још онда били неспособни да се у свако доба прилагоде потребама консумената и трговцима је било с тога дозвољено, да могу држати и продавати и оне продукте стране производње, који се у дотичном месту производе, али се „мање или лошије раде, него колико и какови се од житеља траже“ (§ 83). Ова могућност била је ограничена тиме, што је за то требало тражити одобрење полиције, али је ипак била у стању да отвори врата страним производима и претила је да постане Дамоклов мач над главама наших занатлија. Никакво чудо, да су се они противу ње бунили, и да је њено укидање стајало на челу њихових захтева.

Прилив радних снага оздо, конкуренција страних прерађевина озго, — ето то су, по мишљењу занатлија, били и онда, па су и данас, узроци пропадању нашега занатлијства.

Уништити те узроке — значи подићи занатлијство. А то се може да учини још строжијим ограничавањем слободе рада оздо и озго — завођењем принудних еснафа и мајсторских испита. Тек ово ограничење, тек ово ублажавање конкуренције, ослободиће занатлију данашње мизерије, сачувати га од пропасти и дати му могућности за даљи развитак. Својим либералним одредбама Еснафска Уредба, по мишљењу занатлија, није довољно штитила занате; а и оно заштите што им је давала није било осигурано, јер је извођење те заштите предато било полицији, која се показала неспособном да јој важности прибави.

Али се Еснафска Уредба преживела не само својим одредбама у погледу на привилегије занатлијског сталежа, већ и својим застарелим и непотпуним одредбама које су се односиле на раднике. Она је донесена у времену, када су економни и социјални односи у Србији били веома прости: шегрти и калфе били су, тако рећи, чланови мајсторове породице. Они су њега поштовали и слушали као свога учитеља и оца, он је њих упућивао и бринуо се о њиховом напредовању као о својој млађој браћи, као о својим будућим колегама. Данас је тих патријархалних односа нестало; једна дивља борба за опстанак настала је између мајстора и њихових помоћника, између послодаваца и радника, и у тој дивљој борби не бирају се средства за постигнуће често пута рђаво схваћених сталешких интереса! Уз то су дошле и нове социјалне групе, о којима Еснафска Уредба још и не помишља: с једне стране велики предузимачи, индустријалци, с друге стране њихови радници — индустријски пролетаријат са својим особитим начином живота и рада, својим особитим погледима и потребама.

О овим новим приликама и односима законодавство је морало и мора да води рачуна, оно је дужно да им да нову одећу и нову основу за даљи развитак, јер стара одећа, недовољна и тесна, бачена је животом тамо где јој је и место — у архивску прашину.

II.

Да се зауставимо за часак на жалбама наших занатлија и да видимо у колико су оне оправдане.

Је ли истина пре свега да су наши занати препуњени, да је наплив одоздо несразмерно силан, те да занатлије имају разлога жалити се на конкуренцију оздо? У пркос опште раширеном мишљењу мени се чини да је ова жалба и сувише претерана. Ако загледамо у статистику видећемо, да је број занатског живља растао сразмерно броју становништва и нашем општем економском развићу. 1866 живело је од занатства око 50.000 душа или 4,2% целокупног становниништва, 1903 попео се овај број на 140.000 или 5,3% целокупног становништва. Овај вишак од 1% не значи никако да се конкуренција међу занатлијама повећала; он је последица:

1) повећаног варошког становништва које више троши предмете занатске индустрије;

2) развијенијих потреба и варошког и сеоског становништва;

3) трансформације кућне индустрије у занатску индустрију;

4) силажења сеоске кућне индустрије у вароши.

Не мање су претеране жалбе и на страну конкуренцију. На ову су се жалили занатлије још при доношењу Еснафске Уредбе, и ако је количина увезених продуката била у оно време минимална. Целокупна количина увоза за 1843—5 била је просечно 7 мил. динара. Главни предмети увоза били су: колонијална и друга иноземна роба које у Србији нема. У цифри увоза из Аустрије, која једина долази у питање за увоз фабриката, заузима одлично место рубрика „остала роба“ са 975.000 динара. Ако узмемо да цела ова рубрика представља увезене *фабрикате*, па ту суму расподелимо на број занатског живља у оно доба, онда ћемо добити да је страна конкуренција отела сваком члану занатлијске породице једно на друго по 20 дин., или, рачунајући, аналогно попису од 1866, ¼ занатлијског живља као самосталне занатлије, онда на сваког таквог по 80 динара. Ако половину ове суме рачунамо за утрошену сировину на увезене предмете, затим ¼ на наднице радничке, онда се нећемо много о истину огрешити, ако кажемо, да је страна конкуренција отела сваком самосталном занатлији 20—30 динара годишње зараде.

Па ни данас ствари не стоје много горе. Од целокупног увоза за 1905 год. у 55,600.000 дин. долази на увоз оних пред-

мета који би нашим занатлијама могли да праве конкуренцију, свега око 4,800.000 дин. или, срачунато као и горе, на једног самосталног занатлију око 140 дин. промета, 30—40 динара годишње зараде. Но ако се изближе посмотре предмети који улазе у горњу суму, онда ће се видети да она не износи ни толико. У горњу суму улазе: израде од гвожђа просте; израде браварске и лимарске; израде од других метала; коже штављене: сапун прости; ужарија; часовници; ножарске израде; одело; обућа; седларске и ћурчијске израде; точкови и бачве; плетарске израде; кола, санке, таљиге; камен палиран; цигле, цреп, ћерамида; и најзад грнчарија. Многи од ових предмета увозе се као сировине или полупрерађевине од стране самих занатлија и предузимача; многи од њих савршено су нови продукти, који се никад нису ни радили у Србији, те према томе и не конкуришу директно нашим занатским прерађевинама. Кад све ово узмемо у обзир нећемо бити далеко од истине ако речемо, да страна конкуренција одузима нашим занатлијама просечно највише 3—4% њихове годишње зараде.

Наравно да се ова сума расподељује неједнако на поједине занате и да има заната који су под притиском стране конкуренције пропали. Тако нпр. ткачки занат, који је још 40-тих година под утицајем конкуренције американског и мађарског платна грцао; тако бојаџије и кројачи, ножари и лимари. Зато опет други занати нису од те конкуренције ништа, или само привремено, имали штете. Далеко је од мене помисао, да на основу овога пледирам за отварање наше границе страним индустријским производима широм. И ја налазим да се једном паметном и на дубљем познавању продукционих прилика појединих индустријских грана заснованом царинском политиком треба да заштити наша радиност, у колико јој је борба са страном индустријом неједнака, а у колико она има природних услова за своје развиће. Оно што хоћу овде да нагласим то је, да чак и потпуно затварање наше границе за оне производе које наше занатлије израђују, чак и потпуна забрана трговцима да такве производе продају, не би много побољшала положај масе наших занатлија.

Много већи део нашега увоза чини друга једна партија страних рађевина. Док су се наше занатлије бориле да сузбију бесправне мајсторе и да трговцима забране увожење

оних предмета који се у Србији производе, а радили непрестано оно и онако како су им и дедови радили, дотле се наш укус и наше потребе мењале. Занатлије нису били више у стању да их задовоље, и зато је дошла страна индустрија да нам те предмете лиферује. Многи од тих предмета подмирују исте потребе које и домаћи занати, само обично јевтиније и боље; али многи од њих задовољавају сасвим нове потребе које су се у току времена развиле.

И тако, док су на једној страни многи занати због промене укуса застарели и пропали, нису се, или не у довољној мери, на њихово место подигли нови занати који би дали посла пропадајућим занатлијама. Ако је она прва група занатлија, која је мање страдала од стране конкуренције, била понајвише неспособна да својом израдом и својом ценом потпуно потисне стране продукте, ова друга група била је још много неспособнија да се прихвати другог каквог посла. Од ове друге групе и долази највећа запевка како занатлије пропадоше и како им треба помоћи.

Када занат не би имао својих особености, онда би се и ове жалбе мање чуле. Трговац, ако му један посао не иде добро, може сразмерно лако да пређе на другу врсту рада; тако исто многи умни и физички радници. Није тако код занатлије који мора годинама да изучава израду једнога предмета: промена занимања у овим редовима веома је тешка већ по себи, а још више отежана ниским ступњем техничког и општег образовања занатлијских редова, као и постојећим еснафским ограничењима. Данашњи привредни живот изискује међутим стално све већу флуктуацију привредних снага: укус и потребе мењају се брзо, још брже пијачне констелације. Новим условима продукције може да се прилагоди само човек многостраних техничких способности, трговачког духа, високе интелигенције. Једна велика доза незадовољства долази услед овога померања привредних слојева, и како је оно неизбежна последица данашњих односа размене и саобраћаја, то се и незадовољство не да̂ искоренити. Али се оно да̂ ублажити тиме, што би се способност за прилогађавањем у дотичних привредних редова повећала, што би се сваком занатлији и раднику дала могућност да напусти занимање које није више у стању да га исхрани и да се окрене ономе, где ће његов рад бити продуктивнији.

Друга једна велика доза незадовољства долази отуда, што су се поглѐди и захтеви на живот и у самих занатлија променули. Положај њихов у главноме није се погоршао, исто онако као што се није погоршао ни положај осталих средњих и нижих класа. Они данас, просечно узев, имају више прихода, уживају већу количину намирница но што је то случај са њиховим претходницима био. Али су се њихове потребе развиле. Друштво се наше диферанцирало. Чиновничка и трговачка класа, које су некада живеле истим животом као и занатлије, отишле су напред. Занатлија се труди да их достигне, али му то, при старим условима продукције, није могуће. Он мора више да производи, он мора више да заради.

И тако из досадањег разлога можемо извући ове важне закључке:

1) Прилив нових занатлијских елемената није ни из далека тако велики, као што то према жалбама занатлија изгледа;

2) Конкуренција страних прерађевина није ни из далека била тако разорљива, као што се то понекима чини;

3) Препуњеност, у колико је има, осећа се понајвише у оним занатима, који су као застарели потиснути сурогатима стране производње;

4) Ова препуњеност је даље последица неспособности занатлија да се прилагоде новим условима производње и промета; и

5) Стање занатлија није се погоршало, него су се њихове потребе развиле и за своје подмирење изискују интензивнији рад.

III.

Ово разлагање даје нам уједно одговор на питање, којим путем треба да пође еснафска реформа у данашње време. Занатлији не прети толико опасност од конкуренције у ономе што он *производи*, колико од наплива оних продуката које он *не производи*. Са својом традиционалном рутином он постаје застарео, непотребан. Никакво ограђивање оздо и озго, никакав привилегирани положај на пијаци ту му не може помоћи, већ само и једино правилно схватање потреба новога

времена и правилно и брзо задовољавање истих. *Подизање техничких и трговачких способности занатлије* — ето најглавније тачке једне паметне занатске политике. Омогућити занатлији да се као и остали привредни редови користи грандиозном моћи кредита, развити у њему способност за удруживањем и омогућити му ово, предупредити у колико је могуће конфликте између њега и његових помоћника, побринути се за осигурање његово и његових помоћника у часовима невоље — средства су која ће још више повећати продуктивну моћ и енергију занатлије и дати му извесну стабилну подлогу у борби за опстанак.

Ова средства здраве занатске политике нису никаква новина. Организација еснафа и дате им привилегије имале су управо не само да заштите занатлије од изненадних удара судбине, од конкуренције оздо и озго, већ и да створе могућност за постепено усавршавање заната. Ради тога морали су они у замену за дате им привилегије да приме и извесне дужности на себе. У првом реду имали су они да се старају о образовању занатлијског подмлатка, затим о уређењу односа између мајстора и калфи, мајстора и шегрта, најзад о помагању како својих чланова тако и њихових помоћника — калфи и шегрта.

Ови задатци еснафских организација били су ти, који су њихово постојање и дате им привилегије оправдавали. И само и једино ови задатци могу их и у будуће оправдавати. Они сачињавају суштину њиховога делања; без њих, еснафи постају законом повлашћена друштва за пљачкање потрошача.

Ако се запитамо како су еснафи у прошлости испуњавали ове своје задатке, добићемо врло жалостан одговор. Док су занатлијски еснафи на Западу понешто и урадили у томе правцу, подизањем занатских школа, радничких склоништа, бол. каса, дотле наши еснафи не могу ни једну једину такву установу да ставе на своју активу. Њихов се рад ограничавао на калфенске и мајсторске испите, на прогоњење бесправних мајстора и трговаца. Њихове се тежње сводиле на то, да своје повластице прошире и пролонгирају, а да своје дужности пребаце на државу или саме шегрте и калфе. Нема сумње да је томе допринела општа расклиматаност у њиховим односима, па и сама форма еснафске организације.

Овако малобројни, растурени, децентралисани, без већих интелектуалних и техничких способности, наши су еснафи били немоћни да одговоре своме великоме задатку. То и јесте разлог, што се сви пројекти о њиховој реорганизацији труде да их групишу, концентришу, попуне интелигенцијом. Тако реформисани били би еснафи јачи и подобнији за извршење својих задатака. Али се не треба заваравати надом, да ће ова концентрација еснафа донети неке особите плодове. Искуство у Аустрији и Немачкој показало је, да су и овакве организације неспособне да горње задатке с успехом остваре. Та њихова неспособност учинила је да држава узима један по један задатак од еснафа и преноси их на друге институције које те задатке боље испуњавају. Тако су, поред приватних хуманитарних установа и удружења самих заинтересованих, држава и општина примиле на себе бригу о образовању занатског подмлатка, о радничком осигурању, о уређењу односа између послодаваца и радника. Од еснафских организација одузети су месо и крв, остао је само скелет; оне постају излишни заостатци једне раније културе, рудименти који данас ништа не значе и никакву корисну функцију не испуњавају. Оставити уређење тих питања и на даље еснафима, значило би поновити један излишан и опасан експеримент, значило би рђаву услугу учинити не само целокупној народној привреди већ и самим занатлијама.

Али из ове принципијелне осуде еснафа не треба извести закључак да са њима треба одмах кидати. И ма да не одговарају својим задаћама потпуно, бар неке од њих врше извесне функције које су потребне и корисне, и све докле се вршење тих функција не пренесе на друге институције, са еснафима се мора рачунати. Опет искуство у западним државама доказује нам, да је нагло укидање еснафских организација производило социјалне, па до некле и економске потресе. Ослобођена свију веза, конкуренција се нечувеном снагом набацила на занатлијски сталеж и местимице га потпуно руинирала. Конкуренција је неоспорно један од највећих покретача напретка, али се она може каткад да изврне и у рђавога господара. Слобода рада несумњиво је једини пут, да се друштву осигурају највеће користи од рада појединих његових група, да се напретку отворе врата широм, да се нижим слојевима друштва створи могућност уздизања.

Али је конкуренција, неправилним путем упућена, исто тако у стању да нашкоди и онима против којих је проглашена и онима у чију корист је проглашена, да упропасти многе продуктивне снаге и способности, а да не створи нове, те да на тај начин оштети друштво у место да му користи. Принципи либерализма неоспорно су били и биће најсигурнија основа за зидање боље будућности човечанства, али је непосредна примена тих принципа имала каткад разоравајуће дејство. Напредак се не креће у скоковима, већ у постепеном стварању новога и напуштању старога. Све дотле док се ново не створи не сме се старо потпуно да напусти, све дотле док се не добије сабља, не сме се батина бацити.

Пре него што би пустили, дакле, наш занатлијски сталеж да се упусти у неравну борбу са конкурентима озго и оздо, ми се морамо постарати да га за ту борбу наоружамо. Не за то да би га као таквог очували, већ за то да омогућимо његову трансформацију у једну вишу привредну форму. Ма да еснафи употребљавају врло често калфенске и мајсторске испите као средство за осигурање својих сталешких привилегија, ма да је њихово старање о техничком и општем изображењу занатског подмлатка мизерно, ипак су калфенски и мајсторски испити за данас једини начин, да се јавно мњење увери у колико кандидати мајсторски заслужују поверење публике и у колико ученички господари испуњавају своје учитељске дужности. Како су наши привредни односи још доста прости, ти су испити и могући и потребни, и опозиција која се противу њих диже односи се више на злоупотребу и скупоћу, него ли на саму установу испита.

У западним државама такви принудни испити постали су непотребни. Пре свега саме занатлије довољно су свесни и енергични, да се каткад добровољно подвргавају испитима, а затим и публика је довољно инструирана, да сама контролише солидност појединих занатлија. А што је најглавније, постоји тамо маса занатлијских школа, које свакоме занатлијском посленику дају прилике да се наоружа спремом. Колико се у томе погледу отишло напред довољно је споменути да у Пруској постоји преко 1000, у маленој Швајцарској преко 200 разних занатских и трговачких школа.

Ако Србија и није ни приближно тако индустријски развијена као Швајцарска, ипак се она не може задовољити

са ово неколико занатских курсева који сада благодарећи скоро искључиво приватној иницијативи постоје. Жалосно је, али истина, да је образовање занатске омладине у нас предато искључиво у руке често пута неписмених и несавесних мајстора, и да се нико не стара да то образовање контролише. Све док тако буде, испити ће бити једино средство да се колико-толико спречи потпуна декаденција занатске уметности. Све дотле еснафи ће бити најприродније институције које ће, и ако непотпуно, бити контролни органи над образовањем занатског подмлатка.

IV.

Тиме се, поред политичког опортунизма, да̂ и објаснити, што се у нас ни међу представницима теорије ни међу практичним политичарима није још нашло довољно људи, који би заступали потпуно укидање еснафа. И ако на таким мишљењима није потпуно оскудевало, и ако су она јасно износила несувременост еснафске организације, и ако су дала драгоцена упуства у коме правцу треба да се креће рад на унапређењу наших заната,[1] ипак није, на жалост, учинен ни један практичан предлог, те ми и не можемо познавати изближе начин на који би по њихову мишљењу требало превести нашу занатску привреду из данашњега у ново стање. Врло је вероватно да таквих предлога за сада неће ни бити, јер се за такво решење занатског питања не интересује нико, а они који еснафску реформу траже били би му највећи противници. И зато сви позитивни предлози полазе са тога гледишта, да еснафске организације треба одржати, само их реформисати у духу сувременом, поставити им нове задатке и дати им нова средства за извршење ових задатака.

Последњи пут покренуто је питање о еснафској реформи, кад је 1904. год. посланик *Радивојевић* поднео Народној Скупштини *Предлог закона о занатима.* Овај предлог је у гла-

[1] В. нпр. реферат проф. *Борисављевића* Државном Савету о пројекту Закона о Радњама. Даље изврсну брошуру *Ранојевића:* Еснафско питање у Србији. Београд 1905., затим његове чланке Еснафска Уредба (Српски Економист 1903). Такође *Јаша Томић:* Има ли спаса нашим занатима? *Ј. Адамовић,* Занатлијски покрет. Фин. Преглед. 1904.

вноме модернизирани препис Еснафске Уредбе. Он задржава еснафску организацију овакву каква је данас, са незнатним изменама, само још као нове органе додаје окружне еснафске управе, затим централну управу свију еснафа и најзад Занатлијску Комору. Ово је свакако једна веома важна новина, јер тек јача организација занатлија омогућава успешан рад на подизању свију оних установа које ће положај занатлија побољшати. Али су ови органи само накалемљени на постојећу еснафску организацију, без какве дубље органске везе с њом; они служе поглавито као контролне инстанције за рад еснафа. Како је њихов међусобни однос веома непрецизно уређен, то би се ова компліцирана машинерија трошила у сталним конфликтима. Даље задржава и пооштрава овај пројекат неке застареле одредбе Еснафске Уредбе. Тако нпр. права еснафа при произвођењу мајстора проширују се тиме, што по Еснафској Уредби у испитни одбор за мајсторске испите еснафска Управа одређује 1/2 чланова, а по пројекту Радивојевића 3/4. Такође и већ давно заборављене полицијске мере противу радника нашле су овде своје место: нпр. кажњавање калфи који „навалице“ неће да нађу посла!

И ако је овај пројект изишао у главноме на сусрет жељама занатлија, и ако га је скупштински одбор огласио за „слободоуман и савремен, који ће нашим занатлијама донети неоцењене користи“, он ипак није могао да одушеви ни саме занатлије ни Државни Савет, у чијој је архиви нашао свој гроб.

Много потпунији и прецизнији је пројект проф. *Милића Радовановића*. Радовановић се труди пре свега да еснафску реформу замени једном реформом већега стила свију наших привредних односа у радиности и промету. С тога он својим пројектом обухвата не само питања која се непосредно заната тичу, већ и питања индустрије и трговине.

У своме *Предлогу Закона о радњама*, израђеном по угледу на немачко законодавство, он пре свега разликује радње на четири категорије: фабричке, концесиониране, трговачке и еснафске. Овим разликовањем он је успео да прве две категорије радња ослободи потпуно утицаја еснафског и да при њиховом регулисању спроведе принципе модернога европског законодавства. Што се трговачких и занатских радња тиче, остаје *Радовановић* у главноме на терену Еснафске Уредбе. Ми смо већ видели теоријске разлоге који су га

[illegible]

Ова политика компромиса неизбежна је при спровођењу великих реформи, у којима су заинтересовани редови грађанства са често пута супротним интересима. [illegible] Занатлије су пристале на радничко законодавство и остале важне мене у овоме пројекту само тако, што их [illegible] одредбе које су њима [illegible]. Могу оне одредбе бити незадовољне, могу оне остати без икаква дејства на будући развитак заната — и многе ће за судбина постати! — проф. *Радовановић* је као практичан политичар морао донекле водити рачуна о жељама занатлија.

Али је *Радовановић* у својој тежњи за постепеним развићем каткад и сувише далеко ишао и трудио се да *конзервира* и оно што никаква оправдања нема и што нико и не тражи. Тако нпр. задржао је он еснафску организацију и еснафска ограничења за трговце, ма да је наш трговачки сталеж већ одавна изашао из своје средњевековне љуске и *уложио непотребним* туторисање; ма да, противно занатлијским сталежу, за образовање трговачког подмлатка постоји велики број нижих и виших трговачких школа.

Још више. Прелазећи на организацију занатлија он је *повећао број* еснафских радња, трудећи се да целу занатску радиност *обухвати* еснафском организацијом. Да је он то *учинио* само у намери да законским путем утиче на што *тешње зближење* занатлија ради постигнућа њихових за-

једничких културних задатака, онда би се оваква тежња дала донекле и правдати. Али стварати нове еснафе са новим привилегијама онда када економски и политички развитак и старе руши, то значи отварати нова поља социјалним борбама. Ако се мајсторски испити, у интересу подизања техничких способности, могу донекле и бранити код столара, обућара, кројача, каква смисла имају они код пекара, шећерџија и ликерџија, код произвођача амрела, бандаже, декорација, музичких интрумената и т. д.! Еснафска Уредба била је у овом погледу либералнија: она нити је обухватала тако много занимања нити их је толико диференцирала; за остала занимања предвидела је факултативно стварање еснафа, о коме код *Радовановића* ни помена нема. Овде су предвиђени еснафи за многе занатлије, који ове и не траже; у ствари створиће се тиме само широко поље конфликтима и бескрајним парницама о границама појединих занимања и преласку из једног у друго.

Да је ревност проф. Радовановића била и сувише велика, довољно ћемо се уверити, ако бацимо један кратак поглед на стање наших еснафа и њихов значај по народну привреду. Од 46.000 самосталних занатлија („предузимача“) колико их је било по попису од 1903, припадало је еснафима крајем 1905 год. само 19.613. То значи, да се у многим круговима занатлијским не осећа потреба за еснафима, те они нису ни образовани, и ако их је Еснафска Уредба допустила. Али је још интересантније анализирати постојеће еснафе и видети у колико је њихов опстанак потребан, или чак и оправдан. По подацима наше Државне Статистике, било је крајем 1905 год. свега 516 еснафа са 116 разних занимања. Међу овим занимањима налазе се и таква, која у строгом смислу не могу ни да се сматрају као занатска. Поред неколико трговачких еснафа као што су гвожђарски, дрварски, извознички, магазаџијски, бакалски и осталих трговаца, налазе се еснафским привилегијама обдарени и баштовани, старинари, посредници, млекари, рибари, пиљари, хлебари, касапи, секираши, симиџије и кафеџије. Ови еснафи обухватају више од половине горенаведенога броја еснафских чланова. Јасно је, међутим, да код ових и њима сличних занимања не може бити речи о потреби и користи еснафских ограничења. Тако исто за велики број и занатских занимања еснафска орга-

[illegible]

Но ако је пројект *Радивојевића* у овоме погледу недовољан, он је у другом погледу успео да скине с дневног реда један велики реакционаран захтев занатлија: не само да је индустрију ослободио спутавајућега утицаја еснафског, и то у врло широким границама, већ је то и са трговином учинио. Одредба Еснафске Уредбе које су спутавале трговину артиклима стране и домаће индустрије нестале је, и тиме је отворено широко поље конкуренцији, под чијим ће се благотворним утицајем наши занати, у колико су способни за живот, усавршавати. Те несувремене одредбе пракса је до душе давно заборавила; Трговачки Закон од 1860 вешто их обилази, па и трговачки уговори не дозвољавају њихову примену. Али је Еснафска Уредба стално потхрањивала наду

код занатлија да се те одредбе могу одржати и увлачила их у бесплодне борбе.

С друге стране задовољио је *Радовановић* оправдане захтеве занатлија у погледу несолидне конкуренције. Одредбе о торбарењу, о панађурима и пијачним данима, и ако треба да се подвргну озбиљној ревизији, не стоје у супротности са захтевима либералних доктрина.

Сама организација еснафска изведена је у овоме пројекту слично оној горе описаној; само што је установа Централне управе свију еснафа изостављена као сувишна, пошто ће њене функције вршити Занатска Комора. Али је централисању еснафске организације дат овде смисао. Више инстанције нису само бирократске канцеларије за примање дијурни и „контролисање“ еснафа, већ имају јасно опредељених и важних функција. Најважнија им је, да подижу установе у корист занатлијства: музеје, изложбе, школе; да уређују односе између послодаваца и радника; да предлажу мере за унапређење занатства. Мајсторски испити одузети су од еснафа и пренети на окружне еснафске управе. Тиме се мисли постићи већа правичност и већа солидност у спреми, избећи с једне стране шиканирање кандидата мајсторских, а с друге стране куповање мајсторских писама. На жалост ни овде није испитни одбор као што треба састављен: кандидат бира до душе половину чланова, али између мајстора; дакле својих будућих конкурената, а сем тога председник је испитне комисије председник окружне занатске управе, дакле опет еснафлија. Ова најважнија институција нове еснафске организације задржала је дакле свој сталешки карактер и тешко да неће бити узрок многобројним конфликтима који ће одвести њеном укидању. Ако занатлије хоће на дуже време да одрже мајсторске испите, онда треба да настану да се ови испити тако организују, како ће злоупотребе бити онемогућене.

Тиме се у главноме свршавају слабе стране овога пројекта. И ако је задржао еснафску организацију, он је у њу унео значајних поправака и тиме, ако ништа друго, дао прилике занатлијама да своју снагу у принудним организацијама опробају. Не буду ли успели да се овим организацијама користе, онда ће бар пре доћи до уверења да своје стање неће поправити принудним организацијама, већ енергичним

радом на стварању кооперација и на развијању својих способности.

Али се главна заслуга овога пројекта не састоји у реформисању старога већ у стварању новога. Једно од најважнијих питања занатске политике, питање о занатској настави, решено је овде на задовољавајући начин и тиме створена основа за рад у томе правцу како аутономних занатских организација, тако и административних власти. По овоме пројекту занатска је настава обавезна, а издржавање занатских школа стављено је у дужност општинама и држави. Ако се успе да се овај принцип свуда спроведе ма и у уским границама занатских курсева, створиће се у кратком времену један солидан кадар занатлија и инустријских радника.

Не мање важне су одредбе које уређују односе између послодаваца и радника. Баш за то што су и социјално-политичка питања у нас бачена на последње место, заслужује пројект проф. *Радовановића* највећу пажњу. Он се потрудио да једним махом велики део тих питања обухвати, и да тиме уштеди нашој отаџбини једну добру дозу социјалних борби.

Уређење односа између послодаваца и радника било је тако исто предмет и Еснафске Уредбе, али је она то, као што смо видели, тако непотпуно и примитивно извршила, да је за данашње прилике неупотребљива. *Радовановић* се ставља у овим питањима у главноме на гледиште најнапреднијег социјалног законодавства и даје нам поред установе помоћничких одбора, изборних судова, учешћа радника у раду еснафских управа и занатске коморе, још и прилично опширно радничко заштитно законодавство. Тако забрањује он рад деце, даље ноћни рад жена и младића, заводи недељни одмор, забрањује труксистем, признаје право коалиције и штрајка радницима, ограничава радни дан малолетних радника, па чак и одраслих. За ово последње могло би се рећи да је чак и сувише радикално учињено: у занатским радионицама заводи он десеточасовни радни дан, у фабрикама једанаесточасовни. Овоме ограничењу могло би се пребацити да је за сада и сувише шематично. Неке категорије радника имају већ и сада деветочасовни радни дан, те би им ово нормирање могло шкодити. Друге пак имају несразмерно већи радни дан, те би његово нагло скраћивање могло да произведе нежељене по-

тресе. Место овога нормирања много би боље било оставити за сада уређење тога питања колективним уговорима између послодаваца и радника.

Замерке које се чине овоме делу пројекта од стране радничких кругова више су доктринерне природе или се односе на питања споредне важности и није их тешко задовољити. Свакако да овај пројект не даје онај максимум заштите и осигурања радника какав траже раднички програми и какав је и наука у начелу признала. Нарочито одредбе о осигурању радника потпуно су недовољне. Али зар је и један закон у свету решио од једном сва питања и остварио све оправдане захтеве заинтересованих? Заштита и осигурање радника изискује материјалних средстава као и добро смишљене организације, и с тога је у овим стварима, као и свуда, поступност врховни принцип сваке реалне политике.

Ове би замерке само у том случају биле оправдане, ако би Закон о Радњама био исте судбине као и Еснафска Уредба и не би се мењао и допуњавао пола столећа. Али надајмо се да идемо у сусрет једној плоднијој законодавној периоди, у којој ће и привредни закони стално занимати меродавне кругове и у којој ће усавршавање наших социјалних институција бити такође један важан задатак државне управе. Да ће то тако бити, даје нам гаранције пре свега околност, што сѐ радничка класа организује и своје интересе све енергичније заступа; а затим и једна установа, која целом социјалном законодавству даје потребну санкцију.

Та установа јесте *индустријски инспекторат*. То би било нарочито надлештво при Министарству Привреде, са потребним бројем повереника, које би имало за задатак да издаје потребна упутства и прописе о извршењу Закона о Радњама и да контролише њихово извођење. То би био државни орган, независан од организације заинтересованих, који би се старао да мотри над беспристрасним примењивањем закона, да ублажи конфликте у крилу сталешких организација, да у колико је могуће осигура социјални мир. Јер ма колико се еснафске организације трудиле да буду објективне, сам састав њихов улеваће неповерење радничкој класи, а идеологија чланова њихових чиниће их неспособним да, с обзиром на интересе целине, решавају велике социјалне проблеме. Модерна држава не сме се одрећи судијске

улоге у социјалним борбама, а ту улогу она може да врши, као што нам историја показује, само преко свога непосредног органа — индустријског инспектората. Без њега, расплинуће се цела реформа као сапунски мехур.

На жалост је ова тако важна партија *Радовановићевог* пројекта, пошто је срећно прошла кроз комисију Министарства Привреде, пропала у скупштинском одбору из обзира штедње. Комисија Министарства Привреде, као и скупштински одбор уз сарадњу аутора првога пројекта, унели су много корисних поправака у Радовановићев пројект. Тако је смањен — и ако не довољно — број занатских радња; укинута обавеза калфовања као услов за полагање мајсторског испита; укинуте радничке књижице које имају рђаву репутацију у радничким круговима и које би спровођење ове реформе отежале; ограничен празнични рад у берберницама и трговачким радњама. Али је с друге стране пројект погоршан тиме што су збрисане детаљне одредбе о подизању фабричних зграда; о испитима мајстора и калфи; о уговору између мајстора и шегрта, између мајстора и калфи; о раду окружних занатских управа и Комора; и најзад одредбе о инспектору радња замењене неодређенијим „врховним надзором“ Министарства Привреде.

Вероватно да ће и овај пројект претрпети још важне измене. Ја сам се трудио да споменем само најглавнија питања, у појединостима дало би се о њему још много што-шта рећи. Он се мора још једном ревидирати, ако се хоће да одговори бар најглавнијим оправданим замеркама које му се чине. Тако ревидиран, с обзиром на преку потребу што скоријег остварења еснафске реформе и с обзиром на политичку констелацију, овај пројект може се сматрати као корак у напред, као довољна основа за извођење многих реформа у корист занатлијског и радничког сталежа, као један сношљив провизоријум који ће нас без великих потреса увести у ново доба, у коме ће редови грађанства бити довољно снажни да сами продуже борбу за свој бољитак. Овај пројект, са овде наглашеним изменама, не одузима у главноме ништа од онога што Еснафска Уредба даје; на против труди се да њене одредбе у савременом смислу реформише и оплодотвори. А уз то даје нам велике и важне новеле: обавезну занатску наставу,

коморе и социјално законодавство. Ако се ове повеле спроведу, ми ћемо добрим делом ући у културу и створити терен за укидање и последњих трагова средњевековних установа еснафских. Буде ли се еснафска реформа тако схватила и у том смислу енергично изводила, онда неће бити далеко дан, када ћемо моћи из царства регламентације ступити у царство слободе.

Dr. Коста Јовановић.

О ПРАВНОМ КАРАКТЕРУ ДРЖАВИНЕ

Позната је ствар, да је питање о правном карактеру државине веома спорно и по готову најконтроверзније у целој области приватног права. Има већ пуних сто година од како је Савињи то питање тобож дефинитивно решио. У самој ствари, дискусија је тек тада почела; немачки правници, нарочито, поделили су се у два табора, и док су Унгер, Виндшајд, Ранда и др. — да споменем само најзнатније — и даље заступали савињијево гледиште *да државина није право* но прост факт са извесним знацима правног института, дотле су Ганс, Пухта, Синтенис, Иеринг и др. остали на гледишту да је *државина право*. У последње време изгледа као да је савињијева школа ипак надвладала, и данас се њено гледиште сматра за званично гледиште немачке правне науке. Из Немачке је оно победоносно прешло у правну науку других земаља, па и код нас. Сви наши правни писци — почев од г. Г. Гершића који је у овом питању био наш Савињи — заступају га без изузетка.

Па ипак, поред све јачине аргумената савињијеве школе, нама се чини да њено гледиште неће моћи дефинитивно издржати критику. Он има у себи нечег натегнутог и неконсеквентног, те стално буни против себе и онога који има највећу вољу да га акцептира. Стога је веома интересантно подврћи то гледиште строгој критици. Не намеравајући пак да то питање детаљно и исцрпно третирамо, ми ћемо у овој скици изнети наше гледиште о овом питању у најскромнијој форми и најкраћим потезима, колико да се чује и друга страна.

*

Да би се правни карактер државине могао тачно одредити, треба претходно извести начисто питање о *субјективном праву*. Ту је тежиште целог проблема.

Значај и суштину *права* уопште можемо тачно појмити ако га будемо посматрали не метафизички но као један социјалан феномен. Тим путем ми ћемо уочити да са колективним, друштвеним животом људи неминовно наступа и извесно регулисање међусобних односа чланова заједнице. На који ће начин ти односи бити регулисани, то је историско-релативна ствар; главно је да од извесног момента културног развитка заједнички, социјални живот постаје неопходна претпоставка човекове егзистенције. Тада, примајући од заједничког живота толике користи, појединац мора учинити извесне жртве услед тога што живи као колективно биће; — друштво пак у своме социалном својству ствара извесне норме о томе како имају његови чланови да стоје у међусобним релацијама. У друштву се ствара општа свест о томе да се извесни поступци одобравају а други не, и тако постаје *правна свест* једне социалне групе, која се манифестује у правним обичајима и, доцније, у позитивном праву. У сваком случају стварају се извесне објективне норме које — како се то обично вели — имају да повуку границе између допуштених и недопуштених радњи чланова једне социалне заједнице као таквих. — Из тих објективних норама — које у свом скупу образују објективно право једне одређене заједнице и иза којих стоји ауторитет или само опште правне свести или државне власти — проистичу за појединце *овлашћења* на извесне односе под одређеним околностима, или *забране* да што не учине. За појединце је много важнији први атрибут објективног права: *овлашћења;* то је она позитивна страна, оне користи друштвеног живота ради којих овај, могло би се рећи, и постоји. Садржина тих овлашћења је различита и многострyчна, али обухвата *увек* неки интерес дотичног лица, посредан или непосредан, стваран или уображен, добар или рђав, али увек неки *интерес* тога субјекта, јер он дотичну садржину сматра као подобну да задовољи неку потребу његове физичке, интелектуалне, моралне и т. д. егзистенције. Шта је дакле *интерес* једнога лица, то је потпуно субјективна ствар, и зависи од оцене самог субјекта. — И сад ако је реализирање извесног интереса *дозвољено* односно *заштићено* објективним правом, тај интерес постаје *право, субјективно право* једног лица. Т. ј. остварење или заштита тог

интереса може се евентуално гарантовати оним ауторитетом који стоји иза одредаба објективног права.

Према овим поставкама можемо извести дефиницију субјективног права овако: *субјективно је право сваки правно заштићен интерес*, дефиниција коју је дао Иеринг, и која је по нашем мишљењу најтачнија до сада дата дефиниција субјективног права. Познато је међутим да она није *једина*, и да готово сваки правни писац има своју дефиницију субјективног права, ма да готово сви — бар модерни — полазе са нашег терена. Ми не можемо овде улазити у критику и обарање њихово — то је у осталом већ учинио г. А. Ђорђевић у своме систему Правног Права; место свега тога ми ћемо узети да промотримо само дефиницију г. Ђорђевића, према овој дефиницији коју смо ми истакли.

Дефиниција г. Ђорђевића гласи овако: „Субјективно је право власт појединаца кад неким одређеним предметом, коју му је објективно право створило, и *дефинитивно признало*". — Да нема овог последњег, подвученог дометка, могло би се рећи да је ова дефиниција по смислу идентична са Иеринговом. Јер како је у дефиницији г. Ђорђевићевој употребљена реч *предмет* која има веома растегљив смисао, много шири но реч ствар; даље, да сваки интерес претпоставља известан однос субјекта према неком „предмету" — онда се у изразу „власт појединца над неким одређеним предметом, коју је објективно право створило" садржи in extenso апсолутно иста идеја „правно (или правом) заштићен интерес". — Разилажење настаје тек од реченице: „и дефинитивно је признало".

Врло су чудновати разлози г. Ђорђевића, са којих он, на крају свог сјајног излагања при развијању појма субјективног права, на једном и неочекивано прави ову ограду. Он вели како објективно право често и нехотице ствара неке односе власти не зато што је оно то хтело, као своју нужну и систематску допуну, но нехотице, мимо своју вољу — и зато их оно само трпи али их дефинитивно не признаје; и одмах се позива на пример државине, за коју одмах, a priori, вели да је *факт* ма да је заштићена правним поретком. „Јер, вели, било би јамачно дрско признати лопову и разбојнику, који су такође држаоци, право на украдену или отету ствар".

Из овога се јасно виде разлози ове дивергенције: г. Ђорђевић место да независно нађе појам субјективног права

па да према њему оцени да ли државина може бити сматрана као право или не, он полази са прејудицираног закључке да је државина факт, и према њему прави дефиницију субјективног права. Због тога он и долази до једне дефиниције са којом, без сумње, ни сам није задовољан. Какви су то односи власти које је објективно право створило „нехотице“ и „мимо своју вољу?“ И ко то може да оцени које је односе право заштитило хотимице а које нехотице, и на основу чега то да оцени? — Нема сумње да су то све врло арбитрарне поставке, и при том врло некритичне. За право је од релевантног значаја то да је један однос заштићен; чим нађемо тај карактер *заштите*, ми можемо с поузданошћу тврдити да се испод ње ствара *субјективно право* у конкретном животу. Ми апсолутно немамо средстава ни кретеријума да оценимо које је односе право „дефинитивно признало“; ни једно право није историјски вечито, ни једно није апсолутно јако. Кад пак посматрамо правни поредак једног друштва у даном моменту, онда можемо повући разлику само између заштићених и незаштићених релација; заштита је градуелна према врсти интереса који се штити и према количини услова, али или је има, или је нема — треће („признато али не дефинитивно“) не постоји. —

Што се тиче оне бојазни да се „лопову и разбојнику призна право“, говорићемо специално код државине; овде ћемо само закључити да се дефиниција г. Ђорђевића не може усвојити.

После свега овога прећи ћемо на специално проматрање *стварних права*.

Садржину стварних права моћи ћемо сватити кад човека посматрамо у његовом приватном животу. Ради одржања егзистенције човек ступа у разне односе према предметима спољнег света, који су му у разној мери и разним својствима за то потребни. Његове су *потребе* или, субјективно прочитано, *интереси*, да према извесним категоријама предмета стоји у нарочитом односу, н. пр. односу потпуног или делимичног располагања једном ствари. Те су потребе најважније, елементарне по опстанак човеков, и стога су најраније и дошле под заштиту права и правних норама. Главна суштина *стварних права* је дакле у неком овлашћењу на располагање извесном ствари, а то је овлашћење нарочито

негативно (искључењем трећих лица) загарантовано. Ма да је та заштита *апсолутна*, опет се морају поставити ове две ограде, које је истакао г. Ђорђевић, и које и ми нарочито наглашавамо: 1) свако апсолутно право није због тога и стварно, и 2) стварно право *не мора бити апсолутно*. — Најзад, пошто једна ствар разним својим функцијама може бити од интереса и користи једном субјекту, то и садржина стварних права може бити различна.

На основу овога запитаћемо се сад: *шта је државина?* То је такав однос једнога субјекта према извесној ствари, где се овај користи дотичном ствари „као њен господар", немајући при том право својине на дотичној ствари, али представљајући се потпуно као њен сопственик. Да државина није што и својина, то је неоспорно. Али они правници који су из тога одмах извели да државна није уопште никакво право погрешили су у два правца: они су индентификовали појам *стварног права* са појмом *својине*, а појам државине опет са појмом *детенције* која *није државина* (детентор нема државину, јер он ствар *држи у туђе име)*. —

Ако испитамо садржину државине, ми ћемо лако и брзо доћи до закључка да она скрива у себи веома важан интерес и појединца и целог друштва, а који се састоји у томе да сваки буде заштићен у уживању оних привредних добара над којима је стекао фактичку власт располагања у свом економском животу. То право располагања није међутим неопходно условљено правом својине; својина је, као најјаче стварно право, везана за многе услове и формалности, које се врло често у практичном животу и саобраћају не могу испунити — често чак и кривицом трећих лица. Отуда је својина готово исто толико неспретна колико је и јака, и отуда се толико осећа потреба за институтом државине. И као што је интерес појединаца да буде заштићен у том непосредном односу према ствари на којој није могао стећи и својину, исто је тако институт државине потребан и друштву ради одржања стабилности друштвених односа и ради искључења самовоље.

Ту важну потребу, тај *интерес* и друштва и појединца објективно је право нормирало, *заштитило* и од њега начинило *право*, прописавши све услове за његов *постанак*, *заштиту*, *пренос*, *престанак*, *модификације* и

т. д. Тако се за *стицање* државине тражи ово двоје: 1) *способност лица* која прибавља државину. Малолетници и умноболни *не могу стећи државину*. Да је пак државина прост факт — ово се не би могло пописати, јер у фактичкој власти могу имати једну ствар и умноболни и малолетни. — 2) *правно подобан предмет;* ствари extra comercium (нарочито res publicae in publico usu) не могу бити предметом државине — и то је један колосалан аргуменат против схватања државине као *факта*. —

Да државина није факт имамо доказа и у томе, што фактичка веза између субјета и објекта може бити прекинута, па да ипак државина остане и даље код тог субјекта: државина се може дати другом у детенцију (путем послуге, залоге, кирије и т. д.). Државина се може *преносити и у наслеђе* (то је изречно усвојио данашњи немачки законик, а то се и код нас може извести из акцесије и сукцесије код одржаја). Престанак државине наступа тек услед извесних *правних чињеница*, и т. д.

Но од свију момената најачи је моменат *правне заштите* државине, који ову несумњиво подиже на ступањ права. Тај моменат највише и пада у очи код државине, зато се при спору око државине главна битка бије обично на том питању: да ли правна заштита чини један однос правом? — Савињијева школа покушава то да одрече. По њеном гледишту (које је нарочито поентирао г. Г. Гершић), није никако основан доказ да је државина право, што је она посебним тужбама заштићена. „Тужба сама по себи није право него је по правилу само одређена за заштиту права, а по изузетку она може бити одређена за заштиту нечег што није право (?) него само правни одношај, т. ј. животни одношај, који право узима у обзир, са којим неке извесне правне последице скопчава и за који правна правила прописује“... (Г. Гершић). Мало даље, у потврду свога мишљења поставља питање: зашто се државина као „право“ штити нарочитим, посесорним тужбама (интердиктима)? — Најзад, по општем мишљењу те школе, правна заштита ипак је модификовала природу државине, те она није остала прост факт, али је постала свега један правно заштићен одношај, један правни институт, али не право.

Цело ово мишљење прожето је духом *Римског Права*, и то веома некритички и немодерно. И сам Савињи, оснивач историске школе, упао је овде у једну велику грешку баш

зато што је одступио од свога метода: да правне феномене посматра у историском релативитету и еволуцији. — Ухватити се за принципе једног објективног права па то апсолутно генералисати, води готово увек грешкама, а нарочито кад се посебни податак несрећно изабере. — Ову ствар нарочито треба историски посматрати.

Пре но што су се људске заједнице формирале и пре но што су правним поретком нормирани људски односи, постојала су само *фактичка стања* ствари. *Факт* је дакле претходно *праву*, и право се развија поступно са стабилизирањем социалних формација. У први мах, *Право* не обухвата све интересе, све односе људи, но само најаче, најмаркантније. Оно при том не постаје као нека *органска целина* која обухвата цео социални живот и која се логично дедуцира и у најмање кутове друштвеног живота кога има да регулише, но анорганскн конгломерат посебних правних института. Ти пак први институти *(прва права)* везани су за јаке формалности. (То све најбоље можемо посматрати на Римском Праву). — Међутим ван круга *права* постоји још маса односа метајуристичких, *чисто фактичких*.

Непотпуности примитивног права попуњују се на разне начине. У Римском Праву то се вршило поглавито *преторским* правом (ius praetorium introductum est iuris civilis *adiuvandi*, *corrigendi* et **supplendi** gratia). Претор се довија да извесна важнија факта заштити и онда кад их не штити законско право, и ту онда настаје могућност *да је известан факт правно заштићен* **а да није право,** услед оскудице закона или законских услова. (Слично данашњем Кривичном Праву, где не може бити ни *кривице* ни *казне* без законског прописа).

У модерном развијеном друштву, са израђеном правном организацијом ствар друкше стоји: основни принцип целога права је да сваки интерес треба да буде заштићен, у колико је оправдан; а општи принципи, консеквентно детаљисани до најситнијих случајева, чине органско јединство права. И данас је немогуће замислити *правни институт*, правно заштићен животни однос који не би обухватао извесно *право*. Данас је *тужба* само један атрибут права, један нераздвојан корелат његов, и тужбом се наглашава и штити само *право*, а никако „нешто друго“.

У Римском Праву до душе није било тако; тамо су тужбе биле самосталне институције, независне од *права*, чак шта више независне и међу собом. Отуда је било могуће да наступи случај да се за једно право не нађе тужба (те да остане незаштићено), и можда, као што мисли г. Гершић, да буде нека тужба која не штити никакво право него „нешто друго“. — У овоме ће се наћи и одговора на оно питање: зашто се државина штити неким особеним тужбама. У Римском Праву свака тужба била је особена и нарочита: ни две нису биле идентичне; свака је имала своје засебно име и засебне претпоставке.

Несумњиво је дакле, да *правна заштита* и *тужљивост* стварају државину правом. Савињијеве присталице покушале су то да оборе још и тим наводом, да има много недопуштених и забрањених радња против којих се штити тужбама, па опет иза њих не стоји неко право. Н. пр. из забране крађе не може се извести неко право на крађу и т. д. — Ово је само једно софистичко извртање појмова. Права може бити тамо где има неког *овлашћења;* субјективно право је само оно што је објективним правом допуштено. А како се може тражити право иза *забране!* А ако је баш стало до тога да се нађе корелат, онда је јасно да те прохибиције дају права *друштву* да дотичне појаве *не трпи* не репримира. —

Правни карактер државине комбатира се још са два разлога. Прво, „право се не може стећи против воље лица чије је, а државина може“, вели се. Државина се, међутим, може стећи и оригинарним начинима, или не врeђајући чија туђа права.

Друго, државини се одриче карактер права више из разлога опортуности: да се консеквентно и лопову и разбојнику не би морало признати *право.* — Но овај страх долази само услед извесне смеше појмова. Какво би се право признало лопову и разбојнику над ствари до које су *vi* или *clam* дошли? Свакако право *својине* не, и пошто је својина јача од државине, то би у колизији та два права победила својина, и тиме је цела ситуација спасена. Сопственик има сем тога и других средстава да поврати своју ствар, ако је дејициран, па му је незгодно подизати својинску тужбу: он може подићи тужбу за повраћај државине (interdictum recuperandae

possessionis), или најзад може у путу самопомоћи, пре него што дејицент постане миран државалац његове ствари, вратити себи своју ствар и од државинских аспирација дејицентових одбранити се по том ексцепцијом vitiosae possessionis...

У опште, нема бојазни да ће државина, ако јој се призна карактер права, потрести институт својине и постати елемент самовлашћа у друштву. Титулар права сопствености има потпуно правом обезбеђен положај према насилном прибављачу државине над његовом ствара. Право државине није толико јако да штити и против сопственика; а јесте да штити против свију трећих лица, и то, далеко од тога да буде каква незгодна страна, баш је једна од драгоцених особина института државине. Тек тиме се уноси стабилност у друштвени поредак и спречава се могућност да се ма које треће лице тек прогласи за надлежно да оцењује да ли је ко дошао до државине извесне ствари правним или неправним путем, и да га у овом другом случају евентуално дејицира, пошто „државa није никакво право“. — По тој логици од крадљивца и разбојника не би било противправно украсти или отети дотичну ствар, с позивом на то да су они само фактички детентори тих предмета.

Накратко, државина се и у том случају мора признати као право, да би се спречила самовоља и злоупотреба трећих лица; својина пак тиме није ни мало доведена у

Овде имамо да обратимо пажњу још на то, да то што опасност државина подлеже у колизији са својином никако не одузима њој карактер права. Има безброј случајева да два *права дођу у колизију и да при том слабије, и ако је право, подлегне.* А ми смо још од почетка наглашавали да државину не треба индентификовати са својином: међ стварним правима постоји градација у погледу њихове садржине, јачине и апсолутности. Својина је најача, државина много слабија, ма да је садржина оба права приближно иста: овлашћење за свестрано користовање једним предметом. Код својине је само тај однос субјекта према објекту — услед тога што испуњава много више захтева позитивног права — много чвршће и јаче заштићен; затим и самим обимом је много пространији, нарочито с погледом на ius abutendi (ма да ово није искључено ни код државине).

Сви ти разлози дакле имају само то да значе: да међу стварним правима постоји градација у погледу њихова обима и садржине; да државина није својина, но слабије стварно право, али и *да је државина једно стварно право.*

Као такву схвата је наш грађански законик, аустријски, нови немачки. Француски је отишао даље и у извесним случајевима изједначује је са својином („la possession vaut titre“).

Милорад Недељковић.

ДАКТИЛОСКОПИЈА

— МЕТОДА ЗА УТВРЂИВАЊЕ ИДЕНТИЧНОСТИ КОД ЉУДИ —

— НАСТАВАК —

Ну, на томе се није остало.

Е. Р. Хенри, као велики поборник дактилоскопије, радио је и даље на њеноме усавршавању и теориски и практично и успех од таквог његовог рада био је толики, да се у Бенгалу 1897. године увидела сва вредност и практичност дактилоскопије. То је био узрок, да представници тамошње полиције са њиме на челу, умоле владу да одреди једну независну стручну комисију, којој би имало да се стави у дужност, да свестрано размотри оба система, те да донесе мишљење, који од њих да остане и даље у употреби полиције, износећи у исто доба у својој молби и упоредни преглед оба система, у коме су изнесене јаке и слабе стране њихове овим редом:

Бертијонажа:

1., Инструменти су скупи и лако се могу покварити.

2., Чиновници морају нарочито да се спремају за тај посао и морају имати известан ступањ интелигенције, да би могли разумети смисао знакова децималне скале.

3., Ако мерења нису тачно извршена, или, пак, тачно извршена, али рђаво прочитана или преписана, погрешке се доцније у централи неће моћи открити, нити поправити, те ће начинити илузорним сваки покушај идентификовања. Кад су исписани подаци на

Дактилоскопија:

1., Потребни спомоћни материјал: парче цинка и мало штампарског црнила, врло је јевтин и може се свугде добити.

2., Сваки, па био образован или не, може после вежбања од пола са̑та узимати отиске прстију.

3., Отисци прстију су апсолутно тачни отисци, узети са самога тела под таквим околностима, које искључују сваку заблуду. Нађен је згодан начин, да се спречи рђаво класификовање отисака. Пошто се узму отисци свакога прста напосе, узимају се за тим заједно и од

картону нетачни, не може никакав труд поправити ову погрешку.

4., Исписивање мера и мерење захтева много времена. Да би се добиле што поузданије мере, треба мерење три пута вршити и усвојити средњи резултат. Брадавице и ожиљци на телу се такође бележе, те је човек принуђен да се свлачи. Мере младића се све већма мењају, у колико се ови приближују зрелим годинама.

5., Увек се морају имати на уму и могуће грешке чиновничке, а тиме се у многоме отежава тражење дупликата.

Ако на пр. једна карта приспе са назначењем дужине главе од 18,4 онда се мора водити рачуна и о томе, да се чиновник могао преварити за 2 mm више или мање, те ће морати прегледати преграде између 18,6 и 18,2; али прва мера може доћи под рубрику „дуга", а друга може под рубрику „средња", тј. морају се још две преграде прегледати. Исти се обзири морају имати у виду и при осталим мерама, те ће време тражења, ако има 30.000 картона, трајати дуже од једног сата.

6., Тражење картона бива помоћу прилично замршених рубрика и помоћних рубрика, које се налазе помоћу кључа, састављеног из знакова, чије појединости не може запамтити ни извежбан чиновник. Тражење одузима времена, а нарочито онда, када су мерења дала резултате, који се налазе близу оних граница, које одељују једне од других „дуге", „средње" и „кратке". При томе се мора обратити велика пажња, да се не би погрешило и нешто изоставило, што би изазвало поновно тражење.

7., Најјача страна антропометрије је та, што се картони првобитно једном отисци свих прстију, те се сравњивањем засебних отисака са овим заједничким лако налази њихов ред. Они чак могу бити и погрешно класификовани, па ће ипак та погрешка доцније моћи да се поправи, јер ће бити опажена при сваком доцнијем упоређивању.

4., Отисци десет прстију узимају се за четвртину времена, потребног за мерење по бертијоновом систему. Није потребно бележити брадавице и ожиљке, те злочинац не мора свлачити одело. Изглед отисака и фигуре, које они праве, задржавају своја карактерна обележја непромењена кроз цео живот.

5., Чиновничке се грешке не узимају у обзир. Забелешка о раду тог одељења у Индији показује, да је у години 1898. због проналажења картона 500 људи, измерених по бертијоновом систему, било потребно претраживање 4623 преграда; док су 500 тражења по дактилоскопији захтевала претраживање само 707 преграда. Тражење се по дактилоскопији, дакле, свршавало после претраживања 1½ преграде, док се по бертијоновом морале претраживати девет. Величина преграда, као и њихова садржина картона, била је бројно и по пространству у оба случаја готово једнака.

6., Није потребан никакав кључ. Чиновник, који има да врши тражење по преградама одређује, да ли је отисак сваког прста — при чему су прсти подељени у пет парова — пршљен = W мустара (под којим се називом крије више састављених мустара) или не. Ако је пршљен, обележиће га извесном утврђеном цифром према томе, да ли припада првом, другом, трећем, четвртом или петом пару, а збир цифара свих прстију одређује тачно ону

распоређују према дужини и ширини главе, дужини средњег прста леве руке, дужини леве лактаче и левог стопала у 243 преграде.

преграду између 1024, у којој се картон тога лица треба да налази; а друго или ближе одређивање бива исто тако брзо и без кључа.

7., Помоћу једног у принципу сличног система, који се оснива на томе, да ли је облик папиларија на свакоме прсту пршљен или не, распоређују се отисци прстију првобитно у 1024 преграде; а помоћу даљег одељивања спречено је нагомилавање картона.

На основу ове представке Индијска је влада одредила 23./III-1897. год. за ову сврху нарочито стручну комисију, која је после свестраног испитивања оба система утврдила непобитну надмоћност дактилоскопије над бертијонажом, резимирајући своја убеђења у овим тачкама:

а), што је рад код дактилоскопије упрошћенији;

б), што јој је потребан далеко јевтинији прибор;

в), што се код тога система главни посао свршава у централи, пошто се за њ тражи веће разумевање;

г), што је рад бржи; и

д), што даје сигурније резултате.

Индијска је влада прихватила њихово гледиште, те је још исте године одредила за у будуће дактилоскопију, као једино средство за идентификовање.

То је била прва званична победа дактилосковије над бертијонажом.

Неколико година доцније, 1902. год., прихваћен је тај систем и у Енглеској и свима њеним колонијама, као и у Египту, Аргентини и т. д.

Његове добре стране нису остале непримећене и од других држава, јер видимо, да се убрзо овај систем увео у многе још полиције европске и у другим деловима света, поред већ раније усвојеног бертијановог.

б) Суштина дактилоскопије

На длановима свакога човека виде се извесне бразде и изукрштане линије, које се пружају у разним правцима и граде шаре, које на први поглед изгледају врло сличне једна другој, али ако их посмотримо увеличавајућим стаклом,

видећемо одмах, да међу њима ипак постоје јаке разлике. — То су *папиларне* линије или *папиларије*.

Обратимо ли већу пажњу тим линијама, опазићемо, да оне на сваком прсту теку готово паралелно све до последњег зглавка; а одатле па до врха прстију, поремећене ноктом у своме току, скрећу на више, на ниже, или се испреплећу и савијају, оцртавајући тако на јагодицама прстију разноврсне фигуре.

Отисци ових фигура, узети са свих десет прстију на хартију, чине суштину материјала, који представља ову методу у служби идентификовања лица. Они су, као што смо већ поменули, код свих људи тако различни да, по мишљењу научара, у свету нема два човека, чије би папиларне линије на свима прстима давале подударне отиске.

На универзитету у Aberdeen-у чињени су званични опити са упоређивањем отисака и добивени су резултати утврдили, да би између *шесет и четири милијарде* људи могла постојати два лица, код којих би се папиларне линије свих прстију потпуно слагале! Ну, пошто на земљиној кугли нема више од милијарде и по душа, то се с правом може узети, да та подударност у опште и не постоји.

Тај факт, што су код људи фигуре папиларних линија тако различне, омогућава, да се помоћу њих могу чинити и разна распознавања; а систем, који се бави питањем о распознавању људи на тај начин, зове се *дактилоскопија*.

Да би се потребна разликовања код људи могла чинити по тим неједнакостима у фигурама нужно је, да се располаже са сталним фотографијама отисака прстију појединаца. Зна се, пак, да је највернија копија њихова, ако се отисци свих прстију непосредно пренесу на хартију, те с тога су и власти, које се овом методом служе, приступиле томе начину узимања отисака. Ну, овај посао представља само један део рада по овоме систему, јер у његове саставне чињенице спадају и класификација — распоређивање узетих отисака — ради лаког руковања, и њихово искоришћавање — употреба — у конкретним случајевима на пракси. Те, дакле, *три* фазе у извођењу овога система чине у исто доба и његову суштину, с тога ћемо се при његовом излагању поглавито и бавити о њима.

*

Као што је за сваки посао потребан известан материјал, тако је и овоме систему за узимање отиска неопходно нужан један незнатан прибор, који се састоји из једне цинкане плоче у величини 15 см.[2] (е); једне углачане даске исте величине (в); једне тубе штампарског црнила (а); једног ножића за његово размазивање (с); једног ваљка од каучука у величини 8 см. (d); једне лупе и потребних формулара. (сл. 1.) Сваки део овога прибора има засебну своју примену: даска служи томе, да се на њој што је могућно боље размаже ножићем штампарско црнило, да би се за тим, по том црнилу прешло више пута ваљком, док се овај њиме добро не натопи; цинкана плоча је потребна да прими на себе црнило са ваљка, који се дотле по њој превлачи, док не остави на цинку довољан слој црнила, да се прсти могу довољним притиском обојити; ваљак, као што се види, служи искључиво тој сврси преношања и стварања равномерног слоја црнила на цинканој плочи; лупа служи увеличавању отиска при раду, а формулари примању отиска, као и разним другим сврхама. Овај целокупан прибор не стаје више од 10 динара и лако га је добити по свима трговинама и у најмањим местима. Ако је црнило одвише густо, употребљава се још и фирнајз, који се на исти начин равномерно разлива ваљком на све стране по плочи.

За само узимање отисака постоји нарочити поступак, а при томе је правило, да се узимају отисци *свих* прстију прво једне, па после друге руке оним редом, како су то поједине дактилоскопске методе усвојиле.

Отисци се на формуларима за регистровање остављају двојако: вáљањем или једновременим притиском свих прстију на хартију. Први — вáљани — отисци служе за класификовање, а други — прости — отисци за контролисање првих.

Отисак некога прста узима се на овај начин: прст се по цинканој плочи, већ премазаној црнилом, постепено и благо преваља с лева у десно, почев од леве па све до десне ивице нокта тако, да целокупна површина коже од последњег зглавка до врха прста буде натопљена црнилом. Овако натопљен прст проваља се на исти начин и у истом правцу по нарочито одређеном месту на формулару и отисак, који он оставља, показује верну копију фигура папиларних ли-

нија на њему.[1] (сл. 2) Исто се тако ради и са осталим прстима прво једне, па после друге руке.

Сваки се прст на плочи преваља по недирнутој површини, јер се само тако могу добити потпуно правилни отисци. Ако такве површине не би било, прелази се ваљком понова неколико пута по цинканој плочи, како би се црнило равномерно пренело на њу.

После овако узетих ва́љаних отисака са свакога прста посебно, узимају се и стављају на формулар једновремени отисци свих прстију прво једне, па после друге руке заједно, али без палаца̂. (сл. 3) Ово су, као што смо напоменули, ***прости*** отисци, јер се са цинкане плоче, узимају простим притиском сва четири прста у скупу, а тако се исто стављају и на формулар на нарочито зато предвиђеном месту у њему. Отисци овако добивени служе као контрола првим, појединачним, у томе, да ли су стављени у предвиђена им места у формулару или не. То је питање врло важно код овога посла, јер од једног погрешно стављеног отиска губи целокупни рад своју основу, на којој почива, те и цео систем због тога постаје илузорним.[2]

Сем отисака се на дактилоскопским листама бележе и лични подаци дотичнога лица. Тако се понајчешће могу на њима видети забележени подаци: о месту рођења; години рођења; месту где су отисци узети; имену чиновника, који је узео отиске и испунио листу и о времену кад су узети отисци. Ови се подаци налазе на дактилоскопским листама код свих полиција; али неке, поред тога, бележе и особене знаке, раније осуде и, у неколико, лични опис дотичнога лица. Формулар испуњен отисцима прстију и овим подацима чини пот-

---

[1] Ради бољих и вернијих отисака за формуларе се употребљава чиста бела и са свим глатка хартија. Она је обично нешто дебља и јача од обичне, ради згоднијег руковања њоме у регистратури. У неким полицијама се, сем тога, праве и извесне разлике код формулара за мушка и женска лица, и то најчешће у боји.

[2] Приликом примања отисака обраћа се нарочита пажња, да су руке оних лица, чији се отисци узимају, са свим чисте. Обично се пре узимања отисака ради тога перу руке сапуном у млакој води, а ако то не би било довољно, употребљава се и разблажена лимунова киселина. После узимања отисака чисте се руке од црнила такође поменутом киселином, бензином или терпентином.

пуну дактилоскопску листу (карту), која служи за регистровање. Једну такву испуњену листу представља приложен формулар. (сл. 4)

Цео тај посао врши се под непосредним надзором и руковођењем полициског органа, чија је дужност да пази како би отисци испали што тачнији и чистији.

Ну, као што рекосмо, овај посао не сачињава главни део рада по овоме систему, јер је за практичну примену од далеко замашније важности *руковање* тим материјалом. У колико је важно, да се у конкретном случају имају оригинални отисци папиларија извесног лица, у толико је још и од јачег значаја по саму ствар, да се од тога материјала може у свако доба чинити употреба у маси узетих отисака великог броја лица. Начин, дакле, којим се разликују и распоређују ти отисци, да би се у свако доба могли лако пронаћи, чини врло важан део пословања, те је с тога и предмет нарочите пажње многих практичара, који се интересују за овај систем. У погледу разликовања отисака, а према томе и срећивања листа пало је од њих до сада доста предлога са истом сврхом, да се распоред изведе што простије и што практичније, како би цели систем имао већег успеха и што потпуније одговорио свом постављеном циљу. Главни део овога посла с тога чини утврђивање особина појединих отисака, по којима се доцније врши и њихово класификовање.

До сада су нам познате неколике разне методе класификовања отисака и свака је од њих која више — која мање, добила примену у појединим државама, у којима се и данас употребљавају. Прва и најважнија метода јесте она, коју је створио *Галт'н*, а проширио и практичније удесио *Хенри*. Затим је тако исто важна и практична *Вучетићева* метода, која је распрострта по свој Јужној Америци. За њима су се појављивале и друге методе, сличне првима: *Dr. Рошера*, управника Хамбуршке полиције, *Dr. Оловица*, шефа одељења за идентификовање у Мадриду, *Потешера* и других.

Пошто овим редовима није циљ, да послуже за уџбеник дактилоскопије то и не мислимо, да се у изношењу ових метода упуштамо у детаље, већ ћемо се у главним цртама дотаћи једне од њих, а о другима ћемо говорити само у толико, у колико оне од прве одступају. Објаснићемо прво *Хенријеву* методу, пошто је она и најстарија, а сем тога је

прихваћена и од других писаца, као што су *Винд* и *Кодичек* у Бечу и *Dr. Таксони* и *Dr. Габор* у Пешти, — а по том ћемо прећи на остале.

*.

Све, до сада поменуте, методе класификовања оснивају се на појединим карактерним особинама отисака, који се у извесној форми и слично понављају код разних личности, пошто фигуре папиларних линија посматране из близа показују одлике, према којима се могу поделити у неколико група.

Хенри и Винд су све форме отисака поделили у *две* главне групе, а ове доцније у подгрупе. Као полазне тачке за њихову деобу служе им места, одакле се папиларне линије рачвају, те граде као неке троугле. Та места је *Галт'н* назвао *делтама*, због њихове сличности са грчким писменом Δ. Делтâ има на отисцима прстију често и више: две, а по некад и три; а врло су ретки случајеви, да нема ни једне. По овим делтама, дакле, разликују се две главне групе отисака и то:

а.) ако је само једна или ни једна делта, отисци спадају у прву групу; а

б.) ако их је две или више, онда у другу.

Папиларне линије у првој групи полазе од стране супротне делти па у своме току ка њој праве лук, враћајући се по том истој страни, одакле су и пошле. То је у случају, кад има делте, а кад ње нема линије се у своме току с једне на другу страну прста произвољно крећу, правећи известан већи или мањи лук. По томе што ове фигуре много наличе на *ласа* — замке за хватање дивљих коња у Америчким преријама, дато је и име овој групи *Lasso=група* или скраћено **L**=група.

Линије друге групе теку већином *спужасто* (завојито) или кружно око једног центра, као што се то види на води, после бацања каквога предмета у њу. Пошто, дакле, те мустре личе на вртлог, то је по томе, та група и названа код Немаца: *Wirbel* или **W**=група.

Прва, Lasso=група, има две главне подгрупе, од којих се свака дели даље на друге две подгрупе: прву подгрупу чине фигуре отисака, код којих папиларне линије полазе од стране супротне делти и иду до извесног степена на више,

30*

па се са малим луком посуврате ка делти, прођу крај ње и паралелно са првим краком изгубе се на истој страни одакле су и пошле (као што показује сл. 5). Карактер ових фигура се не губи ни у случајима, када између кракова ласа има неколико правих линија т. зв. *притака — (Stangen);* нити, пак, када се папиларије састану после извесног лучног завијања и заједно удале од делте. Код ових врста отисака разликују се две подгрупе, према правцу папиларних линија у фигури: ако прамен тих линија полази са палчеве стране исте руке, онда се, по Хенрију, зову *радиалним замкама* (због лакатне кости *Radius-a* која се налази испод палца), скраћено **R.**, а ако те линије полазе од оне стране, на којој лежи малић онда се зову *улнарним замкама*, скраћено **U.** (због лакатне кости *Ulna*, која се находи испод малића сл. 6). Према томе, док се радијалним замкама зову оне фигуре папиларних линија, које на десној руци иду с лева на десно, дотле се оне на левој руци крећу с десна на лево (сл. 7 и 8).

Друга подгрупа ласо=групе јесте она, код које папиларне линије не граде никакву делту већ у своме кретању од једног до другог краја описују само већи или мањи лук, не враћајући се при том ка истој страни већ се изгубе на супротној. Ова подгрупа зове се *лучна подгрупа.* И она има две даље подгрупе према томе, да ли је овај лук мали и налик на обичан лук — *Arcus,* те се бележи скраћено са **A.**; или је већи и налик на купу или круну јеловине због чега се и зове код Немаца *Tannenartiger Bogen* и бележи са **T.** (сл. 9 и 10).

Друга, пак, група *W* има своје три главне подгрупе, од којих се једна даље дели опет на три подгрупе.

Ако папиларије са једне и друге делте праве једну фигуру налик на спужеву кућицу, онда имамо праву т. зв. *спужасту,* подгрупу (Schnecke) која се скраћено бележи са **S.** (сл. 11) У другу подгрупу долазе оне фигуре, које се састоје из комбинација замке и спужа или из двеју замки. По разним облицима, у којима се она јавља, ова се подгрупа дели опет на три своје подгрупе. Ова подеоба није тако важна, да би сваки случај требало објаснити сликама.

И најзад у трећу подгрупу **W**-мустре долазе све оне фигуре, које према своме облику не спадају ни у једну од досадањих мустара. То су т. зв. *случајне мустре* (сл. 12).

Цела ова деоба на групе и подгрупе може се представити и оваквим графичким прегледом:

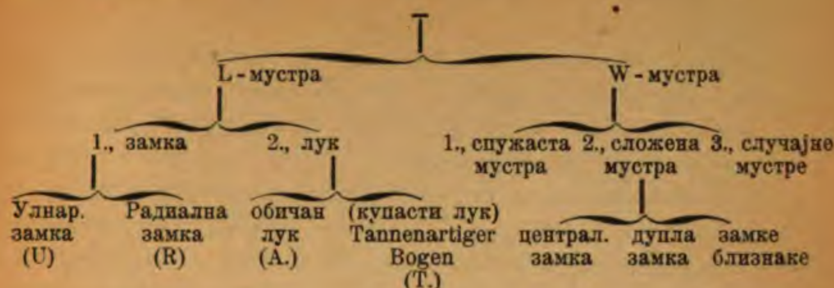

Но сем поменутих група и подгрупа, постоје и друге ситније варијације фигурâ, које се у пракси према детаљним упутствима о њима придају овој или оној групи мустара.

Пре но што се приступи самој класификацији, одређује се, у коју од поменутих група спадају добивени отисци свакога прста понаособ, те је према томе све ово до сада само предходни посао за класификацију.

Сем тога је приликом класификовања код неких мустара од доста велике важности и број папиларија узет од врха централне папиларне линије до леве делте, који број, као и разне фигуре мустара, пружа полицији могућности, да прави нове комбинације у добијању подкласификација, а то се бројање код неких метода врло често употребљава као важан део, при одређивању мустре и њене употребе у класификацији. (сл. 13) За тај рад постоје детаљна упутства, којима се предвиђа, од које се баш линије има да почне са бројањем; које се линије броје; како се врши то бројање и т. д.

Кад се сви претходни послови сврше, приступа се самоме класификовању и срећивању картона, односно листâ, како би се у свако доба могла брзо и лако наћи у реду, при указаној потреби.

Напред смо већ на једном месту споменули, да по овој методи првобитни размештај дактилоскопских листа по различним мустрама има *1024 пододељака*, ако се претпостави, да су фигуре папиларних линија само L = и W = мустре, јер бисмо у разним комбинацијама, у којима се ове групе фигура са десет прстију могу појавити, добили за један прст 2, за два 4, за три прста 8, а за свих 10 прстију 1024 ком-

бинација. То је, дакле, основна деоба регистратуре отисака на подгрупе. Но, ради лакшег руковања регистратуром, Хенри је тих 1024 пододељака разделио на 32 серије, од којих свака има по 32 нумере.

Извршивши деобу на серије и нумере, Хенри је одредио и начин за бележење серије и нумере сваке листе са отисцима, ради стављања у регистратуру. Те формуле бележи он у виду разломака на овај начин:

Из дактилоскопске листе видимо да се прво узимају отисци десне, па леве руке. Тако узети отисци подељени су, према Хенрију, на 5 група, које сачињавају: I = палац и кажипрст десне руке; II = велики и домали десне руке: III = малић десне и палац леве руке; IV = кажипрст и велики прст леве руке и V = домали и мали прст леве руке. Па како фигуре свакога прста могу бити из L = или W = групе, то је он одредио, да се L = фигуре ма кога прста бележе у разломку са нулом, а W = фигуре за сваки прст у првој групи са 16; у другој са 8; у трећој са 4; у четвртој са 2 и у петој са 1. Збир цифара W = мустре свакога непарног прста, више 1, бележи он као именитељ разломка, који показује *нумеру;* а збир цифара W = мустре сваког парног прста више 1 као бројитељ, који у регистратури показује *серију*. Ове јединице се додају збиру с тога, што се може догодити случај, да на отисцима ни једног прста не буде из W =, већ само L = групе те би без ове додате јединице, листе биле ван регистратуре, јер не би постојао ни разломак, док је после овог додатка у томе случају разломак $^1/_1$.

У регистратурама, у којима нема много дактилоскопских листа, била би ова деоба довољна; али пошто су Хенри и и Винд располагали множином листа, то су продужили деобу на даље пододељке, који су се, према потреби, у свако доба могли умножити до невероватних цифара.

Та потреба за подеобама се нарочито осећа с тога, што фигуре на прстима већином припадају L = мустри, те је према томе прва главна деоба $^1/_1$, у којој се налазе отисци само са L = мустрама, најбогатије заступљена листама.

Приликом деобе на пододељке имају се највише на уму мустре папиларних линија кажипрста и средњег прста обе руке; а мустре осталих прстију се узимају у комбинацију само онда, када се жели да изврши и даља деоба на под-

одељке или када те мустре показују напред предвиђену нарочиту фигуру.

Томе се свему додаје сума избројаних папиларија малога прста десне руке. Бројање се врши помоћу лупе и том приликом се не узима у обзир прва папиларна линија, одакле се почиње бројање, ни делтини краци. Али при бројању се узима у обзир свака папиларна линија, ма колико да је кратка, ако би она замишљеном правом линијом, која се пружа од врха папиларне линије у средини мустре, била пресечена (види сл. 13.).

Ако су листе и групе $^1/_1$, класификовање се врши друкче, но када се ма на коме прсту налази и W = мустра или када су све W = мустре из групе $^{32}/_{32}$. Код групе $^1/_1$ бележе се мустре кажипрста великим словом оне групе, коју представљају, — дакле A, R или U — и то као бројитељ са десне руке, а као именитељ са леве руке. После тога изброје се папиларне линије оба кажипрста и њихов број до 9 обележава се са *i*, а ако је већи од 9 писменом *o;* код средњег прста ако је број њихов до 10 закључно са *i*, а ако је већи са **o**, па се та слова ставе у разломак класификације тако, да слова, која обележавају број папиларија кажипрста и средњег прста десне руке долазе у бројитељ, а леве руке у именитељ. Томе се још додаје у бројитељу цифрама исписан број папиларних линија малога прста десне руке од врха средње папиларне линије до леве делте. На тај начин добија прва група 64 нова пододељка, не рачунајући ту број папиларних линија малога прста, по коме се тако исто разликују листе. Један такав разломак у овој групи бележио би се на пр. овако $\frac{1Aio17}{1Aoi}$

Ако би се имале да изврше поддеобе $^{32}/_{32}$ групе, где су све мустре облика *W*., онда се ти пододељци одређују на следећи начин: код мустре *W* постоје, као што знамо, две делте. Те две делте имају по два крака — горњи и доњи. Дешава се да се доњи кракови обеју делта спајају у своме кретању или да један лежи изнад или испод другога. При томе се води нарочито рачуна о положају доњег крака леве делте, па ако се он у кретању спаја са левим краком десне делте или је од њега удаљен највише за три папиларне линије изнад или ниже, бележи се са *m;* а ако, пак, тај крак лежи изнад доњег крака десне делте са већим растојањем

од три папиларне линије бележи се са *i;* а ако је положај тога крака испод крака десне делте, опет у растојању већем од три папиларне линије бележи се са *o* (сл. 14).

Утврђивањем положаја кракова на кажипрсту и средњем прсту обеју руку врши се подеоба тиме, што се утврђене фигуре са кажипрста и средњег прста десне руке бележе означеним словима као бројитељ, а леве руке као именитељ разломка.

Таквим класификовањем ова се група дели на 81 подгрупу; а ако би била потреба за још већим бројем подгрупа, могли би се узимати у комбинацију и добивени резултати са домалог прста обе руке, те би се добило 729 подгрупа!

За све остале класе, у којима се налазе и L = и W = мустре, деоба на пододељке се врши онако, како смо напред поменули, с том само разликом, што се код L = мустара код кажипрста и средњег прста ма које руке врши *бројање*, ради обележавања на разломку, а код W = мустара констатује *положај* доњег крака леве делте.

Приликом одређивања подеоба води се рачун о томе, да ли су главне фигуре кажипрста и средњег прста једне руке једнаке или различне, па ако су једнаке, на пр. обе L = мустре или обе W = мустре, бележи се за подкласификовање број или положај папиларних линија са оба прста; а ако су главне фигуре различне, т. ј. ако је на пр. мустра кажипрста *L.*, а средњег прста *W.*, или обратно, онда се при класификовању узима у обзир број или положај папиларија само са кажипрста. То правило важи како за десну, тако и за леву руку — односно, како за бројитељ, тако и за именитељ.

Овим је у главноме изнесено на који се начин добијају подкласификације, ради што детаљнијег и практичнијег распоређивања дактилоскопских листа у регистратури, и ако би се овоме могле додати још многе друге појединости, које су при практичноме раду неопходно потребне.

Када се према овако изложеним објашњењима обележе фигуре папиларних линија сваког прста одговарајућим знаком групе или подгрупе и када се ти знаци, заједно са цифрама серија и нумера, забележе на одређеноме месту у виду разломка, како је напред речено, добиће се извесна формула,

по којој се дотична дактилоскопска листа треба да распореди — класифицира у регистру, и по којој се у конкретним случајевима има и да тражи, ако је листа већ распоређена. Кад се при распоређивању нађе, да се на месту где треба да дође која нова дактилоскопска листа, већ налази једна ранија, доказ је да су од тога лица и раније узимани отисци прстију, те се тада на ранију листу само стави напомена, да су од тог лица и доцније узимани отисци и због чега; а власт, која је доцније отиске узела, треба известити о томе случају.

Ова — Хенријева — је метода класификовања усвојена у полицијама енглеске краљевине и свих њених колонија; за тим у Бечу, Пешти, Загребу, са малим варијацијама у Берлину, Дрезди и другим неким местима. Она је математички тачна и за успешно класификовање брзо схватљива. Многи сматрају, да је она по својој савршености и практичности прва у реду и ако јој неки, као Французи и Талијани, то оспоравају у корист Вучетићеве методе. Ну, ма како се узела ствар, факт је, да би између те две методе била веома мала диференција у погледу практичности и простоте, јер је и ова метода, као и Вучетићева, за сваку препоруку. Главно је, да се има на уму, да разне методе у појединим државама не сметају ни мало интернационалној употреби овога система.

*

Друга, по савршености и распрострањењу исто тако важна, метода класификовања јесте *Вучетићева*, која се већ неколико година с успехом употребљава у свој Јужној Америци и која је по мишљењу Лагасања и Локара чак и простија и практичнија од прве.

Вучетић дели све отиске на *четири* главне групе при класифицирању, и то на: *лук* (arco) који скраћено бележи са **A**; *унутрашњу замку* (presilla interna) = **J**; *спољну замку* (presilla externa) = **E**; и групу *спужа* (verticilo) = **V**.

Фигуре ових група одговарају фигурама раније методе, које се тамо бележе са *A*, *R*, *U* и *W*. При класификацирању бележи он само отиске палца овим словима, а отиске осталих прстију бележи бројевима за фигуре под A са 1, под J са 2, под E са 3, и под V са 4.

Дактилоскопске листе се распоређују у регистратури по *серијама* и *секцијама:* у серије се стављају према отисцима прстију десне, а у секције по отисцима прстију леве руке.

При овом класификовању се, дакле, треба да обрати највећа пажња на одређивање отисака, којој од поменутих четири главних група припадају. Ово је од важности за дотичну регистратуру, а за друге од споредне, јер се при сваком слању дактилоскопских листа у друге полицијске централе шаљу листе са оригиналним отисцима, које те друге полиције могу по вољи класификовати без обзира на ранију класификацију. Тако се и даје објаснити, што код овог новог система за идентификовање има толико разних метода, док је код бертијоновог система само један начин рада до детаља изведен у свима полицијама, које се њиме служе.

По Вучетићевој методи свака серија има четири секције, тако да би све серије имале свега 16 секција као што ова табела показује.

СЕРИЈА	СЕКЦИЈА
A	A, J, E или V
J	A, J, E или V
E	A, J, E или V
V	A, J, E или V

Ово су само серије и секције, којима се обележавају фигуре палаца; а кад се и једној и другој додаду за сваки прст синоними слова, мало пре поменуте цифре, онда би добили једну класификацију овакву од прилике: Серија A 1111: Секција A 1111 у случају кад би фигуре свих прстију биле лукови или серија J 2224: секција E 1122, ако би фигуре деснога палца, кажипрста, средњег и домалог прста била унутрашња замка, а малића пршљен; фигуре пак, палца леве руке спољна замка, кажипрста и средњег прста лукови, а домалог прста и малића унутрашња замка и т. д.

Како се ове цифре могу појавити у 256 (16 $\times$ 16) разних комбинација и како свака група има четири секције излази, да свака серија има *1024* секције; серија, пак, по његовој методи за сваку фигуру има по 256 (рачунајући ту комбинације цифара осталих прстију десне руке). Ако се тај број серија за сваку фигуру помножи са бројем могућих секција сваке серије, излази према овој табели:

256	серија	A × 1024	=	262144	секција
256	„	J × 1024	=	262144	„
256	„	E × 1024	=	262144	„
255	„	V × 1024	=	262144	„

На свих 1024 серија долази = 1,048.576 секција

Тај се број класа по овој методи може попети на многе милионе, ако би се уз то бројале и папиларне линије разних фигура и ако би се бележио и положај доњег крака леве делте, као што се то ради по ранијој методи.

Ова је метода исто тако тачна, савршена и јасна као и претходна, а руковање са регистратуром њених листа, врло је брзо и лако. Због своје простоте и због непотребног бројања папиларних линија појединих фигура, услед чега изостају случајеви могућне заблуде при класификацији, чак је она по нашем мишљењу и у преимућству над напред поменутом; а за нас је од већег значаја, што је творац њен и словенског порекла. Његову је методу од 1894 год. усвојио и Бертијон са врло незнатним изменама за унете отиске прстију на његовим картонима мера. Ова је метода позната под именом *Вучетићизма*, како је од Лагасања прозвана у медецинском листу у Паризу 1906 године.

*

Трећу методу класификовања је предложио *Dr. Оловиц*, шеф одељења за идентификовање у Мадриду, али она још није нигде усвојена, а по мишљењу стручњака са многих својих непрактичних особина не може за сада као самостална ни издржати конкуренцију осталих метода.

Према њој се фигуре отисака прстију деле на *две* главне групе: *спужне и лучне.* По њиховом распореду на појединим прстима бележе се њихове комбинације на једној руци бројевима од 1—34; а за регистровање јој служи разломак, чији бројитељ представљају цифре са десне, аименитељ са леве руке.

У групама, у којима су листе нагомилане, чини он поддеобе према дужини и ширини главе и боји очију, чиме свој систем комбинује са Бертијоновим. По њему се прво регистровање врши према 1143 подгрупа.

Сматра се, да ће Оловицова метода у многим тачкама бити од утицаја приликом усвајање једног интернационалног

система, који ће по мишљењу стручњака у неколико морати базирати и на дактилоскопији и на бертијонажи.

*

Метода класификовања по *Потешеру* разликује *осам* облика отисака прстију и бележи их почетним писменима имена, која су дата тим облицима, н. пр. stratification droit = sd; stratification gauchte = sg; tourne à droit = td и т. д. Знаци за класификацију се стављају прво за кажипрст, па за палац, средњи, домали и мали прст.

Његов се систем сматра за врло непрактичан и непрегледан.

Васа Лазаревић.

— СВРШИЋЕ СЕ —

О ПРЕМЕШТАЈУ СУДИЈЕ — НАРОДНОГ ПОСЛАНИКА ЗА ВРЕМЕ ТРАЈАЊА ПОСЛАНИЧКОГ МАНДАТА

Овде имамо да расправимо случај, кад је један судија — народни посланик, узет на одговор за извесну приписану му кривицу, учињену ван Скупштине, и стављен под дисциплински — Касациони Суд, па од стране истог осуђен на премештај. Питање је да ли може така дисциплинска казна, изречена над њим, да се изврши у времену трајања његовог посланичког мандата.

I

Пре него што бисмо дали одговор на ово питање, да се у најкраћим потезима задржимо на томе, да ли дисциплински — Касациони Суд може судију, без обзира на то, да ли је он народни посланик или није, казнити премештајем у други суд, а узгред буди речено, и пензионовањем?

На први поглед, сваки, држећи се само закона о судијама од 1901 године, рекао би, да је свака дискусија по овом питању излишна. Казало би се одмах да нисмо обратили довољну пажњу на чл. 10, 21 и 30 овог закона, јер да смо то учинили, питање ово не бисмо ни истицали. Тако би, као што рекосмо, сваком изгледало на први поглед. Али, ми мислимо да није тако и да ово питање, као непречишћено тражи озбиљну дискусију.

Истина, по чл. 10 закона о судијама, на предлог Министра Правде, судија може бити премештен из суда, где је са службом, у други суд, између осталога, још и по дисциплинској казни, која је предвиђена у чл. 21 овог закона, а коју изриче дисциплински — Касациони Суд на основу чл. 25

истог закона, — као што изриче и казну стављања судије у пензију.

Тако би у ствари и било, кад би се правник могао и смео задржати само на овом закону, а да не загледа и у Устав, као у један органски закон, из кога истичу сви остали закони.

Да потражимо у Уставу, да ли нам он може пружити какав било материјал за правилно решење овога питања.

Чл. 157 Устава од 1903 године прокламовао је принцип сталности судија у својим звањима. Овај члан Устава треба довести у везу са чл. 21 закона о судијама, па ће се тек онда моћи доћи до правог и логичког закључка. Кад се ово учини, а нарочито, кад се сравни други, четврти и пети одељак чл. 157 Устава са чл. 21 закона о судијама, видеће се, да се овај чл. 21 закона о судијама коси у неколико са самим Уставом.

По чл. 157 Устава, само пресудама редовних судова или пресудом дисциплинског — Касационог Суда, судија може бити лишен свога звања или уклоњен са дужности, али не може бити премештен, без његовог пристанка, па чак и у случају његовог постављања. Према томе, морамо се запитати, од куда сад на један пут законодавац према чл. 25 у вези са чл. 21 закона о судијама, даје право дисциплинском суду, да решава и о премештају судија и о њихову пензионовању?

Питање ово, само по себи, искрсава.

Можда ће нам се, зарад одговора на ово питање, скренути пажња на тај факт, да кад неко има по Уставу право да изрече строжу казну, онда, само се по себи разуме, да може изрећи и блажу казну, — или ће нам се навести чл. 12 Устава, у коме се говори, да се казна може установити само законом и применити једино на дела за која је закон у напред рекао да ће се том казном казнити, па, дакле, и у овом конкретном случају, да казна — премештај судије у други суд, односно његово пензионовање, није незаконита, јер је законом у напред предвиђена.

Све би то, можда, изгледало умесно, кад се не би ушло у суштину самог Устава, у суштину ове уставне одредбе — чл. 12.

На прву примедбу, ако би нам ко хтео учинити, одговорићемо то, да из тога, што неко има право да изрече по Уставу строгу казну, још се не може извести закључак, да он има право да изриче и блаже казне, као што је у овом конкретном случају, премештај судије из једног суда у други, или његово пензионовање, које је уставотворац, може се рећи, изрично забранио да се изричу над судијама у интересу њихове сталности и независности.

На другу примедбу, која би могла пасти, одговарамо, да се казна стварно не може изрицати, ако није законом унапред предвиђена. Против тога не може нико ни речи рећи. Али, с друге стране, свакоме је познато и то, да законодавац може с једне стране одредити само оне казне, које Устав није изрично забранио, — а, с друге стране, не може одређивати оштрије казне, него што је сам уставотворац за извесна лица и за извесна дела изрично предвидео.

По нашем мишљењу, уставотворац није могао ни помислити, да ће се моћи привести у дело оно што је законодавац учинио у закону о судијама, који је донесен на две године пре Устава. Уставотворац је, у интересу одржања неповредности, сталности и незаконитости судијске, поделио све иступе судијске, за које им се дисциплинска казна може изрећи, на две врсте: на лакше и теже иступе. За лакше иступе, дао је право претпостављеним старешинама да изричу дисциплинске казне; а за теже иступе, који повлаче за собом лишење звања или уклањање са дужности, дао је право дисциплинском — Касационом Суду или редовним судовима да о томе решавају. Уставотворац, дакле, није ни помишљао да ће неко доћи још на ту идеју, да се законом да право коме, да казни судију у опште премештајем у други суд или пензионовањем, што се може тачно извести из четвртог и петог става чл. 157 Устава, где су употребљени ови императивни изрази: „судија може бити премештен *само* новим постављењем по својем писменом пристанку"; — „судија *не може бити* стављен у пензију против своје воље, осим и т. д."[1]. Према овоме, уставотворац је овим хтео да одузме сваком претпостављеном старешини, па и свима судовима, било то редовном или дисциплинском — Касационом Суду, право да

[1] Курзиви су наши.

судију осуђују на премештај у други суд или пензионовањем, имајући, као што рекосмо, првенствено у виду, основне принципе судијске службе — независност и сталност, који су прокламовани чл. 146 и 157 Устава.

Да је овако гледиште правилно, држимо да не треба ни доказивати, — јер, ако се гледиште супротно нашем, сматра као правилно и да одговара духу Устава, онда ћемо дочекати, да се многе судије за иступе, који, може бити, и постоје у ствари, али за које се не могу изрећи две тешке казне: лишење звања или премештај из струке, често судити на премештај у други суд или на пензионовање. — *Али, да ли би се тиме одржао пре политички raison d' être или принцип сталности и независности судије, остављамо читаоцима на оцену.*

II

После овога, изгледало би да не би требало ни да дискутујемо о горе истакнутом питању. Али, кад смо га истакли, а био је већ и један преседан, у колико је нама познато, онда, да се задржимо на њему и да дамо и на њега одговор, нарочито, кад се већ узело, да не само судију — као судију, него и судију — као народног посланика може дисциплински — Касациони Суд казнити премештајем у други суд, коју казну извршује Министар Правде, за време трајања посланичког мандата.

Наравно, кад се усвоји гледиште, које је супротно нашем, као правилно, ослањајући се на чл. 124 Устава и на чл. 138 Закона о пословном реду у Народној Скупштини, може да се судија — народни посланик и за време трајања његовог посланичког мандата, тужи, суди, па чак и изречена казна изврши над њим.

Претпоставимо да дисциплински — Касациони Суд изрекне над судијом — народним послаником казну премештаја у други суд, што је у ствари и било учињено, а што је неправилно, по нашем мишљењу, то онда настаје питање, да ли тако кажњени, управо, осуђени судија — народни посланик може бити премештен у други суд за време трајања посланичког мандата, т. ј. може ли се и сме ли се над њим за време трајања посланичког мандата извршити изречена казна?

Ако узмемо Устав од 1903 год., ни у њему по том питању нећемо наћи готово ништа, што би нам послужило као грађа за одговор на њега. У чл. 124 Устава говори се само, да се посланици без овлашћења Народне Скупштине не могу узимати на одговор, нити стављати у притвор за какву кривицу или за дугове, од дана избора па за све време трајања њиховог посланичког мандата, сем ако је ко од њих ухваћен на самом делу, у ком се случају такође мора известити Народна Скупштина, која даје или одриче овлашћење. У том истом смислу говори и чл. 138 закона о пословном реду у Народној Скупштини.

Дакле, ни у Уставу од 1903 год., ни у закону о пословном реду у Народној Скупштини, не говори се ништа о томе, да ли се казна, изречена над судијом — народним послаником, може извршити за време трајања његовог посланичког мандата.

Из овог ћутања Устава и закона о пословном реду у Народној Скупштини могло би се извести то, као што се и извело већ, да судија — народни посланик може бити премештен у други суд по осуди дисциплинског — Касационог Суда и за време трајања његовог посланичког мандата. Узето је, дакле, за могуће, да сваку казну изречену од стране дисциплинског — Касационог Суда над судијом — народним послаником, може Министар Правде, према чл. 10 и 30 закона о судијама да изврши, наравно, чинећи предлог Краљу за то.

Да, тако би изгледало на први поглед, кад се погрешно узме да дисциплински — Касациони Суд може изрећи казну над судијом — народним послаником премештајем у други суд. Али, ми држимо, да је такво гледиште неправилно, јер кад Устав и закон о пословном реду у Народној Скупштини о томе ништа не говоре, онда треба завирити и у други који закон, па видети, да није тамо што речено, што би могло послужити као материјал за правилан одговор на ово питање.

Ако узмемо закон о изборима народних посланика од 25 марта 1890 године са изменама и допунама од 28 јануара 1903 године, и у њему пажљиво прочитамо чл. 17 видећемо, да је горње мишљење о премештању судије — народног посланика за време његовог посланичког мандата, а по одлуци дисциплинског — Касационог Суда, неправилно.

Чл. 17 закона о изборима народних посланика прецизно и јасно предвиђа, да чиновници, у које спада и судија, који су изабрани за народне посланике, не могу, за време трајања посланичког мандата, *бити пензионовани нити премештени у друго место или другу службу без њихова пристанка.* И кад се доведе у везу чл. 17 овог закона са чл. 157 Устава, видиће се, да закон о изборима народних посланика одговара Уставу и према томе он има важити, — а да се чл. 10, 21 и 30 закона о судијама у многоме косе са чл. 157 Устава и да према томе ове његове одредбе, као противне Уставу, у колико се с њиме косе, имају се, према чл. 202 Устава, сматрати као неважеће, — према чему судија — народни посланик не може, нити сме бити премештен у други суд за све време трајања његовог посланичког мандата.

На основу свега довде изложенога, ми долазимо до ова два закључка:

1., Да судија, био он народни посланик или не био, не може, према Уставу, бити кажњен од стране дисциплинског — Касационог Суда премештајем у други суд или пензионовањем, и

2., Да судија — народни посланик, ако баш и буде осуђен дисциплинским — Касационим Судом на премештај у други суд, услед погрешног тумачења Устава и закона, не може бити премештен у други суд по предлогу Министра Правде све дотле, докле год траје његов посланички мандат.

Гојко Павловић.

СУДСКА ХРОНИКА

ЈЕ ЛИ ИМАЛАЦ МЕНИЦЕ НА КОЈОЈ ЈЕ ПРЕЦРТАН (УНИШТЕН) ПРЕНОС ИНДОСАНТА ЊЕН ПРАВНИ СОПСТВЕНИК?

Циркулишући у саобраћају у коме врши своје привредне функције, меница, као што је познато, прелази *у својину* од једног лица на друго путем преноса, — § 108 трг. зак. Овај пренос менице *у својину*, по нашем трговачком законику, може бити двојак: *пун* или *испуњен* (потпун) пренос — § 109 и *неиспуњен* или *бланко-жиро* — § 110 трг. зак.

У практици се дешава, као што ће се то видети из једног случаја, који ћемо изложити у овој расправи, да се у притежању једног имаоца нађе меница, *на којој је прецртан* или избрисан (поништен) пренос индосанта, тако да се и не познаје. То прецртавање или брисање преноса може бити извршено у поштеној намери, без икаквог деликта који би чинио меницу манљивом (вициозном) т. ј. фалсификата или преваре, из потпуно поштених побуда, било да са̂м индосант, *са пристанком прибавитеља*, док је меница била још у рукама индосанта, *избрише* или *прецрта* свој пренос, којим је уступио меницу прибавитељу, било да са̂м индосатар, поставши сопственик менице у циљу да ослободи меничне обавезе свог претходног индосанта, који му је меницу пренео (уступио) прецрта и уништи његов пренос.

Је ли ималац такве једне менице на којој је прецртан и уништен пренос његовог индосанта легитимирани сопственик менице?

Ово питање има свога научног и практичног интереса.

Ваља разликовати два случаја могућег прецртавања (уништавања) преноса, у хипотези да нема деликта у тој радњи, и да је то прецртавање преноса извршено у поштеној намери:

а) на полеђини менице, на којој се врше преноси по §§ 109 и 110 трг. зак. *нема никаквог другог преноса*, осим онога који је прецртан;

б) на меници има пренос (пун или бланко-жиро) првог индосанта, стваран и уредан, *а прецртани су (уништени) доцнији преноси потоњих индосаната.*

По једној одлуци опште седнице Касационог Суда од 8. октобра 1902 г. Бр. 7822[1] *проста државина не легитимира имаоца менице као власника њеног, ако га као таквог не означују преноси меничне или грађанске природе.*

„Уступање менице од стране сопственика у својину дру-„гоме било пре рока, и после рока плаћања, али пре него „што је меница по § 167 трг. зак. застарила“ — каже се у примедбама Касационог Суда које су усвојене поменутом одлуком опште седнице — „или пошто је застарила и по § 928 „ж. грађ. зак. постала облигациони дуг — може бити *само* „*преносом*, и то у првом случају док није застарила по §§ 109 „и 110 трг. зак. а у другом случају грађанским преносом по „§§ 867 и 868 грађ. зак. али на поднетој меници таквих пре-„носа нема, којима би тужилац Сава легитимисан био као „власник менице“.

Из ових примедаба Касационог Суда излази: да у првом од горњих случајева, које смо навели ималац такве једне менице на којој, осим онога преноса који је прецртан и уништен, нема никаквог другог меничног преноса на полеђини менице, неће бити и не може се сматрати као закони власник такве менице, *осим ако то није оно лице на чију је наредбу меница вучена.* Проста државина, као што се види из цитиране одлуке опште седнице, не легитимира имаоца менице као њеног власника, кад нема меничног или грађанског преноса. Па како је у хипотези коју смо поставили, тај пренос уништен, прецртан то се ималац такве менице на основу просте државине заиста и *не може сматрати као њен закони власник*, осим, као што рекосмо, ако је ималац оно лице на чију је наредбу меница вучена, или ако докаже: да је законим путем грађанско-правном цесијом, постао власник менице.

---

[1] „Бранич“ за 1905 г. Бр. 2.

Од много већег је интереса постављено питање у наслову ове расправе, у горе споменутом случају уништавања преноса на полеђини менице, који смо навели. То је, као што је речено, тај случај: кад на полеђини менице постоји стварни, неизбрисан и прави менични пренос првог индосанта, који је извршен по пропису § 109. или 110. трг, зак. *али су на истој прецртани и избрисани доцнији преноси потоњих индосаната.*

Хоће ли ималац једне такве менице на чијој су полеђини прецртани ови доцнији преноси, али има непрецртан прави пренос првог индосанта, пун или бланко-пренос, бити законски сопственик такве менице?

Из цитиране одлуке Касационог Суда види се: да уступање менице од стране сопственика у својину другоме, било пре рока и после рока плаћања, може бити *само преносом:* меничним, по §§ 109 и 110 трг. зак. и грађанским преносом.

У случају који третирамо, уништени су менични преноси потоњих индосаната на полеђини менице, осим првог који постоји; њих нема више, они не постоје; постоји само неуништен пренос првог индосанта који је меницу пренео, али је питање *на кога, коме* је исту уступио у својину први индосант, нарочито ако је тај пренос био пун, и ако су ови доцнији прецртани преноси још толико читки да се могу лако познати: да ли гласе на имаоца менице или које друго лице? Је ли ималац такве једне менице на чијој су полеђини прецртани и избрисани преноси ових потоњих индосаната њен законити сопственик?

Према цитираној одлуци Касационог Суда по којој проста државина не легитимира имаоца менице као њеног власника, ако га као таквог не означују преноси меничне или грађанске природе, изгледа на први поглед да се афирмативан одговор на постављено питање не може допустити. Могло би се закључити из поменуте одлуке: да се ималац такве једне менице, у случају о ком је реч, *не може,* сматрати као њен законити власник, јер нема непосредног преноса на прибавитеља од стране првог индосанта, чији пренос важи.

При свем том, такво решење овог питања не би било правилно.

Ово је питање више фиктичко. Да би дошли до његовог правилног решења, морамо поћи од општих концепција

и начела науке о меничном преносу, и дедукцијом општих принципа доћи до решења постављеног питања у наслову ове расправе, јер је то једини пут којим се може доћи до тачног одговора и правилног решења питања, које третирамо.

* * *

Шта је пренос?

Пренос је акт којим сопственик једне менице преноси исту на друго лице, испуњавајући формалности које је закон прописао, и остајући као жирант за плаћање до рока.[1]

Пренос пренаша својину менице. То је упрошћена цесија. Њиме су сва права и тужбе, које је имао прибавитељ поставши индосатар, против издаваоца, уступљена цесионару, и овај цесионар у случају непријема или неисплате менице од стране издаваоца, може радити не само против индосанта, него и против издаваоца.

Цесија је допуштена у општем праву; али да би се предупредиле преваре и неизвесности, она подлежи нарочитим формалностима: тако цесионар је одговоран према трећим лицима, само ако је учињени пренос саопштен дужнику, или ако је дужник акцептирао учињени пренос у једном аутентичном акту; тако да ако пре овог саопштења или ове акцептације, дужник плати цеденту он је пуноважно ослобођен (чл. 1691 Code Nap. § 868 нашег грађ. зак.).

У трговачком праву, потреба брзине учинила је те су допуштене друге диспозиције: декларација имаоца менице, написана *на полеђини* акта, којом је преноси на наредбу једног трећег, преноси својину менице и није потребна, као у цесији какве обичне тражбине, аутентична акцептација од стране дужника или нотификација дужнику.

У општем праву цедент одговара за солвабилитет дужника само у толико у колико се обвезао. У трговачком праву индосант (цедент) је пуноправни солидаран жирант за плаћање менице о року.

Индосант гарантује наплату цене коју је примио од цесионара и да ће издавалац платити суму која је изражена

---

[1] P. Pradier — Fodéré. — Précis de droit commercial. Стр. 234.

По овоме делу излажу се у главном и остале консидерације о преносу у овој расправи.

у меници, у означено време и у означеном месту. У случају неплаћања, он подлежи уопште обавезама које менични уговор намеће тиререру (издаваоцу).

Пренашајући, прибавитељ уступа цесионару сва права, све тужбе које је имао према тиреру, Ако дакле меница није акцептована, или ако није плаћена о року, ималац ће моћи радити и против индосанта и против издаваоца.

Кад има више сукцесивних индосаната последњем индосанту увек гарантују они који му претходе.

Не упуштајући се у дубље консидерације о овој материји — меничном преносу уопште, и појединa питања која ту долазе, прећићемо одмах на врсте меничног преноса и само питање које нас интересује.

I

Наш трговачки законик предвиђа само две врсте меничног преноса: *пренос менице у својину* (§§ 109 и 110 трг. зак.) и *пренос менице у пуномоћство*[1] — § 111 трг. зак.

Пренос менице *у својину* може бити двојак: 1) *пун* или *испуњен пренос:* § 109 трг. зак.: „сваки пренос мора имати „свој датум, он мора означавати вредност која је примљена „за пренос, име и презиме онога који преноси и име и пре„зиме онога на кога се наредбу преноси“, — и 2) *неиспуњен пренос или бланко-жиро:* § 110 ист. зак.: „пренос важи и „онда кад преноситељ напише само своје име или своју „фирму на полеђини оставивши за попуњење празно место“.

Пренос је дакле *пун* кад је: 1° *датиран*, 2° *изражава примљену вредност*, 3° *изражава име онога на кога се наредбу преноси*, 4° *потписан од индосанта.*

Изражавање датума изискује се да би се спречиле преваре, нарочито у случајевима банкротства. Један банкрот могао би заиста не датирати пренос да се не би могло знати да ли је учињен од времена његовог пада под стечај и да ли му је тада била одузета управа с имовином.[2]

Сем тога, да би предупредио преваре законодавац је забранио антидатирање наредбе *под казном за лажну исправу.* (§ 115 трг. зак.). Без ове строгости закона један трговац на

[1] Г. А. Ђорђевић: „Менично право“. Стр. 269.

[2] P. Pradier — Fodéré. — Précis de droit commercial. Стр. 236.

ивици пада или баш под стечајем могао би ставити датум преноса на десет дана пре стечаја.

Доказ о антидатирању биће дужан да дâ поверилац који би хтео да напада ове наредбе или преносе, и да би имало места примени закона, очевидно је да антидатирање треба да буде плод преваре, а не простог небрежења.

Закон не тражи да пун пренос мора бити написан руком преносиоца. Пренос може написати свако лице, баш и оно у чију је корист написан, само мора бити потписан од индосанта.

Кад пренос не садржи све услове које смо изложили за пун пренос, он је *неуредан*, и као такав *не врши пренос*, он вреди само као *пуномоћство* — § 111 трг. зак.: „Ако пренос менице није устројен овако као што предидући § прописује онда није уступање менице, него само просто пуномоћије". *Неуредан је пренос само пуномоћство.* Ималац овога преноса може тражити акцептацију, примити наплату и дати квиту као сваки пуномоћник.

Ако издавалац одбије да прими или да плати, ималац неуредног преноса не може га гонити у своје сопствено име, јер је он само један пуномоћник. Тужба ће моћи бити подигнута само у име индосанта.

Више последица резултују из тога што неуредан пренос вреди само као пуномоћство. Тако: 1. ималац једног неуредног преноса, пошто је само један пуномоћник, дужан је ако је примио наплату, положити рачун своме властодавцу; 2. индосант може пре него што је ималац примио наплату, одузети свој мандат и спречити га тиме да је прими; 3. повериоци индосанта могу узаптити код издаваоца суму која је намењена за наплату, и ималац неуредног преноса, пошто је само један пуномоћник не може се противити; 4. ако је издавалац поверилац индосанта, он може истаћи на супрот имаоцу, који је само један пуномоћник, компензацију онога што му дугује индосант.

Ако је међу тим ималац неуредног преноса дао вредност за чију му је размену пренос био учињен, он може то доказивати сваком врстом доказа *према самом индосанту*, који се не може позивати на неуредност свог преноса, те да се богати на рачун имаоца.

II

Видели смо да се бланко-пренос састоји само из потписа преносиоца на полеђини менице.

Очевидно је, да овај потпис коме не претходи ни датум, ни изражавање примљене вредности, ни име онога на кога је наредбу меница пренета, *не конституише пренос*. Али свако лице, па баш и ималац, може попунити празнину и додати енунцијације које се траже.

Међу тим има један случај у коме ималац не може попунити празнину: то је кад индосант умре или падне под стечај. Од тада он нема више права пренашања, и по томе ималац, који је само његов пуномоћник, — јер је неуредан пренос *само једно пуномоћство*, — не може имати више власти него он. Пренос ће дакле бити неуредан.

„Меница с непопуњеним преносом личи на хартију од „вредности, која гласи на доносиоца. Она може циркулисати „из руке у руку *без* сваког даљег сличног преноса и сваки „у чијим се рукама нађе сматра се: да је он њен *овлашћени* „(легитимирани) притежатељ, тако као да је она на њега „*непосредно* пренесена била од стране онога преносиоца, „који је тај пренос ставио“.[1]

Бланко-пренос претвара меницу у исправу на доносиоца, који се на другог преноси у својину просто предајом из руке у руку — § 866 грађ. зак. Индосатар је овде сваки притежатељ менице, и он не мора кад хоће да пренесе исту на другога, ставити свој пренос на меници, осим ако хоће да и он *својим* потпуним или бланко-преносом појача меничну гаранцију.

Ималац менице, дакле, са бланко-преносом, може даље пренети меницу на другога *простом традицијом из руке у руку* (traditio brevi manu).

Логични је закључак из овога: да ималац менице са бланко-проносом *може и прецртати и уништити свој сопствени пренос на меници, ако га је био ставио, док је меница била још у његовим рукама*, и меницу пренети са тако уништеним преносом на другога, простом традицијом из руке у руку, *на основу оног првог бланко-преноса на поле-*

---

[1] А. Ђорђевић. Менично право. Стр. 273.

ђини менице, који постоји неуништен и по коме је он постао њен индосатар.

И ако су, дакле, на полеђини или наставку (алонжу) менице прецртани или уништени преноси доцнијих индосаната ималац менице ипак ће бити њен закони власник, на основу оног првог бланко-преноса, који није уништен, пошто, као што смо видели, бланко-пренос претвара меницу у исправу на доносиоца, која се даље може пренети на другога простом традицијом из руке у руку.

Одговор је дакле на питање које смо поставили у наслову ове расправе: *да је ималац менице са непрецртаним бланко-преносом њен законити сопственик, и ако су доцнији преноси потоњих индосаната, који су били извршени, прецртани и уништени, па ма колико да их је било.*

Разуме се, да је овакав одговор на постављено питање могућан само у хипотези да је то прецртавање и уништавање преноса доцнијих индосаната, о коме је реч, извршено у поштеној намери, без икаквог деликта, који би чинио меницу *манљивом* (вициозном). То прецртавање и уништавање ових доцнијих преноса може да изврши, као што смо казали, или индосант, који је био ставио свој пренос на меници, али се по том предомислио, и док је меница још била у његовим рукама исти поништио, или са̂м индосатар у циљу да ослободи меничне обавезе свог непосредног (последњег) индосанта, или баш и све друге претходне индосанте, ако их је било више а да задржи само бланко-пренос првог индосанта, на основу чијег ће преноса бити легитимисан као закони власник менице. Све ово, разуме се у хипотези, да у тој радњи, прецртавању и брисању преноса на полеђини менице, нема кривичног дела већ да је то извршено у поштеној намери, из поштених побуда. Савесност пак притежатеља менице увек се претпоставља док се не докаже противно т. ј. да је до државине такве једне менице дошао непоштеним путем, кривичним делом, н. пр. крађом, утајом или другим крив. делом.

У потврду правилности горњег закључка и оваквог решења питања које смо поставили у наслову ове расправе, наводимо овај пример из судске јуриспруденције.

По меници од 27 јануара 1901 г. на суму од 320 дин. сопственик менице г-ђа Јелена ж. Јосифа Ђорђевића, трг. из Неготина, тужила је неготинском првостепеном суду меничне

потписнике: Перу Живановића *акцептанта* и Павла Аничића *издаваоца и жиранта*, и тражила од суда осуду, коју је суд и изрекао решењем својим од 1 марта 1906 г. № 3915 по кратком поступку према обојици тужених. У року одређеном у § 455 грађ. пост. осуђени Пера и Павле тражили су да суд задржи од извршења поменуто осудно решење, наводећи: да тужитељка г-ђа Јелена није законити сопственик менице по којој су они осуђени.

„Из менице поднете у акту забране — вели се у акту, „тужених, којим су тражили задржање осудног решења од „извршења, — види се: да је меница исплаћена неготинској „штедионици, и да је по бланко-преносу била сопственик „исте неготинска штедионица. Та меница, исплаћена о року „штедионици, није пренета од штедионице г-ђи Јелени, већ је „жиг штедионице измрљан и преносом на њу — штедионицу „— г-ђа Јелена користила се на тај начин: што је исплаћену „меницу на молбу туженог Пере Живковића, акцептанта који „је меницу и исплатио штедионици, изузео од штедионице „муж тужитељке Јосиф и утајио, па жели да се користи том „утајом, за коју је одговорна и тужитељка као саучесник."

Суд је донео овакво решење:

„По расматрању акта суд је нашао: да је поверилац по „спорној меници г-ђа Јелена незаконитим путем дошла до „притежања исте.

„Из поднесене менице види се да је Павле Аничић као „трасант извршио пренос на меници а за тим је и неготин- „ска штедионица исту пренела путем бланко преноса — § „110 трг. закона.

„Како по § 108 трг. зак. сопственост менице прелази „од једног лица на друго средством преноса и како по § 110 „трг. зак. пронос важи и онда кад преноситељ напише само „своје име или фирму, што је на поднетој меници и учињено, „и како се спорна меница налази у притежању, у рукама „тужитељке Јелене, то се по наведеним законским прописима „има узети да је тужитељка законитим путем — по бланко- „преносу, постала сопственик менице, па било преносом од „Павла или од штедионице.

„*То што је жиг штедионице прецртан*, не значи да „штедионица није извршила бланко-пренос, који се види да

„је извршен, јер је могла и сама тужитељка извршити то „прецртавање без штете по своје право.

„Па како тужени не подноси никакве доказе да је спорна „меница замењивањем уништена и да се овде појављује дело „утаје, а на против из поднесених писама штедионице види „се да је Аничић као жирант позиван да регулише менице „са мањим сумама, што утврђује да спорна меница није за- „мењена новом, и како према наведеном овде не постоји ни- „какав грађанско-правни однос, већ прави менични бланко- „пренос из § 110 трг. зак. на притежаоца г-ђу Јелену, то „овде не постоји случај из §§ 458 и 455 грађ. суд. поступка „и за то се молиоци имају одбити од тражења да се осудно „решење задржи од извршења као недоказаног.“

Ово решење првостепеног суда одобрио је Касациони Суд решењем од 19 октобра 1906 г. № 9983.

Ималац дакле менице са бланко-преносом, њен је закони власник и ако су доцнији преноси потоњих индосаната, који су били извршени на полеђини менице, уништени, па ма колико да их је било, само ако у тој радњи није било каквог кривичног дела.

* * *

Цитирали смо у почетку ове расправе одлуку опште седнице Касационог Суда од 8 октобра 1902 г. № 7822 објављену у „Браничу“ за 1905 г. (бр. 2) по којој проста државина не легитимира имаоца менице као њеног власника, ако га као таквог не означују преноси меничне или грађанске природе. И ако изгледа на први поглед да је ова одлука опште седнице у супротности са горњим решењем питања које смо третирали, *ипак то није.* Проста државина заиста не легитимира имаоца менице као њеног власника, *ако нема никаквог преноса*, меничног или грађанског. Ну, у хипотези, коју смо ми поставили, постоји први менични бланко-пренос неуништен, који легитимира имаоца менице као власника менице, и ако је овај дошао до њене државине простом традицијом, из руке у руку, од другог индосанта чији је пренос уништен.

Ово питање може да прави тешкоће у практичној расправи и довести до погрешних закључака нарочито с погледом на цитирану одлуку опште седнице Касационог Суда.

С тога смо га и третирали у овој расправи, поводом цитираног примера, у коме је исто расправљано, и из кога се види да у практици има случајева уништавања преноса индосаната, због чега и јесте исто од интереса.

Милош М. Станојевић,
судија неготинског првостепеног суда.

КАД ЈЕ У ПОЛИЦИ ОСИГУРАВАЈУЋЕГ ДРУШТВА ОЗНАЧЕН РОК, ДО КОГА СЕ ПОЛИЦА НЕ ИСПЛАЋУЈЕ НА СЛУЧАЈ САМОУБИСТВА ОСИГУРАНИКОВОГ, ОНДА ДРУШТВО НИЈЕ ДУЖНО ПЛАТИТИ ПОЛИЦУ ПРЕ ТОГА РОКА, БЕЗ ОБЗИРА У КАКВОМ СЕ ДУШЕВНОМ СТАЊУ НАЛАЗИО САМОУБИЦА.

— Одлука Опште Седнице Касац. Суда —

Радивоје Н. био се осигурао у корист своје жене и деце код Београдске Задруге на суму од 10.000 дин., а после две године извршио је самоубиство у абнормалном стању. Његова жена, Загорка, тражила је осигурану суму, али је Задруга одбије позивајући се на члан 10 под а) „Општих услова за осигурање живота“. Тај члан гласи: „Осигурање престаје важити и Задруга се ослобођава од плаћања осигуране суме, а само плаћа смањену вредност полице и у овим случајевима: а) Ако се осигурано лице убије или ако умре од последице покушаја самоубиства или у двобоју или од његових последица. б) Ако се осуди на затвор (лишење слободе) дужи од 2 године. Но ове одредбе не вреде за осигурања, која су најмање три године пре тих случајева трајала“.

Загорка поднесе тужбу суду против Задруге, тражећи, да се иста осуди на плаћање спорне суме. Навела је да Задруга погрешно тумачи члан 10 својих Правила, јер он предвиђа случај нормалног самоубиства, а не случај у душевном растројству. По граматичком тумачењу овога члана излази, да се у њему говори о самоубиству у свесном стању, а кад би се у тој тачци циљало и на самоубиство у несвесном стању, онда би случајеви смртни у двобоју били стављени под засебну тачку, онако исто као што је то урађено са случајевима осуде на казну дужу од 2 године затвора, услед које може да наступи смрт пре времена. А по логичком тумачењу у сумњи ваља узети оно тумачење, које најбоље одговара природи ствари и постављеном циљу. Код уговора о

осигурању природа ствари је наплата осигуране суме, а постављени циљ је да се спречи шпекулација од стране осигураног. Да би спречила ово шпекулативно убиство (наравно намерно) Задруга је увела овај члан 10, по коме она не исплаћује осигурану суму по самоубиству извршеном до треће године осигурања. Уговори се увек тумаче на штету оне стране, која услове прописује, те се с тога има узети да поменути члан предвиђа самоубиство у свесном стању. Најзад је навела, да се из свега овога види, да уговор о осигурању није предвидео самоубиство у несвесном стању, нити га је нарочито изузео и према томе такав случај долази под ону одредбу уговора, под коју долази и природна смрт, јер је самоубиство у несвесном стању природна смрт, пошто се оно јавља као последица природног оболења.

Тужена Задруга није признала тражење тужиљино. Одредба члана 10 Устава за осигурање живота тако је тачна и јасна, да јој не треба никакво тумачење и објашњење. Увођењем оне клаузуле у условима осигурања, која говори о самоубиству, Задруга није хтела да прими ризик за штету, која може наступити по њене интересе услед евентуалног самоубиства, но је тај ризик пребацила на самог осигураника и овај, примајући полицу осигурања, пристао је, да и тај ризик сам сноси. Како није протекло три године од дана осигурања до дана самоубиства, то она у смислу члана 10 „Општих услова" таква осигурања не исплаћује потпуно, но само плаћа смањену вредност полице, — тражила је да се тужиља од свога тражења одбије.

Првостепени трговачки суд нашао је да тужиља нема право на спорно тражење из разлога:

„Што се из члана 10 под а) Услова за осигурање живота одштампаног у полици види, да се Задруга ослобођава од плаћања осигуране суме, а само плаћа смањену вредност полице у случају „ако се осигурано лице убије или умре од последица покушаја самоубиства" и т. д.

„Примајући полицу осигураник Радивоје пристао је и на овај услов уговора о осигурању живота.

„Речи овога члана: „ако се осигурано лице убије" и „самоубиство" обухватају шири појам, т. ј. и самоубиство у свесном и самоубиство у несвесном стању, јер Задруга нигде у својим правилима не чини ову деобу. Не може се узети

да те речи у члану 10 обухватају само ужи смисао, самоубиство у свесном стању, јер по изјави тужене стране, — 1) Задруга није ни хтела да поставља ову разлику у самоубиствима са тога, што у науци није пречишћено питање: може ли бити самоубиства у свесном стању. Кад би се узело, да је то питање пречишћено у науци тако, да самоубиства може бити у свесном стању, уговор о осигурању, према § 799 грађанског законика не би важио, јер би у томе случају осигураник у напред знао за штету, коју ће Задруга услед његовог самоубиства претрпети, а то би онда била превара а не уговор на срећу, у коју категорију спада и уговор о осигурању; а 2) са тога што Задруга није хтела на себе да прими ризик, који би наступио услед евентуалног самоубиства, но је тај ризик тим чланом пренела на самог осигураника, који је примајући полицу осигурања пристао да га сам и сноси.

„Тврђењу тужилачке стране да нарочитим напоменама које су у књижици таблица тужена Задруга и сама мисли, да је у члану 10 а) Услова о осигурању, реч о самоубиству у свесном стању, јер нарочите олакшице, које се у тим напоменама помињу, само би тада биле олакшице, ако се самоубиство узме у смислу самоубиства у свесном стању, пошто у противном ту олакшицу према § 807 грађанског законика предвиђа сам закон, — нема места, јер се те олакшице састоје у томе, што Задруга исплаћује целу осигурану суму и на случај самоубиства извршеног после три године од осигурања, а пре тога рока смањену вредност полице. Навод тужилачке стране да је самоубиство у несвесном стању природна смрт, пошто је оно последица природног оболења и према томе да би Задруга требала да исплати целу осигурану суму, — такође је без вредности, јер се ни једним законским прописом овако гледиште не штити. Па је на основу изложеног и § 547 грађанског законика и §§ 178, 304, 305, 306 грађанског поступка пресудио: да се тужиља Загорка од свог тражења као неумесног одбије“.

По незадовољству тужиљином *Апелациони Суд* је пресудом својом од 3 фебруара 1907 № 361 *преиначио пресуду првостепеног суда и тужиљи досудио спорно тражење* са ових разлога:

„Тужилачка страна поднетом полицом бр. 2460 у ориги-

налу, доказала је да се пок. Радивоје осигурао 19 јуна 1904 године код тужене Задруге, на случај своје смрти, на 10000 динара у сребру, у корист своје жене, тужитељице, госпође Загорке и њихове могуће деце. Последњом премиском признаницом тужилачка је страна доказала, да је последња полугодишња уплата дата туженој Задрузи 15 јуна 1906 године, а уверењем лекара од 18 јула 1906 године и уверењем географског одељења Главног Ђенералштаба од 26 истог месеца и године бр. 988 утврђено је да је пок. Радивоје, болујући од неурастеније у јачем степену, извршио 17 јула 1906 године самоубиство, у стању душевног растројства.

„Па како су, по члану 1 Општих услова за осигурање живота, обвезе за тужену Задругу одређене искључиво садржином полице и условима и допунама на њој обележеним и како се из писма тужене Задруге од 8 августа 1906 г. бр. 2460 (прилог тужби) види да је тужиља, у смислу чл. 7 Општих услова за осигурање живота, поднела Задрузи потребна документа — то је тужена Задруга дужна на основу члана 12 Општих услова за осигурање и §§ 21, 547, 602 и 823 грађанског законика, и § 98 грађанског поступка и члана 11 закона о таксама да тужилачкој страни плати осигурану суму са 6% годишњег интереса од 8 августа 1906 год., као дана, када је тужена Задруга одрекла тужитељици исплату осигуране суме по писму бр. 2460 па до наплате и да јој плати парничне трошкове а суду таксу.

„Наводу тужене Задруге да она, пошто није протекло три године од дана осигурања до дана самоубиства пок. Радивоја, у смислу тачке а) члана 10 Општих услова за осигурање живота, таква осигурања не исплаћује потпуно, но само смањену вредност полице, — нема места. Неумесан је овај навод тужене стране с тога, што је утврђено да је покојни Радивоје извршио самоубиство у стању душевног растројства, а у тачки а) члана 10 Општих услова предвиђено је, да ће се Задруга ослободити плаћања осигуране суме и платити само смањену вредност полице, ако се осигурано лице убије или ако умре од последице покушаја самоубиства или у двобоју и од његових последица. Овако стилизована тачка а) члана 10 Општих услова предвиђа само случај вољног и свесног самоубиства или смрт као последицу таквог самоубиства. Јер да је и самоубиство осигураног лица, извр-

шено у стању душевног растројства, узрок за ослобођење тужене Задруге од плаћања осигуране суме, то би нарочито морало бити предвиђено у тачки а) члан 10 Општих услова за осигурање живота, пошто самоубиство може бити извршено у свесном стању и вољно, а може бити извршено мимо вољу осигураног самоубице у несвесном стању услед душевне болести, те према томе ово последње, које се не јавља као последица вољне и свесне редње самоубичеве, појављује се као обична природна смрт, као последица болести осигуранога лица, ако се нарочито не истакне у Општим условима за осигурање живота као узрок, који ослобађа тужену Задругу од плаћања осигуране суме."

По жалби тужене стране, *I одељење Касационог Суда примедбама својим* од 30 марта 1907 године № 3539 *поништило је пресуду Апелационог Суда* од 3. фебруара 1907 год. № 361 налазећи да иста не одговара закону са разлога:

„Апелациони Суд је узео, да се тачка а) члана 10 „Општих услова за осигурање живота" односи само на случај вољна и свесна самоубиства и да би у тој одреби Општих услова морало бити нарочито предвиђено, да се она односи и на случајеве самоубиства учињеног у стању душевног растројства.

„Овај навод Апелационог Суда не стоји. Јер, кад се у тачки а) члан 10 Општих услова не прави разлика у каквом је душевном стању осигураник самоубиство извршио и када та одредба Општих услова, на које су обе стране пристале, није противна јавном поретку и моралу и по § 13 грађанског законика важи као закон за уговораче, — онда се та одредба има разумети онако, како она гласи, т. ј. да се она односи на све случајеве самоубиства уопште и Апелациони Суд није имао ослонца ни у Општим условима, ни у закону да тој одредби друкчији смисао даје.

„У прилог оваквог схватања ствари иде и то, што се у случају ако се тачка а) члана 10 Општих услова не би односила и на самоубиства учињена у стању душевног растројства, обвеза — ризик — осигуравајућег друштва појачава, а евентуално отвара поље и споровима и претпоставка је, да је тужена страна хтела ту јачу одговорност да избегне кад у наведеној одредби, и ако се самоубиства врше и у несвесном стању, не прави разлику односно тога у каквом је

стању душевном осигураник самоубиство извршио, а природно је да би о тој разлици говорила, да та одредба има онај смисао, који јој Апелациони Суд даје."

Апелациони Суд није усвојио ове примедбе, већ је по § 332 грађанског поступка дао ове противразлоге:

„У овој парници спорио је питање: да ли се одредба тачке а) члана 10 Општих услова тужене Задруге за осигурање живота односи само на случајеве вољног и свесног самоубиства или се она односи и на случајеве самоубиства учињеног у стању душевног растројства.

„Примедбе Касационог Суда заступају мишљење да се та одредба односи на све случајеве самоубиства, били они учињени вољно и свесно или у стању душевног растројства осигураног лица.

„Апелациони Суд напротив налази да се одредба тачке а) члана 10 Општих услова онако како је стилизована односи једино и искључиво на случајеве самоубиства који су извршени вољно и свесно.

„Не само да није спорно већ је, шта више, тужена страна у белешци бр. 29010 поднела из страног правосуђа доказ, да самоубиство може бити извршено у свесном стању, а може бити и у несвесном услед душевне болести. Према томе, ово последње које се не јавља као последица вољне и свесне радње самоубичеве, појављује се као обична природна смрт, као последица болести осигураног лица; оно се јавља за тужену Задругу као случајна смрт онако исто, као кад би осигурано лице умрло природном смрћу од какве друге болести, ако се нарочито не истакне у Општим условима за осигурање живота као узрок, који ослобађа тужену Задругу од плаћања осигуране суме. Самоубиство извршено у стању душевног растројства није нарочито предвиђено у тачки а) члан 10 Општих услова и према томе на основу те одредбе тачке а) члан 10 тужена се Задруга не може ослободити плаћања целе осигуране суме, кад је несумњиво утврђено, да је Радивоје извршио самоубиство у стању душевног растројства.

„Апелациони Суд не може да усвоји ни гледиште Касационог Суда да у прилог његовог схватања ствари иде и то, што се у случају, ако се тачка а) члан 10 Општих услова не би односила и на самоубиства учињена у стању душевна растројства, обвеза — ризик — осигуравајућег друштва по-

јачава, а евентуално отвара поље и споровима. Овако гледиште не може да усвоји Апелациони Суд с тога, што сматра да од што прецизније стилизације Општих правила за осигурање живота зависи: хоће ли се или не обвезе туженог друштва повећати и евентуално спорови отварати, јер туженој Задрузи не смета ништа да у том правцу за будуће случајеве измени ова своја правила, ако је ова по досадашњој својој стилизацији довољно не штите од јаче одговорности у наведеној одредби тачке а) члана 10.

„С ових разлога Апелациони Суд и сада остаје на томе гледишту да је тужена Задруга дужна платити тужиљи целу осигурану суму, као што је то оцењено у пресуди овог суда број 361.“

Касациони Суд у својој општој седници 27 априла 1907 године Бр. 4651 нашао је да су примедбе I одељења Касационог Суда на закону основане, а да противразлози Апелационог Суда не стоје. Према томе тужитељка је одбијена од свога тражења.

У овом предмету била су мишљења јако подељена. Интересантно је да су се она код судова наизменично мењала. Док су у првостепеном суду три судије биле у корист Задруге а два против, у Апелационом Суду били су два за а три против, а у I Одељењу Касационог Суда опет три за а два против. Најзад у општој седници Касационог Суда гласови су били подједнако подељени, те је решила она страна на којој је био председник, чије је мишљење, по мом нахођењу, сасвим правилно.

Мих. Л. Стојадиновић.

ДВЕ ОДЛУКЕ КАСАЦИОНОГ СУДА И ОБЈАШЊЕЊЕ § 492 ГРАЂ. ЗАК.

Пунолетни задругари Милан, Радоица и Чедомир Миливојевићи из Врагоченице, и заступници малолетног Тихомира Миливојевића: Станимир Ђурашиновић и задругар Чедомир, тражили су да се изврши деоба задружног имања Миливојевића из Врагоченице, из разлога, што задругар Стојан са звојим сином Живојином као старешина задруге нагло упропашћује имање. Пунолетни задругари Кузман, Петар, Живан, Михајло, Живојин и Стојан на саслушању свом од

14 јуна 1904 г. Бр. 15.748 изјавили су, да ову деобу не одобравају, већ траже, да се поднесу и докази да се задружно имање доиста упропашћује.

Неспорних дела судија ваљев. прв. суда својим решењем од 16 августа 1904 г. Бр. 15.748 упутио је на редовну грађанску парницу код надлежног суда заступнике малолетног Тихомира: Станимира Ђурашиновића, и Чедомира Миливојевића, противу задругара Кузмана, Петра, Живана, Михајла, Живојина и Стојана, због тога, што на ту деобу остали задругари не пристају, већ да тим путем докажу да има места деоби.

По изјављеној жалби Касац. Суду од стране Чедомира Миливојевића и Станимира Ђурашиновића, Касац. Суд је својим решењем од 23 септембра 1904 г. Бр. 8051 поништио решење Неспорног Судије Бр. 15.748 из ових разлога:

„Кад се у овој маси истиче од стране заступника малолетника, да се задружном имовином неразумно управља и упропашћује, то је судија, пре сваког доношења одлуке у смислу тач. 7 чл. 2 правила о пост. у неспор. делима требао претходно да извиди и утврди, у чему је то неразумно управљање и упропашћивање задружне имовине. Пошто судија ово извиди и утврди, а то је потребно учинити ради правилније одлуке, тек по томе има да приступи расправи истакнутога питања, с погледом и на § 492 грађ. зак. и чл. 130 прав. о пост. у неспор. делима, којим се законским прописима у основу признаје задругарима право на деобу и вршење овога права, које закон гарантује задругарима, не може се ничијом вољом спречавати“.

По поновном саслушању пунолетних задругара Кузмана, Петра, Михајла, Милана, Радојице и Чедомира Миливојевића и заступника: задругара Чедомира и Станимира Ђурашиновића, на акту Бр. 30.020 изјавили су, да доиста постоји у задрузи неслога и упропашћивање задружне имовине, за доказ чега су поднели две забране стављене на задружном имању а за рачун дуга, који је учинио старешина задруге Стојан са својим сином Живојином за задругу али без знања и одобрења осталих задругара, па су за то и остали понова тражили деобу задруге.

Пунолетни задругари Стојан, син му Живојин и Живан изјавили су, да и сада не одобравају деобу задружног имања.

Неспорни Судија решењем својим од 5 фебруара 1905 г. Бр. 1072 упутио је на редовну грађанску парницу Стојана, Живана и Живојина Миливојевиће противу пунолетних задругара Кузмана, Петра, Михајла, Милана, Радојице и Чедомира Миливојевиће и заступнике малолетног Тихомира: Чедомира Миливојевића и Станимира Ђурашиновића, те да тим путем докажу, да нема места деоби, коју ови задругари и заступници траже, г. са разлога наведеног у § 492 грађ. зак.

По изјављеној жалби Касац. Суду од стране Стојана, Живојина и Живана Миливојевића, Касац Суд решењем својим од 23 августа 1905 год. Бр. 6148 одобрио је решење Неспорног Судије ваљев. прв. суда Бр. 1072/1905 г. а са разлога горе наведеног.

Ана удова поч. Љубомира Мишковића из Лелића, заступници малолетне деце пок. Љубомира, Милорада и Жарка: Светомир Давидовић и Драгомир Мишковић, заступници малолетне кћери пок. Алексија Мишковића — Кристине: Милорад Велимировић и Димитрије Мишковић и пунолетна кћи пок. Алексија Стоја са својим мужем Драгомиром Остојићем тражили су деобу задружног имања задруге Мишковића.

Пунолетни задругари Божидар, Рајко, Милисав и Стеван Мишковићи из Лелића са својим пуномоћником изјавили су, да ову деобу не одобравају зато, што ничим није доказано, да је међу задругарима укорењена мрзост и дуготрајна свађа.

Неспорни судија ваљевског прв. суда решењем својим од 18 априла 1906 год. Бр. 24.866 упутио је на редовну грађанску парницу пунолетне задругаре Божидара, Стевана, Милисава и Рајка Мишковиће код надлежног суда противу заступника малолетног Милорада и Жарка: Светозара Давидовића и Драгомира Мишковића, заступника малолетне Христине: Милорада Велимировића и Дим. Мишковића и противу Стоје, жене Драгомира Остојића, позивајући се на § 492 грађ. зак. где се вели, да сваком задругару до воље стоји, хоће ли се делити или ће и на даље у задрузи остати, те да тим путем докажу да овој деоби нема места, већ да имање и на даље остане у задрузи. А да у задрузи доиста постоји размирица и неслога, доказ је тај, што се сама деоба задружног имања тражи.

По изјављеној жалби Касац. Суду од стране Божидара Мишковића, Касац. Суд је својим решењем од 23 јануара 1907 г. Бр. 839 поништио решење Неспорног Судије ваљев. прв. суда Бр. 24.866 а са разлога:

„Погрешно је судија упутио задругара Божидара, Стевана, Милосава и Рајка Мишковића, да путем парнице докажу, да траженој деоби нема места, већ да имање има и даље у задрузи да остане. Јер, кад противна страна тражи да измени оно стање које у задрузи постоји и кад судија без доказа, само по претпоставци, изводи, да је размирица у задрузи укорењена и за то има места деоби — онда је према овоме и законодавном решењу од 29 јуна 1846 В№ 270 код § 492 грађ. зак. требало противну страну упутити на парницу, те да се овом, према тражењу противне, расправи: како питање о праву на деобу, тако у исто време и то, колики део имања има коме од интересованих лица да припадне“.

По извршеном саопштењу примедаба Касац. Суда странкама оне су изјавиле, да су сви пристали на деобу у циљу чега су и деобна писмена поднели на потврду.

Овим решењима Касационог Суда расправљено је једно исто питање у два потпуно једнака случаја. Међутим решења су једно другом потпуно супротна. Док се у првом случају решењем Касац. Суда признаје право на деобу оној страни која ту деобу тражи, дотле се у овом другом случају то право одговарајућој страни не признаје.

Ми налазимо, да решење Касац. Суда од 23 септембра 1904 год. Бр. 8051 (у првом случају) више одговара закону, јер се у § 492 грађ. зак. изречно вели: „Наследницима стајаће на вољи, или поделити се или у заједнини остати“. Па када се самим законом изречно признаје право деобе појединцима без икака ограничења, онда, мислимо, да се то право ничим не може ни спречити нити ограничити, нити може бити условно.

Законодавним решењем од 29 јуна 1846 В№ 270 код § 492 грађ. зак. где се вели: „да се задруге не раздвајају због маловажних узрока, као н. пр. због свађе, заваде, која је случајна и од скора, међу задружницима постала, а када је

мрзост већ укорењена међу задругарима да свађа дуго траје и т. под. онда пак да се задруга може раздвојити", изгледа да се у неколико ограничава дато право појединцима у § 492 грађ. зак. и да је оно условљено. Ми мислимо да се ово значење овом законодавном решењу не може дати, јер сматрамо, да је законодавац њиме хтео само обратити пажњу надлежним властима, да не би одмах, по првом тражењу задругара да се задруга дели, исту деобу и одобрили, већ да претходно покушају, да се деобничари измире и склоне на продужење задружног живота, саветима и излагањем штетних последица, које наступају услед деобе и инокоштине, али само то и ништа више. Па кад би деобничари и на даље остали при својој ранијој одлуци за деобу, онда не само да им исту треба и одобрити, већ им се то мора и учинити. Ово са свим јасно излази из § 492 грађ. зак. Јер ако би се том законодавном решењу дало онако значење, као што је то учинио Касац. Суд у своме решењу Бр. 839 (други случај) онда би § 492 гр. зак. био са свим илузоран, без икакве важности. Каква би то била слободна воља, када се важност тој вољи мора прибављати судским путем. То не би била слободна воља, већ једно право које се оснива на судској пресуди, стечено судским путем.

Код деоба задруга где сви задругари пристају на исту, редовно се доноси решење, да им се та деоба у начелу и одобрава на основу § 492 грађ. зак. и чл. 130 пост. у неспор. делима, што значи да се респектује њихово право признато им овим законским одредбама. Па када се то право признаје задругарима кад сви траже деобу, како се оно може негирати у оном случају када исту траже само њих неколико задругара. Њима се то право свакако мора признати, а они, који га не признају, нека путем парнице доказују да ти задругари тога права немају.

Касац. Суд је у својој одлуци Бр. 8051, по нашем мишљењу, са свим тачно схватио значење законодавног решења од 28 јуна 1846 г. В№ 270. У тој својој одлуци Касац. Суд вели ово: „.... то је судија требао претходно да извиди и утврди, у чему је то неразумно управљање и упропашћивање задружне имовине. *Пошто судија ово извиди и утврди, а то је потребно учинити ради правилније одлуке, тек по том има да приступи расправи истакнутог питања ....*" Јер

ми налазимо да се речима Касац. Суда: *то је судија требао претходно* и т. д. ишло на то, да судија прво извиди у чему се састоји то неразумно управљање и упропашћивање, али не у циљу томе да од тога зависи сама деоба задруге, већ зато, како би се што правилније извршила деоба, те да она лица не сносе на своме делу имања терет неразумног управљања и упропашћивања, већ да то сносе она лица која су томе и узрок. Да се мора овај смисао дати овим примедбама јасно излази из другог дела решења Касац. Суда: „... с погледом *и на § 492 грађ. зак. и чл. 130 прав. о пост. у неспор. делима, којим се законским прописима у основу признаје задругарима право на деобу и вршење овог права, које закон гарантује задругарима, не може се ничијом вољом спречавати.*

Претпоставимо да се законодавно решење од 29 јуна 1846 г. В№ 270 има тумачити онако, као што је то учинио Касац. Суд у своме решењу Бр. 839. Зар није довољан доказ то, да у задрузи постоји свађа и размирица, што један задругар тражи деобу задруге. Законодавац је у својим одредбама о задрузи и сувише њу привилегисао, само да би је сачувао као корисну установу. Па када поједини задругари и поред тих добрих страна задруге, желе ипак деобу, пристају да себе изложе и трошку и дангуби, те да би само сачували своје имање, а често пута и свој живот, онда налазимо, да у самом том тражењу деобе, има узрока и сувише, а да би требало засебним спором доказивати, да ти узроци доиста и постоје, те на тај начин одуговлачити још више коначну одлуку о деоби и стварати излишан трошак деобничарима.

Касац. Суд у својим примедбама од 23 јануара 1907 год. Бр. 839 између осталог вели и ово: „... Јер кад противна страна тражи да измени оно стање које у задрузи постоји и кад судија ..... требало је противну страну упутити на парницу, те да се овом према тражењу противне, расправи: како питање о праву на деобу, тако у исто време и то, колики део имања има коме од интересованих лица да припадне“.

Из става решења Касац. Суда: „... Јер кад противна страна тражи да измени оно стање које у задрузи постоји ....“, изгледа нам, да Касац. Суд сматра задругу као заједницу

склопљену на основу воље појединаца, дакле на основу уговора. Ако би се узело да је тако, онда би било заиста потребно доказати да има места промени постојећег стања. Јер када сам ја својом вољом начинио једно стање, па то стање хоћу да променим, онда доиста ја треба и да докажем, да овој мојој вољи, да променим оно стање које сам сâм и начинио, има места. Али када се зна да је задруга природна заједница[1] сротства, живота и имања, која потиче од једног заједничког претка, онда се не може узети, да је та заједничког претка, онда се не може узети, да је та заједница нарочитом вољом склопљена. Истина да се та заједница оснива на прећутној вољи, т. ј. сматра се да та воља за заједницу постоји, чим једно лице не протествује противу исте, али кад то лице изрично вели, да ту заједницу неће, већ тражи деобу, онда се ни у ком случају не сме дати већа важност прећутној вољи, него ли његовој изречној вољи, која је противу те заједнице. Зар се може заједница, коју је мој предак до своје смрти одржавао било прећутном или изричном вољом својом, наметнути и мени и против моје изречне воље која је противу те заједнице?

Према томе налазимо, да је Касац. Суд у својим примедбама у решењу Бр. 839 погрешно навео, да она лица која траже деобу, да треба да доказују да има места промени постојећег стања, када то стање није ни засновано вољом тих лица.

Да је наше мишљење тачно налазимо доказа и у § 414 грађ. зак. који вели: „Ако удовица по смрти мужа на уживању добара мужевљевих са децом мушком или женском, или са родитељима његовим или браћом и сестрама заоставша, не би се сложити могла, па би или она или наследници ови деобу захтевали, то у таквом случају припада њој на уживање раван део са истим законим наследницима, којима ће такви после смрти њене, или у случају преудаје припасти“. А законодавним решењем од 6 јуна 1853 год. КВ№ 539 Збор. VII стр. 54 код овог параграфа, претпоследњим ставом додаје се ово: „И будући да грађанског законика § 527 који о кући задружној говори, не изражава за свачије

[1] Овде се расправља питање само о природним задругама а не о уговорним, код којих важе одредбе уговора.

појимање довољно јасно, да ли се удовица, у задрузи заоставша (§ 523) може користити правима удовице у инокоснству, §-ом 414 определењима, то се лакшег ради разумљења предмет овај тим објашњава *да и удовица у задрузи заоставша (§ 523) у случају деобе и наследства има користити са правом удовици инокосној §-ом 414 дорованим*".

§ 414 грађ. зак. са свим јасно казује у ком случају удовица има права на део, који би јој служио ради њеног уживања до њене смрти или њене преудаје. А она тај део има права за себе из инокосне куће да издвоји у случају да: „...**или** *она* **или** *наследници ови деобу захтевали*..." Законодавац каже свуд *„или она или наследници"* што значи да је удовици потпуно стављено на вољу хоће ли и даље бити у задрузи или не. Па кад јој се овим параграфом признаје то право, а то се исто признаје и удовици у задрузи, што се види из законодавног решења од 6 јуна 1853 г. КВ№ 539 и то без икаква ограничења онакве врсте, која Касац. Суд налази својим решењем Бр. 839 у законсдавном решењу од 29 јуна 1846 г., већ само ако се удовица не би сложити могла са децом мушком или женском или са родитељима његовим *или браћом или сестрама мужевљевим*, не тражећи од удовице да доказује, не само да постоји укорењена мрзост и свађа, већ ни да се иначе не може слагати са њима, онда кад би се могло тражити од пунолетног задругара да доказује оно, што се не тражи ни од његове жене по смрти његовој.

Када се овим нашим разлозима дода још и то да је наш сељак доста сиромашног стања, да би га требало одуговлачењем коначне одлуке о деоби још више бацати у трошак, и да нерадо води парницу на коју је судским решењем упућен, онда се не би штетили само задругари и задружно имање таким тумачењем § 492 грађ. зак. и законодавног решења од 29 јуна 1846 В№ 270, као што је то учинио Касац. Суд у своме решењу Бр. 839, већ би се тиме ишло на руку и самим оним задругарима, чији су већи интереси да задруга и на даље остане у целости, те би они, не давајући свој пристанак за деобу, и одуговлачећи коначну одлуку исте, гледали да што више користи извуку за себе из задруге, а на штету осталих задругара који деобу траже.

Према томе налазимо, да је правилније решење Касац-

Суда од 23 септембра 1904 г. Бр. 8051, и да треба усвојити оно тумачење § 492 грађ. зак. и законодавног решења од 29 јуна 1846 год. В№ 270 које је изнео Касац. Суд у томе своме решењу.

Влад. Недељковић,
суд. писар.

ПОРОТНИЦИ ГЛАСАЈУ И ОНДА О КРИВИЧНОЈ ОДГОВОРНОСТИ ОПТУЖЕНОГА, КАД СЕ ИСЛЕЂЕЊЕМ НА ГЛАВНОМ ПРЕТРЕСУ ПОКАЖЕ ДА НЕ СТОЈИ ПРЕДСТАВЉЕНО КРИВИЧНО ДЕЛО.

Одлука опште седнице Касационог Суда.

Касациони Суд, примедбама свога II одељења од 25 маја 1906 год. под бр. 5641, поништио је поротно решење пожаревачког првостепеног суда од 5 маја 1906 год. под бр. 25611, нашавши да не одговара закону „зато, што су поротници, налазећи да је исказ приватног тужиоца неистинит, били дужни, према чл. 27 и 30 зак. о пороти, да у своме закључку изреку: је ли оптужени за представљено дело крив или није, па на основу таквог закључка поротног суда да државне судије приступе примени законских прописа и одлуку своју изреку, — што у овом случају није учињено, те и горње решење не може по закону да опстане, како односно поротног закључка, тако и у погледу решења државних судија“.

Пожаревачки првостепени суд није усвојио ове примедбе II одељења Касационог Суда, већ је 2 јуна 1906 године под бр. 29629 дао ове противразлоге:

„Надлежност поротног суда опредељена је прописом чл. 12 зак. о пороти, према чему поротно суђење претпоставља извршење ма кога од оних дела, изложених у поменутом чл. 12 зак. о пороти. Поротни суд, одлуком својом од 5 маја ове год., у разлозима црпеним из целокупног ислеђења и свих доказа, утврдио је, да се приватном тужиоцу не може поклонити вера у томе, да је према њему извршено оно дело, које он представља. Према овоме, а по чл. 27 и 30 зак. о пороти, поротни суд није ни могао доносити одлуку, да ли је оптужени крив или није за дело које и не постоји. О кривичној одговорности оптуженика могло би бити речи у том случају, да и кривично дело постоји (...„при решавању питања о кривици“... чл. 27 зак. о пор.); а како овде кри-

вично дело не постоји, не може ни бити речи о кривичној одговорности оптужених, нити поротни суд може гласати о томе, да ли је оптужени крив или не, како се то тражи поменутим примедбама Касационог Суда (...„решавају заједнички и питање о томе, да ли је оптужени крив или не“... чл. 30 зак. о пор.). По нахођењу првостепенога суда, дакле, одлука поротног суда на закону је основана, па, према томе, и државне судије правилно су поступиле примењујући пропис § 250 а. крив. пост., по коме су оптуженог пустиле испод суђења (в. II ст. чл. 30 зак. о пор.).“

Касациони Суд, у општој седници, одлуком од 14 августа 1906 год. под бр. 6365, усвојио је примедбе свога одељења, а одбацио противразлоге првостепеног суда.

За овим су државне судије, пошто су поротници, у смислу примедаба Касационог Суда гласали да оптужени није крив, 21 септембра 1906 год. под бр. 43352 донеле друго *решење,* којим су оптуженога опет пустиле испод суђења на основу § 250 а. крив. пост. Остављајући на страну то, што је, по нашем мишљењу, у целом овом спору првостепени суд имао право и по смислу чл. 27 и 30 зак. о пор. и по самој логици ствари, ми хоћемо само да приметимо, да су државне судије неправилно донеле своју одлуку у форми решења, којим су оптуженога пустиле испод суђења на основу § 250 *а* крив. пост.. кад су већ поротници гласали о кривичној одговорности оптуженога и овога одлуком својом огласили за некрива. Од овога тренутка државне су судије имале да рачунају са *том* одлуком поротног суда и да у смислу исте донесу своју одлуку у форми пресуде, којом би оптуженога ослободиле казне као некрива на основу § 241 крив. пост. Међу тим, Касациони Суд, примедбама свога II одељења од 10 октобра 1906 год. под бр. 9583, поништио је ово последње решење из других разлога, а на ову погрешну примену законских прописа од стране државних судија није ништа приметио, што је, по нашем мишљењу, било неправилно.

Д. Ранковић,
суд. писар.

ИЗ СУДСКЕ ПРАКСЕ

(ЗАБЕЛЕШКЕ О ПОГРЕШНИМ ПРИМЕНАМА ЗАКОНА)

— СВРШЕТАК —

V.

Менични Протест.

Из својих забележака погрешне судске праксе вадим сад за јавност један најнесрећнији пример. Он се толико издваја од осталих, које налазим у судској пракси, да с извесном зебњом узимам реч да о њему дискутујем. Са зебњом за то, што после јавно објављеног свог мишљења имам једну дужност, бар својој савести као судија и правник, да са своје стране, својим гласом, ако ништа друго, учиним покушај, да тако погрешну судску праксу вратим у оквир императивних наређења законских. Али, та се зебња потенцира још и нечим другим. Овај пример погрешне судске праксе врло еклатантно доказује сву лабавост ове земље као правне државе. И кад о томе питању погрешне судске праксе хоћу да дискутујем, поред осталога, зебем још и да, посредно, не утврдим ту лабавост, јер, из свега, једино је могућа та консеквенца. Ако се пак таквом консеквенцом дискредитује појам правне државе, не дискредитује га овај напис, већ они фактори у држави, који никад „не доспевају“, да се позабаве питањима, која тај појам ваља да учврсте....

Но да пређем на саму ствар.

*

Менични поверилац, који хоће да очува своја менична права, или да задржи у обвези према себи извесне меничне дужнике, нарочито трасанта (издаваоца) и индосатаре (жи-

ратаре — преносиоце) испред себе, — има да изврши радње, које су законом наређене и тек му је онда то право осигурано. Те су радње двојаке: презентација и протест менице. И једна и друга констатују се (§ 149 трговач. зак.): судом, или полицијском влашћу, ако у месту суда нема, или код судског извршиоца (по како тога звања нема код суда, већ су судски извршиоци у смислу § 462 грађ. суд. пост. полиц. власти, то је то наређење у закону излишно), само што првој радњи меничног повериоца — презентацији менице — претходе радње, које он има да изврши с меничним обвезницима, па кад не постигне циљ, који се презентацијом менице има постићи, тек се онда обраћа државној власти ради прибављања правног доказа, у циљу да очува своја менична права. Тај пак доказ је она друга радња што је менични поверилац врши код државне власти, — менични протест.

Према томе, дакле, менични протест јавља се у своја два главна облика: кад је реч о заснивању менице и њене обвезе и задржању меничних обвезника у односима дужника према притежаоцу менице, онда је то протест услед презентације менице (§ 89 трг. зак.); кад је пак реч о томе да се менична обвеза и испуни, другим речима да се меница плати, онда је то протест услед неисплате (§ 138 трг. зак.).

У конкретном случају, о којем хоћу у јавности да дискутујем, реч је специјално о протесту услед неисплате у колико је могуће издвојити га од осталих.

Менични протест у том циљу двојак је: или протест због несигурности, — кад акцептант дође у презадужено стање, падне под стечај, онда притежалац менице има право и пре рока за исплату тражити накнаду (§ 139 трговач. зак.); или је протест због неисплате, — кад трасат, resp. акцептант неће целу или неки део меничне суме о року да плати (§ 138 трговач. зак.).

Посебице, дакле, у случају, који овај напис узима у дискусију, реч је баш о овоме послењем облику протеста, — о протесту због неисплате.

О тој врсти протеста говори се у пропису § 150 трговач. зак., који само у неколико додирује и ону врсту протеста услед презентације менице (arg. „немогућност или нехтење потписати се“).

Да анализшемо овај протест због неисплате по форми и по садржини.

По форми, протест због неисплате је у законом облику, а од јавне надлежне власти, сачињена писмена исправа, којом се тврди, да трасат, resp. акцептант, није хтео о року меницу да плати, било целу, било неки њен део, те је по томе тај протест јавна исправа из § 187 грађ. суд. поступка.

По садржини пропис § 150 трговач. зак. изречно је изложио битне захтеве, које власт има да унесе као садржину протеста због неисплате.

Текст § 150 трговач. зак. гласи: „У протесту треба пре„писати меницу од речи до речи, пријем, пренос и онога, „који је тамо означен, да је по потреби исплати; даље, да је „понуђен, да меницу исплати, присуство или осуство онога, „који треба да плати, узроке неплаћања, немогућност или „нехтење потписати се, и напослетку дан, месец и годину „изискатог протеста“.

Према томе, дакле, битни су елементи садржине протеста:

а. препис менице, т. ј. основну меницу ваља у протест уписати, од речи до речи, дословно, са свима меничним обвезницима: трасатом, resp. акцептантом, домицилијатом (лице, које издавалац — трасант — има право означити да меницу плати у место трасата: arg. из § 150 трговач. зак. „онога, који је тамо означен да је по потреби исплати“) издаваоцем, индосатарима (жиратарима — преносачима). Поред овога, под уношењем преписа менице у садржину протеста разуме се и све оно што се другог чега буде нашло на оригиналној меници: пребрисаних речи, нечитких преноса, забележених отплата и т. д. и т. д. Другим речима закон тражи просто фотографисање менице. Све се ово чини у циљу, да се утврди идентитет протестоване менице са оригиналном, оном, која се налази у рукама лица, које тражи протест.

б. констатовање да је било нуђења да се меница плати; те по томе

б. bis. констатовање присуствовања или одсуствовања онога који треба да је плати; и за то онда

б. б. констатовање узрока неплаћања. — Другим речима сва та констатовања и под б., и под б bis и под б. б. чине елеменат назначења у садржини протеста менице: да је протестата (лице против којега се протест подиже) државна власт,

којој се протестант (лице што тражи протест) обратио за посредовање, понудила да меницу плати; по томе, дакле, ако је протестат нађен, ондаваља у протест унети његову изјаву, коју он потписује (и онда је то онај елеменат из тач. под б.). о узроцима неплаћања (елеменат по тач. под б. б.), а ако протестат није нађен, онда се у садржини протеста уноси констатовање државне власти о одсутности протестата (елеменат из тач. под б bis).

в. констатовање немогућности или нехтења потписати се. Овај битни елеменат садржине протеста односи се на протесте оне врсте, који се чине као протести услед презентације менице (§ 89 трговач. зак.): — кад трасат, resp. акцептант неће меницу да прими, да стави акцепт.

г. констатовање дана, месеца и године изисканог протеста. Као битни елеменат нужан ради констатовања, да ли је на време (§ 138 трг. зак.) протест поражен.

Најзад,

д. потпис чиновника и печат власти, која издаје протест. Као битни елеменат нужан за то, да се констатује, да је то акт надлежне, државне власти (§ 151 трговач. зак.), те по томе јавна исправа.

То су, дакле, битни, изречни, императивни елементи, које закон налаже и категорички тражи, да су унети у протест због неисплате, те да и по садржини представља писмен акт једне надлежне власти, а по томе јавну исправу.

Како се пак за ову врсту јавних исправа побројани елементи изречно траже у циљу егзистенције и важности правног факта, то, чим који од тих битних елемената оскудева, таква јавна исправа не важи, па отуда наступа и неважност самог тог правног посла.

Толика је важност и јачина меничног протеста због неисплате као особене врсте јавне исправе.

Осем поменутих битности, које је закон изречно наредио за издавање меничних протеста у опште, па, посебице, и меничног протеста због неисплате, важност тога акта нагласио је и тиме, што је властима, које је одредио за издавање протеста, наредио, да воде и нарочити протокол, који је издвојен од редовног деловодног протокола, у који се заводе друга редовна акта што долазе властима. Та издвојеност протокола, у који се заводе менични протести, састоји

се у томе: што су му стране пагиниране (бројевима означене), јемствеником прошивене, државним печатом крајеви јемственика утврђени и оверењем државног чиновника и његовим потписом све ово констатовано (§ 152 трговач. зак.).

Према томе, дакле, процедура издавања меничног протеста у опште, па наравно, и због неисплате, има своју двојаку радњу: са̂м менични протест, као акт, који се издаје протестанту; и завођење акта у протокол. Међутим, по природном и логичном реду ствари, последња радња претходи првој. Прво се у протоколу констатује све оно што је казано под а., б., б. bis, б.б., в., г. и д. као садржина протеста, па онда из њега све то исписује, утврђује потписом чиновника и државним печатом и као акт, који се зове менични протест, издаје протестанту. Форму и садржину тога протокола лако је шаблонски извести и утврдити у пракси. Међутим, у олакшицу суда, Министарство Правде, својим прeтписом од 8 априла 1866 год., № 1434, утврдило је форму и садржину и протокола и меничног протеста [и то за облик протеста услед презентације (због непријема, § 89 трговач. зак.) и облик због неисплате (§ 138 трговач. зак.), а о облику због несигурности (§ 139 трговач. зак.) и не говори, ма да је шаблон у свему исти, само с назначењем услед чега се издаје].

Та шаблонска форма и садржина протокола, коју ја сад заокругљујем за све три врсте меничног протеста, изгледа:

I II III

Рађено у првост. суду $\frac{\text{за окр. X}}{\text{београд. — трговач.}}$

I III

4 марта, 1866 г.

II

26 фебруара, 1866 г.

I III

На захтевање господ. Николе Илијћа, трг. из Крагујевца.

II

Како ми је господ. Никола Илијћ, трг. из Крагујевца, поднео уверење првост. суда $\frac{\text{за округ X}}{\text{београд. — трговач.}}$ од 14 фебруара, 1866 г. № XX (или може: проглас у смислу § 22 стец. пост.), да је Илији Марковићу, трг. из Ужица, отворен стечај, а поднео ми и

I III

ја сам, потписани, данас у три часа после подне

I II III

оригиналну (у копији) прву (другу, трећу и т. д.) меницу овога садржаја:

II

којој рок плаћања још није истекао:

I II III

„У Београду, 1 јануара, 1866 год., 1000 fl. сребра, зустр. „вред. за три месеца од данас платите за ову прву меницу „по наредби Јована Николића, вредност у еспапу примио „и ставите у рачун по моме извешћу на господ. Илију Мар- „ковића, из Ужица.

„Иван Петровић, из Шапца
„Примио
„Илија Марковић, из Ужица
„На полеђини:
„За мене исплатите господ. Спири Динуловићу
„Јов. Николић
„За мене платите господ. Николи Илићу
„Спира Динуловић

I III

— поднео господ. Илији Марковићу да је плати (ако има акцепта) / прими (ако нема акцепта)
и он ми је одговорио да је престао плаћати (или плаћа само за X fl. / да неће да је прими (или је прима само за X fl. али га нисам нашао у дућану

Илија Марковић
(а ако га није нашао. онда нема потписа)

за то му издајем овај протест због неисплате (или неисплате за X fl. / због непријема (или непријема за X fl.

II

— те за то му издајем овај протест због несигурности акцептанта.

I II III

№ XX
датум

Пријавник
(М. П.) првост. суда за округ X / београд. — трговач.
Н. Н.

Дакле, шаблон под I. представља садржину протокола меничног протеста због неисплате, под II. због несигурности и под III. због непријема.

Између оних констатација, које суд, resp. државна власт, има да учини при тражењу протеста, међу најважније долазе она под б. (констатовање да је било нуђења да се меница плати) и она под б bis (констатовање присуствовања или одсуствовања онога који треба да је плати) и код тих констатација мишљења сам, да код протеста због неисплате и непријема, кад већ лице што протесте издаје мора да нуди трасата да плати (resp. акцептанта, или онога, који у место њега ваља да плати), а налази га, онда ради констатације нуђења и присуствовања оних лица, ваља та лица и да потпишу ту констатацију (за то ја у допуњеном шаблону Министарства Правде и назначавам место трасата, који потписује изјаву: престанка, или непријема). Велим, да сам таквог мишљења за то што се из шаблона Министарства Правде не види, да се, пошиљањем Суду шаблона, мислило да оне констатације (нуђење и присуствовање) имају она лица и потписати, јер би онда, примера ради, на шаблону било назначено и место где се та лица имају потписати. Кад тога у шаблону нема природно је мислити: или је Министарство држало, да је тако природно, да оне констатације имају потписати лица, која дају изјаве (да неће да приме меницу, или да неће да је плате), да није нужно и шаблонски то означити; или је, пак, Министарство држало, да је за ту констатацију, пошто је државна власт врши преко свога органа: — судског пријавника, или полиц. писара, довољно кад је протоколарно стави са̂м државни чиновник. Било једно или друго, тек ја сам мишљења, да ту констатацију ваља да потпише лице, које има да да̂ изјаву о престанку плаћања или о непријему, а само у случају кад државни чиновник што издаје протесте, не нађе лице, које има меницу или платити или примити, може, сме и мора констатацију са̂м потврдити.

Према свему овоме, дакле, форма и садржина протокола у који се заводе менични протести, мора бити у облику, који је као шаблон наведен, те да одговори захтевима прописа §§ 150 и 152 трговач. законика.

Форма, пак, и садржина меничног протеста само је засебно исписивање целокупног, дословног текста, садржине

протокола, а тако засебно исписан текст, утврђен потписом државног чиновника што издаје протесте, и државним печатом, зове се, — менични протест. Тако ствар стоји према наведеним прописима Трговачког Законика.

Међу тим, судска пракса, бар код јединог трговачког првостепеног суда у Србији (а, чини ми се, и код оних у унутрашњости, па и код полиц. власти), направила је од јасних прописа §§ 150 и 152 трговач. зак. једно тако хаотично стање, да је поништен сав значај меничног протеста. Кад то велим, не правим хиперболе. Из праксе, коју данас судови у том погледу врше, и коју ћу ниже навести, види се јасно негирање поменутих законских прописа.

Кад наступи случај, да трасат неће меницу да прими (§ 89 трговач. зак.), или неће о року да је плати (§ 138 трговач. зак.), или је пао под стечај, те тиме постао несигуран (§ 139 трговач. зак.), — онда се притежалац менице обраћа надлежној државној власти (суду или полиц. власти) тражећи, да му се изда протест према случају, који је наступио: — или због непријема, или због неисплате, или због несигурности.

Надлежна државна власт, пак, преко свога одређеног чиновника (arg.: § 152 трговач. зак. „лица законом за сачињавање протеста одређена“) — међу тим, имам уверења, да се ни код полицијске власти, ни код суда, у смислу § 21 устројства првостепених судова, распоредом послова међу чиновницима, никад не означује нарочито лице, које ће те послове вршити — кад јој се притежалац менице обрати за коју врсту протеста према шаблону, који има одштампан, попуњује га и издаје протест, који овако изгледа:

„Менични Протест[1]

„*Есконтна Банка* поднела ми је данас *22 новембра*, „*1906* године, на протест оригиналну меницу на *српском* је„зику, оваког садржаја:

„„У Београду, *19 августа 1906 године*, од *450 дин. у* „„*сребру*, за *три месеца* од данас платите за ову *прву* ме„„ницу по наредби *мојој сопственој* суму од *четири сто*„„*тине педесет динара у сребру*, вредност у *готову* и ставите

[1] Текст курсивом је онај текст, који се допуњује у штампаном шаблону, који има државна власт. Н. М. П.

„„исту у рачун *по извешћу* на Господ. *Н. М. С., коњичког*
„„*капетана из Краљева.*

„„Плаћање код *Есконтне Банке.*

„„*В. М., коњички капетан.*
„„Примљена
„„*Н. М. С.. коњички капетан,*

„На полеђини:
„„*В. М., коњички капетан*
„„*Д. Р., референт Мства Просвете*

„Овај протест издајем због[1] *неисплате.*

„№ 10157

„22 новембра, 1906 (М. П.) Пријавник Суда
„у Београду. Н. Н.

Да анализем овај протест.

На почетку овога написа изнео сам битне елементе, које, према пропису § 150 трговач. зак. ваља да садржи менични протест и да су у њему констатовани.

Кад се добро загледа и компарира садржина меничног протеста, који је горе исписан и издан од државне власти, и у том облику, форми и садржини увек издаје од стране државне власти, са текстом § 150 трговач. зак., — лако се дâ уочити, да од битних елемената, које тражи поменути законски пропис, осем дословног преписа менице, ни једног другог елемента нема; нема ни констатовања, да је било нуђења, да се меница или прими или плати; ни констатовања присутности, или одсутности онога, који треба да је плати; ни констатовање узрока неплаћања, или непријема, па по томе не може бити ни случаја констатовања, да се или прими само за известан део, или плаћа само за известан део. Све те елементе, које закон императивно тражи, да су унесени у садржину протеста, пракса судска нити уноси, нити тражи да се уносе.

Кад, пак, ти битни елементи оскудевају меничном протесту, па ма које врсте био, и кад је неоспорно, да је менични протест јавна исправа особене врсте, која има да осведочи егзистенцију и важност извесних правних факата, која

[1] Ако нема потписа акцептанта, па је питање, да је — меницу — трасат прими, онда се попуњује: *непријема;* ако је трасат пао под стечај, онда се попуњује: *несигурности.* Н. М. Т.

се de facto засведочавају констатовањем тих елемената, — онда њихово недостајање чини неважност саме исправе, па, природно, и неважност самог правног посла.

Према томе, дакле, менични протест, у облику, који сам навео и у којем га, у пракси, издају државне власти (resp. судови и полиц. власти), као јавна исправа, не важи, па, природно је, да не важи, правно, ни оно што он хоће да утврди: непријем, неисплату.

Последица је, пак, те неважности, кад се притежалац менице — менични поверилац — обрати суду: или ради наплате, или у циљу обезбеђења, — да се не постиже циљ, који менични протест има: задржавање у обвези, према притежаоцу менице, извесних меничних дужника, нарочито индосатора (жиратора — преносиоца) испред њега, јер сад, имајући да цени протест и тражећи у њему, у његовој садржини, констатације, које закон изрично тражи, мора доћи до закључка, да протест нема законских битности, те да по томе не важи, а кад он не важи, онда не постоје ни обвезе извесних меничних дужника ради којих се тај протест, да се они задрже у обвези, и подиже.

Овако, дакле, стоји са меничним протестом у судској пракси код првих судова.

Међутим, судска пракса првих судова сугерирала је и виши, Касациони Суд, јер апсолутно нема примера да је виши суд и покушао, да врати први на законски терен. Никад се виши суд није хтео ex officio упустити у оцену меничног протеста, ма да му свакодневно долазе на расматрање забране по меницама с меничним протестима. Велим да се ex officio не упушта за то што и први суд мора по званичној дужности да цени постојање обвезе што се утврђује меницом комплетираном меничним протестом: — меница утврђује обвезу трасата resp. акцептанта и трасанта (издаваоца), а менични протест обвезу индосатора (жиратара — преносилаца), због којих се, у ствари, менични протест и изискује.

Према свему, дакле, судска пракса, било код првих судова, било код вишег, Касац. Суда, ничим се не може да брани у својој несаобразности са законом. Јасно је, да је судска пракса поништила и управо изврнула законску процедуру. То је толико јасно, очигледно, да чак нека буде и случај, да Касац. Суд буде приморан, не ex officio, већ по

приватној молби, упустити се у оцену меничног протеста оваквог облика и садржине какав је данас у пракси, и да га у том облику и садржини и одржи, resp. оснажи праксу првога суда, ипак ће бити и јасно и очигледно, да неће бити на — законом терену.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Изнео сам на јавност и овај пример погрешне судске праксе; желим му јаван дискут, па ма и на штету свога мишљења, али му највише желим, да васкрсне закон и да га учини јачим од праксе.

*

Да завршим — можда дрско.

Не верујем, да ће јаван дискут моћи да обори ово моје мишљење, које, у овом случају стоји на законом терену. И, онда, зар немам право кад сам на почетку овога написа нагласио, да је ово најнесрећнији пример погрешне судске праксе и да и он, посредно, помаже зађубљивању појма правне државе?!

Dixi!

Никола Трпезић.

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

De l'amnistie en droit pénal serbe par rapport a la question des regicides par Jivoin M. Peritch.

У париском правном часопису „La revue générale du droit, de la legislation et da la jurisprudence", који издаје и уређује познати париски адвокат Жозеф Лефор уз сарадњу неколико универзитетских професора, изашла је горња расправа г. Перића. Како се она бави једним актуелним и значајним питањем из наше скоре прошлости, то сматрам да је потребно приказати гледиште, које о њему заступа г. Перић.

Још у самом почетку, третирајући питање о последици дане амнестије у опште, г. Перић одлучно се изразио противу ње. „Вели се", каже он, „да амнестија доноси мир држави. Ми не мислимо тако. Напротив. Амнестија је непријатељ реда и мира. Она подстрекава на чињење преступа, нарочито на преступе политичке, на које се обично примењује. Јер да би закони што више поштовани били потребно је уверење, да ће свака повреда закона бити и кажњена. Међутим кад се ко може надати, да за свој преступ неће бити кажњен, а установа амнестије потпуно улива ту наду, закони за њега имаће многе мању важност. То нарочито вреди за политичке преступе. Ексцентрични или дрски духови лакше ће се тамо одважити на чињење политичких преступних дела, где постоји амнестија. Ако дело успе и влада буде оборена, тим боље. Ту не може бити говора о казни. Али ако не успе, њих ће амнестирати у интересу земаљскога мира".

Прелазећи на убиства од 29 маја, г. Перић налази, да су она противна првенствено философскоме моралу па за тим хришћанском. Позитивно право пак у сагласности са философијом и хришћанском религијом забрањује убиство из основа без обзира на побуде и циљ његов. Чак и Макијавели не допушта убиство онде, где се иста сврха може постићи другим путем н. пр. прогонством. Убиство се допушта по позитивном праву само у случају праведне нужне одбране. За учиниоце дела од 29 маја не може се рећи, да су били у том положају, међутим жртве од 29 маја биле су у праведној нужној одбрани. „Из ових објашњења", закључује г. Перић, „изилази, да такозвани општи спас (le salut public) не може такође да оправда убиство. На првом месту идеја о salut public веома је растегљива: свако може, на свој начин, да је схвата... Затим је она у

самој основи погрешна. Одкуда то да се држава, основана у цељи, да се зајамчи људски живот, одржава убиствима, дакле оним, што она треба да спречи и осуди? То би значило окренути државу против њеног основног задатка, следствено, уништити је... У осталом нетачно је и то, да један човек може довести државу у опасност. Такво појимање ставља човека изнад државе, чини га јачим од ње, а то је апсурд; јер друштво, чији би опстанак зависио од појединца, не може чинити државу. Дакле, као што се види, разлог основан на salut public ради дозволе убиства отпада, пошто нема онога, од чега би се одбранити хтело убиством".

И ако позитивно право казни убиство, писац га расматра и тражи му оправдање. Он се пита: да ли су убиства од 29 маја противна закону. То с тога, јер се може десити, да у даном тренутку у земљи нема закона, без кога се не може претпоставити држава, као што је у земљама, где влада грађански рат или анархија, где нема власти, којој се све потчињава и покорава. У таквој земљи убица би био крив пред моралним и религиозним законима, али не и пред позитивним законима, јер њих нема. Постављајући горње питање, писац изводи, да је Србија и у међувремену од 25 марта до 29 маја била држава. Јер шта чини државу? Земља, народ и власт, којој се све покорава. У горњем међувремену била је у Србији суверена власт, којој су се сви повиновали. Та власт био је сам краљ Александар, који је у то доба владао аутократски. Који су закони примењивани за време аутократизма краља Александра? Сви они, који су важили до 25 марта 1903 и које краљ Александар својом прокламацијом од 25 марта није укинуо. Међу законима, који су прећутно остали у важности, био је и кривични законик, који убиство као злочин казни смрћу. Дакле, 29 маја важио је кривични закон, па и његове одредбе §§ 87 *а* и *б* 152.

Међутим Србија ни после 29 маја није изгубила карактер државе, што се види из прокламације Авакумовићеве владе, образоване тога дана, која је вратила у важност Устав од 6 априла 1903. Повраћај Устава од 6 апр. одобрило је Народно Представништво у својој декларацији од 2 јуна. И пошто је тако Србија стално и непрекидно била држава, то је она стално и непрекидно била под владом закона. Питање је могло бити о томе, каква је држава била Србија од 25 марта до 29 маја, уставна или неуставна, а да је она у опште била држава о томе не може бити спора, као ни о томе, да је Србија од убиства краљева па до Устава од 5 јуна 1903 била уставна држава. По том Уставу, који је важио од 29 маја до 5 јуна сваки кривац имао се предати суду. (Основан принцип свих културних држава.) Изузетно је могао кривац избећи казну, ако је амнестиран.

Да нису краљоубице од 29 маја биле амнестиране декларацијом народног представништва од 2 јуна? По Уставу, који је вратила у важност Авакумовићева влада а који је тога дана важио, право амнестије имао је само краљ. Дакле, Народно Представништво било је за њу ненадлежно ratione materiae. Г. Перић иде даље, па налази, да кривца може да ослободи казне сам закон. До душе с обзиром на начело о подели власти такав би закон био неуставан, али пошто наши судови немају власт испитивати уставност закона, то би га морали применити. Декларација Народ-

ног Представништва од 2 јуна не може се сматрати као закон, пошто оно није имало сву законодавну власт, већ само један њен део. Али овој декларацији претходила је декларација Авакумовићеве владе. Да ли се, дакле, не може рећи, да су и оба законодавна фактора, владалац, односно место њега тзв. влада Краљевине Србије као један и Народно Представништво као други фактор сагласили на то, да се учиниоци дела од 29 маја ослободе сваке казне. Има ли, дакле, закона у овом смислу?

Да овде нема закона, види се по томе, што Авакумовићева влада није била законодавни фактор. По Уставу, после убиства краљева, требало је образовати намесништво (чл. 23 Устава). Међутим влада Авакумовићева узурпирала је један део законодавне власти. А Народно Представништво, само по себи, није било законодавна власт. Друкчије би било, да се Народно Представништво огласило за суверену власт, као што је учинио француски конвенат 1792—1793. Тада би одлуке тога представништва имале силу закона. Али Народно Представништво, чим је признало Устав од 1901, примило је и положај, који је њему по том Уставу припадао: то јест, оно је пристало да остане само један део законодавне власти. То се у осталом види из заглавља Устава од 5 јуна 1903, где тзв. влада Краљевине Србије вели, да је „потврдила и потврђује Устав Краљевине Србије". Одлуке суверене власти пак не подлеже ничијој санкцији. — Па даље и да се узме, да је Авакумовићева влада била пуноважни законодавни фактор, опет декларација те владе и декларација Народног Представништва од 2 јуна не чине закон. Има, за ово тврђење, пре свега аргуменат, који писац назива материјалним. У погледу ослобођења учинилаца мајскога дела нема споразума између мајске владе и мајског Представништва. У акту владином стоји само то, да она оставља Народном Представништву да оцени убиства од 29 маја, а то свакако не значи, да она жели ослобођење за извршиоце дела од 29 маја. И из декларације Народног Представништва, не може се тако исто судити, да је то Представништво хтело ослобођење краљоубица. „Декларација Народног Представништва", вели писац, „изгледа доста вешто састављена. С једне стране она не садржи никакву осуду завереника, да не би ваљда заоштрила положај и дотле без тога опасан; с друге стране она изречно не одобрава извршена убиства, у очигледној намери, да питање одговорности завереника остави отворено." Но и да су привремена влада и мајско представништво баш изразили жељу, да се завереници ослободе сваке одговорности, писац налази, да те изјаве не чине закон са ових формалних разлога: 1., што су Скупштина и Сенат заједно решавали противно чл. 45 Устава; 2., што, кад би се изјава Авакумовићеве владе узела као предлог, а изјава Народног Представништва узела као вотум тога предлога, нема санкције тога вотума од стране владе као другог законодавног фактора, нити промулгације нити публикације закона. А да је влада ова правила добро знала, види се отуда, што је Устав од 5 јуна, пошто је био санкционисан, промулгован и публикован.

Пошто је тако утврдио, да краљоубице стоје непрестано под претњом судскога гоњења, писац излаже легална решења завереничког питања. То су по г. Перићу:

1., *суђење*, које решење, по писцу, најбоље одговара појму и циљу правне државе;

2., *амнестија*. По чл. 50 Устава краљ има право амнестије. Како данашњи Устав не чини никаква ограничења, то краљ има право амнестије како за политичка тако и за обична кривична дела. Lex non destinguit, па ни коментариста не може то чинити. Али ова краљевска власт трпи један изузетак. По другом ставу чл. 51 Устава „прекидање истраге и суђења у току (аболиције) код неполитичких кривица не може бити". Како је то правило strictissimae interpretationis, то краљ може амнестирати завеpeникe свакад, само не у тренутку почета иследење и суђења док не падне извршна пресуда. Указ о аболицији био би неуставан и не би имао вредности за судове; и напослетку,

3., *закон*. Он би, до душе, био противан Уставу, али, пошто судије не би смеле ценити уставност закона, то би он био за њих меродаван.

*

То је гледиште које г. Перић заступа. на основу чисто правних аргумената, о амнестији у кривичном српском праву у колико она стоји у вези с питањем о завереницима. Не упуштајући се у оцену ове расправе, мислимо да је теоријско разлагање о једном актуелном догађају од великог интереса за све који се баве правним студијама нарочито због компликованости правних проблема, које је писац у овој расправи додирнуо.

Миленко Ђ. Поповић.

Др. Петар Л. Вукићевић и Бранислав Б. Тодоровић: **Политичка Рачуница** (Београд 1907; штампарија Аце Станојевића).

Политичка Рачуница, на којој је основан целокупан јаван кредит, извесно је један од најважнијих предмета на трговачким школама и академиіама. Она је и свакидашњи ослонац за све оне који се по своме позиву имају да баве о практичним питањима јавнога кредита и који имају ма какве везе са банкарским или финансиским пословима.

Књига, коју су израдили г. г. Др. Петар Вукићевић и Бран. Тодоровић, прво је систематски израђено дело ове врсте у нашој школској и финансиској књижевности. У њој су обухваћени и систематски разрађени: разни облици рачунања интереса на интерес са применама на разноврсне облике зајмова приватних и државних и са разним начином амортизације (исплата о утврђеном року. исплата анунтетима, зајмови подељени на обвезнице, хипотекарни зајмови, лутријски зајмови са интересом и без интереса); паритет курсева; конвертовање и консолидовање дугова; и на послетку главне врсте осигурања на живот (осигурање ренте и капитала за случај доживљења или смрти, узајамно осигурање и комбинована осигурања).

Начин, на који је овај материјал разрађен, према циљу који се имао пред очима, заслужује сваку похвалу. Прегледност, јасноћа, концизност и практичност којом је књига израђена, задовољавају све што се у томе

погледу може тражити од дела овакве врсте. Оно, пак, што књизи даје нарочиту практичну вредност, јесте то, што су случајеви, који се проучавају, баш они са којима се у нашим трговинским, кредитним, банкарским, лутриским и т. д. установама има посла, и који су од непосредног, свакидашњег, интереса како за оне који таквим пословима рукују, тако и за оне који се таквим установама користе (хипотекарни послови и заложнице Управе Фондова; државни зајам 6%; зајам на поготке Краљевине Србије; зајам 2% са премијама Кнеж. Србије; 4% конвертовани зајам Краљ. Србије и т. д.). Већина је примера, у осталом, узета из стварног живота и из случајева на које се и у нашим приликама најчешће наилази.

Све то чини да је ова Политичка Рачуница, поред тога што је прво дело овакве врсте у нашој књижевности, у исто време и једна врло добра књига, која ће бити од користи и онима којима је непосредно намењена — ученицима Трговачке Академије — и онима који ће по својој струци или тренутној потреби имати прилике да у њој траже рачунских обавештења.

Dr. М. Петровић.

Heumann: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts.* In neunter Auflage neu bearbeitet von Dr. E. Seckel. Jena 9 Fischer, 1907 pp. XVIII, 643 lex. 8⁰.

Heumann-ов речник извора римског права изашао је први пут 1846 год. После пишчеве смрти дело су издавали и прерађивали Hesse и Thon, но најновије издање, које је приредио проф. римског права у Берлину Секел, оставља далеко за собом досадашње прераде. Не само што је унесено доста нових речи, међу којима доста и таквих којих нема ни у Dirksen-овом речнику, нпр. *convocatus, sequestre. proiudicatum, stipulatum, tagma Papirius, Vallia, Carbonianum. Ollinia* и т. д., већ је и маса артикала потпуно приређена и попуњена. Упућујемо примера ради само на артикле: *contestari,* где је наведен и најновији Hölder-ов рад Litis contestatto 1903; iudicium, где су од једног ступца постале преко три стране; *penes,* где је исправљено непотпуно и нетачно речено, да *penes* показује јуристичку државину, а *apud* детенцију и цео чланак проширен на више од једне стране на место пола ступца у старом Thon-овом издању. Но главна тежина и вредност нове прераде лежи у многобројним указивањима на интерполирана, или „некласична и подозрива" места, ако говоримо језиком данашњих романиста. Познато је какву улогу играју интерполације у модерној науци о римском праву. Њихово истраживање и проучавање даје нам, поред папируса, једно средство, да допунимо и проширимо слику историјског развитка римског права и достојно завршимо рад векова на њему, кад ћемо тек моћи с успехом приступити решењу великих правно-етичких проблема. Ни један речник извора римског права не може одговорити своме задатку, ако се не налази и у том правцу на висини данашње науке. Тако је и проф. Секел, познати радник на истраживању интерполација поклонио при преради речника велику пажњу томе питању. То показује готово свака страна овог речника, при чему је

често и дотична литература цитирана: нпр. *minime, iudex, paenitere, tradere, vadimonium, nisi* (особито исцрпно). Тиме је учињена велика олакшица, не само неукијима, и учињен и енергичан корак на скупљању резултата модерне критике извора. Данас још немамо никакав рад те врсте; огроман материјал лежи растурен по разним делима и расправама. Grademoitz, Kalb, Eisele, Appleton дали су нам само преглед метода, резултате његове примене, у колико је то до сад учињено, немамо прибране нигде и нећемо их имати све док велики *Vocabilarium iurisprudentiae romanae,* који сад издаје проф. Kübler, не буде готов. Ма да проф. Секел у предговору упућује односно интерполација једном за свагда на радове Grademoitz-а и осталих и вели да се с обзиром на Vocabilarium iurisprudentiae romanae, који је за сад готов само за слова A—C, уздржавао од указивања на интерполације, ипак је и то требало учинити, макар само због оних којима је̂ речник у првом реду намењен, због ђака. Тиме би дело много добило у практичности и олакшало би још више увод почетника̂ у нову критику текстова. Ваља видети нпр. *adprobare, celebrare, compellere, coastare, coadunare,* па одмах осетити недостатак. — Не знамо по ком је принципу поступано при особним и географским именима, по нема, колико смо запазили, *Largus, Lupus* (оба Gai. Inst. III 63), *Pusio* (cod. I 31, II 254) *Mogontiacum* (Fr. Vat. 272).

Heumann-ов је речник одавна постао неопходна ручна књига свих који озбиљније изучавају римско право, не само ђака. Ако је он то сад у много већој мери, заслуга припада његовом новом приређивању. И кад велики Vocabilarium iurisprudentiae romanae буде једном готов, Heumann-ов речник неће ни искуснијима бити излишан: та се два речника узајамно допуњују.

Рађа З. Поповић.

БЕЛЕШКЕ

1. — A. E. Post, **Giurisprudenza etnologica.** Traduzione con prefazione e note dei professori Bonfaute e Longo. Vol. I., Parte generale, Milano, Societa editrice libraria, 1906. Стр. XXIV—402. — Волио сам набавити италијански превод ове књиге, него ли оригинал. Да је књига тачно преведена, јемче нам имена преводилаца. Превод има много више, него ли оригинал, јер су у преводу многобројне важне примједбе. Пред дјелом је предговор, којим преводиоци приказују дјело италијанским читаоцима. — Питање, о коме се пише у овој књизи, новина је у правној науци. Етнолошка правна наука није се давно родила. Она је грана опште етнологије. С тога има све особине опште етнологије. Развијање и напредак ове врсте правне науке имаће великог утицаја на општу правну науку. Тај утицај биће тим већи, јер правници до сада нијесу гледали на право са натуралистичког становишта. То становиште сасвим или великим дијелом било је правницима страно. Непрестано и постојано проучавање историје права код свих народа натјерало је правнике да проучавају и етнологију. По томе је етнологија имала и има великог утицаја на све правне науке. Проучавањем етнологије проширише се и развише се још боље разна правничка гледишта. Етнолошка правна наука стала је да испитује све народе на свијету. Није се зауставила само код једног народа или само код европских народа. Она је обухватила цијели свијет. Правна наука добила је тим много. Етнолошким проучавањем привриједило се много више, него ли икаквим другим. Правни обичаји и, рецимо, закони некултурних народа не могу се систематски проучавати. О њима се не може писати ни исцрпљива историја, јер нема довољних података. О њима се може писати једино успоредно-етнолошком методом. Овакав начин писања и проучавања довео је до неочекиваног ресултата.

У италијанском издању изашла је тек прва свеска, општи дио. Док цијело дјело буде готово, требаће опширније писати о њему, да се и српски правници боље упознаду с том новином.

2. — H. Gross, **La polizia giudiziaria.** Guida pratica per l' istruzione dei processi criminali. Traduzione dal tedesco, con aggiunte originali del. prof. M. Carrara. Torino, Bocca, 1906. Стр. XVI—494. — Прије неколико година универзитетски професор у Грацу издао је књигу *Gerichtspolicei.* Критика је поздравила ту књигу. Препоручила је, топло, и ђацима и судијама. Проф.

Карара потрудио се сада, па је ту књигу превео на италијански. Свом преводу додао је многе примједбе. Попунио га је многим новим подацима, којима је књига кориснија и приступачнија италијанским правницима. Нови подаци били су потребити и ради великог и брзог развијања и напретка криминалне антропологије, социологије и психологије. Италијански превод може се сматрати, као друго, попуњено и савремено издање немачког оригинала.

Књига је подијељена у два главна дијела: општи и посебни. У општем дијелу говори се о задаћама истражног судије и о начину, како он треба да врши тачно и савјесно своје дужности; како и шта треба да испитује окривљенога и свједоке, а и шта и како треба да ради, кад судбена комисија иде на лице мјеста. Посебни дио подијељен је у четири дијела. Први од ових дијелова расправља о вјештацима, за које писац каже, да су главни помоћници сучеви. Опширно се говори о разним врстама радња тих вјештака и о средствима, којима располажу лијечници у судбеним пословима, кемичари, физичари, минералози, зоолози, графолози и ботаничари само да лакше помогну суцу у његовој тешкој радњи. — У другом дијелу писац наводи, шта све треба да зна истражни судија. Прије свега, судац мора познавати обичаје злочинаца. Треба да зна, како се они преоблаче и мијењају лице, како измишљају крива имена себи и својим родитељима, како се чине да су болесни, а болесни нијесу, какав језик говоре међу собом, какве конвенционалне знакове имају и т. д. Преводилац је у овом дијелу био најопширнији својим додацима. Ту је опширно изнио што он зна о обичајима и о језику злочинаца у Италији, која је за то непресушни извор. Гросово писање о Циганима преводилац је скратио, јер нема много интереса за италијанске читаоце. У истом дијелу говори се још о сујевјерју злочинаца и о разним врстама оружја.

Трећи дио посебног дијела намијењен је опет истражном судији. Такав судија треба да зна прве почетке цртања, јер их мора често примијенити. По каткада може му требати, да нацрта собу, кућу или читав један предјел. Може му требати, да дозна, чија је каква стопа или други траг. Мора, у опште, знати све, што би могло помоћи, да се лакше, брже и боље дозна истина о злочинству. — У четвртом дијелу говори се о свему, што се односи на поједина злочинства: убијство, уморство, крађа, тјелесне повриједе и т. д. — Цијелој књизи додан је исцрпљиви кључ, којим је олакшано тражење појединих важнијих предмета.

Према овом кратком прегледу књиге, није тешко доћи до оправданог закључка о њеној вриједности. Ова је књига потребита и судском чиновнику, и полицијском чиновнику, и адвокату. Она неће бити сувишна ни теоретичару. Читајући ову књигу, сама по себи намеће се огромна разлика између идеалног судије, по овој књизи, и наших судија, који суде. Велика већина наших судија — говорим о Приморју, а увјерен сам, да је мала разлика и у другим нашим крајевима — нијесу ништа друго, него чиновници. Не суде из љубави према закону, науци и народу, него једино ради добре и обилне плате, коју примају. Њихово знање и правничка култура не надмашују много познавање, и то површно, а не дубоко, појединих параграфа, онако како их је законодавац скрпио. Познам су-

дија који не знају, шта је то библиотека, и најскромнија; којима нијесу позната ни главна начела разноврсних грана правних наука; којима не иде у главу, да се мора трошити и за књиге, јер, веле, и без тога треба умирати... Средишне државне власти морале би удесити друкчије судијске испите. Не би требало тражити само, да судија познаје једино законске одредбе. Судије би морали бити људи са опширном општом културом и свестраним знањем. Било би их мало, али би им човјек могао слијепо повјерити и свој живот и своје имање.

3. — Prof. Ugo Forti, **Studi e questioni di diritto amministrativo,** Torino, Bocca, 1906. Стр. 288. — Проф. Форти сакупио је у овој књизи многе своје студије, које је од год. 1901 до 1904 писао о административном праву по правничким смотрама. Није их на просто одштампао. Попунио их је према садашњем стању законодавства. Проширио их је према садашњим потребама у Италији. Писац не пише сухопарно, како су обично писане научничке књиге. Његово је писање занимљиво и обликом и садржином. Кад се прочита једно поглавље, читалац не може, а да не почне читати и друго. Је ли почео да чита друго, тешко га може оставити, док не дотјера до краја. Све ове студије писане су бистро и дубоким познавањем предмета. — Књига је подијељена у пет поглавља. Најважније је и најопширније седмо, у коме писац проучава питање о главним основама одговорности и о одговорности *in omittendo.* Свако од ових поглавља заслужује и много опширније да се о њима говори. Писац је ипак био срећан, да је у ове студије збио толико главних и нових мисли, да ће му читаоци бити заиста много захвални.

Dr. Александар Митровић.

Нове књиге. *Jivoïn M. Peritch.* — De l' amnistie en droit pénal serbe par rapport a la question des régicides (О амнестији у српском кривичном праву, у вези са завереничким питањем.) Paris. 1907 г. — 56 стр. 8⁰. Цена 2·— дин. (Одштампано из „Revue générale du droit, de la legislation et de la jurisprudence".) — *Слободан Јовановић.* — Макиавели. Београд. 1907 год. — 92 стр. 8⁰. Цена 1·20 дин. (Одштампано из „Српског Књижевног Гласника".) — *Извештаји* поднесени Министру Народне Привреде о досадашњем раду на унапређењу домаће привреде и мерама за даљи рад у томе правцу. Београд 1907 год. — 778 стр. 8⁰. Цена 10 дин. — *Георги Д. Тошевъ.* — Балкански митнически съюзъ (Balkan-Zollverein.) Пловдив. 1907 год. — 264 стр. 8⁰. Цена 3·50 лева.

УРЕДНИЦИ:

Dr. Коста Кумануди и Dr. Драгољуб Аранђеловић

Ресавска ул. 35 Јованова ул. 42а

ВЛАСНИК:

Милић Радовановић,

професор на Универзитету

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ" — АЦЕ М. СТАНОЈЕВИЋА

Чика-Љубина ул. бр. 8.